

Scientific Journal

VIRTUS

#45, June, 2020
published since 2014

2020

ISSN 2410-4388 (Print)
ISSN 2415-3133 (Online)

Scientific Journal *Virtus*
Issue # 45, June, 2020
Published since 2014

*Recommended for publication by the Council of
NGO "Sobornist" (the proceedings No.10, June 29, 2020).*

Founder: Scientific public organization
"Sobornist" (Ukraine).

Publisher: Center of Modern Pedagogy "Learning
Without Borders" (Canada).

Partners:

- ✚ Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (Ukraine);
- ✚ Lugansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine);
- ✚ Zhytomyr Ivan Franko State University (Ukraine);
- ✚ SE «Lugansk State Medical University» (Ukraine);
- ✚ Consortium for Enhancement of Ukrainian Management Education (Ukraine);
- ✚ Pomeranian Academy in Slupsk (Poland);
- ✚ Baku Islamic University (Azerbaijan);
- ✚ University of the town of Nish (Serbia);
- ✚ Zielonogorski University (Poland);
- ✚ Center of Modern Pedagogy "Learning Without Borders" (Canada).

Virtus: Scientific Journal / Editor-in-
Chief M.A. Zhurba – June # 45,
2020. – 277 p.

Editor-in-Chief:

Zhurba M.A., Ph.D., professor, Head of the scientific public organization "Sobornist" (Ukraine).

Deputy Editor-in-Chief:

Kuzmichenko I.O., Ph.D., associate professor, Head of the Department of Humanities of SE «Lugansk State Medical University» (Ukraine);

Talishinski E.B., Ph.D., associate professor, Head of the Department of Public Disciplines of the Baku Islamic University (Azerbaijan);

Starichenko E.V., Head of Analytical Department of the scientific public organization "Sobornist" (Ukraine).

Mainhandling Editor:

Kravchenko Yu.V., Manager on international cooperation of the scientific public organization "Sobornist" (Ukraine).

Journal Indexing:

✓ **Google Scholar** is a freely accessible web search engine that indexes the full text or metadata of scholarly literature across an array of publishing formats and disciplines. The Google Scholar index includes most peer-reviewed online academic journals and books, conference papers, theses and dissertations, preprints, abstracts, technical reports, and other scholarly literature, including court opinions and patents. Google Scholar's database contains roughly 389 million documents including articles, citations and patents making it the world's largest academic search engine.

✓ **Scientific Indexing Services (SIS) (USA)** is academic database which provides evaluation of prestigiousness of journals. The evaluation is carried out by considering the factors like paper originality, citation, editorial quality, and regularity & international presence.

✓ **Citefactor (USA)** is a service that provides access to quality controlled Open Access Journals. The Directory indexing of journal aims to be comprehensive and cover all open access scientific and scholarly journals that use an appropriate quality control system, and it will not be limited to particular languages or subject areas.

✓ **ResearchBib** is open access with high standard indexing database for researchers and publishers. Research Bible may freely index journals, research papers, call for papers, research position.

✓ **Scientific Journal Impact Factor (SJIFactor)** is an international, recognized platform for promoting scientific achievements, as well as supporting publishers and scientific communities interested in state-of-the art research activities in innovation and applied science areas.

Journal «Virtus» has been positively evaluated in the SJIF Journal Master List evaluation process. **SJIFactor = 5,194.**

✓ **Directory of Research Journal Indexing (DRJI)** is to increase the visibility and ease of use of open access scientific and scholarly journals thereby promoting their increased usage and impact. DRJI supply champion has access to global-renowned content in all discipline areas including magazine and journal articles. DRJI advocate, educate, and provide the central resource for indexing.

✓ **International Innovative Journal Impact Factor (IIJIF)** – academic database was organized with the aim of creating an open platform for scientific research around the world. IIJIF provides the necessary communication of scholars, editors, publishers and conference organizers, through its exclusive services: provides indexing of scientific journals (calculates the impact factor), forms a list of national/international conferences and journals.

Certificate of Mass Media Registration:
KB № 21060-10860P from 24.11.2014 p.

Journal Editorial Staff Contact Information.
e-mail: virtustoday@gmail.com
website: <http://virtus.conference-ukraine.com.ua>

© Authors of the Articles, 2020.

© Scientific Journal «Virtus», 2020.

Editorial Board:

Aliyeva S.I., Ph.D., professor, Institute of History National Academy of Sciences of Azerbaijan (Azerbaijan).

Aliyeva S.N., Ph.D., associate professor, Baku State University (Azerbaijan).

Aliyeva Y.N., Ph.D., associate professor, Baku State University (Azerbaijan).

Aliyev M.N., Ph.D., professor, Baku State University (Azerbaijan).

Arslan C.H., Ph.D., professor, Necmettin Erbakan University (Turkey).

Bohonkova J.A., Ph.D., professor, Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (Ukraine).

Chyzhova O.M., Ph.D., professor, National Pedagogical Dragomanov University (Ukraine).

Ciftci S.S., Ph.D., associate professor, Necmettin Erbakan University (Turkey).

De Serio B., Ph.D., professor, University of Foggia President of AIM (Italy).

Dombi-Fáy A., prof. dr., CSc, PhD, dr. hab., Professor of Pedagogy, Faculty of Education Hungary, Szeged University "Juhász Gyula" (Hungary).

Drachuk O.P., Ph.D., associate professor, National Pirogov Memorial Medical University, Vinnytsya (Ukraine).

Fóris-Ferenczi R., Ph.D., associate professor, Docent, Vice-dean, Faculty of Psychology and Educational Sciences, Department of Applied Psychology of the Babeş-Bolyai University (Romania).

Hamarta E.S., Ph.D., professor, Necmettin Erbakan University (Turkey).

Jovanovic P., Ph.D., professor, University of the town of Nish (Serbia).

Kalko I.V., Ph.D., associate professor, Luhansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine).

Karabacak N.N., Ph.D., associate professor, Recep Tayyip Erdogan University (Turkey).

Karlovitz J.A., Ph.D., associate professor, Óbuda University (Hungary).

Kasyanova O.V., Ph.D., associate professor, Luhansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine).

Kasyanova V.A., Ph.D., associate professor, Institute of Chemical Technologies Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (Ukraine).

Komarevtseva I.A., Ph.D., professor, SE «Lugansk State Medical University» (Ukraine).

Korotkova E.A., Ph.D., associate professor, Luhansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine).

Kravchuk O.O., Ph.D., professor, Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute (Ukraine).

Mennell S., Ph.D., professor, University College Dublin (Ireland).

Mihailovic S., Ph.D., professor, Institute of Serbian Culture Pristina-Leposavic (Serbia).

Moskalyova L.Yu., Ph.D., professor, Melitopol Bogdan Khmelnytsky State University (Ukraine).

Okulicz-Kozaryn W., dr.hab., MBA, Member of the International Scientific Association of Economists and Jurists "Consilium" (Switzerland).

Pagava O.V., Ph.D., associate professor, Luhansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine).

Parlar Ali, PhD in Pharmacology, Assistant Professor, Medical Faculty, Department of Pharmacology, Adiyaman University (Turkey).

Pashayeva A.N., Ph.D., senior researcher at the Philosophy Institute of NA of AR, Baku (Azerbaijan).

Polishchuk O.P., Ph.D., professor, Zhytomyr Ivan Franko State University (Ukraine).

Polovyi M.A., Ph.D. in History, D.Sc. in Political Science, professor, Vasyl Stus Donetsk National University (Ukraine).

Potapenko E.V., Ph.D., professor, Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (Ukraine).

Sapenko R., Ph.D., professor, Zielonogorski University (Poland).

Semaniuk V.Z., D.Sc., Associate Professor, Ternopil National Economic University (Ukraine).

Shpak D.O., Ph.D., associate professor, Mykolajiv branch of Kiev National University Culture and Arts (Ukraine).

Radchenko O.V., Ph.D., professor, Pomeranian Academy in Slupsk (Poland).

Rohit Kumar Verma, B.com.L.L.b, Poet & Researcher, Writer, Institute of Law Jiwaji Univeristy (India).

Shchudlo S., Ph.D., professor, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Ukraine).

Stoffa Ján, prof. Ing., DrSc., emeritus professor, Palacký University in Olomouc (Czech Republic).

Stoffová V., prof. Ing., CSc., Ph.D., Department of Mathematics and Informatics, Faculty of Education, Trnava university in Trnava (Slovakia).

Svintsitska O.I., Ph.D., associate professor, Zhytomyr Ivan Franko State University (Ukraine).

Szamosközi I., dr., professor, the Faculty of Psychology and Educational Sciences, Department of Applied Psychology of the Babeş-Bolyai University (Romania).

Takács M., prof. dr., Ph.D., professor, Hungarian Language Teacher training Faculty, University of Novi Sad, Subotica (Serbia).

Torgyik Ju., Ph.D., professor, Kodolányi János College (Hungary).

Tsyurupa M.V., Ph.D., professor, National University of Defense of Ukraine (Ukraine).

Ustymenko-Kosorich O.A., Ph.D., professor, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University (Ukraine).

Vveinhardt J., Ph.D., professor, Vytautas Magnus University, Lithuanian Sports University (Lithuania).

Yeremenko A.M., Ph.D., professor, Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (Ukraine).

Zhurba A.M., Ph.D., associate professor of International Academy of Personnel Management (Ukraine).

Zavatskaya N.Yev., Ph.D., professor, Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (Ukraine).

The authors of materials are responsible for plagiarism, accuracy of the represented facts, quotes, figures and surnames. Editorial staff reserves the right for insignificant editing and reduction and also literary revision of the articles (with preservation of the main conclusions and style of the author). The editorial board of the journal may not share world outlook of the authors.

CONTENT**PHILOSOPHY**

Averianova N.M., Voropayeva T.S. FORMATION OF MODERN GEOPHILOSOPHY AND GEOCONFLICTOLOGY	12
Dyachenko A.V. FEATURES OF GERMAN AND UKRAINIAN UTILITY ETHNOGRAPHY	17
Losyk O.M. THE TRIAD OF «INTELLECTUAL» – «GOVERNMENT» – «SOCIETY»: POLITICAL AND SOCIAL CONTEXTS OF INTERACTION	24
Prokopovych L.V., Kyrylova A.G. MASKS IN THE “THEATER” OF BEING IN THE CONTEXT OF THE COVID-19 PANDEMIC	28
Symon Yu.S., Volodchenko A.O. METHODOLOGICAL STRATEGY AND FEATURES OF OVERCOMING THE CRISIS OF THE PHILOSOPHY OF LAW AT THE BEGINNING OF THE XXI CENTURY	32
Tsyurupa M.V., Barannik M.V. NETWORK OF COMMUNITIES IN THE STRUCTURE OF CIVIL SOCIETY: A COMPARATIVE ANALYSIS OF CURRENT POSITIONS (SOCIO-PHILOSOPHICAL ASPECT)	36
Shavrina I.V. RELIGIOUS STUDIES EDUCATION ISSUES IN UKRAINE	41

PSYCHOLOGY

Blyskun O.O. SOCIO-PSYCHOLOGICAL FACTORS OF SUCCESS OF YOUTH REINTEGRATION IN THE SOCIO-CULTURAL ENVIRONMENT IN THE CONTEXT OF ITS DEVELOPMENT	43
Orlovskaya O.A. FAMILY ADAPTATIONS OF MEMBERS OF THE COMBATANTS: THE PROBLEMS AND THE WAYS OF THEM OVERCOME	47

PEDAGOGY

Bebykh V.V., Kotelevcka R.A. PRINCIPLES OF USING FOREIGN LANGUAGE MULTIMEDIA CONTENT IN DISTANCE AND ONLINE TRAINING	51
Brueva V.A. ADAPTIVE TECHNOLOGY OF MASTERS PROFESSIONAL TRAINING OF INTELLECTUAL PROPERTY MANAGEMENT WITH THE USE OF CONTEXT-CONCENTRIC APPROACH	57

Vorona L.I. REGIONAL FEATURES OF EXTRACURRICULAR EDUCATION OF SUMY	61
Dmytruk Z.A. CONCEPTUAL PRINCIPLES OF BUILDING A POSITIONING PROCESS MANAGEMENT MODEL GENERAL SECONDARY EDUCATION INSTITUTION IN THE REGIONAL MARKET OF EDUCATIONAL SERVICES ...	65
Zamrozevuch-Shadrina S.R. PECULIARITIES OF CONDUCTING PHYSICAL AND HEALTH WORK WITH JUNIOR SCHOOLCHILDREN	70
Zubrytskyy I.Ya. O. TYSOVSKY ON THE PROBLEMS OF SCHOOL AND EXTRACURRICULAR EDUCATION OF CHILDREN AND STUDENT YOUTH.....	74
Ignatishin A.V., Ignatyshin V.V., Ignatyshyn M.B., Izhak T.Y., Verbytsky S.T. HYDROLOGICAL FACTORS OF INFLUENCE ON GEODYNAMIC PROCESSES IN THE CARPATHIAN REGION	77
Levrints (Lőrincz) M.I. FOREIGN LANGUAGE TEACHER PREPARATION IN THE UNIVERSITIES OF THE USA	84
Lushpai T.I. EDUCATION OF FEELING OF PATRIOTISM IN PRESCHOOL CHILDREN IN MODERN PRESCHOOL EDUCATION INSTITUTIONS.....	88
Malykhin A.O. EDUCATIONAL-METHODICAL SUPPORT OF THE METHODICAL TRAINING OF THE FUTURE TEACHERS OF THE LABOR TRAINING AND TECHNOLOGIES	92
Matokhnyuk L.O., Pidhaichuk S.Ya., Negai H.A., Mashovets N.S., Yavors'ka N.M. REALITIES OF EDUCATION DURING THE COVID 19 PANDEMIC: ORGANIZATION OF TEACHING DISCIPLINES TO ENGINEERING AND ARCHITECTURAL SPECIALTIES.....	97
Mielkov Y.O. IMPLEMENTATION OF HIGHER EDUCATION FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN CHINA	105
Mykhasiuk O.K. MARKETING COMPONENT OF THE SYSTEM OF PUBLIC GOVERNMENT IN THE INSTITUTION OF GENERAL SECONDARY EDUCATION.....	109
Pantuk T.I., Vorobel M.M., Preis N.I., Boyanetska H.M. PEDAGOGICAL IDEAS AND EDUCATIONAL ACTIVITIES OF O. DUKHNOVYCH AND I. STAVROVSKY: NATURE COMPLIANCE, INTELLIGENCE, SPIRITUALITY OF A PERSONALITY	114

Rekhteta L.O., Avramenko K.B. THE MAIN FEATURES OF FORMATION OF PRIMARY EDUCATION SPECIALISTS' MATHEMATICAL COMPETENCE	118
--	-----

Rozman I.I. LEARNING A FOREIGN LANGUAGE: ENSURING AN INTENSIVE EDUCATIONAL PROCESS IN UKRAINE	122
--	-----

Slabkovska A.I. PROBLEMS IN THE SYSTEM OF PEDAGOGICAL SUPPORT DURING ADOPTING AND WAYS OF THEIR FACILITATION	125
--	-----

Slukhenska R.V., Biryuk I.H., Kovalchuk P.Ye. PHYSICAL EDUCATION IN THE CONDITIONS OF DISTANCE LEARNING DURING THE WORLD PANDEMIC...	129
---	-----

Slukhenska R.V., Yerokhova A.A., Malaniy V.I. THE CULTURAL ASPECT OF PHYSICAL EDUCATION OF STUDENT YOUTH.....	132
--	-----

Tovt V.A. IMPROVEMENT OF MOTOR MEMORY IN STUDENTS BY MEANS OF PHYSICAL TRAINING.....	135
---	-----

Fedorenko S.O. THE ESSENTIAL PECULIARITIES OF THE IMPROVEMENT OF TEACHERS' PREPARATION IN THE SYSTEM OF MODERN FINE ARTS EDUCATION AS A BASIS FOR THE ART SCHOOL FORMATION.....	138
--	-----

PHILOLOGY

Verbytska A.E., Obukh I.B. THE METHOD OF METAPHOR IDENTIFICATION BY METAPHOR LAB AMSTERDAM	142
---	-----

Vylka L.Ya. LINGUOCULTURAL ADAPTATION OF STUDENTS – FOREIGN CITIZENS	147
---	-----

Hrychanyuk A.A., Verbytska A.E. LINGUISTIC ECOLOGY OF NEWS ABOUT UKRAINE IN ENGLISH-LANGUAGE MEDIA.....	151
--	-----

Maksymyuk M.V. ANTHROPONYMS AS MARKERS OF SOCIO- POLITICAL LIFE IN THE «ALTERNATIVE HISTORY» OF UKRAINE OF VASYL KOZHELYANKO (BASED ON THE NOVEL «MAN OF GOD»).....	156
--	-----

Nykyforuk T.M. RECEPTION OF VASYL STEFANYK'S WORKS IN YU. STEFANYK'S ESSAYS	161
--	-----

Rumyantseva-Lakhtina O.O. DIDACTIC TECHNIQUES «FISHBONE» AND «CLUSTER» AS SEGMENTS OF THE MENTAL MAP IN THE LESSONS OF UKRAINIAN LITERATURE	165
---	-----

Samokhina V.O., Pasynok V.G. CONCEPTION OF DIALOGISM IN ECOLOGICAL EXISTENCE OF THE HUMAN	170
--	-----

Sobetska N.V. COMMUNICATIVE BEHAVIOR OF MALES AND FEMALES	173
--	-----

Tkach L.O., Zakutnia A.Yu., Sulyma S.P. LINGUOCULTURAL ASPECTS IN THE ADVERTISING OF COFFEE SUBSTITUTES «FRANCK» (BASED ON ADVERTISEMENT OF UKRAINIAN PERIODICALS' MATERIALS DATED OF THE EARLY XX CENTURY.....	177
--	-----

HISTORY

Bandus V.O. SCIENTIFIC WORK OF PROFESSOR V.O. DOBROVOLSKY IN THE PERIOD 1945–1963.....	190
---	-----

Bohatchuk S.S. MEMOIRS OF LIKE-MINDED PEOPLE ABOUT V. STUS AS A POET AND CITIZEN	194
---	-----

Dobrolyubska Y.A. HISTORY OF LIFE AND INVENTION OF THE BANDAGE FRENCH SURGEON PIERRE-JOSEPH DESO	199
---	-----

Korzun D.Yu. LIFE AND CREATIVE WAY I.YU. OVSINSKY: HISTORIOGRAPHICAL DISCOURSE (PRE-SOVIET PERIOD)	202
--	-----

Kukhareva N.M. CHILDREN'S DRAWINGS WITH ILLUSTRATIONS TO T. SHEVCHENKO'S WORKS FROM THE COLLECTION OF NHER «PEREYASLAV».....	206
--	-----

Levchuk K.I. DEVELOPMENT AND ACTIVITIES OF PUBLIC ORGANIZATIONS OF UKRAINE (90S OF THE XX CENTURY).....	211
---	-----

STATE ADMINISTRATION AND LAW

Bokov A.V. SHADOW EMPLOYMENT TRENDS IN UKRAINE: SEARCH FOR WAYS OF ITS MINIMIZATION.....	219
--	-----

Kadenko D.O. THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FUNDAMENTALS OF INTERACTION BETWEEN THE STATE AND CIVIL SOCIETY	224
---	-----

Kozhyna A.V. REGULATORY AND LEGAL SUPPORT OF THE PUBLIC ADMINISTRATION FOR INCLUSIVE LOCAL DEVELOPMENT IN UKRAINE	228
---	-----

Kostenko D.M.

SYSTEM OF PUBLIC ADMINISTRATION OF
NATIONAL SECURITY OF UKRAINE: PROBLEMS OF
FUNCTIONING AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT 234

Chyhrynskyi V.A.

THE ORETICAL PRINCIPLES OF THE SOCIAL
DESIGN'S SYSTEM OF NATIONAL SECURITY
OF UKRAINE IN THE CONDITIONS
OF DYNAMIC SECURITY ENVIRONMENT 240

POLITOLOGY. SOCIOLOGY

Levchenko D.V.

DELIBERATIVE DEMOCRACY AS
A EMPEVIOUS RESOURCE OF CIVIL SOCIETY 246

Shedyakov V.E.

MEDIA FACTOR IN THE LIFE
OF HUMAN AND SOCIETY 252

ECONOMICS. HEALTH MANAGEMENT

Varnavska I.V.

BRAND AS A FACTOR OF COMPETITIVENESS 257

Demochani O.E.

ANALYSIS OF THE CURRENT STATE OF STATE
OF EFFICIENCY IN THE USE OF CONTROLLING
IN CONSTRUCTION COMPANIES..... 262

Illiashenko O.V., Gordienko N.I., Litovchenko O.Y.

CONTROL AS A TOOL FOR ENSURING
THE ECONOMIC SECURITY OF THE ENTERPRISE..... 269

Shchepina T.G., Hurenko D.S.

INNOVATIVE APPROACHES TO EMPLOYEE
MOTIVATION AND REMUNERATION 274



ЗМІСТ

ФІЛОСОФІЯ

Авер'янова Н.М., Воропаєва Т.С. СТАНОВЛЕННЯ СУЧАСНОЇ ГЕОФІЛОСОФІЇ ТА ГЕОКОНФЛІКТОЛОГІЇ	12
Дяченко А.В. ОСОБЛИВОСТІ НІМЕЦЬКОЇ І УКРАЇНСЬКОЇ УТИЛІТАРНОЇ ЕТНОГРАФІЇ	17
Лосик О.М. ТРИАДА «ІНТЕЛЕКТУАЛ» – «ВЛАДА» – «СУСПІЛЬСТВО»: ПОЛІТИЧНІ ТА СОЦІАЛЬНІ КОНТЕКСТИ ВЗАЄМОДІЇ.....	24
Прокопович Л.В., Кириллова А.Г. МАСКИ У «ТЕАТРІ» БУТТЯ В КОНТЕКСТІ ПАНДЕМІЇ COVID-19	28
Симон Ю.С., Володченко А.О. МЕТОДОЛОГІЧНА СТРАТЕГІЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПОДОЛАННЯ КРИЗИ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ	32
Цюрупя М.В., Баранник М.В. МЕРЕЖИВО ГРОМАД ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ АКТУАЛЬНИХ ПОЗИЦІЙ (СОЦІАЛЬНО- ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ).....	36
Шавріна І.В. ПРОБЛЕМА РЕЛІГІЙНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ	41

ПСИХОЛОГІЯ

Блискун О.О. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ УСПІШНОСТІ РЕІНТЕГРАЦІЇ МОЛОДІ У СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ЇЇ ІДЕНТИЧНОСТІ	43
Орловська О.А. СІМЕЙНА АДАПТАЦІЯ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ	47

ПЕДАГОГІКА

Бєбих В.В., Котелевська Р.А. ПРИНЦИПИ ЗАСТОСУВАННЯ ІНШОМОВНОГО МУЛЬТИМЕДІЙНОГО КОНТЕНТУ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО ТА ОНЛАЙН-НАВЧАННЯ	51
Бруєва В.А. АДАПТИВНА ТЕХНОЛОГІЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАГІСТРІВ УПРАВЛІННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЮ ВЛАСНІСТЮ З ВИКОРИСТАННЯМ КОНТЕКСТНО-КОНЦЕНТРИЧНОГО ПІДХОДУ	57

Ворона Л.І. РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОЗАШКІЛЬНА ОСВІТА СУМЩИНИ	61
Дмитрук З.А. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПОБУДОВИ МОДЕЛІ УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСОМ ПОЗИЦІОНУВАННЯ ЗАКЛАДУ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РИНКУ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ	65
Замрозович-Шадріна С.Р. ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ФІЗКУЛЬТУРНО-ОЗДОРОВЧОЇ РОБОТИ З МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ	70
Зубрицький І.Я. О. ТИСОВСЬКИЙ ПРО ПРОБЛЕМИ ШКІЛЬНОГО ТА ПОЗАШКІЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ТА УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ	74
Ігнатишин А.В., Ігнатишин В.В., Ігнатишин М.Б., Іжак Т.Й., Вербицький С.Т. ГІДРОЛОГІЧНІ ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА ГЕОДИНАМІЧНІ ПРОЦЕСИ В КАРПАТСЬКОМУ РЕГІОНІ	77
Леврінц М.І. ІНШОМОВНА ПЕДАГОГІЧНА ОСВІТА В УНІВЕРСИТЕТАХ США	84
Лушпай Т.І. ВИХОВАННЯ ПОЧУТТЯ ПАТРІОТИЗМУ В ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В СУЧАСНИХ ЗАКЛАДАХ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ	88
Малихін А.О. НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МЕТОДИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ ТА ТЕХНОЛОГІЙ	92
Матохнюк Л.О., Підгайчук С.Я., Негай Г.А., Машовець Н.С., Яворська Н.М. РЕАЛІЇ ОСВІТИ ПІД ЧАС ПАНДЕМІЇ COVID 19: ОРГАНІЗАЦІЯ ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІН СТУДЕНТАМ ІНЖЕНЕРНИХ ТА АРХІТЕКТУРНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ	97
Мєлков Ю.О. УПРОВАДЖЕННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ ДЛЯ СТІЙКОГО РОЗВИТКУ В КИТАЇ	105
Михасюк О.К. МАРКЕТИНГОВА СКЛАДОВА СИСТЕМИ ГРОМАДСЬКО-ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В ЗАКЛАДІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ	109

Пантюк Т.І., Воробель М.М., Прейс Н.І., Боянецька Г.М.
ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ ТА ПРОСВІТНИЦЬКА
ДІЯЛЬНІСТЬ О. ДУХОВИЧА ТА І. СТАВРОВСЬКОГО:
ПРИРОДОВІДПОВІДНІСТЬ, ОСВІЧЕНІСТЬ,
ДУХОВНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ..... 114

Рехтета Л.О., Авраменко К.Б.
ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МАТЕМАТИЧНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ
ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ 118

Розман І.І.
ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ:
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНТЕГРОВАНОВОГО
ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ УКРАЇНИ 122

Слабковська А.І.
ПРОБЛЕМИ У СИСТЕМІ ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ
ПРИ УСИНОВЛЕННІ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ..... 125

Слухенська Р.В., Бірюк І.Г., Ковальчук П.Є.
ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО
НАВЧАННЯ ПІД ЧАС СВІТОВОЇ ПАНДЕМІЇ..... 129

Слухенська Р.В., Єрохова А.А., Маланій В.І.
КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ФІЗИЧНОГО
ВИХОВАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ..... 132

Товт В.А.
ВДОСКОНАЛЕННЯ РУХОВОЇ ПАМ'ЯТІ
У ПІДЛІТКІВ ЗАСОБАМИ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ 135

Федоренко С.О.
СУТНІСНІ ОСОБЛИВОСТІ ВДОСКОНАЛЕННЯ
ПІДГОТОВКИ ПЕДАГОГІВ У СИСТЕМІ НОВІТНЬОЇ
ХУДОЖНЬОЇ ОСВІТИ ЯК ПІДҐРУНТЯ ФОРМАЛІЗАЦІЇ
ТВОРЧОЇ ШКОЛИ ХУДОЖНИКА 138

ФІЛОЛОГІЯ

Вербицька А.Е., Обух І.Б.
МЕТОД ІДЕНТИФІКАЦІЇ МЕТАФОР ЛАБОРАТОРІЇ
METAPHOR LAB AMSTERDAM 142

Вилка Л.Я.
ЛІНГВОКУЛЬТУРНА АДАПТАЦІЯ СТУДЕНТІВ –
ІНОЗЕМНИХ ГРОМАДЯН 147

Гричанюк А.А., Вербицька А.Е.
ЛІНГВООЕКОЛОГІЯ НОВИН ПРО УКРАЇНУ
В АНГЛОМОВНИХ ЗМІ 151

Максимюк М.В.
АНТРОПОНІМИ ЯК МАРКЕРИ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО
ЖИТТЯ В «АЛЬТЕРНАТИВНІЙ ІСТОРІЇ» УКРАЇНИ
ВАСИЛЯ КОЖЕЛЯНКА (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ
«ЛЮДИНЕЦЬ ПАНА БОГА») 156

Никифорул Т.М.
РЕЦЕПЦІЯ ТВОРЧОСТІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА
У ЕСЕЇСТИЦІ Ю. СТЕФАНИКА..... 161

Румянцева-Лактіна О.О.
ДИДАКТИЧНІ ПРИЙОМИ «ФІШБОУН» І «КЛАСТЕР»
ЯК СЕГМЕНТИ МЕНТАЛЬНОЇ КАРТИ НА УРОКАХ
УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ 165

Самохіна В.О., Пасинок В.Г.
КОНЦЕПЦІЯ ДІАЛОГІЗМУ
В ЕКОЛОГІЧНОМУ БУТТІ ЛЮДИНИ 170

Собецкая Н.В.
КОМУНІКАТИВНЕ ПОВЕДІННЯ
ЖЕНЩИН И МУЖЧИН 173

Ткач Л.О., Закутня А.Ю., Сулима С.П.
ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ У РЕКЛАМУВАННІ
ЗАМІННИКІВ КАВІ «FRANCK / ФРАНKK» (ЗА
МАТЕРІАЛАМИ РЕКЛАМНИХ ОГолошень В
УКРАЇНСЬКИХ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАННЯХ ПЕРШОЇ
ПОЛОВИНИ ХХ СТ.) 177

ІСТОРІЯ

Бандус В.О.
НАУКОВИЙ ДОРОБОК ПРОФЕСОРА
В.О. ДОБРОВОЛЬСЬКОГО У ПЕРІОД 1945–1963 РР. 190

Богатчук С.С.
СПОГАДИ ОДНОДУМЦІВ ПРО В. СТУСА
ЯК ПОЕТА ТА ГРОМАДЯНИНА..... 194

Добролюбська Ю.А.
З ІСТОРІЇ ЖИТТЯ ТА ВИНАХОДУ ПОВ'ЯЗКИ
ФРАНЦУЗЬКОГО ХІРУРГА П'ЄРА-ЖОЗЕФА ДЕЗО..... 199

Корзун Д.Ю.,
ЖИТТЄВИЙ ТА ТВОРЧИЙ ШЛЯХ І.Є. ОВСІНСЬКОГО:
ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ДИСКУРС
(ДОРАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД) 202

Кухарева Н.М.
ДИТЯЧІ МАЛЮНКИ З ІЛЮСТРАЦІЯМИ ДО ТВОРІВ
Т. ШЕВЧЕНКА ІЗ КОЛЕКЦІЇ НІЕЗ «ПЕРЕЯСЛАВ» 206

Левчук К.І.
РОЗВИТОК ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ГРОМАДСЬКИХ
ОРГАНІЗАЦІЙ УКРАЇНИ (90-І РОКИ ХХ СТ.)..... 211

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВО

Боков О.В.
ТЕНДЕНЦІЇ ТІНЬОВОЇ ЗАЙНЯТОСТІ В УКРАЇНІ:
ПОШУК ШЛЯХІВ ЇЇ МІНІМІЗАЦІЇ..... 219

Каденко Д.О.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ
ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВИ І ГРОМАДЯНСЬКОГО
СУСПІЛЬСТВА 224

Кожина А.В.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ІНКЛЮЗИВНИМ
МІСЦЕВИМ РОЗВИТКОМ В УКРАЇНІ..... 228

Костенко Д.М.

СИСТЕМА ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ
НАЦІОНАЛЬНОЮ БЕЗПЕКОЮ УКРАЇНИ:
ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ
ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ 234

Чигринський В.А.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОГО
ПРОЄКТУВАННЯ СИСТЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ
ДИНАМІЧНОГО БЕЗПЕКОВОГО СЕРЕДОВИЩА..... 240

ПОЛІТОЛОГІЯ. СОЦІОЛОГІЯ

Левченко Д.В.

ДЕЛІБЕРАТИВНА ДЕМОКРАТІЯ ЯК ВЛАДНИЙ
РЕСУРС ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА..... 246

Шедяков В.Е.

МЕДІЙНИЙ ФАКТОР В ЖИЗНИ
ЧЕЛОВЕКА И ОБЩЕСТВА..... 252

ЕКОНОМІКА. МЕНЕДЖМЕНТ ЗДОРОВ'Я

Варнавська І.В.

БРЕНД ЯК ФАКТОР
КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ..... 257

Демочані О.Е.

АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ ЕФЕКТИВНОСТІ
ВИКОРИСТАННЯ КОНТРОЛІНГУ
У БУДІВЕЛЬНИХ КОМПАНІЯХ..... 262

Ілляшенко О.В., Гордієнко Н.І., Литовченко О.Ю.

КОНТРОЛІНГ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА..... 269

Щепіна Т.Г., Гуренко Д.С.

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО МОТИВАЦІЇ
ПРАЦІВНИКІВ ТА ОПЛАТИ ПРАЦІ..... 274





Preface

Dear colleagues! We have prepared the following 45th issue of our journal. In this issue we propose you 56 research papers which were represented by the authors from various fields. We hope you will be interested in them.

The founder of the journal is a scientific public organization "Sobornist". Our aim is the promotion of science, education and culture to enrich the world-wide spiritual potential and the revival of the society moral foundations and consolidation of the scientific community for the implementation of joint scientific projects, preparation of textbooks, monographs, training manuals, development and improvement of educational multimedia and online courses on actual problems of modern science.

One of our main projects is conduction of the annual international scientific and practical conferences: "Labyrinth of Reality", "Religion, religiosity, philosophy and the Humanities in the Modern Information Space: National and International Aspects", "Human Virtual: New Horizons, "Topical Issues, Problems and Prospects of Development of Humanitarian Knowledge in Modern Information Space: National and International Aspects". About 4,200 scientists and researchers took part in the work of these conferences.

We are constantly working on development and popularization of our journal, and it gives us the opportunity to get into prestigious international scientometric databases.

In April 2016 the contract on scientific cooperation and a joint edition of our journal with the Centre of Modern Pedagogy "Learning Without Borders" was signed. The cooperation of canadian and Ukrainian scientists and researchers has opened additional opportunities for the development of the scientific journal "Virtus". This event promoted also the implementetation of joint projects,namely the development of author courses and seminars and trainers.

Since 2017 the journal will be published 10 times a year. We are encouraged that the editorial board is constantly updated with new scientists (experts) from different countries of the world. Today, the editorial board includes scientists from 15 countries: Azerbaijan, Hungary, Italy, Ireland, India, Canada, Lithuania, Poland, Romania, Serbia, Slovakia, Switzerland, Turkey, Czech Republic, Ukraine.

According to the decision of the journal editorial board, we print the e-mail addresses of the authors of the publications that enables the interested readers to contact them personally.

We pay special attention to the review of the submitted materials, which is a necessary prerequisite for modern editions. The peer review process consists of three stages:

I stage. Firstly the received publication is checked for compliance with technical requirements and assessed of its compliance to subject of the journal. Also, this stage involves checking articles for plagiarism, however, in accordance with the terms of publications, full responsibility for the borrowing of material and copyright violation lies on the author of the publication.

II stage. The manuscript goes through two types of review process – an open peer review and / or blind peer review. The first is an open peer review by the external reviewers is when both the reviewer and author are known to each other during the peer review process. Many scholars believe open peer review is the best way to stop plagiarism and encourage open, honest reviewing. The second is a blind peer review by the members of the editorial board of the journal for relevant areas: neither the authors nor the reviewers do not know each other.

III stage. The second review is carried out by the scientific organization “Sobornist”. After the completion of the whole review process and receiving the positive result, the journal is considered on editorial council of the scientific journal. Only after the decision of the editorial board about printing of the scientific journal Virtus it is passed to the publisher.

We address with the words of sincere gratitude to all who responded to our projects in this hard time who supported them by submitting materials, readiness for collaboration. Thank you for your help, useful advices, a wide response, interest in the declared range of problems! We hope that this experience will have continuation for more years and our new project – journal Virtus will be also productive.

Dear colleagues! We pay your attention that the edition of the journal is carried out on democratic principles and consequently each scientist has the right to express his opinion on various questions, sometimes sharp enough and debatable. Pay attention that sometimes the editorial board may not share the position on various questions expressed stated by the authors.

The editorial staff of the journal Virtus is ready for expansion of collaboration with Ukrainian and foreign partners and invite heads of higher educational establishments and their structural divisions, chairs, faculties for the common continuation of the started work.

**Best regards,
Ph.D., professor, Editor-in-Chief
Scientific Journal «Virtus»**

M. Zhurba

Philosophy

УДК 327.316.911.(1+91)

Авер'янова Н.М.,

к.філос.н., науковий співробітник Центру українознавства філософського факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка, aver_n@ukr.net

Воропасва Т.С.,

к.психол.н., ст. науковий співробітник Центру українознавства філософського факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка, voropasva-tania@ukr.net

Україна, м. Київ

СТАНОВЛЕННЯ СУЧАСНОЇ ГЕОФІЛОСОФІЇ ТА ГЕОКОНФЛІКТОЛОГІЇ

Сучасна геополітика значно розширила предмет досліджень, і сьогодні в її структуру входять такі наукові субдисципліни, як глобальні дослідження, геоекономіка, геоконфліктологія, геокультурологія, геоетнополітика, геоісторія, геоконфесіологія, геофутурологія та ін. Вчені виділяють традиційну геополітику, нову геополітику (геоекономіку) та новітню геополітику (геофілософію). Оскільки геополітичні виклики будуть мати істотний вплив на країни світу упродовж досить тривалого часу, тому геофілософські та геоконфліктологічні дослідження є особливо актуальними сьогодні. Це ті міждисциплінарні сфери, які покликані знайти відповіді на поточні виклики й загрози. Сучасні геофілософські та геоконфліктологічні дослідження є невід'ємною частиною геополітичних досліджень. На розвиток сучасної геофілософії та геоконфліктології значно вплинули історіософія, географія та геологія. За змістом ці науки включають елементи політології, географії, геології, культурології та конфліктології, вони є порубіжними науковими дисциплінами, що поєднують і синтезують різні підходи та стратегії аналізу структури геополітичних процесів. Ці науки мають теоретичну й емпіричну складові. Автори статті аналізують результати емпіричних та теоретичних досліджень у галузі геофілософії та геоконфліктології. Зокрема, під час вивчення розподілу центрів кривавих сутичок під час розпаду Радянського Союзу геоконфліктологи показали, що незалежно від рівня культури, релігії, рівня освіти й етнічної приналежності народи, що живуть у геологічно активних районах, зберігають свою агресивність, конфліктність та легку навіюваність. Використовуючи інтегративний підхід, автори статті роблять висновок про необхідність розгляду будь-яких конфліктів у суспільстві з точки зору впливу множинних факторів (включаючи невідомий геологічний фактор).

Ключові слова: геофілософія, геоконфліктологія, геополітичні дослідження, конфлікти, невідомий геологічний фактор, агресія, конфліктність, національний характер.

Постановка проблеми. В умовах глобалізації наука розвивається дуже інтенсивно, розширюючи свої межі та глибину. Сьогодні виникають нові міждисциплінарні напрямки, покликані знайти відповіді на актуальні виклики й загрози. Зокрема, сучасна геополітика суттєво розширила предмет своїх досліджень, і сьогодні в її структуру входять такі наукові субдисципліни, як глобальні дослідження, геоекономіка, геоконфліктологія, геоетнополітика, геокультурологія, геоконфесіологія, геоісторія, геофутурологія та ін. Сучасні науковці виділяють традиційну геополітику, нову геополітику (або геоекономіку) та новітню геополітику (або геофілософію). При цьому традиційна геополітика (як «географічний розум» держави (К. Хаусхофер [1])) досліджує військово-політичну потугу різних країн світу з урахуванням суттєвого впливу географічних і геологічних чинників у процесі можливого завоювання чужих територій та підкорення населення цих країн. Геоекономіка зосереджується на вивченні рівнів економічного розвитку різних країн світу з опорою на їхнє географічне положення, кліматичні особливості, культурно-історичний розвиток тощо [2]. Геофілософія досліджує відно-

сини як між державами, так і між цивілізаціями (базуючись на уявленнях про множинність світів) та сприяє подоланню обмеженості традиційного географічного й економічного детермінізму в геополітиці за рахунок розширення базових чинників (враховуючи не тільки військову й економічну потугу, а й ментальність, національний характер і силу духу відповідних народів), які визначають різнопланові дії держав у міжнародних відносинах.

Мета статті – аналіз сучасних досліджень у галузі геофілософії та геоконфліктології з використанням інтегративного підходу, який передбачає розгляд об'єкта дослідження у його зв'язках та взаємозалежностях з іншими процесами і явищами, а також врахування взаємодії різнопланових чинників у їхній системній цілісності.

Виклад основного матеріалу. Ще мислителі Стародавнього світу помітили природний зв'язок між рішеннями й діями правителів та характеристиками того географічного простору Землі, на якому розгорталась їхня діяльність [3]. Давні полководці також дуже добре знали, що перед тим, як здійснювати будь-які військові операції, треба пізнати особливості рельєфу певної міс-

цевості, специфіку рослинності, клімату, наявності і характер водних об'єктів тощо. В середині XVIII ст. французький економіст і філософ Анн Робер Тюрго відзначив наявність зв'язків між фізико-географічними, культурно-географічними чинниками та політичними процесами. На становлення сучасної геоконфліктології вплинули також концепції німецького вченого Фрідріха Ратцеля, шведського науковця Рудольфа Челлена, німецького вченого Еріха Обста та багатьох інших дослідників [3].

Ф. Ратцель дійшов до висновку, що для вивчення й розуміння соціумів різних країн варто враховувати не тільки «грунт», але й «кров», а отже, необхідно використовувати не лише географічні дані, а й етнографічні, історичні, антропологічні та культурологічні. Окрім цього, потрібно враховувати характеристики геосфери, гідросфери й атмосфери [3]. У книзі Ф. Ратцеля «*Politische Geographie*» (1897) розвивається поняття «життєвого простору», яке пов'язує культурне зростання держави з її територіальною експансією.

Під впливом книги Ф. Ратцеля «Політична географія» Р. Челлен увів у науковий обіг поняття «геополітика», а також продовжив і розвинув геополітичні розробки Ф. Ратцеля, застосовуючи їх до вивчення особливостей різних держав. Він звернув увагу на основні п'ять аспектів: територію, економіку, людей, суспільство та уряд, з якими пов'язані п'ять наукових дисциплін, що досліджують ці аспекти: геополітика (наука про державу як географічний об'єкт), економічна політика (наука про національну економіку певної держави), демографічна політика (наука про населення певної країни), соціальна політика (наука про суспільство певної держави), силова політика (наука про владу, в якій держава виступає як система панування, контролю й застосування сили) [3].

Е. Обст структурував світ, враховуючи, у першу чергу, територію, зайняту колоніальними державами. В результаті у нього з'явилась картина, яка характеризує розподіл території та населення Землі між великими державами. Сучасна геополітика почасти продовжує цю традицію і дотримується думки Е. Обста про диференціацію світу за зонами впливу провідних держав.

Американський геополітик голландського походження Н.Дж. Спикмен визначив основні чинники геополітичної сили держави: розмір і характер території, особливості кордонів і населення країни; наявність корисних копалин; рівень економічного й технологічного розвитку; фінансова потужність; етнічна однорідність; політична стабільність; рівень соціальної інтеграції; національний характер та сила духу [4].

Американський політолог Г. Моргентау запропонував комплексну характеристику потужності держави у міжнародних відносинах, виділяючи вісім чинників: а) географічне положення; б) природні ресурси; в) промислові можливості; г) військовий потенціал; ґ) населення; д) національний характер; е) якість дипломатії; є) якість уряду [5].

Б. Ісаєв та І. Ігнатєва підкреслюють, що сучасний світ тепер поділяється між великими державами не тільки за сферами (політичною, економічною, військовою, культурною), але й за субсферами. Зокрема, у політичній сфері розрізняються підсфери внутрішньої та зовнішньої політики, в економічній сфері – підсфери виробництва, фінансів, торгівлі, енергетики, транспорту, туризму і т. д., у сфері культури – підсфери мистецтва,

спорту, моди і т.д. [6]. Сучасна геополітика відповідно, включає (окрім класичних середовищ геосфери, гідросфери й атмосфери) підводне середовище, простір і віртуальні середовища Інтернету, радіо, телебачення, друкованих матеріалів тощо [6]. Звичайно, що в процесі ускладнення життя людства, можлива поява й інших сфер та субсфер.

Геофілософські роздуми про співвідношення землі й території репрезентували Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі [7, с.110-148]. На становлення й розвиток геофілософії та геоконфліктології вплинули дослідження багатьох вчених, серед них: Ф. Бродель, І. Валлерстайн, Х. Маккіндер, М.Г. Маршалл, А. Мехен, Г. Моргентау, Н.Дж. Спикмен, К. Хаусхофер та ін. [8; 9]. Массімо Каччарі, Йоель Регев, Олег Базалук, Володимир Дергачов, Оксана Тимофеева, Олег Хархордин та інші науковці досліджують актуальні проблеми геофілософії, а також історіософські й соціально-філософські аспекти геополітики [9;10;11].

Олег Базалук, базуючись на методології геофілософії, розширив розуміння України як держави, по території якої проходить кордон протистояння двох світових культур, а також роз'яснив зв'язок між тотальною корумпованістю української влади і територіальним розташуванням України. Актор підкреслює, що схильна до корупції ментальність українських правителів і їхнє номенклатурне радянське минуле, багато в чому визначили хід історичного розвитку України. Принципи геофілософії дозволили автору сформулювати українську національну ідею: Україна – Берекія, а українці – хранителі миру й тисячолітньої культури у західній частині Євразійського континенту, а також основні культурні маркери української ідентичності [11].

Отже, сучасна геофілософія ґрунтується на уявленнях про множинність світів багатовимірною геопростору з високою енергетикою рубежів. Геофілософія формується на перетині філософії, політології, економіки, культурології, етнології, геології та географії (політичної, економічної, соціальної, фізичної). В умовах глобалізації геофілософія є теоретико-методологічною основою новітньої геополітики, сприяючи подоланню обмеженості традиційного географічного й економічного детермінізму в геополітиці. В структурі сучасної геофілософії та геоконфліктології виокремлюються теоретичний і прикладний напрямки. Основними методами наукових досліджень є порівняльно-географічний, порівняльно-історичний, аналітичний, картографічний, статистичний, метод прогнозування та інші.

Основними чинниками, які вивчають у своїх дослідженнях геофілософи й геоконфліктологи, є такі: 1) специфіка території держави (рельєф, розмір, розташування території у світовому просторі); 2) географічне положення політичних суб'єктів; 3) тип, форма та протяжність державних кордонів, їхнє положення на природних або штучних рубежах; 4) наявність річок як водних перешкод і шляхів сполучення; 5) положення країни по відношенню до моря, протяжність берегової лінії та умови для судноплавства; 6) клімат (холодний, помірний, жаркий, посушливий і т. д.); 7) особливості ґрунтів (наскільки ґрунти сприяють розвитку сільського господарства, інфраструктури, промисловості тощо); 8) наявність природних ресурсів, надра, їх багатства, здатність забезпечувати економічне зростання й соціальні запити населення; 9) існуюча політична система; 10) рівень розвитку економіки, військова міць держави; 11) стан нав-

колишнього середовища, наявність геологічно активних районів; 12) соціально-демографічна структура суспільства, чисельність і щільність населення, специфіка національного характеру, сила духу народу тощо.

Геоконфліктологія ще у XX ст. розглядалась як складова частина або політології, або соціології, або географії. Але вже на початку XXI ст. ця сфера знань була виділена в самостійну наукову дисципліну, що виникла на перетині політології, конфліктології та географії. За змістом геоконфліктологія включає елементи географії, геології та конфліктології, це порубіжна наукова дисципліна, яка поєднує та синтезує географічний, геологічний і конфліктологічний підходи та стратегії аналізу структури конфліктних процесів. Як наука, геоконфліктологія має теоретичну й емпіричну складові. Отже, сучасна геоконфліктологія досліджує сукупність географічних, геологічних, політичних та інших чинників, які впливають на виникнення, розгортання і наслідки політичних, військових та інших територіальних конфліктів. Предметом геоконфліктології є виявлення й аналіз передумов, причин і чинників геопростору, які обумовлюють можливість виникнення та характер політичних і військових конфліктів, а також особливостей розгортання геоконфліктних ситуацій. Теоретико-методологічні засади й завдання геоконфліктології розробляють А. Денісенцев, Д. Заяц, І. Ігнат'єва, Б. Ісаєв, А. Крамаренко, А. Кротов, Н. МIRONENKO, А. Полетаєв, А. Степанов, О. Тинянова, Р. Туровський, О. Федоров [12;13;14;15;16]. Доволі цікавим напрямком сучасних геоконфліктологічних досліджень є вивчення впливу геологічних чинників на конфліктність людини і соціуму [13;14;15;16].

Зокрема, О. Тинянова розглянула зв'язок між руйнівними масовими діями у Старому Світі і посиленням сейсмічної активності та її перенесенням глобальними лініями північ-південь і широтами [13]. О. Тинянова вже кілька років розробляє модель глобальної геополітичної динаміки. Ця модель дозволяє розглядати геополітичні явища як результат передачі енергії і соціальної дії, і фізичної енергії (сонячної енергії і внутрішньої енергії Землі). Дослідниця вивчає зв'язок між конфліктними масовими діями у 2005–2013 рр. і посиленням сейсмічної активності та її перенесенням глобальними лініями північ-південь і широтами. На підставі значної кількості емпіричних даних О. Тиняновій вдалося виявити найбільш активні зони розломів широти і зони високого соціального напруження Старого Світу, розташовані на цих лініях. Ці галузі соціального напруження пов'язані один з одним «силовими лініями» передачі соціальної і фізичної енергії під провідним впливом обертальних сил, які у східній півкулі спрямовані з півдня на північ екватора [13]. О. Тинянова у своїй статті «До концепції соціоприродним організації геополітичного простору: Тахрір – Таксим – Майдан –...» представила авторський погляд на зв'язок геополітичних процесів із перенесенням фізичної енергії по глобальним меридіональним і широтним лінеаментам. Розроблена авторкою модель макродинаміки геополітичних процесів доповнена введенням в опис перенесення енергії соціальної дії осі «Північ – Південь». У статті запропонована уточнена модель взаємозв'язку геополітично активних зон Старого Світу, а також викладено авторський погляд на можливість зниження соціальної напруги у цих зонах. На підставі соціально-політичного аналізу подій 2005–2013 років у Магрибі, Леванті, на Близькому Сході та в

Європі авторка дійшла висновку про головну причину соціальної напруженості, спільною для цих регіонів, яка посилюється дією природних сил. Вона вважає, що цієї основною причиною є безробіття і погіршення соціальних відносин під його впливом. Другою основною причиною напруженості, особливо для країн Півдня, є опустелювання земель. Отже, дослідниця робить висновок про неефективність військових дій для придушення заворушень в геологічно активних районах і віддає перевагу заходам по створенню робочих місць, адміністративним і поліцейським діям з примусу до суспільно-корисних трудових і екологічних заходів [13].

У працях О. Федорова [14;15;16] було показано, що на поведінку людей і соціальних систем має великий вплив «невідомий геологічний фактор», який діє в геологічно активних районах (тобто в районах розігрітої мантиї в зонах диз'юнктивних (розривних) порушень, областях вулканізму, областях високої сейсмічності, областях рифтогенезу), адже підвищена температура мантиї свідчить про активність геологічних процесів. Вплив «невідомого геологічного фактора» призводить до активізації і збудження людей, робить їх легко навіюваними, агресивними, емоційними, схильними до жорстокості, до захоплення «великими ідеями» і до боротьби за поширення «великих ідей» (цей вплив може також підсилювати творчі здібності людей). Було проведено зіставлення Карти розподілу найбільш геологічно активних областей Землі з Картою просторового розподілу областей з найбільшим числом озброєних конфліктів (1945–2011 рр.), представлених у базі даних М.Г. Маршалла). База включає 326 конфліктів з числом загиблих понад 500 осіб. У ній враховані тільки загиблі безпосередньо в конфліктах («directly-related» deaths), усього в 326 конфліктах загинуло бл. 25 700 000 осіб. Порівняння карт показало, що області з найбільшим числом збройних конфліктів у 1945–2011 рр. розташовуються в геологічно активних районах. Це: Балкани, Кавказький регіон, Афганістан, Пакистан, район Палестини, В'єтнам, Ефіопія, Ємен, Руанда-Бурунді-Уганда, Центральна Америка. Ці ж райони упродовж усієї Світової історії були центрами збройних конфліктів. У збройних конфліктах, що відбувались в зазначених районах, загинуло бл. 14 500 000 осіб., що становить 57% від числа всіх загиблих у 1945–2011 рр. Характерно, що військова активність у зазначених областях не пов'язана безпосередньо з етнічними та релігійними особливостями населення [14;15;16]. О. Федоровим було показано, що з геологічно активними областями збігаються райони, в яких постійно відбуваються великі збройні конфлікти (конфлікти з числом загиблих понад 100 000 осіб в одному конфлікті). Отже, у геологічно активних районах на людей діє невідомий геологічний фактор, який робить людей агресивними, збудливими, навіюваними, тобто сприйнятливими до дестабілізуючих впливів. Люди стають жорстокими і мстивими, прагнуть воювати «за ідею», «з почуття ненависті», «з почуття помсти». Це дозволяє організаторам війн легко створювати тут збройні зіткнення [15].

О. Федоров показав на прикладі тюркських народів, що переселення людей на геологічно мало активні території призводить як до згасання агресивності й войовничості, так і до зміни цінностей. Переселення людей на геологічно активні території зберігає агресивність, войовничість і цінності, що існували на початку міграції.

Вивчаючи розподіл центрів кривавих сутичок під час розпаду Радянського Союзу, геоконфліктологи показали, що незалежно від рівня культури, релігії, рівня освіти й етнічної приналежності народи, що живуть у геологічно активних районах, зберігають свою агресивність, конфліктність та легку навіюваність. Було висловлено припущення, що на активність людей впливає невідомий геологічний фактор [15].

А. Полетаєв, узагальнивши дослідження багатьох вчених, ставить питання про етносоціотектонічні закономірності взаємодії людської цивілізації і геологічного простору: а) «виникнення на Землі людини якнайтісніше пов'язане з цілком певними умовами, суворо детермінованими в просторі й часі» (П. Воронов); серед цих умов і формуючих їх чинників слід назвати ротаційний чинник, оскільки «зміни у швидкості обертання планети а, отже, зміна прискорення сили тяжіння, вельми суттєво відобразились на зміні тваринного світу минулих епох» (В. Філатєв); б) не слід забувати, що, по-перше: «будь-який об'єкт у цьому Світі змінюється під впливом сукупних сил Всесвіту» (В. Куликова, В. Куликов, Я. Бичкова, Ю. Бичков), по-друге, «закони зміни геосфер – середовища існування біоти – формуються на планетарному рівні і суттєво впливають на динаміку розвитку рослинного й тваринного світу» (Е. Пінський) і, по-третє, «ротаційний і тісно пов'язаний з ним палеомагнітний чинники – родоначальники ланцюга подій, в ході яких може наступити біосферна катастрофа» (Е. Пінський). Тому не можна не погодитися з тим, що «в основу державної філософії повинна бути покладена парадигма про єдність системи «Космос – планета Земля – Людина», про цінність всього, що накопичили цивілізації в процесі своєї еволюції від виникнення і до зникнення деяких з них» (В. Куликова, В. Куликов, Я. Бичкова, Ю. Бичков). Виходячи з цього, історію людської цивілізації необхідно розглядати з позицій двох виникаючих галузей природничих і гуманітарних наук – з позицій антропогеології (метою якої є вивчення впливу закономірностей і особливостей речового складу та еволюції Землі на закономірності й особливості розвитку людини і людського суспільства в цілому) та етносоціо-тектоніки (в рамках якої йде вивчення впливу особливостей і закономірностей будови й еволюції Землі на зародження окремих людських спільнот і на розвиток їхньої культури у найширшому сенсі цього слова [17, с.300]).

Висновки. Отже, роль сучасної геофілософії полягає у дослідженні різноманітних процесів, подій, відносин і комунікацій, що утворюються на енергонасичених рубежах багатовимірного простору, в якому інтегровані природа, соціум і культура (адже будь-яка країна являє собою єдність природи, соціуму і культури). Роль сучасної геоконфліктології полягає в уточненні знань у сфері конфліктології й геополітики та переведенні їх у практичну площину. Наявність об'єктивного взаємозв'язку між виникненням конфлікту і його характером, з одного боку, та географічним місцем розташування зони конфлікту, з іншого боку, викликало появу цікавих геоконфліктологічних досліджень. Але застосування інтегративного підходу передбачає необхідність розгляду будь-яких конфліктів у суспільстві з точки зору впливу множинних факторів, включаючи й так звані «невідомий геологічний фактор». Окрім цього, конфліктизаційні процеси, які впливають на життя суспільства, не є абсолютно стихійними у своєму розгортанні [18]. Вони

майже завжди є чутливими до певного організуючого начала. Відповідно до цього, будь-який конфлікт, як процес специфічних відносин між соціальними суб'єктами, є керованим. Таким чином, для наукового дослідження геофілософських та геоконфліктологічних проблем найоптимальнішим є інтегративний підхід, який дає можливість більш широкого, цілісного і багатогранного погляду на розуміння людської природи і всього Всесвіту.

Література

1. Хаусхоффер К. О геополитике. Работы разных лет / К. Хаусхоффер. – М.: Мысль, 2001. – 426 с.
2. Luttwaß E. From Geopolitics to Geo-Economics: Logics of Conflict, Grammar of Commerce / E. Luttwaß // *The National Interest (Summer)*, 1990. – P. 17-23.
3. Коваленко Б.В., Пирогов А.М., Рыжков О.А. Политическая конфликтология. Учебное пособие для студентов высших учебных заведений / Б.В. Коваленко, А.М. Пирогов, О.А. Рыжков. – М.: Изд-во, 2002. – 400 с.
4. Sprykan N. *Geography of Peace* / N. Sprykan. – New York: Harcourt, Brace and Company, 1944. – 600 p.
5. Morgenthau Hans J. *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace* / Hans J. Morgenthau. – Second Edition. – New York: Alfred A. Knopf, 1955. – 630 p.
6. Исаев Б.А., Игнатъева Б.Ф. Структура геополитики / Б.А. Исаев, Б.Ф. Игнатъева // *Вестник Томского государственного университета. История*. – 2019. – № 59. – С.66-74.
7. Делез Ж., Гваттари Ф. Что такое философия? Пер. с французского С.Н. Зенкина / Ж. Делез, Ф. Гваттари. – СПб.: Алетейя, 1998. – 286 с.
8. Mackinder H.J. The geographical pivot of history / Mackinder H.J. // *The Geographical Journal*. – 1904. – № 23. – P. 421-437.
9. Каччари Массимо. Геофилософия Европы. Пер. с итальянского и предисловие С.А. Мальцевой / Массимо Каччари. – С-Пб.: Изд-во «Пневма», 2004. – 187 с.
10. Дергачев В. Цивилизационная геополитика (геофилософия) / В. Дергачев. – Киев: ВІРА-Р, 2004. – 672 с.
11. Базалук Олег. Коррупция в Украине: ментальность правителей и судьба народа. Геофилософия Украины / Олег Базалук. – Киев: МФКО, 2016. – 240 с.
12. Шуровский Р.Ф. Политическая география / Р.Ф. Шуровский. – М.–Смоленск: Изд-во Смоленского гуманитарного университета, 1999. – 380 с.
13. Пынина О.Н. К концепции социоприродной организации геополитического пространства: Тахрир – Таксим – Майдан – ... / О.Н. Пынина // *Пространство и Время*. – 2014. – Т. 4. – Вып. 1: Система планета Земля. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-kontseptsii-sotsioprirodnoy-organizatsii-geopoliticheskogo-prostranstva-tahrir-taksim-maydan>
14. Фёдоров А.Е. Влияние геологических факторов на вооружённые конфликты 1945–2010 гг. и на начало Второй Мировой войны. Система «Планета Земля»: Русский путь: Рублёв – Ломоносов – Тагарин. Монография / А.Е. Фёдоров. – М.: АЕИАНД, 2011. – С.416-510.
15. Фёдоров А.Е. Влияние геологических факторов на историю человечества / А.Е. Фёдоров // *Пространство и время*. – 2010. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vliyaniye-geologicheskikh-faktorov-na-istoriyu-chelovechestva>
16. Фёдоров А.Е. Влияние геологических факторов на психическое состояние людей в Европе / А.Е. Фёдоров // *Пространство и время*. – 2012. – 1 (7). – С.154-166.
17. Полетаев А.Н. «Особые» структурные формы Земли и некоторые закономерности био- и этносоциотектоники /

А.М. Поетаев // Пространство и Время. – 2015. – № 1–2 (19–20). – С. 294–301.

18. Аверьянова Н.Н., Воронаева Т.С. Особенности конфликтизационных процессов в Украине / Н.Н. Аверьянова, Т.С. Воронаева // Научные труды SWorld. – Выпуск 56. – Том 1. – Иваново: Научный мир, 2019. – С. 78–84.

References

1. Khauskhiofer K. O geopolitike. Raboty raznykh let / K. Khauskhiofer. – M.: Mysl', 2001. – 426 p.
2. Luttwak E. From Geopolitics to Geo-Economics: Logics of Conflict, Grammar of Commerce / E. Luttwak // The National Interest (Summer), 1990. – P. 17–23.
3. Kovalenko B.V., Pirogov A.I., Ryzhkov O.A. Politicheskaya konfliktologiya. Uchebnoye posobiye dlya studentov vysshiikh uchebnykh zavedeniy / B.V. Kovalenko, A.I. Pirogov, O.A. Ryzhkov. M.: Izhitsa, 2002. – 400 p.
4. Spykman N. Geography of Peace / N. Spykman. – New York: Harcourt, Brace and Company, 1944. – 600 p.
5. Morgenthau Hans J. Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace / Hans J. Morgenthau. – Second Edition. – New York: Alfred A. Knopf, 1955. – 630 p.
6. Isayev B.A., Ignat'yeva B.F. Struktura geopolitiki / B.A. Isayev, B.F. Ignat'yeva // Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Istoriya. – 2019. – № 59. – P. 66–74.
7. Delez J., Gvattari F. Chto takoye filosofiya? Per. from French S.N. Zenkin / J. Delez, F. Gvattari. – SPb.: Aletya, 1998. – 286 p.
8. Mackinder H.J. The geographical pivot of history / Mackinder H.J. // The Geographical Journal. – 1904. – № 23. – P. 421–437.
9. Kachchiaro Massimo. Geofilosofiya Yevropy. Per. from Italian and foreword by S.A. Maltseva / Massimo Kachchiaro. – SPb.: Izd-vo «Pnevma», 2004. – 187 p.

10. Dergachev V. Tsivilizatsionnaya geopolitika (geofilosofiya) / V. Dergachev. – Kyiv: VIR-A-R, 2004. – 672 p.

11. Bazaluk Oleg. Korruptsiya v Ukraine: mental'nost' praviteley i sud'ba naroda. Geofilosofiya Ukrainy / Oleg Bazaluk. – Kyiv: MFKO, 2016. – 240 p.

12. Turovskiy R.F. Politicheskaya geografiya / R.F. Turovskiy. – M.–Smolensk: Izd-vo Smolenskogo gumanitarnogo universiteta, 1999. – 380 p.

13. Tynyanova O.N. K kontseptsii sotsioprirodnoy organizatsii geopoliticheskogo prostranstva: Takhrir – Taksim – Maydan – ... / O.N. Tynyanova // Prostranstvo i Vremya. – 2014. – T. 4. – Vyp. 1: Sistema planeta Zemlya. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-kontseptsii-sotsioprirodnoy-organizatsii-geopoliticheskogo-prostranstva-takhrir-taksim-maydan>

14. Fedorov A.Ye. Vliyaniye geologicheskikh faktorov na vooruzhennyye konflikty 1945 – 2010 gg. i na nachalo Vtoroy Mirovoy voyny. Sistema «Planeta Zemlya»: Russkiy put': Rublov – Lomonosov – Gagarin. Monografiya / A.Ye. Fedorov. – M.: LENAND, 2011. – P. 416–510.

15. Fedorov A.Ye. Vliyaniye geologicheskikh faktorov na istoriyu chelovechestva / A.Ye. Fedorov // Prostranstvo i vremya. – 2010. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vliyanie-geologicheskikh-faktorov-na-istoriyu-chelovechestva>

16. Fedorov A.Ye. Vliyaniye geologicheskikh faktorov na psichicheskoye sostoyaniye lyudey v Yevrope / A.Ye. Fedorov // Prostranstvo i vremya. – 2012. – 1 (7). – P. 154–166.

17. Poletayev A.I. «Osobyie» strukturnyye formy Zemli i nekotoryye zakonomernosti bio- i etnosotsiotektoniki / A.I. Poletayev // Prostranstvo i Vremya. – 2015. – № 1–2 (19–20). – P. 294–301.

18. Averianova N.N., Voropayeva T.S. Osobennosti konfliktizatsionnykh protsessov v Ukraine / N.N. Averianova, T.S. Voropayeva // Nauchnyye trudy SWorld. – Vypusk 56. – Tom 1. – Ivanovo: Nauchnyy mir, 2019. – P. 78–84.

Averianova N.M.,

Candidate of Philosophical Sciences, researcher at the Center for Ukrainian Studies at the Faculty of Philosophy of the Taras Shevchenko National University of Kyiv, aver_n@ukr.net

Voropayeva T.S.,

Candidate of Psychological Sciences, senior researcher at the Center for Ukrainian Studies at the Faculty of Philosophy of the Taras Shevchenko National University of Kyiv, voropayeva-tania@ukr.net

Ukraine, Kyiv

FORMATION OF MODERN GEOPHILOSOPHY AND GEOCONFLICTOLOGY

The modern geopolitics has significantly expanded the subject of its research, and today its structure includes such scientific subdisciplines as global studies, geoeconomics, geoconflictology, geohistory, geoethnopolitics, geoculturology, geoconfessiology, geofuturology, and others. Scientists distinguish traditional geopolitics, new geopolitics (geoeconomics) and the latest geopolitics (geophilosophy). The geopolitical challenges will have a significant impact on the countries of the world for a sufficiently long time. Therefore, geophilosophical and geoconflictological research is especially relevant today. These are the interdisciplinary areas that are designed to find answers to current challenges and threats. The modern geophilosophical and geoconflictology studies are an integral part of geopolitical research. The development of modern geophilosophy and geoconflictology has been significantly influenced by historiosophy, geography and geology. In terms of content, these sciences include elements of political science, geography, geology, culturology and conflict studies, they are a borderline scientific disciplines that combine and synthesize different approaches and strategies for analyzing the structure of geopolitical processes. These sciences have theoretical and empirical components. The authors of the article analyze the results of empirical and theoretical research in the field of geophilosophy, and geoconflictology. In particular, during the investigating the distribution of centers of bloody clashes during the Soviet Union collapse, geoconflictologists have shown that irrespective of the culture level, religion, education level, ethnicity peoples living in geologically active areas, retain their aggressiveness, conflictivity and easy suggestibility. Using integrative approach, authors of the article conclude on the need to consider any conflicts in society from the standpoint influence of plural factors (including an unknown geological factor).

Key words: geophilosophy, geoconflictology, geopolitical research, conflicts, an unknown geological factor, aggression, conflictivity, national character.

УДК 394.2

Дяченко А.В.,

к.пед.н., доцент кафедри промислового дизайну і комп'ютерних технологій, завідувачка аспірантури
Київської державної академії декоративно-прикладного мистецтва і дизайну імені Михайла Бойчука,
diachenko.alla@ya.ru

Україна, м. Київ

ОСОБЛИВОСТІ НІМЕЦЬКОЇ І УКРАЇНСЬКОЇ УТИЛІТАРНОЇ ЕТНОГРАФІЇ

У статті висвітлено сутність поняття етнографія. Відмічено, що окреме місце в історії німецького народознавства займає визначення етнографії, як науки про «душу народу». Визначено, що першим напрямком в етнографії, який отримав широке поширення в німецькомовних країнах, став еволюціонізм. Зроблено аналіз німецької утилітарної етнографії кінця XIX – початку XXI ст. Виділено основні етапи становлення української етнографії. Зазначено, що українська етнографія почала розвиватися і сформувалася, як наука, протягом XIX-го століття (П. Куліш, Т. Шевченка, І. Котляревський, М. Вовчко, М. Гоголь, кн. Цертелєв, М. Максимович, П. Чубинський, а потім І. Франка, В. Гнатюка, Ф. Колесса). Виділено 90-ті роки XIX ст. першою хвилею науково-просвітницького руху в Україні, а етнографія в цей період, як важлива частина українознавчого циклу дисциплін, стала невід'ємною складовою культурного відродження української нації. Виявлено, що великим проривом у дослідженні української етнографії, визначенні її місця в системі гуманітарних наук, предмета й завдань стала поява досліджень Ф. Вовка (уперше розділив етнографію і фольклористику на дві окремі науки). Здійснено аналіз української утилітарної етнографії кінця XIX – початку XXI ст.

Ключові слова: етнографія, утилітарна етнографія, народ, культура, нація, раса, еволюціонізм, диффузіонізм, побут, звичаї, обряди, мультимодальна етнографія.

Постановка наукової проблеми та її значення. XIX століття, особливо його середину і другу половину, цілком можна назвати століттям етнографії. У багатьох європейських країнах почалися дослідження народів – спочатку підвладних земель, а потім і своїх власних. Формування етнологічної науки йшло паралельно з утворенням етнографічних музеїв, при різних суспільствах і академіях, а пізніше і як самостійних інститутів. Тому вивчення німецького та українського народу є одним з актуальних напрямків в етнографії, оскільки дозволяє простежити процес культурної та ментальної адаптації до умов країн, розкрити механізм взаємодії традицій і новацій, виявити роль міжкультурної комунікації в функціонуванні етнічної культури, виокремити локальну специфіку як на рівні загальних традицій, так і стосовно різних країн.

Метою роботи є визначення особливостей розвитку німецької і української утилітарної етнографії.

Виклад основного матеріалу. Етнографія – наука, головне завдання якої описувати та досліджувати етнічну специфіку народу, його культуру і побут. Отже, досліджувати процеси і розвиток формування нації. Саме слово «етнографія» походить із грецької мови і складається з двох слів: «Ethnos» – народ і «grapho» – описую. Вперше термін «етнографія» був вжитий у «Етнографічному альбомі» (Ethnographische Bildergalerie), виданому в Нюрнберзі 1791-го року [2, с.1].

Сучасна етнографічна наука різнилась дослідженнями, які пропонують нові концепції прочитання модерної етнографії на різних етапах її розвитку: В. Горленко [4;5], В. Дашкевич [6;7], Р. Кирчів [9], Ф. Колессо [10], А. Лобода, Н. Могилянський [13], Г. Стельмах [18;19], Е. Фішер [24], О. Франко [9;21]. Питання щодо історії

розвитку німецької та української етнографічної науки розглядаються такими вченими, як З. Болтарович, В. Борисенко [1], В. Наулко; досліджень музейництва З. Гудченко, Г. Скрипник [16;17], А. Данилюк, Р. Чмелик, С. Павлюк [14]. Зацікавлення у галузі утилітарної етнографії на різноманітну тематику висвітлено у працях О. Воропай [2], І. Гілевича [3], Є. Кагарова [8], М. Козакевича, О. Сапеляка [15].

У XIX столітті відбувається становлення етнографічної науки, як самостійної наукової дисципліни. В цей процес свій внесок зробили вчені, яких по праву можна назвати енциклопедистами свого часу.

Так, англієць Кін твердив, що етнографія – швидше література, ніж наука, бо вона, мовляв, описує побут та звичаї окремих народностей.

Німець Г. Шуртц вважав етнографію за описове народознавство [22].

Швейцарець С. Отто пише таке: «Термін «етнографія» означає насамперед «опис народів» і тому знаходить собі найдоцільніше застосування в тих випадках етнографічних дослідів, де мова йде про монографічний опис окремого народу» [27].

В Німеччині етнографія, як наука, сформувалася в період боротьби за національне об'єднання німецького народу; в період, коли була необхідність науково обґрунтувати національну спорідненість окремих роз'єднаних груп німецького народу; виявити глибоке історичне коріння тієї спорідненості, – така була практична потреба, що викликала до життя німецьку етнографію і німецьку фольклористику з її славною мітологічною школою. Але коли Німеччина вийшла на шлях колоніальних загарбвань, зацікавлення в етнографічному дослідженні свого власного народу відійшло на другий план, натомість

німецькі етнографи почали широко вивчати, досліджувати колоніальні народи [25, с.351].

Окреме місце в історії народознавства займає визначення етнографії, як науки про «душу народу». Саме поняття «душа народу» (Volksseele) належить німецькому етнографові Йоганові Готфріду Гердеру (Johann Gottfried Herder, 1744–1803), що вживав цей термін майже в тому самому сенсі, як і пізніше Гегель (Hegel, 1770–1831) – «дух народів» (Volksgeist), «ідея народів» (Völkergedanke). Стейнталь і Лазарус (H. Steinthal, M. Lazarus), що в 1860–1890 роках видавали журнал «Zeitschrift für Völkerpsychologie u. Sprachwissenschaft», вперше спробували перенести поняття про «душу народу» на науковий ґрунт. Значно пізніше ідея про «душу народу» перейшла з Німеччини до романських народів [27].

Першим напрямком в утилітарній етнографії, який отримав широке поширення в німецькомовних країнах, став еволюціонізм (теорія розвитку). Вчені із застереженнями відносять до еволюціонізму Адольфа Бастіана (1826–1905). Його заслуга полягала в постановці важливого проблем, так і не вирішених до кінця через упереджене ставлення до наукових висновків расової теорії. Допитлива думка вченого постійно спотикалася на цьому шляху. Він говорив про необхідність «добути первинну думку», яка з позицій еволюційної біології і лінгвістичної семантики зводиться до расових уявлень народів. Прихильникам цієї теорії не вдалося довести, чому так далеко пішли від «одного стовбура» різні раси і етноси. Не дивно, що еволюціонізм в особі його менш крупних представників називався розвитком – механічне нарощування народами всіляких властивостей, часто без висновків про доцільність і кінцевий ефект таких змін [22].

В останній чверті XIX століття наступила пора пошуків нових теоретичних рішень, що пояснюють хід змін і різноманіття культури. Розгорнулися гострі дискусії. При цьому критики крайнощів еволюціонізму визнавали за ним принципову правоту історичного підходу. Не випадково практично всі наступні напрямки в етнографії переймали ідеї провідних представників теорії розвитку, додаючи до них власні. В результаті панорама етнографічних напрямків і шкіл відрізнялась безліччю ідей, що вказує на відсутність єдиного наукоподібного стержня [24].

Ряд найпопулярніших навчань, які прийшли в німецькомовні і англосаксонські країни на зміну еволюціонізму, отримав загальну назву «диффузіонізма». Новий напрямок пояснював розвиток культур головним чином шляхом запозичення культурних досягнень один у одного, або міграціями народів [13, с.34].

Вже до кінця 20-х років багато вчених відзначали кризові явища в німецькій етнографії, в зв'язку з чим в 1929 р. в ході дискусії було названо ряд теоретичних течій: «культурних кіл» (Б. Анкерман, В. Шмідт, В. Копперс, Ю. Липс і ін.); «Психологічна» (Р. Турнвальда, Т.-В. Данцель); «Культурно-наукова» (А. Хаберланда, Ф. Краузе); «Етно-біологічна» (Г. Тіленіус, Х. Хамбрух); «Антропософське» (Р. Карутц). Насправді картина виглядала складніше, так як кордони між напрямками були розмиті, а багато етнографів використовували в своїх наукових побудовах положення здавалося б несумісних

течій і довільно відносили себе то до однієї, то до іншої. Класифікатори також користувалися суб'єктивними критеріями, визначаючи приналежність вчених до одного з напрямків [2, с.10].

Але на початку 30-х років XX ст. етнографія Німеччини ставила перед собою завдання досліджувати лише морфолого-соматичні особливості людського роду [24].

Німецький етнограф Нойман, розуміючи етнографію, як історію культури, в етнографічному матеріалі відрізняв дві категорії: первісний колективний набуток і ті цінності, які «спустилися донизу» (gesunkenes Kulturgut). Поміж цими двома нашаруваннями відбувається постійна дифузія (взаємне проникання) і ось завдання етнографії, за Нойманом, зводиться до того лише, щоб простежувати генезу та шляхи цього проникнення; встановити закони розподілу культурних явищ. Матеріальні та духові цінності, що їх утворено на поверхні середовища суспільства, згодом спускаються з верховин культурного шару вниз, в народні маси, тут відповідно переробляються та дещо змінюються і вже в новій формі передаються нащадкам. Так само перемішуються елементи масової культури, йдучи догори до культурних верств суспільства. В своєму «Нарисі побуту німецького народу» (1922) Нойман показав, що так зване народне вбрання є ніщо інше, як ті культурні форми, які вийшли з ужитку вищого класу населення, але привилися в народній масі. В той же час знаряддя, посуд, житло, – все це зберігає риси первісної доби. Народна драма та пісні повні елементів індивідуальної культури вищих верств населення, а хліборобські обряди та звичаї сягають своїм корінням до давнини примітивної общинної культури [26].

Окремим пунктом виступає орієнтованість на проблему, під якою в німецькій традиції розуміють властивість якісної дослідницької традиції загалом, а етнографії зокрема, реагувати на соціально гострі питання та активно досліджувати їх «у вирі подій». У цьому аспекті особливо цікавими та актуальними для сучасної України є дослідження соціально-політичних трансформаційних процесів за допомогою етнографії та соціальної антропології. Німецькі дослідники К. Гершельман та А. Стеннінг навіть ввели поняття «етнографії постсоціалістичних змін» [25].

В середині 30-х рр. починається активна наукова діяльність Р. Турнвальда і В. Мюльман, які сформулювали пізніше основні методологічні принципи нових етнографічних напрямків: етнопсихології, етносоціології, функціональної соціології. У 60–90-і рр. намітилися наступні напрямки дослідницької діяльності: вивчення локальних культур народів, інтерпретація каузальних зв'язків об'єктів; спроба визначення просторово-часового місця локальних культурних феноменів в загальній картині сучасного світу; осмислення і подальша організація міжкультурної комунікаційної взаємодії. Для збору етнографічного матеріалу використовується метод «Teilnehmender Beobachtung» (присутнього спостереження), більше відомий як метод «включеного спостереження» [2, с.65].

На початку 90-х років XX століття увагу деяких німецьких етнографів привернула проблема спорідненості. Однією з перших робіт в цьому напрямку була стаття Хартмут Ланга. Він писав, що вивчення спорідненості належить до корінних проблем етнографії. При цьому

Ланг розглядав альтернативу «кровної» і «соціальної» спорідненості, без оціночної переваги однієї над іншою. Георг Пфеффер назвав проблему спорідненості самостійним напрямком дослідження в етнографії, але категорично відмежувався від будь-яких «смакових оцінок». З'єднання «кровної спорідненості» і «етносу» в один предмет дослідження на сьогодні лякають дослідників аналогією з недавнім минулим [20].

Таким чином, етнографія кінця XX століття зайшла в глухий кут. У німецькомовних країнах ця наука стала жертвою стимульованого ззовні емпіризмом і грубими

політичними впливами. Відродження етнографії можливо лише з її зверненням до фундаментальних понять етносу і раси. В етнографії накопичений гігантський фактичний матеріал, який при новому підході дозволить цій науці зайняти самостійне і чільне місце серед наукових дисциплін про народи і їх культури, поряд з антропологією і расологією. Сукупність цих наук і стане справжнім народознавством майбутнього.

В історії становлення української етнографії можна виділити три періоди (табл.1) [4;12]:

Таблиця 1

Основні етапи становлення української етнографії

Етап	Опис
Остання третина XVIII – перша половина XIX ст.	Посилення інтересу до культурно-побутових особливостей українців
1860-ті рр. – початок XX ст.	Широкомасштабні досягнення в розвитку етнографії, причому не тільки в українській, але й світовій
Від 1920-х рр. – до наших днів	У свою чергу поділяється на чотири підперіоди: 1920 – початок 30-х рр. (так званий «золотий вік української етнографії»); початок 1930 – середина 50-х рр.; середина 1950 – початок 90-х рр. та сучасний – від 1991 р.

Однак в опублікованих за роки незалежності України історіографічних працях найбільше уваги приділено XIX – початку 30-х років XX ст., що можна пояснити численними табу радянської науки щодо вивчення тодішніх досліджень. Натомість обмаль уваги сучасники приділяють другому етапу, через що основні напрями розвитку тогочасної української етнографії найдокладніше проаналізовані ще в працях радянського періоду, а тому багато тогочасних висновків уже застаріло [1;15].

Українська етнографія почала розвиватися і сформувалася, як наука, протягом XIX-го століття. Це був період крутого піднесення української громадської думки; період буйного відродження і формування української національної свідомості, – час Пантелеймона Куліша, Тараса Шевченка, Івана Котляревського, Марка Вовчка, Миколи Гоголя, кн. Цертелева, Михайла Максимовича, Павла Чубинського, а потім Івана Франка, Володимира Гнатюка, Філіяра Колесси та багато інших [7, с.58].

Кінець XIX – початок XXст. для української етнографії характеризується досить значним поживленням. Зазначений період – час інтенсивного і продуктивного розвитку української науки. Люди різних професій і переконань стають красназнавцями, збирачами етнографічного матеріалу. Одним із факторів таких процесів є загальне піднесення суспільної свідомості українського народу. У цей час українська наука і культура, внаслідок активізації вітчизняного національно-культурного відродження, набула яскраво вираженого національного характеру, а інтелектуальна еліта поступово перетворювалася на власне українську. Саме тому 90-ті роки XIX ст. часто називають першою хвилею науково-просвітницького руху в Україні. А етнографія в цей період, як важлива частина українознавчого циклу дисциплін, стає невід'ємною складовою культурного відродження української нації [11, с.52].

Великим проривом у дослідженні української етнографії, визначенні її місця в системі гуманітарних наук, предмета й завдань стала поява досліджень Ф. Вовка. До появи праць ученого українська етнографія була лише

описом особливостей народу. Саме Ф. Вовк уперше розділив етнографію і фольклористику на дві окремі науки. Видатний учений З. Кузеля вдало зазначав, що Ф. Вовк першим з українців почав систематизувати матеріали, які стосуються звичаїв, обрядів та побуту українського народу. Пройшовши добру фахову школу за кордоном, Ф. Вовк почав використовувати критичну й порівняльну методику дослідження звичаїв та обрядів українського народу, його матеріальної культури. Визначне місце в етнографічній науці початку XX ст. займає його книга «Украинский народ в его прошлом и настоящем» (1916), куди ввійшли дві праці – «Антропологічні особливості українського народу» й «Етнографічні особливості українського народу». У цих дослідженнях учений уперше на основі всебічного вивчення українців від Карпат до Кубані подав характеристику фізичних і етнографічних особливостей українського народу [21, с.118].

Цікаво, що визначення етнографії, як науки про «душу народу» (німецька етнографія), здається занадто загальним, невиразним, бо ж і самі ці терміни – «душа» і «народ» – є дуже абстрактні, хоча під словом «народ» часто розуміють селян, селянські маси. Але дійсно, було і є багато українських авторів, які розуміють етнографію саме як науку про життя і побут селян [2, с.12].

Щодо українського селянства, то воно для українських етнографів має особливу цінність, бо саме селяни в часи лихоліття зберігали, як і тепер ще зберігають, національні традиції, звичаї, обряди, народне мистецтво, фольклор, та все ж етнографічне вивчення українського народу не повинно обмежуватися тільки селянством [7, с.61].

Всі культурні й цивілізовані нації, а в першу чергу нації Європи, до якої належить і Україна, складаються не тільки з селян, а й з інших верств суспільства. Кожна соціальна верства має деякі особливості матеріальної та духовної культури, які теж повинні бути предметом вивчення етнографії, бо ж і вони є носіями національної культури. Існують важливі етнографічні праці про побут, звичаї, вірування, творчість таких груп населення,

як рибалки, дроворуби, ковалі, шахтарі, мірошники, військовики, моряки; є цікаві роботи і про дитячий фольклор, бо ж і діти, а не тільки доросла людність, є носіями національної специфіки [6].

З нашої точки зору, при вивченні окремих соціальних верств, чи професійних груп, при дослідженні особливостей їхньої культури та їхнього побуту, – головне для етнографа є та структура думання, той світогляд, що об'єднує всі верстви населення в одну національну групу.

С. Кагаров вважав, що етнографія є цілком самостійною та цілокупною наукою, що має свою царину вивчення і особливі дослідні методи. Кінцева мета етнографії – вивчати морфологію і динаміку первісної культури людства. Вчений стверджував, що уся людність земної кулі ділиться на низку етнографічних формацій, які, пристосовуючись до певного життєвого оточення, екології, творять типові органічні єдності, де фізичний габітус (*habitus*), психологічна структура та матеріальні, спеціальні й розумові елементи культури творять одне ціле. Отже, окремі людські громади, що становлять собою одне ціле щодо походження, мови, культури та життєвих умов – творять тривкі сполуки у вигляді нації, а нація – це і є головний об'єкт етнографічного дослідження [8, с.32].

Українські народні звичаї, національні обряди, пісні, перекази та легенди; наша народна матеріальна культура: національний одяг, народні способи будування споруд, засоби і способи виробництва – все це дороге і важливе для нас, бо воно наше, воно створене нашим народом, на нашій предковій землі, а тому треба його вивчати, досліджувати і передавати з покоління в покоління, як живе євшан-зілля вічно живучої нації. Нові досягнення науки і цивілізації теж сприймаються кожним народом по-своєму, на свій національний лад; нові елементи побуту набувають національних прикмет, а тому й стають об'єктом етнографічного дослідження [5].

М.М. Могилянський шукав компромісного погляду і, як нам здається, найближче підійшов до справжнього стану речей; він писав, що етнографія – це спеціальна наукова дисципліна, але, будучи самостійною наукою, входить у систему антропологічних знань. Основне завдання етнографії, за Могилянським, полягає в тому, щоб вивчати розвиток інтелектуальних та духових сил людського роду, оскільки ті сили знаходять собі вияв у способі життя окремих груп народів. Далі автор зауважував, що викладання етнографії, так само, як і антропології, повинно знайти собі місце на природничих факультетах університетів. Варто погодитись з цим зауваженням автора, бо ж етнографія й справді є наукою емпіричною та індуктивною, а це й зближує її з природничими науками [13].

Етнографія завжди і скрізь була і є актуальною наукою, бо вона завжди перебуває в безпосередньому зв'язку з розвитком національної проблеми. Підкоренням націям етнографія дає матеріал для обґрунтування своїх вимог на відокремлення, на творення своїх незалежних національних держав. То зовсім не випадково, що до революції 1917-го року, з ласки російського окупанта в Україні не існувало жодної наукової, чи науково-дослідної установи, де б розроблялися проблеми української етнографії і національного фольклору. В університетах

етнографія не вивчалась, етнографічних товариств не було. Була лише одна «Этнографическо-статистическая экспедиция въ Западно-Русскій край», яка під керівництвом Павла Чубинського збрала і видала «Труды» (1872–78) з дуже цінним, та все ж сирим етнографічним матеріалом, без жодного наукового аналізу [18].

Після революції, користуючись тимчасовою свободою, силами українських учених були створені в Україні Етнографічна Комісія при Академії Наук, Кабінет антропології та етнології теж при Академії Наук, Етнографічно-краєзнавча секція Харківської науково-дослідчої кафедри історії української культури. Почали виходити журнали: «Етнографічний Вісник», «Краєзнавство», «Побут». Українські етнографи розгорнули велику науково-творчу, національно-корисну працю і, природно, це злякало окупанта [14, с.45].

На початку 1930-х років під тиском репресій, якими супроводжувалося згорання політики українізації, відбулися перші кроки в напрямі до насильного впровадження марксистської методології. Однак уже невдовзі завдяки добре спланованій акції усі народознавчі осередки в УСРР, які займалися проблемами дослідження культури і побуту українського народу було ліквідовано, більшість дослідників репресовано, а етнографічні дослідження було згорнуто на ціле десятиліття. Негативно вплинула на розвиток тогочасного українського народознавства також школа Миколи Марра, представники якої заперечували етнографію як науку [19].

Впродовж 40–50-х рр. ХХ ст. під радянську ідеологію формувалась і науковий апарат усієї гуманітаристики, зокрема етнографії як науки про народ, його походження, традиційну культуру, побут, світогляд. Прогресивність культури вбачали лише у її зв'язку з соціалістичною практикою, комуністичними ідеалами, інтернаціоналізмом. Саме ці роки засвідчили, що з наукового обігу негласно вилучались такі поняття, як «національний», «нація», «походження народу», «національна історія», «національна культура». Традиційна культура українців розглядалась у контексті східнослов'янської, з перевагою російської та на паралелях подібності. Питання підготовки професійних етнологів на рівні вищих навчальних закладів навіть не ставилося [14, с.45].

Становище етнографічної науки у другій половині 1940–50-х рр., згубний тиск ідеології тоталітаризму на етнографію дослідили С. Павлюк і Р. Кирчів. В Україні лише 1951 р. відкрився другий (після етнографічної комісії при АН УРСР) невеликий етнографічний заклад, яким став Музей етнографії та художнього промислу АН УРСР у Львові. Народознавець Р. Кирчів зазначав, що більшість етнографічних досліджень не були допущені ще в процесі затверджень і цензурних переглядів, деякі заборонялись уже у видавництвах; бували випадки, коли їх вилучали навіть з наукового обігу [9;14].

Закінчення другого підперіоду припало на середину 1950-х років, коли в СРСР розпочалися «хрущовська відлига» та викриття культу особи Сталіна, що позитивно вплинуло на подальше відродження народознавчих дисциплін. Тоді ж у Львові відбулася Перша республіканська нарада етнографів, учасники якої накреслили нові завдання та перспективи розвитку української етнографічної науки [9, с.26].

Із середини 50-х років XX ст. розпочався третій підетап у розвитку української етнографії. Аж після дванадцяти років, по закінченні другої світової війни, 1957-го року почав виходити друком в Києві один-єдиний журнал «Народна творчість та етнографія», і то не під керівництвом науковця-етнографа, а лише поета Максима Рильського, який, в розділі «Публікації», друкує «Народні пісні про Леніна», про «Мудру партію», про «Семирічку» та інші фальсифікати, наклепи на українську народну творчість. Основне ж завдання етнографії, а саме: дослідження національної специфіки; національних особливостей культури і побуту та вивчення інших національних проблем, – в сучасній Україні залишається мертвим застоєм ще й досі [2, с.16].

Яскравим прикладом стало видання, підготовлене 1964 р., фундаментальної узагальнюючої праці «Українці», котру, втім, було заборонено розповсюджувати. Однак, навіть за цих умов, було підготовлено й опубліковано нові праці, присвячені дослідженню різних ділянок традиційно-побутової культури українського народу, питань етнічної історії, міжетнічних культурно-побутових зв'язків, характеристики окремих етнографічних регіонів, сім'ї та сімейного побуту [7, с.43].

Процес становлення і розвитку етнографічних музеїв України висвітлено в монографії Г. Скрипник «Етнографічні музеї України», де показана роль наукової інтелігенції в становленні етнології як науки збереження самобутньої національної культури. Аналізуючи становлення і розвиток цих закладів, вчена подала об'ємний інформаційний матеріал щодо науково-дослідницької та збирацької роботи цих установ та біографічні дані стосовно провідних учених, працівників музеїв, етнологів-аматорів, які багато зробили для збереження самобутності традиційної української культури [16].

У 1977 р. відбулася тематична конференція з вивчення сучасності. На ній були сформовані головні завдання нового напрямку в етнографічній науці. Етнографи мали фіксувати етнодиференціюючі елементи матеріальної культури – етнічні особливості в одязі, житлі, їжі, що цілком вкладалося в концепцію формування єдиного «мегаетносу» [19].

Вже на початку 80-х років тогочасна утилітарна етнографія як наука мала достатній потенціал для серйозного вивчення сучасності, однак політична ангажованість, цензура й диктат з боку численних контролюючих органів і направляючих органів стримували та загалом негативно впливали на розвиток цього перспективного напрямку [11].

Упродовж останніх двох десятиліть в Україні відбувається процес відродження етнографічного музейництва. На цей процес вплинули значні соціально-економічні й політичні зміни в суспільстві. Після проголошення незалежності України 1991 р. докорінних змін зазнала національно-культурна політика. Після повної реабілітації депортованих у 1940-х роках народів почався процес повернення представників цих етнічних груп на місце їхнього довоєнного проживання. У національно-культурному відродженні поліетнічного населення південних областей України чільне місце посів розвиток музейної етнографії. З-поміж музеїв етнографічного профілю виділяють поліетнічні (комплексно досліджують етнокуль-

туру місцевого населення різного етнічного походження) та моноетнічні (спеціалізуються на традиційно-побутовій культурі однієї етнічної групи) [17, с.25].

На сьогодні якісна методологія відчуває на собі вплив сучасних технологій на такому рівні, що він навіть може спричиняти методологічні труднощі. Мультимодальна етнографія як сучасний напрям у якісній дослідницькій методології є одним із прикладів тих проблемних питань, які перед якісною дослідницькою традицією ставлять новітні технології. Мультимодальна етнографія є новим напрямом у сучасних етнографічних дослідженнях: перша методологічна публікація, присвячена цьому напрямку, датується 2006 р. Основні методологічні питання становлення цього дослідницького напрямку дають змогу на практичному прикладі розглянути вплив новітніх технологій на якісну методологію емпіричних досліджень [23, с.81].

Характерною особливістю розвитку українського суспільства на сучасному етапі є його неоднорідність в етнокультурному плані. З одного боку, простежується вплив глобалізаційних тенденцій, що проявляються у нав'язуванні штампів масової поп-культури, з другого – небувалий інтерес до культурної спадщини свого народу, накопиченої впродовж багатьох поколінь, покликаний зберегти етнокультурну самобутність. Так чи інакше, зростає інтерес до української утилітарної етнографії, що проявляється у проведенні масових дійств, що мають етнокультурне підґрунтя, як-от святкування дня української вишиванки, проведення фольклорно-етнографічних свят, ярмарків (Петрівський, Сорочинський), майстер-класів з виготовлення традиційних предметів ужитку. Також в умовах динамізації інформаційного суспільства все більшої ваги набуває всесвітня глобальна інформаційна мережа Інтернет, в якій інформація етнографічного змісту представлена на різноманітних web-сайтах: наукових, освітніх, туристично-розважальних, комерційних та в соціальних мережах [3].

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, дослідження особливостей німецької та української утилітарної етнографії дають можливість зробити наступні висновки:

1. В Німеччині етнографія, як наука, сформувалася в період боротьби за національне об'єднання німецького народу. Окреме місце в історії німецького народознавства займає визначення етнографії, як науки про «душу народу».

2. Першим напрямком в утилітарній етнографії, який отримав широке поширення в німецькомовних країнах, став еволюціонізм (теорія розвитку). Ряд наступних найпопулярніших навчань, які прийшли в німецькомовні і ангlosаксонські країни на зміну еволюціонізму, отримав загальну назву «диффузіонізм».

3. У 60–90-і рр. виникли такі напрямки дослідницької діяльності: вивчення локальних культур народів, інтерпретація каузальних зв'язків об'єктів; спроба визначення просторово-часового місця локальних культурних феноменів в загальній картині сучасного світу; осмислення і подальша організація міжкультурної комунікаційної взаємодії.

4. На початку 90-х років XX століття увагу німецьких етнографів привернула проблема спорідненості.

5. В німецькій етнографії при правильному підході до наявного матеріалу дозволить цій науці зайняти окреме місце серед наукових дисциплін про народи і їх культури.

6. В українській утилітарній етнографії виділяють три періоди: остання третина XVIII – перша половина XIX ст.; 1860-ті рр. – початок XX ст.; від 1920-х рр. – до наших днів.

7. Кінець XIX – початок XX ст. для української етнографії період інтенсивного і продуктивного розвитку.

8. На початку 1930-х років усі народознавчі осередки в УСРР, які займалися проблемами дослідження культури і побуту українського народу було ліквідовано, більшість дослідників репресовано, а етнографічні дослідження було згорнуто на ціле десятиліття.

9. Впродовж 40–50-х рр. XX ст. під радянську ідеологію формувався і науковий апарат усієї гуманітаристики, зокрема етнографії як науки про народ, його походження, традиційну культуру, побут, світогляд.

10. Упродовж останніх двох десятиліть в Україні відбувається процес відродження етнографічного музейництва. Мультиmodalна етнографія є новим напрямом у сучасних етнографічних дослідженнях.

Перспективами подальших досліджень є проблема розвитку української етнографії у 40–50 рр. XX ст.

Література

- Борисенко В.К. *Нариси з історії української етнології 1920–1930-х років*. Київ, 2002.
- Воропай О. *Етнографія – наука про націю*. Лондон, 1963. – 24 с.
- Гілевич І. *Українська етнографічна наука у першому повноцінному десятилітті та польові дослідження Полісся* // Вісник Львівського університету ім. І. Франка. Серія історична. – 2008. – Вип. 43.
- Горленко В. *Історія української етнографії (XII–XIX ст.)*. – К., 2005.
- Горленко В.Ф. *Українська радянська етнографія в десятиї п'ятиріччі (підсумки і перспективи розвитку)* // Народна творчість та етнографія (далі – НТЕ). – 1977. – № 1.
- Дашкевич А.Я. *Розвиток етнографічної науки на Україні за 10 років* // Червоний шлях. – 1927. – № 12.
- Етнографія України: Навч. посіб.* / За ред. С.А. Макарчука. – Львів, 2004.
- Кагаров Є. *Завдання та методи Етнографії*. Київ, 1928.
- Кирчів Р., Франко О. *Становлення і розвиток української етнографії*. *Етнографія України: Навч. посіб.* / За ред. С.А. Макарчука. Вид. 2-ге. Львів, 2004. – С.26-27.
- Колессо Ф. *Історія української етнографії*. – К., 2005.
- Коцур А. *Ідея державності в історичній думці та суспільно-політичному житті України кінця XVIII – початку XX ст.* – Чернівці, 2000.
- Львівський осередок української етнографії в 40-50-х роках XX ст.: історіографічний аспект // Туржійський історичний читання. – 2013. – Випуск 6. – С.35-38.
- Могильянский Н.М. *Предмет и задачи этнографии*. Живая Старина, XXV, 1916.
- Павлюк С. *Вимогливий науковий перегляд етнологічної теоретичної спадщини радянської епохи* // Українська культура: з нових досліджень: Зб. наук. ст. на пошану С.П. Павлюка, з нагоди його 60-ліття. – Львів, 2007. – С.45.
- Сапеляк О. *Етнографічні студії в Науковому товаристві ім. Шевченка (1898–1939 рр.)*. Львів, 2000.
- Скрипник Т.А. *Етнографічні музеї України*. – К., 1989.
- Скрипник Т.А. *Українське етнографічне музейництво (20-ті – 90-ті роки XX ст.)*. – К., 1998.
- Стельмах Т.Ю. *Етнографічні дослідження в Академії наук Української РСР за 40 років Т.Ю. Стельмах* // НТЕ. – 1959. – № 4.
- Стельмах Т.Ю. *Розвиток української етнографії за роки Радянської влади* // НТЕ. – 1958. – № 2.
- Сумцов Н. *Утилитарная этнография* / Н. Сумцов // Харьковские губернские ведомости. – 1897. – № 234.
- Франко О. *Федір Вовк – вчений і громадський діяч*. – К., 2000. – С.118.
- Шуртц Т. *Краткое народоведение*, СПб, 1895.
- Dicks B., Soyinka B., Coffey A., *Multimodal ethnography* / Dicks B., Soyinka B., Coffey A. // Qualitative Research. – 2006. – Vol. 6(1). – P. 77-96.
- Fischer E., Scheidt W. *Anthropolog. Anzeiger IV*, 1927.
- Hörschmann K., Stenning A., *Ethnographies of post-socialist change* / K. Hörschmann, A. Stenning // Progress in Human Geography. – 2008. – No. 32(3) – P. 339-361.
- Naumann H., *Primitive Gemeinschaftskultur*, Jena, 1921.
- Stoll Otto, *Die Entwicklung d. Völkerkunde von ihren Anfängen bis in die Neuzeit. Mitt. d. Geogr. Ethnograph. Gesellsch., Zürich, XVIII p. 3*, 1918.

References

- Borysenko V.K. *Narysy z istorii ukrainskoi etnologii 1920–1930-ky rokiv*. Kyiv, 2002.
- Voropai O. *Etnohrafiia – nauka pro natsiiu*. London, 1963. – 24 s.
- Hilevych I. *Ukrainska etnografichna nauka u pershomu povoiennomu desiatylitti ta polovi doslidzhennia Polissia* // Visnyk Lvivskoho universytetu im. I. Franka. Serii istorichna. – 2008. – Vyp. 43.
- Horlenko V. *Istoriia ukrainskoi etnografii (XII–XIX st.)*. – K., 2005.
- Horlenko V.F. *Ukrainska radianska etnografiiia v desiatii piatyrychsi (pidsumky i perspektivy rozvytku)* // Narodna tvorchist ta etnografiiia (dali – NTE). – 1977. – № 1.
- Dashkevych A.Ia. *Rozvytok etnografichnoi nauky na Ukraini za 10 rokiv* // Chervonyi shliakh. – 1927. – № 12.
- Etnohrafiia Ukrainy: Navch. posib.* / Za red. S.A. Makarchuka. – Lviv, 2004.
- Kaharov Ye. *Zavdannia ta metody Etnografii*. Kyiv, 1928.
- Kyrychiv R., Franko O. *Stanovlennia i rozvytok ukrainskoi etnografii*. *Etnohrafiia Ukrainy: Navch. posib.* / Za red. S.A. Makarchuka. Vyd. 2-he. Lviv, 2004. – S. 26-27.
- Kolesso F. *Istoriia ukrainskoi etnografii*. – K., 2005.
- Kotsur A. *Idea derzhavnosti v istorichnii dumtsi ta suspilno-politychnomu zhytti Ukrainy kintsia XVIII – pochatku XX st.* – Chernivtsi, 2000.
- Lvivskiyi oseredok ukrainskoi etnografii v 40-50-ky rokakh XX st.: istoriografichniy aspekt // Hurzhivskiyi istorichni chytannia. – 2013. – Vypusk 6. – S.35-38.
- Mogilyanskiy N.M. *Predmet' i zadachi etnografii*. Zhivaya Starina, XXV, 1916.
- Pavliuk S. *Vymohlyvyi naukovyi perehliad etnologichnoi teoretichnoi spadshchyny radianskoi epokhy* // Ukrainska kultura: z novykh doslidzhen: Zb. nauk. st. na poshanu S.P. Pavliuka, z nahody yoho 60-littia. – Lviv, 2007. – S.45.
- Sapeliak O. *Etnografichni studii v Naukovomu tovarystvi im. Shevchenka (1898–1939 rr.)*. Lviv, 2000.
- Skrupnyk H.A. *Etnografichni muzei Ukrainy*. – K., 1989.

17. Skrypnyk H.A. *Ukrainske etnografichne muzeinytstvo* (20 ti – 90 ti roky KіhKі st.). – K., 1998.
18. Stelmak H.Iu. *Etnografichni doslidzhennia v Akademii nauk Ukrain'skoi RSR za 40 rokiv H.Yu. Stelmak // NTE.* – 1959. – № 4.
19. Stelmak H.Iu. *Rozvytok ukrainskoi etnografii za roky Radianskoi vlady // NTE.* – 1958. – № 2.
20. Sumtsov N. *Utilitarnaya etnografiya / N. Sumtsov // Harkovskije gubernskije vedomosti.* – 1897. – # 234.
21. Franko O. *Fedir Vovk – vchenyi i hromadskyi diach.* – K., 2000. – S. 118
22. Shurtts G. *Kratkoe narodovedene, SPB, 1895.*
23. Dicks B., Soyinka B., Coffey A., *Multimodal ethnography / Dicks B., Soyinka B., Coffey A. // Qualitative Research.* – 2006. – Vol. 6(1). – P. 77–96.
24. Fischer E., Scheidt W. *Anthropolog. Anzeiger IV, 1927.*
25. Horschelmann K., Stenning A., *Ethnographies of postsocialist change / K. Horschelmann, A. Stenning // Progress in Human Geography.* – 2008. – No. 32(3) – P. 339–361.
26. Naumann H., *Primitive Gemeinschaftskultur, Jena, 1921.*
27. Stoll Otto, *Die Entwicklung d. Völkerkunde von ihren Anfängen bis in die Neuzeit. Mitt. d. Geogr. Ethnograph. Gesellsch., Zürich, XVIII p. 3, 1918.*

Dyachenko A.V.,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the department of industrial design and computer technologies, head of postgraduate education department of Kyiv state Academy of decorative and applied arts and design named after Mikhail Boychuk, diachenko.alla@ya.ru

Ukraine, Kiev

FEATURES OF GERMAN AND UKRAINIAN UTILITY ETHNOGRAPHY

The article covers the essence of the concept of ethnography. It is noted that a separate place in the history of German ethnology is the definition of ethnography, as a science of «the soul of the people». It is determined that the first direction in ethnography, which was widespread in German-speaking countries, was evolutionism. An analysis of the German utilitarian ethnography of the end of the 19th and the beginning of the XXI century was made. The main stages of the formation of Ukrainian ethnography are highlighted. It is noted that Ukrainian ethnography began to develop and was formed as a science during the nineteenth century (P. Kulish, T. Shevchenko, I. Kotlyarevsky, M. Vovchko, M. Gogol, the book of Tsertelev, M. Maksimovich, P. Chubinsky, and then I. Franko, V. Hnatyuk, F. Kolesa). Allocated 90th years of the XIX century the first wave of the scientific and educational movement in Ukraine, and ethnography during this period, as an important part of the Ukrainian study cycle of disciplines, became an integral part of the cultural revival of the Ukrainian nation. It was discovered that the emergence of the research of F. Vovk (for the first time divided ethnography and folklore into two separate sciences) was a major breakthrough in the study of Ukrainian ethnography, the determination of its place in the system of humanities, the subject and tasks. The analysis of Ukrainian utilitarian ethnography of the end of the 19th and the beginning of the XXI century was carried out.

Key words: *ethnography, utilitarian ethnography, people, culture, nation, race, evolutionism, diffusionism, life, customs, rituals, multimodal ethnography.*



UDC 323.329:321.01:316.3

Losyk O.M.,

Candidate of Philosophy, Associate Professor at the Department of Philosophy, Ivan Franko National University of Lviv,
oresta.losyk@lnu.edu.ua

Ukraine, Lviv

THE TRIAD OF «INTELLECTUAL» – «GOVERNMENT» – «SOCIETY»: POLITICAL AND SOCIAL CONTEXTS OF INTERACTION

The aim of the present article is to consider the political and social contexts that are preconditioned by the peculiarities of interactions between intellectuals, state power sphere and civil society. By means of general scientific (analysis, synthesis and system approach) and specific philosophical (dialectical, hermeneutic) methods it was analyzed how the ideological and public planes affect the worldview values of a representative of the intellectual (in particular, philosophical) environment of postwar France. It is substantiated herein why the priorities of freedom and responsibility should remain decisive factors regardless of whether intellectuals distance themselves from the political power or represent it.

Key words: intellectual, public sector, government, responsibility, civic values, France.

Problem statement. In the philosophical culture of Europe, the ideological beliefs of the famous public figures or «political educators» have traditionally played a decisive role. Those, who uphold them, as ever, declare and are responsible for: a) the emergence, implementation and functioning of worldview priorities in the socio-civic space; b) the formation of socio-political and moral-ethical guidelines of the French community; c) approval of basic forms of private and collective identities. That is, the «people of the pen» are also associated with those who, along with politicians and officials, are the guarantors of civic values.

Even though people in the West talk already for more than a decade about the crisis of public intellectuals, the latter still retain «certain credibility», which in the broad sense means – «credibility of reason as such, of rational ability to think, of critical reflection» [1, p.29]. At the same time, there are many intellectuals who, not least, take the opportunity of political and legal instability, as well as worldview disorientation, trying to transform their own ideology into an imperative of public sphere arrangement. In this case, the activity of an intellectual ceases to carry a constructive heuristic loading and has a devastating effect on the nature of the mind itself as the basis of civilized life sustenance.

Problems that have been raised herein constitute the topicality of the research in question, especially in comparison with the Ukrainian context. Part of the rich experience of the public and political activities of contemporary French intellectuals-philosophers of different philosophical trends and interests can already be found in Ukrainian translations of a number of selected monographs [2-5], individual articles [6] or thematic interviews [7].

The purpose of the paper is to consider the political and social contexts that are preconditioned by the peculiarities of interactions between intellectuals, state power sphere and civil society, and to analyze the influence of ideological and public spheres on worldview and civic values on the example of postwar France.

The statement of the main material. The philosophical culture of post-war Europe, along with the historical, cultural, scientific dimensions of the postmodern paradigm, defines the ideological dominant elements which influence the national civil morality of its citizens in the conditions of postmodern – symbolic and actual – changes. She encourages the representatives of intellectual work (many of

whom are philosophers) to interpret their professional vocation to be the «guardians of rationality» (by Anatoliy Yermolenko) on a much larger scale, not limited by a desktop or a classroom. Thus, sooner or later, there appear the interactions between «intellectual/power» (ideological plane) and «intellectual/society» (public plane), and their functional effectiveness empowers the status of knowledge as the determining social capital.

When referring to the intellectual discourse in France, we mean the actions taken by all experts who speak on topics relevant to France, form and/or influence the contexts of not only scientific epistemes, nourish civic awareness giving it fresh ideas. They include representatives of the dominant ethnic majority and various minorities, primarily Muslim and Jewish ones. It is also worth mentioning the researchers from other countries, most notably Germany, the United States of America and Poland, who voluntarily or by will of circumstances have related their biographies to this country. Until recently, the French educational institutions have traditionally been considered the centers of intellectual tempering.

The main issues of the Western, including the French, intellectual environment of the second half of the 20th c. include the following: the politicization of the intellectual in the formation of concepts (doctrines, manifestos) of freedom; the inheritance of World War II (the so-called «Auschwitz topos» by Theodor Adorno); retaining the image of «moral authority»; the dissemination of additional topics for socio-philosophical analytics (problems of decolonization, «other» identity, terrorism) which are considered temporarily appropriate; the symbolic meaning of 1968; the role of the European Left in the intellectual and civic life; the triumph and crisis of the communist ideology; widespread practice of intellectual conformism; the influence of the well-known dissidents and iconic figures from Central and Eastern Europe (Solzhenitsyn, Milosz, Giedroyc); the revitalization of the «third world» intellectuals, etc.

The image of the French intellectual is the constituent part of the European-American (the so-called «Western») idea of people who act as «doctors of public institutions». At the same time, it has original features that many active participants in the scientific community draw attention to [8, p.212-231]. The «French sense» of ideological conflicts, first and foremost in the intellectual discourse of freedom, is a unique feature in the world political-philosophical tradition

of connections between the authorities and the «university people». Its ultimate constituent parts are: excessive criticism regarding the life and civic dimensions of one's Homeland (harsh judgments about the motherland are expressed extremely willingly), and the already mentioned herein before unequalled richness of discourse speech associated with metaphoricality, allegoricalness, epithets and other semantic peculiarities of the French language. Thus, Aron repeatedly mentions the role of ideas that prevail in the French political philosophy. It is not so much the actual outline of modern or past France that counts, but primarily its «idea», «image» [9, p.19].

Scholars and philosophers of different worldview-ideological beliefs agree on one thing: the history of the intellectual community within the «Franco-French polemics» (Mongin) for more than two centuries has been distinguished by the craving for ideological discussions. It is internally heterogeneous, though, from the outside, continuous and homogeneous. Numerous ambitious (that is, thirsty for «getting to the institutional decision-making place», according to Debray) and not indifferent to power and public success «professionals of mental work» foster «the struggle of thoughts» (Aron) even for its own sake. In today's context, it is an inventive continuation of the modern-day and educational tradition of «salons dominated by women and chatterboxes», to some extent (or even completely) being transformed if not into a «party», then into a «corporation» of protesters desperate for recognition and power.

The long-standing traditions of public rhetoric (at university departments or street barricades) also make their encouraging contribution to the «Frenchness» of the intellectual posture. Undoubtedly, the pragmatic-optimistic aspirations to acquire and maintain the intellectual remarkability, which is supported by the economic benefit for as long as it is possible, are also taken into account. This last feature, as well as the previous ones, «requires all-terrain gymnastics (with scholastic genealogy)», gives the speaker an opportunity to stand out among others like him/her and comprehensively attest to the triumphant «exercise in symbolic violence» over temporarily less authoritative, however similarly «egocentric» rivals [4, p.115,160]. In comparison with their German and American counterparts, many French intellectuals have a particular tendency to «fight» for all kinds of emancipations, so as not to go unnoticed.

The criticality of the French spirit is evident in the scientific and general education spheres. Disputes between French intellectuals (including scholars-philosophers, public figures, politicians, artists, and journalists) have a highly personalized nature: a disagreement in views that is almost identical with personal hostility [6, p.335-353].

The «climate» of discussions is largely determined by the characteristics that are common to the French mentality – literally and metaphorically speaking, the intellectuals are «jumping down to their throats». Aron aptly remarked: «If the world were as prudent as England, the debate would die of boredom. Fortunately, US senators, French intellectuals and Soviet commissioners provide inexhaustible topics for the discussion» [10, p.269].

It has not yet been possible to find a way that would separate a scientist from the everyday life, connections (conscious or unconscious) with a particular class, belief system, social status, or ordinary social activity. Most

outstanding French scholars, especially in the social and public sciences, with their goodwill participate in the active discussion of the meaningful issues. Along with artists, government officials and experts they form a group of «non-physical workers» (Aron). Their aim is to maintain, relate and disseminate basic principles that «legitimize» the lives of citizens in the state. The commitment of intellectual-philosophical leaders to certain concepts of freedom has both symbolic, as well as obvious aspect of politicization of the representatives even of the most metaphysical movements, such as phenomenology or existential anthropology, not to mention political and social philosophy. «The choice of a particular political position was and still remains a decisive test in France; it is it, that is intended to reveal the ultimate meaning of the idea,» – such an introductory characteristic is given to the philosophical attitudes of his compatriots by the famous researcher Vincent Descombes [11, p.13].

As a phenomenon in the history of ideas, such philosophical-intellectual practice is not the «invention of the modern civilization» (Aron), particularly in France. It appeared simultaneously with the development of other ideological pillars of the Western culture, and was involved in the creation and maintenance of public relations, which combined regulatory-empowering rules. Dominant ideologies and doctrines (nationalism, communism, fascism, liberalism, democracy) «had and continue to have their praisers and their thinkers» not only in France but also in other European countries [3, p.177]. At the same time, the elements of resistance to the current order (whether scientific or social) were born in the intellectual environment. Often, they rallied into revolutionary discourses and found more or less visible support within and outside the university environment. Furthermore, continuously until the 30s of 20th c. (and after that – with short breaks) Paris remained the capital of European modernization. A number of national universities (also predominantly Parisian) became the centers of conceptual «thick» of current ideas and not just the place for the elaboration of their derivative echoes.

In the Anglo-Saxon countries where the reformation gained the victory, particularly in the UK, the civic space emerged more rapidly. It coherently combined reforms in the political, religious, social, economic and cultural spheres and did not bring up feelings of hostility or inferiority of «people of interest» or politicians to the local intellectuals circle. In places where the reformation was defeated and Catholicism for a long time occupied dominant positions in the outlook of people, the continental – French, Italian, Spanish – intellectuals were divided, having different ideas as to their «secularity». Moreover, the political background in France continued the «dialogue between tradition and revolution». This helped to ensure that «the intellectuals developed the habit of a kind of constant opposition», although it did not stop complete distortion, in Aron's view, of the connection between democratic order and freedom itself [3, p.183].

Debray outlines three historical ages in his densely factual book on the interrelations of the French scientific «microclimate» and social and power «macromutations» [4, p.58]. The duration of the first two is approximately half a century, the last one, which appeared on the ground prepared by its precursors, began after 1968 and continues to this day.

During the «university» cycle (1880–1930) irreversible changes in the still academic «contour» of the educational environment took place. Its corporate-elitist hierarchy remained, but was forced to take account of the circumstance

that had raised the status of knowledge. In its essence it was the «sudden increase» in the number of lecturers and, consequently, of «domination» of students, «swarming» of higher educational institutions (which more and more frequently began to use numbers instead of titles), the prevalence of didactic «repetitive work» over the scientific-research activity, etc.

As a result, «the Sorbonne gave up its authoritative status» to a new influential core that combined the emancipatory demands of the postmodern contemporaneity [4, p.83]. It became the publishing house, and the actual «center of gravity» – the publisher. Thus, during the second, «publishing» cycle (1920–1960), «not only the style, epoch or dialect» underwent changes. The next «mode of symbolic production» took its hold, supplanting others.

The third «media» cycle forced the intellectuals into even greater publicity, which could not but affect their socio-philosophical beliefs, civic positions and ethical choices. What happened was a «taming» (by Gilles Deleuze) of the representatives of science by the mass-media sphere, which at the same time accelerated the «decadence» of professional journalism.

The contemporary mediocratic discourse does not refer to the genuine sources of events, instead creates them on its own. Its demand in external analytical independent assessments is constantly diminishing, as far as the worldview priorities are determined by its own self-sufficiency. The television studio becomes for the intellectual analogous to a sanctuary, auditorium, stage, editorial column, because it provides the space «with the best acoustics» – recognition, reward and influence. Not everyone will be able to get there, and getting there means complete and successful self-realization, while staying there means control and complicity in the monopoly of influences on cultural commonality. At the same time, according to the marketing logic, the dominant position requires ideologically adaptive eclecticism of the «head that is groping around for power», in particular, it «allows only such political involvement that would abide by all forms of apoliticism» [4, p.104]. Increasingly growing informatization of reality paradoxically reduces the likelihood of being accurate and true, as it makes the «tariffs on truth unacceptably high» [4, p.287].

The initial «starting point», which allows something that follows from further activity, is considered to be of fundamental methodological importance. Some consider it to be determined by the same principles that are typical for non-intellectuals: «the same mixture of half-knowledge, traditional prejudice, preferences of aesthetic rather than prudent nature, expresses itself in the ideas of professors or writers, as well as in the public opinion of merchants or manufacturers» [3, p.180].

According to this view, the intellectual form of identity (or the identity of the intellectual) is characterized by the little insight when compared to the representatives of other social spheres. It retains an adequate psychological connection with life circumstances that preceded the development of the individual as an intellectual. The greatest «vulnerability» is distinguished by the French participants of intellectual life, «who are just as unable to escape the spell of topicality, as other people» [3, p.183]. Aron provides for the following example: the French intellectuals, especially those who loudly declared their «leftism», with the same delay as ordinary citizens, in the early 1970s «discovered»

the «horrors of Gulag» and the truth about the real totalitarianism of Bolshevism.

The sentiment of French professors and students in the middle of the 20th c., according to Aron, heavily depended on the conservatism of the «economic situation». The rules of the liberal economy on the French ground (quite contrary to the English one) led to the increased unemployment among the «people of science», «paralysis» of the provisions on social assistance, slowed the change of generations in scientific paradigms. The aforementioned worldview ambition and ample opportunity to express it publicly, the French intellectuals were indignant (in their view, quite rightly) at the «wrongs, misery, harassment» of others. In the similar way behaved the qualified intellectuals after the crisis in the German higher education during the «Great Depression», or the Tunisian and Moroccan graduates of French universities after the end of colonial politics.

Other philosophical authorities, most notably Paul Ricœur, view the task of intellectuals first and foremost as «political educators». They include in «this extraordinarily broad category all those, who through their thinking and expression feel responsible for the transformation, evolution, revolution of their country» [2, p.253].

Additionally, one can notice in the post-war French philosophy the increasingly growing reflection of the characteristic feature of the national character: most notably «to judge rather than to consider», giving preference to the «moralizing evaluation» rather than «specific analysis» [4, p.115]. As stated by the contemporary of the previous century, the effectiveness of the «political educator» depends on the civilizational level of the society in which they exist, as well as on the tasks that have been assigned for the fulfillment. These include: «the struggle for economic democracy; proposal of the project that would satisfy both the community and the individual; a new interpretation of the traditional past before the growth of consumption society» [2, p.268].

Among the new researches devoted to the French intellectual discourse since the end of the 70s of the 20th c., it is pertinent to cite the idea of Olivier Mongin, the famous social philosopher and editor of the magazine «Esprit». He envisages the justification of replacing the intellectual of «yesterday» with an updated type of the public thinker, calling him a «democratic» thinker. Such scholar is characterized by the gradual but steady departure – «in spite of the lazy habit, despite lack of time or nostalgia» for participation in the political life – from stereotypical and abusive ideological ideals with their indispensable «romantic cult» toward another model of «intellectual interference». The analyst emphasizes that the modern actor-player should restore the «insertion» of the intellectual in the course of cultural life that was raised by the postmodern simulations. The «dual polarization» of the universal and peculiar, inherent in the French worldview, should be preserved, however not in the form of widespread dogmatic templates. Relying on democratic modernity, it envisages their constant, critical and repeated processing at different angles with an attempt to return («recapture») the former status of «experience» («praxis») in interpreting the present. Then the philosopher – quite possibly, and the follower of postmodernism – will embody «a voice that rises against the various forms of distortion of history and the suppression of the present» [5, p.11].

Thus, intellectuals and politics in France are two spheres of activity that remain clearly interconnected whether during the imperial past or at the time of the parliamentary-constitutional republic. The intellectual struggle between the adherents of hostile and contradictory ideologemes, no matter which of them prevails publicly and which remains on the so-called paradigm periphery (according to Thomas Kuhn), is an ongoing phenomenon. Meanwhile, in the environment of French philosophers we observe careful «blurring of differences» between the so-called discourse of «clerks» and specialists. This is exactly what, probably, allows us to notice the narrowing of the space of public dialogue in this country, and even more – «the deficiency of philosophical state», which is steadily becoming «too technical» and devoid of the specific concern inherent in critical interpretations [7, p.13].

Conclusions. The political role of the intellectual in the French society cannot be viewed unequivocally. Such activity is closely linked to the political tendencies, state interests, and specific cultural realities. Not only does it increase the power of convictions, but it also confronts the one who voices them with the choice and responsibility for their calls.

French intellectuals (when referring to those who teach at universities) still have the potential to influence the students, some of whom naturally become new representatives of the political, scientific and artistic elites. Through the educational and civic-public spheres, professors can continue to be the drivers (or puppets) of innovative changes in the ruling system, or the exponents of the very specific ideological messages.

The active scientific contacts with the intellectual communities of both countries, which have been established during the last years, create the opportunity during the meetings to comparatively regularly discuss the issues of independence and responsibility of intellectuals, connection of ideological and moral-ethical priorities, ways of cooperation with the authorities for the public good and so on, that are pressing for both France and Ukraine.

Literature

1. Пролеєв С., Єрмоленко А. Публічна філософія: освітні та соціальні можливості. Круглий стіл «Філософської думки». Філософська думка. Київ, 2019. № 1. С. 6-39.
2. Пікер Т. Завдання політичного вихователя / Навколо політики / Т. Пікер; пер. з франц. Київ: Дух і Літера, 1995. С. 253-268.

3. Арон Р. Опії інтелектуалів / Р. Арон; пер. з франц. Київ: Юніверс, 2006. 272 с.

4. Дебре Р. Інтелектуальна влада у Франції / Р. Дебре; пер. з франц. Київ: Дух і Літера, 2008. 308 с.

5. Монжен О. Виклики скептицизму. Зміни інтелектуального пейзажу Франції / О. Монжен; пер. з франц. Київ: Дух і Літера, 2011. 360 с.

6. Дебре Р. Технологія впливу: «амбіції». Дух і Літера. Київ, 2007. № 17-18. С. 335-353.

7. Монжен О., Попович М. Політичний простір і філософський дискурс. Круглий стіл «Філософської думки». Філософська думка. 2014. № 3. С. 5-19.

8. Лосик О. Феномен свободи і французький постмодернізм / О. Лосик. Львів: Дослідно-видавничий центр Наукового товариства ім. Шевченка, 2016. 302 с.

9. Aron R. Esey o wolnościach / R. Aron; przekł. z fr. Warszawa: Fundacja Aletheia, 1997. 204 s.

10. Aron R. Opium intelektualistów / R. Aron; przekł. z fr. Warszawa: Wydawnictwo Literackie «MUZA SA», 2000. 360 s.

11. Декомб В. Современная французская философия. Пер. с фр. Москва: Издательство «Весь мир», 2000. 344 с.

References

1. Proleiev S., Yermolenko A. Publichna filozofia: osvutni ta sotsial'ni mozhlyvosti. Kruhlyi stil «Filosofs'koi dumky». Filosofs'ka dumka. 2019. № 1. S. 6-39.
2. Ricœur P. Zavdannia politychnoho vykhovatel'ia. In Navkolo polityky. Kyiv: Dukh i Litera. 1995. S. 253-268.
3. Aron R. Opium intelektualistiv. Kyiv: Yunivers. 2006. 272 s.
4. Debray R. Intelektual'na vlada u Frantsii. Kyiv: Dukh i Litera. 2008. 308 s.
5. Mongin O. Vykyky skeptyzmu. Zminy intelektual'noho pejzazhu Frantsii. Kyiv: Dukh i Litera. 2011. 360 s.
6. Debray R. Tekhnolohia vplyvu: «ambitsii». Dukh i Litera. Kyiv, 2007. № 17-18. S. 335-353.
7. Monzhen O., Popovych M. Politychnyj prostir i filosofs'kyj dyskurs. Kruhlyi stil «Filosofs'koi dumky». Filosofs'ka dumka. 2014. № 3. S. 5-19.
8. Losyk O. In The Phenomenon of Freedom and French Postmodernism. L'viv: Doslidno-vydavnychyj tsentr Naukovoho tovarystva im. Shevchenka. 2016. 302 s.
9. Aron R. Esey o wolnościach. Warszawa: Fundacja Aletheia. 1997. 204 s.
10. Aron R. Opium intelektualistów. Warszawa: Wydawnictwo Literackie «MUZA SA». 2000. 360 s.
11. Dekomb V. Sovremennaja francuzskaja filosofija. Moskva: Izdatel'stvo «Ves' mir», 2000. 344 s.

Лосик О.М.,

к.філос.н., доцент кафедри філософії Львівського національного університету ім. Івана Франка,
oresta.losyk@lnu.edu.ua

Україна, м. Львів

ТРИАДА «ІНТЕЛЕКТУАЛ» – «ВЛАДА» – «СУСПІЛЬСТВО»: ПОЛІТИЧНІ ТА СОЦІАЛЬНІ КОНТЕКСТИ ВЗАЄМОДІЇ

Мета статті полягає у розгляді політичних та соціальних контекстів, які зумовлені особливостями взаємодій між інтелектуалами, сферою державної влади та суспільством громадян. За допомогою загальнонаукових (аналізу, синтезу та системного) та конкретних філософських (діалектичного, герменевтичного) методів проаналізовано, як саме ідеологічна й публічна площини впливають на світоглядні цінності представників інтелектуального (зокрема, філософського) середовища повоєнної Франції. Обґрунтовано, чому пріоритети свободи і відповідальності повинні залишатися визначальними не залежно від того, чи інтелектуали дистанціюються від політичної влади, або ж репрезентують її.

Ключові слова: інтелектуал, публічна сфера, влада, відповідальність, громадянські цінності, Франція.

УДК 14:304:316.7

Прокопович Л.В.,

к.т.н., доцент кафедри культурології, мистецтвознавства та філософії культури
Одеського національного політехнічного університету,
lada.prokopovich@gmail.com

Кириллова А.Г.,

студентка кафедри культурології, мистецтвознавства та філософії культури
Одеського національного політехнічного університету,
nasha.adel@gmail.com

Україна, м. Одеса

МАСКИ У «ТЕАТРИ» БУТТЯ В КОНТЕКСТІ ПАНДЕМІЇ COVID-19

Пандемія Covid-19 не лише виявила різні функції Маски у культурі, але й активізувала процес осмислення цього феномену в соціально-філософському дискурсі. Це осмислення ведеться, зокрема, в рамках концепції театральності соціокомунікативних проявів культури. Встановлено, що практика створення нестандартних масок під час тотального маскового режиму дозволила поєднати дві їх функції – захисну та декоративну (іміджеву). Це, в свою чергу, призвело до поєднання двох жанрів у «театрі» буття – «театру епідемії» і «театру масової культури».

Ключові слова: маска, театральність буття, масова культура, соціум, імідж, соціальний хаос.

Постановка проблеми. Пандемія Covid-19 не лише суттєво вплинула на деякі культурні явища та соціальні процеси, а й сприяла активізації їх осмислення в новому соціокультурному контексті.

Найбільш актуальною темою в цьому контексті стала тема Маски. Адже майже з перших днів пандемії та маскового режиму, який було запроваджено в багатьох країнах світу, маску почали приймати не лише як засіб захисту від інфекції, а й як важливий елемент моди, іміджмейкінгу, соціальної комунікації, тобто всього того, з чого складається «театр» буття.

Тому дослідження цієї теми доцільно вести саме в дискурсі театралізації життя як соціокультурної практики.

Мета дослідження – аналіз культурних та соціальних функцій маски у «театрі» буття в контексті пандемії Covid-19.

Методологічна стратегія даного дослідження базується на концепції театральності соціокомунікативних проявів культури [8], яка передбачає використання методів та підходів соціокультурного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Концепція театральності соціокомунікативних проявів культури формує погляд на деякі культурні явища та соціальні процеси, як на театральні дійства, спектаклі. Костюми, прикраси та аксесуари розглядаються тут як невід'ємна частина сценографії «театру» життя.

Оскільки під час пандемії Covid-19 захисні медичні маски стали елементом костюму (ділового, повсякденного тощо) багатьох людей, то можна говорити про чергову актуалізацію зв'язку «театру» буття із модою.

Мода завжди була чутливою до змін, які відбувалися у соціумі в результаті культурних, науково-технічних, соціальних або політичних процесів.

Наприклад, коли в європейській архітектурі з'явився готичний стиль, з його гостроверхими вузькими вежами та башточками, мода відреагувала на це появою високих гостроверхих зачісок та головних уборів у жінок і взуттям з гострим носком у чоловіків.

У періоди революційних переворотів, коли прояви театального в політичних процесах стають особливо явними та актуальними, саме костюмна атрибутика дозволяє втягнути у політичний «театр» максимальну кількість членів суспільства, роблячи їх не лише глядачами, а й учасниками [5, с.17]. Наприклад, у 1790 році у Франції, представники аристократичної молоді ввели в моду чорні фраки – на знак жалоби за монархією. Жіноча мода також не залишилась осторонь: кокетливі шляпки було замінено на головні убори, схожі на каски, а в каблучки замість діамантів вставлялося каміння зі стін Бастилі [2].

На початку 40-х років XX століття на жіночу моду вплинула військова форма: пряма юбка, строгий жакет, схожий на військовий френч, тощо. Згодом військова тема у моді продовжилася під впливом американської політики локальних війн у 70-х роках XX століття. У жіночому одязі набув розвитку так званий стиль «мілітарі» (military style). У моду увійшли гімнастерки, погончики, камуфляжний принт, шорти-бермуди тощо [3, с.105].

Звісно ж, що і така подія, як пандемія Covid-19, не могла не відобразитися у моді. Тим паче, що це відбулося у «примусовому порядку». Адже масковий режим став обов'язковою частиною карантинних заходів, які впроваджувалися майже у всіх країнах світу. В результаті, захисна медична маска стала не лише обов'язковим елементом костюму багатьох людей, а й своєрідним символом культурної ситуації, що склалася.

Цей символізм відобразився, наприклад, у флешмобі, коли у різних країнах світу захисні медичні маски люди повдягали на пам'ятники та арт-об'єкти, які є культурними «візитівками» їх міст. У Нью-Йорку маску наділи на бронзову скульптуру «Безстрашна дівчинка», у Брюсселі – на статую хлопчика-дзюркунчика, у Лондоні – на статую Шерлока Холмса і т.д. В Одесі також всі пам'ятники були «захищені» від вірусу, в тому числі – і Кіт вчений в арт-об'єкті «Древо пізнання» на території Одеського національного політехнічного університету (рис.1).

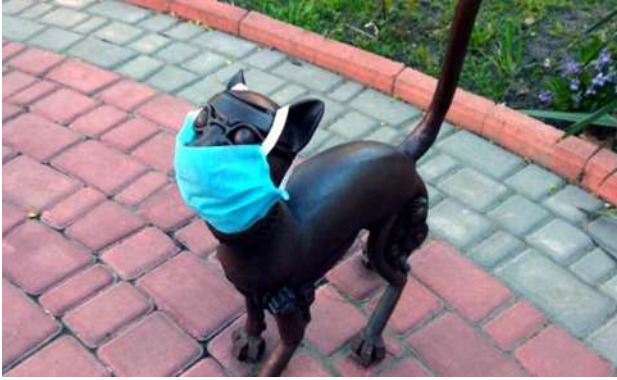


Рис. 1. Кім вчений у масці проти коронавірусу (фрагмент арт-об'єкту «Древо пізнання», Одеса)

Цей флешмоб не лише сприяв тематичному оформленню «декорацій» у «театрі» життя в умовах пандемії, а й зайвий раз нагадував про необхідність носити захисні маски.

В ефірі телевізійного ток-шоу «Чорний лебідь» (телеканал NewsOne, 31 березня 2020 р.) український політолог Вадим Карасьов, який з'явився у студії в чорній масці із металевими заклепками і застібкою-блискавкою, сказав: «Це вже елемент культури – маски. Дизайнери працюють над тим, щоб ми більш культурно і модно переносили всі ці негаразди».

Слід зауважити, що маска завжди була елементом культури (К. Леві-Строс [4], Л. Софронова [9], А. Баканурський [1]), вона від початку була одним із елементів «театру» буття [6], але в умовах пандемії Covid-19 набула особливої актуальності.

Ця ситуація викликала одночасно два ефекти: психологічний, пов'язаний із страхом перед біологічною загрозою, і творчий, пов'язаний із поширенням практики створення авторських, нестандартних захисних масок.

Від початку оголошення пандемії майже по всьому світу виникла проблема з медичними масками. Дефіцит масок особливо гостро відчувався в епіцентрах розповсюдження інфекції. Люди масово скуповували маски, не розуміючи при цьому, як їх правильно носити, як довго їх можна носити, для чого, власне, вони потрібні. Не всі розуміли, що звичайна медична маска призначена на для того, щоб захищати від вірусу того, хто її носить, а для того, щоб вірус від людини у масці не передався іншим.

Ціни на захисні медичні маски різко зросли. В Україні, наприклад, маски, які раніше коштували 3–5 гривень, у розпал епідемії можна було придбати в аптеках вже за 20–25 гривень. Та й далеко не в кожній аптеці вони були.

Як люди почали виходити із цієї ситуації?

Перше, на що спромоглися люди з невеликими статками, – одноразову маску «перекваліфікували» у багаторазову. Хтось прав маску із милом, хтось обробляв антисептиком, хтось «прожарював» в мікрохвильових печах, а хтось просто відкладав або вивішував на три дні, щоб під дією сонячних променів вірус помер. Проте з часом маска все одно втрачала і зовнішній вигляд, і захисні функції. Купляти нову одноразову маску за 25–30 гривень не кожен міг собі дозволити.

Поступово люди почали виготовляти захисні маски самостійно. В Інтернеті з'явилося багато рекомендацій,

як пошити маску власноруч із старої блузки або хустинки.

Звісно ж, за таких умов мало хто захоче шити маску під стандартну – білу або бліденько-блакитну. Шухляди зі старими речами надали більш широкого простору для варіацій «маскової естетики». Пошити (або придбати вже готову) багаторазову маску із тканини можна було на будь-який смак і колір, до будь-якого костюму: чорну під строгий діловий імідж (або під образ гота чи рокера), рожеву під гламурну сумочку або шарфік, з квітастим принтом під літній сарафан тощо. А можна пошити універсальну маску, яка пасувала би до будь-якого одягу. Наприклад, чорна маска із білими пташками (рис. 2) може бути доречною у більшості гардеробів сучасної молоді.



Рис. 2. Багаторазова захисна маска, зроблена власноруч

До гардеробів «світських левиць», звісно ж, такі простенькі маски не пасують. Тому серед відомих персон почалися справжні змагання з найбільш оригінальних та вишуканих масок. Яна Рудковська, наприклад, на тижні моди у Парижі з'явилася у чорній масці з трьома паперовими квіточками Chanel. А прима-балерина Анастасія Волочкова віддала перевагу стразам у своїй масці.

Долучилися до цього тренду і українські жінки-політики. Багато галасу в Інтернеті наробила гіпюрова маска депутатки від партії «Слуга народу» Людмили Марченко. Хоча сама депутатка дуже пишалася своїм образом (і навіть назвала ім'я дизайнерки із Тернополя, яка створила цю маску), більшість користувачів Мережі маску не оцінили, припустивши, що зроблено її було із деталі нижньої білизни.

Більш вишуканий імідж завдяки масці створила собі депутатка від «Європейської солідарності» Софія Федина. Її чорна маска із вишивкою в українських традиціях гармонійно доповнила одяг, в якому вона виступала з трибуни Верховної Ради на позачерговому засіданні 13 квітня 2020 року.

Якщо взяти до уваги той факт, що такі маски (дизайнерські, хенд-мейд) завжди є унікальними, ексклюзивними, то зрозуміло, що ця практика досить креативно урізноманітнює карантинний «маскарад».

Це урізноманітнення хоч і було результатом вирішення проблеми економічного характеру (брак медичних масок, високі ціни на них), одночасно стало і способом пом'якшення психологічного дискомфорту від необхідності носити маски. Адже не всі люди були готові сховати свою індивідуальність за Маскою. Культура постмодерну довго й наполегливо привчала людей до того, що головною цінністю західної цивілізації є індивідуальність особистості, свобода її самовираження. Часто це самовираження реалізовувалося через зовнішній вигляд, через створення індивідуального іміджу.

До того ж, в останні роки деякі країни Європи (Австрія, Бельгія, Болгарія, Данія, Франція, Німеччина, Італія, Іспанія) вели активну боротьбу проти практики закриття обличчя жінками-мусульманками під час носіння нікабу або паранджі (Deutsche Welle, 01 жовтня 2018 р.).

Стрімке, неочікуване руйнування всіх цих установок в багатьох випадках призвело до реакції неприйняття, супротиву, іноді й принципової відмови від носіння захисної маски («Не буду носити цей намордник!»).

В тих випадках, коли маска асоціювалася із зазіханням не на свободу людини, а на прояв її індивідуальності, нестандартні захисні маски стали в нагоді, бо дозволяли хоч якось цю індивідуальність підтримувати.

Результати цих намагань зараз можна спостерігати на виставках, які починають організовувати в музеях різних країн. Наприклад, в Національному музеї Чехії відкрили експозицію креативних масок, які люди робили власноруч. Є там пов'язка із мапою пражського метро, яку розмалював хлопчик-аутист, є маска, яку наречена пошила із весільної сорочки чоловіка, та багато інших унікальних експонатів (Сайт «Народный корреспондент», 22 травня 2020 р.).

Таким чином, бачимо, що практика створення нестандартних захисних масок дозволила поєднати дві функції маски – захисну і декоративну. Це, в свою чергу, призвело до поєднання у «театрі» буття двох жанрів – «театру епідемії» і «театру масової культури» [7].

Слід зазначити, що така комбінація вже мала місце в історії – у середньовічній Європі під час епідемії чуми. Тоді на перший план подій вийшли чумні лікарі. На початку XVII століття сформувався їх образ, характерною рисою якого була виразна і страшна «носата» маска, яка нагадувала пташиний дзьоб. Такий специфічний вигляд у купі із магічним «ореолом», що витав над сміливими лікарями, не міг не залишити слід у європейській культурі. Звідси – персонаж Доктор у такій самій масці в італійському театрі «комедія дель арте», звідси – маска венеційського карнавалу, дуже схожа із маскою чумного лікаря.

«Театр епідемії» ХХІ століття виглядає не так містично і лячно. Хоча і тут паніки не бракує, чому сприяє той факт, що наразі захисні маски носять не лише лікарі, а й пацієнти (реальні та потенційні). Тотальний масковий режим поєднує «театр епідемії» із «театром масової культури», в якому страх перед невидимим ворогом (вірусом) перетинається із бажанням зустріти його криво – в гламурній масці зі стразами, штучними квітами, вишивкою, мереживом тощо.

Відома максима про те, що краса врятує світ, тут набуває особливого сенсу. І не лише з психологічної точки зору, а й з екологічної. Адже в світі стрімко зрос-

тає кількість викинутих одноразових масок, які потребують утилізації. Багаторазові маски дозволяють скоротити об'єми таких відходів.

В цілому ж, коронавірусний «маскарад» є додатковим підтвердженням думки про те, що театралізація життя допомагає людям впоратися (якоюсь мірою) з психологічним дискомфортом та екзистенційними страхами, які виникають в умовах соціального хаосу [8]. Хаос, який спровокувала пандемія Covid-19 (у купі із світовою фінансово-економічною кризою, екологічними проблемами), не лише посилив цю тенденцію, а й додав нові штрихи до сценографії «театру» буття.

Висновки. Аналіз культурних і соціальних функцій маски у «театрі» буття в контексті пандемії Covid-19 показав, що:

1) масковий режим, який був запроваджений у багатьох країнах світу, не лише викликав дискусію щодо ефективності цього способу захисту від інфекції, а й актуалізував тему Маски як соціокультурного феномену;

2) визнання маски обов'язковим елементом костюму, дозволяє розглядати її в контексті моди, яка завжди була важливою складовою «театру» буття;

3) в «театрі» буття періоду пандемії Covid-19 функції маски проявилися у драматургії – з психологічним ефектом, пов'язаним із страхом перед біологічною загрозою; та у сценографії – з творчим ефектом, пов'язаним із поширенням практики створення авторських, нестандартних захисних масок;

4) практика створення нестандартних (дизайнерських, хенд-мейд) масок дозволила поєднати дві функції маски – захисну і декоративну, завдяки чому в «театрі» буття поєдналися два жанри – «театр епідемії» і «театр масової культури».

Література

1. Бақанурський А.Т. Жизнь, игра, театральность: исследование в трёх актах с прологом и эпилогом / А.Т. Бақанурський. – Херсон: Тринь Д.С., 2013. – 318 с.
2. Бакеркина О.А. Мода и театр: грани взаимодействия: монография / О.А. Бакеркина. – Екатеринбург: ФГБУ, 2012. – 133 с.
3. Бромлей Ю.В. Создано человечеством / Ю.В. Бромлей, Ф.Т. Подольный. – Москва, 1984. – 272 с.
4. Леви-Стросс К. Путь масок / К. Леви-Стросс. – Москва: Республика, 2000. – 399 с.
5. Прокопович А.В. Исследование костюмных украшений и аксессуаров как средств коммуникации в политическом «театре» / А.В. Прокопович // Scientific Journal "ScienceRise". – 2018. – № 1(42). – С. 16-19. DOI: 10.15587/2313-8416.2018.121879.
6. Прокопович А.В. Концепт «маска» в социально-философскому осмысленні «театру» буття / А.В. Прокопович // Scientific Journal "Virtus". – 2019. – #31. – Р. 16-20.
7. Прокопович А.В. Маска как точка пересечения «театра эпидемии» и «театра массовой культуры» / А.В. Прокопович // Labyrinths of Reality: Collection of scientific works. – Iss. 3(8). – Montreal: СРМ "ASF", 2020. – Р. 19-21.
8. Прокопович А.В. Театральність в соціокомунікативних проявах культури: соціально-філософське дослідження: монографія / А.В. Прокопович. – Одеса: Екологія, 2019. – 336 с.
9. Софронова А.А. Маска как приём затруднённой идентификации / А.А. Софронова // Культура сквозь призму идентичности. – Москва: Индрик, 2006. – С.343-359.

References

1. Bakanursky A.G. *Zhizn', igra, teatral'nost': issledovaniye v trokhi aktach s prologom i epilogom* (Life, play, theatricality: a study in three acts with a prologue and an epilogue). – Kherson, 2013. – 318 p.
2. Bakerkina O.A. *Moda i teatr: grani vzaimodeystviya* / O.A. Bakerkina. – Ekaterinburg, 2012. – 133 p.
3. Bromley Yu.V. *Sozdano chelovechestvom* (Created by humanity) / Yu.V. Bromley, R.G. Podolny. – Moscow, 1984. – 272 p.
4. Levi-Strauss C. *Put' masok* (The way of the masks) / C. Levi-Strauss. – Moscow, 2000. – 399 p.
5. Prokopovich L.V. *Issledovanie kostyumnykh ukrasheniy i aksessuarov kak sredstv kommunikatsii v politicheskoy "teatre"* (Study of jewelry and accessories as a means of communication in a political "theater") / L.V. Prokopovich // *Scientific Journal "ScienceRise"*. – 2018. – № 1(42). – С. 16-19. DOI: 10.15587/2313-8416.2018.121879.
6. Prokopovich L.V. *Kontsept "maski" v sotsial'no-filosofskomu osmyslenii "teatru" buttya* (The concept of "mask" in the socio-philosophical understanding of the "theater" of being) / L.V. Prokopovich // *Scientific Journal "Virtus"*. – 2019. – #31. – P. 16-20.
7. Prokopovich L.V. *Maska kak tochka peresecheniya "teatra epidemii" i "teatra massovoy kultury"* (The mask as the intersection of the "theater of the epidemic" and the "theater of mass culture") / L.V. Prokopovich // *Labyrinths of Reality: Collection of scientific works*. – Iss. 3(8). – Montreal: CPM "ASF", 2020. – P. 19-21.
8. Prokopovich L.V. *Teatral'nist' v sotsiokomunikativnykh proyavakh kultury: sotsial'no-filosofskoye doslidzhennyye: monografiya* (Theatricality in socio-communicative manifestations of culture: socio-philosophical research: monograph) / L.V. Prokopovich. – Odessa, 2019. – 336 p.
9. Sofronova L.A. *Maska kak priyom zatrudnonnoy identifikatsii* (Mask as a method of difficult identification) / L.A. Sofronova // *Culture through the prism of identity*. – Moscow, 2006. – P. 343-359.

Prokopovich L.V.,

Ph.D. Engineering, Assoc. Professor, Department of Art History, Cultural Studies and Philosophy of Culture,
Odessa National Polytechnic University, lada.prokopovich@gmail.com

Kyrylova A.G.,

Student of the Department of Art History, Cultural Studies and Philosophy of Culture,
Odessa National Polytechnic University, nasha.adel@gmail.com

Ukraine, Odessa

MASKS IN THE "THEATER" OF BEING IN THE CONTEXT OF THE COVID-19 PANDEMIC

The Covid-19 pandemic not only showed the different functions of the Mask in culture, but also intensified the process of understanding this phenomenon in socio-philosophical discourse. This understanding is carried out in the framework of the concept of theatricality of socio-communicative manifestations of culture. It was established that the practice of creating non-standard masks made is possible to combine their two functions – protective and decorative (image). This led to the combination of two genres in the "theater" of being – the "theater of the epidemic" and the "theater of mass culture".

Key words: mask, theatricality of being, mass culture, society, image, social chaos.



УДК 340.12. «200» С 37

Симон Ю.С.,

к.філос.н., доцент кафедри філософії права та юридичної логіки Національної Академії Внутрішніх Справ, symon@ukr.net

Україна, м. Київ

Володченко А.О.,

випускниця Національної Академії Внутрішніх Справ,

Україна, м. Київ

юрист, помічник Адвоката, volodchenkoanna@gmail.com

США, штат Флорида, м. Майамі

МЕТОДОЛОГІЧНА СТРАТЕГІЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПОДОЛАННЯ КРИЗИ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

У статті аналізується проблема кризи в сучасній філософії права, констатується її методологічний характер, робиться висновок про те, що причини різних симптомів кризи філософії права кореняться у вузькому розумінні взаємодії її предмета і методології, що перешкоджає здійсненню інтеграційних процесів, яких так потребує філософія права на початку ХХІ століття. Показано, що необхідний перехід від моністичної методології до посткласичного методологічного плюралізму, а також переосмислення предмета і методології філософії права, яке здатне послужити «ключем» до подолання кризи, оскільки воно є необхідною умовою розробки змістовної методології філософії права, спрямованої, зокрема, на інтеграцію філософсько-правового знання.

Ключові слова: *криза у філософії права, методологія філософії права, предмет філософії права, категоріальний апарат філософії права, правові традиції та новації.*

Постановка проблеми. Чимало представників наукового співтовариства хвилює питання: що являє собою філософія права як наука, що вступила в ХХІ століття, знаходиться вона в кризі або, навпаки, з упевненістю дивиться в майбутнє. Звичайно, філософія права не така монолітна, щоб можливо було сформулювати однозначні відповіді на поставлені питання, тим паче, що ряд перспективних тенденцій в ній давно вже існують і активно розробляються (хоча і не стали пануючими). Водночас, багато що в сучасній філософії права, по суті, вже належить минулому. Оскільки, філософія права, згідно вчення Т. Куна, знаходиться поки що в допарадигмальному періоді, в якому наука представляє собою еkleктичне поєднання різних альтернативних гіпотез і конкуруючих наукових співтовариств, кожне з яких, відштовхуючись від певних фактів, створює свої моделі без особливої апеляції до яких-небудь зовнішніх і спільних для всіх авторитетів [1, с.122].

Існуюча думка про кризу сучасної філософії права має заперечення: стверджується, що «однією з сучасних тенденцій розвитку вітчизняного загальнотеоретичного правознавства є», як зазначає П. Рабінович, «фундаменталізація його методології. Це знаходить вияв, зокрема, у неабиякій інтенсифікації в Україні філософсько правових досліджень та у запровадженні викладання курсу філософії права у провідних вищих юридичних навчальних закладах, у «реставрації» вітчизняної філософсько правової спадщини та у проведенні низки спеціальних науково організаційних заходів» [2, с.13]. Таким чином, є продукція і затребуваність, тому слід уточнити: коли філософи права свідчать про наявність кризи – йдеться саме про радикальну трансформацію епістемологічних підстав науки, а також суперечності методології. Юридична наука, безумовно, не може і не зможе залишитися осторонь від цієї тенденції, що тривожить багатьох,

щодо зміни критеріїв науковості, зміни типу наукової раціональності [3]. Все це вимагає аналізу методологічних проблем сучасної філософії права та правознавства у контексті посткласичних зрушень: глобального, національного і загальнонаукового рівня.

Як і будь-яка наука, покликана адекватно осмислити і пояснити свій предмет, філософія права претендує на створення стрункої наукової теорії. Водночас, будучи чесною перед собою, вона визнає: моделі, які вона продукує, поки дуже далекі від того, щоб дати несуперечливу картину найзагальніших підстав права, особливостей правового життя людини в усій її повноті і цілісності. Якщо виявляється, що наука її спрощує, піддає редукації, зводить до якихось окремих проявів, то саме ця обставина і примушує говорити про наявність кризи в філософії права. У цьому сенсі не підлягає сумніву криза сучасної філософії права, навіть враховуючи досягнення і напрацювання. Крім того, фіксація кризи є додатковим стимулом (Т. Кун), що коригує напрям розвитку філософії права як науки. Сучасна філософія права страждає (про це в першу чергу свідчить криза) від взаємного нерозуміння філософів права, що належать різним напрямкам і школам, а також від відсутності змістовної конструктивної комунікації, що передбачає переосмислення моністичної методології та створення плюралістичної інтегративної методології. У періоди криз, як це добре відомо, виявляються найбільш затребуваними методологічні знання, оскільки тільки оснований на них аналіз дозволяє зрозуміти глибинні причини ситуації, що склалася, і позначити спрямування виходу з неї. Квінтесенція в тому, щоб криза стала плідною.

Ступінь розробленості проблеми складають праці вітчизняних і зарубіжних учених із різних сфер філософії й методології науки. Серед вітчизняних науковців цією проблематикою займаються О. Бандура, М. Козюбра,

М. Костицький, П. Рабінович, О. Тихоміров та ін., методологічна увага у цих дослідженнях зміщується у сферу методологічно-світоглядних аспектів правознавства. Відзначимо, що в епоху постмодерну загальнотеоретичні дослідження права й держави навряд чи будуть ефективні без залучення праць фахівців з історії, філософії, етики, культурології, політології й інших сфер соціального знання, що системно осмислюють трансформації соціокультурних змін глобального і національного масштабу.

Метою дослідження є комплексний аналіз суперечностей та новацій становлення та функціонування філософії права як наукової системи на сучасному етапі інтеграції і диференціації наукового знання.

Виклад основного матеріалу. Нинішня криза в філософії права у кінці другого тисячоліття глобальна, об'ємна, інтернаціональна і багаторівнева. У країнах пострадянського простору вона проявляється гостріше в силу особливостей нашої соціокультурної ситуації. Її наслідки можна спостерігати в самих різних площинах. Які ж основні, найбільш суттєві прояви кризи? Їх можна визначити в першу чергу як лиш часткове поширення неklasичного і діяльнісного стилю мислення, підвищений рівень абстрактності (відірваності від практики), глибоку дисоціацію (буквально: «роз'єднання», «розділення»; термін, широко використовуваний нині в різних школах філософії науки) та ін.

Криза виявляється, по-перше, в традиційній для філософії права кризовій симптоматиці, коли відсутня спільна методологічна стратегія тобто об'єднуюча основа навколо якої концентруються (пріоритети, цінності, програми та методи їх досягнення) всі види наукової діяльності. По-друге, розрив між теорією і практикою в філософії права, що існував завжди нині поглибився і перетворився на глибоку прірву. Подолання, якої можливе лиш за допомогою розвитку прикладної філософії, яка має справу з практичними проблемами не тільки в етиці і теорії пізнання, а у всіх дисциплінах юридичної науки. У багатьох країнах набирає оберті прикладна філософія, хоча й не в академічному форматі [4]. По-третє, необхідність і актуальність «нового погляду» на взаємодію методології і предмета філософії права, так як визначення предмета філософії права здійснює ряд важливих функцій [5, с.78-79]. З однієї сторони, воно повинне виконувати роль «операційного столу», який би дозволяв реально співвідносити результати досліджень, що проводяться у рамках різних підходів і наукових шкіл, а з іншої, предметне поле не має бути «штучно» сконструйованим, а існувати реально і вказувати на предмет науки в практичному вимірі. Передусім, предмет філософії права має бути змістовно досить складним, щоб містити в собі сутнісне тобто таке, що дозволяє виявляти власні закони існування і розвитку; таке визначення по суті не зводить внутрішньо «просте» правове до чогось особливого, роблячи неминучо його редукцію. Звідси слідує необхідність теоретичних досліджень в сфері постнеокласичної методології. По-четверте, розуміння предмета повинно сприяти розробці та побудові науки у відповідності з посткласичними тенденціями розвитку: поєднувати науки, дисципліни, орієнтуючись на міждисциплінарність, трансдисциплінарність, спираючись на

можливості роботи з ідеалізованими конструктами. Філософія права «приречена» адаптувати нові методи наукового дослідження, в тому числі з інших дисциплін (наприклад лінгвістики, антропології, соціології та ін.), що дозволяють адекватно постсучасним умовам вивчати правову реальність. Як справедливо зазначає І. Честнов «Саме теорія права, що містить філософію права, теорію середнього рівня і емпіричний рівень, опосередкований фактами, що «поставляються» галузевими юридичними дисциплінами, покликана обґрунтувати нове праворозуміння, що відповідає виклику «посткласики». Що має бути на увазі під фразою «обґрунтувати праворозуміння»? Тільки через теорію права (насамперед її філософський рівень) можна задати контури наукової евристики, тобто сформулювати наукові гіпотези, необхідні для цього складного завдання. Саме теорія права може посприяти формуванню нових загальнотеоретичних понять, що відповідають реаліям контекстуальної зумовленості й перманентної мінливості соціуму» [6, с.110-111].

Можна продовжувати, оскільки будуть і «по-п'яте», і «по-шосте». В цілому на початку ХХІ століття розуміння предмета, яке склалося в сучасній філософії права, є багатоступінчастим, що не дозволяє скільки-небудь задовільно вирішити завдання, що стоять перед наукою. Важливо і інше: «закриваючи» цю проблему (як часто це і відбувається), ми втрачаємо надію на встановлення якого-небудь взаєморозуміння в філософії права. Першопричини такого положення можна уледити в історії виділення філософії права в самостійну наукову дисципліну, але не лише в цьому суперечливому процесі, а перш за все, в особливостях соціокультурної обумовленості наукового пізнання.

Так, аналізуючи історію науки, Т. Кун обґрунтовує можливість виділення наступних стадій її розвитку: допарадигмальна наука, нормальна наука (парадигмальна), екстраординарна наука (постпарадигмальна, наукова революція). У допарадигмальний період наука являє собою еклектичне поєднання різних альтернативних гіпотез і конкуруючих наукових співтовариств, кожне з яких, відштовхуючись від певних фактів, створює свої моделі без особливої апеляції до яких-небудь зовнішніх і спільних для всіх авторитетів. Однак згодом відбувається висування на перший план якоїсь однієї теорії, що починає інтерпретуватися як взірць вирішення проблем і утворює методологічну основу нової парадигмальної науки [1, с.122]. Історико-теоретична інтерпретація наукового прогресу Т. Куна, передбачає виокремлення парадигми (дисциплінарної матриці), яка виступає як сукупність знань, методів і цінностей, що беззастережно визнають члени наукового співтовариства. Парадигма обумовлює спектр значимих наукових проблем і можливі способи їх розв'язання, одночасно ігноруючи ті факти і теорії, що з нею не узгоджуються. У рамках нормальної стадії науки прогрес здійснюється за допомогою кумулятивного накопичення знань, теоретичного й експериментального удосконалення вихідних програмних установок. Разом з тим, у рамках прийнятої парадигми вчені зіштовхуються з «аномальними» (тобто не артикульованими адекватно в рамках прийнятої парадигми) фактами, котрі після численних невдалих спроб експлі-

кувати їх, приводять до наукових криз, пов'язаних з екстраординарною наукою. Ця ситуація багато в чому відтворює допарадигмальний стан наукового знання, оскільки поряд зі старою парадигмою активно розвивається безліч альтернативних гіпотез, що дають різну інтерпретацію науковим аномаліям. Пізніше з набору конкуруючих теорій вибирається та, котра, на думку професійного співтовариства вчених, пропонує найбільш вдалий варіант розв'язання наукових головоломок. При цьому пріоритет тієї чи тієї наукової теорії аж ніяк не забезпечується автоматично її когнітивними здобутками, але залежить також від цілого ряду позанаукових факторів (психологічних, політичних, культурних тощо). Досягнення конвенції в питанні вибору теорії як взірця, означає формування нової парадигми і знаменує собою початок наступної стадії нормальної науки, що характеризується наявністю чіткої програми діяльності і штучною селекцією альтернативних і аномальних смислів. Процес прийняття нової парадигми, на думку Т. Куна, являє собою своєрідне переключення гештальта на принципово іншу систему світобачення, зі своїми образами, принципами, мовою, оригінальними і непорівнянними з іншими змістовними моделями і мовами. Удосконалення і приріст знання відрізняє тільки стадії нормальної науки, кожний з яких формує унікальне розуміння світу, що володіє особливими перевагами в порівнянні з іншими [1, с.29]. Методологічне значення підходу Т. Куна для досліджень кризи філософії права полягає в тому, що дає змогу відмовитися від виключно кумулятивного підходу до розвитку філософії права і зафіксувати різноманіття та поліструктурність форм її існування (допарадигмального, парадигмального, постпарадигмального).

На початку ХХІ століття стало очевидно, що сучасній філософії права належить виконати «операцію осмислення і розуміння», обернену на свій предмет. Цей напрям має сьогодні для філософії права як науки першочергову значущість. Не можна не погодитися також з тим, що розуміння є необхідною умовою комунікації учених. Звернувши увагу на проблему предмета, можна здійснити наступний крок: розробку постнеокласичної методології філософії права, яка була б орієнтована не лише на пізнання, але і на комунікацію, і на практику (про пізнавальну, комунікативну і практичну методологію див. детальніше [7]. Звичайно, справа не в тому, щоб «замінити» традиційне уявлення про методологію і предмет філософії права, що сформувалося в академічній науці, новою парадигмою. Ці положення приведені лише для того, щоб показати принципову можливість іншого розуміння предмета філософії права, необхідність розробляти її методологію та створювати теорію найзагальніших підстав права в сучасній філософії права. Такий підхід стане основою для поширення інтегративної методології філософії права: змістовної, на історичній основі, що допускає плюралізм, дискурс деідеологізації, орієнтований на практику і врахування радикальної трансформації усіх сфер суспільного життя.

Висновки: особливості сучасного посткласичного етапу розвитку науки обумовлюють стратегічне розширення сфери методологічного забезпечення філософсько-правових досліджень. Це знаходить свій вираз перш за все у парадигмальній перебудові філософії

права. Одним з визначальних процесів розвитку філософії права є відмежування від моністичної методології і перехід до постмодерної поліметодології, філософсько-методологічного плюралізму, що забезпечить новий концептуальний рівень системи методів та категорій філософії права. Водночас, для юридичної еліти має бути очевидно необхідність збереження правових традицій і необхідність інтеграції методології юриспруденції в умови діалогу правових культур [8]. У вітчизняній науковій юридичній літературі приділяється багато уваги окремим методам. Однак, загальні методологічні проблеми юридичних наук є недостатньо розробленими на теоретичному рівні.

Отримані висновки дозволяють стверджувати, що філософія права на початку третього тисячоліття повинна бути дієвим інструментом у формуванні міждисциплінарних та трансдисциплінарних зв'язків та створити інтегративну методологію як визначальний, системотворюючий напрям науки. Саме тоді філософія права реалізує своє призначення як універсальна методологія пізнання, як логіка, теорія і загальнофілософська методологія юриспруденції.

Наведені підходи визначають перспективи подальшого дослідження обраної проблематики. Зокрема необхідність звернення до особливостей формування філософії права в межах європейської традиції, аналіз сучасних постмодерних концепцій методологічної стратегії, а також забезпечення становлення вітчизняної прикладної філософії права як освітянського пріоритету юридичної освіти, адже від рівня розвитку методології безпосередньо залежить результативність і ефективність правового пізнання.

Література

1. Кун Т. Структура научных революций / пер. с англ. И.З. Налецова; общ. ред. и послесл. С.Р. Мухоминского и А.А. Марковой. – Благовещенск, 1998. – 300 с.
2. Рабинович П. Філософія права: деякі «вічнозелені» науково-знавчі сюжети. *Право України*. 2011. № 8. С.13-21.
3. Практична філософія науки: збірка наук. праць// Ірина Добронравова. – Суми: Університетська книга, 2017. – 352 с.
4. Култаєва М.Д. Суспільна дієвість філософії: ситуація сучасної Німеччини. *Апологетичний наступ філософії: німецький досвід* / М.Д. Култаєва // *Філософська думка*, 2010. – №2. – С.57-67.
5. Івакін О.А. Філософія права і філософські проблеми правознавства. *Право України*. 2011. № 8. С.78-85.
6. Честнов І. Посткласична теорія права: контури нової парадигми. *Право України*. 2011. № 8. С.109-115.
7. Mazilov V.A. About Methodology of Russian Psychology of Today // *Psychological Pulse of modern Russia*. М. – Yaroslavl: IAPS, 1997, pp. 126-135.
8. Методологія та інновації загальнотеоретичної юриспруденції: монографія / [Ю.М. Оборотов, А.Т. Овчиннікова, В.В. Завальнюк та ін.]; за ред. Ю.М. Оборотова. – Одеса: Фенікс, 2019. – 420 с.
9. Kuhn, Thomas S. (2012). *Структура научных революций. 50-летие. Ян Хакинз (интро)*. (4 – е изд.). Университет Чикаго Press. п. 264

References

1. Kuhn, T. *Struktura Nauchnykh Revolutsiy* [The Structure of Scientific Revolutions/Translated from English by Naletova I.Z.;

total edition and epilogue by Mikulinsky S.R. and Markova L.A.] *Blagoveschensk*, 1998, 300 pp.

2. Rabinovich, P. *Philosophia Prava: deyakі "vichnozele" naukoznavchii syuzhety* [Philosophy of Law: some "evergreen" scientific stories] *Law of Ukraine*, 2011, #8, pp. 13-21.

3. *Praktychna Philosophia Nauky: zbirka naukovykh prats' // Iryna Dobronravova* [Practical Philosophy of Science: a collection of scientific works // Iryna Dobronravova], Sumy: University Book, 2017, 352 pp.

4. Kul'taeva M.D. *Suspilna dievist' filosofii: sytuatsiya suchsnoi Nimechchyny. Apologetychnyy nastup filosofii: nimeckiy dosvid* /M.D. Kul'taeva// [Social effectiveness of Philosophy: the situation in modern Germany. Apologetic attack of philosophy: German experience/M.D. Kul'taeva] *Philosophical thought*, 2010, #2, pp. 57-67.

5. Ivakin O.A. *Philosophia prava i filosofskiy problemy*

pravoznavstva [Philosophy of law and philosophical problems of jurisprudence]. *Law of Ukraine*, 2011, #8, pp. 78-85.

6. Chestnov I. *Postklasichna teoriya prava: kontury novoi paradygmy* [Postclassical theory of law; the contours of a new paradigm]. *Law of Ukraine*, 2011, #8, pp. 109-115.

7. Mazilov V.A. *About Methodology of Russian Psychology of Today* // *Psychological Pulse of modern Russia*. M. -Yaroslavl: IAPS, 1997, pp. 126-135.

8. *Metodologiya ta innovatsiya zagalnoteoretychnoi yurisprudentsii: monografiya* / [Methodology and innovation of general theoretical jurisprudence: monograph/ Oborotov Yu.M., Ovchinnikov A.P., Zavalnyuk V.V. and others], Odessa: Phoenix, 2019, 240 pp.

9. Kufin, Thomas S. *Struktura nauchnykh revolyutsiy. 50-letie* [The Structure of Scientific revolutions. 50th Anniversary. Ian Hacking (intro), University of Chicago Press, paragraph 264.

Symon Yu.S.,

Ph.D. of Philosophical Sciences, Associate Professor of Philosophy of Law
and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs

Ukraine, Kyiv

Volodchenko A.O.,

graduate of the National Academy of Internal Affairs,

Ukraine, Kyiv

Lawyer, Legal Assistant to Attorney, volodchenkoanna@gmail.com

USA, Florida, Miami

METHODOLOGICAL STRATEGY AND FEATURES OF OVERCOMING THE CRISIS OF THE PHILOSOPHY OF LAW AT THE BEGINNING OF THE XXI CENTURY

In this article the problem of crisis in modern philosophy of law is analyzed and his methodological character is established. Concluded that the reasons of different symptoms of crisis in philosophy of right are in the narrow understanding of its object, that prevents realization of integrative processes and what philosophy of right needs at the beginning the XXI century. It is shown that the new understanding of philosophy of right is needed in order to be «the key» to overcoming the crisis, because it is a necessary condition of development the content methodology of philosophy of right, directed, particularly, on integration of philosophical-right knowledge.

Key words: crisis in philosophy of right, methodology of philosophy of right, subject of philosophy of right, category of philosophy of right, right traditions and innovations.



УДК 101.1:111.6:130

Цюрупа М.В.,

д.філос.н., професор кафедри гуманітарних дисциплін,
Державний університет інфраструктури та технологій,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0464-7939>, mvz999@ukr.net

Баранник М.В.,

к.філос.н., доцент, завідувач кафедри гуманітарних дисциплін
Державний університет інфраструктури та технологій, mvbarannik@gmail.com

Україна, м. Київ

МЕРЕЖИВО ГРОМАД ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ АКТУАЛЬНИХ ПОЗИЦІЙ (СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ)

У статті визнана функціональна неспроможність держав адекватно відповідати на екзистенційні загрози людству (наси́льство, гуманітарні катастрофи, пандемії), що спонукає звернутись до структур громадянського суспільства, взаємодія у мереживі яких запускає процеси, достойні соціально-філософського аналізу. Мовиться про глибинні зміни життя соціуму на основі мирної та революційної діяльності громад, потягу до рівності та різних форм колективної свободи. Саме активність громад та їх взаємодія у справі встановлення суспільного ладу, де «кожен індивід сам по собі ціль громади» може змінити несправедливий устрій, обмежити структуроване державою наси́льство.

Ключові слова: компаративний аналіз доктрин громадянського суспільства, мереживо громад, «справедлива рівність», структуроване державою наси́льство.

Постановка проблеми. Майже загальним місцем стала методологічна позиція, окреслена більшістю сучасних дослідників громадянського суспільства стосовно того, що воно виглядає також стандартним, цілісним, як і держава. Остання породжує чи навіть «дозволяє» функціонувати структурам громадянського суспільства тим більшою мірою, ніж вона сама наближається до визначення її як правової.

Зосередження спільноти на проблемах боротьби з пандемією, яка у ряду фундаментальних загроз та ризиків у наш час зайняла провідне місце, не могло затьмарити процес устремління спільнот до свободи, – такої ж цінності, як і життя: у розпал боротьби за права чорношкірого населення США активістка гнівно зауважила: свобода або смерть, якщо не перше, то друге, повідомляє Герберт Зінн у «Народній історії США: з 1492 року до наших днів».

Актуальність поданої нами теми підсилена подіями на двох віддалених точках земної кулі: запровадження децентралізації в Україні згідно спланованого курсу на розвиток місцевих громад та вибухові події у США, де десятки міст охоплені протестами громад афроамериканців, підтриманих активістами майже 50 країн.

Мета статті – обґрунтування закономірного зростання соціальної активності всього мережива громад громадянського суспільства у відповідь на не здатність сучасної держави забезпечити «справедливу рівність» спільнот і громадян.

Виклад основного матеріалу. Проблему створення досконалих соціально-політичних інституцій назвали проблемою «дістатися Данії» за найменням статті соціологів Світового банку Л. Притчета та М. Вулкона, де, як загально визнано науковцями та політиками, діють стабільні, мирні, успішні громадянські інституції [1, с.31].

Першими в історії соціально-філософської думки до питання громадянського суспільства звернулись Платон

і Аристотель, однак автаркія грецьких полісів означала по суті злиття держави та громадянського суспільства, де не було такого гострого протистояння як наразі у США. Зауважимо, що у Атланті нещодавно 19 офіцерів поліції подало у добровільну відставку, а інші звертаються за лікарняними до медичних установ в знак протесту проти вимушеної, нав'язаної реформи поліцейської системи. І це в одному із самих спокійних у расово-етнічному відношенні місті (дещо нагадує «Данію»). Тамтешній активіст влучно відмітив: «у нашій структурі суспільства так багато взаємопов'язаних колісчаток, що єдиний засіб виправити стан речей – люди сидять разом та вчаться один у одного» [2].

Щодо України відмітимо зміни громадського життя нашої країни згідно рішення щодо децентралізації, яке покликано підняти роль місцевих громад, вони традиційно відображали потяг українців до колективної (у складі своєї спільноти) свободи: економічної попервах, культурної, освітньої тощо.

Методологічною базою нашої статті є спроба порівняльного компаративного аналізу творчих здобутків мислителів Сходу і Заходу, Старого та Нового світу, представників класичних та радикально-революційних підходів. Це ідеї та положення Г. Гегеля, Ф. Хайєка, Фр. Фукуями, Ф. Фанона, Г. Беккера, Р. Сміта, які можуть бути синтезовані у концепт мережива активних громад структури громадянського суспільства як перетворюючої сили суспільств на принципах справедливої рівності.

Основи теорії громадянського суспільства, яка виступила доктринальною формою вирішення проблеми, були закладені у XIX столітті Г.В.-Ф. Гегелем, який розглянув цей феномен на принципово інших, ніж його попередники, засадах. Він діалектично розрізняв та об'єднував державу і громадянське суспільство.

Держава виступає раціональністю, розумністю, бо «діє, підпорядковуючи свої зусилля усвідомленням ці-

лей, відомими засадами і законами», тоді як громадянське суспільство є царством схильності людей до самодіяльності, до свободи. Відповідно вони виконували різні функції. Держава є момент об'єктивації абсолютного духу, втілення свободи і права. Свобода у державі це розумна свобода державно-організованого народу, а от у громадянському суспільстві свобода це активна взаємодія та взаємозв'язок один від одного незалежних індивідів.

«Субстанційна держава», що відповідає «ідеї держави» історично передуює громадянському суспільству і є підґрунтям його створення й розвитку. Без структур громадянського суспільства, яку складали корпорації, гільдії, асоціації, місцеві громади, народ був би безформною масою, а індивід – «людським атомом». У цьому полягала інтегруюча функція громадянського суспільства.

Таким чином, доктрина Гегеля щодо громадянського суспільства побудована на діалектичних аспектах єдності і відмінності з державою, громадянське суспільство формується в умовах правової держави і слугує меті реалізації свободи. Цей аспект вчення Г. Гегеля детально розглянули західноєвропейські теоретики політичної думки Т. Торсон і Г. Себайн [3].

Ми ж відзначили у громадянському суспільстві «своєрідний один принцип» – конкретна вільна особистість, яка для себе є особлива мета і відповідно співвідноситься з іншою незалежною особливістю у такий спосіб, що кожен з них стверджує свою значущість [4, с.227-228].

Громадянське суспільство виникає пізніше держави і створено, – вказує Гегель та ще раз підтверджуючи, що у ньому «кожен для себе – мета» [4, с.272], однак без співвідношення з іншими він не може досягти своєї мети у повному обсязі. Функція громадянського суспільства незамінна: реалізація людьми власної мети через співвідношення з іншими, вільними членами асоціації, задовольняючи потяг людей до волі та всезагального блага.

На іншу позицію став Френсис Фукуяма, вказуючи, що громадянське суспільство на його думку виникло раніше держави: перші взаємні зобов'язання стосувались не влади, а родини і близьких, а свої суперечки вони врегульовували не через суди, а через систему «справедливої відплати». На сьогодні він спостерігає послаблення держав, включно до утворення «пустотилих». А їх функції виконують різнобічні громади, спільноти, громадянські інституції.

Черговий сплеск дослідницького інтересу до проблеми громадянського суспільства у його зв'язках з конституційним ладом виявлено у представників так званої «чиказької школи». Г. Беккер, лауреат Нобелівської премії 1964 р. за роботу «Людський капітал», виходив з того, що сфера владно-політичних відносин, яку майже цілком контролює держава, безперервно звужується, (нагадує думку Фр. Фукуями), її місце займає соціально-економічне партнерство, що найбільш адекватно реалізується у громадянському суспільстві. Основною сферою самодіяльності людини, на думку Гарі Беккера, є сфера економічна, де кожна людина якщо не є підприємцем, то обов'язково споживачем» [5].

Таким чином, громадянське суспільство майже всуціль представлене економічними зв'язками, а його основні цінності є також економічними.

Цікавими є роздуми іншого представника Старого Світу Р. Сміта, який уособлює реалістичний підхід до розуміння громадянського суспільства [6]. В роботі «Ліберальна традиція в Америці» він звертається до теми вирішення проблеми формальної рівності людей, яка є однією із ознак громадянського суспільства й на думку українських політологів. У першому виданні «Енциклопедичного політологічного словника» вказано, що у громадянському суспільстві «виключається дискримінація за національними, етнічними, політичними, релігійними, статеві-віковими ознаками, забезпечується надійний законодавчий захист особистості і гідності громадянина» [7, с.80].

Роджер Сміт пише, що в реальній політичній історії США завжди існувала расова та родова ієрархія, наслідки чого у вигляді фактичної нерівності постійно відчувались повсякденно в громадянському житті. Тобто, йдеться про те, що неформальна рівність громадян, проголошена і підтримувана Конституцією та законами, не є реальністю життя суспільства. Про «справедливу рівність» можна казати тільки у випадку позитивних наслідків (результатів) діяльності рівних і вільних громадян у створенні мережі економічних, соціально-політичних, соціокультурних зв'язків.

Останні, за часи псевдо лідерства Д. Трампа, який роз'єднує американську націю, поляризувались до крайньої межі: арешт більше ніж 10 тисяч протестуючих, погрози розстрілів та використання військ, проти чого виступила військова еліта (також не бачене явище з давніх часів), але підлягає заслуховуванню у Сенаті США, активізація здавалось би увійшовших у історію визвольного руху партії «Чорних пантер» свідчать щодо різкого протиставлення держави та громад активістів.

Зауважимо, що в аспекті взаємозв'язку громадянського суспільства і конституційного ладу конкретної держави, зокрема США, виглядає так, що проблема рівності людей не є такою вже однозначною. П'ятий розділ Чотирнадцятої поправки до Конституції 1778 р. щодо заборони дискримінації стосується тільки штатів. Це з усієї ясності виходить із самого тексту поправки, як і з духу та історії всієї Конституції – пише Девід П. Каррі [8, с.77]. Оригінальний дослідник американської історії Герберт Зінн вказував, що при створенні Штатів поняття рівності не стосувалось жінок, чорношкірих рабів та місцевих підкорених спільнот.

Майже без винятку Конституція регулює відношення між особою та урядом, а не між самими громадянами. Єдиним винятком є Тринадцята поправка, що забороняє рабство як приватне, так і державне. Тому рівність громадян як у державі, а здебільшого у громадянському суспільстві встановлюється в мережі взаємин між людьми.

Свідомо чи мимоволі громадяни відносять до функцій держави встановлення та підтримка громадського ладу (миру) вільного від машинерії насильства. Доволі дивно, що така функція держави не розглядається у політологічних виданнях авторитетних дослідників (С. Хейвуд, Фр. Фукуяма). Тому виникає такий стан суспільства, – вказують активісти чорношкірих громад США, що поліція, Національна гвардія наводять громадській порядок начебто наглядачі у концтаборі.

Дві знаменні події за останні 50–60 років сколихнули громадськість не тільки у США, а й за її межами внаслідок ще більшої солідарності *громад активістів*. Цим терміном ми позначаємо новий елемент в мереживі інституцій громадянського суспільства в доповнення до місцевих, молодіжних, професійних, громад за гендерною ознакою та ЛГБТ спільнот тощо.

За 1964–68 рр. афроамериканці здійснили більше 160 повстань, які призвели до 150 тисяч смертей, десятків тисяч зруйнованих приміщень. Реакція громадянського суспільства на дії держави, розцінені як «великий батіг та маленька морковка», складалась із утворення громадських організацій: Партії Чорних пантер, Храм Чорної Мадонни, Конгрес африканців у Ньюарку, Ліга чорношкірих революціонерів у Детройті, а зрештою, до взаємодії громад та координації Студентського ненасильницького координаційного комітету (SNCC) та Конгресу расової рівності CORE), аналізує дослідник з Кембриджу М. Сльнаейм [9].

Поступово громади активістів, у переважній більшості з афроамериканців, сформулювали позитивну вимогу: програму самовизначення їх спільноти. Лідер громади по громадянським правам С. Кармайл, який винайшов термін «Чорна сила» заявив: «люди потребують нові типи політичних інститутів у цій країні ... та вони потрібні саме зараз». Річ у тому, що як вважають активісти, у США був утворений насильницький союз між білошкірим населенням та державою: держава та штати намагаються лише зупинити один вид насильства – над приватною власністю, тоді як насильство над людиною зберігається.

Наразі, говорить «Джамал» з організації «Філадельфійська пантера», їх офіси нагадують вулики: вони завжди були зайняті людьми, які могли приходити з будь-якою проблемою. У програмі Чорних пантер 1967 р. було сказано: «Ми вимагаємо свободи, ми хочемо, щоб влада справедливо визначала долю чорних» [9].

Традиційну для європейського стилю мислення концепцію взаємодії держави та інститутів громадянського суспільства створив Ф.А. Хайек, доктор права та політології Віденського університету, лауреат Нобелівської премії 1974 року. На його думку не держава має «формуєвати» суспільство будь-якого демократичного типу, зокрема, громадянське суспільство, а лише окремі люди та групи можуть створювати об'єднання заради задоволення своїх потреб. «Завдання державної влади – створити структуру, всередині якої окремі люди та групи зможуть успішно дбати про відповідні власні інтереси» [10, с.167]. У вільному суспільстві держава – одна з багатьох організацій для забезпечення ефективної зовнішньої структури в межах якої утворюються самогенеровані порядки (громадянське суспільство представляє собою сукупність таких порядків та організацій).

Аналізуючи структури громадянського суспільства важливо позбавитись європоцентризму у парадигмі соціального мислення, на який постійно звертав увагу Франц Фанон – теоретик колоніальних спільнот спільноти поза Європою. Його полеміка з Ж.-П. Сартром виявила як раз то відмінності мислительних структур. Дослідники афро американської традиції (зокрема Ан. Девіс) вказують, що там білими був винайдений термін «анти-

чорний», який пронизує всю тотальність ставлення до «не білих» спільнот, а тому структуроване насильство є вимушеним із з ментальної точки зору.

Є сенс звернутись до принципів доктрин Сходу громадянського суспільства, де стверджується більша гармонія держави та громад. хоча дискусій точиться навколо понять «японське суспільство», «японська корпоративність» тощо. Соціолог Есюн Хамагуті вказує, що у західних джерелах термінам «індивідуалізм» (кодзін-сюгі), притаманним європейським спільнотам, протиставлено поняття «колективізм» (сюдансюгі) з натяком на «тоталітаризм» (дзентаісюгі), що унеможливило наявність громадянського суспільства Японії у євроамериканському варіанті [11, с.10-11].

Він вважає, що принципам соціального устрою Японії відповідає «колективізм співпрацівників» із можливістю багатопланових вертикальних і горизонтальних економічних і соціо-політичних зв'язків. Це децентралізовані структури високого рівня організації, які з власної ініціативи або під впливом влади створюють низку суспільних структур «net work», – вважає інший японський вчений С. Кумон [11, с.125]. У таких структурах люди діють на основі спільного володіння інформацією, практичними знаннями, тому «дії політика» мають більшу легітимність, ніж ті, що забезпечені примусом, угодами, погрозами, як зараз у США.

Можна припустити, що у Японії не існує протиставлення «держави» – «громадянське суспільство», бо утворилась складна, ієрархізована по вертикалі, по горизонталі, по типу «лабіринт» система структур. Верхній шар представлено вищими сферами життєдіяльності – влада, бюрократична система управління, освіта. Нижчий рівень представлений офіційно створеними нарадами «сінгікай», що функціонують на різних рівнях в центрі та на периферії. Ще один шар створено з різного роду організацій – круглих столів, товариств, однак і вони діють під проводом керівником органів самоврядування і державних установ.

В Україні на рівні дисертацій філософської спеціальності (напр. Оксани Буканової) проаналізовано усталені форми взаємодії правової держави з громадянським суспільством, а у останньому все більшу вагу починають набирати місцеві громади. Мовиться про передачу від органів виконавчої влади органам місцевого самоврядування значної частини повноважень, ресурсів та відповідальності. В основу цієї політики закладено положення Європейської хартії місцевого самоврядування. Зміни до Конституції 1996 р. мали вирішити питання утворення виконавчих органів обласних та районних рад, реорганізації місцевих адміністрацій в органи контрольно-наглядового типу, дати чітке визначення адміністративно-територіальної одиниці – громади.

Зусиллями вітчизняних фахівців, практиків, науковців, експертів проект змін до Конституції був розроблений та переданий на широке публічне обговорення. Запропоновані зміни підтримало суспільство та високо оцінила Венеційська Комісія. Політичні обставини не дозволили Верховній Раді України прийняти подані Президентом зміни до Конституції щодо децентралізації. Закон «Про добровільне об'єднання територіальних громад» дав змогу формувати базовий рівень місцевого

самоврядування. З 2015 по 2018 роки було створено біля 900 Об'єднаних територіальних громад, до складу цих ОТГ увійшли більше 4000 колишніх місцевих рад, проживають 9 мільйонів.

Отже, створені тільки правові умови формування спроможних територіальних громад, які об'єднують свої зусилля у вирішенні нагальних проблем та розроблена модель фінансового забезпечення місцевих бюджетів, які отримали певну автономію і незалежність від центрального бюджету. Ми вважаємо це початковим рівнем самосвідомості громад та начало складання мережива їх відносин, а тому актуальним та повчальним є вищенаведені теоретичні здобутки мислителів Сходу і Заходу, Старого і Нового світу [13].

Можливо надмірно радикальним виглядає досвід активістів громад афроамериканців 60-х років ХХ ст. та нашого часу у США, проаналізований вченим Кембриджу Елнаємом, однак їх головний здобуток виражено, на наш погляд трьома заявами:

Перше. Зміцнюється міжнародна солідарність у створенні глобального проекту «справедлива рівність» для захисту всіх своїх общин (громад) від невинуватеного насильства та жорстокості милітаризованого поліцейського та всього насильницького апарату держави. Інститути взаємодопомоги, юридичної допомоги, «школи звільнення» афроамериканців тільки зміцнюють все мереживо громадянського суспільства.

Друге. Слід зважати на необхідність подолання інституційної нерівності, коли апарат держави та його складові, фінансові міжнародні структури та корпорації мають непомірно велику потужність у зрівнянні з існуючими самоврядованими структурами громадянського суспільства, у яких є тільки солідарність, рішучість та право боротись за свої права.

Третє. Знамениті слова Фр. Фанона у завершені книги «Знедолені Землі» поставили питання рішучого перегляду системи зв'язків всього людства, держави і громадянського суспільства: «вони мають бути розширені, канали спілкування громад різнобічними, а повідомлення гуманізованими».

Висновки. Громадянське суспільство, не зважаючи на дискусії щодо історичних умов його появи, набуває все більшу вагу у невпинному процесі впорядкування суспільного життя на основах «рівної справедливості» індивідів та спільнот. Всередині громадянського суспільства встановлена мережа громад: активістів та прихильників революційних змін, професійних союзів, гендерних спільнот, місцевих громад, волярів-добровольців як у Орвелла в «Данині Каталонії» чи бійців більше ніж 40 «добробатів» України.

У взаєминах з державою структури громадянського суспільства можуть гармонійно взаємодіяти, як запевняють японські соціологи, доповнювати функції одна одної, згідно європейської моделі Г. Гегеля, Ф.А. Хайєка, або періодично, як у США, рішуче виступати проти структурного насильства та нерівності.

Література

1. Френсис Фукуяма. Витоки політичного порядку. Від прадавніх часів до Французької революції. Пер. з англ. [Текст]. – Київ: Наш формат, 2018. – 532 с.

2. Why even 'Atlanta way' faces a reckoning on policing [Текст] // CS Monitor by Patric Jonson. – 28 jun. 2020.

3. Себайн Г., Торсон Т. Історія політичної думки. Пер. с англ. [Текст] / Себайн Джордж Г., Торсон Томас Л.. – К.: Основи, 1997. – 838 с.

4. Тегель Т.В.-Ф. Философия права. Пер. с нем. [Текст] / Тегель Георг Вильгельм-Фридрих.- М., 1990. – с.227-228.

5. Becker G. Human Capital: A theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education. [Текст] / Becker Gary S. – NY. -1994. – 187 pp.

6. Состояние и проблемы современной Political Science // Политическая наука в Украине: становление и перспективы [Текст].- Симферополь, 2002.

7. Громадянське суспільство // Політологічний енциклопедичний словник [Текст]. – К., 1997. – с.80.

8. Каррі Д.П. Конституція Сполучених Штатів Америки. Посібник для всіх. Пер. з англ. [Текст] / Девід П. – К., 1993. – 192 с.

9. Mohammed Elnaïem. Black autonomy and lessons from Black Power struggle [Текст] // Al Jazeera. – 22 jun. – 2020.

10. Хайєк Ф.А. Право, законодавство та свобода. Том 3. Політичний устрій вільного народу. Пер. з англ. [Текст] / Фрідріх Август фон Хайєк, – К., 2000. – 197 с.

11. Кумон С. Представлення японської моделі у контексті поняття «net work» // Що таке японська модель: переваги та вади в добу глобалізації. Пер. з япон. – К., 2003. – с.125-128.

12. Хамагути Е. Що таке японська модель: переваги та вади в добу глобалізації. Пер. з япон. – К., 2003. – 136 с.

13. Закон України 05.02.2015 року № 157-VIII «Про добровільне об'єднання територіальних громад». – К., 2015.

References

1. Frensis Fukuiama. Vytoky politychnoho poriadku. Vid prдавних часів до Frantsuzkoi revoliutsii. Per. z anhl. [Tekst]. – Kyiv: Nash format, 2018. – 532 s

2. Why even 'Atlanta way' faces a reckoning on policing [Tekst] // CS Monitor by Patric Jonson. – 28 jun. 2020.

3. Sebain H., Torson T. Istoriia politychnoi dumky. Per. s anhl. [Tekst] / Sebain Dzhordzh H., Torson Tomas L.. – K.: Osnovy, 1997.- 838 s.

4. Hehel H.V.-F. Fylosofia prava. Per. s nem. [Tekst] / Hehel Heorh Vilhelm-Fridrykh.- M., 1990. – s. 227-228.

5. Becker G. Human Capital: A theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education. [Tekst] / Becker Gary S. – NY. -1994. – 187 pp.

6. Sostoianie i problemy sovremennoi Political Science // Politicheskaja nauka v Ukraine: stanovlenie i perspektivy [Tekst].- Simferopol, 2002.

7. Hromadianske suspilstvo // Politolohichniy entsyklopedychnyi slovnyk [Tekst]. – K., 1997. – s. 80.

8. Karri D.P. Konstytutsiia Spoluchenykh Shtativ Ameryky. Posibnyk dlia vsikh. Per. z anhl. [Tekst] / David P. – K., 1993. – 192 s.

9. Mohammed Elnaïem. Black autonomy and lessons from Black Power struggle [Tekst] // Al Jazeera. – 22 jun. – 2020.

10. Khaieek F.A. Pravo, zakonodavstvo ta svoboda. Tom 3. Politychnyi ustroi vilnoho narodu. Per. z anhl. [Tekst] / Fridrykh Avhust fon Khaieek, – K., 2000. – 197 s.

11. Kumon S. Predstavleniia yaponskoi modeli u konteksti poniattia «net work» // Shcho take yaponska model: perevahy ta vady v dobu hlobalizatsii. Per. z yapon. – K., 2003. – s. 125-128.

12. Khamahuti E. Shcho take yaponska model: perevahy ta vady v dobu hlobalizatsii. Per. z yapon. – K., 2003. – 136 s.

13. Zakon Ukrainy 05.02.2015 roku № 157-VIII «Pro dobrovilne obiednannia terytorialnykh hromad». – K., 2015.

Tsyurupa M.V.,

*Dr. Philos. Sciences, Professor of the Department of Humanities,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0464-7939>, mvz999@ukr.net*

Barannik M.V.,

*Ph.D. Sciences, Associate Professor, Head of the Department
of Humanities State University of Infrastructure and Technology,
mvbarannik@gmail.com*

Ukraine, Kyiv

NETWORK OF COMMUNITIES IN THE STRUCTURE OF CIVIL SOCIETY:

A COMPARATIVE ANALYSIS OF CURRENT POSITIONS (SOCIO-PHILOSOPHICAL ASPECT)

The article recognizes the functional inability of states to adequately respond to existential threats to humanity (wars, humanitarian catastrophes, pandemics), which encourages to turn to the structures of civil society, the network of which launches processes worthy of socio-philosophical analysis. It is about profound changes in the society based on the activity of different communities, the desire for equality and various forms of collective freedom. It is the activity of communities and their interaction in establishing a social order, where «each individual in itself is the goal of the community», which can change the unjust system.

Key words: *structure of civil society, activist communities, «fair equality», the concept of interaction between the state and the community.*



UDC 37.014.523

Shavrina I.V.,

*PhD in Philosophy, Associate Professor of Department of Religious Studies Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Shavrina_irina@ukr.net**Ukraine, Kyiv*

RELIGIOUS STUDIES EDUCATION ISSUES IN UKRAINE

The article discusses the issues and difficulties existing in the religious education in Ukraine, namely: the lack of professionalism in teaching, biases and incompetence of the teacher, as well as ignoring the achievements of the world studies in religion.

Key words: Religious Studies, religion, education, professionalism, worldview.

Relevance of the research topic. Modern Religious Studies in Ukraine are experiencing far not the best period in their development, even though current difficult and contradictory period is featured by an increased interest of people in religion and church. This is especially true for young people, for whom an aspiration to understand their own history and culture as well as an attempt to find an answer to the eternal question about the meaning of life, justice, good and evil based on understanding the whole spiritual experience of humankind, including religious experience and religious heritage, are an extremely important factor. The educational process in the modern society is a part of a more general issue regarding a person and the purpose of their life. There is no doubt that knowledge about religion is an integral component of the general and professional culture as well as of the education of modern youth. This knowledge has not only informative and general cultural significance, but also practical and social one as it promotes intercultural dialogue, strengthens tolerance, prevents religious fanaticism, and cultivates a respectful attitude towards believers of all denominations.

This becomes especially relevant today as Ukraine integrates with the global cultural space and establishes trade, economic, and cultural ties with the whole world, where religion plays a prominent role. Understanding the culture and religions of other nations becomes critical in these circumstances. Furthermore, Ukraine on its own is a multi-confessional state.

The purpose of the article is to analyze the issues and difficulties existing in the religious education in Ukraine.

The statement of the main material. The experience of teaching a course in Religious Studies to the students of non-core departments and specializations supports the idea that most students have a significant interest in this course. However, the point is not only related to the interest, but also to the fact that the course allows to correct the students' worldview as while studying the course, the student debunks a large number of stereotypes. This applies not only to Islam, Judaism, or non-traditional religions – a significant number of stereotypes and false statements are related to Christianity. Many people do not appreciate the difference between Orthodoxy, Catholicism, and Protestantism.

Thorough research on the issues of Religious Studies in Ukraine has primarily been led by scholars of the Department of Religious Studies of H. Skovoroda Institute of Philosophy of the NAS of Ukraine. A prominent role is played by the achievements of modern scholars from the Ukrainian leading higher educational institutions, where the

education of professionals in Religious Studies is provided and/or effective teaching of Religious Studies to students of various majors is established.

Currently these issues are discussed during round tables, debates, and conferences aimed at improving the cooperation between the state and church in Ukraine. Some aspects are reflected in the works of V. Bondarenko [1], V. Yelensky [3, 4], S. Zdioruk [2,5], and L. Filipovich [6,7,8,9], indicating the need for a detailed study of the interaction of religion and education.

In the area of religious education in Ukraine, certain results have been achieved, but we will focus on some of the existing shortcomings that are actively discussed in the professional environment.

There is no doubt, the teaching of any discipline always depends on each specific teacher. First of all, teaching should be professional, and it should be done by people who are specifically trained and educated for that. The lack of professionalism of teachers as well as of basic knowledge, the use of materials from the Internet, plagiarism, an influx of non-specialists in Religious Studies, limitedness, a low theoretical level, and alike lead to the discrediting of the science. The Religious Studies education should be open, modern, dynamic, and independent of ideological requirements.

One of the most difficult aspects of teaching Religious Studies is related to the fact that the discipline touches a number of particularly complex philosophical issues related to the treatment of the religions' confessional aspects. Each person has their own worldview and confessional preferences, and a Religious Studies teacher having that bias leads to a one-sided analysis of the phenomenon of religion and disregard of the features of other, non-Christian religions. Therefore, in our opinion, it is desirable that the Religious Studies teachers are secular people who studied at the Religious Studies departments of leading universities. The person can be a believer of any specific religion, but they must have received secular university education in order to master modern methods of teaching Religious Studies disciplines and not to accept confessionality as one of the educational principles.

At the same time, we do not exclude theologians as potential teachers of the Religious Studies disciplines. Theology is a core of any religion – its inner content. However, it is impossible to analyze the external characteristics of religion without Religious Studies. One cannot exist without the other.

Another issue that the Ukrainian scholars are facing is a lack of the foreign language proficiency. The latter creates a

significant number of opportunities in study, research, and communication, allowing a person to better navigate in the modern world and to utilize the results of the others' experience.

Conclusion. We have discussed only some issues and difficulties existing in modern religious education. A proper understanding of religious and church issues of both doctrinal and practical nature is a prerequisite for the complete humanitarian education of a professional of any profile – the person should have full comprehension of the humankind spiritual heritage and universal values, concentrated in the doctrines of the world religions. This is the idea and purpose of the Religious Studies course in higher education.

Literature

1. Бондаренко В. Зближення світської та духовної шкіл в Україні: вимога часу та межі можливого. Філософська Думка: Спецвипуск Senten-tiae II (2011) 190.
2. Викиди та загрози гуманітарній безпеці Української Держави: зб. наук.-експерт. матеріалів / С.І. Здіорук та ін.; за заг. ред. С.І.Здіорук; Нац. ін-т стратег. дослідж. Київ: НІСД, 2015. 103 с.
3. Єленський В. Березень: Про боротьбу між «нижнім» і «вишнім» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/authors_columns/vyelen-skyi_column/35061/
4. Єленський В. Велике повернення: релігія у глобальній політиці та міжнародних відносинах кінця ХХ – початку ХХІ століття. Львів: Вид-во Укр. католич. ун-ту, 2013. 503 с.
5. Освіта й наука в інноваційному розвитку сучасної Європи: зб. наук.-експерт. матеріалів / за заг. ред. С.І. Здіорук. Київ: НІСД, 2014. 121 с.
6. Филипович Л.А. Религия и образование в светских обществах: опыт, проблемы, перспективы. Материалы международной научной конференции Республика Беларусь, г. Минск, 27–28 мая 2014 года. С.282-286.

7. Филипович Л.О. Культура релігійного життя. Вибрані праці / За упор. Т. Филиповича і ред. А. Колодного. К.: Інтерсервіс, 2016. 583 с.

8. Филипович Л. Передслово. Релігія і освіта. Українське релігієзнавство, 2014, № 70. С.5-7.

9. Liudmyla O. Fylypovych Does contemporary Ukrainian religious studies have a strategy for survival and development? Ukrainian Religious Studies, 2020. С.124-137.

References

1. Bondarenko V. Zblyzhennia svitskoi ta dukhovnoi shkyl v Ukraini: vymoha chasu ta mezhi mozhyvoho. Filosoфska Dumka: Spetsvypusk Senten-tiae II (2011) 190.
2. Vykhyky ta zahrozy humanitarnii bezpetsi Ukrainiskoi Derzhavy: zб. nauk.-ekspert. materialiv / S.I. Zdioruk ta in.; za zah. red. S.I. Zdioruka; Nats. in-t strateh. doslidzh. Kyiv: NISD, 2015. 103 s.
3. Yelenskyi V. Berезen: Pro borotbu mizh «nyzhnim» i «vyshnim» [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/authors_columns/vyelen-skyi_column/35061/
4. Yelenskyi V. Velyke povernennia: relihiia u hlobalnii politytsi ta mizhnarodnykh vidnosynakh kintsia KhKh – pochatku KhKhI stolittia. Lviv: Vyd-vo Ukr. katol. un-tu, 2013. 503 s.
5. Osvita y nauka v innovatsiinomu rozvytku suchasnoi Yevropy: zб. nauk.-ekspert. materialiv / za zah. red.S.I. Zdioruka. Kyiv: NISD, 2014. 121 s.
6. Filipovich L.A. Religiya i obrazovanie v svetskikh obshchestvakh: opyt, problemy, perspektivy. Materialy mezhdunarodnoj nauchnoj konferenczii Respublika Belarus, g. Minsk, 27–28 maya 2014 goda. S. 282-286.
7. Fylypovych L.O. Kultura relihiinoho zhyttia. Vybrani pratsi / Za upor. H. Fylypovycha i red. A. Kolodnoho. K.: Interservis, 2016. 583 s.
8. Fylypovych L. Peredslovo. Relihiia i osvita / L. Fylypovych // Ukrainiske relihiieznavstvo, 2014, № 70. S. 5-7.
9. Liudmyla O. Fylypovych Does contemporary Ukrainian religious studies have a strategy for survival and development? Ukrainian Religious Studies, 2020. S. 124-137.

Шавріна І.В.,

доцент, к.філос.н., доцент кафедри релігієзнавства

Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Shavrina_irina@ukr.net

Україна, м. Київ

ПРОБЛЕМА РЕЛІГІЙНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

У статті розглядаються проблеми і труднощі, що існують в сфері релігійної освіти в Україні, а саме: непрофесіоналізм викладання; заангажованість, некомпетентність викладача, ігнорування досягнень світової науки про релігію.

Ключові слова: релігієзнавство, релігія, освіта, професіоналізм, світогляд.



Psychology

УДК 159.923.2

Блискун О.О.,

к.психол.н., доцент кафедри психології та соціології

Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, ORCID: 0000-0001-7875-7714,
bliskoon@ukr.net

Україна, м. Сєвєродонецьк

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ УСПІШНОСТІ
РЕІНТЕГРАЦІЇ МОЛОДІ У СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ
СЕРЕДОВИЩІ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ЇЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

У статті розкрито соціально-психологічні чинники успішності реінтеграції молоді у соціокультурному середовищі в контексті розвитку її ідентичності. В результаті проведеного дослідження розроблена теоретико-емпірична модель соціально-психологічних чинників становлення ідентичності в процесі реінтеграції молоді у нове соціокультурне середовище; визначено динаміку рівнів сформованості ідентичності, яка представлена розвитком когнітивного, емотивного, конативно-діяльнісного, ціннісно-орієнтаційного компонентів. Виявлено вплив особливостей культурно-ціннісного середовища, в рамках якого здійснюється формування ціннісних орієнтацій та ідентичності в процесі реінтеграції молоді у нове соціокультурне середовище. Встановлено, що, сформована в культурно-ціннісному середовищі ідентичність є провідною соціально-психологічною детермінантою в процесі реінтеграції молоді у нове соціокультурне середовище.

Ключові слова: молодь, реінтеграція, соціокультурне середовище, ідентичність, криза ідентичності.

Постановка проблеми. Серед проблем, з якими доводиться стикатися молоді при необхідності її реінтеграції у нове соціокультурне середовище, слід виділити кризу ідентичності, яка є відображенням стану сучасного суспільства (А. Асмолов, О. Блинова, А. Борисюк, Л. Дробіжева та ін.). Найбільш сильно впливу об'єктивних особливостей соціуму і моделей соціалізації схильна молодь, яка виконує функцію зміни поколінь (В. Ільїн, А. Ковальова, П. Мітяєва, В. Семенова). Нова система становлення суспільства, що супроводжується деформацією старих систем цінностей, ціннісних орієнтацій, ідеалів, інститутів соціалізації і пошуками нових, потужно впливає на розвиток особистості молодої людини, на процес формування у молоді ідентичності [4;8;9;14].

Важливою для вивчення процесу формування ідентичності у молодих людей є проблема виявлення соціально-психологічних факторів, які визначають особливості становлення особистості в процесі реінтеграції у нове соціокультурне середовище. У контексті цієї проблеми правомірно актуалізувати питання становлення і розвитку ідентичності сучасної молоді. І це має особливе значення саме для молоді, яка володіє реальним ресурсом, що забезпечує можливість вирішувати глобальні та інноваційні завдання. Незважаючи на актуальність вивчення проблеми формування ідентичності в процесі реінтеграції молоді у нове соціокультурне середовище, до теперішнього часу недостатньо досліджень, що стосуються виявлення соціально-психологічних чинників успішності цього процесу [1;7;10;12].

Формування ідентичності досліджується як вітчизняними, так і зарубіжними вченими. Дана проблема розглянута в теоретичних роботах західних дослідників

(Б. Андерсона, П. Бергера, І. Валерстайна, Т. Лукмана, Е. Гідденс, С. Хантінгтона, Е. Еріксона та інших). Поняття «феномен ідентичності» розглядали також Г. Брейкуелл, Дж. Марсія, А. Ватерман та ін. Існуючі дослідження показують, що феномен «ідентичність» є об'єктом міждисциплінарного дослідження: в руслі загальнопсихологічного і соціально-психологічного знання цей феномен вивчали Ч.Х. Кулі, Дж.Г. Мід, К. Хорні, Е. Фромм, З. Фрейд, Е. Еріксон, К.Г. Юнг; в психології міжгрупових відносин – А. Теджфел (теорія соціальної ідентичності) і Дж. Тернер (теорія самокатегоризації, як система, що створює і визначає конкретне місце людини в суспільстві).

Важливі факти для оцінки ідентичності були виявлені у працях Дж. Міда, Г. Теджфел, Дж. Тернера, А. Дашевського, Г. Шапіро, Т. Хайдеггера, Ю. Хабермаса, В. Хесле, Ф. Фукуяма та ін. Зокрема, вищезгадані дослідники розкрили систему формування ідентичності, зміну систем ідентифікації індивідів під впливом соціокультурних чинників. Формування ідентичності під впливом соціокультурних змін досліджували також Ю. Арутюнян, Ю. Левада, В. Пантін, І. Семененко, В. Федотова, В. Ядов та інші вчені.

Оцінка молоді, як унікальної соціально-демографічної групи, характеризується не тільки нестандартним статусом цієї соціальної групи, а й особливостями свідомості, соціалізації, поведінки, адаптації.

В останні роки з'явилася чимала кількість робіт з теоретичними дослідженнями проблеми ідентичності, в яких розкривається взаємодія між громадянськими і релігійними, соціальними ідентичностями. Основні теоретичні дослідження, присвячені їх співвідношенню

розглянуті в працях Л. Дробіжевої, Н. Лебедєвої, С. Рижова, В. Павленко, Г. Солдатової, Т. Стефаненко, В. Ядова, N. Ammerman, E. Bark та ін.

Про значимість проблеми свідчать праці, в яких висвітлено різні аспекти молодіжної ідентичності (Е. Димов, В. Журавльова, В. Передерій, В. Титов, Т. Фоміна, М. Юшин).

Проте, незважаючи на це, питання про формування ідентичності в процесі реінтеграції молоді у нове соціокультурне середовище розглянуто недостатньо глибоко, що і пояснює потребу науки і практики в цьому дослідженні.

Актуальність заявленої теми посилюється і в силу існуючих протиріч між необхідністю підготовки молоді до побудови успішної стратегії особистісно-професійного та громадянського становлення і недостатньою роботою відповідних соціальних інститутів по формуванню її активної життєвої позиції; основною метою вищої школи, пов'язаної з підготовкою конкурентоспроможного випускника, який усвідомлює свою соціальну приналежність, потребою молоді в особистісній самореалізації і недостатньою розробленістю соціально-психологічних основ становлення їх ідентичності в процесі реінтеграції у нове соціокультурне середовище; практичними потребами сучасного суспільства у молоді, яка має високий рівень ідентичності, і відсутністю реальних досліджень, що забезпечують цілісне уявлення про умови, фактори, механізми, моделі, програми формування ідентичності в процесі реінтеграції молоді у нове соціокультурне середовище.

Мета роботи – розкрити соціально-психологічні чинники успішності реінтеграції молоді у соціокультурному середовищі у контексті розвитку її ідентичності.

Виклад основного матеріалу. Наразі відбуваються значні соціокультурні перетворення. Переважна більшість колишніх соціальних інститутів і структур піддаються руйнуванню, що призводить до розпаду звичної картини світу і дійсності для багатьох людей. Дане перетворення впливає на втрату ідентифікації, як на індивідуальному, так і на колективному рівнях.

Змінені умови сприяють тому, що окремі особистості і суспільство в цілому виявляється в ситуації перманентного пошуку інших парадигм ідентичності, особливо при необхідності реінтеграції у нове соціокультурне середовище. Втрата власної ідентичності і духовної спадкоємності формують стійкий стан тривоги [2;3;5;6].

Ідентичність молоді в сучасному суспільстві є проблемою, яка вимагає необхідності цілісного соціально-психологічного розуміння. В силу вікових особливостей та ставлення до життя, молодіжне середовище в більшій мірі піддається процесам трансформації. Молодь бере нові цінності швидше за інших і від цього потребує культурної і соціальної ідентичності гостріше. Не варто забувати, що від здатності до ідентичності сучасної молоді залежать перспективи і майбутнє соціальних і культурних змін у суспільстві [11;13].

Завдання дослідження: здійснити міждисциплінарний аналіз феномену ідентичності; розкрити соціально-психологічну структуру ідентичності особистості; розробити соціально-психологічну модель взаємозалежних і взаємодетермінованих чинників формування ідентичності

у молоді в процесі реінтеграції у нове соціокультурне середовище; модифікувати і підібрати методичний інструментарій для вивчення рівнів формування ідентичності; розробити критерії рівнів сформованості ідентичності в процесі реінтеграції молоді у нове соціокультурне середовище; визначити рівні сформованості ідентичності у молоді в процесі реінтеграції у нове соціокультурне середовище; встановити ступінь впливу соціально-психологічних детермінант на рівень сформованості ідентичності в процесі реінтеграції молоді у нове соціокультурне середовище; експериментально протестувати результативність розробленої моделі і програми по формуванню ідентичності у молоді в процесі реінтеграції у нове соціокультурне середовище.

Дослідження здійснювалося на основі принципів сучасної соціальної психології: принципу співвідношення індивідуального та суспільного (К. Абульханова-Славська, Г. Андреева, Б. Ломов); психологічних досліджень різноманітності культур і культурно обумовленої поведінки (Д. Беррі, В. Гриценко, Л. Дробіжева, В. Лабунська, Н. Лебедєва, Н. Малікова, Л. Почебут, Т. Стефаненко, А. Татарко, Г. Тріандіс, В. Хотинець, Р. Шаміонов та ін.). Теоретико-методологічними засадами дослідження були також концепції, що стосуються ціннісного підходу до вивчення особистості (К. Абульханова-Славська, О. Асмолов, Б. Ананьев, Б. Братусь, О. Леонтьев, Д. Леонтьев, А. Маслоу, В. Франкл, Г. Олпорт та ін.); уявлення про розвиток і становлення особистості в юнацькому віці (Б. Ананьев, І. Кон, А. Реан, Е. Еріксон та ін.); положення теорії соціальної активності особистості (М. Григор'єва, І. Дубов, В. Мордкович, Р. Шаміонов та ін.); концепції ідентичності особистості (А. Кузнецова, Є. Кублицька, Н. Лебедєва, Г. Солдатов, Т. Стефаненко, А. Татарко, Ю. Хабермас, М. Хайдеггер, В. Ядов та ін.); теоретичні уявлення про ідентичність (Г. Андреева, Н. Антонова, В. Гриценко, В. Павленко, Т. Стефаненко, Х. Теджфел, Дж. Тернер, В. Хотинець, Е. Еріксон, В. Ядов та ін.).

Методи і методичний інструментарій: теоретичні методи: аналіз і узагальнення наукових джерел, що відображають стан вивченості поставленої проблеми. В якості конкретних психодіагностичних методик використовувалися: опитувальник ідентичності О. Романової; опитувальник ціннісних орієнтацій Р. Накохової; діагностичний тест відносин Г. Кцюєвої-Солдатової; тест «Культурно-ціннісних орієнтацій» (Дж. Таусенд); методика М. Куна «Хто я?». Методи математико-статистичної обробки даних: частотний аналіз; критерій парних вибірок для виявлення відмінностей в рамках однієї вибірки; Т-критерій Вілкоксона для визначення статистично значущого зсуву; t-критерій Стюдента, кореляційний аналіз Спірмена. Порівняння експериментальної і контрольної груп проводилося стосовно сирих балів аналогічно попередньому параметру (критерій U-Манна-Уїтні, SPSS, v. 22.0).

Достовірність і обґрунтованість отриманих результатів визначалася методологічною обґрунтованістю і несуперечністю вихідних теоретичних положень дослідження, підбором комплексу діагностичних методик, достатнім обсягом емпіричної вибірки, ґрунтовним якісним аналізом даних, застосуванням надійних емпіричних методів, вза-

ємоперевіркою результатів, а також застосуванням методів математичної статистики.

В результаті проведеного дослідження розроблена теоретико-емпірична модель соціально-психологічних чинників становлення ідентичності в процесі реінтеграції молоді у нове соціокультурне середовище; визначено динаміку рівнів сформованості ідентичності, яка представлена розвитком когнітивного, емотивного, конативно-діяльнісного, ціннісно-орієнтаційного компонентів. Виявлено вплив особливостей культурно-ціннісного середовища, в рамках якого здійснюється формування ціннісних орієнтацій, ідентичності в процесі реінтеграції молоді у нове соціокультурне середовище. Встановлено, що, сформована в культурно-ціннісному середовищі ідентичність є провідною соціально-психологічною детермінантою в процесі реінтеграції молоді у нове соціокультурне середовище.

Рівні сформованості ідентичності в процесі реінтеграції молоді у нове соціокультурне середовище обумовлені взаємовпливом культурно-ціннісного середовища соціалізації і соціально-психологічних та особистісних детермінант.

Відмінними ознаками групи з низьким рівнем ідентичності є нездатність визначати коло своїх соціально значущих цінностей, встановлювати єдність з групою, виробляти єдину узгоджену систему цінностей в ній, що обумовлено несформованістю, «руйнуванням» ідентичності, неможливістю орієнтації на культурні цінності.

Як показники високого рівня сформованості ідентичності виступають суб'єктна позиція, зрілість Я-концепції, актуалізація потреб в самоповазі і самоактуалізації; задоволеність і оптимістична оцінка життєвої ситуації; емоційна стабільність і висока активність.

Рівень сформованості ідентичності в процесі реінтеграції молоді у нове соціокультурне середовище взаємопов'язаний з ціннісними орієнтаціями, ідентичністю молоді. Сформована в процесі соціалізації ідентичність в культурно-ціннісному середовищі є провідною соціально-психологічною детермінантою формування ідентичності в процесі реінтеграції молоді у нове соціокультурне середовище.

Висновки. В результаті впровадження соціально-психологічної моделі формування ідентичності в процесі реінтеграції молоді у нове соціокультурне середовище спостерігається динаміка рівнів сформованості ідентичності, яка проявляється у розвитку когнітивного, емотивного, конативно-діяльнісного, ціннісно-орієнтаційного компонентів, у формуванні ціннісних орієнтацій, в актуалізації ідентичності в процесі реінтеграції молоді у нове соціокультурне середовище.

На базі теоретико-методологічного аналізу систематизовані наукові знання про сутність і зміст поняття «ідентичність», «соціальна і особистісна ідентичність» в процесі реінтеграції молоді у нове соціокультурне середовище. Виділені і доповнені структурні елементи ідентичності. Створена соціально-психологічна модель формування ідентичності в процесі реінтеграції молоді у нове соціокультурне середовище. Запропоновано систему психодіагностичних методик, яка дозволяє вивчити ідентичність особистості та умови її становлення в процесі реінтеграції молоді у нове соціокультурне середовище.

Результати та висновки проведеного дослідження можуть мати практичну цінність у дослідницькій і практичній роботі фахівців в галузі соціальної психології, педагогів-психологів та інших фахівців, які займаються проблемами молоді, зокрема у контексті формування її ідентичності. Теоретичні та емпіричні дані дослідження можуть бути застосовані в навчальних курсах лекцій з соціальної психології; в спецкурсах, в рамках яких розглядаються соціально-психологічні умови проведення ефективної роботи серед молоді в процесі її реінтеграції; використані в суспільній практиці організації діяльності психологічної служби закладів вищої освіти, але і в молодіжних громадських організаціях.

Література

1. Абрамова Т.С. Введение в практическую психологию / Т.С. Абрамова. – М., 2001. – 237 с.
2. Андреева Т.М. Социальная психология / Т.М. Андреева. – М., 2014. – 363 с.
3. Антонова И.В. Проблема личностной идентичности. Хрестоматия / И.В. Антонова. – Самара: Изд. Дом «БАХРАХ-М», 2003. – 656 с.
4. Асмолов А.Г. Психология личности: культурно-историческое понимание развития человека / А.Г. Асмолов. – М., 2007. – 528 с.
5. Большаков В.Ю. Психотренинг. Социодинамика, игры, упражнения / В.Ю. Большаков. – СПб., 2004. – 316 с.
6. Кон И.С. Психология юношеского возраста: (Проблемы формирования личности) / И.С. Кон. – М., 2009. – 270 с.
7. Леонтьев Д.А. Внутренний мир личности / Д.А. Леонтьев / Психология личности в трудах отечественных психологов. – СПб.: Питер, 2000. – С.372-377.
8. Лингарт Й. Процесс и структура человеческого учения / Й. Лингарт. – М.: Прогресс, 2010. – 685 с.
9. Ломов, Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б.Ф. Ломов. – М.: Наука, 2004. – 446 с.
10. Маслоу А. Психология бытия: Пер. с англ. / А. Маслоу. – М.: Рефлбук; Киев: Ваклер, 1997. – 304 с.
11. Павленко В.Н. Представления о соотношении социальной и личностной идентичности в современной западной психологии / В.Н. Павленко // Журнал вопросы психологии. – 2000. – № 1. – С.135-141.
12. Поршнев Б.Ф. Социальная психология и история / Б.Ф. Поршнев. – М.: Наука, 2001. – 82 с.
13. Эрикссон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эрикссон. – М.: Издательская группа «Прогресс», 2006. – 344 с.
14. Эрикссон Э. Идентичность / Э. Эрикссон / Психология самосознания: Хрестоматия. – Самара: Изд. Дом «БАХРАХ-М», 2000. – 672 с.

References

1. Abramova G.S. Vvedenie v prakticheskuyu psikhologiyu / G.S. Abramova. – M., 2001. – 237 s.
2. Andreeva G.M. Sotsialnaya psikhologiya / G.M. Andreeva. – M., 2014. – 363 s.
3. Antonova I.V. Problema lichnostnoi identichnosti. Khrestomatiya / I.V. Antonova. – Samara: Izd. Dom «BAKHRAKH-M», 2003. – 656 s.
4. Asmolov A.G. Psikhologiya lichnosti: kulturno-istoricheskoe ponimanie razvitiya cheloveka / A.G. Asmolov. – M., 2007. – 528 s.
5. Bolshakov V.Iu. Psikhotrening. Sotsiodinamika, igry, uprazhneniya / V.Iu. Bolshakov. – SPb., 2004. – 316 s.
6. Kon I.S. Psikhologiya iunosheskogo vozrasta: (Problemy formirovaniya lichnosti) / I.S. Kon. – M., 2009. – 270 s.

7. Leontev D.A. *Vnutrennii mir lichnosti* / D.A. Leontev / *Psikhologiya lichnosti v trudakh otechestvennykh psikhologov*. – SPb.: Piter, 2000. – S. 372-377.
8. Lingart I. *Protsess i struktura chelovecheskogo ucheniia* / I. Lingart. – M.: Progress, 2010. – 685 s.
9. Lomov, B.F. *Metodologicheskie i teoreticheskie problemy psikhologii* / B.F. Lomov. – M.: Nauka, 2004. – 446 s.
10. Maslou A. *Psikhologiya bytiia: Per. s angl.* / A. Maslou. – M.: Reflbuk; Kiev: Vakler, 1997. – 304 s.
11. Pavlenko V.N. *Predstavleniia o sootnoshenii sotsialnoi i lichnostnoi identichnosti v sovremennoi zapadnoi psikhologii* / V.N. Pavlenko // *Zhurnal voprosy psikhologii*. – 2000. – № 1. – S. 135-141.
12. Porshnev B.F. *Sotsialnaia psikhologiya i istoriia* / B.F. Porshnev. – M.: Nauka, 2001. – 82 s.
13. Erikson E. *Identichnost: iunost i krizis* / E. Erikson. – M.: Izdatelskaia gruppa «Progress», 2006. – 344 s.
14. Erikson E. *Identichnost* / E. Erikson / *Psikhologiya samo-soznaniia: Khrestomatiia*. – Samara: Izd. Dom «BAKhRAKh-M», 2000. – 672 s.

Blyskun O.O.,

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Department of Psychology and Sociology,
Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, ORCID: 0000-0001-7875-7714, bliskoon@ukr.net

Ukraine, Severodonetsk

SOCIO-PSYCHOLOGICAL FACTORS OF SUCCESS OF YOUTH REINTEGRATION IN THE SOCIO-CULTURAL ENVIRONMENT IN THE CONTEXT OF ITS DEVELOPMENT

The article reveals the socio-psychological factors of successful reintegration of young people in the socio-cultural environment in the context of the development of their identity. As a result of the research, a theoretical and empirical model of socio-psychological factors of identity formation in the process of reintegration of youth into a new socio-cultural environment was developed; the dynamics of the levels of identity formation is determined, which is represented by the development of cognitive, emotional, conative-activity, value-orientation components. The influence of the peculiarities of the cultural and value environment, within which the formation of value orientations and identity in the process of reintegration of young people into the new socio-cultural environment is revealed. It is established that the identity formed in the cultural and value environment is the leading socio-psychological determinant in the process of reintegration of youth into the new socio-cultural environment.

Key words: youth, reintegration, socio-cultural environment, identity, identity crisis.



УДК 364.075.71:159.942

Орловська О.А.,

ст. викладач кафедри психології та педагогіки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського,
Україна, м. Київ

СІМЕЙНА АДАПТАЦІЯ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

У статті розглянуто проблеми сімейної адаптації учасників бойових та шляхи їх вирішення. Ціль дослідження є вивчення психологічних аспектів сімейної адаптації учасників бойових дій та вироблення рекомендацій для членів сім'ї для подолання проблем, що виникають після їх повернення до умов цивільного життя. В ході дослідження застосовано методи компаративістики, аналізу, спостереження, психодіагностики. Визначено поняття «сімейна адаптація» як процес адаптації членів сім'ї учасника бойових дій та самого військовослужбовця до нових умов взаємного існування після повернення останнього до цивільного життя. Доведено, що сім'я є вагомим ресурсом підтримки учасника бойових дій в процесі адаптації. Сформульовано рекомендації, що направлені на психологічну адаптацію та покращення стосунків в сім'ях.

Ключові слова: сім'я, військовослужбовці, дистрес, посттравматичний стресовий розлад, посттравматичне зростання, травматична ситуація.

Постановка проблеми. Тема сімейної адаптації учасників бойових дій є актуальною для країн, в яких має або мала місце військова агресія, відбувається військове вторгнення. Останніми роками ця тема актуалізувалася і для нашої держави. У зв'язку із актуальними подіями в Україні підвищується увага до психологічних аспектів адаптації сімей військовослужбовців після їх повернення із зони бойових дій та проблем, що виникають у цей період. Одним із факторів, що впливає на психологічний клімат в сім'ї та взаємовідносини її членів є характер переживання травматичної ситуації учасником бойових дій, що була пов'язана із виконуваною діяльністю та його реакція на ці події, а також психотравматичний стресовий розлад, посттравматичне зростання, що може проявитися у військовослужбовця. Це потребує наукового вивчення та практичних рекомендацій, що можуть позитивно вплинути на сімейну адаптацію.

Проблематика адаптації учасників бойових дій та їх сімей розкрита рядом авторів. Загальнотеоретичні підходи досліджено у роботах Р. Абдурахманова, Л. Вакуленка, Т. Добровольської, М. Зеленової, О. Карояні, Л. Китаєва-Смика, П. Корчемного, В. Маслюка, С. Миска, В. Попова, Є. Снедкова, С. Сєдіна, І. Соловйова, Н. Тарабрінної, С. Харченка, А. Єна, Л. Яковлевої. Окремі аспекти даної проблеми розкриті українськими науковцями, серед яких В. Алещенко, О. Караман, В. Лесков, М. Маслова, Н. Олексюк, Н. Пономаренко, О. Савченко, В. Турбан, О. Хміляр та закордонними, зокрема, С. Вільямс, Дж. Вілсон, Л. Калхун, В. Холл, Д. Кишбог, Р. Лауфер, Р. Скурфілд та інші. Психологічний аспект впливу перебування у зоні бойових дій розкрито у працях О. Блінова, О. Бойка, О. Бондаренко, А. Бородія, О. Буковської, В. Крайнюка, Є. Литвиновського, О. Макаревича, М. Мушкевич, А. Романишина.

До вивчення теми соціально-психологічної адаптації доклали зусилля науковці Г. Андрєєва, Ю. Бохонкова, А. Вейн, І. Дроговоз, Н. Завацька, О. Зотова, С. Зражевський, Т. Кабаченко, Н. Киселів, В. Кислий, Ю. Клейберг, І. Кон, І. Кряжева, І. Милославова, А. Налчаджан, Б. Паригіна, А. Петровський, Ж. Піаже, О. Самохвалова, О. Сафін, О. Ткачишина, О. Урбановіч, М. Ярошевський. Дослідженням питання реадaptaції учасників антитерористичної операції присвятили свої роботи С. Басараб,

О. Буковська, С. Васильєв, В. Гічун, О. Друзь, Л. Жаліло, А. Караян, В. Князевич, М. Кравченко, Л. Кудрик, А. Кучер, М. Локтев, І. Лубківський, І. Мульована, М. Мушкевич, О. Напреєнко, І. Сиром'ятников, О. Сироп'ятов, В. Синишина, Ю. Смєлов, Ю. Сурмяк, О. Тополь, Р. Торговицький, О. Філатова, А. Чаплигін та інші учені.

Поява значних складнощів в адаптації учасників бойових дій до умов цивільного життя призводить до формування специфічних відносин у сім'ї, що потребує теоретичного осмислення та практичного вивчення. Протікання адаптації може ускладнитися проблемами психологічного характеру учасника бойових дій. Необхідним є висвітлення особливостей цього стану та розробки рекомендацій для членів сім'ї.

Ціль роботи є розгляд проблем сімейної адаптації учасників бойових після повернення до умов цивільного життя та визначення рекомендацій для їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Для початку дамо визначення базових понять дослідження. Поняття «адаптація» визначаємо як формування найбільш адекватних стереотипів поведінки в умовах змінюваного мікросоціального середовища [1, с.60]. Аспект сімейної адаптації розглядається нами як процес адаптації членів сім'ї учасника бойових дій та самого військовослужбовця до нових умов взаємного існування після повернення останнього до цивільного життя.

Військова діяльність є специфічною, оскільки протягом виконуваної діяльності учасники бойових дій отримують досвід, який характеризується стресогенністю: «Постійна загроза життю, здоров'ю, швидка зміна бойової обстановки, тривалі навантаження, які нерідко перевищують межі людських можливостей, втрата бойових товаришів, участь у жорстокому насиллі стосовно ворога, протистояння високим і низьким, альтруїстичним та егоїстичним поривів – все це супроводжується значним навантаженням фізичних та духовних сил воїна, породжує широку палітру емоцій, настроїв, станів та почуттів» [2, с.137-138]. Перебування в зоні бойових дій супроводжується сильним психотравмуючим впливом через екстремальні ситуації, в які потрапляє учасник бойових дій, що неминує впливає на його психологічний стан. В зоні бойових дій військовослужбовці переживають морально-психологічні, фізичні навантаження, що руйнують звичне

сприйняття, змінюють поведінку. Наслідком такого досвіду є посттравматичні стани, наслідки якого проявляються й після повернення до цивільного життя: в ряді досліджень виявлено, що приблизно 25–30% військовослужбовців переживають хронічні посттравматичні стани, що викликані впливом стресових факторів [3, с.67]. Посттравматичний стресовий розлад визначається як «відстрочена або затяжна реакція на стресогенні події чи ситуацію, винятково загрозливого або катастрофічного характеру, які можуть зумовити у людини дистрес, майже у будь-кого» [4, с.10]. Особлива загрозливість посттравматичного синдрому виявляється у тому, що: «...це бомба уповільненої дії, він може проявитися через півроку, а може і через десять років» [5, с.178].

Посттравматичний стресовий розлад ще називають «хронічним військовим неврозом», який характеризується збудливістю, дратівливістю, нестримним реагуванням на подразники, схильністю до некерованих агресивних реакцій. Згідно з Уніфікованим клінічним протоколом первинної, вторинної (спеціалізованої) та третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги при реакціях на важкий стрес та розлади адаптації, у посттравматичного стресового розладу визначаються такі симптоми:

- повторне переживання – нав'язливі тривожні спогади про травматичну подію; кошмари; інтенсивні психологічні страждання або соматичні реакції, такі як підвищене потовиділення, прискорене серцебиття та паніка при нагадуванні про травматичну подію;
- уникнення і емоційне заціпеніння – уникнення занять, місць, думок, почуттів або розмов, пов'язаних з подією; обмежені емоції; втрата інтересу до звичайної діяльності; відчуття відстороненості від інших;
- надмірне збудження – безсоння, дратівливість, труднощі з концентрацією уваги, надмірна настороженість, надмірний старт-рефлекс [4, с.10]. Якщо військовослужбовець переживає посттравматичний стресовий розлад, то у нього, вірогідно, проявляються один із цих типів симптомів, якими характеризується розлад.

Реакціями організму на психотравмуючу ситуацію можуть стати: фізичні реакції (безсоння, постійна втома; проблеми зі шлунком та живанням їжі; головний біль та пітливість при думці про війну; швидке серцебиття і дихання; загострення наявних захворювань); емоційні реакції (погані сни, кошмари; часті негативні спогади про війну; злість, ненависть; відчуття безпорадності, страху, нервування; відчуття суму, самотності, непотрібності; відчуття збудження, схвильованості; відчуття шоку, оніміння, неможливості відчувати позитивні емоції; легко погіршуваний настрій; почуття провини, сорому, самосуду; почуття безнадії щодо майбутнього) [6, с.9-10]. Колектив дослідників М. Мушкевич, Р. Федоренко та А. Мельник, проаналізувавши діагностики та симптоматики посттравматичного стресового розладу, до вищезазначеного додають ще й наявність дій або відчуттів, що створюють враження ніби подія сталася знову, сильний психологічний дистрес під впливом зовнішніх або внутрішніх подразників, які символізують або нагадують про аспекти травмуючої події, фізіологічна реактивність під впливом зовнішніх або внутрішніх подразників, які символізують або нагадують про аспект психотравмуючої події (почервоніння, збліднення, тремтіння, підвищене серцебиття), флешбеки, надпильність, посилена реакція на сильні сигнали [7, с.12].

На думку дослідниці Т. Титаренко існують ефективні стратегії подолання наслідків посттравматичних подій, що базуються на:

- на формуванні навичок позитивної переоцінки складної ситуації;
- на стимулюванні спроб досягнути пережите в найрізноманітніших контекстах;
- на активізації конструктивного переосмислення власних переживань і можливостей, пов'язаних з травмою;
- на розвитку вміння акцентувати увагу на світлій стороні речей [8, с.14-15]. Такі стратегії можуть застосовувати члени сім'ї для допомоги у переосмисленні учасником бойових дій пережитих подій.

В контексті адаптації учасників бойових дій слід згадати про поняття «посттравматичне зростання», що характеризує позитивні, а не негативні зміни у особистості після пережитих травматичних подій: за даними дослідників це явище зустрічається у 30 і 70% осіб, що зазнали травматичного впливу [9]. Посттравматичне зростання відзначається такими проявами у розумінні себе та близького оточення: по-перше, у більш глибоких і щирих стосунках особистості із значимими для неї людьми – членами сім'ї, друзями; по-друге, у кращому розумінні себе, своїх можливостей – чутливості і сили, сміливості і витривалості; по-третє, у вмінні цінувати кожний прожитий день свого життя та радіти повсякденним речам; по-четверте, у бажанні проявляти свої здібності та розвивати схильності [8, с.16].

Водночас, існують практики для посттравматичного зростання, відзначає дослідниця Т. Титаренко:

- 1) зміну ставлення до воєнної травматизації;
- 2) пошук нових способів взаємодії, більш ефективних форм контактування з оточенням, переформатування симпатій-антипатій;
- 3) відновлення здатності до пошуку смислу власного буття, до сенсотворення;
- 4) посилення уваги до власної ролі у всьому, що відбувається, зміна ставлення до причин і наслідків певних подій у житті;
- 5) постійне самонавчання, зростання готовності до змін, усе більш конструктивне ставлення до власних помилок [8, с.18-19].

В період перебування особистості на військовій службі, окремо від близького оточення, кожен живе різним життям, усі адаптуються до умов життя порізно. Тимчасово відокремлений від сім'ї військовослужбовець в зоні бойових здійснює свою діяльність: він функціонує як частина мікросоціальної групи, піклується про свою безпеку та безпеку побратимів. Натомість члени його сім'ї вдома справляються із робочим і побутовим навантаженням самостійно. «Тривалість розлуки на рік чи більше закріплює ці «різні» способи життя» [10, с.81]. Після завершення військової служби учасник бойових дій повертається до цивільного життя і до членів сім'ї – цей момент може ускладнитися психологічним станом після пережитого досвіду. З огляду на складний процес адаптації, учасники бойових дій потребують підтримки – в такому разі сім'я є вагомим ресурсом. Важливість підтримки та емпатії членів сім'ї у період адаптації не можна піддати сумніву, оскільки для більшості учасників бойових дій «...сім'я служить компенсуючим чинником у професійній діяльності і відіграє роль емоційного притулку» [11, с.252].

Група дослідників особливостей реабілітації учасників бойових дій відзначають, що у 100% випадках особи з посттравматичним стресовим розладом наголошують на психологічних проблемах взаємин з оточуючими, в першу чергу, з членами сім'ї [12, с.7]. З огляду на непростий період адаптації, ми сформулювали список рекомендацій членам сім'я, які направлені на покращення стосунків із учасника бойових дій:

- 1). Прийняти та усвідомити зміни, які відбулися або відбудуться у людини, яка повернулася із зони бойових дій.
- 2). Члени сім'ї мають зрозуміти зміну системи цінностей людини, після її перебування в зоні бойових дій.
- 3). Члени сім'ї мають усвідомити нові «правила життя», які сформувалися в учасника бойових дій.
- 4). Критерієм для психологічної роботи в сім'ї з учасником бойових дій є його власна готовність до неї.
- 5). Членам сім'ї рекомендується не намагатися прискорити події, а дати час, який для нього буде достатнім для адаптації.
- 6). Створити умови та сприяти тому, щоб учасник бойових дій знайшов свій власний спосіб адаптації до мирного життя, і у випадку необхідності, залучити відповідних фахівців.
- 7). Створити атмосферу довіри в сім'ї.
- 8). Члени сім'ї мають розуміти, що довіра військовослужбовця до них і до побратимів відрізняються за змістовим значенням.
- 9). Членам сім'ї необхідно з повагою відноситись до особистих меж колишнього військовослужбовця та окреслювати свої.
- 10). Члени сім'ї мають проявляти терпіння, повагу та зберігати спокій.

Ми впевнені, що виконання даних рекомендацій може суттєво вплинути на проблеми, що виникають в процесі сімейної адаптації учасників бойових дій і позитивно вплинути на взаємовідносини в сім'ї в період адаптації.

Висновки. Таким чином, процес сімейної адаптації учасників бойових дій до умов мирного життя є складним процесом пристосування до нових умов існування. В цьому процесі можуть з'являтися психологічні проблеми, які зумовлені отриманим досвідом від специфічної діяльності учасника бойових дій. Однак сім'я є потужним ресурсом підтримки в складний адаптивний період. Розроблені рекомендації для членів сім'ї можуть позитивно вплинути на перебіг даного процесу. Проте все ще залишаються недостатньо розкритими техніки та практики для роботи із учасника бойових дій для усунення посттравматичного стресового розладу, до чого ми звернемося у своїх наступних дослідженнях.

Література

1. Безпалько О. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях: навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2003. 134 с.
2. Кудренко О.В., Афанасенко В.С. Вплив стрес-факторів бойової обстановки на психіку військовослужбовців Повітряних Сил (на основі досвіду АТО). *Наука і техніка Повітряних Сил Збройних Сил України*. 2018. № 2(31). С.137-144.
3. Кучеренко С.М., Хоменко Н.М. Організаційні особливості соціально-психологічної адаптації військовослужбовців, які брали участь у бойових діях, до умов мирного життя. *Проблеми екстремальної та кризової психології. Збірник наукових праць*. Вип.21. Харків: НУЦ-ЗУ, 2017. С.66-74.

4. Уніфікований клінічний протокол первинної, вторинної (спеціалізованої) та третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги, реакція на важкий стрес та розлади адаптації. *Посттравматичний стресовий розлад*. 2016. URL: http://mtf.dec.gov.ua/images/dodatki/2016_121_PTSR/2016_121_YKPMO_PTSR.pdf. (дата звернення 15.11.2019).

5. Буряк О.О., Гіневський М.І., Катеруша Т.А. Військовий синдром «АТО»: актуальність та шляхи вирішення на державному рівні. *Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних Сил*. 2015. Вип. 2. С.176-181.

6. Акуменко Ю.Ф., Сила Т.І. Як допомогти родині учасника бойових дій: методичний посібник для соціальних працівників і психологів. Чернівці: Десна Поліграф, 2017. 144 с.

7. Психологічна допомога учасникам АТО та їх сім'ям: колективна монографія / Мушкевич М.І., Федоренко Р.П., Мельник А.П. та ін.; за заг. ред. Мушкевич М.І. Луцьк: Вежа-Друк, 2016. 260 с.

8. Питаренко П.М., М.С. Дворник, В.О. Климчук Соціально-психологічні технології відновлення особистості після травматичних подій: практичний посібник. Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кривиницький: Імекс-АІПД, 2019. 220 с.

9. Tedeschi R.G., Calhoun L.G. Posttraumatic growth: conceptual foundations and empirical evidence. *Psychological Inquiry*. 2004. Vol. 15 (1). P. 1-18.

10. Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи. Навчальний посібник / За заг. ред. Н. Пророк, Том 1. Київ, 2018. 208 с.

11. Олексюк Н. Позитивна спрямованість сімейних взаємин як вагомий чинник життєдіяльності сімей військовослужбовців Збройних Сил України. *Проблеми сучасної психології*. 2009. Вип. 4. С.249-258.

12. Єна А.І., Маслюк В.В., Сергієнко А.В. Актуальність і організаційні засади медико-психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції. *Науковий журнал МОЗ України*. 2014. № 1. С.5-16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/njmoz_2014_1_4 (дата звернення 20.11.2019)

References

1. Bezpal'ko O. *Sotsial'na pedahohika v skhemakh i tablytsyakh: navchal'nyy posibnyk*. Kyiv : Tsentr navchal'noyi literatury, 2003. 134 s.
2. Kudrenko O.V., Afanasenko V.S. *Vplyv stres-faktoriv boyovoyi obstanovky na psykhyku viys'kovoslužbovciv Povitryanykh Syl (na osnovi dosvidu ATO). Nauka i tekhnika Povitryanykh Syl Zbroynykh Syl Ukrayiny*. 2018. # 2(31). S. 137-144.
3. Kucherenko S.M., Khomenko N.M. *Orhanizatsiyni osoblyvosti sotsial'no-psykholohichnoyi adaptatsiyi viys'kovoslužbovciv, yakі braly uchast' u boyovykh diyah, do umov myrnoho zhyttya. Problemy ekstremaal'noyi ta kryzovoyi psykholohiyi. Zbimnyk naukovykh prats'*. Vyp.21. Kharkiv: NUTS-ZU, 2017. S. 66-74.
4. *Unifikovanyy klinichnyy protokol pervynnoyi, vtorynnoyi (spetsializovanoyi) ta tretynnoyi (vysokospetsializovanoyi) medychnoyi dopomohy, reaktsiya na vazhkyi stres ta rozlady adaptatsiyi. Posttravmatychnyy stresovyy rozlad*. 2016. URL: http://mtf.dec.gov.ua/images/dodatki/2016_121_PTSR/2016_121_YKPMO_PTSR.pdf. (data zvernennya 15.11.2019).
5. Buryak O.O., Hinev's'kyi M.I., Katerusha H.L. *Viys'kovyy syndrom «ATO»: aktual'nist' ta shlyakhy vyryshennya na derzhavnomu rivni. Zbirnyk naukovykh prats' Kharkiv's'koho universytetu Povitryanykh Syl*. 2015. Vyp. 2. S. 176-181.
6. Akumenko Yu.F., Syl'a T.I. *Yak dopomohy rodny uchasnyka boyovykh diy: metodychnyy posibnyk dlya sotsial'nykh pratsivnykiv i psykholohiv*. Chernihiv: Desna Polihraf, 2017. 144 s.

7. *Psykhologichna dopomoha uchasnykam ATO ta yikhi sim' yam : kolektyvna monohrafiya / Mushkevych M.I., Fedorenko R.P., Mel'nyk A. P. ta in. ; za zah. red. Mushkevych M. I. Luts'k: Vezha-Druk, 2016. 260 s.*

8. Tytarenko T.M., M.S. Dvornyk, V.O. Klymchuk. *Sotsial'no-psykhologichni tekhnolohiyi vidnovlennya osobystosti pislya travmatychnykh podiy : praktychnyy posibnyk. Natsionalna akademiya pedahohichnykh nauk Ukrainy, Instytut sotsial'noyi ta politychnoyi psykhologiyi. Kropyvnyts'kyi: Imeks-LTD, 2019. 220 c.*

9. Tedeschi R.G., Calhoun L.G. Posttraumatic growth: conceptual foundations and empirical evidence. *Psychological Inquiry*. 2004. Vol. 15 (1). P. 1–18.

10. *Osnovy reabilitatsiynoyi psykhologiyi: podolannya naslidkiv kryzy. Navchal'nyy posibnyk / Za zah. red. N. Prorok. Tom 1. Kyiv, 2018. 208 s.*

11. Oleksyuk N. Pozytyvna spryamovanist' simeynykh vzayemyn yak vahomyy chynnnyk zhyttyediyal'nosti simey viys'kovosluzhbovtziv Zbroynykh Syl Ukrainy. *Problemy suchasnoyi psykhologiyi*. 2009. Vyp. 4. S. 249-258.

12. Yena A.I., Maslyuk V.V., Serhiyenko A.V. Aktualnist' i orhanizatsiyni zasady medyko-psykhologichnoyi reabilitatsiyi uchashnykh antyterorystychnoyi operatsiyi. *Naukovyy zhurnal MOZ Ukrainy*. 2014. # 1. S. 5-16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/njmoz_2014_1_4 (data zvernennya 20.11.2019)

Orlovskaya O.A.,

Senior Lecturer, Department of Psychology and Pedagogy Tavrian V.I. Vernadsky National University,

Ukraine, Kyiv

FAMILY ADAPTATIONS OF MEMBERS OF THE COMBATANTS: THE PROBLEMS AND THE WAYS OF THEM OVERCOME

The article deals with the problems of family adaptation of combatants and the ways to solve them. The aim of the study is to examine the psychological aspects of family adaptation of combatants and to make recommendations for family members to overcome the problems that arise after their return to civilian life. In the course of the research the methods of comparative studies, analysis, observation, psychodiagnostics were applied. The concept of «family adaptation» is defined, which is considered as the process of adaptation of the family members of the combatant and the serviceman to the new conditions of mutual existence after the latter returns to the conditions of civilian life. It has been proven that the family is a great resource for supporting the combatant in the adaptation process. Recommendations have been formulated aimed at psychological adaptation and improvement of relationships in families.

Key words: family, servicemen, distress, post-traumatic stress disorder, post-traumatic growth, traumatic situation.

Open Peer-Review Reviewer:

Романюк Л.В., професор, д.психол.н., професор кафедри психології та педагогіки Навчально-наукового гуманітарного інституту Шаврійського національного університету імені В.І. Вернадського.



Pedagogy

УДК 378.147:811.111

Бєбих В.В.,

к.пед.н., доцент кафедри іноземних мов Буковинського державного медичного університету, vabek@i.ua

Котелевська Р.А.,

викладач вищої категорії коледжу Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича, raisakotilevska@gmail.com

Україна, м. Чернівці

ПРИНЦИПИ ЗАСТОСУВАННЯ ІНШОМОВНОГО МУЛЬТИМЕДІЙНОГО КОНТЕНТУ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО ТА ОНЛАЙН-НАВЧАННЯ

Мета статті полягає в обґрунтуванні методичних принципів та базових компонентів моделі викладання іноземних мов в умовах дистанційного та онлайн-навчання.

Методи дослідження включають в себе метод формального аналізу, структурний та порівняльний метод.

Обґрунтовано систему педагогічних умов дистанційного навчання іноземної мови як комплексу застосування комп'ютерної та мультимедійних технологій. Окреслено методичні принципи та базові компоненти моделі навчання. Визначено функції комп'ютерної технології, мультимедійного забезпечення, завдання для викладача та можливості студента.

Ключові слова: дистанційне навчання, комп'ютерні технології, іноземна мова, мультимедійні технології, іноземна компетенція.

Постановка проблеми. В реаліях карантину у зв'язку з поширенням коронавірусу освітні заклади України впроваджували дистанційне навчання і переважна більшість робила це в експериментальному режимі. У навчальний процес залучалися: інтернет-платформи Zoom, Google Meet, Google Classroom, MyEnglishLab, телеграм канал тощо. Як інструмент спілкування у дистанційному навчанні використовували відео конференції, форуми, чати, блоги, соціальні мережі, вайбер та електронна пошта. Усі сервіси можуть бути корисними і ефективними в залежності від того, як їх використовувати, як пристосувати той чи інший сервіс під свої потреби. Незначний за обсягом час існування системи дистанційної освіти, що базується на використанні сучасних технічних засобів збереження та доставки інформації, масової комунікації, був недостатнім для створення розвинених наукових теорій у цій галузі. Зарубіжні та вітчизняні напрацювання стосуються переважно технічної та організаційної сторін функціонування цієї системи. Існують певні напрацювання щодо дистанційного навчання і в арсеналі методики викладання іноземних мов. Проте слід зазначити недостатній теоретичний аналіз даної проблеми. Однак якісні переваги дистанційної освіти в цілому являють собою об'єкт дебатів, що не припиняються. І вже зараз є безліч свідчень того, що по цілому ряду показників результати електронного онлайн-навчання навіть перевершують пов'язані з ним очікування. Аналіз і узагальнення досвіду дистанційної освіти, який проводили О.О. Андрєєв [1], В.Ю. Биков [2], И.М. Ибрагимов [3], В.М. Кухаренко [2], С.С. Полат [4], Н.Г. Сиротенко [2], В.І. Солдаткін [5], Н.В. Сороко [6], П.В. Стефаненко [7] дали змогу виокремити низку

властивостей, що розкривають її сутність. *Актуальність статті* зумовлена необхідністю окреслення методологічних та дидактичних вимог щодо дистанційної освіти з метою врахування їх у процес формування моделі дистанційного та онлайн навчання іноземних мов.

Мета статті полягає в обґрунтуванні методичних принципів та базових компонентів моделі навчання іноземних мов та визначенні функцій викладача, студента і мультимедійного контенту в умовах дистанційного та онлайн-навчання.

Виклад основного матеріалу. Ми розглядаємо дистанційне навчання як сукупність технологій, що забезпечують доставку студентам основного обсягу навчального матеріалу, інтерактивну взаємодію студентів і викладачів у процесі навчання, надання студентам можливості самостійної роботи з навчальними матеріалами. Говорячи про сукупність технологій, у нашому дослідженні ми маємо на увазі поєднання комп'ютерної технології як основи функціонування дистанційного навчання та мультимедійних технологій як інструменту інтегрування мультимедійного контенту у навчальний процес.

Підготовка до використання дистанційного навчання повинна починатися із глибокого аналізу: цілей навчання, дидактичних можливостей нових технологій передачі навчальної інформації, вимог до технологій дистанційного навчання конкретних дисциплін та психологічних аспектів, які повинен враховувати викладач. Активна самостійна діяльність, яка є базовою складовою дистанційного навчання, визначає організацію навчального процесу із застосуванням комп'ютерної технології як однієї з найбільш важливих умов його функціонування. А тому в основу наших досліджень ми покладаємо кон-

цептуальні положення застосування комп'ютерної технології, виведених С.С. Вітвицькою [8, с.170-175]. Ми розглядаємо комп'ютеризовану форму як «спрямовану, внутрішньо мотивовану, структуровану самим суб'єктом (студентом) сукупність виконуючих дій та діяльність, яка коригується ним в процесі та за результатом» з використанням навчальних мультимедійних матеріалів на основі опосередкованого управління з боку викладача [9].

Нові суспільні вимоги щодо володіння іноземною мовою сприяли розробці специфічних *методичних принципів* – інтерактивності, інтеграції, мовленнєво-мисленнєвої активності, контекстуалізації, домінуючої ролі безперекладної семантизації, які лежать в основі як навчання іноземних мов (ІМ) взагалі, так і формування соціокультурної компетенції з іноземної мови.

Проблема інтеграції навчальних комп'ютерних засобів у навчання викликала необхідність уточнення окремих принципів у сучасній їх реалізації у процесі нав-

чання іноземних мов. Дидактичні принципи, на яких ґрунтується комп'ютерне навчання іноземних мов були виведені П.І.Сердюковим. До них він відніс: активність, проблемність, свідомість, наочність, індивідуалізацію, системність, функціональність, інтегрованість, комунікативність, лінгвістичну адекватність, реактивність, адаптивність, мінімізацію негативних впливів [10].

Застосування дистанційного навчання іноземної мови диктує свої педагогічні умови та принципи організації навчального процесу. Ретельно проаналізувавши загальнометодичні принципи викладання ІМ, а також принципи, на яких базується комп'ютерне навчання ІМ, ми поставили перед собою завдання узгодити їх і побудувати систему принципів, які лежать в основі дистанційного навчання іноземної мови. В нашу задачу входило визначення основних принципів та принципів, що їм підпорядковані. Розроблена схема 1. дає перелік окреслених нами принципів з урахуванням їх взаємозв'язку та підпорядкування.

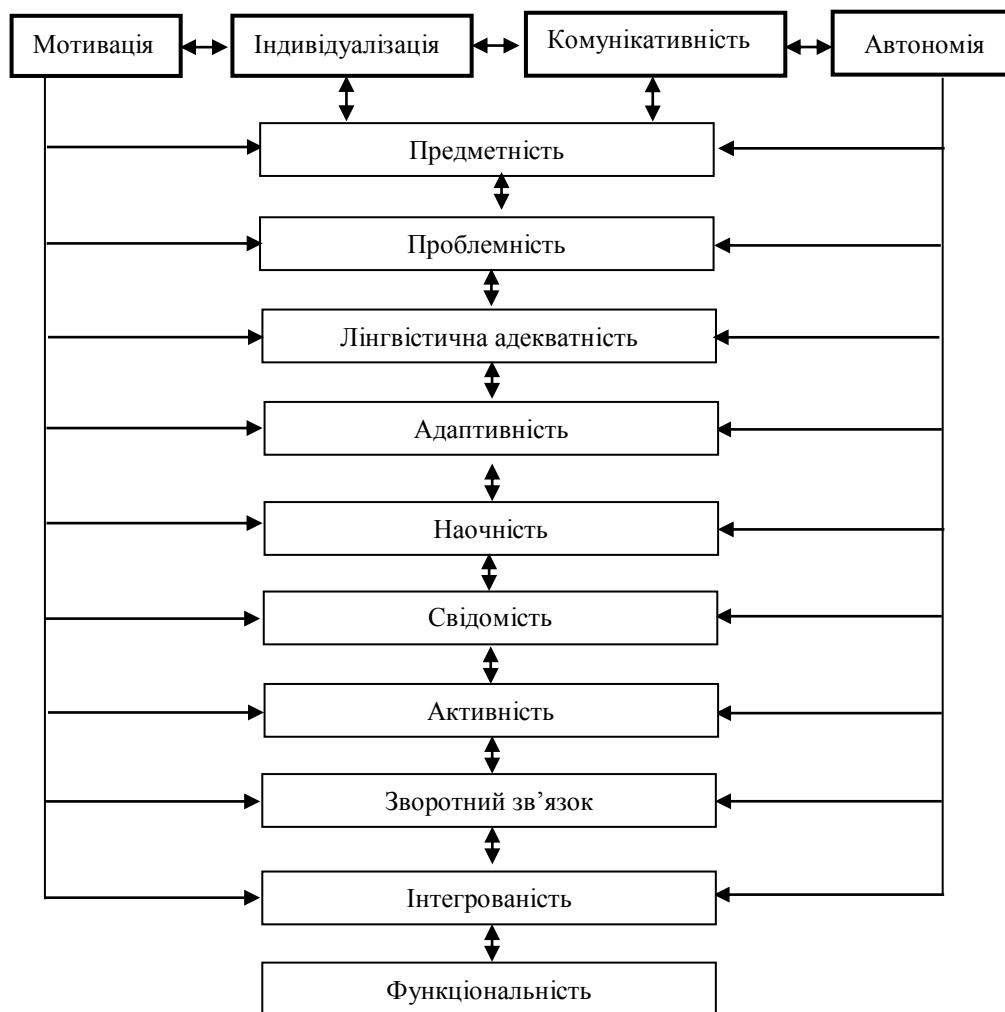


Схема 1.1 Принципи дистанційного навчання іноземної мови

Вивчення науково-методичної літератури та досвід роботи вказує на важливість забезпечення високої внутрішньої мотивації самостійної навчальної діяльності студента. Зацікавленість, інтерес, що входять до мотиваційної сфери, значною мірою впливають на якість за-

своєння іншомовного матеріалу. А саму *мотивацію* психологи називають «запусковим механізмом» будь-якої людської діяльності, зокрема, самостійної роботи студента. Оскільки активна самостійна діяльність студентів є базовою складовою дистанційного навчання, мотивацію

ми відносимо до основних принципів, на якому ґрунтується організація дистанційного навчання іноземної мови. Процесуальна мотивація являє собою так зване змістовне «енергетичне» ядро структури, від якого залежить стійкість та особливості її змін [11]. Однак, при цьому слід брати до уваги й інші види мотивації, серед яких Є.І. Савонько виділяє, крім орієнтації на процес, орієнтацію на результат, на оцінку викладача, на уникнення неприємностей.

Вважаючи принцип *індивідуалізації* одним із основних принципів організації самостійної роботи студентів (СРС), ми розглянули його в двох площинах і прийшли до висновку, що принцип *лінгвістичної адекватності навчального матеріалу* слід розглядати як основний, оскільки він характеризується методичною доцільністю, тобто відповідністю цілям і завданням мовної компетенції. Цей принцип відповідає стадії відбору навчального забезпечення. Як правило застосовуються або програмні продукти, що створюються безпосередньо викладачами, або використовуються ресурси мережі Інтернет. Можливості використання мережі Інтернет як джерела додаткових матеріалів для викладача та студента безмежні. Існує група вузькоспеціальних навчальних сайтів, призначених для навчання окремих видів мовленнєвої діяльності. У роботі з навчальними сайтами обирається той рівень складності, який відповідає рівню підготовки студентів. Окрім мовного матеріалу враховуються і такі параметри як структура розділів, обсяг вправ, текстів, тестів та прогнозований навчальний час роботи користувача. Через ці параметри уможливлується здатність певною мірою керувати навчальною діяльністю. Отже, розглядаючи це у психофізіологічній площині, ми можемо сказати, що опосередковане керування навчальною діяльністю відбувається через зміст та обсяг завдань.

До основних в принципів навчання іноземним мовам в комп'ютеризованому середовищі відносимо *принцип комунікативності*. Він зумовлює практичну мету навчання й вивчення іноземних мов, а саме: оволодіння іншомовним спілкуванням шляхом формування й розвитку *комунікативної компетенції* та її складових.

Поняття *автономії* у вітчизняній методиці навчання ІМ розглядається в розрізі СРС, післядипломної іншомовної самопідготовки спеціалістів та методичної освіти. О.Б. Бігич називає самостійне набуття і засвоєння студентами знань шляхом докладання власних цілеспрямованих зусиль автономного студента, яке є його здатністю продуктивніше здійснювати діяльність навчання, взявши на себе відповідальність за його ефективність та набуваючи навичок й умінь самоосвіти і самовдосконалення. Не існує єдиної думки щодо кількості рівнів автономного навчання, однак не викликає сумнів віднесення принципу автономії до одного з основних в процесі організації дистанційного навчання в комп'ютеризованому середовищі. Розглядаючи слідом за О.В. Рябоконею автолінгводидактичне середовище як «сукупність зовнішніх факторів самонавчання іноземних мов, яка інтегрує джерела усної і письмової, навчальної і не навчальної інформації, а також технічні та інші засоби» ми можемо змінювати його і тим самим змінювати засоби впливу на суб'єкта самонавчання, змінювати співвідношення інваріативних і варіативних параметрів,

при цьому зменшуючи чи збільшуючи рівень автономії суб'єкта навчання. В комп'ютеризованому середовищі це реалізується через наступні функції комп'ютерних матеріалів: концептуальну (визначення цілей і завдань, формулювання принципів їх реалізації); селективну (відбір навчального матеріалу); конструктивно-трансформативну (структура мультимедійних матеріалів).

Виводячи *мотивацію, індивідуалізацію, комунікативність та автономію* в основні принципи організації дистанційного навчання у процесі навчання ІМ, слід зазначити, що разом із підпорядкованими їм принципами вони утворюють систему принципів, які узгоджуються із загальнометодичними принципами, є взаємопов'язаними і взаємозалежними і застосування такої системи може привести до підвищення ефективності дистанційного навчання, до активізації можливостей суб'єкта навчання. Пошук способів оптимального застосування дистанційного навчання дозволив нам зробити припущення, що найбільш впливовими факторами на ефективність дистанційної навчальної діяльності є, перш за все, *ступінь управління навчальним процесом*. Результативність різних форм набуття знань залежатиме від ступеня керованості системи навчання. Отже, постає питання врахування рівня жорсткості та гнучкості управління. Вивчення цього питання дослідниками дає підстави зробити висновок про те, що дистанційне навчання дає можливість збільшити ступінь свободи студента, зробити систему навчання більш демократичною, змінити модель педагогічної взаємодії, в якій студент із об'єкта навчання перетворюється в суб'єкт навчання, який визначає режим керування своєю навчальною діяльністю. Як зазначають дослідники дистанційного навчання, застосування нових організаційних форм навчання принципово змінює спосіб одержання і засвоєння знань, а також взаємодію між студентом та викладачем. Джерелом інформації в цих моделях є бази даних в освітньому просторі – доступний навчальний мультимедійний контент. Іншим стає статус викладача, який змінює свої функції і виступає в ролі інструктора навчання, координатора і консультанта, а інтерпретатором знань є студент.

Як зазначалося вище, у нашому дослідженні комплексність підготовки студента у процесі дистанційного навчання забезпечується органічним поєднанням комп'ютерної технології та мультимедійних технологій. Говорячи про інтеграцію мультимедійних технологій у процес навчання іноземних мов, ми маємо на увазі формування іншомовних комунікативних умінь через *мультимедійний контент*. На сьогоднішній день мультимедійні технології являють собою одне з напрямків інформаційних технологій, що найбільш динамічно розвиваються. Однак до цього часу відбір мультимедійних матеріалів залишається в компетенції викладача, оскільки не існує загальної інформаційної бази. Таким чином, результат використання мультимедійних засобів значною мірою залежить від мотивації і досвіду викладача. Виходячи з цього, нашим подальшим завданням є визначення функцій студента, викладача та дидактичних функцій мультимедійного забезпечення в цій новій моделі. Перш за все, нам слід визначити, які навчальні функції доцільно передати мультимедійному забезпе-

ченню, так як це являється тільки засобом, а не суб'єктом навчання. Підбір засобів для формування іншомовної компетенції є дуже важливим, так як саме від правильності їх підбору залежить успішність процесів засвоєння необхідних знань та формування навичок і вмінь.

Оскільки нашим завданням є обґрунтування твердження, що рівень сформованості іншомовних комунікативних умінь майбутніх фахівців значно зростає, якщо їх формування здійснюватиметься з урахуванням інтегрування мультимедійних технологій до змісту професійної підготовки за умови дотримання ряду педагогічних умов, окреслимо коло таких умов. Огляд літератури та досвід роботи дозволяє віднести до них:

- створення за допомогою мультимедійних технологій професійно значущої мотивації формування іншомовних комунікативних умінь у студентів;
- цілеспрямована підготовка викладачів і студентів для роботи з мультимедійними технологіями;
- дотримання основних принципів інтеграції мультимедійного контенту у навчальний процес;

Аналіз досліджень використання комп'ютерної технології як основи дистанційного навчання та мультимедійних технологій як засобу забезпечення навчального

матеріалу дозволив нам визначити: завдання для викладача, функції мультимедійного забезпечення та можливості студента відповідно до етапів навчального процесу (див. таблицю 1).

Визначення мети та завдань, аналіз особливостей дистанційного навчання в комп'ютеризованому середовищі дають підстави для окреслення навичок і вмінь, необхідних для формування навчальної компетенції студента як основи діяльності головного учасника моделі педагогічної взаємодії «суб'єкт» – «суб'єкт». Окреслення функцій викладача та дидактичних функцій мультимедійного забезпечення відповідно до фаз навчального процесу дозволяють зробити припущення, що за умови дотримання всіх вимог до використання комп'ютерних засобів та мультимедійних навчальних матеріалів розроблена модель організації дистанційного навчання в процесі формування мовленнєвих навичок і вмінь забезпечить умови створення оптимального навчального середовища, основою якого є: мотивація; забезпечення зворотного зв'язку; можливість оперативної діагностики; об'єктивність оцінки; індивідуалізація навчання.

Таблиця 1

Функції викладача та мультимедійного забезпечення в процесі дистанційного навчання		
Фази навчального процесу	Функції викладача	Дидактичні функції мультимедійного забезпечення
I. Мотиваційно-настановчий етап	1. Розробити інструкцію та методичні рекомендації щодо роботи. Розмістити програмне забезпечення у відповідній мережі або надати посилання, організувати вільний доступ до неї.	1. Ознайомлення кожного студента з програмним забезпеченням або посиланнями та інструкцією щодо роботи. 2. Забезпечення процесу формування мотивації навчання.
II. Ознайомлення з новим навчальним матеріалом	1. Відібрати завдання на рецептивному та репродуктивному рівнях. 2. Забезпечити систему зворотного зв'язку. 3. Забезпечити систему завдань для самоперевірки.	1. Забезпечення зручної орієнтації в навчальному матеріалі. 2. Забезпечення системи зворотного зв'язку. 3. Забезпечення можливості здійснення самоконтролю на понятійному рівні.
III. Автоматизація дій студентів з навчальним матеріалом	1. Відібрати завдання на алгоритмічно-дійовому рівні. 2. Забезпечити систему зворотного зв'язку. 3. Забезпечити систему завдань для самоперевірки. 4. Забезпечити систему статистичного аналізу результатів контролю та обліку успішності.	1. Забезпечення зворотного зв'язку. 2. Здійснення самоконтролю на алгоритмічно-дійовому рівні. 3. Забезпечення системою допомоги та ключами. 4. Забезпечення статистичного аналізу результатів контролю та обліку успішності.
IV. Самостійна робота та контроль	Відібрати завдання комунікативного характеру у вигляді проблемних ситуацій.	Збереження інформації в особистому файлі студента в комп'ютері.
Можливості студента в процесі дистанційного навчання		
Фази навч. процесу	Можливості студента в процесі роботи з мультимедійним забезпеченням	
I.	1. Визначення перспективи навчання. 2. Вибір режиму управління своєю навчальною діяльністю.	
II.	1. Здійснення самоконтролю. 2. Визначення індивідуального темпу та тривалості роботи. 3. Використання можливості повторних спроб виконання завдань.	
III.	1. Проведення постійного статистичного аналізу результатів своєї роботи. 2. Використання системи допомоги та перевірки. 3. Запобігання психологічній напруги. 4. Запобігання суб'єктивізму в оцінюванні.	
IV.	Виконання завдань творчого характеру.	

Забезпечення процесуальної мотивації

Для ефективної педагогічної взаємодії учасників моделі організації дистанційного навчання суттєво важливим є такий вагомий фактор діяльності самого студента як самоконтроль. В теорії самоконтролю наголошено робиться на важливості прийняття самостійних рішень студентами в процесі навчання, можливість самостійно визначати пріоритети теми, обирати способи діяльності, розкривати для себе мову і мовлення шляхом їх прагматичного використання.

У розробці моделі навчання ми брали до уваги два види самоконтролю: 1) самоконтроль як психолінгвістичне явище (внутрішній самоконтроль), який можна визначити як розумові операції щодо відстеження правильності застосування мовленнєвих одиниць у власному мовленні; 2) зовнішній або формальний самоконтроль як дидактичне поняття, який забезпечується спеціально сформованими навчальними вміннями студентів за допомогою ключів у процесі корекції самооцінки мовленнєвих дій.

Узагальнюючи вище викладене, можна стверджувати, що дистанційне навчання передбачає застосування комп'ютерної технології як основи дистанційного навчання та використання медіаосвітніх технологій в якості мультимедійного контенту як інтегрованого компонента комплексно-методичного забезпечення вивчення іноземних мов. Ефективність використання даних технологій навчання обумовлена конкретними завданнями вивчення дисципліни та доцільністю їх використання для забезпечення реалізації підтримуючих функцій, основними серед яких є:

1. Детермінація ступеня управління навчальною діяльністю студента викладачем на всіх рівнях.
2. Детермінація ступеня управління своєю навчальною діяльністю самим студентом.
3. Статистичний аналіз результатів навчальної діяльності, який забезпечує уникнення суб'єктивізму оцінювання.
4. Опосередковане керівництво самостійною навчальною діяльністю, яке запобігає психологічній напрузі.
5. Забезпечення системи зворотного зв'язку
6. Забезпечення самоконтролю.
7. Оперативність обробки результатів засвоєння навчальної інформації.

Ці узагальнення дають підстави для подальших досліджень оптимальних умов застосування навчальних мультимедійних матеріалів у процесі дистанційного навчання. Адже дистанційне навчання, яке у час карантину вкоренилося в передачі знань і формуванні умінь і навичок студентів, може стати трендом вищої освіти на наступні роки. Воно може бути послідовним, паралельним або самостійним фрагментом у загальній системі навчання. Важливим при цьому є оптимальне застосування усіх можливих методів для вивчення відповідної навчальної дисципліни.

Література

1. Андреев А.А. Компьютерные и телекоммуникационные технологии в сфере образования // Школьные технологии, 2001. № 3.
2. Биков В.Ю., Кухаренко В.М., Сыротенко Н.Т. та ін. Технологія створення дистанційного курсу. Навч. посібник / За ред. В.Ю. Бикова та В.М. Кухаренка. – К.: Міленіум, 2008. – 324 с.

3. Информационные технологии и средства дистанционного обучения: Учеб. пособие для студентов высших учебных заведений / И.М. Ибрагимов; Под ред. А.Н. Ковшова. – М.: Издательский центр «Академия», 2005.

4. Полат, Е.С. Дистанционное обучение [Текст] / Е.С. Полат, М.В. Моисеева, А.Е. Петров; 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Владос, 2005. – 192 с

5. Андреев А.А., Солдаткин В.И. Дистанционное обучение: сущность, технология, организация [Текст] – М.: Изд-во МЭСИ, 2000. – 350 с.

6. Сороко Н.В. Дидактичні функції інформаційних і комунікаційних технологій у професійній діяльності вчителя словесника / Н.В. Сороко // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2008. – Вип.1. – С.45.

7. Стефаненко П.В. Дистанционное обучение в высшей школе: – Моногр. – Донецк: ДОННТУ, 2002. – 397 с.

8. Вітвицька С.С. Основи педагогіки вищої школи: [методичний посібник для студентів магістратури] / С.С. Вітвицька. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 316 с.

9. Тарнопольський О.Б. Методика обучения английскому языку для делового общения / О.Б. Тарнопольський, С.П. Кожушко. – К.: Ленвіт, 2004. – 190с.

10. Сердюков П.І. Технологія розробки комп'ютерних програм з іноземних мов / П.І. Сердюков. – К.: Ленвіт. – 2001. – 196 с.

11. Зимняя И.А. Педагогическая психология / И.А. Зимняя. – М.: Логос, 2004. – С.252

References

1. Andreev A.A. Kompyuternyye i telekommunikatsionnyye tehnologii v sfere obrazovaniya // Shkolnyye tehnologii, 2001. #3.
2. Биков В.Ю., Кухаренко В.М., Сыротенко Н.Т. та ін. Технологія створення дистанційного курсу. Навч. посібник / За ред. В.Ю. Бикова та В.М. Кухаренка. – К.: Міленіум, 2008. – 324 с.
3. Informatsionnyye tehnologii i sredstva distantsionnogo obucheniya: Ucheb. posobie dlya studentov vysshih uchebnykh zavedeniy / I.M. Ibragimov; Pod red. A.N. Kovshova. – М.: Izdatelskiy tsentr «Akademiya», 2005.
4. Polat, E.S. Distantsionnoe obuchenie [Tekst] / E.S. Polat, M.V. Moiseeva, A.E. Petrov; 3-e izd., pererab. i dop. – М.: Vlados, 2005. – 192 s.
5. Andreev A.A., Soldatkin V.I. Distantsionnoe obuchenie: suschnost, tehnologiya, organizatsiya [Tekst] – М.: Izd-vo MESI, 2000. – 350 s.
6. Soroko N.V. Dydahtychni funktsii informatsiynykh i komunikatsiynykh tekhnologii u profesii diialnosti vchytelia slovesnyka / N.V. Soroko // Informatsiini tekhnologii i zasoby navchannia. – 2008. – Vyp.1. – S. 45.
7. Stefanenko P.V. Distantsionnoe obuchenie v vysshey shkole: – Monogr. – Donetsk: DONNTU, 2002. – 397 s.
8. Vitvitska S.S. Osnovy pedahohiky vyshchoi shkoly: [metodychnyi posibnyk dlia studentiv mahistratury] / S.S. Vitvitska. – К.: Tsentr navchalnoi literatury, 2003. – 316 s.
9. Tarnopolskiy O.B. Metodika obucheniya angliyskomu yaziku dlya delovogo obscheniya / O. B. Tarnopolskiy, S.P. Kozhushko. – К.: Lenvit, 2004. – 190s.
10. Serdyukov P.I. Tekhnologiiia rozrobky kompiuternykh program z inozemnykh mov / P.I. Serdyukov. – К.: Lenvit. – 2001. – 196 s.
11. Zimnyaya I.A. Pedagogicheskaya psihologiya / I.A. Zimnyaya. – М.: Logos, 2004. – С.252.

Bebykh V.V.,

*PhD, Associate Professor of the Department of Foreign Languages, Bukovyna State Medical University,
vabek@i.ua*

Kotelevcka R.A.,

*Lecturer of the highest category of the College of Yuriy Fedkovich Chernivtsi National University,
raisakotilevska@gmail.com*

Ukraine, Chernivtsi

PRINCIPLES OF USING FOREIGN LANGUAGE MULTIMEDIA CONTENT IN DISTANCE AND ONLINE TRAINING

The purpose of the article is to justify the methodological principles and basic components of foreign language teaching model in distance and online training.

Research methods include the method of formal analysis, structural and comparative method.

The system of pedagogical conditions for foreign language distance training as a complex application of computer and multimedia technologies is grounded. The methodical principles and basic components of the training model are outlined. The functions of computer technology, multimedia support, tasks for the teacher and student opportunities are defined.

Key words: *distance learning, computer technologies, foreign language, multimedia technologies, foreign language competence.*



УДК 37.012:378

Бруєва В.А.,

*аспірантка кафедри педагогіки, методики та менеджменту освіти
Української інженерно-педагогічної академії, v.bruevaui@gmail.com**Україна, м. Харків*

АДАПТИВНА ТЕХНОЛОГІЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАГІСТРІВ УПРАВЛІННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЮ ВЛАСНІСТЮ З ВИКОРИСТАННЯМ КОНТЕКСТНО- КОНЦЕНТРИЧНОГО ПІДХОДУ

Актуальність статті полягає у розкритті суті адаптивної технології професійної підготовки магістрів управління інтелектуальною власністю з використанням контекстно-концентричного підходу.

У статті подано теоретичний аналіз проблематики професійної підготовки магістрів управління інтелектуальною власністю та запропоновано часткове вирішення протиріч через реалізацію конкретних заходів суб'єктами освітнього процесу.

Розглянута структура адаптивної технології з використанням контекстно-концентричного підходу, яка містить всі складові освітнього процесу: змістове наповнення дисциплін, планування, мотивацію, організацію, контроль, оцінку, аналіз, корекцію.

Зазначено, що використання адаптивної технології дає змогу з'ясувати слабкі та сильні сторони, можливості та загрози при здійсненні професійної підготовки, дозволяє точково вносити коригуючі заходи в освітній процес та в напрямки формування професійної компетентності магістранта.

У змісті поданої адаптивної технології запропоновано практикоорієнтовані заходи для всіх суб'єктів освітнього процесу, що дозволить закладу освіти ефективно оновити традиційну освітню концепцію за рахунок використання контекстно-концентричного підходу; покращити змістове наповнення дисциплін, забезпечити позитивну динаміку рівня професійної підготовки магістрів з управління інтелектуальною власністю.

Зроблено висновок, що впровадження запропонованої адаптивної технології дасть змогу магістранту опанувати варіативність майбутньої професії, а закладу вищої освіти – підготувати керівника нового формату, який інтегруватиме в собі «керівника-інноватора / кризис-керівника / керівника-адаптивістика».

Ключові слова: адаптивна технологія, контекстно-концентричний підхід, інтелектуалізований керівник сфери інтелектуальної власності, магістр.

Постановка проблеми. Виклики сьогодення обумовлюють необхідність удосконалення професійної підготовки керівних кадрів для сфери інтелектуальної власності через трансформацію традиційної концепції управлінської освіти таким чином, щоб на виході з магістратури випускник органічно адаптувався, позиціонував себе як невід'ємна частина ринку інтелектуальної власності, починав мислити неординарно. Світові глобалізаційні процеси вимагають готувати унікального інтелектуалізованого керівника, який міг би переборювати кризові ситуації, використовуючи інноваційні підходи та активізуючи адаптивні процеси в управлінні інтелектуальною власністю. Така підготовка здійснюється за допомогою різноманітних педагогічних технологій, що розробляються науковцями і практиками. Останнім часом до складу цих технологій все частіше включаються активатори адаптації як вимоги ринку праці та ринку освітніх послуг. Таким чином можна констатувати необхідність розроблення спеціальної адаптивної технології професійної підготовки магістрів управління інтелектуальною власністю, яка інтегрує зміст профільних дисциплін через використання контекстно-концентричного підходу, що відповідає глобалізаційним процесам сучасності.

Метою статті є розкриття суті розробленої адаптивної технології професійної підготовки магістрів управління інтелектуальною власністю з використанням контекстно-концентричного підходу.

Виклад основного матеріалу. Вивчення вітчизняного та зарубіжного досвіду професійної підготовки магістрантів – фахівців для сфери управління інтелектуальною власністю у колі уваги вітчизняних та зарубіжних науковців: М. Лазарева, В. Луначека, В. Тіманюк, Сонг Вейя та інших [1,2]. Використання інноваційно-орієнтованих підходів при підготовці керівників-інноваторів в умовах магістратури досліджували О. Єрьоменко та інші [3]. Сучасні педагогічні технології одним з перших фундаментально розкрив Г. Селевко [4]. Доцільності контекстного навчання приділяв свою увагу А. Вербицький [5]. Розроблення та впровадження адаптивних технологій у професійну підготовку управлінців досліджували Г. Єльнікова, О. Романовський, О. Загіка [6,7,8].

Аналізуючи зазначені вище дослідження та праці сучасних вітчизняних науковців, які займаються питаннями інтелектуальної власності, слід відзначити, лише деякі з дослідників поверхнево зупиняються на доцільності підготовки керівних кадрів для ринку інтелектуальної власності та взагалі не розглядають керівника як найважливіший фактор при становленні та удосконаленні цього ринку. На нашу думку, ці питання є недостатньо дослідженими, оскільки фрагментарно розкривають недоліки професійної підготовки управлінців такого рівня та не пропонують альтернативних технологій і підходів, що могли б підвищити рівень підготовки, опанування актуальних професійних компетенцій магістрантами та конкурентоспроможності випускника магістратури. Нині

в суспільстві існує гострий попит на керівників інтелектуальної власності високого рівня підготовки, тому що від якості підготовлених кадрів у цій сфері безпосередньо залежить траєкторія розвитку високотехнологічних галузей нашої держави та її місце на світовій арені [1-2].

Огляд навчальних планів і робочих програм закладів освіти, що займаються професійною підготовкою магістрів за спеціальністю 073 «Менеджмент» (спеціалізації «Управління інтелектуальною власністю»), дозволяє підсумувати, що їх наповнення в основному вузькоспеціалізоване, в залежності від специфіки закладу, де ведеться ця підготовка. Це також викликає суперечності між потребами випускників магістратури, ринку праці та реальними пропозиціями закладу освіти. На нашу думку, для вирішення цих суперечностей можна застосувати в освітньому процесі магістратури розроблену нами адаптивну технологію з використанням контекстно-концентричного підходу.

У науковій літературі визначення адаптивної технології неоднозначне та зазвичай не стосується професійної підготовки магістрів управління інтелектуальною власністю.

Так, О. Загіка вважає, що адаптивна технологія є систематизованим педагогічним процесом з усіма його складовими, відрізняючись від традиційного гнучким характером реагування на зовнішні і внутрішні зміни за рахунок оптимального добору та розподілу освітніх ресурсів (освітнього середовища, різномірного дидактичного комплексу, ін.), що забезпечує високий ступінь ефективності, надійності і гарантованості результату [8].

Г. Сльникова розглядає адаптивну технологію як інструмент активізації адаптивних процесів для досягнення первинно визначеної мети при зміні умов, обставин, ситуацій [6].

Ярослава Бухта зазначає, що адаптивні технології – це ті, які взаємодіють з учнем у реальному часі та автоматично забезпечують індивідуальну підтримку кожного учня [9].

Ми визначаємо адаптивні технології при професійній підготовці магістрів з управління інтелектуальною власністю як комплекс педагогічних та управлінських інструментів закладу вищої освіти, необхідних для досягнення та поточного коригування основних освітніх цілей, змісту, методів, прийомів, підходів, концепцій згідно попиту ринку шляхом логічної інтеграції та опанування освітньою інформацією кожним здобувачем освіти на оптимальному рівні незалежно від його наявного ступеня підготовки.

Слід відзначити, що складність та специфіка професійної підготовки магістрів управління інтелектуальною власністю полягає в тому, що за два роки навчання в магістратурі вони мають оволодіти цілим спектром різнопланових компетенцій.

Отже місія адаптивної технології полягає в поєднанні зусиль суб'єктів освітнього процесу, для скорочення дистанції між попитом роботодавців та реальними пропозиціями закладу вищої освіти.

Контекстно-концентричний підхід в професійній підготовці магістрів управління інтелектуальною власністю – це колоборація педагогічних підходів, що спрямована навчити магістрів в контексті певних різноманітних професійних знань різносторонньо бачити суть проблеми, концентровано опановувати складні комбінації завдань, вміти зважено та оперативно знаходити альтернативи їх вирішення, постійно адаптуватися.

Ми пропонуємо авторську розробку адаптивної технології професійної підготовки магістрів управління інтелектуальною власністю з використанням контекстно-концентричного підходу.

Зазначена технологія розроблена за структурою Г. Селевка, що складається з таких компонентів: ідентифікація технології, назва, концептуальна частина, особливості змісту освіти, процесуальна характеристика, програмно-методичне забезпечення [4].

Розглянемо основний зміст кожної складової запропонованої адаптивної технології.

Ідентифікація технології представлена її визначенням та характеристикою стосовно систематизації сучасних технологій. Визначення подано вище. Аналізуючи систематизацію, ми виокремлюємо основні характеристики розробленої технології. За природою (виробництвом) вона є суб'єктивно-теоретичною. По відношенню до природного середовища вона є соціальною [10].

Назва технології: «Адаптивна технологія професійної підготовки магістрів управління інтелектуальною власністю з використанням контекстно-концентричного підходу».

Концептуальна частина. Концептуальна основа адаптивної технології не відторгає існуючі методи, підходи та технології, проте дозволяє їх доповнити, перебудувати, удосконалити суть та структуру змістового наповнення дисциплін.

Цільові орієнтації адаптивної технології полягають у забезпеченні багатовекторної професійної підготовки магістрів управління інтелектуальною власністю з використанням контекстно-концентричного підходу на адаптивних засадах. Це дасть змогу отримати конкурентоспроможного інтелектуалізованого керівника нового типу (керівника-інноватора, ризик-керівника, стратега-організатора, експерта-орбітра, керівника-адаптивщика в одній людині, яка буде здатна мислити та приймати управлінські рішення одночасно в контексті права, економіки, винахідництва, технологій, управління сфери інтелектуальної власності).

Основними ідеями і принципами розробленої технології є адаптивна основа, контекстно-концентричний підхід і гнучкі принципи досягнення запланованого освітнього результату.

Позиція магістранта в освітньому процесі характеризується суб'єктністю, партнерством, поєднанням зусиль з іншими учасниками освітнього процесу для досягнення спільної мети на основі рефлексії, самоорганізації та саморозвитку.

Особливості змісту освіти. Змістова частина освіти, що базується на зміні традиційної концепції професійної підготовки через запровадження контекстно-концентричного підходу і логічному конструюванні міждисциплінарних зв'язків одночасно в контексті права, економіки, управління, винахідництва, технологій в сфері інтелектуальної власності.

Цілі і зміст професійної підготовки магістрів з управління інтелектуальною власністю мають бути організовані та реалізовані таким чином, щоб контекстний підхід акцентував увагу в межах конкретних галузевих сегментів на результати освіти. Це надасть можливість побудувати логічний навчальний ланцюг, який матиме безпосереднє відношення до конкретних практичних управлінських ситуацій. Наповнення освітнього матеріалу має бути актуальним у відповідності стандартів освіти та вимог роботодавців одночасно.

Процесуальна характеристика. Процесуально розроблена технологія використовується за етапами логіки освітнього процесу та структури засвоєння освітньої інформації.

Кожна дисципліна в навчальному плані магістра має бути розділена на умовні частини та містити концентровано в собі складові: економічного, правового, управлінського, технологічного, винахідницького спрямування), тобто мають бути тісні міждисциплінарні зв'язки. Рівень концентрації цих складових має зростати в динаміці від першого заняття до останнього і напряму залежати від тематики заняття.

Усі дисципліни мають викладатися магістрантам одночасно в контексті складових незалежно від типу заняття (лекція, практичне тощо).

Одночасно магістрант виконує практичні завдання в контексті економіки, права, управління, винахідництва, технології та в залежності від складності матеріалу регулюється глибина занурення та повтор засвоєної освітньої інформації. При цьому активно використовується дистанційна форма навчання як невід'ємна складова адаптивної технології, що формує самоорганізацію, самонавчання, самоаналіз магістранта як головної професійної компетентності. Крім інноваційного змісту формується насичене освітнє середовище та застосовуються суб'єкт-суб'єктні відносини й складається партнерська триада «викладач-магістрант-роботодавець» (заклад освіти-магістрант-ринок праці).

Протягом кожного семестру передбачено здача модулів, комплексних контрольних робіт, що дозволяють зробити оцінку/самооцінку рівня засвоєння дисциплін магістром з наступним коригуванням/самокоригуванням.

Мотиваційна складова включає моніторингові процедури щодо вимірювання динаміки рівня професійної діяльності викладачів та професійної підготовки майбутніх магістрів управління інтелектуальною власністю. Для цього розробляються критерії, показники, спеціальний інструментарій. Крім того, визначається віртуальний викладач та віртуальний магістрант закладу. Для оцінювання залучаються роботодавці. Кожний учасник освітнього процесу отримує оцінку власної освітньої діяльності, яку порівнює з віртуальними результатами і робить висновок стосовно побудови своєї подальшої траєкторії.

Організаційні форми освітнього процесу. Методи і форми роботи викладачів мають функціонувати в триаді «заклад освіти-магістрант-ринок праці». У процесі викладання дисциплін, крім традиційних, запроваджуються інтерактивні методи та форми викладання і навчання, такі, як лекції-практикуми, лекції-диспути, діалогічні семінари, спільні on-line лекції з роботодавцями (реальними керівниками сфери інтелектуальної власності). Позаурочне інтерактивне навчання здійснюється у формі консалтингу, коучингу, відеоспівкування. Серед засобів освітньої діяльності використовується цифровізація: різні гаджети, сайти, Web-сторінки, соціальні мережі, мультимедійні формати, хмарні технології тощо. Для активізації пізнавальної діяльності магістранти залучаються до різноманітних грантових програм, проектних технологій, науководослідних робіт, професійних конкурсів тощо.

Програмно-методичне забезпечення крім традиційного наповнення представлено у вигляді спільних колоборацій партнерських розробок триади «викладач-магістрант-роботодавець» (заклад освіти-магістрант-ринок праці) що дозволяє підтримувати актуальність наповнення освітньої інформації, технологій і підходів та оновлювати їх на випередження часу, задовольняючи вимоги всіх суб'єктів освітнього процесу.

Діагностика освітнього процесу здійснюється на основі спеціально розробленого кваліметричного інструментарію у вигляді факторно-критеріальних моделей. Діагностуючі

дії повинні бути взаємопов'язані і спрямовуватися на визначення невикористаних можливостей. Проведене викладачем діагностування повинне відображатись у його педагогічній діяльності та мати позитивний вплив на розв'язання наявних проблем у освітньому процесі.

Експертиза адаптивної технології є багатоаспектною, здійснюється за певними критеріями групою спеціально підібраних кваліфікованих незалежних експертів.

Результат упровадження адаптивної технології передбачає підготовку професійно компетентного управління для галузі інтелектуальної власності, який має достатній чи оптимальний рівні сформованості професійної компетентності магістра і максимально адаптований до інноваційного професійного середовища.

Висновки. Таким чином, аналіз змісту і структури розробленої адаптивної технології з використанням контекстно-концентричного підходу дає змогу припустити, що її практична реалізація в освітньому процесі адаптує та осучаснює традиційну освітню парадигму, підвищить рівень сприйняття магістрантами складних різновекторних професійних знань, що, у свою чергу, обумовить підвищення якості їхньої підготовки та рівня задоволеності роботодавців.

Перспективи подальших досліджень ми бачимо в апробації розробленої адаптивної технології з використанням контекстно-концентричного підходу шляхом використання кваліметричних субмоделей.

Література

1. Лазарев М. Управління підготовкою фахівців у сфері інтелектуальної власності: трансформації на сучасному етапі / М. Лазарев, В. Лунячек, Н. Фубан, В. Птіманюк, Н. Фесенко, Ю. Черненко // Актуальні проблеми державного управління – Харків: Харківський регіональний інститут державного управління при Президентові України, 2017. – № 1 (51). – С.113-120. Режим доступу: <http://www.kbuaa.kharkov.ua/e-book/ardu/2017-1/doc/5/01.pdf>
2. Сонг Вей Программы профессиональной подготовки в сфере права интеллектуальной собственности (опыт и методики юридического института китайского университета науки и технологии) / Сонг Вей // Азиатско-Тихоокеанский регион: экономика, политика, право. зб. наук. пр. – Владивосток: Российская Федерация: Дальневосточный федеральный университет, 2013. – № 2 – С.128-133. Режим доступу: <https://www.twirpx.com/file/2050619/>
3. Єрьоменко О.А. Модель внутрішньої адаптивної системи підготовки магістра управління навчальним закладом. / О.А. Єрьоменко // Virtus: Scientific Journal / Scientific public organization «Sobornist» (Ukraine), Publisher: Center of Modern Pedagogy «Learning Without Borders» (Canada). 2019. № 38. Р. 97-102. – Режим доступу: <http://virtus.conference-ukraine.com.ua/Journal38.pdf>
4. Селевко Т.К. Современные образовательные технологии / Т.К. Селевко // Учебное пособие. М.: Народное образование, 1998. 256 с. – Режим доступу: http://school11sp.ru/data/uploads/docs/v_pomosch_uchitelu/7.pdf
5. Вербицкий А.А. Контекстное обучение в компетентностном подходе / А.А. Вербицкий // Высшее образование в России – 2006. – № 11. – С.39-47. – Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/kontekstnoe-obuchenie-v-kompetentnostnom-podhode-1>
6. Сльникова Г.В. Адаптивні технології в освіті / Сльникова Г.В. // Адаптивне управління: теорія і практика. Серія «Педагогіка» № 3 (5), 2017. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://am.eor.in.ua/images/adapt/Vol.3ped5/17ped3_5yelnikova_r.pdf
7. Романовський О.Т., Чеботарьов М.К. Педагогічні умови формування готовності майбутніх менеджерів до адаптивного

управління / О.Т. Романовський, М.К. Чеботарьов // *Філософія освіти. Теорія і практика управління соціальними системами* – 2014. – № 1. – С.26-33. – Режим доступу http://repo.uipa.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/4004/1/Romanskue_Chebotariov.pdf

8. Загіка О.О. Інноваційні педагогічні технології із застосуванням дидактичних принципів професійного навчання – шлях його модернізації / О.О. Загіка // *«Молодий вчений»* – 2014. – № 6 (09) – С.130-133 – Режим доступу: <http://molodyvcheny.in.ua/ua/archive/9/>

9. Що таке адаптивні технології та як ними користуватися? – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://bit.ly/2O0m68M>

10. Конспект лекцій з дисципліни «Системи технологій» для студентів напрямку підготовки 0305 – «Економіка і підприємництво та 0306 – «Менеджмент і адміністрування». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://studfile.net/preview/5056016/>

References

1. Lazarev, M., Lunyachek, V., Ruban, N., Timaniuk, V., Fesenko, N. & Chernenko, Yu 2017, 'Upravlinnia pidhotovkoiu fakhivtsiv u sferi intelektualnoi vlasnosti: transformatsii na suchasnomu etapi', *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia, Kharkivskiy rehionalnyi instytut derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy, Kharkiv*, no. 1 (51), pp. 113-120, viewed 03 July 2020, <<http://www.kh.ua/kharkov.ua/e-book/apdu/2017-1/doc/5/01.pdf>>.

2. Song, Vey 2013, 'Programmy professionalnoj podgotovki v sfere prava intelektualnoj sobstvennosti (opyt i metodiki juridicheskogo instituta kitajskogo universiteta nauki i tehnologii)', *Aziatsko-Tikhookeanskij region: ekonomika, politika, Dalnevostochnyy federalnyy universitet, Vladivostok*, no. 2, pp. 128-133, viewed 03 July 2020, <<https://www.twirpx.com/file/2050619/>>.

3. Yeromenko, O.A 2019, 'Model vnutrishnoi adaptivnoi systemy

pidhotovky mahistra upravlinnia navchalnym zakladom', *Virtus, Center of Modern Pedagogy Learning Without Borders*, no. 38, pp. 97-102, viewed 03 July 2020, <<http://virtus.conference-ukraine.com.ua/Journal38.pdf>>.

4. Selevko, G.K. 1998, *Sovremennye obrazovatelnye tekhnologii, Narodnoe obrazovanie, Moskva*, viewed 03 July 2020, <http://school11sp.ru/data/uploads/docs/v_pomoschi_uchiteley/7.pdf>.

5. Verbitskiy, A.A. 2006, 'Kontekstnoe obuchenie v kompetentnostnom podkhode', *Vyshee obrazovanie v Rossii*, no. 11, pp. 39-47, viewed 03 July 2020, <<https://cyberleninka.ru/article/n/kontekstnoe-obuchenie-v-kompetentnostnom-podhode-1>>.

6. Yelnykova, H.V. 2017, 'Adaptivni tekhnologii v osviti', *Adaptivne upravlinnia: teoriia i praktyka, Seriya Pedagogika*, no. 3 (5), viewed 03 July 2020, <http://am.eor.in.ua/images/adapt/Vol.3ped5/17ped3_5yelnykova_r.pdf>.

7. Romanovskiy, O.H. & Chebotarov, M.K. 2014, 'Pedagogichni umovy formuvannya hotovnosti maibutnikh menedzheriv do adaptivnoho upravlinnia', *Filosofia osvity. Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnyimi systemami*, no. 1, pp. 26-33, viewed 03 July 2020, <http://repo.uipa.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/4004/1/Romanskue_Chebotariov.pdf>.

8. Zahika, O.O. 2014, 'Innovatsiini pedagogichni tekhnologii iz zastosuvanniam dydaktychnykh pryntsyviv profesinoho navchannia – shliakhi yoho modernizatsii', *Molodyi vchenyi*, no. 6 (09), pp. 130-133, viewed 03 July 2020, <<http://molodyvcheny.in.ua/ua/archive/9/>>.

9. Shcho take adaptivni tekhnologii ta yak nymy korystuvatsia? 2017, viewed 03 July 2020, <https://bit.ly/2O0m68M>

10. Donbaskiy derzhavnyi tekhnichnyi universytet 2012, *Konspekt lektsii z dysypliny Systemy tekhnologii dlia studentiv napriamu pidhotovky 0305 – Ekonomika i pidpriemnytstvo ta 0306 – Menedzhment i administruvannya, Alchevsk*, viewed 03 July 2020, <<https://studfile.net/preview/5056016/>>.

Brueva V.A.,

graduate student of the Ukrainian Engineer and Pedagogical Academy, v.bruevauipa@gmail.com

Ukraine, Kharkiv

ADAPTIVE TECHNOLOGY OF MASTERS PROFESSIONAL TRAINING OF INTELLECTUAL PROPERTY MANAGEMENT WITH THE USE OF CONTEXT-CONCENTRIC APPROACH

The relevance of the article is to reveal the essence of adaptive technology of masters professional training of intellectual property management using a context-concentric approach.

The article presents a theoretical analysis of the problems of masters professional training of intellectual property management and proposes a partial solution to the contradictions through the implementation of specific measures by the subjects of the educational process.

The structure of adaptive technology using a context-concentric approach is considered, which contains all the components of the educational process: content of disciplines, planning, motivation, organization, control, evaluation, analysis, correction.

It is noted that the use of adaptive technology allows to identify weaknesses and strengths, opportunities and threats in the implementation of professional training, allows to make corrective measures in the educational process and in the direction of the master professional competence.

The content of the given adaptive technology offers practice-oriented measures for all subjects of the educational process, which will allow the educational institution to update the traditional educational concept through the use of context-concentric approach; to improve the content of disciplines, to ensure positive dynamics of the masters professional training level in intellectual property management.

It is concluded that the introduction of the proposed adaptive technology will allow to master the variability of the future profession, and the institution of higher education – to prepare a new format manager who will integrate «manager-innovator / crisis-manager / manager-adapter».

Key words: adaptive technology, context-concentric approach, intellectualized head of intellectual property, master.

Open Peer-Review Reviewer:

Сльникова Г.В., професор, д.пед.н., професор кафедри педагогіки, методики та менеджменту освіти Української інженерно-педагогічної академії.

UDC 374

Vorona L.I.,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Pedagogy,
Taras Shevchenko National University of Luhansk,

Ukraine, Poltava region

REGIONAL FEATURES OF EXTRACURRICULAR EDUCATION OF SUMY

Extracurricular activities in the national educational space are an integral and important spectrum of the education system in Ukraine. In the context of the revival and reform of the national education system, out-of-school educational institutions are becoming an effective component of the educational structure. They complement school education and create a positive educational environment for student youth. It is extracurricular activities that enable students, parents and teachers to get an additional tool for determining preferences and commitment to the direction of classes, which may ultimately become the basis of both professional activities and the dominant educational influence on the formation of a young person. Currently, out-of-school educational institutions provide a diverse and diverse range of educational services that should protect the child from the negative impact of the street, sometimes the negative impact of the family, excessive fascination with social networks and the Internet in general.

Extracurricular education institutions expand the scope of educational services, meet the interests and needs of students, contribute to the formation of the personality of the future citizen, so the study of extracurricular education in the educational space of Sumy region is relevant for domestic pedagogical science. The article considers the system of functioning of out-of-school education of Sumy region on the example of Sumy regional center of out-of-school education and work with talented youth.

Key words: out-of-school education, out-of-school education institutions, directions of out-of-school education.

Formulation of the problem. In the last decade of development of the Ukrainian state, the formation of the out-of-school educational system as a unique and subtle tool to stimulate the disclosure of individual abilities of young people is given quite close attention. The problem of the modern educational sector in Ukraine is to identify ways to improve the quality of activities and functioning of out-of-school educational institutions, providing them with the necessary resource potential and conditions for its implementation as centers for providing educational services to children outside school hours.

Ensuring equal access to extracurricular education is one of the priority areas of the state's educational policy. The processes of reform in education encourage long-overdue changes in the organization and content of the modern pedagogical process in general and in the extracurricular education system in particular. Social changes in Ukraine, especially the strengthening of the component of national-patriotic education, determine the importance of more effective organization of extracurricular educational space. Modern pedagogical science for the effectiveness of the functioning of out-of-school education institutions requires a revision of the theoretical and methodological foundations of out-of-school education, development and practical implementation of new educational, developmental and information technologies. An important role in the education and training of the younger generation, the development of their creative abilities, creative skills belongs to the state and local governments (territorial communities) out-of-school educational institutions that meet the needs, needs and interests of students in self-realization, socialization (adaptation to real life), its needs), inclusion in public relations, professional self-determination, development of

creative abilities in the field of culture, art, technology, tourism and local lore, ecology, sports, scientific knowledge, etc. [2].

Modern out-of-school education is an integral part of the general education system, which is a continuous educational process that has no fixed start and end dates, consistently moving from one stage to another, providing each child with conditions for free choice of activities; spiritual, intellectual and physical development; formation of readiness to participate in a complex system of social relations, as well as the formation of a moral position on which depends the further development of personality [1].

Extracurricular education aims to create an educational environment open to every child, an environment that will help the child to discover his creative potential, creativity, abilities, will attract him to the world of art, sports, science and technology. According to the laws of Ukraine «On Education» [6], «On Extracurricular Education» extracurricular education is part of the system of continuing education [7]. It is recognized by parents, the authorities, the public as a necessary component of the development of the child's personality, his civic formation and professional choice.

Extracurricular education in Sumy region is a holistic educational system aimed at education, creative development and education of a conscious citizen of the country's patriot, taking into account the regional characteristics of the region. As an important socio-pedagogical phenomenon, it was formed and developed in accordance with the pace of economic and socio-cultural development of the region. Today it is a full-fledged component of extracurricular education in Ukraine, characterized by stability, gradual, appropriate (according to changing needs) development of material and technical base, the formation of organizational –

coordination model, a sufficient level of scientific and methodological support.

At the same time, the current stage of development of out-of-school education in the region requires not only new methods and technologies of educational and methodical work, but also integration of competency and cultural approaches, cooperation of all social institutions to create more optimal and appropriate conditions for education and personality development. These changes require high professional and creative competence of greater activity of teachers in the field of educational services, innovative and creative orientation of extracurricular educational institutions of the region.

Analysis of recent research and publications.

Theoretical foundations of the development of out-of-school education reveal the scientific works of famous teachers G.M. Vashchenko, E.M. Medinsky, I.I. Ogienko, M.I. Pirogov, S.F. Rusova, S.O. Siropolka, V.O. Sukhomlinsky and others. Methodological principles of out-of-school education and upbringing, out-of-school work are presented in the works of Ukrainian scientists I.D. Bekh, V.V. Borisov, V.V. Verbytsky, A.Y. Kapskaya, B.S. Kobzar, V.M. Madzigon, G.P. Pustovita, Yu.D. Rudenko, A.Y. Syrotenko, O.V. Sukhomlinskaya, T.I. Sushchenko, O.V. Bykovskaya, L.V. Tykhenko and others. The importance of out-of-school education in the system of national education requires constant research of this educational phenomenon and scientific and methodological proposals for its ways of modernization.

The purpose of the article. To analyze the state of out-of-school education in Sumy region and the activity of Sumy regional center of out-of-school education and work with talented youth as a center for providing educational services to children outside of school hours in the educational space of Sumy region.

The main results of research. According to the Ministry of Education and Science of Ukraine, there are 53 out-of-school educational institutions in Sumy region, which educate 55,274 pupils and 27 children's and youth sports schools with 8,700 students. About 950 pedagogical workers work at the main place of work in the institutions. Of all out-of-school education institutions, 33 institutions are complex out-of-school education institutions, 22 are specialized out-of-school education institutions: scientific and technical – 5 institutions; ecological and naturalistic direction – 6 institutions; tourist and local lore direction – 3 establishments; direction of artistic and aesthetic creativity – 1 institution; military-patriotic direction – 1 institution; research and experimental direction (Small Academy of Sciences) – 3 institutions; physical training clubs – 1 and two institutions of other directions. In rural areas there are 5 out-of-school educational institutions of state and communal ownership, financed from the district budget. There are 3415 clubs of various profiles in out-of-school educational institutions. Scientific and technical direction – 420 circles in which about 6000 students study; ecological and naturalistic direction – 461 circles in which about 7000 students study; tourism and local lore – 274 groups with about 4,500 students; sports – 167 clubs with about 2,300 students; artistic and aesthetic direction – 1371 groups in which 22764 students study; research and experimental direction – 197 groups with about 2700 students; health direction – 18 circles in which about 300 students study,

circles of other directions – 507 in which about 10 thousand students study. Out-of-school educational institutions of Sumy region provide educational services to about 2,500,000 children of social categories, 40% of institutions are provided with conditions for unimpeded access for children with disabilities. In 2019, out-of-school educational institutions of the region held 5004 educational events in which 280513 students of different ages took part [3].

The priority areas of activity of out-of-school educational institutions of the region are:

- ensuring the child's right to receive quality out-of-school education;
- organization of meaningful leisure of schoolchildren;
- vocational guidance and pre-vocational training;
- socialization, education of leadership qualities of the individual;
- preventive education and training in a healthy lifestyle;
- provision of educational services to a rural child;
- inclusive education and others.

An effective educational environment has been created in the region, aimed at the implementation of the main tasks and functions of out-of-school education [10].

The center of organizational, coordination, methodological-informational and educational work with children and students in the region is the Sumy regional center of extracurricular education and work with talented youth municipal institution of the Sumy regional council. The institution is a complex, multidisciplinary out-of-school educational institution. Sumy Regional Center for Extracurricular Education and Work with Talented Youth is included in the list of the largest out-of-school educational institutions in Ukraine. Every year about 4500 students of the region receive educational services in the institution [9]. Its functional structure includes:

- information-methodical and psychological services;
- Sumy Territorial Branch of the Academy of Sciences of Ukraine;
- ten educational departments:
- humanitarian and health – one of the main areas of extracurricular education for children of preschool and primary school age, the first step to the disclosure of skills and abilities of children;

of artistic and aesthetic education – one of the traditional areas of extracurricular education, which involves consistent educational activities aimed at forming in children an aesthetic attitude to life, perception and understanding of beauty in art, nature, human relationships, development of artistic needs and ability to artistic creativity;

tourist and local lore – involves the involvement of children and students in active activities in the field of tourism, local lore and orienteering; contributes to the formation of a general culture and a culture of health; provides physical and communicative-creative development of personality; expands knowledge about the native land and its historical and cultural heritage;

physical culture and sports – promotes the development of physical abilities of children and students, provides organizational and pedagogical conditions for recreation and health, physical culture and sports, provides for the preparation of a sports reserve for the national teams of the region, Ukraine;

ecological and naturalistic – the direction of out-of-school education, which involves the involvement of children and students in the study of nature, practical environmental work, which contributes to the formation of ecological culture of the individual, gaining experience in solving environmental problems;

social rehabilitation – work aimed at teaching children and students the basics of science of the social and humanitarian cycle, the development of intellectual and creative abilities of students, the formation of skills and abilities of practical activities in selected profiles;

scientific and technical – aimed at the formation of pupils of technical and technological competence, involvement of children and students of the region in active research, sports and technical sports, decorative and technical creativity, an important emphasis in this area is the promotion of modern technical and technological knowledge among schoolchildren of the region, providing students with opportunities for self-realization in various areas of practical and technical activities;

research-experimental – the organization of search and research activities of students in different educational areas is one of the features of the current stage of development of the institution, which provides systematization of work with intellectually gifted students of the region, its preparation for active creative activity in science;

organizational and mass work – provides for mass events for children and students, ensuring the work of leisure centers / clubs, organizing the work of children's self-government bodies, schools / leaders' clubs, children's press and TV centers, websites;

methodical – solves relevant for the development of extracurricular education in the region scientific and methodological problems, the main directions of methodical work of the institution are: methodical support of educational activities of the institution, structured in accordance with the directions of extracurricular education; methodical and coordination work aimed at ensuring the functionality of the out-of-school education system in the region; scientific and methodical activity, the purpose of which is the introduction of new methods and technologies of educational work, developed on the basis of the achievements of modern psychological and pedagogical science and promising pedagogical experience; raising the level of professional and creative activity of out-of-school pedagogical society, which is provided by systems of educational-methodical, information-methodical and attestation work, introduction of modern information-communication technologies [4].

In all areas of extracurricular education, in order to deepen the profile knowledge and practical experience, career guidance and pre-vocational training of pupils, the institution has about 300 clubs and creative associations. Considerable attention in each out-of-school institution in the region is paid to the involvement of children of social categories in the educational process. In order to socialize them and deepen specialized training in the institution, appropriate pedagogical and psychological methods and forms of work are selected and used, special educational programs are developed, psychological support is provided [9].

Institutions have a unique system of working with parents, which is to involve parents of children in cooperation, which is manifested in the planning of work, participation in the process and acquaintance with the results of work. This is the work of boards of trustees, parent committees, clubs, holding meetings and gatherings, and so on. The institution is constantly working to strengthen the family (sex education, life safety, medical culture and ethics), deepening psychological and pedagogical knowledge on the upbringing and development of children, work to preserve national family traditions and the formation of ethnic tolerance.

Conclusions and suggestions. The purpose of each out-of-school educational institution of Sumy region is determined not only by the search for motivated to acquire knowledge and practical skills of pupils, but also the introduction of new, interesting to the modern child areas of educational and creative activities. The unique system of out-of-school education should be constantly modernized in accordance with social changes, improved and transformed in the conditions of formation of the New Ukrainian school. The development of Ukrainian extracurricular activities requires the joint efforts of the state, the public and parents. The ability to choose your favorite activities in out-of-school institutions has a positive effect on the formation of personality and contributes to the acquisition of certain life experiences.

The activities of out-of-school educational institutions of Sumy region are aimed at:

- expansion of forms of social partnership of out-of-school educational institutions with general educational, vocational and technical, higher educational institutions, public organizations, enterprises;

- drawing the attention of the public, local bodies of state executive power, local self-government to the problems of children;

- increasing the coverage of children and students with out-of-school education to 85% due to the provision of quality educational services to children of socially vulnerable categories, children prone to delinquency;

- introduction of innovative pedagogical models of organization of out-of-school work with students of rural villages.

Extracurricular education in Sumy region effectively complements the system of general education in the region and promotes the comprehensive development of the individual, so the state and local governments must pay due attention and find funds to finance extracurricular educational institutions.

Literature

1. Бикорська О.В. Позашкільна освіта: теоретико-методичні основи Монографія / О.В. Бикорська. К.: ІВЦ АЛКОН, 2008. 336 с.
2. Мелентьев О.Б. Теорія і методика позашкільної освіти / Умань: ААМЛ, 2013 182 с. Бібліогр. 178, 182с.
3. Позашкільна освіта Міністерство освіти і науки. Офіційний сайт. URL: <https://mon.gov.ua/tag/pozashkilna-osvita>.
4. Позашкільна освіта Сумщини: регіональний аспект. Інформаційно-методичний збірник. / [За заг ред. Пихенко А.В. / Упор. А.М. Бондар, П.М. Кречетина, А.В. Тернавська]– Суми: Нота-бене – 2017. – № 1. – 80 с.

5. Позашкільна освіта: теоретичні і практичні аспекти розвитку: монографія: [у 3 кн.] / [Л.М. Бондар та ін.; за заг. ред. Л.В. Пухенко]. – Суми: Унів. кн., 2013. – ISBN 978-966-680-672-0. Кн. 1. – 2013.. – 270 с.: рис.. – Бібліогр.: с.206-250. – 300 прим.. – ISBN 978-966-680-676-8 (кн. 1)

6. Про освіту. Закон України від 5 вересня 2017 року, № 2145-VIII. Офіційний сайт: Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.

7. Про позашкільну освіту Закон України від 22 червня 2000 року, № 1841-III. Офіційний сайт: Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.

8. Пустовіт Г.П. Позашкільна освіта і виховання: підручник / Пустовіт Г.П. К.: Педагогічна думка. 2013, 272 с.

9. Сумський обласний центр позашкільної освіти та роботи з талановитою молоддю Офіційний сайт. URL: <https://www.ocpo.sumy.ua>.

10. Сущенко Т.І. Позашкільна педагогіка: навч. посібник. К.: ІСДО, 199, 144 с.

References

1. Букчус'ка О.В. Позашкільна освіта: теоретико-методичні основи Монографія/О.В. Букчус'ка. К.: ІНТІС АСКОМ, 2008. 336 с.

2. Melent'ev O.B. Teoriya i metodyka pozashkil'noyi osvity / Uman': АСМІ, 2013 182 s. Bibliogr. 178, 182s.

3. Pozashkil'na osvita Ministerstvo osvity i nauky. Ofitsiynyy sayt. URL: <https://mon.gov.ua/tag/pozashkilna-osvita>.

4. Pozashkil'na osvita Sumshchyny: rehional'nyy aspekt. Informatsiyno-metodychnyy zbirnyk. / [Za zah. red. Tykshenko L.V. [Upor. L.M. Bondar, T.M. Krekotina, L.V. Ternav's'ka]. Sumy: Nota-bene. 2017. № 1. 80 s.

5. Pozashkil'na osvita: teoretychni i praktychni aspekty rozvytku: monografiya: [u 3 kn.] / [L.M. Bondar ta in.; za zah. red. L.V. Tykshenko]. Sumy: Univ. kn., 2013. ISBN 978-966-680-672-0. Кн. 1. 2013. S. 206-250.

6. Pro osvitu. Zakon Ukrainy vid 5 veresnya 2017 roku, № 2145-VIII. Ofitsiynyy sayt: Zakonodavstvo Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.

7. Pro pozashkil'nu osvitu Zakon Ukrainy vid 22 chervnya 2000 roku, № 1841-III. Ofitsiynyy sayt: Zakonodavstvo Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.

8. Pustovit H.P. Pozashkil'na osvita i vykhovannya: pidruchnyk / Pustovit H.P. K.: Pedagogichna dumka. 2013, 272 s.

9. Sum's'kyi oblasnyy tsentr pozashkil'noyi osvity ta roboty z talanovitoiu moloddyu Ofitsiynyy sayt. URL: <https://www.ocpo.sumy.ua>. Sushchenko T.I. Pozashkil'na pedagogika: navch. posibnyk. K.: ISDO, 199, 144 s.

Ворона Л.І.,

к.пед.н., доцент кафедри педагогіки Луганського національного університету імені Тараса Шевченка,
Україна, Полтавська область

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОЗАШКІЛЬНА ОСВІТА СУМЩИНИ

У статті авторка аналізує стан позашкільної освіти Сумщини, вивчає систему функціонування позашкільної освіти Сумської області на прикладі Сумського обласного центру позашкільної освіти та роботи з талановитою молоддю. Авторка виокремлює особливості діяльності Сумського обласного центру позашкільної освіти та роботи з талановитою молоддю, який є осередком надання освітніх послуг дітям області у поза урочний час. Заклад займає гідне місце в системі освітнього простору Сумщини. Позашкільна освіта Сумщини є цілісною освітньою системою, спрямованою на навчання, творчий розвиток та виховання свідомого громадянина патріота країни з врахування регіональних особливостей краю. Як важливе соціально-педагогічне явище вона сформувалася та розвивається у відповідності до темпів економічного та соціокультурного розвитку регіону. Сьогодні це повноцінна складова позашкільної освіти України, що характеризується стабільністю, поступовим, належним (відповідно до змінних потреб) розвитком матеріально – технічної бази, сформованістю організаційно – координаційної моделі, достатнім рівнем науково-методичного забезпечення. Заклади позашкільної освіти Сумщини розширюють сферу освітніх послуг, задовольняють інтереси і потреби учнів, сприяють формуванню особистості майбутнього громадянина, тому дослідження позашкільної освіти в системі освітнього простору Сумщини є актуальним для вітчизняної педагогічної науки.

Ключові слова: позашкільна освіта, заклади позашкільної освіти, напрями позашкільної освіти.



УДК 37.01:005.332.4 (045)

Дмитрук З.А.,

аспірант кафедри педагогіки, адміністрування та соціальної роботи
ДВНЗ «Університет менеджменту освіти», головний спеціаліст Департаменту освіти і науки
Одеської обласної державної адміністрації, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4279-2838>,

Україна, м. Одеса

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПОБУДОВИ МОДЕЛІ УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСОМ ПОЗИЦІОНУВАННЯ ЗАКЛАДУ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РИНКУ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ

У статті представлено розуміння концептуальних засад побудови моделі управління процесом позиціонування закладу загальної середньої освіти на регіональному ринку освітніх послуг. Акцентовано окрему увагу на використанні в процесі позиціонування принципів державно-громадського управління як основи інтенсивного розвитку закладу освіти, підвищення рівня конкурентоздатності, посилення унікальних дієвих позицій освітньої установи, обов'язково враховуючи її спрямованість на задоволення потреб держави та запитів особистості. Розглянуто визначення таких понять як «модель» та «моделювання». Проаналізовано праці вітчизняних та зарубіжних учених з проблем моделювання педагогічних процесів та нормативно-правові документи, що впливають на вирішення управлінських проблем у сфері освіти, зокрема на управління процесом позиціонування закладу загальної середньої освіти (далі – ЗЗСО) на ринку освітніх послуг. Автором з'ясовано певні протиріччя між викликами ринкової економіки під час реформування освітньої галузі та недостатньою сформованістю управлінських дій в процесі позиціонування ЗЗСО на регіональному ринку освітніх послуг. Також, розглянуто компонент моделі управління процесом позиціонування ЗЗСО на регіональному ринку освітніх послуг, який базуються на емоціях та емоційних цінностях, та фактори, які необхідно враховувати під час реалізації процесу позиціонування ЗЗСО на регіональному ринку освітніх послуг. Автором виокремлено сильну діючу унікальну позицію, яка формується на емоційних (національно-патріотичних) цінностях та дозволяє освітній організації диференціюватись від конкурентів. Саме емоційні (національно-патріотичні) – духовні цінності українського патріота, принципи козацької педагогіки та державно-громадського управління, на думку автора, знаходяться в основі сучасної моделі процесу позиціонування ЗЗСО як відкритої соціально-педагогічної системи.

Ключові слова: модель, моделювання, позиціонування, заклад загальної середньої освіти, емоційні цінності.

Постановка проблеми. Реформування освіти в Україні впливає не тільки на подальші перспективи розвитку цієї сфери, але й, у тому числі, і на застосування закладами загальної середньої освіти нових управлінських стратегій, зокрема, у процесі позиціонування. Набуття конкурентних переваг, укріплення, збереження власних позицій на регіональному ринку освітніх послуг та розширення партнерських зв'язків – зазначені напрями діяльності актуалізуються у процесі позиціонування закладу загальної середньої освіти.

У зв'язку з реформуванням сфери освіти та реалізацією Концепції нової української школи в Україні сучасні заклади загальної середньої освіти вступають в новий етап розвитку, з посиленнями демократичними процесами та з урахуванням підвищення ролі суспільства і громади у прийнятті управлінських рішень. Відповідно до проголошення Законом України «Про освіту» принципу свободи у виборі видів, форм і темпу здобуття освіти, освітньої програми, закладу освіти, інших суб'єктів освітньої діяльності суттєво змінюються маркетингово-комунікативні стратегії процесу позиціонування [6].

У Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року визначено основні засади управління освітою, а саме: управління освітою повинно здійснюватися на засадах інноваційних стратегій відповідно до принципів сталого розвитку, створення сучасних сис-

тем освітніх проєктів та їх моніторингу; розвитку моделі державно-громадського управління у сфері освіти, в якій особистість, суспільство та держава стають рівноправними суб'єктами і партнерами. Необхідно створити гнучку, цілеспрямовану, ефективну систему державно-громадського управління освітою, що забезпечуватиме інтенсивний розвиток та якість освіти, спрямованість її на задоволення потреб держави, запитів особистості [17].

У сучасних умовах ринкової економіки життєздатними виявляються тільки конкурентоспроможні освітні установи, що загострює проблему позиціонування закладу загальної середньої освіти на регіональному ринку освітніх послуг.

Перераховане свідчить, що розроблення моделі управління процесом позиціонування закладу загальної середньої освіти на регіональному ринку освітніх послуг є вимогою часу та потребує інтелектуальних, фінансових та матеріальних ресурсів, вимагає вирішення комплексу правових, організаційних, технологічних та інших завдань.

Мета статті полягає у визначенні теоретичних основ для побудови моделі управління процесом позиціонування ЗЗСО на регіональному ринку освітніх послуг. Стаття виконана відповідно до наукової теми «Управління процесом позиціонування закладу загальної середньої освіти на регіональному ринку освітніх послуг».

Виклад основного матеріалу. Аналіз праць вітчизняних та зарубіжних учених з проблем моделювання педагогічних процесів, а саме, Н. Аминой, Т. Борової, С. Гончаренка, О. Дахіна, Г. Єльнікової, В. Маслова, В. Монахова, В. Пікельної, Г. Полякової, В. Ростовської, О. Романовської, З. Рябової, Роберта Ю. Шеннона та інших, та протиріччя між вимогами сучасного ринку освітніх послуг і станом маркетинго-комунікативної діяльності ЗЗСО, стає передумовою створення моделі управління процесом позиціонування ЗЗСО на регіональному ринку освітніх послуг.

До них належать протиріччя між:

- стихійністю управлінських процесів управління позиціонуванням ЗЗСО й необхідністю узгодження нових ідей і технологій із соціальними потребами, особливостями ринку освітніх послуг та сучасними нормативними вимогами в освітній галузі;

- між потребою в системному підході системи оцінювання процесу позиціонування ЗЗСО і відсутністю системи оцінювання, зокрема показників та критеріїв, щоб дали змогу кількісно її оцінювати;

- відсутністю сучасної системи управління процесом позиціонування ЗЗСО на регіональному ринку освітніх послуг та потребою в її використанні в період викликів ринкової економіки під час реформування освітньої галузі.

Аналіз наукової педагогічної, психолого-педагогічної, соціально-філософської та інформаційно-економічної літератури з проблем управління процесом позиціонування ЗЗСО на ринку освітніх послуг засвідчує недостатню теоретичну і практичну розробленість даної проблеми.

У працях таких науковців як В. Арнольд, С. Гончаренко, В. Краєвський, В. Полонський, Р. Шеннон, В. Штофф висвітлено теоретичні підходи до моделювання, як одного з засобів пізнання дійсності, що набув універсального значення. «Під моделлю, – пише В.А. Штофф, – розуміється така розумово-уявлена чи матеріально реалізована система, котра, відображаючи чи відтворюючи об'єкт дослідження, здатна замінити його так, що її вивчення дає нам нову інформацію про цей об'єкт» [20].

Як один з інтегральних методів дослідження моделювання використовується в усіх науках, зокрема і в педагогіці, та на всіх етапах наукового дослідження. Як зазначають Г. Матушинський і А. Фролов, воно дає змогу об'єднати емпіричне та теоретичне в педагогічному дослідженні, тобто поєднувати у процесі вивчення педагогічного об'єкта експеримент з побудовою логічних конструкцій та наукових абстракцій [9]. В нашому дослідженні моделювання спрямовано на побудову «ідеальної моделі», завдання якої осучаснити, оптимізувати та підвищити результативність управління процесом позиціонування ЗЗСО на регіональному ринку освітніх послуг.

У своїх працях В. Пікельна визначає моделювання як метод наукового дослідження; основа розроблення нової теорії; механізм визначення перспективи розвитку. Дослідницею запропонована така класифікація функцій моделей:

- нормативна (дає змогу порівнювати явище (процес) з іншим, більш дослідженим);

- систематизувальна (дає можливість розглядати дійсність у сукупності явищ);

- конкретизувальна (дає змогу розробити і обґрунтувати теорію);

- пізнавальна (спрямована на розгляд наукових та прикладних завдань) [12].

Слід зазначити, що побудова загальної моделі управління процесом позиціонування ЗЗСО на регіональному ринку освітніх послуг не може бути однозначною, оскільки це процес багатоплановий, багатоструктурний та зумовлений впливом великої кількості зовнішніх і внутрішніх факторів. На думку К. Гнезділової та С. Касярум, створення моделі є найкращим методом, який надає певну інформацію про процеси, що відбуваються у так званих «живих» системах [5].

Як зазначає С. Гончаренко, «...жодна модель, навіть дуже складна, не може дати повного уявлення про об'єкт вивчення і точно передбачити його розвиток або описати його траєкторію руху в якомусь власному просторі. Тому й доводиться науковцям при конструюванні моделей балансувати на межі їх повноти і валідності» [4].

Розглянемо поняття «модель», яке постійно набуває нового змісту та залежить від напрямку досліджень. Модель може бути представлена у вигляді схеми, конструкцій, креслення, знакових форм або логіко-математичних формул.

В основі терміну «модель» знаходиться латинське слово «modulus», що означає міра, мірило, зразок, норма. Для того, щоб у зручній (наочній) формі уявити та вивчити властивості досліджуваного об'єкту, використовують «модель», враховуючи, що вона не тотожна, а подібна оригіналу. Вивчення і перевірка моделі дозволяє отримати нові знання про оригінал та використати їх для вирішення пошукових, пізнавальних, розпізнавальних, ідентифікаційних, управлінських та інших завдань. Модель чітко визначає компоненти, які становлять систему; схематично та реально відображає зв'язки між компонентами та є інструментом для порівняльного вивчення ознак явища або процесу.

Р. Шеннона зазначає, що будь-який набір правил для розроблення моделей у найкращому випадку має обмежену користь і може слугувати лише каркасом майбутньої моделі та вважає, що немає магічних формул для вибору змінних, параметрів, відношень, що описують поведінку системи, обмежень, а також критеріїв ефективності моделі [19]. У зв'язку із зазначеним вище доречно згадати «м'які» моделі математика В. Арнольда, в яких мають місце невизначеність, множинність шляхів розвитку на відміну від «жорстких» моделей, в яких все передбачено та виключено варіативність. У побудові «м'якої» моделі доцільно використовувати синергетичний підхід, тому що ефективне управління системою, яка самоорганізується, можливе тільки у випадку виходу її на власний шлях розвитку [2].

В основу моделі управління процесом позиціонування закладу загальної середньої освіти закладено певні дії та зусилля щодо формування в свідомості цільових споживачів сильної, діючої, унікальної позиції закладу освіти, відповідно до одного з типів позиціонування, запропонованих І. Зіміною, а саме, на основі ціннісного підходу (емоційних цінностей) [7].

Про стратегії позиціонування, які базуються на емоціях та емоційних цінностях, зазначає і П. Темпорал, який розширив систему, розроблену Дж. Віндом. Науковець додає стратегії позиціонування, які базуються на емоціях та емоційних цінностях, властивих цільовим споживачам: за використанням характеристик та атрибутів товару, відмінностей і переваг; на основі вигод, очікуваних споживачем; на основі пропозиції вирішення проблеми; на основі відмежування від конкурентів; на основі іміджу компанії; на основі доречності використання в певних ситуаціях, у певний час, певним чином; на основі типу цільового користувача; на основі характеру устремлінь споживачів; на основі належності до суспільного руху; на основі цінностей (співвідношення ціна/якість або емоційні цінності); на основі чистих емоцій; на основі індивідуальності. на основі оголошення себе «№ 1» [16].

На нашу думку ефективний процес позиціонування закладу загальної середньої освіти включає в себе емоційну та ціннісну складову. Емоції – суб'єктивний стан людини, що виникає у відповідь на вплив зовнішніх і внутрішніх факторів і проявляється в формі безпосередніх переживань. З емоціями пов'язують ряд позитивних функцій [1,11,14]. Серед останніх, зокрема, мотиваційно-регулююча та комунікативна.

Процес позиціонування ЗЗСО орієнтовано на відчуття споживача. У зазначеному контексті значно актуалізується використання нетрадиційних інструментів маркетингу. Споживачі, за умов конкуренції, з-поміж багатьох ідентичних освітніх закладів (продуктів) обере той, про який складеться найкраще враження. Саме створення подібного роду вражень на основі емоційних цінностей та враховуючи базові потреби споживачів і є, на нашу думку, необхідною умовою ефективного процесу позиціонування ЗЗСО на регіональному ринку послуг.

Базові потреби споживачів – це те, що потрібно насамперед виділяти і знати. Вони притаманні всім клієнтам щодо будь-якого продукту. Завдання продавця – виявити ті, які є пріоритетними для цієї цільової аудиторії або для конкретного клієнта. Отже, є такі базові потреби, як:

- ефективність;
- безпека;
- зручність;
- престиж;
- економічність [1].

Саме базові потреби є основними під час реалізації процесу позиціонування ЗЗСО на регіональному ринку освітніх послуг.

Також вважаємо, що в управлінні процесом позиціонування ЗЗСО необхідно враховувати такі фактори як:

- цінності та емоційні потреби споживачів;
- цінності та переваги закладу освіти.

Крім того слід зазначити, що автори наукових досліджень одностайні в думці, що для набуття привабливості та успішності ЗЗСО має мати:

- чітко визначені пріоритети, власну філософію, своє бачення майбутнього, сформульоване в місії закладу;
- унікальну неповторну систему цінностей, звичаїв, традицій, стилів поведінки;
- різноманітні та якісні освітні послуги;

- оригінальну систему виховної роботи;
- зовнішні зв'язки з освітніми установами;
- систему подачі цільової інформації споживачам [8].

В основу нашої моделі управління процесом позиціонування ЗЗСО закладено сильну діючу унікальну позицію, яка формується на емоційних (національно-патріотичних) цінностях та дозволить освітній організації диференціюватись від конкурентів (рис.1).

Саме емоційні (національно-патріотичні) – духовні цінності українського патріота: почуття патріотизму, національної свідомості, любові до українського народу, його історії, Української Держави, рідної землі, родини, гордості за минуле і сучасне на прикладах героїчної історії українського народу та кращих зразків культурної спадщини, знаходяться в основі моделі процесу позиціонування ЗЗСО як відкритої соціально-педагогічної системи.



Рис. 1.

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2018 року № 845 «Деякі питання дитячо-юнацького військово-патріотичного виховання» Всеукраїнська дитячо-юнацька військово-патріотична гра «Сокіл» («Джура») є системною формою національно-патріотичного виховання дітей та молоді, важливим засобом громадянської освіти, формування національно-патріотичної свідомості відповідно до ціннісних орієнтирів та індикаторів ефективності Стратегії національно-патріотичного виховання, затвердженої Указом Президента України від 18 травня 2019 р. № 286 [18].

Згідно з пунктом 7.2 Положення про Всеукраїнську дитячо-юнацьку військово-патріотичну гру «Сокіл» («Джура»), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2018 року № 845, створення за методикою пластової (скаутської) гурткової системи,

тобто через взаємодію роїв під керівництвом ради роївих та опікою виховника, самоврядних осередків – куренів є одним з головних управлінських завдань сучасного закладу загальної середньої освіти, зокрема і сильною діючою унікальною позицією в процесі його (ЗЗСО) позиціонування на регіональному ринку освітніх послуг. Курінь є базовою організаційною одиницею Гри. Курені можуть складатися з різновікових роїв. У закладі освіти найперше створюється один курінь, а після успішної апробації його діяльності створюються додаткові курені [13].

Слід зазначити, що позиціонування закладу загальної середньої освіти належить більшою мірою до довгострокової стратегії, ніж до короткострокової тактики. Діючі сильні унікальні позиції повинні бути правильно обрані, зокрема стійкі, захищені й пристосовані до майбутнього розвитку. Вони повинні мати здатність еволюціонувати та змінюватися на етапах життєвого циклу та розвитку закладу освіти.

Створення куреня в закладі загальної середньої освіти як діючої сильною унікальною позиції в процесі позиціонування ЗЗСО на регіональному ринку освітніх послуг відповідає не тільки зазначеним вище вимогам, але й одному з загальнодержавних напрямів у сфері освіти та виховання, а саме, вивчення та відродження національного феномену – козацтва. «Ідеали козацтва не мають строку давності, бо це ідеали порядності, відданості й патріотизму. Практика роботи громадських організацій козацького спрямування переконливо свідчить, що поглиблення і примноження козацько-лицарських традицій в сучасних умовах сприяє нарощенню зусиль державотворчого спрямування, піднесенню духовності як кожної особистості зокрема, так і всієї громади, суспільства в цілому...» – зазначає педагог теоретик козацько-лицарського виховання Тимофєєв В.Я. [15]. Козацька педагогіка як частина народної педагогіки в її вершинному вияві, формує у підростаючих поколінь українців вірність Батьківщині, народу, здатність захищати рідну землю від чужоземних загарбників.

Висновки. Враховуючи зазначене вище вважаємо, що управлінська проблема позиціонування закладу загальної середньої освіти на регіональному ринку освітніх послуг на основі емоційних (національно-патріотичних) цінностей потребує подальшого вивчення, дослідження та розвитку.

На нашу думку, глибока самотність, оригінальність, національно-неповторний і потужний виховний потенціал козацької педагогіки покликані стати сильною дієюю та унікальною позицією процесу позиціонування ЗЗСО на ринку освітніх послуг.

Незалежно від того, якою є ваша мета, досягти її можна тільки завдяки своєму розуму і своїм шаблонам. Це означає, зламавши обмеження і дивлячись на світ перед собою по новому, ви маєте чудові перспективи, справжню свободу формувати майбутнє для себе, своєї кампанії, світу [3].

В умовах ринкової економіки, реформування сфери освіти та як наслідок, виникнення нових викликів в управлінській теорії та практиці, цитата Люка Бабандера і Алана Айні набуває особливої актуальності.

Наступним кроком у вирішенні зазначеної на початку статті проблеми має стати розроблення методичного

інструментарію щодо реалізації стратегії позиціонування на основі емоційних (національно-патріотичних) цінностей, оцінки ефективності обраної стратегії та прогнозування наслідків її впровадження.

Література

1. Алешина Н.В. Поведение потребителей: учебник. – М.: Экономист, 2006. – 525 с.
2. Арнольд В.И. «Жесткие» и «мягкие» математические модели / В.И. Арнольд. – М.: МЦНМО, 2004. – 32 с.
3. Бабандер Люк, Алан Айні/Думай поза шаблонами: інноваційна парадигма креативності в бізнесі/пер. з англ. П. Семізіної. Київ: Форс Україна, 2007. – 368 с.
4. Гончаренко С.У. Педагогічні дослідження: Методологічні поради молодим науковцям / Семен Устинович Гончаренко. – К. – Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2008. – С.120.
5. Гнезділова К.М. Моделі та моделювання у професійній діяльності викладача вищої школи: навч. посіб. / К.М. Гнезділова, С.О. Касярум. – Черкаси: Видавець Чабаненко Ю.А., 2011. – 124 с.
6. Закон України «Про освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/>
7. Зимина Н.В. Руководство для учебных заведений по разработке плана стратегического маркетинга в области подготовки управленческих кадров/ URL: <https://studfiles.net/preview/1099596/> (дата обращения: 20.08.2019).
8. Зуєвська І. Критерії ефективності позитивного іміджу школи. Директор школи, 2006, № 2. С.10-13
9. Матушинський Г.У. Проектирование моделей подготовки к профессиональной деятельности преподавателей высшей школы / Г.У. Матушинский, А.Т. Фролов // Educational Technology and Society. – 2000. – № 3 (4). – С.183-192.
10. Мельник А.О. Саян А.С. Емоційний брендинг на ринку освітніх послуг України як засіб профорієнтації/Економіка та управління підприємствами. Режим доступу: http://www.market-infr.od.ua/journals/2018/18_2018_ukr/28.pdf
11. Основи психології: Підручник/ За заг. ред. О.В. Киричука, В.А. Роменця. – 4-те вид., стереотип. – К.: Либідь, 1999. – 632 с.
12. Ликельная В.С. Теория и методика моделирования управленческой деятельности (школоведческий аспект): дис.... доктора пед. наук; 13.00.01 «Теория и история педагогики» / В.С. Ликельная. – Кривой Рог, 1993. – 374 с.
13. Постанова Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2018 року № 845 Всеукраїнська дитячо-юнацька військово-патріотична гра «Сокира» («Джурра») із змінами і доповненнями, внесеними постановою КМУ від 13 травня 2020 року № 367/ URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/КР180845.html
14. Реан А.А., Бордовская Н.В., Розум С.И. Психология и педагогика / Режим доступу: <http://www.psychology.ru/library/books/rean-a-borodovskaya-n-vrozum-s-i-psichologiya-i-pedagogika>
15. Тимофєєв В.Я. Виховання козака – лицаря. Претекст видання – Дніпро: Середняк П.К., 2019, – 212 с.
16. Темпорал П. Эффективный бренд-менеджмент / П. Темпорал; [пер. с англ.]. – СПб.: Нева, 2003. – 320 с.
17. Указ Президента України від 25 червня 2013 року № 344/2013 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>
18. Указ Президента України від 18 травня 2019 р. № 286. Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/КР180845.html
19. Шэннон Р. Имитационное моделирование систем – искусство и наука / Р. Шэннон. – М.: Мир, 1978. – 418 с.
20. Штофф В.А. Моделирование и философия. – М.-А., 1966. – С.197.

References

1. Aleshina I.V. *Povedenie potrebitel'ev: uchebnik*. – M.: Ekonomist, 2006. – 525 s.
2. Arnol'd V.I. «Zhëstkie» i «myahkie» matematychni modeli / V.I. Arnol'da. – M.: MTSNMO, 2004. – 32 s.
3. Brabander Liu, Alan Aini / Dumai poza shablonamy: innovatsiina paradyfma kreatyvnosti v biznesi/per. z anhl. T. Semyhinoi. Kyiv: Fors Ukraina, 2007. – 368 s.
4. Honcharenko S.V. Pedagogichni doslidzhennia: Metodolohichni porady molodym naukovtsiam / Semen Ustynovych Honcharenko. – K. – Vinnytsia: DOV«Vinnytsia», 2008. – S. 120.
5. Hnezdilova K.M. Modeli ta modeluvannia u profesinii diialnosti vykladacha vyshchoi shkoly: navch. posib. / K.M. Hnezdilova, S.O. Kasianum. – Cherkasy: Vydavets Chabanenko Yu.A., 2011. – 124 s.
6. Zakon Ukrainy «Pro osvitu» [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/>
7. Zimina I.V. Rukovodstvo dlya uchebnykh zavedeniy po razrabotke plana strategicheskogo marketinga v oblasti podgotovki upravlencheskikh kadrov/ URL: <https://studfiles.net/preview/1099596/> (data obrascheniya: 20.08.2019).
8. Zuievskaya I. Kryteriï efektyvnosti pozytyvnogo imidzhu shkoly. Dyrektor shkoly, 2006, № 2. S. 10-13
9. Matushynskiy H.V. Proektyrovanye modelei podhotovky k professyonalnoi deiatelnosti prepodavatelei vyssheï shkoly / H.V. Matushynskiy, A.H. Frolov // Educational Technology and Society. – 2000. – № 3 (4). – S. 183-192.
10. Melnyk A.O. Salian A.S. Emotsiyni brendyni na rynku osvityni posluhi Ukrainy yak zasib proforientatsii/Ekonomika ta upravlinnia predpriemstvamy. Rezhym dostupu: http://www.market-infr.od.ua/journals/2018/18_2018_ukr/28.pdf
11. Osnovy psykholohii: Pidruchnyk / Za zah. red. O.V. Kyrychuka, V.A. Romentsia. – 4-te vyd., stereotyp. – K.: Lybid, 1999. – 632 s.
12. Pikel'naya V.S. Teoriya i metodika modelirovaniya upravlencheskoy deyatelnosti (shkolovedcheskiy aspekt): dis. ... doktora ped. nauk; 13.00.01 «Teoriya i istoriya pedagogiki» / V.S. Pikel'naya. – Krivoy Rog, 1993. – 374 s.
13. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17 zhovtnia 2018 roku № 845 Vseukrainska dytiachy-yunatska viiskovo-patriotychna hra «Sokil» («Dzhura») iz zminamy i dopovnenniamy, vnesenyymi posta-novoïu KMU vid 13 travnia 2020 roku № 367/ URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP180845.html
14. Rean A.A., Bordovskaya N.V., Rozum S.I. Psihologiya i pedagogika / Rezhim dostupu: <http://www.psyho.ru/library/books/rean-a-abordovskaya-n-vrozum-s-i-psyhologiya-i-pedagogika>
15. Tymofiev V.Ia. Vykhovannia kozaka – lytsaria. Tretie vydanie – Dnipro: Seredniak T.K., 2019, – 212 s.
16. Temporal P. Effektivnyi brend-menedzhment / P. Temporal; [per. s angl.]. – SPb.: Neva, 2003. – 320 s.
17. Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 25 chervnia 2013 roku № 344/2013 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>
18. Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 18 travnia 2019 r. № 286. Rezhym dostupu: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP180845.html
19. Shennon R. Imitatsionnoe modelirovanie sistem – iskusstvo i nauka / R. Shennon. – M.: Mir, 1978. – 418 s.
20. Shitoff V.A. Modelirovanie i filosofiya. – M.-L., 1966. – S. 197.

Dmytruk Z.A.,

graduate student of the Department of Pedagogy, Administration and Social Work University of Education Management,
chief specialist of the Department of education and science Odessa Regional State Administration,
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4279-2838>,

Ukraine, Odessa

CONCEPTUAL PRINCIPLES OF BUILDING A POSITIONING PROCESS MANAGEMENT MODEL GENERAL SECONDARY EDUCATION INSTITUTION IN THE REGIONAL MARKET OF EDUCATIONAL SERVICES

The article presents an understanding of the conceptual foundations of building a management model for the process of positioning a general secondary education institution in the regional market of educational services. Particular attention is paid to the use in the process of positioning the principles of public administration as the basis for intensive development of educational institutions, increasing the level of competitiveness, strengthening the unique effective position of the educational institution, taking into account its focus on state needs and individual needs. Definitions of such concepts as «model» and «modeling» are considered. The works of domestic and foreign scientists on the problems of modeling pedagogical processes and normative legal documents influencing the solution of managerial problems in the field of education, in particular on the management of the process of positioning a general secondary education institution (hereinafter – GSEI) in the market of educational services are analyzed. The author clarifies certain contradictions between the challenges of a market economy during the reform of the education sector and the lack of management actions in the process of positioning GSEI in the regional market of educational services. Also, the component of the management model of the process of positioning GSEI in the regional market of educational services, which is based on emotions and emotional values, and the factors that must be taken into account when implementing the process of positioning GSEI in the regional market of educational services. The author singles out a strong current unique position, which is formed on emotional (national-patriotic) values and allows the educational organization to differentiate itself from competitors. It is the emotional (national-patriotic) – spiritual values of the Ukrainian patriot, the principles of Cossack pedagogy and public administration, according to the author, are the basis of the modern model of the process of positioning GSEI as an open socio-pedagogical system.

Key words: model, modeling, positioning, general secondary education institution, emotional values.

УДК 371.371:372.4

Замрозович-Шадрина С.Р.,

к.пед.н., доцент кафедри фахових методик і технологій початкової освіти

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», zamrozevuch24@rambler.ru

Україна, м. Івано-Франківськ

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ФІЗКУЛЬТУРНО-ОЗДОРОВЧОЇ РОБОТИ З МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ

У статті розкрито зміст і особливості проведення фізкультурно-оздоровчої роботи з молодшими школярами як пріоритетного напрямку фізичного виховання у початковій школі. Автор подає методичні рекомендації щодо проведення різних форм фізкультурно-оздоровчої роботи з учнями початкових класів, дотримання яких сприятиме підвищенню їхньої рухової активності.

Ключові слова: фізкультурно-оздоровча робота, учні початкових класів, здоров'я.

Постановка проблеми. На початкових етапах навчання в школі учні початкових класів відчувають вплив нових факторів, які вимагають іншого рівня регулювання фізіологічних систем в процесі адаптації. До таких факторів належить навчальне навантаження, довготривале перебування в шкільному колективі, знижена рухова активність, великі статичні навантаження. Тому організація та фізіолого-гігієнічне обґрунтування раціональних форм організації режимів праці, відпочинку, харчування та поза навчальної діяльності молодших школярів набуває великого значення. Проблемі проведення окремих форм фізкультурно-оздоровчої роботи у школі присвячені наукові праці дослідників. Зокрема, Г. Богданов вказує, що форми позакласних занять не є раз і на завжди визначеними у зв'язку з інтересами учнів, але взагалі це фізкультурні, спортивні та туристські гуртки. Л. Волков вказує, що на основі широкої самостійної діяльності учнів організовується позакласна фізкультурно-оздоровча та спортивно-масова робота. В. Кинль вважає, що дієвим засобом підтримки розумової працездатності школярів є фізкультурно-оздоровча робота в системі фізичного виховання; О. Дубогай, М. Кондратьєва, О. Куц зазначають, що потужною формою фізкультурно-оздоровчої роботи є дитячі оздоровчі табори, де, основний зміст такої роботи складають різноманітні фізичні вправи в поєднанні із загартовуванням (Я. Ніфака). На думку В. Ляха, Г. Мейксона, Ю. Копилова, фізкультурно-оздоровча робота в початковій школі має велике значення, бо сприяє нормальному фізичному розвитку організму молодших школярів, зміцнює здоров'я, для та сприяє масовому охопленню школярів заняттями фізичною культурою, прищеплює та вдосконалює різні рухові навички.

Мета роботи – привернути увагу до проблеми підвищення якості організації фізкультурно-оздоровчої роботи з молодшими школярами.

Виклад основного матеріалу. Початок систематичного навчання вимагає постійного контролю за проведенням заходів, що сприяють підтриманню хорошого здоров'я, поліпшенню діяльності різних органів і систем учнів початкових класів. Важлива роль в комплексі таких заходів приділяється фізичному вихованню, і головним чином фізкультурно-оздоровчій діяльності, на основі якої й розробляється щоденний руховий режим в умовах навчального дня. Специфічним завданням фізкультурно-оздоровчої роботи є організація активного відпочинку дітей, спрямованого на підвищення розумової та фізичної працездатності, віддалення та зниження ступеня

прояву ознак втоми, зміцнення здоров'я, вдосконалення фізичного розвитку і рухової підготовленості [1; 3].

Специфічні завдання конкретних видів фізкультурно-оздоровчої діяльності визначаються з урахуванням закономірностей працездатності учнів впродовж уроку, навчального дня, тижня, чверті та усього року. Особливості денних коливань працездатності дітей визначають окрім завдань активного відпочинку і зміцнення здоров'я конкретні форми організації фізкультурно-оздоровчої роботи та їх місце в режимі дня учнів початкових класів. Серед них: гімнастика до заняття, фізкультурні хвилини на кожному загальноосвітньому уроці на 17–20-й хвилині безперервної навчальної діяльності, рухливі ігри на перерві, на якій немає сніданку, щоденні заняття фізичними вправами та іграми після третього уроку, ігри та розваги на прогулянці в кінці навчального дня. Усе це в комплексі й створює сприятливі умови для забезпечення раціонального рухового режиму. Окремі компоненти рухового режиму повинні переплітатися з навчальними і гігієнічними компонентами загального режиму дня з метою раціонального чергування розумової праці, прийому їжі, сну, активного відпочинку. Все фізичне виховання повинно здійснюватись під контролем лікаря у відповідності з існуючою інструкцією про роботу медичного персоналу [2].

Медичний персонал школи повною мірою сприяє організації повноцінного фізичного виховання учнів молодших класів в інтересах зміцнення їхнього здоров'я, фізичного розвитку і підвищення рухової підготовленості, бере участь в організації та проведенні фізкультурно-оздоровчих заходів, забезпечує своєчасний і правильний розподіл дітей за медичними групами.

Фізичні вправи на початку навчального дня прискорюють входження дітей в навчальну діяльність, оскільки підвищують рівень активності і функціональної рухливості нервової системи. Крім того, гімнастика перед заняттями сприяє хорошій організації початку навчального дня, дисциплінує дітей, виховує у них звичку до щоденних самостійних занять фізичними вправами [4].

До складу гімнастичних вправ, що проводяться перед заняттями, входять загальнорозвиваючі вправи у вигляді комплексів, які складаються з 6–8 вправ для рук, ніг, тулуба, голови, кожна з яких повторюється до 8 разів залежно від характеру вправ і підготовленості дітей. При складанні комплексів педагогам слід в першу чергу використати основні положення і рухи рук, ніг, тулуба, голови, передбачені в навчальній програмі з фізичної культури. Комплекси ранкової гімнастики, що прово-

дяться перед заняттями, складає учитель фізичної культури; він розучує їх на своїх уроках, а потім консультує класних керівників. Ранкову гімнастику за сприятливих умов погоди в осінній і весняний періоди навчального року доцільно проводити на відкритому повітрі. Тоді комплекс слід розпочинати з невеликої пробіжки (до 100 м) в спокійному, помірному темпі. При проведенні гімнастики в приміщенні школи її слід розпочинати з ходьби на місці. Доцільно мати на увесь навчальний рік не більше дев'яти комплексів і міняти їх щомісячно. Проте впродовж місяця в тому або іншому комплексі можна послідовно змінювати окремі вправи, темп руху, музику. Особливу увагу потрібно приділити музичному супроводу вправ, який сприяє підвищенню тону емоційного стану учнів, підвищує загальний естетичний рівень діяльності. Можна використати музичний запис, бубон та інші інструменти. Під час проведення гімнастики увагу дітей необхідно концентрувати на збереженні правильної постави.

Проведення вправ з предметами більше притаманне і цікаве дітям. Тому в гімнастиці для проведення заняття можна використовувати середні і малі гумові м'ячі, малі поліетиленові обручі, палиці яскравого та різноколірного забарвлення та ін. Перераховані предмети і маніпуляції з ними приносять дітям велике задоволення. Рухи з предметами, як правило, виконуються дітьми охоче. У навчальні дні тижня для проведення гімнастичних вправ до заняття немає можливості переодягнути дітей в спортивну форму, тому потрібно обмежитись заняттям піджаків, розстібанням коміра сорочки, сукні.

Залежно від площі приміщення, призначеного для проведення занять, вправи можна виконувати пошукуючи учнів по колу, в 2–3 шеренги по 2 чи 3 дитини.

Фізкультурна хвилинка – це короткочасне заняття фізичними вправами. Вона є активним відпочинком, який проводиться на загальноосвітніх уроках і на самопідготовці, щоб зменшити втоми учнів, зняти негативні явища статичного навантаження, активізувати їх увагу і підвищити здатність до сприйняття навчального матеріалу. Комплекс фізкультхвилинок включає 3–4 вправи для рук, тулуба, ніг, що не вимагають складної координації, зручні для виконання в класі. Кожний рух повинен мати утилітарне значення для розвитку м'язів рук, ніг, тулуба, шиї, що несуть статичне навантаження, що практично не змінюється впродовж усього уроку. Тому рухи по своєму спрямуванню мають бути протилежними до тих, які притаманні дітям під час уроку (вимушені під час навчальної роботи згинання тазостегнових і колінних суглобів, спини, зведення плечей, нахил голови вперед і т. д.). Вправи мають бути спрямовані на випрямлення ніг і тулуба, розведення плечей, підняття голови, напруження м'язів кисті, зведення пальців з наступним їх розслабленням. Щоб вчасно попередити різке зниження працездатності дітей, гімнастичні вправи необхідно проводити на 15–17-й хвилині усього навчального заняття, окрім уроків з фізичної культури. Залежно від видів навчальної діяльності вправи можна виконувати стоячи за партою, а також біля неї. Фізкультурне заняття тривалістю 2–3 хвилин дозволяє виконувати 3–4 вправи, кожна з яких повторюється 6–8 разів. До основних вимог, що висуваються до проведення короткочасного зайняття фізичними вправами, належить чисте повітря в класі, чітке та правильне виконання рухів з дотриманням природного ритму дихання й збереження правильної поста-

ви. Музичний супровід вправ фізкультурної хвилини є додатковим чинником для ефективного відпочинку дітей, позитивної емоційної зарядки, а у поєднанні з рухами – ефективним засобом підвищення їх працездатності.

На 15–17-й хвилині уроку вчитель може запропонувати дітям закінчити роботу і приготуватися до виконання вправ: розстебнути гудзики на комірці сукні, випрямитися, встати за партою або біля неї залежно від того, в якому положенні будуть виконуватись вправи, і чекати команди починати заняття. Бажано, щоб впродовж кожного тижня застосовувалися два комплекси, бо залежно від характеру роботи буде виконуватись той або інший набір вправ. На наступному тижні використовуються нові комплекси або старі, але під нову музику, можна застосувати попередній комплекс, із частковою заміною однієї-двох вправ новими або запропонувати ті ж самі вправи, але з іншими вихідним положеннями. Це сприяє підвищенню інтересу учнів до такого виду фізкультурно-оздоровчої роботи.

Рухливі ігри на перерві є важливим компонентом рухового режиму. Вони забезпечують активний відпочинок дітей після уроку, сприяють зниженню втоми, підвищують працездатність і підтримують її на більш високому рівні на подальших навчальних заняттях. Найбільш бажаними іграми на перерві є ігри малої та середньої інтенсивності. Досвід і спеціальні дослідження показують недоцільність проведення рухливих ігор великої інтенсивності на звичайній, нетривалій за часом перерві, оскільки відновлення функцій серцево-судинної та дихальної систем, емоційного тону дітей відбувається не на перерві, а на подальшому уроці. При цьому перші 5–7 хвилин бувають малоефективними для навчальної роботи. Діти відволікаються на уроці так само як і після пасивного відпочинку на перерві. Ігри на перерві можна проводити з учнями або в ігровій кімнаті, або в коридорі. Умови приміщення визначають вибір ігор і їх організацію. Небажано використовувати ігри з предметами (м'ячі, обручі та ін.); причина – близькість, вікон, недостатня площа. У теплу суху погоду на початку (вересень) і кінці (травень) навчального року короткочасний відпочинок на перерві бажано проводити на відкритому повітрі. Можна використовувати ігри з м'ячами, кеглями, обручами, організувати дітей для самостійних ігор. Для ігор доцільно відводити 20-хвилинні перерви. Перші 5 хвилин особистий час дитини (прибирання і підготовка робочого місця до наступного заняття, туалет), наступні 10 хвилин – діти граються, решта 5 хвилин – особистий час дитини (миття рук, бесіда з товаришами, відпочинок). За 10 хвилин школярі встигають прийняти участь в двох іграх. Перша повинна бути середньої інтенсивності, а друга – малої інтенсивності, для того, щоб діти змогли отримати фізичне й емоційне навантаження і встигли заспокоїтися до початку наступного уроку. При організації ігор на перервах слід створювати таку обстановку, щоб школярі самі охоче включилися в ігри, без примусу. Спілкування учителів з дітьми на перерві має бути спокійним, веселим, без нотацій, наказів, команд. За розкладом активна перерва проводиться після першого навчального заняття. На другій перерві діти снідають, а це означає, що наступний урок проходить без притаманного йому активного відпочинку. Тому важливо, щоб діти на першій перерві отримали хорошу фізичну і емоційну зарядку.

Правильна організація і проведення рухливих ігор на

перерви залежать, як і будь-яка інша діяльність учителя і вихователя, від рівня їхньої підготовленості. Учителю має бути ознайомлений з іграми, уміти їх організувати, керувати ними, об'єктивно підводити підсумки. Дітей завжди цікавить, хто виграв, хто грав кращий, чия команда дружніша, хто допоміг товаришам в грі, хто менше допускав порушень в правилах. Діти грають охоче, емоційно реагують на все, що пов'язане з грою, особливо якщо за ними зацікавлено спостерігає старший, який вносить поправки, усуває конфлікти, підбадьорює тих, що грають. Тому успішно і цікаво проходять ігри, якщо організовують і беруть участь у них старші школярі. Класний керівник і вихователь при цьому повинні здійснювати загальний контроль за проведенням такого важливого для здоров'я дітей фізкультурно-оздоровчого заходу.

Щоденні заняття фізичними вправами (година фізичної культури або спортивна година) для учнів початкових класів, є важливим компонентом рухового режиму. Година фізичної культури – щоденні тривалістю до однієї години зайняття фізичними вправами, рухливі ігри, спортивні розваги: катання на велосипедах, самокатах, лижах, ковзанах, санчатах і т. д. Це активний відпочинок, який знімає втому, викликає навчальною діяльністю, і сприяє підвищенню рухової активності молодших школярів. Заняття, що проводяться на відкритому повітрі, мають оздоровчу цінність. Специфічними завданнями таких занять є: підвищення працездатності школярів, цілеспрямований розвиток фізичних якостей, вдосконалення рухових навичок, вивчених на уроках фізичної культури. В процесі цього заняття формуються інтереси і потреби учнів в самостійних заняттях фізичними вправами; діти збагачують свої знання про рухливі ігри, набувають умінь організовано грати в колективі однолітків. Зміст заняття може бути дуже різноманітним, але обов'язково доступним учням початкових класів. Він повинен узгоджуватись з навчальним матеріалом програми з фізичної культури, доповнювати його та сприяти кращому засвоєнню та закріпленню рухових навичок, збільшувати руховий досвід дітей і в цілому вдосконалювати моторний розвиток школярів.

Самостійні ігри і розваги проводяться з метою задоволення індивідуальних рухових потреб школярів, формування у них навичок самостійних занять фізичними вправами. Для учнів початкових класів на самостійні ігри необхідно відводити 35–50% часу заняття.

Велике значення має матеріальна, адже за відсутності спортивного майданчика, стадіону або близько розташованих парків неможливо проводити в повному об'ємі фізкультурно-оздоровчу роботу з молодшими школярами. Тому організація навчання передбачає добре обладнані місця для активного відпочинку учнів під час заняття, прогулянок, перерв. Найбільш зручними є ігрові майданчики із спеціальним покриттям або асфальтовані, які придатні для заняття навіть після сильного дощу, оскільки вони добре поглинають воду, або швидко висихають. На асфальті зручно робити розмітку для організованого проведення ігор, естафет (лінії, круги, стрілки, кути, і т. д.). Для кращої орієнтації розмітку потрібно робити різного кольору масляною фарбою. Яскраві, приємні для ока фарби прикрашають ігровий майданчик, надають йому святкового вигляду, викликають позитивні емоції у дітей. На майданчику мають бути раціонально розміщені барвисті дитячі конструкції для лазіння, перелізання, пролізання, висів, упорів, подолання пере-

шкод, для вправ з рівноваги, метань в ціль, драбини, гірки, сходи різної конструкції (вертикальні, паралельні, зігнуті), огорожі, гімнастичні низькі колоди, стійки з кільцями різної висоти. Конструкції необхідно обладнати в одному місці за типом гімнастичного містечка. Для уникнення травм ґрунт на цьому майданчику повинен бути у вигляді спеціальної суміші з чистого піску і дрібної тирси. У зимовий час необхідно обладнати 2–3 гірки для катання дітей на санчатах; каток для катання на ковзанах, прокласти лижню для катання з лижах, залити крижані доріжки для катання на ногах.

Більшість рухливих ігор, естафет, спортивних розваг пов'язані із спортивним інвентарем. Діти люблять ігри з предметами. Не можна примушувати дитину самостійно гратись, якщо у неї в руках немає м'яча, скакалки та ін. Тому в кожному класі має бути набір необхідного спортивного інвентарю з врахуванням числа учнів для активного відпочинку на динамічному занятті.

Прогулянки у кінці навчального дня розглядаємо як додатковий резерв часу для проведення щоденних самостійних ігор і спортивних розваг на відкритому повітрі. Активна прогулянка, як і заняття фізичною культурою, сприяє вирішенню важливих оздоровчих і виховних завдань. Прогулянку доцільно проводити з 16 до 18 години. Половина цього часу, відведена на рухливі ігри і спортивні розваги, доповнює добовий об'єм рухів на 30–40%.

Змістом активної прогулянки можуть бути ігри, рекомендовані для години фізичної культури, які розучуються на уроках фізкультури, спонтанні рухливі ігри, що виникають в колективі дітей, і спортивні розваги, які доповнюють основний зміст активної прогулянки. Цікаві й корисні пішохідні прогулянки за межі школи, наприклад в сусідній парк, на стадіон.

Заняття фізичними вправами на прогулянці проводиться з урахуванням інтересів дітей. Їм надається вільний вибір рухливих ігор і спортивних розваг. Проте, враховуючи малий руховий досвід, недостатньо сформовані інтереси, класний керівник або вихователь повинні керувати рухами дітей: в першу чергу стимулювати їх рухову активність, допомагаючи в організації ігрового колективу та у виборі відповідних ігор і вправ, контролювати фізичне навантаження, стежити за самопочуттям школярів під час заняття фізичними вправами. Рухова активність учнів на прогулянці може бути не лише малою та середньої інтенсивності, як це рекомендується під час рухливих ігор на перервах, але й значною по фізичній і емоційній інтенсивності (при цьому необхідно мати на увазі, що діти до кінця дня бувають дуже втомлені). Вихователь повинен так організувати заняття фізичними вправами, щоб ігри з високою інтенсивністю передували іграм з середньою та низькою інтенсивністю. Під час прогулянки необхідно використати дитячі конструкції на шкільному майданчику. Взимку у безвітряну погоду при температурі до – 22° рекомендуємо утеплювати одяг і скорочувати тривалість прогулянки.

Секційна робота з фізичної культури з учнями початкових класів – це додаткові заняття фізичними вправами, які проводяться в режимі продовженого дня. Позакласна робота в школі, сприяє залученню дітей до занять фізичними вправами, формуванню стійкого інтересу до цієї форми роботи. У цих заняттях беруть участь усі бажуючі діти. Як відомо, позакласна робота сприяє оздоровленню дітей, корекції функціональних відхилень в поведінці, фізичному розвитку, з віком згладжує відставання в

розвитку рухової функції, допомагає у боротьбі з надмірною вагою. Заняття в секціях повинні проводитися не більше двох разів на тиждень. Для здорових учнів в школі можна організувати роботу секції рухливих ігор з м'ячем. Їх проведення доступне та цікаве дітям. У секції учні вчаться володіти м'ячем, підкорятися правилам ігор, коректно взаємодіяти в колективі гравців. Цілеспрямовано здійснюється процес виховання завзятості, сміливості і волі дітей. Секція рухливих ігор допомагає надалі вибрати до душі спортивні ігри. Окрім рухливих ігор з м'ячем, заняття в секції можуть включати ходьбу в різному темпі, біг, стрибки, метання різних предметів, загальнорозвиваючі вправи, рухливі ігри у поєднанні з бігом, стрибками, перешикуваннями, прості естафети. Тривалість занять в секції рухливих ігор з м'ячем складає 40–60 хв. Чергування різних фізичних вправ і рухливих ігор повинно передбачати організацію відпочинку після проведення інтенсивних ігор. Після проведення ігор і вправ з високою інтенсивністю необхідно планувати вправи і ігри з середньою та низькою інтенсивністю.

Для учнів початкових класів доцільно організувати секцію гімнастики, де в комплекс вправ включені доступні дітям елементи з основної гімнастики, художньої гімнастики, акробатики, загально розвиваючі і вільні вправи, гімнастичні стрибкові вправи.

Секція гімнастики особливо сприяє формуванню в молодших школярів інтересу до певних рухів, видів фізичних вправ, а надалі – до видів спорту. У секції дітей знайомлять з азами гімнастичних вправ: з доступними вільними вправами (з предметами і без предметів), з вправами на гімнастичних снарядах (низькій колоді, стінці, лавці, сходах), на яких засвоюють навички ходьби на вузькій опорі, лазіння, висів, упорів, стрибків. Значне місце в заняттях займають ходьба, біг, танцювальні кроки, стрибки, загальнорозвиваючі вправи з предметами і без предметів (стоячи, сидячи, лежачи на підлозі), рухливі ігри з перешикуванням і стрибками, кидками і ловінням м'ячів різного діаметру, ігри з фіксацією статичних положень, подоланням перешкод.

Велике значення для росту і розвитку молодших школярів мають заняття в секції плавання. Вони проводяться систематично (1–2 рази в тиждень) і суттєво підвищують опірність організму до захворювань, підтримують розумову працездатність на оптимальному рівні, яка не знижується навіть до кінця навчального року. Механічна дія води, температура якої нижча температури тіла, а також своєрідні умови дихання і особливості рухів під час плавання здійснюють позитивний вплив на організм дитини. Плавання не лише сприяє оздоровленню, загартовуванню організму дітей, але й зміцнює їх

нервову систему. Тому чим раніше дитина почне плавати, тим більшу воно принесе користь дитячому організму. Заняття плаванням особливо сприятливі для розвитку м'язової системи. Вони удосконалюють серцево-судинну систему, обумовлюють хороший розвиток дихальної мускулатури, внаслідок вдиху і видиху у воду покращують рухливість грудної клітки. При плаванні вага тіла не тисне на незміцнілий ще в цьому віці хребет. Тому плавання робить коригуючий вплив на формування дитячої стопи, є засобом профілактики плоскостопості. Заняття плаванням створюють умови для виховання дисциплінованості, сміливості, волі сприяють розвитку вміння взаємодіяти в незвичних умовах. Секційні заняття плаванням в ранньому віці можуть в подальшому допомогти дитині визначити своє місце в спорті.

Велике значення у фізкультурно-оздоровчій роботі з молодшими школярами мають заняття в секціях загальної фізичної підготовки для учнів з відхиленнями в поставі та дітей, які мають надмірну вагу I і II ступенів. Такими відхиленнями в стані здоров'я страждають відповідно до 30 і 15% учнів 6–10 років. Тому при плануванні занять значне місце відводиться плаванню.

Висновки. Отже, виконання усього об'єму фізкультурно-оздоровчих заходів при навчанні учнів початкових класів сприяє компенсації недостатньої рухової активності, підвищує рівень розвитку і моторну зрілість дітей.

Література

1. Бичук О.І. Фізкультурно-оздоровча робота у школі: навч. посіб. Луцьк: Надстир'я. 1977. 144 с.
2. Виленская Т.Е. Физическое воспитание детей младшего школьного возраста: учеб. пособие. Ростов-на-Дону: Феникс, 2006. 256 с.
3. Шиян Б.М. Теорія і методика фізичного виховання школярів. Частина 2. Тернопіль: Навчальна книга. Богдан, 2002. 248 с.
4. Шерета В.В. Спортивно-масова та фізкультурно-оздоровча робота в школі: [навч. посіб.]. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2006. 336 с.

References

1. Bychuk O.I. Fizkulturno-ozdorovcha robota u shkoli: navch. posib. Lucz'k: Nadstir'ya. 1977. 144 s.
2. Vylen'skaya T.E. Fizy'cheskoe vosp'y'tany'e detej mlad'shego shkol'nogo vozrasta: ucheb. posoby'e. Rostov-na-Donu: Feny'ks, 2006. 256 s.
3. Shiy'an B.M. Teoriya i metody'ka fizy'chnogo vy'hovannya shkol'yariv. Chasty'na 2. Ternopil': Navchal'na kny'ga. Bogdan, 2002. 248 s.
4. Shereta V.V. Sporty'vno-masova ta fizkulturno-ozdorovcha robota v shkoli: [navch. posib.]. Kirovograd: RVV KDPU im. V. Vynny'chenka, 2006. 336 s.

Zamrozevuch-Shadrina S.R.,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the department of professional methodologies and technologies of primary education DVNZ «Vasyl Stefanyk Precarpathian National University», zamrozevuch24@rambler.ru

Ukraine, Ivano-Frankivsk

PECULIARITIES OF CONDUCTING PHYSICAL AND HEALTH WORK WITH JUNIOR SCHOOLCHILDREN

The article reveals the content and features of physical culture and health work with younger students as a priority area of physical education in primary school. The author provides methodological recommendations for conducting various forms of physical culture and health work with primary school students, compliance with which will help increase their physical activity.

Key words: physical culture and health work, elementary school students, health.

УДК 37.013.42

Зубрицький І.Я.,

к.пед.н., доцент кафедри соціальної педагогіки та корекційної освіти
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, ihorzubr@ukr.net

Україна, м. Дрогобич

О. ТИСОВСЬКИЙ ПРО ПРОБЛЕМИ ШКІЛЬНОГО ТА ПОЗАШКІЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ТА УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

У статті на основі окремих сюжетів із публікацій, вміщених на сторінках галицьких педагогічних часописів «Наша Школа» та «Світло», розглядаються погляди вченого, педагога та громадського діяча О. Тисовського на проблему шкільного та позашкільного виховання українських дітей та учнівської молоді Східної Галичини першої третини ХХ ст.

Ключові слова: О. Тисовський, «Наша Школа», «Світло», Пласт, проблеми виховання, сімейне виховання, моральне виховання.

Постановка проблеми. Постать д-ра Олександра Тисовського (1886–1968) насамперед асоціюється із діяльністю найбільшої та найстарішої української скаутської організації «Пласт» [1]. С. Наклович у прощальній промові, виголошеній 5 квітня 1968 року на могилі О. Тисовського (пластовий псевдонім Дрот), оцінюючи життєвий доробок цього громадського діяча, педагога, вченого й «великого виховника молоді» вказував, що «він створив діло, яке буде записане золотими буквами в нашій історії, він створив Пласт. Але й колиби поза Пластом він нічого більше б не створив, то це вже величезне діло і його ідеї, будуть жити вічно серед нашої молоді» [2].

О. Тисовський розробив унікальну виховну систему Українського Пласту, як позашкільної організації дітей та молоді для «патріотичного гарту, фізичного і морального виховання та самовиховання» [3, с.3210]. Проте, його педагогічні інтереси не обмежувалися виключно справами пластової організації. Він залишив по собі низку публікацій, що стосувалися проблем виховання українських дітей та молоді у шкільному та позашкільному середовищі.

Основним джерелом для аналізу означеної теми є наукові публікації О. Тисовського, розміщені у науково-педагогічному журналі «Наша Школа» та у педагогічному часописі «Світло».

Мета роботи – проаналізувати погляди О. Тисовського на проблеми шкільного та позашкільного виховання дітей та учнівської молоді у Східній Галичині у першій третині ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. О. Тисовський у статті «Уваги про виховане молодіж (3 приводу введення у школах т.зв. класових громад)» [4] зазначав, що батьки та педагоги, повинні змінити дотеперішнє «зверхне» ставлення до молоді та розпочати працю над своїми власними помилками («похибками»). Він пробував «вчислитися» й перелічити ці «похибки» та «факти», які, на його думку, заважали старшому поколінню «добре виховувати» дітей та молодь. Звертаючись насамперед до вчителів, О. Тисовський наголошував, що: «коли дехто злегковажить собі умовини фізичного розвою хлопця, придавить живу вдачу, не подбає щоб у ній розвивалась бистроумність, необережно скартає цікавість, не узває

порадності, не похвалить старанності, власною недбалістю хочби в якихсь дрібничках обнизить в його очах вартість старання, неестетичністю власного одягу, некоректністю в захованю товариських форм, неперебірчивістю висловів оправдає посередно бруд, неохарність, гбуроватість, некультурність ученика, легкодужно зробленим закидом викличе недовіре ученика до поваги моральної сили, або байдужністю чи неосторожним знеохоченем до молодечих ідеальних поривів пригасить в ученику бажане чогось гарнішого, вищого, ліпшого», то не має ніякого морального права засуджувати чи давати оцінку молоді [4, с.205].

Іронізуючи над різноманітними «доказами» на користь того, що «теперішня молодіж» є «звичилою» й тому потребує «давніших» покарань, О. Тисовський закликав, якнайшвидше, відмовитися від такого «примітивного» та «неінтелігентного» думання. Те, вказував педагог, що учнівська молодь нерідко є «фізично слаба, лінива тілесно й умово, знеохочена не то до науки а взагалі до життя, непорядна, недбала, нечиста, неморальна, безідейна», є насамперед наслідком «різного роду промахів», «недогляду», «похибок» з боку батьків, педагогів та громадськості [4, с.205].

О. Тисовський вважав, що кожен «інтелігентний» педагог, який працює із учнівською молоддю та прагне усунути «шкільні хиби», зобов'язаний чітко усвідомлювати, що «при вихованні треба тямити про все рівночасно», тобто «усувати хиби не поодинокі, лиш всі нараз» і «кожний учасник з осібна мусить тямити про цілість і кожний мусить вміти точно лучити льогічною звязию свою власну участь з успіхом праці всіх» [4, с.206].

У статті «Виховання перед школою для школи» [5], О. Тисовський детально зупиняється на теорії і практиці шкільного («масового») виховання, яке, на його думку, є «сурогатом» справжнього, індивідуального виховання. «Масове» виховання, стверджував він, викликане насамперед недовір'ям соціуму до виховного хисту й вміння більшості родин. Воно, на його думку, умотивоване загальним суспільним благом – «збереження матеріальної і духовної культури народу», а оскільки немає певності у тому, що всі громадяни розуміють вагу цього питання, то суспільство вимушене дбати про інституції, школи та виховні заклади, які давали б дітям необхідну

кількість «образування і виховання». Проте, як і кожен «сурогат», школи мають свої недоліки («хибні сторони») у порівнянні із «первісною виховною інституцією», якою є родина, та батьківський дім.

Акцентуючи увагу на важливості родинного виховання та навчання, О. Тисовський наголошує, що сім'я аж ніяк не може замінити шкільної освіти. Природнім обов'язком сім'ї, стверджував він, є передусім організація дошкільного виховання дитини таким чином «щоби школа в своїй масовій виховній праці не потребувала боротися з хибами, яких сама не спричинила і які вже потім запізно направляти» [5, с.2].

Для виконання таких завдань, вказував О. Тисовський, родина, а передусім батьки, повинні оволодіти новітніми педагогічними методами виховання, для того «щоби не допустити до утривання таких елементів характеру, що їх пізніше годі буде безслідно викоринити а рівночасно дати дитині такий засіб життєвого досвіду, який зберігби її перед деяким шкідливим діланням масового виховання у школі» [5, с.2].

Важливими елементами родинно-сімейного дошкільного виховання, на думку педагога є: «здоровля», «послух», «замилування до порядку і чистоти», «чистих і гарних початків рідної мови», «поєдинного але широко й ніжнього способу висловлювати свої гадки», «живого заінтересування оточенням, ніжностічужств, відчужування краси» [5, с.2].

О. Тисовський вказує, що дитина, яка «не плекана в достаточнім, свободнім руху на отвертому, чистому, здоровому воздусі, на ясному світлі, не гартована мірно на зміни воздуха, сипляюча в душних або задимлених тютюновим димом комнатах, змушена разом зі старшими пізно лягати спати а зате пересипляючи здорові свіжі ранішні години, невідповідно або мало живлена, злочинно поєна алкогольними напівками хоч би в малій скількості, носить в собі потім зароди незлічимих фізичних і психічних недуг і брак відпорности, що його значно збільшає довге годинне висиджування у школі, хоч би й дуже гігієнічно уладженій» [5, с.2]. Сама система шкільної освіти, твердить дослідник, вибудована таким чином, щоб «насилно втовкати в мозок знання вікової без упину зростаючої культури людства» й тому, таку «наругу» без шкоди для здоров'я може витримати лише «направду здоровий молодий організм». Тому, родина зобов'язана докласти максимум зусиль, щоб забезпечити необхідні умови для повноцінного фізичного й психічного розвитку дитини в передшкільному віці та дати їй «як найбільший запас здоровля, щоби вона змогла школу «перебути» [5, с.2].

Необхідною складовою повноцінного сімейного дошкільного виховання, вважав О. Тисовський, що значно пришвидшить та полегшить дитині процес адаптації у школі, є навчання «чистих і гарних початків рідної мови» та вміння «висловлювати свої звичні думки» [5, с.3]. На жаль, вказував О. Тисовський, розмовна мова значної кількості дошкільнят є перенасиченою мовними «хибами», що є дзеркальним відбиттям «хиб» мови батька або матері. У шкільному віці, це знаходить свій прояв у перекручуванні слів, окремих понять, вживанні вуличного жаргону й нецензурної лайки, яка «мимо всіх найліпших зусиль школи» глибоко вкорінюється у

лексикон дітей та залишає «значні сліди навіть у дорослих потім інтелігентних осіб» [5, с.3]. Але найбільш прикорм є той факт, наголошує О. Тисовський, що ці мовні «хиби» дітей стають загалом великим «нещастям для культури українського народу» і напряду призводять до її знищення.

Ще однією значимою «прикметою» родинно-сімейного дошкільного виховання є прищеплення дитині «живого заінтересування оточенням, ніжности чужств, відчужування краси» [5, с.3].

Багато уваги приділяв О. Тисовський характеристиці такого елементу родинно-сімейного виховання, як завоювання моральних цінностей, етичних норм взаємин між людьми, виховання культури поведінки. Дитина, твердив він, яка прибуває до школи без «призвичаєння до послуку й без замилування до порядку є наче тим зернятком піску, яке дісталоса межі триби машини. Чим більше зерняток, тим більше машина скрегоче, спинюється, вкінці – стає» [5, с.3]. Школа, вказував О. Тисовський, має у своєму розпорядженні цілий арсенал «кар» та «класифікаційних нот», але, «ні кари ні двійки не є науванням ні вихованням» [5, с.3]. Школа має право і мусить вимагати від дітей дотримання дисципліни, оскільки це є передумовою «масового наування», але «відзвичаювати дитину привчену до непослуку і не порядку тоді, коли на послукуві і порядкуви вже мається оперти масове наування, нераз зовсім неможливо, бо за пізно» [5, с.3].

На жаль, наголошував О. Тисовський, батьки нерідко мали хибні уявлення щодо своєї ролі у процесі виховання дітей. Вони вважали що виховання – це насамперед завдання школи та вчителів. Буває, вказував дослідник, що впадають і в іншу крайність – використовують антипедагогічні форми і методи виховання, такі як: приниження, фізичні покарання, авторитарну вимогливість тощо. Загалом, підкреслював він, і одні й другі не розуміють, що від рівня їхньої моральної культури, устремління й сповідуваних цінностей, сімейних виховних традицій, досвіду соціального спілкування залежить подальший розвиток особистості дитини та її моральне становлення. Така педагогічна некомпетентність батьків, на думку О. Тисовського, не тільки призводить до «загроженої будучності» дитини, «спокою і доброї слави дому», а й створює «виховну» загрозу для дітей з інших сімей, які навчатимуться з ними в одній школі – «дім, що занедбує чужства дитини в перших хвилях їх розвою, кривдить не тільки свою власну дитину, але й ті всі шкільні діти, на які лихий примір поділає, хоч би самою своєю появою» [5, с.3]. Діти, які були «позбавлені дому» і «повноцінного домашнього виховання», стверджував О. Тисовський, при переважачому «чисельному відношенню», прийшовши до школи, негативно впливатимуть на «добре виховані одиниці», які «потонуть серед маси», що значно утруднить навчальний процес, та зведуть нанівець виховні впливи педагогів школи. Наслідком цього можуть стати «крадежі, обманства, злові пакости, безсоромні діла і т. п., які нераз лучаються в найгарніших школах» [5, с.3].

Висновок. О. Тисовський вважав, що «хиби» дошкільного виховання та педагогічна некомпетентність значної частини батьків, часто є тими чинниками, які негативно



УДК 550.34

Ігнатишин А.В.,*інженер Відділу сейсмічності Карпатського регіону Інституту геофізики ім. С.І. Субботіна НАН України, sitkobel@i.ua**Україна, м. Львів***Ігнатишин В.В.,***к.ф.-м.н., ст. науковий співробітник Відділу сейсмічності**Карпатського регіону Інституту геофізики ім. С.І. Субботіна НАН України, rgstrs1962@ukr.net**Україна, м. Львів**доцент кафедри географії та туризму Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II**Україна, м. Берегове***Ігнатишин М.Б.,***провідний інженер Відділу сейсмічності**Карпатського регіону Інституту геофізики ім. С.І. Субботіна НАН України, sitkomonika@i.ua**Україна, м. Львів***Іжак Т.Й.,***к.г.н., PhD, доцент, заступник завідувача кафедри географії та туризму**Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II, tiboras@kmtf.uz.ua**Україна, м. Берегове***Вербицький С.Т.,***к.ф.-м.н., провідний науковий співробітник, завідувач Відділу сейсмічності**Карпатського регіону Інституту геофізики ім. С.І. Субботіна НАН України, sergever@gmail.com**Україна, м. Львів*

ГІДРОЛОГІЧНІ ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА ГЕОДИНАМІЧНІ ПРОЦЕСИ В КАРПАТСЬКОМУ РЕГІОНІ

В статті представлено результати вивчення взаємозв'язку варіацій параметрів геофізичних полів в Закарпатському внутрішньому прогині за 2019 рік. Актуальність проведених досліджень викликана сейсмічністю регіону та відсутністю на протязі тривалого часу реєстрації відчутних місцевих землетрусів. Тривалі геофізичні спостереження в Закарпатті відмітили вплив факторів на динаміку протікання сейсмотектонічних процесів в регіоні. Зокрема виявлено гідрологічний аспект геодинамічного стану Закарпатського внутрішнього прогину: вплив інтенсивних атмосферних опадів на гідрологічний стан регіону-підвищення рівня води в свердловинах та річках водного басейну Закарпаття. Також виявлено зв'язок сучасних горизонтальних рухів кори в зоні Оаиського глибинного розлому із динамічними процесами гідрологічного стану регіону. За результатами комплексних геофізичних спостережень в Карпатському геодинамічному полігоні відмічено: інтервали динамічних процесів геофізичних полів та підвищена місцева сейсмічність співпадають. Таким чином, гідрологічний фактор підвищення місцевої сейсмічності очевидний, що було підтверджено результатами геодинамічних, гідрологічних та сейсмологічних спостережень в Закарпатті в 2019 році.

Ключові слова: сейсмічна активність, атмосферні опади, гідрологічний стан, землетруси, атмосферні опади, сучасні горизонтальні рухи кори, Оаиський глибинний розлом, деформограф.

Постановка проблеми. Територія Закарпаття відноситься до сейсмонебезпечної зони, в якій можуть відбутися відчутні місцеві землетруси періодичністю 2–6 землетрусів в рік. Кількість невеликих підземних поштовхів на території Закарпатського внутрішнього прогину протягом року вимірюється десятками. Необхідно відмітити тривалий період сейсмічного затишшя щодо відчутних місцевих землетрусів. В липні 2015 року на території Тячівського району Закарпатської області зареєстровано кілька десятків місцевих землетрусів, в тому числі 6 відчутних населенням регіону. Таким чином, протягом 4.5 років відчутних землетрусів в Карпатському геодинамічному полігоні не відбулося, що підвищує ризик погіршення екологічного стану регіону. Протягом тривалого періоду на території Закарпаття

проводяться комплексні геофізичні спостереження на режимних геофізичних станціях Карпатського відділення та Відділу сейсмічності Карпатського регіону Інституту геофізики ім. С.І. Субботіна НАН України. Виконуються вимірювання серії параметрів геофізичних полів в регіоні: магнітного поля Землі, електромагнітної емісії, радіоактивного фону середовища. Також проводяться спостереження за варіаціями параметрів метеорологічного, гідрологічного та астрофізичного станів регіону. За результатами наукових досліджень в регіоні відмічено певні особливості сейсмотектонічних процесів, зокрема гідрологічний аспект геодинамічного стану. Дослідження сучасних горизонтальних рухів кори, вивчення зв'язків геофізичних полів та просторово – часового розподілу місцевої сейсмічності вказали на їх взає-

мозв'язок [1-15]. Одним із найважливіших аспектів геодинамічного стану регіону є гідрологічний аспект, землетруси відбуваються в інтервалах інтенсивних рухів кори, викликаних атмосферними опадами, підняттями рівнів води у місцевих водоймах. Важливо продовження вивчення варіацій гідрологічного стану регіону та його впливу на геологічні процеси.

Метою роботи є вивчення зв'язку сейсмічності регіону із сучасними горизонтальними рухами в зоні Оашського глибинного розлому, вклад параметрів гідрологічного стану в геодинамічний стан регіону. Для вирішення задач пов'язаних із поставленою метою проведено дослідження варіацій параметрів сучасних рухів кори, просторово-часового розподілу місцевої сейсмічності, параметрів метеорологічного та гідрологічного стану регіону за 2019 рік. При вивченні рухів кори використано кінематичні характеристики та порівняно із динамікою атмосферних опадів.

Виклад основного матеріалу. *Аналіз варіацій атмосферних опадів в регіоні за 2019 рік. Режимна геофізична станція «Тросник» (РГС «Тросник»).*

На режимній геофізичній станції «Тросник» Карпат-

ської дослідно-методичної геофізичної партії Відділу сейсмічності Карпатського регіону Інституту геофізики ім. С.І. Субботіна НАН України НАН України проводяться комплексні геофізичні спостереження, які включають в себе вимірювання параметрів метеорологічного та гідрологічного стану, варіацій величин геофізичних полів. При дослідженні характеристик гідрологічного стану проведено вимірювання атмосферних опадів на РГС «Тросник». На території Закарпаття функціонують деформометричні станції, на яких вимірюються зміщення верхніх шарів земної кори. Інформацію про сейсмічний стан регіону отримано, аналізуючи сейсмологічні спостереження, що проводяться за допомогою сучасних цифрових сейсмометрів. Всі геофізичні станції, розташовані на території Закарпаття та пункт спостереження «Королеве» проводять сейсмічні спостереження, охоплюючи всі сейсмонебезпечні зони регіону. В роботі представлено результати геофізичних спостережень за 2019 рік на території Закарпатського внутрішнього прогину.

Показано розподіл атмосферних опадів за 2019 рік (рисунок 1).

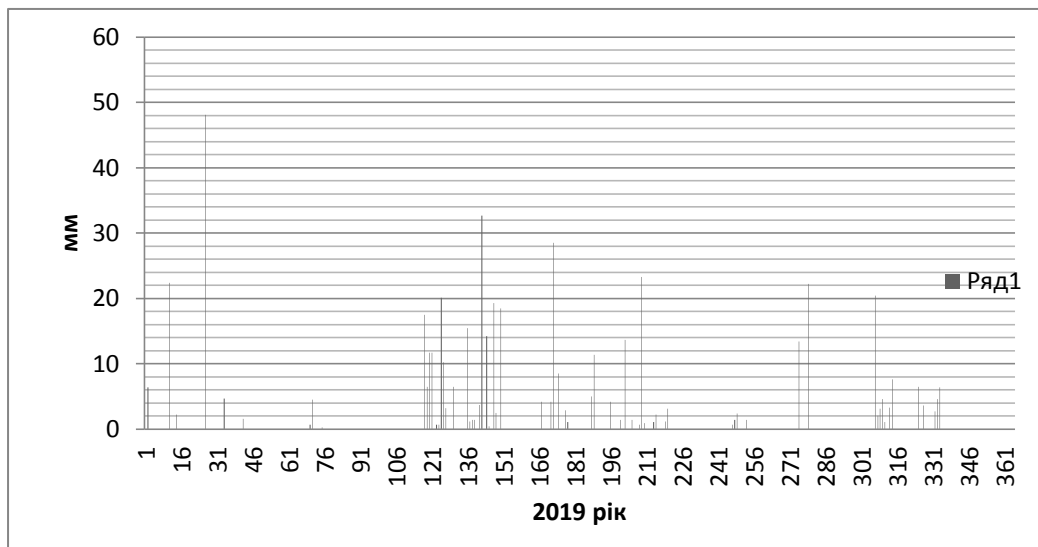


Рис. 1. Атмосферні опади на РГС «Тросник» за 2019 рік. Закарпатський внутрішній прогин.

За 2019 рік на території регіону зареєстровано опади величиною: 558 мм. Ця величина в двічі менша за річний баланс в даному регіоні, минулий 2018 рік характерний опадами величиною: 600 мм. В 2010 році на території Виноградівського району випало 1100 мм атмосферних опадів. Наступні роки характерні поступовим зменшенням кількості атмосферних опадів, в 2012 році зареєстровано найменшу річну кількість атмосферних опадів: 275 мм. 2013–2019 рр. – це роки, характерні меншими річними атмосферними опадами. З графіка видно – інтенсивність опадів припадає на декілька часових інтервалів. Порівняно кінематику рухів кори та варіації параметрів гідрологічного стану за 2019 рік (рисунок 2). Сучасні горизонтальні рухи кори в Карпатському регіоні вимірюються на режимних геофізичних станціях та пунктах деформометричних спостережень, розташованих на різних геологічних структурах регіону: Берегівському горбогір'ю, в

зоні Оашського глибинного розлому. На Берегівському горбогір'ю функціонувала деформометрична станція «Берегове-1», розташована в штольні на горі біля с. Мужієве, Берегівського району Закарпатської області. Тут реєстрували сучасні горизонтальні рухи земної кори за допомогою двох деформометрів базами 11 та 22 мм. За результатами деформометричних спостережень на початку 80-х років відмічено стиснення порід в близько широтному напрямку та розширення в близько меридіональному напрямку. На початку 90-х років минулого століття змонтовано два деформометри розташованих у взаємно перпендикулярних напрямках, базами відповідно: 6 м та 24.5 м на режимній геофізичній станції «Берегове». За результатами деформометричних спостережень на пункті деформометричних спостережень «Берегове-2» було відмічено розширення в перпендикулярному напрямку до простирання Карпат та стиснення

в напрямку їх протягання. Для вивчення характеру геодиніміки регіону в центральній частині Закарпаття в 1999 році було створено пункт деформометричних спостережень «Королеве» в штольні гори в смт Королеве, Виноградівського району, Закарпатської області. В штольні змонтовано горизонтальний деформометр базою 24.5 м, азимут якого становить 80°. Особливістю деформометра було його розташування в зоні Оашського глибинного розлому. За результатами деформометричних спостережень на ПДС «Королеве» було відмічено інтенсивне розширення земної кори в напрямку E-W, на відміну від результатів отриманих на деформометрах Берегівського горбогір'я. Деформометр на ПДС «Королеве» безперервно працює до цих пір, результати спостережень відмітили особливості та характеристики сучасних горизонтальних рухів в Закарпатському внутрішньому прогині. Величина вікових ходів на деформометричних станціях Закарпаття знаходилася в інтервалі сучасних рухів кори в Карпато-Балканському регіоні за досліджуваний період (кінець 20 ст., початок 21 ст.). Важливість деформометричних спостережень в регіоні викликана зв'язком інтенсивних рухів кори та проявів сейсмічності Закарпатського внутрішнього прогину. Актуальність геофізичних спостережень в сейсмонезбезпечних регіонах також викликана тим, що в періоди інтенсивних рухів кори та зміни характеру рухів кори спостерігаються активізація сейсмічності та акумуляція пружно-деформованої енергії. Таким чином, вивчення періодичностей сейсмічності регіону викликано вивчення сучасних горизонтальних рухів кори. Проведені геофізичні спосте-

реження в Карпатському регіоні показали на зв'язок гідрогеологічного стану та сейсмотектонічних процесів. Зокрема було відмічено гідрологічний аспект сейсмотектонічних процесів в Закарпатському внутрішньому прогині. Якщо на території регіону за добу реєстрували інтенсивні опади, величина яких вимірювалась місячними нормами атмосферних опадів, то відбувалося підняття рівня води в навколишніх річках, річці Тисі. Підняття рівня води в свердловинах та річках супроводжувалося динамічними рухами кори, реєстрованими в зоні Оашського глибинного розлому. Спостерігають перерозподіл геомеханічної енергії, який за певний інтервал відмічається проявом інтенсивних сейсмічних подій, в основному відчутними місцевими землетрусами. Методологічний аспект дослідження полягає в побудові часового розподілу атмосферних опадів за 2019 рік, виміряних на РГС «Тросник», проведено порівняння із динамікою сучасних горизонтальних рухів кори в зоні Оашського глибинного розлому. Вивчався зв'язок отриманих результатів із просторово-часовим розподілом місцевої сейсмічності регіону. Сейсмічними станціями розташованими на території Закарпатського внутрішнього прогину зареєстровано 116 місцевих землетрусів, також необхідно відмітити, що за 2019 рік тут не відбулося жодного відчутного місцевого землетрусу. Враховуючи періодичність сейсмотектонічних процесів в регіоні, така тенденція в сейсмічності, актуалізує дослідження зв'язків геофізичних процесів в сейсмонезбезпечних регіонах України. Представлено часовий розподіл атмосферних опадів та характер динаміки рухів кори за 2019 рік (рисунок 2).

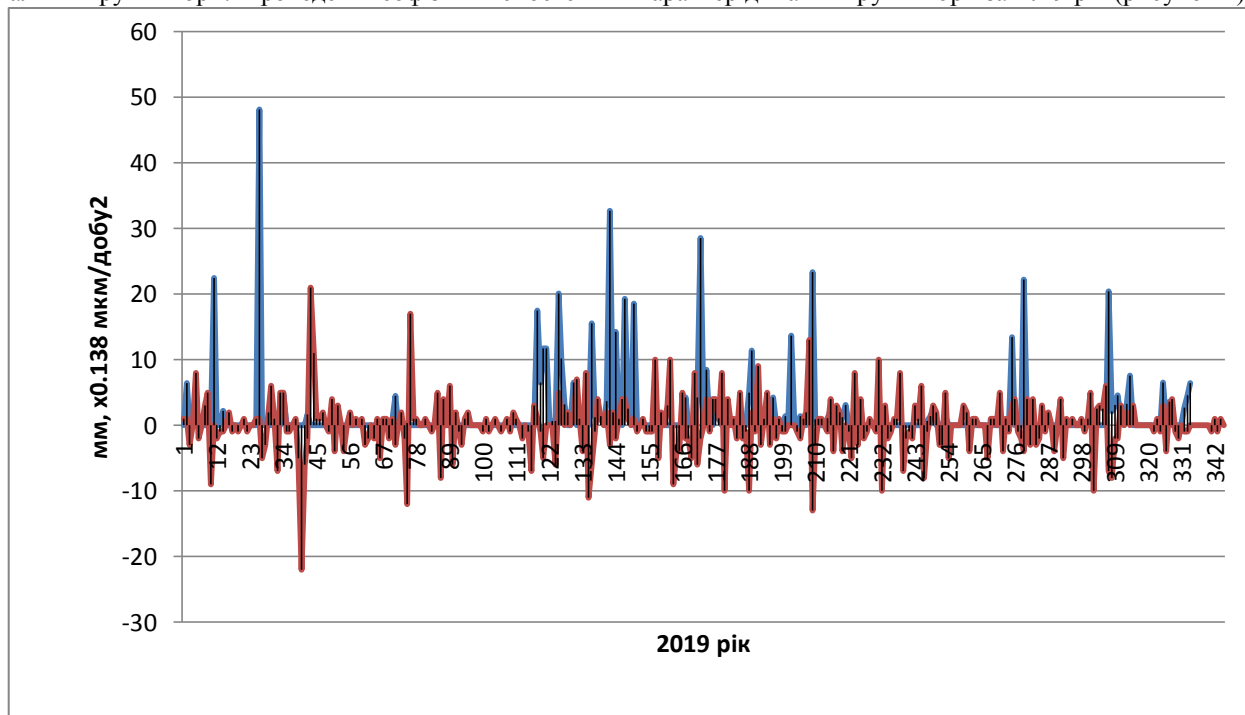


Рис. 2. Атмосферні опади (крива синього кольору) та сучасні рухи кори (крива червоного кольору) в 2019 році.

Атмосферні опади на протязі року розподілені в трьох основних інтервалах: початок року та кінець, середина року, коли опади інтенсивніші. Відмічено короткочасні інтервали часу протягом яких інтенсивні опади супроводжуються швидкими рухами кори в зоні Оашсь-

кого глибинного розлому. Тому виділяються періоди інтенсивних рухів кори, подібно до періодів підвищених величин атмосферних опадів.

Представлено просторово-часовий розподіл місцевої сейсмічності (рисунок 3).

Атмосферні опади в регіоні та їх динаміка супроводжується підвищенням місцевої сейсмічності. Відмічено подібність кривих спостережуваних величин атмосферних опадів та часового розподілу місцевої сейсмічності.

Відмічено зв'язок гідрологічного та геодинамічного стану за 2019 рік в Закарпатському внутрішньому прогині (рисунк 6).

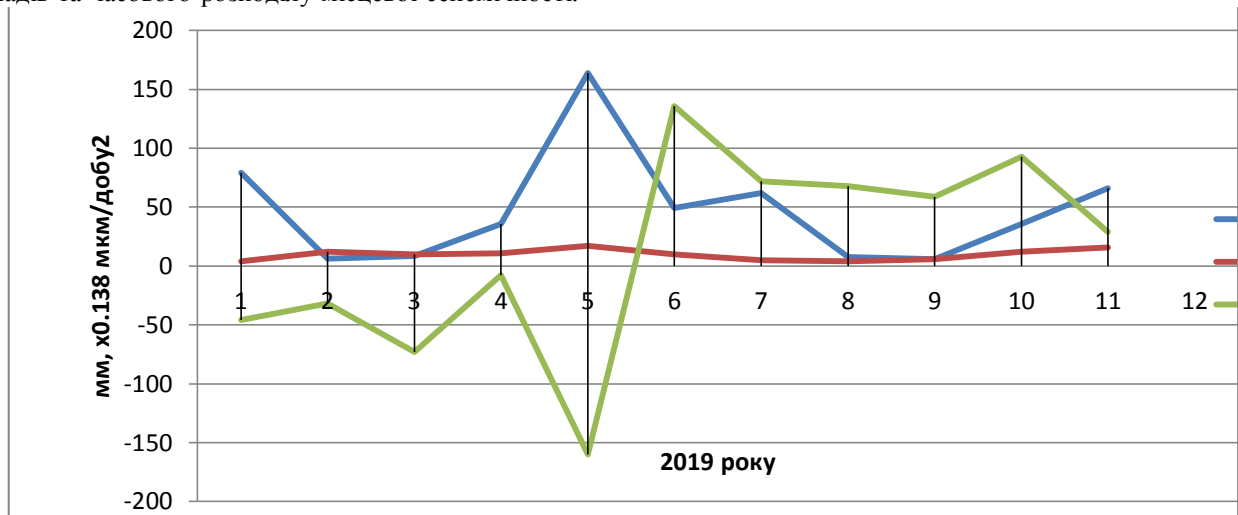


Рис. 6. Рухи кори (крива зеленого кольору), варіації атмосферних опадів (крива синього кольору), сейсмічність регіону (крива червоного кольору). 2019 рік. Закарпатський внутрішній прогин

Атмосферні опади супроводжуються інтенсивними рухами кори, які в свою чергу знаходяться в одному часовому інтервалі з періодами підвищення сейсмічності в регіоні. Інтенсивні опади викликають розширення порід, в місячному діапазоні – стиснення порід супроводжується розрядкою напружено-деформованого стану порід. Модель геофізичного стану регіону: інтенсивні атмосферні опади викликають інтенсивні рухи кори, які можуть бути джерелом розрядки місцевих землетрусів.

Висновки. За період 2015–2019 рр. сейсмічність регіону залишається підвищеною-реєструються щорічно сотні місцевих землетрусів. Проте слід відмітити відсутність сильних відчутних місцевих землетрусів за досліджуваній період. Цей факт актуалізує продовження вивчення зв'язку геофізичних полів в періоди інтенсивності сейсмотектонічних процесів. Кількість атмосферних опадів за 2019 рік в центральній частині Закарпатського внутрішнього прогину становить 558 мм. В 2019 році продовжувалися розширення порід величиною $+6.4 \times 10^{-7}$. Місцева сейсмічність представлена 116 місцевими землетрусами малого енергетичного класу. Аналіз результатів геофізичних спостережень відмітив зв'язок гідрологічного стану регіону із геодинамічним станом в умовах відсутності відчутних місцевих землетрусів. Таким чином, в зв'язку із тривалим періодом відсутності прояву відчутних землетрусів актуально продовження вивчення впливу факторів на протікання сейсмотектонічних процесів для отримання картини геодинамічного стану регіону.

Література

1. Ігнатишин В.В. Дослідження гідрогеологічного аспекту сейсмотектонічних процесів в Закарпатському внутрішньому прогині. *Географія в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка: 85 років – досягнення та перспективи (GTSNU): матеріали міжнародної науково-практичної конференції присвяченої 85 річчю географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка* (м. Київ, 30-31 березня 2018 р. / гол.ред.колегії Я.Б. Олійник; КНУ імені

Тараса Шевченка – К.: Прінт-Сервіс, 2018. С.265-269. ISBN 978-617-7069-75-8.

2. Ігнатишин В.В., Ігнатишин М.Б., Ігнатишин В.В. Метеорологічні аспекти геодинамічного стану геологічних структур Закарпаття. *Регіон-2018. суспільно-географічний аспекти: матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих науковців* (м.Харків, 3–4 квітня 2018 р.)/ Гол.ред.колегії Л.М. Немець. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2018. С.191-194. ISBN 98-966-285-482-4.

3. Ігнатишин В.В., Ігнатишин А.В. Аерофізичні параметри та дослідження екологічного стану Закарпатського внутрішнього прогину. *Наука. Освіта. Молодь. Умань-2018: матеріали XI Всеукраїнської наукової конференції молодих науковців та студентів* (м. Умань, 26 квітня 2018 року) в 2-х ч. Ч.1/ ред. кол.: В.В. Сокирська (гол.ред.), А.І Мельник, О.А. Смерецька – Умань: ВПЦ «Візаві» 2018. С. 179-182.

4. Ігнатишин В.В., Іжак Л.І. Астрофізичні аспекти сейсмотектонічного стану Закарпатського внутрішнього прогину. *Актуальні проблеми регіональних досліджень. Матеріали II Міжнародної науково-практичної науково-практичної інтернет-конференції. 17–18 травня 2018 року.* м. Луцьк. С. 215-219.

5. Ігнатишин А.В., Ігнатишин М.Б., Ігнатишин В.В. Геофізичні поля та геомеханічні процеси в Закарпатському внутрішньому прогині. *X наукова конференція молодих вчених та спеціалістів «Геологія і геологія горючих копалин» присвячена, 100 річчю НАН України.* 19–20 вересня 2018 року. 1–2(174–175) 2018. м. Львів. С. 81-84. ISSN 0869-0774

6. Ігнатишин В.В. Просторово-часовий розподіл сейсмічності Закарпатського внутрішнього прогину. *Матеріали Міжнародної наукової конференції «Географічна наука та освіта: від констатацій та конструктивізму», 28–29 вересня 2018 року* м. Київ, Україна. Присвячена 100-річчю Національної академії наук України. Зб. наук. праць. – К., 2018. С. 76-78.

7. Ігнатишин В.В., Іжак Л.І. Дослідження зв'язку варіацій аеродинамічних параметрів та сейсмотектонічних процесів на геологічних структурах. *Науковий вісник Херсонського Державного Університету, серія «Географічні науки»* № 8. С.177-184. ISSN 2413-7391

8. Ігнатишин В.В. Сучасні горизонтальні рухи земної кори в зоні Оашського глибинного розлому та сейсмічність Закарпат-

ського внутрішнього прогину. Матеріали восьмої міжнародної науково-практичної конференції «Комплексне забезпечення якості технологічних процесів та систем» 10–12 травня 2018 року. м. Чернігів.: у 2-х т. /Чернігівський національний технологічний університет [та ін.]; відп. За випуск: Єрошенко Андрій Михайлович [та ін.]. – Чернігів: ЧНТУ: 2018. – т. 2. С. 116–118.

9. Ігнатишин В.В., Ігнатишин М.Б., Ігнатишин А.В. Дослідження зв'язків кінематичних характеристик геофізичних полів з геодинамічним та сейсмічними станами Закарпаття. Матеріали наукової конференції присвяченої 100 – річчю Ювілею Національної академії наук та Геологічної служби України «Геологія і корисні копалини України» Київ 2–4 жовтня 2018 року. / НАН України, Ін-т геохімії, мінералогії та рудоутворення ім. М.П. Семененка, – Київ. С. 74–76. ISBN 978-966-02-8605-4

10. Ігнатишин М.Б., Ігнатишин В.В. Дослідження варіацій астрофізичних параметрів та сейсмонезбезпечних процесів в Закарпатті. Матеріали XX Міжнародної наукової конференції, Астрономічна школа молодих вчених, Україна, Умань, 23–24 травня 2018 року. С.100.

11. Ігнатишин М.Б., Ігнатишин В.В. Варіації параметрів геомагнітного поля та сейсмотектонічний стан Закарпатського внутрішнього прогину. Матеріали XX Міжнародної наукової конференції, Астрономічна школа молодих вчених, Україна, Умань, 23–24 травня 2018 року. с.101.

12. Ігнатишин А.В., Ігнатишин В.В. Параметри радіоактивності середовища та екологічно небезпечні процеси в Закарпатті. Матеріали XX Міжнародної наукової конференції, Астрономічна школа молодих вчених, Україна, Умань, 23–24 травня 2018 року. С.103.

13. Ігнатишин В.В., Ігнатишин А.В. Зв'язок параметрів геофізичних полів із сейсмічним та геодинамічним станами геологічних структур Закарпаття. Матеріали XX Міжнародної наукової конференції, Астрономічна школа молодих вчених, Україна, Умань, 23–24 травня 2018 року. С.104.

14. Ігнатишин В.В., Іжак П.І., Ігнатишин А.В., Ігнатишин М.Б. Зв'язок електромагнітної емісії низькочастотного діапазону з геодинамічним та сейсмічним станами Закарпаття в 2017 році. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Географічні науки» № 9. С. 115–122. ISSN 2413-7391.

15. Ігнатишин В.В., Іжак П.І., Ігнатишин А.В., Ігнатишин М.Б. Екологічно небезпечні процеси в Закарпатському внутрішньому прогині: геофізичний аспект. Преп'ят Сумської наукової географічної читання: Збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції (Суми, 12–14 жовтня 2018 року). [Електронний ресурс] / Сум ДПУ імені А.С.Макаренка, Сумський відділ Українського географічного товариства; (Упорядник Корнус А.О.) Електр. Текст. дані Суми. 2018, 201 с.1 електр. Опт. Диск (CD R) С. 83–95

References

1. Ihnatyshyn V.V. Doslidzhennia hidroleolohichnoho aspektu seismotektonichnykh protsesiv v Zakarpatskomu vnutrishnomu prohynu. Heohrafia v Kyivskomu natsionalnomu universiteti imeni Tarasa Shevchenka: 85 rokiv – dosiahnennia ta perspektyvy (GTSNU): materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii prysviachenoї 85 richchiiu heohrafichnoho fakultetu Kyivskoho natsionalnomu universiteti imeni Tarasa Shevchenka (m. Kyiv, 30-31 bereznia 2018 r. /hol.red.kolehii Ya.B. Oliynyk; KNU imeni Tarasa Shevchenka – K.: Print-Servis, 2018. S.265-269. ISBN 978-617-7069-75-8.

2. Ihnatyshyn V.V., Ihnatyshyn M.B., Ihnatyshyn V.V. Meteorolohichni aspekty heodynamicchnoho stanu heolohichnykh struktur Zakarpattia. Rehion-2018. suspilno-heohrafii aspekty: materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii studentiv, aspirantiv ta molodykh naukovtsiv (m. Kharkiv, 3-4 kvitnia 2018 r.) /

Hol.red.kolehii L.M. Niemets.- Kh.: KfNU imeni V.N. Karazina, 2018. S.191-194. ISBN 98-966-285-482-4.

3. Ihnatyshyn V.V., Ihnatyshyn A.V. Aerofizychni parametry ta doslidzhennia ekolohichnoho stanu Zakarpatskoho vnurishnoho prohynu. Nauka. Osvita. Molod. Uman-2018: materialy Kfi Vseukrainskoho naukovoї konferentsii molodykh naukovtsiv ta studentiv (m. Uman, 26 kvitnia 2018 roku) v 2-ki ch. Ch.1/ red. kol.: V.V. Sokyrskii hol.red.), A.I. Melnyk, O.A. Smeretska – Uman: VPIs, Vizavi,, 2018. S. 179-182.

4. Ihnatyshyn V.V., Izhak T.I. Astrofizychni aspekty seismotektonichnoho stanu Zakarpatskoho vnurishnoho prohynu. Aktualni problemy rehionalnykh doslidzen. Materialy II Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii. 17-18 travnia 2018 roku. m. Luts'k. S.215-219.

5. Ihnatyshyn A.V., Ihnatyshyn M.B., Ihnatyshyn V.V. Heofizychni polia ta heomekhanichni protsesy v Zakarpatskomu vnurishnomu prohynu. Kfi naukova konferentsiia molodykh vchenykh ta spetsialistiv,, Heolohiia i heolohiia horiuchykh kopalyh,, prysviachena, 100 richchiiu NAN Ukrainy. 19-20 veresnia 2018 roku. 1-2(174-175) 2018. m. Lviv. C.81-84. ISSN 0869-0774

6. Ihnatyshyn V.V. Prostorovo-chasovi rozpodil seismichnosti Zakarpatskoho vnurishnoho prohynu. Materialy Mizhnarodnoi naukovoї konferentsii,, Heohrafichna nauka ta osvita: vid konstatatsii ta konstruktyvizmu, 28-29 veresnia 2018 roku m. Kyiv, Ukraina. Prysviachena 100-richchiiu Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy. Zb. nauk. prats.- K., 2018. S. 76-78.

7. Ihnatyshyn V.V., Izhak T.I. Doslidzhennia zv'iazku variatsii aerodynamichnykh parametriv ta seismotektonichnykh protsesiv na heolohichnykh strukturakh. Naukovyi visnyk Khersonskoho Derzhavnogo Universitetu, seria,, Heohrafichni nauky,, № 8. S.177-184. ISSN 2413-7391

8. Ihnatyshyn V.V. Suchasni horyzontalni rukhy zemnoi kory v zoni Oashskoho hlybinnoho rozlomu ta seismichnist Zakarpatskoho vnurishnoho prohynu. Materialy vosmoї mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii „Kompleksne zabezpechennia yakosti tekhnolohichnykh protsesiv ta system,, 10-12- travnia 2018 roku. m. Chernihiv.: u 2-ki t. /Chernihivskiy natsionalnyi tekhnolohichnyi universytet [ta in.]; vidp. Za vypusk: Yeroshenko Andrii Mykhailovych [ta in.].- Chernihiv: ChNTU: 2018. – t.2. S.116-118.

9. Ihnatyshyn V.V., Ihnatyshyn M.B., Ihnatyshyn A.V. Doslidzhennia zviazkiv kinematychnykh kharakterystyk heofizychnykh poliv z heodynamicnym ta seismichnym stanamy Zakarpattia. Materialy naukovoї konferentsii prysviachenoї 100 – richnomu Yuvileiam Natsionalnoi akademii nauk ta Heolohichnoi sluzhby Ukrainy „Heolohiia i korysni kopalyny Ukrainy,, Kyiv 2–4 zhovtnia 2018 roku. /NAN Ukrainy, In-t heokhimii, mineralohii ta rudoutvorennia im. M.P. Semenienka, – Kyiv. S. 74-76. ISBN 978-966-02-8605-4

10. Ihnatyshyn M.B. Ihnatyshyn V.V. Doslidzhennia variatsii astrofizychnykh parametriv ta seismonebezpechnykh protsesiv v Zakarpatti. Materialy Kfi Mizhnarodnoi naukovoї konferentsii „Astronomichna shkola molodykh vchenykh. Ukraina, Uman, 23–24 travnia 2018 roku. S.100.

11. Ihnatyshyn M.B. Ihnatyshyn V.V. Variatsii parametriv heomafnitnoho polia ta seismotektonichnyi stan Zakarpatskoho vnurishnoho prohynu. Materialy Kfi Mizhnarodnoi naukovoї konferentsii,, Astronomichna shkola molodykh vchenykh,, Ukraina, Uman, 23–24 travnia 2018 roku. s.101.

12. Ihnatyshyn A.V., Ihnatyshyn V.V. Parametry radioaktyvnosti seredovysicha ta ekolohichno nebezpechni protsesy v Zakarpatti. Materialy Kfi Mizhnarodnoi naukovoї konferentsii,, Astronomichna shkola molodykh vchenykh,, Ukraina, Uman, 23–24 travnia 2018 roku. S.103.

13. Ihnatyshyn V.V., Ihnatyshyn A.V. Zviazok parametriv heofizychnykh poliv iz seismichnym ta heodynamicnym stanamy

heolohichnykh struktur Zakarpattia. Materialy KhKh Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii, Astronomichna shkola molodykh vchenykh. Ukraina, Uman, 23-24 travnia 2018 roku. S.104.

14. Ihnatyshyn V.V., Izhak T.I., Ihnatyshyn A.V., Ihnatyshyn M.B. Zviazok elektromagnitnoi emisii nyzkchastotnoho diapazonu z heodynamichnym ta seismichnym stanamy Zakarpattia v 2017 rotsi. Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seria „Heohrafichni nauky“, № 9. S. 115-122. ISSN 2413-7391.

15. Ihnatyshyn V.V., Izhak T.I., Ihnatyshyn A.V., Ihnatyshyn M.B. Ekolohichno nebezpechyni protsesy v Zakarpatskomu vnutrishnomu prohyni: heofizychnyi aspekt. Treti Sumskiy naukoviy heohrafichnyi chytannia: Zbirnyk materialiv Vseukrainskoi naukovoï konferentsii (Sumy, 12-14 zhovtnia 2018 roku). [Elektronnyi resurs]/ Sum DPU imeni A.S. Makarenka, Sumskiy viddil Ukrainskoho heohrafichnoho tovarystva; (Uporiadnyk Kornus A.O.) Elekt. Tekst. dani Sumy. 2018, 201 s. 1 elekt. Opt. Dysk (CD R) S.83-95.

Ignatishin A.V.,

Engineer, Institute of Geophysics by S.I. Subbotin name NAS of Ukraine,
department of Seismicity of Carpathian Region, sitkobel@i.ua

Ukraine, Lviv

Ignatyshyn V.V.,

Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Senior Researcher,
Institute of Geophysics by S.I. Subbotin name NAS of Ukraine, department of Seismicity of Carpathian Region,
rgstrs1962@ukr.net

Ukraine, Lviv

Associate Professor, Department of Geography and Tourism,
Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian college of higher education (Transcarpathian Hungarian College),
Ukraine, Berehove

Ignatyshyn M.B.,

Leading engineer, Institute of Geophysics by S.I. Subbotin name NAS of Ukraine, department of Seismicity of Carpathian
Region, sitkomonika@i.ua

Ukraine, Lviv

Izhak T.Y.,

Candidate of Science in Geography, PhD, Associate Professor, Deputy Head of the Department of Geography and Tourism
of the Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian college of higher education (Transcarpathian Hungarian College),
tiboras@kmf.uz.ua

Ukraine, Berehove

Verbytsky S.T.,

Candidate of Physical and Mathematical Sciences, leading researcher, head of the Department of Seismicity of the Carpathian
region, Institute of Geophysics by S.I. Subbotin name NAS of Ukraine, department of Seismicity of Carpathian Region,
sergever@gmail.com

Ukraine, Lviv

HYDROLOGICAL FACTORS OF INFLUENCE ON GEODYNAMIC PROCESSES IN THE CARPATHIAN REGION

The article presents the results of studying the relationship between variations in the parameters of geophysical fields in the Transcarpathian internal depression for 2019. The urgency of the research is due to the seismicity of the region and the lack of registration of significant local earthquakes for a long time. Long-term geophysical observations in Transcarpathia noted the influence of factors on the dynamics of seismotectonic processes in the region. In particular, the hydrological aspect of the geodynamic state of the Transcarpathian inland depression was revealed: the influence of intense precipitation on the hydrological state of the region-increase of water level in wells and rivers of the Transcarpathian water basin. The connection of modern horizontal movements of the crust in the zone of the Oash deep fault with the dynamic processes of the hydrological state of the region is also revealed. According to the results of complex geophysical observations in the Carpathian geodynamic landfill it is noted: the intervals of dynamic processes of geophysical fields and increased local seismicity coincide. Thus, the hydrological factor of increasing local seismicity is obvious, which was confirmed by the results of geodynamic, hydrological and seismological observations in Transcarpathia in 2019.

Key words: seismic activity, precipitation, hydrological condition, earthquakes, precipitation, modern horizontal movements of the crust, Oash deep fault, deformer.

УДК 371.3:811.111

Леврінц М.І.,

к.пед.н., доцент кафедри філології, Закарпатський угорський інститут імені Ракоці Ференца II,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2206-7113>, marionna@kmf.uz.ua

Україна, м. Берегове

ІНШОМОВНА ПЕДАГОГІЧНА ОСВІТА В УНІВЕРСИТЕТАХ США

У статті розглянуто сучасну систему іншомовної педагогічної освіти в США у структурно-функціональному підході. Розкрито сутність іншомовної педагогічної освіти на основі супровідних критеріїв, а саме заклади вищої освіти, що здійснюють підготовку вчителів-філологів, рівні й ступені вищої освіти, галузі знань і спеціальності, освітні програми, стандарти, якість освітньої діяльності та освітніх послуг, атестація здобувачів педагогічної освіти, управління, законодавча база, організація прийому до ЗВО, форми навчання, тривалість навчання, обсяг кредитів ЄКТС, необхідний для здобуття відповідного ступеня вищої освіти, підходи до формування змісту програм підготовки вчителів ІМ, практичний компонент, самостійна робота, учасники освітнього процесу.

Ключові слова: іншомовна педагогічна освіта, університет, здобувач вищої освіти, освітня програма, іншомовна освіта, США.

Постановка проблеми. Невичерпним джерелом інноваційних ідей удосконалення системи підготовки вчителів іноземних мов в Україні у відповідності з викликами глобалізаційної сучасності є врахування прогресивного зарубіжного досвіду, який уможливує віднаходження оптимальних шляхів оптимізації вітчизняної практики педагогічної освіти. Доцільним в контексті означеної проблеми є дослідження досвіду підготовки вчителів-філологів у США.

Мета статті полягає у розкритті особливостей іншомовної педагогічної освіти США у цілісному підході.

Виклад основного матеріалу. Досягненню повноти і глибини аналітичних даних сприяло уточнення супровідних критеріїв освітньої системи США, а саме заклади вищої освіти, що здійснюють підготовку вчителів-філологів, рівні й ступені вищої освіти, галузі знань і спеціальності, освітні програми, стандарти, якість освітньої діяльності та освітніх послуг, атестація здобувачів педагогічної освіти, управління, законодавча база, організація прийому до ЗВО, форми навчання, тривалість навчання, обсяг кредитів ЄКТС, необхідний для здобуття відповідного ступеня вищої освіти, підходи до формування змісту програм підготовки вчителів ІМ, практичний компонент, самостійна робота, учасники освітнього процесу.

Законодавча база системи педагогічної та іншомовної освіти формується федеральним урядом актами Конгресу «Кодекс законів США» (United States Code) (розділ 34), регулюючись на підставі наступних законодавчих актів й урядових постанов: Закон «Про вищу освіту» (1965), до якого приблизно кожні 5 років вносяться поправки й доповнення, Розділ II Закону «Про вищу освіту», «Підвищення якості педагогічної праці», Розділ IV «Міжнародні освітні програми», доповнення до цього закону – «Піднесення міжнародної та іншомовної освіти» (2019), Закон «Про освіту в інтересах національної оборони» (1958), Закон «Про освіту дорослих» (1966), Закон «Про неперервну освіту» (1976), Закон «Не залишимо жодної дитини без уваги» (2001), Закон «Про перспективи вищої освіти» (2008), Закон «Всі студенти досягнуть успіху» (2015).

У США реалізовується низка релевантних урядових програм, спрямованих на удосконалення галузі іншомовної освіти: «Програма покращення знань іноземних мов молоддю заради національної безпеки» (2006), «Національні цілі освіти 2000», «Цілі 2000: закон про освіту Америки», «Перегони до вершини» (2009). В цілому у США відсутня загальнонаціональна мовна освітня політика. «Кодекс законів США» та Конгрес не регламентують і не контролюють сферу діяльності вищої освіти, окрім деяких соціальних аспектів, однак федеральний уряд бере безпосередню участь у визначенні прерогатив і стратегічних напрямів розвитку освітньої політики.

Основоположними принципами керування системою вищої освіти у США є децентралізованість та автономність менеджменту. Управління ґрунтується на засадах філософії Джеферсона Т. про обмеженість федерального втручання у сферу вищої освіти. Управління освітньою системою здійснюється на штатному й муніципальному рівнях незалежно від федерального уряду. Ступінь контролю владних органів штатів у сфері освіти над діяльністю ЗВО варіюється від контрольованого, частково контрольованого та автономного статусу освітніх установ. Департамент Освіти США не наділений повноваженнями регулювати освітню діяльність ЗВО та визначати освітню політику штатів. Водночас, шляхом фінансових видатків федеральний уряд намагається спрямовувати вектор реформування освітньої системи відповідно до національних освітньо-політичних настроїв. Система управління педагогічної підготовки включає низку професійних неурядових організацій, профспілок, акредитаційних агенцій, основними функціями яких є укладання освітньо-нормативної документації, освітніх стандартів, моніторинг й оптимізація якості іншомовної та педагогічної освіти, стимулювання науково-творчої діяльності педагогічного корпусу та ін.

У США розроблення стандартів вищої освіти розпочато у 1946 році. 48 із 50 американських штатів підтримують рух за стандартизацію в освіті, де стандарти підготовки вчителів і навчання учнів є узгодженими [1]. Структура професійних педагогічних стандартів є трикомпонентною: стандарти акредитації програм підгото-

вки вчителів, стандарти ліцензування в штатах (для початкуючих учителів), стандарти сертифікації і визнання досягнень педагогічних працівників (для вчителів зі стажем від трьох років і більше).

Стандарти акредитації програм підготовки вчителів ІМ формуються і затверджуються незалежними професійними організаціями: стандарти фахової підготовки вчителів ІМ, а також сфери іншомовної освіти розробляються Американською радою з викладання іноземних мов (ACTFL), Національною радою з акредитації педагогічної освіти (NCATE). Стандарти професійного розвитку початкуючих учителів, ліцензування вчителів зі стажем 1–3 роки формуються і реалізуються Міжштатним консорціумом підтримки та оцінки молодих учителів (INTASC). Моніторинг професійного розвитку вчителів ІМ здійснюється Національним комітетом професійних педагогічних стандартів (NBPTS). В основу стандартів покладено визначення компетентностей, якими повинен володіти вчитель-філолог на кожному кар'єрному етапі. Наразі стандарти розробляються спільними діями науковців, практикуючих педагогів і виносяться на суспільне обговорення, цим самим здобувши визнання і прихильність професійної спільноти.

У США якість освітньої діяльності та освітніх послуг визначається на підставі акредитації, що встановлюється незалежними професійними агенціями: Радою з акредитації підготовки педагогів (the Council for the Accreditation of Education Preparation ACTFL/CAEP), Радою з акредитації педагогічної освіти (Teacher Education Accreditation Council TEAC), Радою з акредитації вищої освіти (Council for Higher Education Accreditation CHEA). Остання увійшла до складу CAEP у 2014 році. Основною метою акредитації є забезпечення належної якості вищої освіти. Її основними функціями є: 1) оцінювання якості освітніх програм ЗВО; 2) створення культури сталого вдосконалення якості наукової та освітньої діяльності ЗВО, зростання стандартів якості; 3) залучення до процедури оцінювання співробітників ЗВО (професорсько-викладацького складу, адміністрації та ін.); 4) установлення критеріїв професійної сертифікації і ліцензування та оптимізація курсів, які здійснюють відповідну підготовку [2].

Заклади вищої освіти, що здійснюють підготовку вчителів-філологів у США, представлені наступними типами: докторські/дослідницькі університети, магістерські коледжі й університети, бакалаврські коледжі, асоційовані коледжі, профільні установи вищої освіти та обцинні коледжі [3]. За формою власності розрізняють державні, приватні, релігійні (комерційні, некомерційні) ЗВО, причому приватні комерційні установи мають кількісну перевагу.

ЗВО з найбільшою кількістю присвоєних дипломів учителя ІМ станом на 2017 рік є наступні: 1) Університет Джорджії – 9,49%; 2) Університет Південного Місісіпі – 9,18%; 3) Університет Аляски Енкорідж – 7,91%; 4) Мічиганський університет – 4,75%; 5) Клівлендський державний університет – 4,43%; 6) Міжнародний університет Флориди – 3,8%; 7) Університет Ратгерс у Новому Брунсвіку – 3,8%; 8) Державний університет Пенсильванії – 3,48%; 9) Університет Баффело – 2,22%; 10) Вашингтонський університет – кампус

Сіетла 1,9%. Спеціалізовані коледжі: 1) Університет Карлоса Абізу в Маямі – 2,51%; 2) Міжнародний Інститут Мідлбері в Монтерей – 1,81%; 3) Коледж Конкордії в Муергеді – 1,02% [4]. У 69% від загальної кількості освітніх програм освітній процес здійснюється за традиційною освітньою моделлю, тоді як у 31% – за альтернативною.

У США підготовка вчителів ІМ здійснюється на всіх рівнях вищої освіти, а саме на першому – бакалаврському або переддипломному рівні (undergraduate level), другому – магістерському або випускному рівні (graduate level), третьому – освітньо-науковому або докторському рівні (postgraduate level). Транзитарним рівнем, що веде до здобуття вищої філолого-педагогічної освіти, є асистент учителя (associate's degree). Здобувачі іншомовної педагогічної освіти також мають змогу одержати додатковий сертифікат учителя ІМ на базі бакалаврського або магістерського рівня. Ступені вищої філологічної освіти представлені у такій прогресії: асистент або асоціат, бакалавр, магістр, доктор філософії, подвійний ступінь із поєднанням ступенів бакалавра і магістра або магістра і доктора філософії.

Документи, що посвідчують право особи здійснювати професійну діяльність у галузі іншомовної освіти в США, включають:

1) Диплом про вищу освіту: бакалавр/магістр наук з викладання ІМ (Bachelor/Master of Science in Language Teaching); бакалавр/магістр мистецтв з викладання ІМ (Bachelor/Master of Arts in Language Teaching); бакалавр/магістр мистецтв/наук іншомовної освіти (Bachelor/Master of Science/Arts in Foreign Language Education); бакалавр/магістр мистецтв/наук у галузі викладання німецької/іспанської/французької/англійської та ін. як іноземної (Bachelor/Master of Science/Arts in Teaching German/Spanish/French/English to Speakers of Other Languages etc).

2) Ліцензію або сертифікат: первинна сертифікація (Initial Certification), яка засвідчує право здобувача вищої філолого-педагогічної освіти обіймати педагогічні посади; вторинна сертифікація проводиться регулярно для гарантування належного компетентнісного рівня вчителя ІМ та його професійного розвитку.

У США до галузі знань «іноземні мови, літератури і лінгвістика», код ССР16, належать напрями: 16.01 – лінгвістика; 16.01 – лінгвістика, порівняльна лінгвістика, дослідження споріднених мов; 16.0101 – іноземні мови та літератури, загальне вивчення; 16.0102 – лінгвістика; 16.0103 – переклад; 16.0104 – порівняльна література; 16.0105 – прикладна лінгвістика. Підгрупами вище перелічених спеціальностей є: іноземні мови (африканські мови, літератури і лінгвістика, східно-азійські мови, слов'янські, балтійські, албанські мови, германські мови, сучасна грецька мова, південно-азійські, іранські, перські, романські мови, мови американських індіанців, семітські, класичні, кельтські мови, південно-східні азійські мови і мови Австралії/Тихого океану, тюркські, кавказькі, центральні азійські мови, американська мова жестів [5]. Спеціалізацією, за якою провадиться іншомовна педагогічна освіта в американських університетах є «освіта вчителів ІМ» (Foreign Language Teacher Education). Наведемо приклади освітніх програм: підготовка вчите-

ля іспанської/німецької/французької мови; викладання англійської/французької/або двох мов як другої або іноземної мови. Типами освітніх програм і спеціальностей, за якими організовано педагогічну освіту є наступні: із основною спеціальністю (major), із додатковою спеціальністю (minor), із правом здійснювати означену професійно-педагогічну діяльність (endorsement), комбіновані (joint degree programs), подвійні (dual degree programs), подвійні основні спеціальності (double major), сертифікатні програми (certificate programs).

Оцінювання є наскрізним елементом підготовки вчителів ІМ в університетах США, передбачаючи вхідне, поточне й сумативне оцінювання навчальних досягнень студентів; набуття компетентності здійснювати науково-дослідницьку діяльність; контроль за якістю навчально-професійної діяльності супервізорами і менторами під час педагогічної практики. важливий елемент атестації – оцінювання іншомовної комунікативної компетентності, яка є підставою допуску до психолого-педагогічного компонента освітньої програми; підсумкове оцінювання, як доступ до педагогічного компонента програми підготовки вчителів ІМ; оцінювання, як підстава доступу до основної фази педагогічної практики (teacher internship).

Ліцензування в ході атестації здійснюється в наступних формах: а) фаховий психолого-педагогічний іспит; б) іспит зі спеціальності; в) педагогічне портфоліо. Здобувачі вищої освіти можуть претендувати на кілька видів ліцензій, що уповноважують особу провадити професійно-педагогічну діяльність залежно від вимог штату. Для прикладу, у Канзасі розрізняють кілька видів ліцензій, а саме: однорічна ліцензія без можливості поновлення – видається здобувачам вищої освіти, які ще не склали фахового іспиту; професійна ліцензія (зі строком валідності до п'яти років) видається педагогічним працівникам, які пройшли первинну атестацію/ліцензування і освітню програму з підготовки менторів; ліцензія про визнання професійної довершеності (строк валідності 10 років) видається на підставі процедури сертифікації. Визначення переліку і вимоги до процедури ліцензування відбувається на штатному рівні [6].

У США не існує узгодженої системи вимог доступу абітурієнтів до закладів вищої освіти. Умови зарахування визначаються на штатному рівні або ЗВО в залежності від типу управління, встановленого органами влади штату. Прийом на навчання для здобуття ступеня бакалавра здійснюється на підставі врахування середнього бала атестата про середню освіту, транскрипт (перелік шкільних дисциплін), середній бал за вивчення ІМ, стандартизоване вступне випробування, тестування після завершення школи АСТ (American College Testing) або SAT (тест академічних здібностей), стандартизоване вступне випробування для оцінювання базових знань і вмінь, фахове випробування з ІМ, рекомендаційні листи, есе, виклад особистої філософії, інтерв'ю. Зарахування на навчання відбувається два або три рази на рік [7, с.5]. Прийом на навчання для здобуття ступеня магістра відбувається на основі наявності ступеня бакалавра зі спорідненої спеціальності, транскрипту (перелік вивчених дисциплін), середнього бала успішності та рекомендаційних листів.

У США розрізняють денну (full-time), заочну (part-time), дистанційно-мережеву (online) та гібридну (поєд-

нує мережеву та кампусну) форми здобуття вищої освіти. Освітній процес організований за наступними формами: навчальні заняття, самостійна робота, практика та моніторинг успішності. Основними видами занять є лекція, практичне і семінарське заняття, індивідуальна консультація з дорадником, воркшоп, індивідуальні і колаборативні форми роботи. Лекційними формами є класичні, дискусійні, аналітичні, консультаційні, презентаційні. Дидактичними підходами до організації освітнього процесу є колаборативне навчання, інтегроване навчання, поєднане онлайнове і традиційне навчання (blended learning), кооперативне навчання, самонавчання, навчання в групах і парах, мікровикладання, кейс-метод, метод проєктів, групове викладання, симуляція професійної діяльності, дослідження в дії, дискусійні групи, рефлексивний менторінг [8].

Підготовка вчителів-філологів відбувається за такими основними моделями як:

- 1) традиційна і альтернативна;
- 2) тренувальна, освітня, розвивальна;
- 3) рефлексивна, техніцистична, критична;
- 4) науково-дослідницька, теоретико-філософська, мистецько-ремісницька;
- 5) паралельна, послідовна.

У США обсяг освітньої складової для здобуття ступеня бакалавра становить 120–130 кредитів тривалістю 4 роки, магістра – 30–45 кредитів (1–2 роки), сертифікатних програм – 12–30 кредитів (1 рік), доктора філософії – 60–120 кредитів (2–3 роки навчання). На підготовку дисертації відводиться до 5 років.

У США комплектування змісту освітніх програм здійснюється в парадигмі професійних компетентностей, представлених у відповідних документах стандартів, які, своєю чергою, визначаються концептуалізацією галузевого наукового знання та практичного досвіду (wisdom of practice) з урахуванням соціального замовлення, потреб й інтересів кандидатів на педагогічні посади, громад та ін. Структура змісту освітніх програм включає: а) теоретичний і практичний компонент; б) обов'язкові для вивчення й елективні дисципліни; в) загальноосвітні, предметно-орієнтовані (лінгвістичні) і професійно-орієнтовані (психолого-педагогічні) блоки дисциплін. На рівні магістратури найпоширенішими дисциплінами є методика викладання ІМ, лінгводидактика, наукове дослідження, оцінювання в іншомовній освіті, застосування інформаційних технологій у навчанні ІМ, укладання курикулумів і планування освітнього процесу. У доборі змісту освітніх програм ураховуються індивідуальні потреби й здібності здобувачів, особливо на другому і третьому рівнях вищої освіти. Відтак, студенти навчаються за індивідуальною освітньою траєкторією.

Практична підготовка має першорядне значення у системі підготовки вчителів ІМ в університетах США, в умовах якої відбувається консолідація теоретико-практичних основ, здобутих у ході навчання, всебічне ознайомлення з освітнім середовищем, шкільними умовами, специфікою роботи вчителя ІМ, застосування теоретичних знань у практиці викладання ІМ, формування світоглядної професійної позиції. Виділяють два основні етапи шкільної педагогічної практики: польова, що ґрунтується на спостереженні та клінічна, базована на прак-

тиці у викладанні. Практична підготовка здійснюється у трьох напрямках: 1) як елемент навчальних курсів, а також мовна практика за кордоном; 2) шкільна педагогічна практика; 3) введення у професію або педагогічна інтернатура після здобуття диплома про вищу освіту.

Практичний компонент регламентується стандартами підготовки вчителів ІМ. Організаційними моделями шкільної педагогічної практики є рефлексивна, супервізорська і колаборативна. Основними дидактичними підходами є спостереження, розроблення планів-конспектів занять, написання рефлексивних журналів, семінарські заняття, які супроводжують педагогічну практику, формування портфоліо, самооцінювання, читання фахової літератури, укладання зразка практики у викладанні (Teaching Work Sample), конференція (обговорення ходу практики за участю супервізора, ментора і практиканта), відеозапис власних уроків як інструмент для рефлексії і самооцінювання, відвідування професійних заходів, кейс-метод і деякі інші (на підставі вивчення 14 комплексів документів). Принципами, на які спирається практичний компонент, є професійної релевантності, когерентності, колаборації, диверсифікованості, послідовності, неперервності, автономності.

У США на самоосвіту виноситься 60–70% кредитного обсягу освітніх програм. Забезпеченню ефективності самостійної роботи служить значна інформатизація освітнього процесу ЗВО, персоналізація, індивідуалізація й диференціація освітнього середовища, автономність студентів при створенні індивідуальних освітніх траєкторій і відповідні дидактичні підходи.

Учасниками освітнього процесу програм підготовки вчителів-філологів у США є наукові, науково-педагогічні і педагогічні працівники (тільки на першому і другому курсах бакалаврату), студенти і ментори, які беруть участь у шкільній педагогічній практиці та інші фахівці галузі іншомовної освіти.

Модернізація сфери іншомовної педагогічної освіти США відбувається шляхом регламентування вимог до компетентнісного рівня педагогічного корпусу в освітніх стандартах, запровадження системи підзвітних заходів, ліцензування й сертифікації педагогічних працівників, імплементації процедур оцінювання ефективності професійно-педагогічної діяльності, вдосконалення освітніх програм фахової підготовки і розвитку вчителів ІМ,

забезпечення кваліфікованого супроводу початкуючих педагогів на етапі входження у професію та ін.

Висновки. Особливості функціонування іншомовної педагогічної освіти США зумовлюються об'єктивними потребами американського суспільства, прогресом наукової думки, державною освітньою й мовною політикою, а також загальносвітовими глобалізаційними процесами. Структура системи іншомовної педагогічної освіти утворена підпорядкованою, взаємозв'язаною мережею закладів освіти (університети, коледжі, наукові центри, центри професійного розвитку і т. і.), профільних галузевих організацій, дорадчих органів, управлінських органів, органів акредитації, які покликані забезпечувати повноцінне функціонування системи підготовки вчителів-лінгвістів. Виявлено сучасні тенденції функціонування системи іншомовної педагогічної освіти у США (стандартизація сфер іншомовної і педагогічної освіти, компетентнісно-базована парадигма педагогічної освіти, орієнтація на забезпечення якості освітніх послуг, професійно-педагогічної діяльності і т. і., імплементація системи звітності у педагогічній освіті і вимог до компетентності вчителів ІМ, диверсифікованість форм здобуття вищої освіти й освітніх програм, персоналізація).

Література

1. Bales, B.L. (2007). *Teacher Education Reform in the United States and the Theoretical Constructs of Stakeholder Mediation*. *International Journal of Education Policy and Leadership*, 2(6). Retrieved from <http://www.ijepf.org>
2. U.S. Department of Education. *Accreditation in the United States*. Retrieved from <https://www2.ed.gov/admins/finaid/accred/accreditation.html#Overview>
3. Carnegie Foundation for the Advancement of Teaching. (2006). *The Carnegie Classification of Institutions of Higher Education*. Menlo Park, CA: Author.
4. Data USA. *Foreign Language Teacher Education*. Retrieved from <https://datausa.io/profile/cip/foreign-language-teacher-education>
5. U.S. Department of Education. *National Center for Education Statistics*. Retrieved from <https://nces.ed.gov/>
6. Wichita State University. *Teacher education student handbook*. Retrieved from: www.wichita.edu/education
7. U.S. Department of Education. Office of Postsecondary Education (2016). *Preparing and Credentialing the Nation's Teachers: The Secretary's 10th Report on Teacher Quality*. Washington, D.C. Retrieved from <http://www2.ed.gov/about/reports/annual/teachprep/index.html>
8. Wallace, M.J. (1991). *Training foreign language teachers: A reflective approach*. New York: Cambridge University Press.

Levrints (Lőrincz) M.I.,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Philology of Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2206-7113>, marianna@kmf.uz.ua

Ukraine, Berehove

FOREIGN LANGUAGE TEACHER PREPARATION IN THE UNIVERSITIES OF THE USA

The paper explores the system of foreign language teacher preparation in the USA in the structural and functional approaches by means of clarifying the criteria of the respective system, such as higher education institutions preparing language teachers, higher education levels and degrees, subject areas and specialties, educational programmes, teacher education standards, quality of education, attestation of teacher candidates, governance, legislative basis, admission requirements, forms, duration of education, the number of credits leading to qualification, criteria of selection of the educational programmes' content, the practical component, students' independent work, participants of the educational process.

Key words: system of foreign language teacher preparation, university, teacher candidate, educational programme, foreign language education, the USA.

УДК 373.2:37.035.6

Лушпай Т.І.,

аспірантка Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського, tany1995luspa@gmail.com

Україна, м. Миколаїв

ВИХОВАННЯ ПОЧУТТЯ ПАТРІОТИЗМУ В ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В СУЧАСНИХ ЗАКЛАДАХ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

У статті окреслено проблематику патріотичного виховання підростаючого покоління в сучасних умовах розвитку державності України та в сучасних закладах дошкільної освіти. Охарактеризовано напрями та форми виховання почуття патріотизму у дошкільників. Розкрито суть та необхідність проведення занять, виховних заходів з метою виховання почуття патріотизму. Обґрунтовано вагомість застосування відеозанять та активної діяльності.

Ключові слова: почуття патріотизму, патріотичне виховання, діти дошкільного віку, заклади дошкільної освіти, заняття, виховні заходи, українська державність.

Постановка проблеми. Протягом багатьох століть наш багатостраждальний народ бореться за свою культуру, за свою незалежність, за своє право бути народом, який має власну мову, власну територію мешкання, власний історико-культурний досвід, національний характер і ментальність. Безперечним є той факт, що на переломних етапах історії загострюється самосвідомість народу, зростає інтерес до своїх витоків, свого коріння, своєї культури – всього того, що характеризує його самобутність. Підвищення інтересу до власного національно-культурного «Ми» спостерігається насамперед у тих країнах, які стали незалежними в недалекому минулому, або ж виборюють свій суверенітет сьогодні [1].

Проблема патріотичного виховання в загальному контексті соціального неспокою в Україні сьогодні є однією з найгостріших. Виховання громадянина-патріота, відданого своїй Батьківщині, відповідального, – є запорукою гарантованого мирного і щасливого майбутнього для всього українського суспільства.

Зміст патріотичного виховання конкретизовано в Національній доктрині розвитку освіти в Україні у XXI столітті, Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки в умовах розвитку української державності [7].

Наш час кардинально відрізняється від минулого, тому що зараз переважають інші цінності, ідеали, правила життя в суспільстві. Змінилось і ставлення людей до Батьківщини. На жаль, зміни полягають у тому, що для сучасної молоді знівельовано значення патріотизму, як однієї з цінностей нашого народу.

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується недостатніми знаннями дітей про історію країни, міста, про національні традиції та особливості життя свого народу. Неможливо любити і пишатися тим, про що нічого не знаєш. Саме тому патріотичне виховання сьогодні має бути стрижнем усієї навчально-виховної роботи, оскільки необхідно виховати особистість, яка має почуття гордості за свою країну, сумлінно виконує громадські обов'язки, усвідомлює соціальні проблеми країни та українського народу, любить рідних і близьких людей.

Почуття патріотизму починає складатися вже в дошкільному віці, коли діти пізнають навколишню дійсність, набувають знань і практичного досвіду. Яскраві

емоційні враження, позитивні приклади поведінки збагачують емоційну сферу особистості, залишають слід у свідомості дитини на все життя.

Патріотичне виховання на сучасному етапі має бути спрямоване, насамперед, на формування патріотичних почуттів – любові та поваги, перш за все, до матері, своєї сім'ї, дитячого садочка, міста, країни, на прилучення до національної культури свого краю. Виховання високих патріотичних почуттів вимагає цілеспрямованої послідовної роботи в закладі дошкільної освіти.

Мета статті – розкрити зміст роботи закладів дошкільної освіти з виховання почуття патріотизму в дітей дошкільного віку в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Серед класиків педагогічної науки до цієї проблеми звертались Я. Коменський, Г. Сковорода, К. Ушинський, А. Дістервег, С. Русова, Я. Корчак, А. Макаренко, В. Сухомлинський та інші. У своїх працях видатні педагоги висвітлювали актуальні для свого часу проблеми розвитку патріотичних почуттів як складової частини національної системи виховання, висували ідею виховання «свідомого» громадянина, патріота своєї країни.

Теоретичні та практичні напрацювання питань патріотичного виховання дітей дошкільного віку знайшли відображення у працях О. Сухомлинської, І. Беха, О. Вишневецького, Н. Гавриш, Г. Гончарука, Ю. Завалевського, О. Захаренка, О. Каплуновської, О. Костянтинової, К. Крутій, В. Кузя, Л. Кузьмук, О. Лещенко, М. Стельмаховича, Н. Майбороди, А. Ситченка, Т. Степанової, К. Чорної, П. Щербаня. У працях зазначених авторів наголошується, що патріотизм є однією з найважливіших рис кожного дорослого громадянина. Сучасні науковці А. Богуш, Л. Калуська, О. Красовська, М. Кривоніс, В. Цимбалюк доводять, що вже в дошкільному віці в результаті систематичної роботи в дитини формуються елементи усвідомлення громадянства, культурно-ціннісні і морально-патріотичні основи особистості.

Н. Гавриш, К. Крутій визначають патріотизм як одне з найглибших почуттів, гордість за матеріальні й духовні досягнення свого народу, своєї Батьківщини, бажання зберігати її характерні особливості, культурні надбання. Готовність захищати інтереси свого народу [1, с.2].

З психологічної точки зору, на думку І. Беха, О. Киричука, Н. Михальченко, «особистісна цінність

почуття патріотизму генерується стійким переживанням любові людини як до найближчого, так і до віддаленого середовища, в якому вона перебуває і яке є для неї значущим» [2, с.4].

На думку О. Каплуновської, початковим етапом у формуванні патріотичних почуттів є накопичення дітьми соціального досвіду життя в найближчому оточенні (сім'ї, вулиці, місті, селі), прилучення до його культури, родинних традицій. Тож, любов до Вітчизни в наймолодших вихованців починається з любові до родини і рідного дому [3, с.8].

Патріотичні почуття дітей дошкільного віку зароджуються на їхньому інтересі до найближчого оточення – сім'ї, батьківського дому, рідного міста, яке вони бачать щодня, вважають своїм, рідним, нерозривно пов'язаним з ними.

Проте приклад дорослих має важливе значення для виховання патріотичних почуттів у дошкільників, оскільки вони набагато раніше переймають певне емоційно-позитивне ставлення, а засвоюють знання вже пізніше. За словами О. Каплуновської, «аби допомогти дітям трансформувати зовнішнє у внутрішнє, засвоїти патріотичні ідеї як частину власного світогляду... дорослі самі повинні мати щирі патріотичні почуття» [3, с.8].

Сучасна система дошкільного виховання визначила головне завдання освіти: національно-патріотичне виховання дітей дошкільного віку засобами народознавства. Використання народознавчого матеріалу потрібне в різних сферах життя дитини. Завдяки народознавству малюки глибше відчують, що знання про свій народ – це пізнання себе самого. Державним стандартом дошкільної освіти є Базовий компонент дошкільної освіти, який реалізується програмами та навчально-методичним забезпеченням, що затверджуються Міністерством освіти і науки України. Його мета – забезпечення життєвої компетентності дитини, до змісту якої входить і поняття «бути громадянином своєї країни, патріотом свого народу»

На сьогоднішній день основними напрямками патріотичного виховання дітей дошкільного віку є:

- формування уявлень про родину, близьке оточення; краєзнавство;
- ознайомлення з явищами суспільного життя;
- формування знань про історію країни, національні символи;
- ознайомлення з традиціями і культурою свого народу, святами; формування знань про людство.

Виховання почуття патріотизму не повинно бути поверховим, показним, декларативним. Воно вимагає глибокого емоційного переживання, усвідомлення, прийняття його дитиною як найвищої цінності, засвоєння патріотичних ідей як частини власного світогляду.

Дошкільний вік – найсприятливіший період виховання любові до малої Батьківщини, виховання патріотичних почуттів, які дозволяють дитині вирости справжнім громадянином своєї країни, патріотом, який цінує і береже історичну та культурну спадщину українського народу. Старший дошкільний вік є сприятливий для систематичного патріотичного виховання. Вважаємо, що патріотичне виховання старших дошкільників у закладі дошкільної освіти ефективно здійснюється комплексно

на спеціально організованих заняттях, пронизувати всі види діяльності дітей, а також у повсякденному житті.

Щоб сформувати в дошкільників активну громадянську позицію, шанобливе ставлення до історичної та культурної спадщини рідного міста, держави, прагнення примножувати її багатства, необхідна цілеспрямована та систематична робота, яка реалізується в трьох напрямках: робота з дітьми, з батьками, методичний супровід. Усі ці напрями пов'язані між собою.

Шляхи виховання патріотичних почуттів дошкільників у сучасних умовах мають проходити через збагачення їхнього світогляду певними знаннями, накопичення соціального досвіду життя у найближчому оточенні, формування уявлення про суспільні явища і події, залучення до української культури, родинних традицій, виховання любові до Батьківщини і рідного дому.

У закладах дошкільної освіти для виховання почуття патріотизму вихователі використовують різні форми роботи з дітьми, у проведенні яких активно беруть участь батьки. Добір форм виховання забезпечує:

- прилучення дошкільників до культурної спадщини, усної народної творчості;
 - знайомство з сім'єю, історією сім'ї, родоводом, сімейними традиціями, з дошкільним закладом, районом, містом, його історією, видатними громадянами минулого і сучасності, культурними пам'ятками;
 - проведення цільових спостережень за станом об'єктів у різні пори року, організація сезонної трудової діяльності;
 - організацію творчої продуктивної, ігрової діяльності дітей.
- Серед форм патріотичного виховання дітей дошкільного віку М. Кривоніс та О. Дроботій визначають:
- тематичні свята: «День прапора», «День Незалежності», «День міста»;
 - спортивно-патріотичні ігри-змагання;
 - екскурсії околицями міста «Мій район», «Моя вулиця»;
 - відвідування пам'ятних місць;
 - оформлення народознавчих міні-музев у групах;
 - виставка малюнків дітей і батьків «Моя рідна Україна!»;

- ігровий практикум за участю батьків;
- ділова гра для педагогів «Сторінками історії України»;

– педагогічна конференція для педагогів та батьків «Патріотичне виховання»;

- читання художньої літератури відповідної тематики;
- зустрічі з учасниками бойових дій [6, с.12].

Процес пізнання малої Батьківщини реалізується в предметно-наочній, активній формі, коли дитина безпосередньо вступає в контакт з оточуючим світом. Батьки можуть надати неоціненну допомогу у знайомстві з рідним краєм, наприклад, під час прогулянок та екскурсій за маршрутами, запропонованими вихователями. Можна спільно з дітьми провести дослідницьку краєзнавчу діяльність з подальшою презентацією її результатів, важливо також надати фотографії, відеоматеріали для демонстрації на тематичних виставках.

Сьогодні в закладах дошкільної освіти існують музеї, присвячені предметам українського побуту, українським

іграшкам, українському живопису і виробам. Проводяться заняття, виховні заходи, на яких діти розповідають про військові подвиги своїх родичів, читають вірші, присвячені Україні. Також відзначаються національні свята, такі як: Різдво, Великдень і Масляна. Все це допомагає дітям побачити і почати розуміти культуру України, її історію, відчувати гордість за свій народ і свою країну. Факти життя країни, з якими ознайомлюють дітей, ілюструють прикладами з діяльності близьких їм дорослих, батьків залучають до оцінки суспільних явищ. Спільної участі з дітьми у громадських справах.

На жаль, для формування в дітей уявлень про Україну, її різноманітну природу та культуру зазначених форм роботи недостатньо. В умовах сьогодення вихователі часто стикаються з тим, що традиційні форми роботи не завжди дають очікуваного виховного ефекту, тому вони змушені запроваджувати в освітній процес нові форми реалізації національно-патріотичного виховання дітей.

У роботі з дошкільниками можна проводити відеозаняття (перегляд телевізійних пізнавальних програм, професійних та любительських зйомок, які відбивають природні ландшафти, культуру, побут і традиції українців); віртуальні екскурсії за допомогою інтерактивної презентації. Також це можуть бути комбіновані, комплексні заняття (наприклад, «Народознавство + аплікація», «Дитина у доквітлі + малювання»); використовують читання та обговорення творів художньої літератури (оповідань, казок, легенд, віршів). Форма проведення занять повинна бути ігровою.

Дітей потрібно якомога раніше залучати до історії рідної країни, міста. Така необхідність продиктована духовно-моральними проблемами в нашому суспільстві. Чим більше дошкільники будуть знати про рідний край, тим більше будуть його любити. У зв'язку з цим у закладі дошкільної освіти пропонується організовувати заняття-навчання екскурсодів, на яких діти опановують мистецтво описової розповіді, проводяться екскурсії по експозиціях міні-музіїв, презентації дитячих робіт, оформлення ігрових приміщень. Вихователі можуть організувати виходи в музеї свого міста.

Нетрадиційними формами організації роботи з патріотичного виховання дітей дошкільного віку є спільна пошукова діяльність дошкільників, батьків і вихователів. Педагоги збирають матеріали з газет, журналів і створити альбом «Цікавинки»; організувати випуск дитячої газети, що містить інформацію про життя дитячого освітнього закладу з різних тем. Зустрічі з цікавими людьми, миколаївськими художниками, людьми різних професій розширюють уявлення дітей про сучасний світ. Дошкільникам пропонується перегляд коротких документальних фільмів: «Маленьке місто, але історія – велика», «Природа рідного краю», «Мої домашні улюбленці». Виховуючи любов до рідного міста, педагоги формують у дітей розуміння того, що воно – частинка Батьківщини, оскільки у всіх містах, великих і малих, є багато спільного.

З метою формування інтересу до людей різних професій, виховання шанобливого ставлення до них, пропонуємо провести екскурсії до школи, на пошту, в магазин, поліклініку, аптеку, бібліотеку. Такі екскурсії допома-

гають дітям познайомитися з функціями і роботою різних закладів та організацій, формують у дошкільників уявлення про різні потреби людей, про те, хто і як піклується про мешканців міста. Важливо відзначити, що вся робота ефективна лише за умови активної взаємодії дітей з дорослими (вихователями та батьками).

У закладах дошкільної освіти виховання патріотичних почуттів у дітей здійснюється під час різноманітної активної діяльності дітей. Для цього використовуються різні форми роботи, як-от:

- бесіди з використанням творчих та індивідуальних завдань, актуалізації досвіду дітей;

- систематичні екскурсії по відомих місцях рідного краю, відвідування музеїв, виставкових залів (реальна екскурсія або віртуальна – за допомогою інтерактивної презентації);

- організоване спостереження за навколишньою дійсністю, поєднане з читанням художніх творів, слуханням музики, розгляданням картин, малюванням, милуванням рідною природою;

- трудова діяльність дітей – участь у благоустрої доквітлі та заходах з охорони природи;

- відзначення державних та народних свят, пам'ятних дат;

- використання українського фольклору в діяльності дітей;

- образотворча діяльність – ознайомлення малят з народним декоративно-вжитковим мистецтвом, побутом, одягом;

- участь у благодійних проектах («Допоможи ветерану», «Допоможи захиснику України»).

Зазначені форми роботи сприяють формуванню шанобливих стосунків сім'ї та вихователів, прояву розуміння, терпимості і тактовності у вихованні патріотичних почуттів у дітей, дозволяють батькам ближче познайомитися з виховним та розвивальним середовищем закладу дошкільної освіти і групи, з системою роботи вихователя. Використання різноманітних форм патріотичного виховання дошкільників, спільні зусилля вихователів і членів сім'ї забезпечують інтеграцію патріотичного виховання у всі види дитячої діяльності.

Оскільки основи патріотизму закладаються в сім'ї, тому до освітнього процесу вихователі активно залучають батьків вихованців. В інформаційних куточках для батьків, на сайті закладу дошкільної освіти базано щомісяця виставляти тематичну інформацію; залучати батьків до випуску газети «Новини з усіх куточків України». На сайті закладу дошкільної освіти пропонуємо розміщувати інтерактивну вікторину для батьків та дітей на знання народних традицій, дитячих художніх творів, мистецтва України, діяльності видатних українських діячів.

Завданням закладів дошкільної освіти є залучення батьків вихованців до активної участі в освітньому процесі, долучення до організації та проведення виховних дитячих соціально значущих заходів. Батьки не повинні бути лише гостями на виховних заходах, спостерігачами за успіхами своїх дітей, вони мають безпосередньо впливати на формування дітей власним досвідом та прикладом.

На жаль, патріотизм не передається у спадок і йому неможливо навчити. Його можна тільки сформувати,

прищепити і розвинути. І починати робити це потрібно з самого раннього віку.

Висновки. Таким чином, є необхідність і важливість виховання почуття патріотизму, любові до рідного міста в дітей дошкільного віку. Виховання патріотичних почуттів у дітей дошкільного віку буде більш ефективним, якщо його формування здійснювати в закладах дошкільної освіти не тільки через розповіді і вірші, а включати дітей в активну практичну діяльність (наприклад: організовувати тематичні свята і розваги). Для ефективного виховання патріотичних почуттів у дітей використовують різні форми і методи роботи з дітьми, їхніми батьками. Серед методів і форм патріотичного виховання пріоритетна роль належить активним методам, що ґрунтуються на взаємодії, спрямовані на самостійний пошук істини і сприяють формуванню критичного мислення, ініціативи і творчості. У наш час виховання патріотичних почуттів стає основою розробки теорії і практики виховної взаємодії дорослих і дітей, створення єдиного інтегрованого соціокультурного простору закладу дошкільної освіти і сім'ї. Систематична і цілеспрямована, скоординована робота з дошкільниками та їхніми батьками, побудована на щирому патріотизмі самих педагогів, здатна забезпечити формування вищих моральних почуттів, до яких належить почуття патріотизму.

Література

1. Тавриш Н. Національно-патріотичне виховання у ситуації соціального неспокою: змінюємо підходи / Н. Тавриш, К. Крутий // Дошкільне виховання. – 2015. – № 5. – С. 2-7.
2. Зубцова Ю.Є. Формування патріотичних якостей молодших школярів у взаємодії школи та сім'ї: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Ю.Є. Зубцова. – К., 2012. – 15 с.
3. Каплунівська О. Сучасний погляд на патріотичне виховання / О. Каплунівська // Дошкільне виховання. – 2015. – № 8. – С. 8-10.
4. Кисіль Н.В. Школа маленьких патріотів. Проект освітньої роботи з дітьми старшого дошкільного віку / Н.В. Кисіль. – Х.: Вид. група «Основа», 2016. – 221 с.

5. Костянтинова О. Виховуємо патріотів / О. Костянтинова, О. Харитонович, П. Абба // Вихователь-методист дошкільного закладу. – 2012. – № 10. – С. 11-24.

6. Кривоніс М.Л. Патріотичне виховання в ДНЗ / М.Л. Кривоніс, О.Л. Дроботій. – Х.: Вид-во «Ранок», 2015. – 192 с.

7. Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки від 13.10.2015 № 580/2015 Указ Президента України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/580/2015>

8. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості // Вибр. твори: в 5-ти т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т. 1. – 653 с.

References

1. Gavrish N. National-patriotic education in a situation of social unrest: changing approaches / N. Gavrish, K. Krutyi // Preschool education. – 2015. – № 5. – P. 2-7.
2. Zubtsova Yu.E. Formation of patriotic qualities of junior schoolchildren in the interaction of school and family: author's ref. dis. for science. degree of Cand. ped. Science: special. 13.00.07 «Theory and methods of education» / Yu.E. Zubtsova. – K., 2012. – 15 c.
3. Kaplunovska O. Modern view on patriotic education / O. Kaplunovska // Preschool education. – 2015. – № 8. – P. 8-10.
4. Kysil N.V. School of Little Patriots. Project of educational work with children of senior preschool age / N.V. Kysil. – H.: Type. Osnova group, 2016. – 221 p.
5. Konstantinova O. Educating patriots / O. Konstantinova, O. Kharitonovich, P. Abba // Educator-methodologist of preschool institution. – 2012. – № 10. – P. 11-24.
6. Krivonis M.L. Patriotic education in schools / M.L. Krivonis, O.L. Drobotiy. – H.: Publishing House «Morning», 2015. – 192 p.
7. Strategy of national-patriotic education of children and youth for 2016–2020 from 13.10.2015 № 580/2015 Decree of the President of Ukraine [Electronic resource]. – Access mode: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/580/2015>
8. Sukhomlinsky V.O. Problems of education of a comprehensively developed personality // Vobr. works: in the 5th volume – K.: Rad. school, 1977. – Vol. 1 – 653 p.

Lushpai T.I.,

Postgraduate student Mykolaiv V.O. Sukhomlynskyi National University, tany1995luspa@gmail.com

Ukraine, Mykolaiv

EDUCATION OF FEELING OF PATRIOTISM IN PRESCHOOL CHILDREN IN MODERN PRESCHOOL EDUCATION INSTITUTIONS

The article outlines the problems of patriotic education of the younger generation in the modern conditions of development of the statehood of Ukraine and in modern preschool institutions. The directions and forms of education of patriotism in preschoolers are characterized. The essence and necessity of conducting classes, educational activities in order to cultivate a sense of patriotism are revealed. The importance of the use of deductions and active activities is substantiated.

Key words: sense of patriotism, patriotic upbringing, preschool children, preschool institutions, classes, educational activities, Ukrainian statehood.

УДК 378:373.62

Малихін А.О.,

к.пед.н., доцент кафедри педагогіки Бердянського державного педагогічного університету, master_ped@meta.ua
Україна, м. Бердянськ

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МЕТОДИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ ТА ТЕХНОЛОГІЙ

Метою статті є характеристика видів і структури навчально-методичного забезпечення методичної підготовки майбутніх учителів трудового навчання та технологій як чинника підвищення якості фахової підготовки майбутнього педагога. В статті навчально-методичне забезпечення методичної підготовки майбутніх учителів трудового навчання та технологій розглядається як сукупність нормативних документів, матеріалів наукового, навчального, методичного характеру, що якісно описують зміст підготовки, визначають її структуру й результат та визначають особливості перебігу освітнього процесу із врахуванням сучасних тенденцій розвитку педагогічної освіти. У відповідності із цим дається характеристика таким складовим навчально-методичного забезпечення, як навчальна програма, навчально-методичний комплекс, навчальний посібник. Методологічними та теоретичними основами дослідження є праці науковців, які досліджують проблеми підготовки майбутніх вчителів у вищих педагогічних закладах освіти. Обґрунтованість отриманих результатів забезпечується використанням загальнонаукових і специфічних методів: теоретичного узагальнення, абстракції, діалектичного аналізу, систематизації і порівняння, системного підходу.

Ключові слова: вчитель трудового навчання та технологій, методична компетентність, методична підготовка, навчально-методичне забезпечення, навчально-методичний комплекс, навчальна програма, навчальний посібник, схема-конспект.

Постановка проблеми. Важливого значення у методичній підготовці майбутнього вчителя трудового навчання та технологій набуває навчально-методичне забезпечення, що, у свою чергу, обумовлює необхідність вдосконалення системи навчально-методичного забезпечення методичної підготовки майбутніх учителів трудового навчання та технологій. Окремі аспекти зазначеної проблеми розкриваються в наукових працях і дослідженнях І. Андрощук, Г. Данилової, О. Жорнової, О. Жорнової, В. Радкевич та інших. Зокрема. О. Жорнова та О. Жорнова [4, с.30] вважають, що науково-методичне забезпечення підготовки майбутніх учителів, має відтворювати логіку формування готовності майбутніх педагогів та її змістове наповнення до професійно-педагогічної діяльності, і разом з іншими компонентами освітнього процесу утворювати науково-теоретичну й концептуальну єдність професійної підготовки вчителя.

Г. Данилова [1], зазначає, що суть науково-методичного забезпечення як педагогічної категорії, полягає в забезпеченні професійної педагогічної взаємодії суб'єктів освітньої діяльності, умовами якої є добровільність і партнерство, визначальними ознаками – особистісний і професійний розвиток педагогів, а результатом – нова якість професійної діяльності учителів, що виявляється у професійній компетентності.

У своєму дослідженні В. Радкевич вказує, що «навчально-методичне забезпечення є оптимальною системою навчально-планової документації, навчальної і методичної літератури, дидактичних і технічних засобів навчання, засобів діагностування та контролю навчальних досягнень учнів, що забезпечує якість професійної підготовки та надає їй фахового й особистісного спрямування, сприяє інтенсифікації самостійної роботи учнів» [3, с.315]. Цієї думки також дотримується і І. Андрощук [6].

На жаль, у наукових дослідженнях ще не достатньо повно висвітлено питання навчально-методичного забезпечення саме методичної підготовки майбутніх учителів трудового навчання та технологій.

Мета статті – охарактеризувати види і структуру навчально-методичного забезпечення методичної підготовки майбутніх учителів трудового навчання та технологій як чинника підвищення якості фахової підготовки майбутнього педагога.

Виклад основного матеріалу. Аналіз досліджень проблеми науково-методичного забезпечення підготовки майбутніх педагогів (І. Андрощук, Г. Данилової, О. Жорнової, О. Жорнової, В. Радкевич та інших) надав можливість визначити, що науково-методичне забезпечення методичної підготовки має відповідати певним вимогам, серед яких:

- врахування динаміки розвитку суб'єктів освітнього процесу;
- наявність потенціалу інструментального характеру;
- індивідуалізація та гнучкість;
- використання діагностичних і корекційних засобів;
- урахування динаміки формування і розвитку методичної компетентності майбутнього вчителя трудового навчання та технологій.

Навчально-методичне забезпечення методичної підготовки майбутніх учителів трудового навчання та технологій розглядається нами як сукупність нормативних документів, матеріалів наукового, навчального, методичного характеру, що якісно описують зміст підготовки, визначають її структуру й результат та визначають особливості перебігу освітнього процесу із врахуванням сучасних тенденцій розвитку педагогічної освіти.

У відповідності із нормативними документами щодо організації навчального процесу у закладах вищої освіти, до навчально-методичного забезпечення належить:

– навчально-методичний комплекс спеціальності (стандарт вищої освіти зі спеціальності; освітньо-професійна програма підготовки фахівця відповідного рівня; структурно-логічна схема формування професійної компетентності фахівця; навчальний план; робочий навчальний план; інформаційний пакет спеціальності (каталог курсу); наскрізна програма практичної підготовки; програма підсумкової атестації на відповідному рівні вищої освіти, тематика кваліфікаційних робіт (дипломних проєктів, робіт); методичні вказівки до виконання кваліфікаційних робіт;

1. навчально-методичний комплекс дисципліни (навчальна та робоча програми навчальної дисципліни, їх опис; підручники та навчальні посібники, конспекти лекцій, електронні освітні ресурси, тощо; електронний навчально-методичний комплекс дисципліни; методичні рекомендації для проведення лабораторних, практичних чи семінарських занять; тематика курсових проєктів (робіт) та методичні рекомендації до їх виконання; засоби контролю знань із навчальної дисципліни; методичні рекомендації з організації самостійної роботи студентів; тематика і зміст індивідуальних завдань тощо. [8, с.299].

Аналіз стану навчально-методичного забезпечення підготовки майбутніх учителів трудового навчання та технологій дозволив визначити:

2. відсутність єдиного діючого стандарту підготовки за спеціальністю 014.10 «Середня освіта. Трудове навчання та технології»;

3. автономність закладів вищої освіти призвела до того, що кожний з них здійснює діяльність щодо розробки власних освітньо-професійних програм підготовки майбутніх учителів трудового навчання та технологій;

4. брак підручників, навчальних посібників, практикумів із професійно орієнтованих дисциплін, засобів діагностики результатів навчання, у яких би була представлена компонента міждисциплінарності, наскрізності і концентричності методичної підготовки.

Спираючись на особистісно розвивальну та компетентнісну парадигму освіти, враховуючи стан розробленості навчально-методичного забезпечення для підготовки майбутніх учителів трудового навчання та технологій і необхідність представлення в ньому компоненти міждисциплінарності, наскрізності і концентричності методичної підготовки, нами було зроблена спроба розробки системи навчально-методичного забезпечення, яка спиралась на наступні документи навчально-методичного характеру:

1. освітньо-професійну програму підготовки здобувачів I рівня вищої освіти (бакалаврський рівень) за спеціальністю 014.10 «Середня освіта. Трудове навчання та технології»;

2. навчальні плани підготовки здобувачів вищої освіти за спеціальністю 014.10 «Середня освіта. Трудове навчання та технології» за першим та другим рівнями вищої освіти;

Система навчально-методичного забезпечення розроблялася відповідно до методології і дидактичних принципів, сформульованих у авторській концепції методичної підготовки майбутніх учителів трудового навчання, що сприяє якісному відбору навчального матеріалу і логічній побудові освітнього процесу та забезпечує високий рівень методичної підготовки майбутніх фахівців освітньої галузі «Технології».

У відповідності до обґрунтованого нами принципу наскрізності і концентричності методичної підготовки

система навчально-методичного забезпечення методичної підготовки майбутнього вчителя трудового навчання та технологій, в якій відображене конкретне змістовне наповнення його фахової підготовки, складається з навчально-методичних комплексів дисциплін:

1. «Педагогіка», що містить навчальну і робочу програми дисципліни та її опис; конспекти лекцій; електронний навчально-методичний комплекс дисципліни, розміщений в Moodle та Е-методичному кабінеті; навчальний посібник «Педагогіка в схемах, таблицях, коментарях»; методичні рекомендації до виконання самостійної роботи студентів; засоби контролю (кейси, тести для поточного та підсумкового контролю, запитання для самоконтролю та підготовки до іспиту, екзаменаційні білети, завдання на комплексну контрольну роботу); засоби візуалізації навчальної інформації (мультимедійні презентації, схеми-конспекти лекцій, опорні схеми);

2. «Історія педагогіки», що містить навчальну і робочу програми дисципліни та її опис; конспекти лекцій; електронний навчально-методичний комплекс дисципліни, розміщений в Moodle, Е-методичному кабінеті; навчальний посібник «Історія педагогіки в схемах, таблицях, ілюстраціях»; методичні рекомендації до виконання самостійної роботи студентів; засоби контролю (тести для поточного та підсумкового контролю, запитання для самоконтролю та підготовки до заліку, тестові завдання підсумкової контрольної роботи; завдання комплексної контрольної роботи); засоби візуалізації навчальної інформації (мультимедійні презентації, схеми-конспекти лекцій, опорні схеми);

3. «Теорія і методика виховної роботи», що містить навчальну і робочу програми дисципліни та її опис; навчальний посібник «Методика виховної роботи в поняттях, схемах, таблицях, коментарях»; конспекти лекцій; електронний навчально-методичний комплекс дисципліни, розміщений в середовищі Moodle та Е-методичному кабінеті, методичні рекомендації до виконання самостійної роботи студентів; засоби контролю (тести для поточного та підсумкового контролю, запитання для самоконтролю та підготовки до заліку, тестові завдання підсумкової контрольної роботи; завдання комплексної контрольної роботи); засоби візуалізації навчальної інформації (мультимедійні презентації, схеми-конспекти, опорні схеми); методичні розробки виховних заходів;

1. «Теорія і методика трудового навчання», що містить навчальну і робочу програми дисципліни та її опис; навчальний посібник «Теорія і методика трудового навчання та технології в поняттях, схемах, таблицях, ілюстраціях»; конспекти лекцій; електронний навчально-методичний комплекс дисципліни, розміщений в середовищі Moodle та Е-методичному кабінеті; тематику самостійної роботи студентів; засоби контролю (тести для поточного та підсумкового контролю, запитання для самоконтролю); засоби візуалізації навчальної інформації (мультимедійні презентації, схеми-конспект, опорні схеми); інструкційні та технологічні картки; портфоліо засобів навчання і контролю з варіативних модулів програми трудового навчання; розгорнуті конспекти уроків з трудового навчання, проєкти на виготовлення виробів;

2. Авторський курс «Сучасні педагогічні технології в методичній підготовці майбутнього вчителя трудового навчання та технологій», де міститься робоча програма дисципліни та її опис; конспекти лекцій; електронний навчально-методичний комплекс дисципліни, розміще-

ний в Moodle та Е-методичному кабінеті; методичні рекомендації до проведення практичних занять та самостійної роботи студентів; засоби контролю (кейси, тести для поточного й підсумкового контролю, запитання для самоконтролю та підготовки до заліку); засоби візуалізації навчальної інформації (мультимедійні презентації, схеми-конспекти, опорні схеми).

Важливою складовою навчально-методичного комплексу є навчальна і робоча програми, що розробляється для кожної дисципліни та має забезпечувати ефективну взаємодію учасників освітнього процесу.

У Енциклопедії освіти зазначено, що «навчальна програма нормативної дисципліни є складовою державного стандарту вищої освіти, що визначає місце кожної дисципліни в системі підготовки фахівців, мету її вивчення, зміст навчального матеріалу, основні форми організації навчання та методи контролю» [2, с.536]. У навчальній програмі здійснюється конкретизація цілей підготовки фахівців, визначається зміст та структура конкретної навчальної дисципліни навчального плану та її взаємозв'язки з іншими дисциплінами.

Здійснюючи діяльність з розробки навчальних і робочих програм, ми керувалися принципами науковості, систематичності, наступності, зв'язку теорії з практикою, концентричності та наскрізності методичної підготовки. Нами було розроблено програми навчальних дисциплін «Педагогіка», «Історія педагогіки», «Теорія і методика виховної роботи», «Сучасні педагогічні технології у методичній підготовці майбутнього вчителя трудового навчання та технологій».

Навчальна програма містить наступні розділи: вступ; мета і завдання дисципліни, основні компетентності і результати навчання згідно з вимогами освітньої (освітньо-професійної) програми; інформаційний обсяг дисципліни з розподілом за змістовними модулями; рекомендована література (базова та допоміжна); інформаційні ресурси; методи навчання; форма підсумкового контролю успішності навчання; система оцінювання.

Робоча програма містить наступні розділи: опис навчальної дисципліни; мета і завдання дисципліни; основні результати навчання і компетентності згідно з вимогами освітньої (освітньо-професійної) програми; програму навчальної дисципліни з розподілом на модулі; структуру навчальної дисципліни; теми лекційних, практичних (лабораторних) занять та самостійної роботи студентів; теми і зміст індивідуального завдання; методи навчання; засоби оцінювання; розподіл балів, які отримують студенти; рекомендована література (базова та допоміжна); інформаційні ресурси.

Відповідно до кожної з розроблених нами навчальних програм, зазначених навчально-методичних комплексів, розроблено конспекти лекційних занять, методичні рекомендації до проведення практичних (лабораторних робіт) і самостійної роботи студентів, засоби контролю й унаочнення, що також представлені в електронному навчально-методичному комплексі відповідних дисциплін, розміщеному в Moodle та Е-методичному кабінеті. Вони є важливими компонентами навчально-методичного комплексу кожної навчальної дисципліни та являють собою систему дидактичних засобів навчання, що забезпечують ефективну реалізацію освітніх завдань з відповідної дисципліни та професійної підготовки фахівця загалом.

Відповідно до змісту програм навчальних дисциплін, розроблено і впроваджено в процес підготовки майбут-

ніх учителів освітньої галузі «Технології» такі навчальні посібники: «Педагогіка в поняттях, схемах, таблицях, коментарях» [5], «Методика виховної роботи в поняттях, схемах, таблицях, коментарях» [7], «Теорія і методика трудового навчання та технології в поняттях, схемах, таблицях, ілюстраціях» [11], «Тестові завдання з педагогіки та історії педагогіки» [10], «Тестові завдання з теорії та методики трудового навчання», які побудовано на основі системного, діяльнісно-компетентнісного та міжпредметного підходів. Особливістю цих посібників є структурована форма подання інформації – навчальний матеріал викладено у вигляді опорних схем. Така форма навчального матеріалу дає змогу відтворювати логіку побудови навчального матеріалу; визначати навчальні проблеми і розв'язувати проблемні ситуації; студентам краще осмислювати й запам'ятовувати навчальний матеріал із врахуванням взаємозв'язків між основними поняттями; встановлювати зв'язок теоретичних знань із практикою; зосередити увагу на головних положеннях у навчальному матеріалі. Під час розробки посібників ми враховували не лише дидактичні принципи подання навчального матеріалу, а й логіку побудови навчального матеріалу та взаємозв'язки між його складовими.

Використання схем, ілюстрацій у процесі вивчення дисциплін загальнопедагогічного і методичного характеру дає змогу підвищити пізнавальну активність студентів у якісному засвоєнні навчального матеріалу, використовувати його в практичній діяльності, в значному ступені підвищити інтенсивність освітнього процесу і, як наслідок, більше уваги приділити розгляду тем і питань дисципліни, які мають дискусійний характер. Зауважимо, що, розробляючи посібники такого типу, ми керувалися принципами науковості, наступності, наочності, інтегрованості, концентричності та наскрізності методичної підготовки.

Посібник «Педагогіка в поняттях, схемах, таблицях, коментарях» [5] спрямований на реалізацію теоретико-методологічних засад підготовки майбутнього вчителя трудового навчання та технологій до педагогічної діяльності і сприяє більш ефективній організації самостійної роботи студентів з відповідної дисципліни. Навчальний матеріал у посібнику викладено таким чином, щоб сформувати у студентів власне бачення освітніх проблем та напрямів їх розв'язку, застосування методів та засобів навчання та виховання з урахуванням специфіки уроків трудового навчання. Кожний розділ містить тестові завдання для самоконтролю. У посібнику також є глосарій.

Навчальний посібник «Історія педагогіки в схемах, таблицях та ілюстраціях» [9]. Навчальний матеріал у посібнику викладено таким чином, щоб сформувати у студентів власне бачення історико-педагогічних проблем та напрямів їх розв'язку, застосування методів та засобів навчання та виховання з урахуванням специфіки уроків трудового навчання. Кожний розділ посібника містить тестові завдання для самоконтролю. В посібнику також є розділ «Історія педагогіки в персоналіях», в якому наводяться біографічні дані педагогів минулого та сучасності, які зробили великий внесок в розвиток педагогічної теорії і практики, в розвиток трудового навчання і виховання.

Навчальний посібник «Методика виховної роботи» [7] спрямований на реалізацію теоретико-методичних засад виховної роботи в контексті методичної підготовки та організацію самостійної роботи студентів з відповідної

дисципліни й розкриває суть, зміст та особливості виховання; форми, методи і напрями виховної роботи, їх характеристики; особливості та етапи планування й проектування виховного процесу; особливості організації позанавчальної виховної роботи; функції та обов'язки класного керівника; методику організації учнівського колективу; суть та етапи самовиховання, особливості його здійснення; сутність та особливості підготовки і проведення різноманітних форм організації виховної роботи; сутність і особливості методики трудового виховання.

Для забезпечення зворотного зв'язку викладача зі студентами та самоконтролю, кожний розділ посібника містить тестові завдання для самоконтролю. Посібник містить також глосарій та додаткові матеріали: схеми та програми написання характеристик на учня та учнівський колектив, схема аналізу виховних заходів, зразки позаурочних виховних проєктів, окремі розділи посібника «Орієнтовний зміст виховання в національній школі».

Посібник «Теорія і методика трудового навчання та технології в поняттях, схемах, таблицях, ілюстраціях» [11] спрямований на реалізацію теоретико-методологічних і методичних засад педагогічної діяльності вчителя трудового навчання та технологій і дозволяє ефективно організувати самостійну роботу студентів з відповідної дисципліни, також представлені світлина видатних постатей трудового навчання минулого, фотодокументи, ілюстрації. Навчальний матеріал у посібнику викладено таким чином, щоб сформувати у студентів власне бачення освітньої проблеми та напрямів її розв'язку, підходи до ефективного застосування всієї сукупності методів та засобів на уроках трудового навчання. Належне місце в посібнику відведено методиці організації і здійснення проєктно-технологічної діяльності учнів на уроках.

Посібник містить глосарій, а також наводяться біографічні дані багатьох педагогів минулого (Д. Беллерс, А. Вержбицький, М. Касаткін, О. Саломон, В. Формановський та інші) і науковців сучасності (В. Мадзігон, Г. Терещук, В. Сидоренко, Д. Тхоржевський та інші) які зробили значний внесок в розвиток теорії і методики трудового навчання та виховання.

Розробка основного тексту навчального посібника передбачала: визначення результатів навчання з дисципліни, обсягу знань, які необхідно засвоїти студенту; встановлення міжпредметних зв'язків між знаннями, які необхідно опанувати, і тими, які отримав студент під час вивчення загальнопедагогічних дисциплін; визначення логічної послідовності викладу навчальної інформації та її структурування на розділи і теми та відповідне їх оформлення; складання тестових завдань як самоконтролю, так і з метою встановлення зворотного зв'язку викладача зі студентами.

З метою більш ефективного формування у майбутніх учителів трудового навчання та технологій когнітивного й діяльнісного компонентів методичної компетентності, нами було розроблено та впроваджено в освітній процес авторський курс «Сучасні педагогічні технології в методичній підготовці майбутнього вчителя трудового навчання та технологій». Доцільність його розробки та використання зумовлена необхідністю введення нових технологій у методичну підготовку учителів трудового навчання та технологій, що сприяють формуванню професійних знань, умінь студентів у контексті нових вимог до педагогічної професії, залученню здобувачів вищої освіти до їх самостійного опанування новітніх знань в

галузі методичної підготовки. У цілому курс «Сучасні педагогічні технології в методичній підготовці вчителя трудового навчання та технологій» є логічним продовженням методичної підготовки вчителя трудового навчання та технологій, в основі якого знаходиться педагогіка і теорія та методика трудового навчання, які є провідними у системі професійно-педагогічної підготовки майбутніх фахівців освітньої галузі «Технології». Навчальний курс покликаний сприяти оволодінню майбутніми учителями трудового навчання та технологій новітніми теоретичними та методичними знаннями, формувати у них педагогічне мислення, навчити майбутніх фахівців аналізувати педагогічну дійсність. У ньому висвітлено суть понять «методична підготовка», «сучасні педагогічні технології», «інформаційні технології», «дистанційне навчання», «змішане навчання», розкрито сутність сучасних педагогічних технологій.

Розробляючи авторський курс «Сучасні педагогічні технології в методичній підготовці майбутнього вчителя трудового навчання та технологій» ми керувалися системним, технологічним та діяльнісно-компетентнісним підходами.

З метою забезпечення своєчасного зворотного зв'язку після вивчення кожного змістового модуля і по завершенню вивчення всього курсу передбачається виконання студентами тестових завдань. Крім цього, тестовий контроль сприяє не лише відтворенню у здобувачів вищої освіти навчальної інформації, а й формуванню у них умінь її систематизувати, аналізувати і узагальнювати.

Розробляючи зміст практичних занять, ми керувалися принципами науковості, наступності, зв'язку теорії з практикою, концентричності та наскрізності методичної підготовки. Структура оформлення практичних робіт складається: з мети; питань теоретичного характеру, необхідних для виконання практичного завдання; завдань для самостійної роботи під час підготовки до практичного заняття, завдань практичного характеру; літератури для опрацювання; методичних вказівок щодо послідовності виконання роботи.

З метою підвищення ефективності процесу загальнопедагогічної і методичної підготовки майбутніх учителів трудового навчання та технологій, розвитку їхнього логічного мислення, творчої активності доцільно використовувати засоби візуалізації навчальної інформації (схематичні, опорні схеми). Розробляючи їх, ми керувалися принципами наступності, наочності та інтегративності.

Важливою складовою навчально-методичного забезпечення методичної підготовки майбутніх учителів трудового навчання та технологій є програма та методичні рекомендації до проведення педагогічної (виробничої) практики, що ґрунтується на системному, діяльнісно-компетентнісному, міждисциплінарному підходах. У програму проходження цього виду практики закладено реалізацію таких принципів методичної підготовки учителів: науковості, зв'язку теорії з практикою, особистісної орієнтації, наскрізності та концентричності методичної підготовки, саморозвитку особистості студента.

Програма та методичні рекомендації до проведення педагогічної (виробничої) практики мають наступну структуру:

- вступ, де дається загальна характеристика педагогічної (виробничої) практики, визначається її мета і завдання;
- організація проведення педагогічної практики, форми і методи контролю за її результатами;

– зміст педагогічної практики, конкретизований календарним планом її проходження та завдання, що спрямовані на формування основних видів загальнопедагогічних та методичних умінь;

– звітність за результатами проходження педагогічної практики;

– додатки (зразок титульного аркушу звіту, форма індивідуального плану проходження практики, щоденника практики; орієнтовні схеми аналізів уроків та виховних заходів; завдання, що спрямовані на формування основних видів методичних умінь).

Висновки. Таким чином, навчально-методичне забезпечення загальнопедагогічної і методичної підготовки майбутніх учителів трудового навчання та технологій органічно поєднує системний, особистісно-орієнтований, діяльнісно-компетентнісний, міждисциплінарний підходи та інтерактивні технології навчання і дає змогу в цілому підвищити ефективність їх фахової підготовки, а також сприяє розвитку творчої особистості готової до безперервного професійного самовдосконалення.

Література

1. Данилова Т.С. Методичні служби України: проблеми управління, професійна підготовка: навч.-метод. посіб. Київ: ІЗМН, 1997. 256 с.
2. Енциклопедія освіти. / Академія пед. наук України; голов. ред. В.Г. Кремень. – Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
3. Радкевич В.О. Теоретичні і методичні засади професійного навчання у закладах профтехосвіти художнього профілю: монографія / В.О. Радкевич; за ред. Н.Т. Нічкало. Київ: УкрІНТЕІ, 2010. 424 с.
4. Жорнова О., Жорнова О. Науково-методичне забезпечення навчального процесу у вищій школі: установлені нормативи та сучасні вимоги. Вісник Книжкової палати. 2012. № 2. С. 29-32.
5. Малихін А.О. Педагогіка в поняттях, схемах, таблицях, коментарях: навчальний посібник. Бердянськ: БДПУ, 2015. 178 с.
6. Андросьук І.В. Науково-методичний супровід підготовки суб'єктів навчального процесу до педагогічної взаємодії. Науково-методичне забезпечення проф. освіти і навчання: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., (м. Київ, 7, 19 квіт. 2016 р.): у 2-х т. / Ін-т проф.-техн. освіти НАПН України; за заг. ред. В.О. Радкевич. Київ: ШІПО НАПН України, 2016. III. 2. С.35-37.
7. Малихін А.О. Методика виховної роботи в поняттях, схемах, таблицях, коментарях. Бердянськ: БДПУ, 2016. 186 с.

8. Андросьук І.В. Підготовка майбутніх вчителів трудового навчання та технологій до педагогічної взаємодії у професійній діяльності: теорія і практика: монографія. Хмельницький: ФОРТ Цюпа А.А., 2017. 455 с.

9. Малихін А. Історія педагогіки в схемах, таблицях, ілюстраціях. Харків: ПромАРТ, 2019. 348 с.

10. Малихін А. Тестові завдання з педагогіки та історії педагогіки. Бердянськ: БДПУ, 2019. 244 с.

11. Малихін А. Теорія і методика трудового навчання та технологій в поняттях, схемах, таблицях, ілюстраціях: навчальний посібник. Харків: ПромАРТ, 2020. 224 с.

References

1. Danylova T.S. *Metodychni sluzhby 'Ukrayiny': problemy upravlinnya, profesijna pidgotovka: navch.-metod. posib.* Kyiv: IZMN, 1997. 256 s.
2. *Encyklopediya osvity*. / Akademiya ped. nauk 'Ukrayiny'; golov. red. V.G. Kremen'. – Kyiv: Yurinkom Inter, 2008. 1040 s.
3. Radkevych V.O. *Teoretychni i metodychni zasady profesijnogo navchannya u zakladaх proftechosvity' khudozhnogo profilu: monografiya* / V.O. Radkevych; za red. N.G. Ny'chkal'o. Kyiv: UkrINTEI, 2010. 424 s.
4. Zhornova O., Zhornova O. *Naukovo-metody'chne zabezpechennya navchal'nogo procesu u vy'shij shkol: ustaleni normatyvy' ta suchasni vy'mogy*. *Visnyk Kny'zhkovoy palaty*. 2012. #2. S. 29-32.
5. Maly'xin A.O. *Pedagogika v ponyattiyakh, sxemakh, tablytsyakh, komentaryakh: navchal'nyj posibny'k*. Berdyans'k: BDPU, 2015. 178 s.
6. Androshuk I.V. *Naukovo-metody'chnyj suprovid pidgotovky' sub'yektiv navchal'nogo procesu do pedagogichnoyi vzayemodiyi. Naukovo-metody'chne zabezpechennya prof. osvity' i navchannya: materialy' Vseukr. nauk.-prakt. konf., (m. Ky'iv, 7, 19 kvit. 2016 r.): u 2-x t.* / In-t prof.-tech. osvity' NAFN 'Ukrayiny'; za zag. red. V.O. Radkevych. Ky'iv: ShTO NAFN 'Ukrayiny', 2016. T. 2. S. 35-37.
7. Maly'xin A.O. *Metody'ka vy'hovnoyi roboty' v ponyattiyakh, sxemakh, tablytsyakh, komentaryakh*. Berdyans'k: BDPU, 2016. 186 s.
8. Androshuk I.V. *Pidgotovka majbutnix vchyteliv trudovogo navchannya ta tehnologij do pedagogichnoyi vzayemodiyi u profesijnij diyal'nosti: teoriya i prakty'ka: monografiya*. *Xmel'ny'cz'kyj: FOR Cyupa A.A.*, 2017. 455 s.
9. Maly'xin A. *Istoriya pedagogiky' v sxemakh, tablytsyakh, ilyustracyakh*. *Har'kiv: PromART*, 2019. 348 s.
10. Maly'xin A. *Testovi zavdannya z pedagogiky' ta istoriyi pedagogiky'*. Berdyans'k: BDPU, 2019. 244 s.
11. Maly'xin A. *Teoriya i metody'ka trudovogo navchannya ta tehnologiyi v ponyattiyakh, sxemakh, tablytsyakh, ilyustracyakh: navchal'nyj posibny'k*. *Har'kiv: PromART*, 2020. 224 s.

Malykhin A.O.,

Ph.D., Associate Professor of the Department of Pedagogics of Berdiansk State Pedagogical University,
master_ped@meta.ua

Ukraine, Berdiansk

EDUCATIONAL-METHODICAL SUPPORT OF THE METHODICAL TRAINING OF THE FUTURE TEACHERS OF THE LABOR TRAINING AND TECHNOLOGIES

The goal of the article is the characteristics of types and structure of the educational-methodical support of the future teachers of labor training and technologies as the reason of the improvement of quality of the future pedagogue's training. Within the article the educational-methodical training is considered as the complex of the regulatory documents, scientific, educational, methodical materials which describe the content of training, determine its structure and result and determine the peculiarities of the educational process, taking into account modern tendencies of the development of the pedagogical education. According to this it is given the characteristic of such components of the educational-methodical support as: educational program, educational-methodical complex, educational textbook. The methodological and theoretical fundamentals basis for the research are the works of scientists who study problems of training of future teachers at higher pedagogical educational institutions. The validity of the received results is provided by the implementation of the general scientific and specific methods: theoretical generalization, abstraction, dialectical analysis, systematization and comparison, systematic approach.

Key words: teacher of labor training and technologies, methodical competence, methodical training, educational-methodical support, educational-methodical complex, educational textbook, educational competence, educational program, scheme-syllabus.

УДК 372.862: 004.5:: 004.9

Матохнюк Л.О.,*д.психол.н., доцент, завідувач кафедри психології, Комунальний вищий навчальний заклад
«Вінницька академія неперервної освіти», lyda1974@gmail.com**Україна, м. Вінниця***Підгайчук С.Я.,***к.т.н., доцент кафедри загальнонаукових та інженерних дисциплін,
Національна Академія Державної прикордонної служби України ім. Богдана Хмельницького,
доцент кафедри основ проектування, Хмельницький національний університет, svitlankayar@gmail.com**Україна, м. Хмельницький***Негай Г.А.,***к.арх., член-кореспондент Української академії архітектури, доцент кафедри основ проектування,
Хмельницький національний університет, negaiga@ukr.net**Україна, м. Хмельницький***Машовець Н.С.,***к.т.н., доцент кафедри основ проектування, Хмельницький національний університет, mashovetsns@ukr.net**Україна, м. Хмельницький***Яворська Н.М.,***к.т.н., доцент кафедри основ проектування, Хмельницький національний університет, nataly_yavorska@ukr.net**Україна, м. Хмельницький*

РЕАЛІЇ ОСВІТИ ПІД ЧАС ПАНДЕМІЇ COVID 19: ОРГАНІЗАЦІЯ ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІН СТУДЕНТАМ ІНЖЕНЕРНИХ ТА АРХІТЕКТУРНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

В статті відображено досвід викладання викладачами кафедри основ проектування Хмельницького національного університету інженерних та архітектурних дисциплін в умовах карантину. Наведено переваги та недоліки дистанційної освіти. Підкреслено складності виконання інженерних, геодезичних та творчих робіт. Наводяться аргументи, які засвідчують про неможливість досягнення якісних показників при викладанні низки дисциплін творчого спрямування. Вказані недоліки при проведенні занять в умовах карантину, які можна буде уникати в випадку проведення підготовчих заходів (якісне модульне середовище, топографічні карти в відповідних форматах і т.п.)

Ключові слова: освіта, викладання, дистанційні технології, пандемія COVID 19, освітній процес, інженерні спеціальності.

Постановка проблеми. У сучасному світі інформаційних технологій, значна частина людського життя проходила у віртуальному просторі. Діяльність в Інтернет середовищі, включаючи спілкування та обмін інформацією, було цілісним процесом і невід'ємною складовою життя молодого покоління. Для них Інтернет – середовище є носієм інформації та культури. Пандемія COVID-19 спричинила значні зміни у всіх сферах життєдіяльності людства та території всього світу. Інформаційні технології активно використовувалися у повсякденному, професійному, а отже і освітньому житті більшістю людей планети ще до пандемії COVID-19. Однак, перед освітянами постала проблема швидкого адаптування до умов пандемії, організація якісного викладання, засвоєння слухачами знань, формування програмних результатів дисциплін технічного та творчого спрямування, адже кінцевою метою є якісна підготовка майбутніх інженерів, архітекторів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку і впровадження дистанційного навчання в Україні, розкриті в статті [1], автором висвітлено основні проблеми організації дистанційної форми навчання. Ефективність дистанційного навчання безпосередньо залежить від тих викладачів, хто веде роботу зі студентами в Інтернет-просторі. Технічна проблема виникає в

зв'язку з недостатністю технічних комунікаційних можливостей користувачів, відсутністю або невеликою швидкістю Інтернет-доступу, відсутністю або дорожчею програмних засобів, та навіть відсутністю персональних комп'ютерів у студентів, які проживають у сільській місцевості. В статті [2] відображено взаємодію «студент-студент», однак запропоновані дії: вхідний форум для самопрезентації, обговорення проблематики дисципліни, очікування від навчання та інші., робота в модульному середовищі знаходять ефективне відображення при вивченні дисциплін економічного та гуманітарного спрямування. Автор [3] статті вважає, що дистанційне навчання, будучи одним з компонентів в системі безперервної освіти, є самостійною, новою формою отримання освіти. Наявність і розвиток засобів комп'ютерних і телекомунікаційних технологій ініціюють появу нових форм організації навчання в інформаційно-освітньому середовищі дистанційної освіти. Нинішнє покоління зростає у цифровому світі, цифрове середовище для них є цілком природним для отримання та обміну інформацією. Тому, здобувачі вищої освіти не вважають проблемою навчатися дистанційно, а навпаки, переважна більшість зазначають, що це новий і цікавий досвід.

Мета статті. Визначити переваги та недоліки викладання низки дисциплін технічного та творчого спряму-

вання в умовах карантину під час пандемії COVID-19. Надати рекомендації та зробити висновки щодо організації дистанційної форми навчання для дисциплін інженерного та архітектурного спрямування.

Виклад основного матеріалу. Освітня діяльність в закладах вищої освіти організована таким чином, що використання дистанційних технологій як допоміжного засобу, допоміжного навчального ресурсу можливе локально в різних сферах діяльності навчального закладу: освітній діяльності; управлінській діяльності; методичній роботі, психологічній роботі та ін. Необхідність застосування комп'ютерної техніки в освітньому процесі регламентовано нормативно-правовою базою. Відповідно до закону про освіту в статті 1 зазначено, що «освітня діяльність – діяльність суб'єкта освітньої діяльності, спрямована на організацію, забезпечення та реалізацію освітнього процесу у формальній та/або неформальній освіті...» [4].

Організація навчального процесу в Хмельницькому національному університеті активно включала розробки, які надавались з дисциплін в модульному середовищі університету [5], а наявність електронного документообігу дозволяла не тільки надавати доступ учасникам

освітнього процесу до інформації щодо успішності, розкладу занять, а й стала головним джерелом передачі інформації в умовах пандемії. Розроблені графіки здачі контрольних точок та оновлені джерела інформації були додатково розміщені в існуючих курсах в модульному середовищі Moodle. Однак, специфіка викладання різних дисциплін змусила викладачів використовувати не тільки онлайн проведення занять за розкладом, а й використовувати відео зйомки проведення лабораторних робіт (рис.1), використання фото знімків, написання коментарів та нанесення виправлень до графічних робіт.

Для організації проведення лабораторних робіт з дисципліни «Гідравліка та приводи мехатронних систем» попередньо була знята відео, які були продемонстровані у режимі конференції ZOOM. Після перегляду лабораторної роботи, студенти заповнювали протоколи досліджень та надсилали викладачу на перевірку, використовуючи такі ресурси як модульне середовище Moodle, додаток – месенджер Viber або електронну пошту викладача. Для захисту лабораторних робіт необхідно було пройти тестування за даною темою роботи, що ще раз підтвердило необхідність створення якісних курсів дисциплін у модульному середовищі університету.

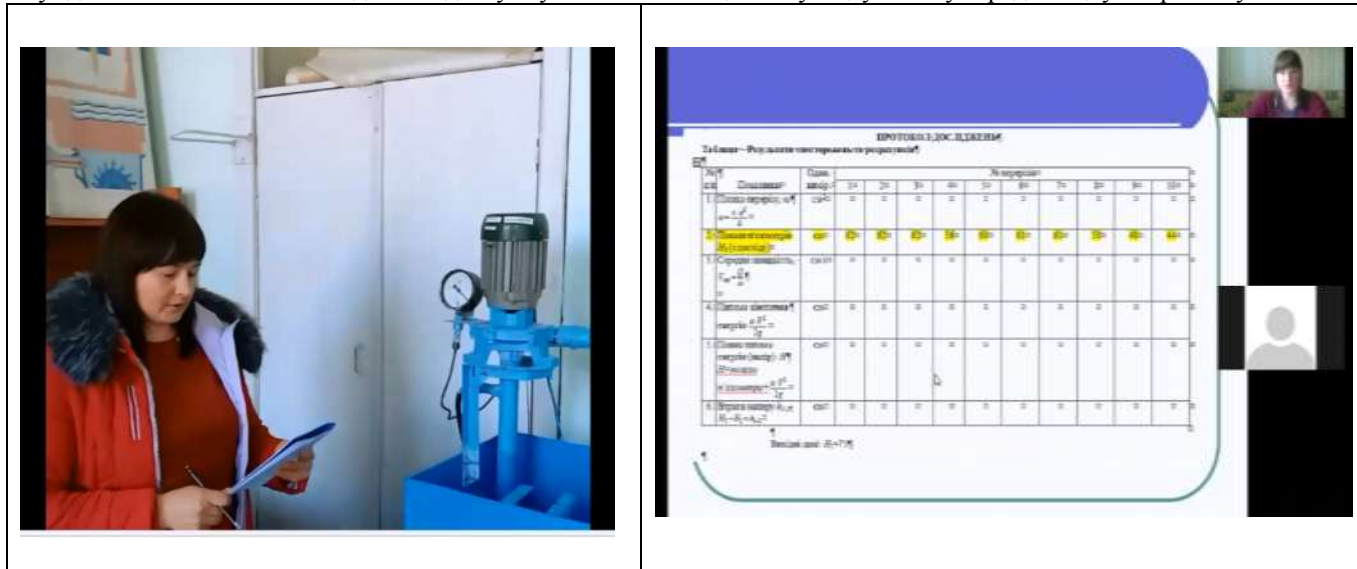


Рис.1. Лабораторна робота з дисципліни «Гідравліка та приводи мехатронних систем» у режимі конференції ZOOM

Виникали труднощі з виконання ескізів деталей та розробки складального креслення машинобудівних вузлів з натури (рис.2). Ця тема є інтегральною у вивченні дисципліни «Інженерна та комп'ютерна графіка», так, як знання, отримані при вивченні нарисної геометрії, проєкційного креслення, інженерної графіки, надають можливість виконувати перші конструкторські розробки. Тому в умовах дистанційної освіти, нами було прийнято рішення внести зміни у порядок викладання тем «Складальне креслення індивідуального вузла» та «Деталювання складального креслення». Викладання теми «Деталювання складального креслення» перед «Ескізування деталей індивідуального вузла» дозволило ознайомити на відеоконференціях слухачів із низкою різних складальних одиниць, пояснити принципи конструювання на існуючих складальних кресленнях вузлів, виконати креслення деталей вузлів, що спонукало розумінню принципів

створення конструкторської документації від існуючого складального креслення вузла до його деталювання. Саме такий вид робіт, а саме, деталювання розробленого складального креслення і є роботою конструктора-початківця, що в створених умовах і було використано.

Для якісних пояснень необхідно було проводити додаткові конференції, що, в випадку технічних проблем, займало і час, і не завжди студент розумів викладача, зазвичай такі питання швидко розв'язувалися під час аудиторних практичних занять та очних консультацій, викладач досягав своєї мети швидко і якісно. Однак, в умовах, які склалися, аналіз надісланих робіт нами проводився не тільки в переписках між студентом і викладачем, а й в онлайн режимі. Такий підхід дозволяв проводити аналіз помилок, які були продемонстровані на екрані, що дозволяло вже іншим студентам їх не допускати (рис.3).

Така демонстрація аналізу типових помилок в індивідуальних роботах в режимі онлайн конференцій була більш продуктивною, ніж опрацювання помилок в аудиторії під час індивідуальних консультацій. На рисунку 3 наведено аналіз помилок в роботах студентів

спеціальностей «Архітектура та містобудування» (дисципліна «Нарисна геометрія та будівельне креслення», тема «Тіні плоских фігур» та студентів інженерних спеціальностей (дисципліна «Інженерна та комп'ютерна графіка, тема «Різьбові з'єднання деталей»).

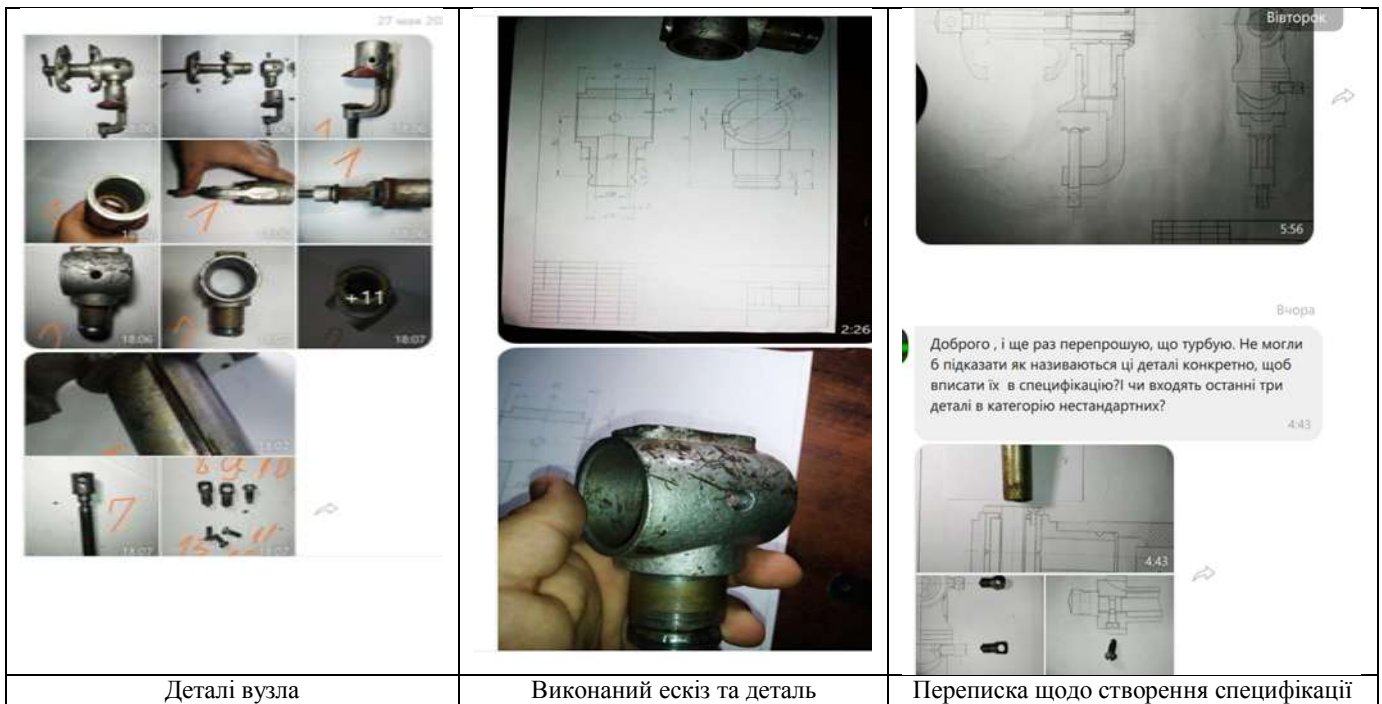


Рис.2. Послідовність виконання завдання з інженерної графіки

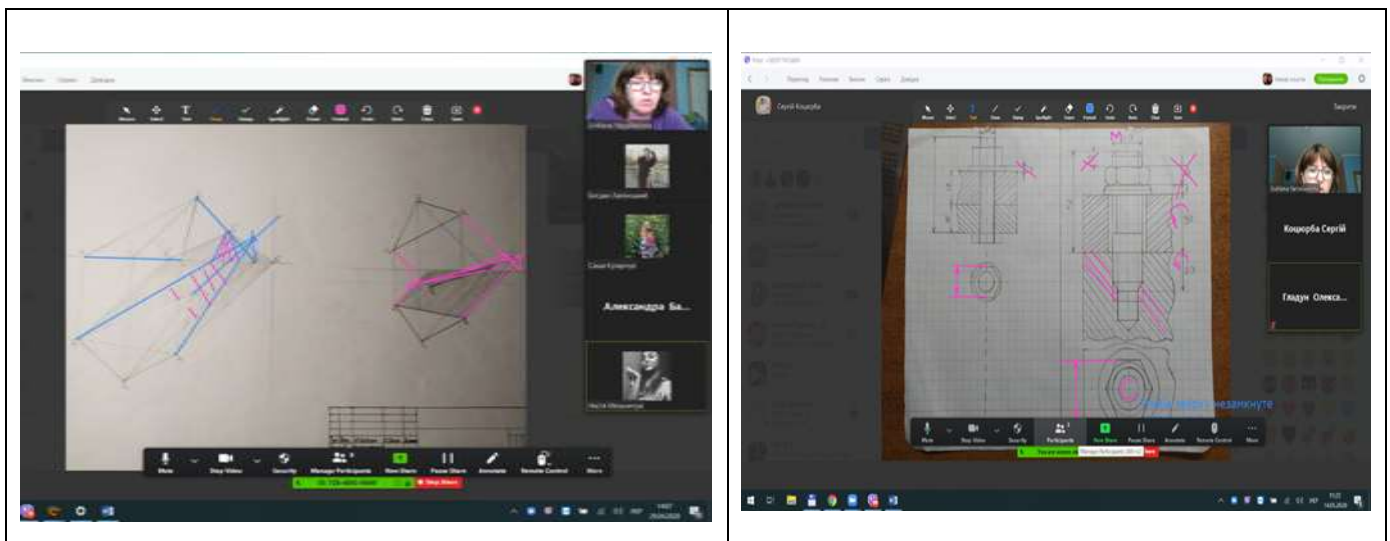


Рис.3. Аналіз помилок в студентських графічних роботах на відео конференції

Викладання комп'ютерної графіки та виконання лабораторних робіт в графічному редакторі Solid Works не викликало б проблем, якби студенти мали відповідні технічні умови для роботи на домашніх комп'ютерах. Слід відзначити, що Хмельницький національний університет, внаслідок домовленостей з корпорацією SolidWorks, став першим і єдиним центром в Україні, де студенти мають можливість не тільки пройти офіційну сертифікацію професійного рівня: Certified SolidWorks

Professional, а й є власниками 500 ліцензійних версій SolidWorks для самостійної роботи на домашніх комп'ютерах. Таку можливість організації самостійної роботи ми маємо з травня 2010 року з оновленням наданих версій. Лабораторні заняття з комп'ютерної графіки проводилися в режимі онлайн, що дозволяло демонструвати виконання лабораторних робіт, відповідати на запитання щодо індивідуальної роботи студентів (рис.4).

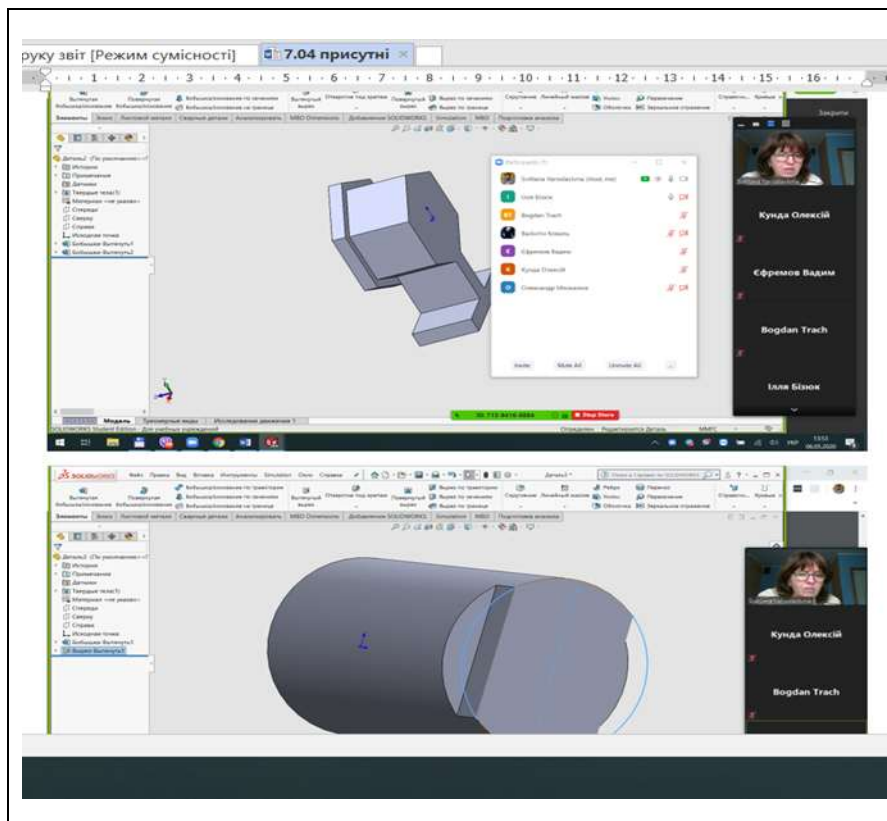


Рис.4. Демонстрація виконання лабораторних робіт на відео конференції з комп'ютерної графіки

Проблеми з виконанням індивідуального завдання виникли при викладанні тем з дисципліни «Основи геодезії». Визначення географічних та прямокутних координат, визначення віддалей за картою, відповідно розв'язання прямої та оберненої геодезичних задач для розроблених завдань за існуючими картами викликало цілу низку незручностей. Карти фотографували, що не завжди було якісно виконано, відповідно працювати з таким матеріалом було важко, як студентам, так і пере-

віряючому викладачу. Для якісного опрацювання таких завдань потрібно наперед надати матеріали (карти), за якими проводиться виконання завдань, або мати відповідну базу з електронних карт та технічні умови для їх роздрукування. Практичних навиків роботи з геодезичними приладами набували за допомогою відео роликів, що також є оглядово і не надає необхідних практичних навичок (Рис.5).

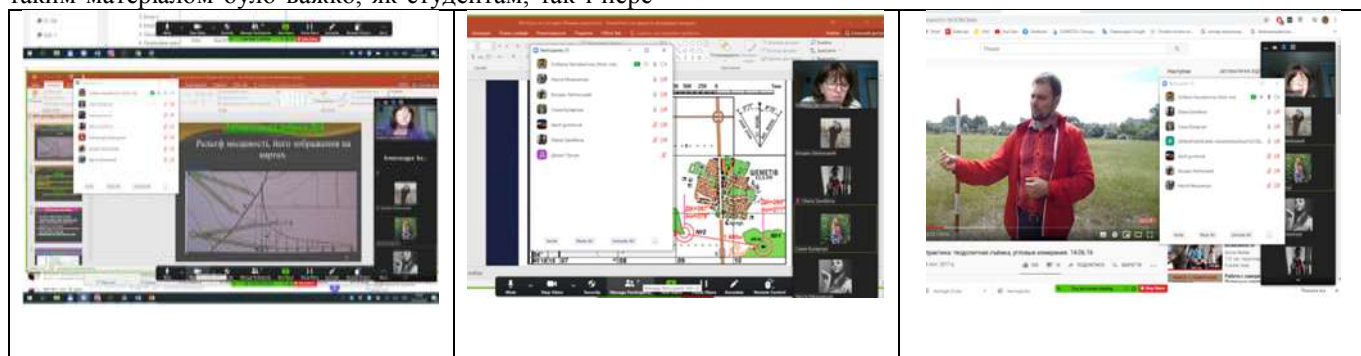


Рис.5. Дисципліна «Основи геодезії» в режимі відео конференції

Запланована геодезична практика, яка проводилась після завершення теоретичного курсу вивчення дисципліни в звичайних умовах, тепер вимагає зміни плану практики та доповнення практичними роботами, які не вдалося якісно провести із-за умов карантину. Так, традиційну травневу лабораторну роботу із застосуванням геоінформаційних технологій, яку проводили з допомогою інженерів-геодезистів міста Хмельницького Кушнірук Івана Івановича та Ромашко Олександра Васильовича (ТОВ «АТЛАС БІЗНЕС ГРУП», рис.6), перенесли

на період навчальної практики, проведення якої планується за умов послаблення карантину. Адже, надзвичайно важливим і цікавим є перше знайомство студентів з приладами глобальної системи позиціонування та іншими сучасними засобами для виконання геодезичних робіт. Саме робота безпосередньо з приладами надає можливість детально ознайомитися з квадрокоптерами, приладами приймачів GPS, зрозумілими стають особливості комп'ютерної обробки відзнятого матеріалу.

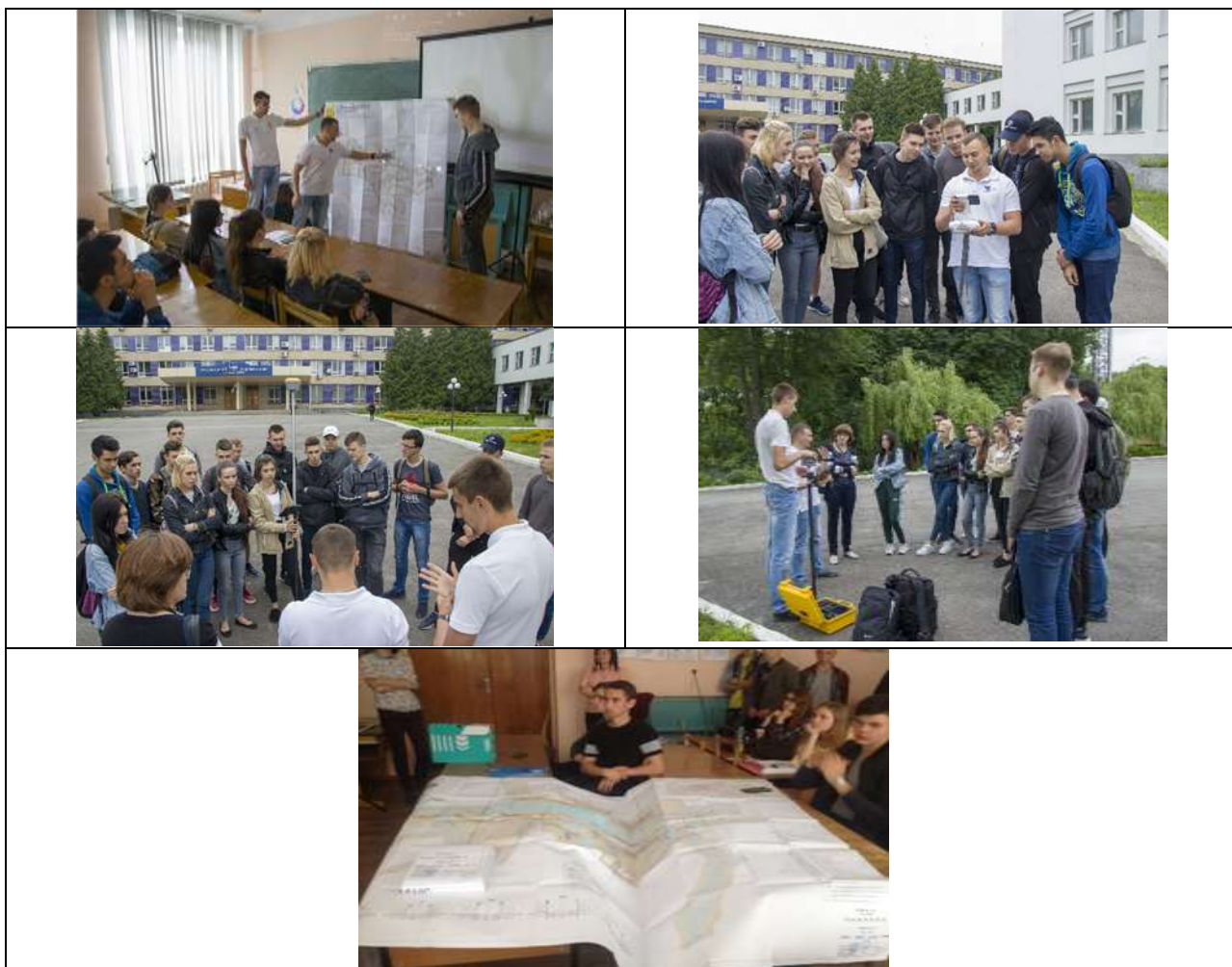


Рис.6. Лабораторна робота із залученням інженерів-геодезистів міста Хмельницького до карантину

Особливі складнощі в організації проведення занять виникли для студентів спеціальності «Архітектура та містобудування» при викладанні в режимі онлайн творчих дисциплін – архітектурної графіки, основ архітектурної композиції, архітектурного проектування, рисунку, живопису та кольорознавства.

Студенти фотографували і надсилали свої роботи (рис.7), викладач робив зауваження та надсилав рекомендації в письмовій формі. Ця операція викликала суттєві труднощі, так як виконання робіт подібної складності вимагає терпіння, безпосереднього контакту викладач-студент, під час якого у викладача була можливість не тільки звернути увагу на ту, чи іншу помилку, неточність, а й продемонструвати власноруч технічний прийом моделювання форми з урахуванням лінійної та повітряної перспективи, фактури зображуваних предметів, або кольорових нюансів рефлексів при виконанні, наприклад, натюрморту тощо. Найефективнішим, у цьому випадку, є особиста демонстрація педагогом-майстром технології отримання того чи іншого кольору за рахунок змішування кольорів та здійснення лєсування, техніки кольоро-тональної розтяжки тощо. Що стосується архітектурної графіки, то необхідно зауважити, що велика точність побудовочних операцій та надзвичайно тонкі лінії архітектурних креслень робить неможливим онлайн-керування формуванням у студентів архітектурно-графі-

чних навичок і виховання чутливості зорової системи до тонкої архітектурно-графічної культури та виробленні врешті-решт відчуття пропорцій та поваги до високої точності архітектурних креслень. Якраз індивідуальність архітектурно-освітнього процесу зробило неможливою заочну форму навчання на архітектурних спеціальностях, яка існує в університетах усього світу.

Формування архітектора пов'язане перш за все з вихованням просторового мислення. Як дитина (немовля) пізнає світ спочатку орально, а потім через тактильні відчуття, так архітектор пізнає архітектурну форму через обмірювання і виконання обмірних креслень. Тому обмірна практика у студентів архітектурної спеціальності є надзвичайно важливою складовою архітектурно-освітнього процесу. В обмірних роботах, зазвичай, задіяні щонайменше три студента, двоє на рулетці і один веде кроки, обмірні ескізи. Тому в умовах карантину неможливо проводити цю практику з дотриманням соціальної дистанції. Що в свою чергу унеможливує формування програмних результатів спрямованих на практичну складову.

Ще більш переконливо виглядає неможливість проведення онлайн-занять з архітектурного проектування. Зазвичай таке заняття проходить у формі співбесіди викладач-студент, коли студент демонструє викладачу у своїх ескізних начерках своє бачення функціонального

процесу на основі життєвого досвіду і який реалізується у запропонованих ним планувальних і образних схемах, які не можна насильно відкинути, а необхідно м'яко і аргументовано поступово формувати у студента нову ідеологію життєвих процесів, нового архітектурного простору. Така співбесіда не супроводжується пропозиціями педагога нормативного характеру, а розміркову-

ванням, як зробити архітектурний простір більш комфортним у відповідності з принципом найменшої дії та вимогами ергономіки. Під час спілкування педагог виконує швидкі начерки планувальних композицій, перспективні зарисовки, які підкріплюють його аргументи. Тому треба бути готовими до значного зниження якості архітектурної освіти в університетах і коледжах України.



Римсько-дорійський арковий портик. Робота з архітектурної графіки студентки 1 курсу спеціальності «Архітектура та містобудування» Балагурчик Олександри



Господарська будівля в смт Старобельськ Харківської області. Робота студента 1 курсу спеціальності «Архітектура та містобудування» Лапінського Богдана



Перспектива римсько-дорійського аркового портика. Кольорова відмивка. Робота студентки Олександри Кухарчук.



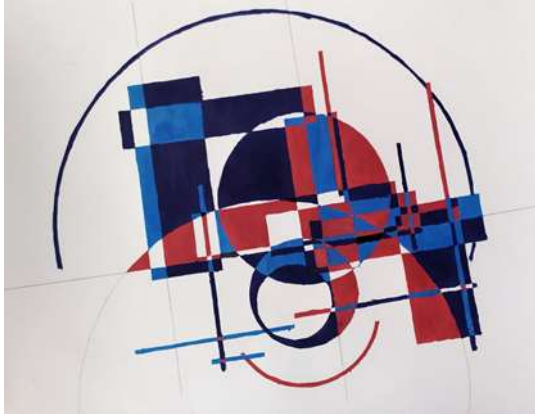
Чорно-біла відмивка фасаду римсько-дорійського аркового портика. Робота студентки Олександри Кухарчук.



Чорно-біла відмивка фасаду церкви в Нискеничах. Робота студента Данила Гуменюк



Церква – фортеця в Сутківцях Хмельницької області. Робота студентки Діани Савельєвої



Роботи Данііла Гуменюка (справа) та Олександри Кухарчук з дисципліни «Основи архітектурної композиції». Площинна композиція.



Курсова робота з дисципліни «Основи архітектурної композиції». Площинна композиція

Екзаменаційна робота студентки Діани Савельської на тему «Я щаслива»

Рис. 7. Роботи студентів спеціальності «Архітектура та містобудування», виконані в період дистанційної освіти

Освітній процес з приходом пандемії COVID-19 набув нового формату. Як показали практики, формат отримання освіти з використанням технології дистанційного навчання можуть проводитися із здобувачами освіти в синхронному або асинхронному (опанування матеріалом з розривом в часі) режимі. Необхідною умовою успішної організації роботи було в короткі терміни стати готовим технічно та морально переформатувати викладання дисциплін, а саме отримання навчальних матеріалів, спілкування між суб'єктами дистанційного навчання під час навчальних занять, забезпечення передачі відео-, аудіо-, графічної та текстової інформації тощо.

Наступним викликом для учасників освітнього процесу є доступ до Інтернету. Не у всіх викладачів та й студентів є можливість навчатись дистанційно. Є люди які під час епідемії COVID-19 вирішили тимчасово перебрatisя з міста у село щоб уникнути інфікування. Але не у всіх селах є доступ до Інтернету, відсутні зони покриття, в районних центрах часті перебої зі світлом та Інтернетом.

Для науково-педагогічного складу це не просто новий досвід провести навчальне заняття, практичне чи майстер-клас, провести нараду з використанням дистан-

ційних технологій, це суттєво новий виклик реалії, оскільки в усіх цих типах взаємодії величезну роль відіграє зворотній зв'язок з аудиторією, яка дозволяє в реальних умовах миттєво зчитувати реакції аудиторії, її емоції і від того залежать наступні кроки, дії. Адже під час навчального заняття (в синхронному режимі) виключені мікрофони щоб зняти зайвий шум, відключені камери, щоб звільнити трафік, ці всі складові не дозволяють зрозуміти наскільки усвідомлений матеріал, в яких моментах є прогалини, що необхідно пояснити додатково.

Разом з тим пандемія Covid 19 показує, що такий формат навчання та спілкування цілком можливий. В цьому випадку стрімкий розвиток набула інформаційно-цифрова компетентність. Це певною мірою залежить від викладача, його особистісних якостей, тому що саме від їх рівня залежить розвиток інформаційної компетентності слухачів [6].

Висновок. Основною опорою в організації освітнього процесу в умовах карантину в Хмельницькому національному університеті було розроблене модульне середовище Moodle. Однак, для отримання якісних знань з низки творчих дисциплін, наявність потужного модульного середовища не є достатнім. Складнощі, які

виникали при викладанні дисциплін інженерного спрямування, також пов'язуємо з відсутністю, як прямого контакту викладач-студент, так і неможливістю проведення практичних та лабораторних занять з використанням відповідного обладнання. Тому в майбутньому потрібно вміло поєднувати переваги онлайн викладання матеріалів та надання практичних навичок в лабораторних умовах та на практиці. Також потрібно враховувати технічні проблеми, які створюють слухачам різні умови для сприйняття інформації (відсутність інтернету, відповідного програмного забезпечення тощо)

Література

1. Адамович І. Дистанційне навчання: сучасний погляд на переваги та проблеми / Витоки педагогічної майстерності. – 2012. Випуск 10 – с.3-6
2. Зміївська І.В., Обоянська Л.А. Організація взаємодії «студент-студент» в електронному навчанні / І.В. Зміївська, Л.А. Обоянська // Дистанційне навчання як сучасна освітня технологія [Електронний ресурс]: матеріали міжвузівського вебінару (м. Вінниця, 31 березня 2017 р.) / відп. ред. Л.Б. Лісичинська. – Вінниця: ВПТЕІ КНТЕУ, 2017. – с. 23-25
3. Кюрчев В.М. Організаційні форми дистанційного навчання і специфіка їх застосування в ПДАПУ / Кюрчев В.М., Болтянська Н.І. Удосконалення освітньо-виховного процесу в закладі вищої освіти. Випуск 24 / Збірник науково-методичних праць / ПДАПУ: ред. кол. В.М. Кюрчев, О.П. Ломейко, В.П. Надько [та ін.]. – Мелітополь: ПДАПУ, 2020. – с.4-12
4. Закон України Про освіту <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
5. Модульне середовище для навчання MOODLE. Доступ до ресурсу: <https://msn.kfmu.km.ua>
6. Матокхнюк Л.О., & Матокхнюк Л.А. (2019). Психологія інформаційної компетентності особистості (генеза онтологічного розвитку) (Doctoral dissertation, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені КД Ушинського»)

References

1. Adamovych I. Dystantsiynе navchannya: suchasnyy pohlyad na perevahy ta problemy / Vityoky pedahohichnoyi maysternosti. – 2012. Vypusk 10 – s.3-6
2. Zmiviv'ska I.V., Oboyans'ka L.A. Orhanizatsiya vzayemodiyi «student-student» v elektronnomu navchanni / I.V. Zmiviv'ska, L.A. Oboyans'ka // Dystantsiynе navchannya yak suchasna osvityna tekhnolohiya [Elektronnyy resurs]: materialy mizhvuziv's'kogo vebinaru (m. Vinnytsya, 31 bereznya 2017 r.) / vidp. red. L.B. Lisichyn's'ka. – Vinnytsya: VTEI KNTUEU, 2017. – s. 23-25
3. Kyurchev V.M. Orhanizatsiyni formy dystantsiynoho navchannya i spetsyfyka yikh zastosuvannya v TDAPU / Kyurchev V.M., Boltians'ka N.I. Udoshkonalennya osvithno-vykhovnoho protsesu v zakladi vyshchoyi osvity. Vypusk 24 / Zbirnyk naukovy-metodychnykh prats' / TDAPU: red. kol. V.M. Kyurchev, O.P. Lomeyko, V.T. Nadykto [ta in.]. – Melitopol': TDAPU, 2020. – s. 4-12
4. Zakon Ukrayiny Pro osvitu <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
5. Modul'ne seredovyshche dlya navchannya MOODLE. Dostup do resursu: <https://msn.kfmu.km.ua>
6. Matokhnyuk L.O., & Matokhnyuk L.A. (2019). Psykholohiya informatsiynoyi kompetentnosti osobystosti (geneza ontolohichnoho rozvytku) (Doctoral dissertation, Derzhavnyy zaklad «Pivdenoukrayins'kyu natsional'nyy pedahohichnyy universytet imeni KD Ushyn's'koho»)

Matokhnyuk L.O.,

Candidate of Psychological Sciences, docent, Head of the Department of Psychology,
Public Higher Educational Establishment «The Academy of Continuing Education», lyda1974@gmail.com
Ukraine, Vinnytsia

Pidhaichuk S.Ya.,

Candidate of Technical Sciences, Associate Professor of the Department of General Scientific and Engineering Disciplines,
National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine named after B. Khmelnytsky, Associate Professor of the
Department Basics planning, Khmelnytskyi National University, svitlankayar@gmail.com
Ukraine, Khmelnytskyi

Negai H.A.,

Candidate of Architecture, Associate Professor, Candidate of Architecture, Corresponding Member of the Ukrainian
Academy of Architecture, Associate Professor of the Department Basics planning, Khmelnytskyi National University,
negaiga@ukr.net
Ukraine, Khmelnytskyi

Mashovets N.S.,

Candidate of Technical Sciences, Associate Professor of the Department Basics planning, Khmelnytskyi National
University, mashovetsns@ukr.net
Ukraine, Khmelnytskyi

Yavors'ka N.M.,

Candidate of Technical Sciences, Associate Professor of the Department Basics planning,
Khmelnytskyi National University, nataly_yavorska@ukr.net
Ukraine, Khmelnytskyi

REALITIES OF EDUCATION DURING THE COVID 19 PANDEMIC: ORGANIZATION OF TEACHING DISCIPLINES TO ENGINEERING AND ARCHITECTURAL SPECIALTIES

The article reflects the experience of teaching the basics of design of Khmelnytsky National University of Engineering and Architectural Disciplines by teachers of the Department of Quarantine. The advantages and disadvantages of distance education are given. The difficulties of performing engineering, geodetic and creative works are emphasized. Arguments are given that testify to the impossibility of achieving quality indicators in the teaching of a number of creative disciplines. These shortcomings in conducting classes in quarantine, which can be avoided in the case of preparatory activities (quality modular environment, topographic maps in appropriate formats, etc.)

Key words: education, teaching, remote technologies, pandemic COVID 19, educational process, engineering specialties.

UDC 378.14+179(37.014.3)

Mielkov Y.O.,

Doctor Of Philosophical Sciences, leading research fellow,

Institute of Higher Education of National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, uka7777@gmail.com

Ukraine, Kiev

IMPLEMENTATION OF HIGHER EDUCATION FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN CHINA

The article is dedicated to the analysis of the current trends in implementing the ideas of sustainable development, which is aimed at combining social, economic and environmental vectors of the progress of human civilization, in the system of higher education in China. It is demonstrated that the Chinese higher education is currently undergoing its transformation from hyper-centralization of the Modernity age to non-linear 'centralized decentralization' that allows greater autonomy to HEIs. The article analyses several national-level programs that include imperatives of sustainable development in higher education, as well as effective practices of institutions of realizing the ideas of 'green university' with effective management of natural resources aimed at achieving sustainability.

Key words: sustainable development, higher education, education in China, environmental education, green university, campus culture.

Outlines of the problem. The phenomenon of sustainable development, as an attempt to conceptualize one of possible and most desirable directions for the further progress of human civilization, has been the subject of academic discussions for almost forty years now. Implementing the principles of long-term harmonious development – that is, one that does not threaten the future, the one that does not happen at the expense of the coming generations and the one that combines three separate vectors – economic, social and environmental – is one of the key tasks of the humankind development in the 21st century. And especially it is the task for education, especially higher education, for it is the factor that can create a human personality capable of living and acting in a world of sustainable development. Such guidelines have found its most explicit expression in the UN Resolution “Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development” adopted in September 2015. The fourth of the seventeen goals outlined in that document is dedicated to education: “Ensure inclusive and equitable quality education and promote lifelong learning opportunities for all” [16, p.14]. However, a closer analysis leads to the conclusion that education, including higher education, is a factor that could and should promote the fulfillment of almost all other goals as well, from achieving social justice and economic well-being for all the people to ensuring sustainable consumption and nature management, – as far as education is able to lay out the foundations for appropriate behavior among graduates of HEIs. Already in the 1990s, A. Cortese has noted that role of higher education institutions in achieving the goal of sustainable development is critical, albeit sometimes being overlooked: “Higher education institutions bear a profound moral responsibility to increase the awareness, knowledge, skills and values needed to create a just and sustainable future... They have the unique freedom to develop new ideas, comment on society, and engage in bold experimentation, as well as contribute to the creation of new knowledge” [4, p.1112].

In fact, the translation of political mottos and declarations unto the education practices is not at all an easy

task, considering the amount of Weltanschauung background involved in realizing the goal of forming a new kind of human personality professing the values of the culture of sustainability. Traditionally, investigators in the field of philosophy of education refer rather to practices exercised by European and North American universities, – however, as stated by the Japanese historian Syuntaro Ito, author of the concept of “ecological revolution”, implementing ecological notions would require a certain critique of ‘Eurocentrism’ [8, p.5-12], which also stresses the importance of education reforms for the change in social strategies. The ‘ecological footprint’ of the way of life peculiar to the developed countries of our world achieved quite a dangerous level – and if other countries would follow it, that threatens us with ecological catastrophe. Such a threat makes it necessary to investigate more closely the practices in ecological and sustainable education the exists in the most populated countries, like China. The works of Ka Ho Mok prove the great potential of East Asia in the current trends of education reforms [10]; also, as demonstrated by a team of international analysts led by A. Ryan, sustainable development initiatives in the region of Asia-Pacific generally coincide with global trends, but show significant progress in the aspect of higher education [13, p.108]. That enables us to consider the analysis of the ways of implementing the ideas of sustainable development in higher education in Asia one of the most actual and insufficiently covered topics in philosophy of education, and particularly that of China as the biggest country of the region.

The aim of the paper is to conduct a philosophical investigation of the way ideas of sustainable development are being implemented in reforming higher education system in China as one of the leading countries in the contemporary world as a whole and in the East Asia region in particular.

The layout of the main material. In terms of the level of development of its higher education system, China (PRC) currently holds leading positions in the world. For example, the statistics published in September 2019 reveal that the share of the population of the relevant age receiving higher education has grown since the proclamation of the People’s

Republic of China seventy years ago from 0.26% to 48.1% [2]. In the near future, the share is expected to exceed 50%, and in 2020 alone it is planned to issue diplomas to 8.74 million graduates of higher education institutions (HEIs), their number own being about three thousand. Of the latter, 62 are among the top 500 universities in the world (the position that is second only to the United States) [1], with the government constantly improving and controlling quality, which could be vulnerable in China's higher education, given its widespread nature.

Apparently, looking at such figures, it may seem that China is still experiencing a period of 'massification' of higher education peculiar to the age of Modernity, while other countries and educational systems (mostly European) have already reached the stage of 'post-massification', and it is difficult to speak of personal and humanistic intentions of higher education in China considering the traditionally low importance of the individual against the background of almost total state control we had seen in recent Chinese history. If we turn not to the official Chinese sources, but to the responses of international employers' corporations, we can notice certain shortcomings of Chinese higher education – at least, that the mid-late 2000s. In particular, it is noted that Chinese HEIs graduates are highly disciplined and hardworking, they are well prepared theoretically – but they lack practical skills and independent, critical thinking: characteristics that are fully consistent with the tradition of centralized education in the 20th century, with all its disadvantages and advantages, well known in Ukraine as well. For example, it is claimed that a Japanese outsourcing IT company, while reviewing the applications of 1,200 graduates from Xian's six best technical universities, found only 7 that were suitable and meeting the required professional qualifications [12].

However, even among such critics, no one denies the huge potential of Chinese higher education, which is able to overcome these growing pains. Since the 1980s, educational reforms in China have been somewhat slow but steadily moving in the right direction, such as decentralization, diversification, and proliferation, in stark contrast to the hypercentralization of the Mao era. It was at this time that the country's first private free economic zones, the Minban (民办 – literally: 'people's', 'public or 'self-governing' institutions) emerged – as reported, due to lack of adequate financial and manpower resources, these minban higher education institutions were set up without campus, funding, and teachers [10, p.104]. And the government, which since the early 1950s, when Chinese higher education largely followed the style and structure of Soviet universities, has not always been willing to give up its administrative functions in favor of such institutions; according to Chinese author J. Lin: "Private [minban] higher education in China has been a contested terrain with regard to control and autonomy. Private universities are calling for the loosening of government controls. Government officials argue that the private sector requires rigorous supervision and control" [9, p.17].

In general, such a contradictory trend is referred to as "*centralized decentralization*": on the one hand, free economic zones are now given greater autonomy, but on the other hand, they still remain subject to strict regulation to

ensure quality and accountability. However, despite the relatively small share of private universities in higher education in China, the emergence and relatively successful development of private education allows researchers to argue that the transition from party authoritarianism to university autonomy has now become a fact [6].

However, in a country with a difficult demographic situation, numerous unresolved social problems and a significant share of unemployment among freelance graduates, i.e. in a country whose economic well-being is still in its infancy, environmental problems are not given as much attention as in the West. According to Kelsie Defrancia, the sheer pace of China's economic growth makes establishing a sustainable development strategy a difficult task, and one which requires a standardized, localized system to measure and manage sustainability in order to seriously assess progress [5]. As an example of an attempt to form such a system, which has appeared in 2018, we can cite a series of reports called 《中国可持续发展蓝皮书》 ('China Blue Paper on Sustainable Development') and the China Sustainable Development Indicator System [3], which assess the development of cities and provinces based on the newly developed system of economic, social and environmental indicators (the first issue of this document was released in November 2018, and the second one – in August 2019). Despite the great importance of education stated among these indicators (in particular, the level of its funding by local authorities), not much could be said in relation to our topic, that is to the practices of defining higher education strategies for sustainable development.

However, the China's global strategy for the development of education in the 21st century has been rather profoundly manifested in the plan adopted by the Central Committee of the Communist Party of China in February 2019: 《中国教育现代化2035》 ("Modernization of education in China – 2035") [17]. That document does reflect China's efforts to implement the UN Resolution "2030 Agenda for Sustainable Development" based on the tradition of its own culture and its own approach to the education development. The year 2035 was chosen because it is by this time that the 19th Party Congress of 2017 has been planned to modernize the whole society on socialist principles ("socialism with a Chinese face"). According to Xiong Bingqi, deputy director of The 21st Century Education Research Institute in Beijing, and Chu Zhaohui, senior researcher at the National Institute of Education Sciences, the areas of Chinese education development strategies are delegating the central authority's power to local authorities and schools and expanding schools' right to function independently, overcoming the educational imbalances between urban and rural students, and reducing excessive academic workload faced by students and overcoming academic corruption and misconduct [15].

"Modernization of China's education – 2035" formulates eight main imperatives of education reforms, among which we should be single out those that promote sustainable development of human society as well as personal growth: "Pay more attention to morality, first of all pay more attention to comprehensive development"; "Pay more attention pay to lifelong learning", "Pay more attention to student education according to their abilities", "Focus on

integration and development and pay more attention to creation and exchange” [18], – and other imperatives of education reforms also include adherence to party leadership, compliance with Chinese traditions, persistent service to people and insistence on reforms and innovations. Among the ten strategic goals of modernization of education, there are the development of high-quality education with Chinese features – by educating ideals and beliefs, moral and aesthetic education (task two), achieving equality in education at all levels (task four), accelerating educational reforms under informatization, including the development of ‘smart campuses’ and computerized platforms of administration and service (task eight) [17].

As for the practices of individual Chinese higher education institutions, in addition to (or in contrast to) national-level programs, their analysis is somewhat difficult due to the lack of representation of the vast majority of them online and/or in English. However, some such practices are described in the research papers of the teaching staff of the respective institutions. For example, Shandong University in Jinan was the subject of a case study and a place for interviewing students on the implementation of the concept of a ‘green university’ focused on the principles of sustainable development. Particular attention here is paid not only to the contents of the disciplines taught, but also to the practices of energy efficiency in campuses (there are six campuses in this institution), with increasing social responsibility for environmental protection and the transition to renewable energy, food and other materials used in the activities of the university. Thus, the installation of a solar panel on the roof of a WC saves 700 tons of coal annually; electric lighting on the streets is operated by an automatic system that switches it on and off according to the level of natural illumination, and similar system indoors are based on voice activation or sensors that recognize the presence of students in the room; plants are planted on the roofs of libraries and laboratory buildings, both for landscaping campuses and for maintaining a constant comfortable indoor temperature. Free energy limits have been in place since 2006: students, graduate students and doctoral students have to pay for exceeding the monthly limit of 5 kWh, 8 kWh and 16 kWh, respectively. Of course, the academic side of the university life is following that trend as well: there are twenty or so courses on sustainable development taught to students of different faculties, such as “Energy and Environment”, “Clean Production and Circular Economy”, “New and Renewable Energy” etc.; such disciplines are mandatory for all students majoring in science and technology and for some students of humanities, arts and medicine. There are also ecological groups organized, as well as various environmental events held on relevant topics – from the celebration of World Water or Earth Days to the annual competition in saving energy and reducing emissions [11, p.485-486].

In fact, *the culture of a campus* is quite an interesting subject of investigation – and a very promising direction of modernization of education for sustainable development, which is not very well known in Ukraine due to excessive centralization and urbanization (in architectural sense) of domestic higher education. Chinese researcher Xi Shen argues in his article “Academic Culture and Campus Culture

of Universities” that campus culture is a combination of various cultures on campus created jointly by all university person and accumulated in the long-term practice of school-running. There are three main components of campus culture: first, it is material culture, in the form of the buildings themselves, the facilities and the environment; second, it is institutional culture that includes the system shared in common and the distinctive system, which refers to rule and regulation system, management and operation rule and restriction mechanism; and third, it is the most interesting component of all, spiritual culture, which includes values, ideology, psychological quality and aesthetic consciousness of a student who participates in the life of the campus. Spiritual culture is the core component of campus culture, and it influences academic culture as a whole, that refers to ethics of teaching and research (up to the principles of academic integrity), even to the Weltanschauung principles in general [14, p.62].

Conclusion. The short analyses conducted shows that Chinese higher education is still undergoing its transformation from Modernity, with its massification, linear methodology and standardization, to Post-Modernity, with its orientation on human individuality, non-linearity personal approach. A large country with many social and economical problems still unsolved has some troubles following the strict lines of environmental vector of sustainable development, and in that it resembles Ukraine that faces similar problems (rather unknown to the more developed countries in Europe and North America). Still, the development of higher education strategies in China shows great progress in such trends as ‘centralized decentralization’ and long-term goal setting as for building an environmentally sound higher education with national features. Practices of Chinese HEIs that involve successful realization of the ideas of ‘green university’ and the principles of ‘spiritual culture’ of university campuses are especially worth noting when outlining strategies if implementing higher education for sustainable development in Ukraine, that could well serve as a topic for further investigations of the problem in question.

Literature

1. *China has world's second-largest number of top universities // China Plus. 2018, August 16th. – URL: http://www.china.org.cn/china/2018-08/16/content_58887220.htm.*
2. *China makes great leaps in education over 70 years // Ministry of Education, The People's Republic of China. – URL: http://en.moe.gov.cn/news/media_highlights/201909/t20190910_398495.html.*
3. *China Sustainable Development Indicator System. – URL: <http://urbansustainability.org>.*
4. *Cortese A.D. Educational for an Environmentally Sustainable Future // Environmental Science and Technology. 1992, No. 26(6). P. 1108-1114.*
5. *DeFrancia K. Sustainability Measurement in China: Fostering a Race to the Top. 2018, January 23rd. – URL: <https://blogs.ei.columbia.edu/2018/01/23/sustainability-measurement-china-fostering-race-top/>.*
6. *Ding X. Policy Metamorphosis in China: A Case Study of «Minban» Education in Shanghai // The China Quarterly. September 2008, No. 195. P. 656-674.*

7. Gough S., Scott W. *Higher Education and Sustainable Development: Paradox and possibility*. London and New York: Routledge, 2007. xiv, 194 p.
8. Ito Sh. *A Framework for Comparative Study of Civilizations* // *Comparative Civilizations Review*. 1997. Vol. 36, No. 36, Article 3. P. 5-12.
9. Lin J. *China: Private Trends* // *International Higher Education*. 2004, No. 36. P. 17-18.
10. Mok K.H. *Education Reform and Education Policy in East Asia*. London; New York: Routledge, 2006. xiv, 258 p.
11. Mu R. et al. *Theory and Practice of Sustainability in Higher Education – From the Perspective of Green University* // *Asia-Pacific Energy Equipment Engineering Research Conference (APEER 2015)*. – URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/df5d/0656062e83183e167eda3f62b50820ca40ff.pdf>. P. 485–486.
12. *Outsourcing to China: Watch out, India* // *Economist*. 2006, May 4th. – URL: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:VDAYc3_AcgoJ:https://www.economist.com/special-report/2006/05/04/watch-out-india&client=firefox-b&hl=ru&gl=ua&strip=1&vwsr=0.
13. Ryan A., Tilbury D., Corcoran P.B., Abe O., Nomura K. *Sustainability in Higher Education in the Asia-Pacific: Developments, Challenges, and Prospects* // *International Journal of Sustainability in Higher Education*. 2010. Vol. 11, No. 2. P. 106-119.
14. Shen X. *Academic Culture and Campus Culture of Universities* // *Higher Education Studies*. 2012. Vol 2, No. 2. P. 61-65.
15. Shuo Z. *2 plans detail China's goals for education* // *China Daily*. 2019, February 25th. – URL: <http://www.chinadaily.com.cn/a/201902/25/WS5c734262a3106c65c34eb206.html>.
16. *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development: Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015*. 35 p. – URL: https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E.
17. *《中国教育现代化2035》*. – URL: http://www.gov.cn/xinwen/2019-02/23/content_5367987.htm.
18. *中共中央、国务院印发《中国教育现代化2035》*. – URL: http://www.xinhuanet.com/politics/2019-02/23/c_1124154392.htm.

Мелков Ю.О.,

д.філос.н., провідний науковий співробітник

Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України,
uka7777@gmail.com

Україна, м. Київ

УПРОВАДЖЕННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ ДЛЯ СТІЙКОГО РОЗВИТКУ В КИТАЇ

Статтю присвячено аналізу наявних тенденцій з упровадження ідей стійкого розвитку, спрямованого на поєднання соціального, економічного та інвайронментального (екологічного) векторів розвитку людства, в системі вищої освіти Китаю. Продемонстровано, що китайська вища освіта на даний момент здійснює перехід від гіперцентралізації доби Модерну до нелінійної «централізованої децентралізації», що надає більшої автономії ЗВО. У статті аналізується декілька програм національного рівня, що включають до себе імперативи стійкого розвитку у вищій освіті, а також ефективні практики закладів з реалізації ідей «зеленого університету» з ефективним використанням природних ресурсів, спрямованим на досягнення стійкості.

Ключові слова: стійкий розвиток, вища освіта, освіта в Китаї, екологічна освіта, зелений університет, культура кампусу.



УДК 37.014.6

Михасюк О.К.,

директор Богодухівської гімназії № 1 Богодухівської районної ради Харківської області, otikhasiuk@ukr.net

Україна, м. Богодухів

МАРКЕТИНГОВА СКЛАДОВА СИСТЕМИ ГРОМАДСЬКО-ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В ЗАКЛАДІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Стаття присвячена обґрунтуванню провідних маркетингових аспектів у контексті запровадження системи громадсько-державного управління в закладі загальної середньої освіти. У ході дослідження актуалізовано, що проголошена освітньою реформою демократизація галузі освіти потребує зміни традиційних підходів до управління, зокрема модернізації усталеного державно-громадського управління, активізації громадської складової, орієнтації на задоволення освітніх запитів стейкхолдерів та можливої його трансформації у громадсько-державне управління.

Ключові слова: заклад загальної середньої освіти, управління, управління закладом загальної середньої освіти, громадсько-державне управління, маркетингове управління.

Постановка проблеми. Демократичний поступ суспільного життя супроводжується комплексним реформуванням усіх його сфер, у тому числі й галузі освіти. Оновлення нормативного забезпечення – прийняття Законів України «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту», запровадження концепції «Нова українська школа» – орієнтує управлінські процеси на демократизацію, децентралізацію, становлення автономії закладів освіти, розвиток педагогіки партнерства, забезпечення суб'єкт-суб'єктної взаємодії, інтеграцію державних і громадських інституцій.

Аналізуючи провідні наукові джерела, аналітичні матеріали, нормативно-правову базу, практичний стан управління закладами загальної середньої освіти, слід зазначити, що на сьогодні розрізняють законодавчо унормоване державно-громадське та інноваційне громадсько-державне управління, положення якого висвітлені у наукових доробках Л. Калініної, С. Корольок, О. Онаць, О. Пастовенського.

Разом із тим, у Національній доповіді про стан і перспективи розвитку освіти в Україні (2016 р.) підкреслюється, що «громадська участь в управлінні освітою порівняно з державною є недостатньою. Багато зацікавлених в освіті сторін реально відсторонені від підготовки, прийняття та впровадження управлінських рішень і моніторингу результатів. Громадська складова в управлінні освітою інституційно не розвинута, що не дає громадськості відповідально й ефективно впливати на стан освітніх справ. Відтак, баланс державної і громадської складових у проголошеному державно-громадському управлінні освітою суттєво порушено» [1, с.18]. Таким чином, виникає необхідність модернізації традиційних підходів до управління закладами загальної середньої освіти, перерозподілу домінуючих впливів державних і громадських інституцій на користь останніх.

Мета роботи – обґрунтувати ключові маркетингові аспекти розвитку системи громадсько-державного управління в закладі загальної середньої освіти.

Виклад основного матеріалу. Адміністративно-територіальна реформа децентралізації в Україні супроводжується високим суспільним запитом на якісні і доступні публічні послуги, у тому числі, у галузі загальної

середньої освіти. У зв'язку із значним розширенням повноважень громад дещо змінюється структура управління закладами освіти, саме об'єднані територіальні громади, органи місцевого самоврядування будуть прогнозувати мережу закладів, здійснювати їх ресурсне забезпечення тощо. Таким чином, для закладів загальної середньої освіти необхідно віднайти таку модель управління, в якій би заклад освіти став культурним, освітнім, інформаційним, ресурсним осередком громади, а громадські структури, у свою чергу, сприяли його розвитку. На наш погляд, саме система громадсько-державного управління перетворить заклад загальної середньої освіти у центр об'єднаної територіальної громади.

Проблематика громадсько-державного управління знайшла відображення у науковому доробку Л. Калініної, С. Корольок, О. Онаць, О. Пастовенського.

На підставі аналізу наукових праць з'ясовано, що система громадсько-державного управління закладом загальної середньої освіти – це цілісність структурованих елементів, що поєднуються субординаційними та координативними зв'язками, взаємодія яких забезпечує відкритість та інтегративний результат в досягненні соціально значущої мети визначеної громадсько-державними структурами. Метою системи громадсько-державного управління є реалізація соціального замовлення та задоволення потреб і запитів громадськості у рівному доступі до якісних освітніх послуг на основі взаємовпливу та консолідації зусиль державних і громадських суб'єктів управління із забезпеченням пріоритету останніх.

До основних завдань системи громадсько-державного управління відносимо: демократизацію управління шляхом делегування повноважень, розвиток мережі колегіальних органів управління та самоврядування; вивчення, прогнозування та задоволення освітніх потреб і запитів громадськості; розвиток конкурентоспроможності закладу освіти та зміцнення матеріально-технічної бази через налагодження партнерських відносин з органами місцевого самоврядування, виконавчої влади, представниками організацій, підприємств, бізнесу, громадськості; формування громадської активності учнівської молоді; забезпечення професійної мобільності педагогічних працівників.

Теоретична складова системи громадсько-державного управління закладом загальної середньої освіти ґрунтується на нормативно-правовому забезпеченні; провідних наукових підходах, а саме: системному, синергетичному, кібернетичному, діяльнісному, середовищному, інформаційному, ситуативному; основних положеннях стратегічного, інноваційного, адаптивного, партисипативного, маркетингового, та інформаційного видів управління; наукових закономірностях і принципах демократичного управління [2, с.93-94].

Оскільки, в системі громадсько-державного управління провідна роль відводиться суб'єктам громадського управління в освіті, то важливого значення у визначенні її методологічної основи набуває теорія маркетингової діяльності у сфері освіти, що спрямована на вивчення потреб громадськості, організацію роботи закладів загальної середньої освіти з урахуванням особливостей територіальної громади, індивідуальних освітніх запитів здобувачів освіти, задоволення потреб громадян відповідної території в здобутті загальної середньої освіти.

Питання маркетингу в освіті розглядається в роботах таких авторів, як Б. Братанич, О. Боднар, Ф. Котлер, З. Рябова, Т. Сорочан, К. Фокс та інших.

Забезпечення наукової керованості в інноваційному розвитку закладу загальної середньої освіти на ринку освітніх послуг, створення його позитивного іміджу забезпечує ефективне використання маркетингу в освіті.

Маркетингове управління закладом освіти З. Рябова розглядає як соціальну технологію, сутність якої полягає у вивченні освітніх потреб (пропозицій) споживачів та їх формування у майбутньому, їх задоволення на основі надання і отримання освітніх послуг із метою розвитку особистості споживача, піднесення освіти як соціальної цінності та розробки стратегії закладу освіти [3, с.18].

За твердженням Ф. Котлера та К. Фокс, маркетингова орієнтація передбачає, що основними завданням закладу освіти є визначення потреб і бажань цільових ринків та задоволення їх завдяки розробці, комунікації, ціноутворенню і постачанню споживачам відповідних програм і послуг [4, с.8].

Професором З. Рябовою ґрунтовно окреслені функції, принципи, форми і методи маркетингового управління в освіті. Розглянемо їх більш детально. Учена виділяє такі маркетингово-зорієнтовані управлінські функції: інформаційно-аналітична, позиціонування, стратегічного планування, реалізації, контроль [5, с.9]. Принципами маркетингового управління закладами освіти вчена визначає виконання маркетингово-зорієнтованих управлінських функцій; застосування специфічного інструментарію маркетинг-мікс для прийняття науково обґрунтованого управлінського рішення на основі маркетингово-моніторингової інформації; пріоритетності та максимальної задоволеності індивідуальних потреб споживачів освітніх послуг; маркетингової філософії управління (націленості на ринок); кореляції з ринковою адаптивністю діяльності закладу освіти; конкурентності переваг закладу освіти; націленості на стратегічний результат діяльності закладу освіти; врахування специфіки освіти [5, с.379-380]. Дослідниця пропонує такі етапи маркетингового циклу: проведення аналізу внутрішнього середовища (ресурсів) закладу (SWOT-аналізу); зовнішнього середо-

вища (можливості та загрози) закладу (PEST-аналіз); формулювання місії закладу; визначення мети (SMART), розробка стратегії діяльності закладу; побудова певної структури; розробка комплексу освітніх послуг; конструювання системи моніторингу (контролю) [3, с.18].

З огляду на вищезазначене вважаємо, що мету і завдання громадсько-державного управління закладом загальної середньої освіти доцільно формувати на основі SWOT- і PEST-аналізу, які дають змогу актуалізувати зовнішні і внутрішні показники діяльності закладу загальної середньої освіти, визначити можливості, загрози, сильні і слабкі сторони, політичні, економічні, соціокультурні та технологічні чинники впливу на розвиток закладу освіти.

Стратегічна складова системи громадсько-державного управління включає розробку місії, візії, стратегії розвитку закладу загальної середньої освіти, яка, в свою чергу, регламентується на законодавчому рівні. Адже у Законі України «Про повну загальну середню освіту» [6] визначено, що керівник закладу освіти забезпечує розроблення і виконання стратегії розвитку (стаття 37), щороку звітує на загальних зборах (конференції) про її виконання (стаття 38); піклувальна рада розробляє пропозиції до стратегії й перспективного плану розвитку закладу загальної середньої освіти, аналізує стан їх виконання (стаття 41); педагогічна рада схвалює стратегію розвитку (стаття 40); засновник затверджує і фінансує стратегію розвитку закладу загальної середньої освіти (стаття 37). Таким чином, учасники освітнього процесу та зацікавлені сторони беруть участь у стратегічному плануванні розвитку закладу загальної середньої освіти, що сприяє активній співпраці із суб'єктами громадського управління.

Досліджуючи питання маркетингового контролю, доктор педагогічних наук О. Боднар визначає його процесом аналізу та перевірки досягнутих результатів закладу освіти відповідно до запитів споживачів освітніх послуг на основі критеріїв конкурентоспроможності на даному ринку та наводить приклади його змісту, а саме: оцінка впливу соціально-культурних об'єктів мікрорайону на освітнє середовище закладу загальної середньої освіти; вивчення соціального статусу сімей, що мають дітей дошкільного віку, з метою допомоги їм у виборі закладу загальної середньої освіти; дослідження та класифікація потреб і запитів батьків у видах і якості освітніх послуг; формування соціальної та освітньої системи захисту дітей, які не відвідують заклади дошкільної освіти; залучення батьків до управління закладом загальної середньої освіти, формування системи громадського управління; виявлення факторів негативного впливу зовнішнього та внутрішнього освітнього середовища на поведінку учнів; перевірка рівня комфортності учнів у закладі освіти тощо [7, с.116-117].

Отже, здійснення маркетингового контролю у межах запровадження системи громадсько-державного управління дозволить визначити рівень реалізації соціально значущої мети, визначеної у спільній діяльності із громадськими структурами управління в закладі загальної середньої освіти.

Таким чином, застосування маркетингових підходів до управління закладом освіти здійснюється субордина-

ційними структурами через вивчення запитів і пропозицій споживачів освітніх послуг; аналіз ринку освітніх послуг; поточне коригування всіх напрямів роботи закладу освіти відповідно до запитів ринку. Мета даного підходу – максимальне задоволення потреб громадян у рівному доступі до якісної освіти, впровадження державної освітньої політики шляхом реалізації соціального замовлення [8, с.17]. Саме тому дана концепція заслуговує на увагу у процесі розвитку і становленні системи громадсько-державного управління закладом загальної середньої освіти.

Вивчаючи проблематику громадсько-державного управління в закладі загальної середньої освіти, автором запропоновано критерії його ефективності, а саме: інформаційна відкритість закладу освіти, маркетингова діяльність, дигіталізація освітнього процесу, стратегічне планування роботи закладу загальної середньої освіти, розвиток мережі органів громадського управління та самоврядування, зв'язки з громадськістю, організація освітнього процесу на основі суспільних запитів, використання ресурсів громадою, проєктна діяльність, фандрайзингова діяльність, краудфандинг у роботі закладу освіти, співпраця із закладами освіти, партнерство з підприємствами, установами, представниками бізнесу, реалізація концепції громадсько-активних шкіл, якість освітньої діяльності, моніторинг якості освіти, громадський нагляд (контроль), рівень задоволеності учасників освітнього процесу та стейкхолдерів, відповідність організації освітньої діяльності суспільним запитам [9, с.166-167]. Зупинимось більш детально на маркетинговій діяльності закладу загальної середньої освіти.

Важливим у контексті даного дослідження є твердження вітчизняних науковців з приводу того, що маркетингова діяльність закладу освіти спрямована на вивчення потреб споживачів освітніх послуг, задоволення їх за допомогою більш ефективних і продуктивних засобів, ніж використовували конкурентами, а також забезпечення добробуту окремих споживачів і суспільства в цілому [10, с.282].

До провідних аспектів маркетингової діяльності відносимо: розвиток комунікативної політики закладу освіти, дослідження ринку освітніх послуг, вивчення освітніх запитів і потреб громадськості, позиціонування закладу, презентаційну діяльність, створення позитивного іміджу закладу загальної середньої освіти. Пропонуємо деталізувати зазначені напрями маркетингової діяльності.

Перш за все, на наш погляд, це формування ефективної комунікативної політики закладу освіти, тобто встановлення необхідних мереж інформаційної взаємодії між стейкхолдерами.

Як зазначають Ф. Котлер та Карен Ф.А. Фокс, до типових комунікаційних завдань навчального закладу належать: підтримка або зміцнення іміджу навчального закладу; побудова лояльності та підтримки випускників; залучення донорів; надання інформації про пропозиції навчального закладу; залучення потенційних студентів, заохочення їх до подання вступних заяв та до вступу у навчальний заклад; виправлення некоректної або неповної інформації про навчальний заклад [4, с.399].

Отже, створення дієвої комунікативної політики сприятиме інформуванню громадськості про діяльність закладу освіти, розвитку соціального партнерства, оцінюванню реальної ситуації на ринку освітніх послуг, створенню позитивного іміджу закладу, розширенню мережі класів та учнів.

Також важливим аспектом маркетингової діяльності закладу загальної середньої освіти є дослідження ринку освітніх послуг. За твердженням З. Рябової, вивчення та аналіз ринку освітніх послуг та ринку праці відбувається через оцінювання й прогнозування ринку послуг і ринку праці – кількісні оцінювання попиту на послуги, що надає заклад, аналізується динаміка останніх років кількості тих, хто навчається, запити на освітні послуги закладу тощо; сегментацію ринку послуг і ринку праці – сегментування ринку відповідно до різних груп споживачів, тобто визначається цільова аудиторія – група споживачів, якій пропонується та чи інша освітня послуга, враховується необхідне ресурсне забезпечення навчального закладу для задоволення визначеної цільової аудиторії, а саме: якість програм і їх навчально-методичне забезпечення, кадрове забезпечення, наявність достатньої матеріально-технічної бази тощо; аналіз споживачів відбувається на основі визначення характеристики цільової групи, її потреб, уподобань для адаптації комплексу освітніх послуг саме до них [11].

Тож, дослідження ринку освітніх послуг дозволяє здійснити оцінку попиту на освітні послуги, визначити потенційних споживачів, їх потреби та на основі цього формувати і поширювати пропозиції закладу освіти.

Вивчення освітніх запитів і потреб громадськості – необхідна умова забезпечення конкурентоспроможності закладу загальної середньої освіти, реалізація якої сприятиме формуванню комплексу освітніх послуг на основі соціального замовлення. Здійснювати вивчення освітніх запитів можна шляхом бесід, анкетувань, опитувань, консультацій тощо.

Позиціонування закладу освіти – один із засобів маркетингового управління з метою досягнення конкурентоздатності. За визначенням провідних дослідників, означає «процес створення та підтримки відмінної від інших позиції під кутом зору іміджу та пропозицій, завдяки чому навчальний заклад займає окреме та цінне місце у свідомості цільової аудиторії» [4, с.261].

Вітчизняні дослідники також зазначають, що саме позиціонування є одним із сучасних методів посилення власних конкурентних позицій завдяки визначенню спрямованості усіх видів маркетингової активності компанії та є основою для розробки стратегії просування товарів на ринку [12, с.5].

У наукових джерелах вчені виокремлюють чотири кроки успішного позиціонування: визначення іміджу навчального закладу серед представників ключових ринків та цільових аудиторій, а також визначення того, як ключові споживачі сприймають позицію навчального закладу у порівнянні з конкурентами; вибір бажаної позиції навчального закладу, яку можна досягти; вибір ретельно продуманих дій для досягнення бажаної позиції; оцінка та контроль ефективності зусиль з позиціонування [4, с.261-262].

Презентаційна діяльність, на думку О. Почуєвої, «це – процес пошуку для навчального закладу такої ринкової позиції, продукту або послуги, яка буде суттєво відрізняти його від конкурентів. Ця діяльність здійснюється з урахуванням конкретної цільової групи споживачів, для якої створюються і пропонуються переваги та унікальність продукту. У межах цього процесу, за твердженням дослідниці, будь-який заклад освіти має можливість презентувати себе, продемонструвати свою індивідуальність, що виявляється через певний стиль і набір якостей. Презентування як маркетингова стратегія допомагає закладам освіти зайняти вигідне становище у свідомості й психології професійного співтовариства та споживачів» [13].

Основними складовими презентаційної діяльності дослідниця виділяє: інформаційні матеріали (листівки, буклети, пам'ятні матеріали, статті, рекламні ролики); PR-заходи (дні відкритих дверей, презентації, участь у спеціалізованих виставках, освітніх заходах), рекламна продукція (сувеніри: ручки, олівці, календарі, значки з емблемою школи) [13].

Перераховані вище заходи сприяють створенню позитивного іміджу закладу загальної середньої освіти. Ученими доведено, що «імідж – це сума переконань, ідей та вражень, які людина має стосовно об'єкта. Дослідник прагне оцінити, наскільки знайомим та сприятливим є імідж навчального закладу, а також – як саме різні групи оцінюють заклад за відповідними ознаками. Визначивши характер сприйняття закладу освіти, адміністрація повинна вирішити, чи є імідж позитивним та відповідним, або ж закладу необхідно провести зміни та вжити заходів щодо виправлення негативного чи спотвореного іміджу» [4, с.273].

Висновки. Проведене дослідження дає змогу констатувати, що на сьогодні запроваджуються різні демократичні підходи до управління закладами загальної середньої освіти, зокрема державно-громадське і громадсько-державне. Провідною відмінністю між ними є домінуючий вплив однієї із структур управління – громадської чи державної.

У ході дослідження встановлено, що сучасний заклад загальної середньої освіти в умовах реформи децентралізації повинен стати культурно-освітнім центром громади, що надаватиме якісні освітні, культурні, інформаційні, ресурсні послуги, а громада у свою чергу сприятиме не тільки його функціонуванню, а й розвитку. Саме на таких засадах формується інноваційна система громадсько-державного управління закладами загальної середньої освіти, що ґрунтується, у тому числі, на провідних аспектах маркетингового управління.

Реалізація маркетингових підходів у процесі управління закладом загальної середньої освіти дозволить організовувати освітню діяльність відповідно до суспільних запитів і потреб громадськості, досліджувати ринок освітніх послуг, формувати стратегію розвитку закладу освіти, комунікативну політику, запроваджувати презентаційну діяльність та сприятиме створенню позитивного іміджу закладу освіти.

Література

1. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні. НАПН України; за заг. ред. В.Т. Кременя. Київ: Ірпін: Пед. думка, 2016. 448 с.
2. Михасюк О.К. Моделювання системи громадсько-державного управління закладом загальної середньої освіти. Педагогіка

формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. № 67, III. 1: збірник наукових праць. Видавничий дім «Гельветика», 2019. С.92-96

3. Рябова З.В. Теоретико-методологічні засади маркетингового управління навчальною діяльністю інститутів післядипломної педагогічної освіти: автореф. дис. на здобуття наук, ступеня. д-ра пед. наук.: 13.00.06 Київ, 2013. 36 с.

4. Котлер Ф., Карен Ф.А. Фокус Стратегічний маркетинг для навчальних закладів пер. з англ. Лилик М.С., Василенко І.О. Київ: УАМ, Вид. Хімдзест; 2011. 580 с

5. Рябова З.В. Теоретико-методологічні засади маркетингового управління навчальною діяльністю інститутів післядипломної педагогічної освіти: дис. д-ра пед. наук.: 13.00.06 / Університет менеджменту освіти НАПН України. Київ, 2013. 417 с.

6. Про повну загальну середню освіту: Закон України від 16 січня 2020 року № 463-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20> (дата звернення: 15.06.2020)

7. Боднар О.С. Організація шкільного контролю в умовах демократизації управління: Навчально-методичний посібник, Шерпіль: Крок, 2016. 192 с.

8. Михасюк О.К. Упровадження громадсько-державного управління закладом загальної середньої освіти у контексті законодавчих змін. Імідж сучасного педагога. 2017. № 8 (177) С.15-17

9. Михасюк О.К. Критерії ефективності громадсько-державного управління закладами загальної середньої освіти. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 5 Педагогічні науки: реалії та перспективи. – Випуск 71: збірник наукових праць / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова. Київ: Видавничий дім «Гельветика», 2019. С.164-169

10. Освітній менеджмент: Навчальний посібник. / За ред. Л. Даниленко, Л. Карамушки. Київ: Шкільний світ, 2003. 400 с.

11. Рябова З.В. Маркетингове управління в освіті: технологічний аспект. Народна освіта. Електронне наукове фахове видання URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=2612 (дата звернення: 06.01.2020)

12. Зозульов О.В., Писаренко Н.А. Ринкове позиціонування: з чого починається створення успішних брендів. Київ: Знання-Прес. 2004. 199 с.

13. Почуєва О. Презентаційна діяльність сучасного навчального закладу. Нова педагогічна думка. 2013. № 3 с.112-114 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npd_2013_3_34 (дата звернення: 06.01.2020)

References

1. Natsionalna dopovid pro stan i perspektivy rozvytku osvity v Ukraini. NAPPN Ukrainy; za zah. red. V.H. Kremenia. Kyiv: Irpin: Ped. dumka, 2016. 448 s.
2. Mykhasiuk O.K. Modeliuvannia systemy hromadsko-derzhavnoho upravlinnia zakladom zahalnoi serednoi osvity. Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyschii i zahalnoosvitnii shkolakh. № 67, T. 1: zbirnyk naukovykh prats. Vydavnychiy dim «Helvetyka», 2019. S. 92-96
3. Ryabova Z.V. Teoretyko-metodolohichni zasady marketingovoho upravlinnia navchalnoi diialnistiu instytutiv pishladyplomnoi pedahohichnoi osvity: avtoref. dys. na zdobuttia nauk, stupenia. d-ra ped. nauk.: 13.00.06 Kyiv, 2013. 36 s.
4. Kotler F., Karen F.A. Fokus Stratehichnyi marketingh dlia navchalnykh zakladiv per. z anhl. Lybyk M.S., Vasilenko I.O. Kyiv: UAM, Vyd. Khimdzhest; 2011. 580 s
5. Ryabova Z.V. Teoretyko-metodolohichni zasady marketingovoho upravlinnia navchalnoi diialnistiu instytutiv pishladyplomnoi pedahohichnoi osvity: dys. d-ra ped. nauk.: 13.00.06 / Universytet menedzhmentu osvity NAPPN Ukrainy. Kyiv, 2013. 417 s.

6. Pro povnu zahalnu seredniu osvitu: Zakon Ukrainy vid 16 sichnia 2020 roku № 463-IX <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20> (data zvernennia: 15.06.2020)

7. Bodnar O.S. Orhanizatsiia shkilnoho kontroliu v umovakh demokratyzatsii upravlinnia: Navchalno-metodychnyi posibnyk, Ternopil: Krok, 2016. 192 s.

8. Mykhasiuk O.K. Uprovadszhennia hromadsko-derzhavnoho upravlinnia zakladom zahalnoi serednoi osvity u konteksti zakonodavchychi zmin. Imidzh suchasnoho pedahohia. 2017. № 8 (177) S.15-17.

9. Mykhasiuk O.K. Kryterii efektyvnosti hromadsko-derzhavnoho upravlinnia zakladamy zahalnoi serednoi osvity. Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova. Seriya 5 Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy. – Vypusk 71: zbirnyk naukovykh prats / M-vo osvity i

nauky Ukrainy, Nats. ped. un-t imeni M.P. Drahomanova. Kyiv: Vydavnychiy dim «Helvetyka», 2019. S. 164-169

10. Osvitnii menedzhment: Navchalnyi posibnyk / Za red. L. Danylenko, L. Karamushky. Kyiv: Shkilnyi svit, 2003. 400 s.

11. Riabova Z.V. Marketynhove upravlinnia v osviti: tekhnolohichniy aspekt. Narodna osvita. Elektronne naukove fakhiwe vydannia URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=2612 (data zvernennia: 06.01.2020)

12. Zozulov O.V., Pysarenko N.L. Rynkove pozytsionuvannia: z choho pochynaietsia stvorennia uspishnykh brendiv. Kyiv: Znannia-Pres. 2004. 199 s.

13. Pochuiieva O. Prezentatsiia diialnist suchasnoho navchalnoho zakladu. Nova pedahohichna dumka. 2013. № 3 S. 112-114 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npd_2013_3_34 (data zvernennia: 06.01.2020)

Mykhasiuk O.K.,

director of Bogodukhiv gymnasium № 1 of Bogodukhiv local council in Kharkov region, omikhasiuk@ukr.net

Ukraine, Bogodukhiv

MARKETING COMPONENT OF THE SYSTEM OF PUBLIC GOVERNMENT IN THE INSTITUTION OF GENERAL SECONDARY EDUCATION

The article is devoted to the substantiation of the leading marketing aspects in the context of the introduction of the system of public administration in the institution of general secondary education.

During the research it was actualized that the democratization of education proclaimed by the educational reform, requires a change in the traditional approaches to governance, including modernization of established public administration, activation of the public component, focusing on the satisfaction of the educational needs of stakeholders and its possible transformation into public administration.

Key words: general secondary education institution, management, management of general secondary education institution, public administration, marketing management.



УДК 37.013(477)

Пантюк Т.І.,*д.пед.н., професор кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, pantyuk@bigmir.net***Воробель М.М.,***к.пед.н., викладач кафедри практики німецької мови
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, marya.vorobel@gmail.com***Прейс Н.І.,***к.мед.н., ст. викладач кафедри анатомії, фізіології та валеології Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, natalieye@ukr.net***Боянецька Г.М.,***студент Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, halinaboj@ukr.net**Україна, м. Дрогобич*

ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ ТА ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ О. ДУХНОВИЧА ТА І. СТАВРОВСЬКОГО: ПРИРОДОВІДПОВІДНІСТЬ, ОСВІЧЕНОСТІ, ДУХОВНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ

У статті проаналізовано педагогічні ідеї та просвітницьку діяльність О. Духновича та І. Ставровського – відомих педагогів, письменників, просвітителів, громадських діячів XIX століття. Проаналізовано їхній науковий доробок крізь призму природовідповідності, освіченості, духовності особистості, її фізичного та духовного здоров'я. З'ясовано наукові позиції вчених у галузі навчання, виховання та розвитку дітей і молоді, обґрунтовано роль сім'ї та школи в освітньому процесі, проаналізовано чинники виховання особисті на основі наукового доробку учених-просвітителів.

Ключові слова: *О. Духнович, І. Ставровський, педагоги-просвітителі, педагогічні ідеї, природовідповідність, чинники виховання, духовність, фізичне здоров'я.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах перебудови, реформування й модернізації української педагогічної науки та освіти поряд із важливістю інтеграції вітчизняної освіти до європейського та світового освітнього простору важливим і необхідним залишається збереження і збагачення власної ідентичності, українських культурно-історичних традицій, відновлення історичного досвіду діяльності навчальних закладів та окремих педагогічних персоналій, які творили українську школу в складних суспільних обставинах різного часу.

Глибоке вивчення і творче переосмислення позитивного навчально-виховного досвіду минулого не тільки збагачує сучасну педагогіку новими фактами й теоретичними положеннями, а й уможливує прогнозування її майбутнього розвитку, адже розв'язати сучасні освітні проблеми не можливо без знання того, як розвивалися теорія і практика освіти в минулому.

Серед організаторів української освіти, які активно сприяли поширенню масової освіти, активно продукували педагогічні ідеї, цінність яких важлива й сьогодні, слід назвати О. Духновича та І. Ставровського, чия пастирська та просвітницька діяльність, письменницький доробок, наукові педагогічні студії були важливим елементом та вагомим підґрунтям цілісної освітньої моделі українства XIX століття.

Мета статті полягає в аналізі та обґрунтуванні пріоритетних педагогічних ідей та просвітницької діяльності Олександра Духновича та Іоанна Ставровського.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи процес становлення поглядів вітчизняної педагогіки на процес

виховання та освіти дітей та молоді в Україні, не можна не згадати імен відомих педагогів, суспільних та релігійних діячів закарпатського краю Олександра Духновича та Іоанна Ставровського. Їхні праці містять цінний матеріал щодо проблеми розвитку і природовідповідного виховання дітей, формування у них духовності, обґрунтування важливості сімейного та шкільного виховання [1;2;3]. Їхні праці були важливим внеском у педагогічну науку того часу, залишаються вони актуальними і сьогодні.

Зокрема, перу О. Духновича належать твори різних жанрів та напрямків, проте найбільшим його доробком є твори педагогічного характеру. Найвідомішою та найзначнішою працею педагога є його «Народна педагогія» [1]. Наукові положення цього твору стосуються проблем освіти, просвіти, духовності, природовідповідності, здорового способу життя.

У передмові зверненій до батьків, О. Духнович сформулював основні завдання сім'ї щодо цілеспрямованого впливу на маленьких дітей: дати їм здоровий розум, добру вдачу, науку, хист, працелюбність, любов до Бога і міцну волю. Всі ці якості повинні забезпечувати перші вихователі й наставники дітей – їхні батьки. Головним принципом виховання О. Духнович вважав принцип природовідповідності: «сили людські, тілесні і духовні, від природи дані, зберігати і вдосконалювати» [1, 7].

Перш за все педагог наголошує на важливості правильного виховання дитини від самого її народження, оскільки вважає, що людина народжується на світ «непорочною», тобто без шкідливих звичок у широкому

сенсі цього слова. І від того, який спосіб життя обирає вона для себе, самотійно чи під впливом батьків, залежить її майбутнє життя.

Перебування дитини у здоровому в усіх відношеннях середовищі повинно стати, на думку О. Духновича, запорукою успіху життєвого шляху і корисності для суспільства: «Посмотріте на дерево, росло в лісі: оно прекрасно зросло і здорово есть, но плод его невкусен. Але закріпіте в молодий лісовий пеня благородную віточку і привийте осторожно, то дерево, хотя от простого лісового кореня растущее, будет ніжним уже і принесет благородний плод і будет полезним хазяїну своєму» [1].

Основними складовими особистості О. Духнович називає «естество (натуру), науку й обичай». Під першим він розуміє спадковість, яку одержує людина від народження, проте не вважає її наріжним каменем формування особистості, оскільки без виховання «хотя і естественными добродетельми і силами обдарений, будет неспособним і непотрібним, як земля, хотя лучшая, ели не работается, производит один токмо бур'ян і пустую лободу» [1, 198]. З огляду на це О. Духнович наголошує на необхідності прищеплення молодій людині добрих звичок, духовності шляхом навчання та виховання. Останнє вважає він тим життєдайним джерелом, від чистоти якого залежить добробут народу і суспільства.

Найважливішою основою культури і виховання для дитини педагог вважає сім'ю і вказує на те, що батьки несуть відповідальність за дії своїх дітей перед Богом і людьми і найактуальнішим їхнім завданням є турбота про добре виховання: «Посилайте їх приліжно до школи, гді они научатся страха Божія і разума... Что бо даш дитині твоєй обильніє, як доброе воспитаніє?...дай сину твоему здоровий разум, дай ему добрый нрав, дай ему науку, способность, трудолюбіє, доброе сердце, любовь к ближнему і Богу, заскіпи в душу его страх Господинь, дай ему добрую волю, і уже дал еси ему багатство, которое ни черв не под'їдаєт, ни вор не подкопывает, которое і в біді, і нещасті останет с ним навіки...» [1, 199]. Цим автор наголошує на необхідності формування здорових, природовідповідних поглядів на життя, які ґрунтуються на гармонії людини з природою та самим собою.

О. Духнович вважає, що спосіб життя батьків є запорукою відповідного способу життя дітей і вказує, що початок цього процесу закладається з моменту зачаття дитини: «Плод здоровий будет, если родители чада наміренієм добрим плодятъ, то есть, от законного брака, ибо слава чоловіку от честі отця его зависит, безстыдніи бо родители і в безслав'ї часдам своїм поношенія приносять. От злогоположенного бо кореня благая отрасль произябнути не может» [2, 200]. З огляду на це, вважає педагог, батьки, що хочуть народити дитину, повинні бути «здорові і розумні, не развращенні, не сердиті, не вином наполненні, ибо искусством научаемся, что от п'яних родителей рождается злочестивое животное, по присловіи:» Із гнізда совіяого нікогда не происходит соловій, но всегда только ухатая сов» [2, 200].

Важливим інститутом освіти, просвіти, духовності, природовідповідності особистості покликана стати школа, зокрема учитель, як основний її представник. Спеціальний розділ «Педагогії» О. Духновича присвячений влас-

тивостям і обов'язкам учителя. Автор визначає вміння та здібності учителя, які необхідні йому, щоб успішно здійснювати процес навчання та виховання дітей у школі. До них він відносить доброчесність, глибокі фахові знання, врівноважений характер тощо.

У «Педагогії» О. Духнович вказує на важливість та потребу моральної і психологічної підтримки дитини з боку учителя, учнів, товаришів та батьків. Духовність, на думку педагога, є ліками для дитини: «Когда нікоторая дітина болізнаєт, то учитель в школі повелит всім ученикам молитися о болезнующем, і если хворота не есть преемливая, і если не есть заразливая, пошлет болезнующего пріятелей для увеселенія его, но і сам такому приліжати будет поспішно і его розвеселяти» [2, 206].

Вказуючи на необхідність доброї освіти для повноцінного життя окремої особистості й народу в цілому, О. Духнович стверджує: «Родимці! Просвещеніє есть нужное для жизни народа, то узнати должно, ибо народ без просвещенія не может називатися народом. Такий народ мертвий есть, в нем жизни нїт, і легко пропадает, як пчели без матери. Постарайтесь о просвещеніи дітей ваших, ибо в тіх есть будущность народа, будущность жизни!» [2, 207].

У «Педагогії» автор аналізує основні засоби і форми виховання. Серед них найважливішими вважає народні ігри, танці, хороводи, фізичну працю, зимові розваги (санкування, ковзанки тощо). Вважає, що всі вони успішно розвивають душевні і фізичні сили особистості. Для раціонального розгортання процесу виховання педагог радить дотримуватися принципів посиленості та врахування вікових й індивідуальних особливостей особистості: «позорствовать весьма на возраст, и на состав тела учеников... мудро да урядит малое оноє общество по правилам чистого естества» [2, 67].

Олександр Духнович був одним із перших вітчизняних педагогів, хто серйозно звернув увагу громадськості на проблеми здоров'я дитини через фізичне виховання, дотримання гігієни життя та праці, формування широкого кола гігієнічних навичок через впровадження цілого ряду засобів та форм тіловиховної діяльності та дотримання принципів врахування вікових та індивідуальних особливостей, різниці між статями, якостями та рисами характеру і темпераменту.

Педагог у своїх працях також детально аналізує роль кожного виховного інституту: сім'ї, родини, школи, а також окремих особистостей, які відіграють вирішальне значення у становленні особистості: матері, батька, шкільного вчителя. Це підтверджується тим, що у його «Педагогії» кожному названому вище напрямку визначено окремий параграф, де автор детально аналізує ті чи інші власні погляди на освіту, духовність, природовідповідність життя людини і вказує на способи їх реалізації.

Ще однією особливістю педагогічної творчості О. Духновича з огляду проблеми, що досліджується, є те, що педагог вперше серед вітчизняних педагогів радить активно використовувати позаурочний час для виховання. Окрім цього, доречним, на його думку, є використання для цього часу літніх і зимових канікул. Будучи добре ознайомленим з європейською традицією організації навчально-виховного процесу, О. Духнович

радить також активно запроваджувати школу круглого дня [1;2].

Заслугою О. Духновича є також і те, що він з метою практичного використання у навчальному та виховному процесі ретельно вивчає і досліджує народні традиції та звичаї. Його найважливіша педагогічна праця через це дістала назву «Народної педагогії» [1]. Автентичний досвід, на думку дослідника, повинен бути якомога повніше використаний в освіті та вихованні.

Також наголошуємо, що життєвий шлях і педагогічна спадщина відомого українського педагога – просвітителя Іоанна Ставровського заслуговує пильної уваги науковців з точки зору дослідження багатьох проблем педагогіки, зокрема народної освіти, просвітництва, духовності, природовідповідності. Тривалий час наукові погляди вченого залишалися невідомими і недослідженими та й сьогодні його праця «Педагогія» [3] є знайомою лише вузькому колу науковців, хоч містить значний науковий потенціал і залишається актуальною через століття.

Аналізуючи історію становлення теоретичного підґрунтя української школи в історії вітчизняної педагогічної думки не можна не проаналізувати педагогічної спадщини І. Ставровського з погляду. Подібно до О. Духновича, К. Ушинського, М. Пирогова та інших відомих українських педагогів І. Ставровський пильно вивчав особливості життя дітей та молоді, вважаючи, що добре здоров'я, природовідповідність, широка освіта підростаючого покоління є тим підґрунтям, без якого розцвіт суспільства неможливий.

Свої погляди на освіту, навчання, виховання і природовідповідний розвиток педагог виклав у праці «Педагогія». Вона була написана автором у 1846 році, проте з невідомих сьогодні причин не була надрукованою. Лише через 120 років науковий доробок І. Ставровського побачив світ. Вважаємо її цінною для педагогічної науки і такою, що містить певний науковий потенціал, який може бути використаний педагогічною наукою і сьогодні.

З огляду на дослідження слід зупинитися на тих положеннях «Педагогії» Ставровського І., які стосуються проблеми турботи про тілесне здоров'я і зв'язок його з духовним, природовідповідності виховання. Цим питанням автор присвячує окремі частини своєї праці. Перша носить назву «Про розвиток сил тілесних» [3, 15]. У ній автор обґрунтовує необхідність розвитку тілесних сил людини і вказує на основні шляхи реалізації завдань тілесного виховання.

І. Ставровський відзначає, що фізичне виховання особистості обов'язково повинно пов'язуватися з розумовим, інакше праця педагога не буде ефективною. Стосовно фізичного розвитку, автор вказує на необхідність усунення перешкод на цьому шляху, закликає активно використовувати у вихованні дитини всі природні можливості, а також розумові здібності. Останні, на думку автора, дадуть можливість вихованцю збагатити свої знання щодо здорового, природовідповідного способу життя. У «Педагогії» автор відзначає, що вихователь повинен намагатися обов'язково усунути дитячі недуги шляхом використання потенціалу фізичного виховання

[3, 15]. У підручнику відзначається, що великою користю для майбутнього життя дитини є вміння самостійно розвивати і удосконалювати власні сили.

Окремо І. Ставровський зупиняється на проблемі необхідності усунення умов, які перешкоджають вихованню. Ними, на думку вченого, можуть бути: сам вихователь; особи, які оточують дитину; сам вихованець; речі, що оточують дитину. Негативним чинником вихователя, на думку педагога, виступає тоді, коли він використовує різні неадекватні методи покарання, як фізичного, так і психологічного чи морального. Особи, які оточують дитину, часто не сприяють природовідповідному вихованню через власну некомпетентність в освітній справі. Часто дитина сама завдає шкоди власному здоров'ю через незнання правил його збереження [3].

Педагог обґрунтовує шляхи, за допомогою яких вихователь повинен реалізувати завдання духовного і тілесного виховання. З огляду на те, що вихователь не може постійно знаходитися поруч із вихованцем, він має своїм завданням здійснювати просвітницьку діяльність серед дітей та молоді. Окрім цього, вихователь повинен завжди бути прикладом і зразком у культурі, дотриманні моральності, справедливості тощо.

У своїй праці І. Ставровський аналізує засоби і способи збереження здоров'я дитини у різні вікові періоди. Глава друга присвячується деталізації природних засобів щодо зміцнення і збереження здоров'я [3, 17-20]. До них автор відносить повітря, їжу, одяг, чистоту, купіль, руховий режим, відпочинок та сон. Окремо педагог аналізує розвиток органів чуття.

Третя глава «Педагогії» присвячена тілесним хворобам і виснаженню дитячого організму. І. Ставровський з точки зору медицини та гігієни дає характеристику основних дитячих хвороб і вказує на шляхи запобігання їм.

Висновки. З вищевикладеного можемо зробити висновки про те, що у середині та наприкінці XIX століття з'являються вагомні наукові дослідження в галузі просвітництва, виховання, природовідповідності, плекання духовних і тілесних сил дитини. Ці праці мали прикладний характер і були початком становлення наукового знання про розвиток дитини у його цілісності і системності, з опорою на індивідуальність і природовідповідність освітнього процесу.

Література

1. Духнович А.В. Народная педагогія в пользу училищ и учителей сельских написал. Часть I, Педагогія общая. – Львов: Типом Института Ставропигійського, 1857.
2. Духнович О. Твори / Упоряд. О.М. Рудловчак. – Ужгород: Карпати, 1993. – 250 с.
3. Ставровський І.А. Педагогія // Науковий збірник Музею української культури. – Свідник, 1976. – III. 7.

References

1. Duxnovy'ch A.V. Narodnaya pedagogiya v pol'zu uchyl'shly y' uchyl'telej sel'sky'x napy'sal. Chast' I, Pedagogiya obshchaya. – L'vov: Ty'pom Y'nsty'tuta Stavropigij's'kogo, 1857.
2. Duxnovy'ch O. Tvory' / Uporyad. O.M. Rudlovchak. – Uzhgorod: Karpaty, 1993. – 250 s.
3. Stavrov's'ky'j I.A. Pedagogiya // Naukovyj zbirny'k Muzeju ukrajyn's'koyi kul'tury. – Svy'dny'k, 1976. – T. 7.

Pantyuk T.I.,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of General Pedagogics and Preschool Education of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, pantyuk@bigmir.net

Vorobel M.M.,

Candidate of Pedagogical Sciences, Teacher of the Department of German Language Practice of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, marya.vorobel@gmail.com

Preis N.I.,

Candidate of Medical Sciences, Senior Teacher of the Department of Anatomy, Physiology and Valeology of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, natalieye@ukr.net

Boyanetska H.M.,

student of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, halinaboj@ukr.net

Ukraine, Drohobych

**PEDAGOGICAL IDEAS AND EDUCATIONAL ACTIVITIES OF O. DUKHNOVYCH AND I. STAVROVSKY:
NATURE COMPLIANCE, INTELLIGENCE, SPIRITUALITY OF A PERSONALITY**

The article analyzes the pedagogical ideas and educational activities of O. Dukhnovych and I. Stavrovsky – famous teachers, writers, educators, public figures of the XIX century. Their scientific achievements are analyzed through the prism of nature compliance, intelligence, spirituality of a personality, her physical and spiritual health. The scientific positions of scientists in the field of education, upbringing and development of children and youth are clarified, the role of family and school in the educational process is substantiated, the factors of a person's upbringing are analyzed on the basis of scientific achievements of educators.

Key words: *O. Dukhnovych, I. Stavrovsky, educators, pedagogical ideas, nature compliance, factors of upbringing, spirituality, physical health.*



УДК 378.147

Рехтега Л.О.,

доцент, к.пед.н., доцент кафедри початкової освіти МНУ ім. В.О. Сухомлинського, rekhtetalo@gmail.com

Авраменко К.Б.,

доцент, к.пед.н., доцент кафедри початкової освіти МНУ ім. В.О. Сухомлинського, kvita-avr@ukr.net

Україна, м. Миколаїв

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МАТЕМАТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

Автор приділяє значну увагу особливостям формування математичної компетентності майбутніх фахівців початкової освіти.

У статті окреслено наукові підходи до розуміння математичної компетентності та розглянуто основні характеристики математичної культури та математичної грамотності.

Серед актуальних проблем автор визначає шляхи вдосконалення, методики формування математичної грамотності та компетентності майбутніх вчителів загальноосвітньої школи І ступеню. Наголошується, що математична грамотність має важливе значення у готовності фахівців початкової освіти до професійної діяльності.

Ключові слова: математична компетентність, математична культура, математична грамотність, професійна підготовка майбутніх фахівців початкової освіти, заклади вищої освіти.

Постановка проблеми. На шляху інтеграції України до Європейського простору, переході до ринкової економіки, що характеризується швидким зростанням обсягу наукової інформації і високотехнологічним виробництвом, наше демократичне суспільство вимагає від школи значних змін у підготовці школярів до життя.

Початок нового століття характеризується зміною освітньої парадигми. Сучасному суспільству потрібні відповідальні люди, які можуть самостійно приймати й ухвалювати рішення, прогнозувати їх можливі наслідки; здатні до мобільних і конструктивних змін, тобто – інноваційні та креативні фахівці. У руслі цих вимог на систему вищої освіти нашої держави покладено завдання якісної професійної підготовки взагалі, педагогічної – зокрема.

Визначення підходів до здійснення ефективної професійної діяльності та обґрунтування єдності теоретичних і практичних складових його підготовки, гуманістичної спрямованості педагогічної професії розглядалися у наукових дослідженнях Н. Бібік, О. Дубасенюк, М. Євтух, І. Зязюн, Н. Кічук, Л. Коваль, В. Лозова, А. Маркова, В. Моляко, О. Овчарук, О. Пометун, О. Рудницька, С. Сисоєва, Л. Хомич, Л. Хоружа та ін.

Окремо визначаємо науково-методичні напрацювання відомих вітчизняних і зарубіжних математиків й методистів, які сприяли вирішенню проблем вдосконалення математичної освіти вчителів на всіх її рівнях та етапах (О. Астряб, М. Бантова, Г. Бевз, Г. Бельтюкова, М. Богданович, Б. Друзь, С. Збандуто, Н. Істоміна, О. Колмагоров, Я. Король, Н. Менчинська, М. Моро, О. Погорелов, В. Помагайба, А. Пишкало, А. Пчолко, Г. Саранцева, З. Слепкань, М. Скаткін, Л. Стойлова, С. Чавдаров, М. Шкіль та ін.).

Серед нагальних завдань, представлених у Концепції «Нової української школи» (2016 р.) та Державному стандарті початкової освіти (2018 р.), виокремлюються такі: уміння здобувати та переробляти інформацію, отриману із різних джерел; здатність до її застосовувати для інди-

відуального розвитку і самовдосконалення дитини через формування предметних і ключових компетентностей; розвиток логічного та критичного мислення, інноваційності та ін. [1;2].

Саме тому, одним із важливих завдань вищої освіти є формування математичної грамотності та компетентності майбутніх учителів початкових класів. Без цього не можливо здійснювати перехід від пізнання зовнішньої сторони явищ до пізнання їх сутності, відображення в мисленні істотних властивостей і ознак.

Останнім часом у математичній освіті відбулись серйозні зміни: математичні моделі явищ природи, технічних і економічних процесів стали більш повноцінними, точніше та глибше відображають природу речей. Завдяки цьому, математика перетворилася з методу обчислень у метод досліджень.

В останні роки підвищився інтерес вчених до проблеми формування математичної компетентності. Розвідки даної проблеми здійснили Я. Гаєвець, Н. Глузман, Л. Коваль, А. Коломієць, М. Левшин, Є. Лодатко, М. Овчиннікова, С. Скворцова та ін.

Більшість із названих дослідників однозначно зазначають, що рівень математичної освіти залежить не тільки від теоретичної успішності вчителя початкової школи, який має бути добре обізнаним із системою математичних понять, а практичної готовності до її формування у учнів.

З огляду на висловлене, особливого значення набуває робота науково-педагогічних кадрів закладів вищої освіти України над пошуком ефективних підходів професійної підготовки педагогів для початкової ланки освіти.

Проте залишається актуальною проблема формування математичної компетентності майбутніх фахівців початкової освіти.

Метою дослідження є аналіз наукових підходів до розуміння математичної компетентності та визначення шляхів вдосконалення методики формування математи-

чної грамотності та компетентності майбутніх фахівців початкової освіти.

Виклад основного матеріалу. Бурливий розвиток науки все більше загострює суперечності між обсягом накопичених людством знань і здатністю людини до їх засвоєння. Це викладає необхідність пошуків таких методів та засобів навчання математики, які б дали змогу підвищити продуктивність навчальної діяльності та активізувати пізнавальну діяльність [4].

Багато труднощів у засвоєнні математики виникають, по-перше, через невідповідність знань математичним поняттям; по-друге, через відсутність логічної послідовності уведення загальних математичних понять у шкільні курси; по-третє, спричинені невідповідністю вчителя до такого складного психологічного процесу, як формування математичних уявлень і понять, що виступають фундаментом математичної грамотності.

Враховуючи особливість математики як науки та навчального предмета можна усвідомити, що основою вдосконалення методичної системи курсу математики може виступати математична культура, яка по відношенню до математичної грамотності її системою більш високого порядку.

У науково-методичних джерелах доволі часто математичну грамотність пов'язують із математичною культурою. Адже, з того часу, як Аристотель винайшов логіку, встановлені нею правила дедуктивних та індуктивних умовиводів стали вважатися обов'язковими нормами мислення. Подібно до того, як грамотна людина вміє писати без орфографічних помилок, так і математична грамота є вмінням мислити без помилок, відповідно до законів логіки.

Незаперечну роль математики у житті людини також визнавав англійський філософ і педагог Джон Локк, який, починаючи з XVII століття переконував, що математика дуже корисна для точних і послідовних міркувань. Він визначав математику й розумове виховання головними науками, які тренують розум та розвивають здатність міркувати.

Спробуємо визначити основні характеристики тріади дефініцій «математична компетентність» – «математична грамотність» – «математична культура». Важливо визначити багатовимірність цього поняття, оскільки у вчених відсутнє стале його визначення, а різні вчені виділяють різноманітні її компоненти (С. Гуцанович, В. Ілляшенко, В. Крутецький, Є. Лодатко, О. Мельников, М. Чошанов та ін.).

Математична культура (індивідуальна) – інтегральна характеристика особистості, яка у всій повноті на даний час фіксує здатність цієї особистості адекватно сприймати доступну їй розумінню математичну складову наукової картини світу і вибудовувати у відповідності із цим сприйняття свою освітню, професійну, суспільну діяльність, творити свої морально-етичний та естетичний ідеали.

За переконанням Є. Лодатка математична культура є не лише певною сукупністю знань і навичок, а й певним видом мислення. Крім того, від розвитку математичної культури залежить ставлення суспільства до математичної діяльності, а також поширення математичних знань у суспільстві [3].

Під «математичною грамотністю» найчастіше розуміють:

- розпізнавання проблеми, що виникає у навколишній дійсності;
- формулювання цієї проблеми мовою математики;
- вирішення проблеми на основі використання математичних знань та методів;
- формулювання та запис остаточних результатів вирішення проблеми.

Таким чином, математична грамотність педагога визначає наявність необхідних знань та відомостей, вміння правильно застосовувати математичні терміни, вирішувати математичні задачі та завдання.

Ми також переконані, що не можна говорити про математичну грамотну особистість, яка не володіє у достатньому обсязі математичними знаннями.

Це дозволяє нам зробити висновок, що формування математичної грамотності – це цілеспрямований процес, який здійснюється протягом всього періоду навчання; процес оволодіння системою математичних знань, умінь, навичок; набуття досвіду математичної, пізнавальної, комунікативної, творчої, емоційно-вольової діяльності, необхідних для успішного навчання і виховання учнів, а також самостійного оволодіння новими математичними знаннями і досвідом для майбутньої професійної діяльності.

За переконанням С. Березіна, під математичною грамотністю розуміють уміння правильно використовувати математичні терміни, наявність необхідних знань і відомостей для виконання роботи (проблеми) у конкретній предметній області [4].

Такий підхід підтримує О. Чашечнікова, проте на її думку дане поняття має також складатися не лише із термінологічної грамотності, а й правильної математичної мови (усної та письмової), обчислювальної та графічної культури [7].

Даний факт ми вважаємо особливо важливим, оскільки він дозволяє нам структурувати математичну грамотність як самостійну складову математичної культури майбутнього вчителя.

Крім того, важливо визначити трансформацію поняття «математична грамотність»: у сучасному змістовому наповненні переважають дієві математичні знання, уміння та здатність їх використовувати з метою задоволення зростаючих потреб мислячих, креативних і зацікавлених у зростанні якості життя громадян XXI сторіччя. Це, в свою чергу, є доказом, що математична грамотність є складовою математичної компетентності педагога.

Разом з тим, використання терміну «математична грамотність» дозволяє перенести оволодіння відповідними знаннями та вміннями, що визначаються програмами загальноосвітніх шкіл, до його результатів в прагматичному розумінні, тобто до здатності (студентів / школярів) використовувати математичні знання в різноманітних ситуаціях, наближених до реалій життя. Крім того, в майбутньому – це потреба у технологічній, інформаційній грамотності тощо, розвиток яких значною мірою обумовлений саме рівнем практичної математичної підготовки членів суспільства в цілому.

Важливо зауважити, що відповідно до нового Державного стандарту початкової освіти основною метою

освітньої галузі «Математика» є формування в учнів математичної компетентності на рівні, достатньому для забезпечення життєдіяльності в сучасному світі, успішного оволодіння знаннями з інших освітніх галузей у процесі шкільного навчання, забезпечення інтелектуального розвитку учнів, розвитку їх уваги, пам'яті, культури мислення та інтуїції [2].

Розв'язання цього завдання вимагає від закладів вищої освіти, що здійснюють підготовку фахівців початкової освіти формування у них математичної компетентності як складової загально-професійної компетентності. У цьому випадку остання виступає системою більш високого порядку. В свою чергу, математична компетентність є складовою математичної культури педагога, а остання – чинником його загальної культури. Це визначено характером професійної діяльності вчителя, яка охоплює його культуру; знання науки, на який базується навчальний предмет та методики навчання цієї науки.

Математична грамотність складається з фундаментальних математичних ідей та математичної компетентності. Математична компетентність є основою математичної грамотності. Математична компетентність визначається рівнями навчальних досягнень, для яких суттєвим є набуття математичних умінь [5].

До математичних умінь належать уміння: математичного мислення; математичного аргументування; математичного моделювання; постановки та розв'язування математичних задач; презентації даних; оперування математичними конструкціями; математичні спілкування; використання математичних інструментів, що, в свою чергу, є засобами математичного моделювання [6].

Таким чином, математична грамотність особистості проявляється у свідомому застосуванні нею знань і навичок у практичних цілях, при поясненні явищ повсякденного життя, при проведенні дослідження чи обробки одержаних даних. Крім того, суттєвою умовою формування математичної грамотності є вироблення вмінь самостійної математичної діяльності.

Наступним важливим напрямом у формування математичної компетентності й грамотності є мотивація майбутніх педагогів до самоосвіти й професійного самовдосконалення.

Узагальнюючи, ми можемо зробити такі **висновки**.

1. Математична грамотність має важливе значення у готовності фахівців початкової освіти до професійної діяльності. Вона виступає складовою математичної культури майбутнього вчителя – з однієї сторони, та відносно самостійним чинником математичної компетентності – з іншої.

2. Серед шляхів удосконалення методики формування математичної грамотності та компетентності: оновлення підходів до організації освітнього процесу у вищих закладах освіти, оволодіння майбутніми вчителями теоретичними та методичними основами процесу формування понять, застосування інтегрованого підходу при вивченні різних дисциплін навчального плану спеціальності «Початкова освіта».

Усвідомлюючи роль і місце математичної грамотності майбутніх учителів Нової української школи, в освітньому процесі вищих закладів освіти використовувати стимулювання та мотивацію, індивідуалізацію та дифе-

ренціацію навчання; різноманітні сучасні педагогічні технології, що сприяють в цілому формуванню особистості майбутнього фахівця початкової освіти.

Література

1. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. МОН 27.10 2016 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>.
2. Державний стандарт початкової освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: nvs.org.ua/uryad-opublikuvav-novyy-derzhstandart-pochatkovoy-osvity-document.pdf.
3. Лодатко Є.О. Математична культура як феномен сучасного інформаційного суспільства. Рідна школа. 2004. № 9. С.24-26.
4. Підготовка майбутніх фахівців початкової освіти до роботи в умовах Нової української школи: колективна монографія / за заг. ред. Проф. Якименко С.І. Миколаїв: СПД Румянцев, 2020. с.93-109
5. Суліма А. Творчий підхід вчителя до формування розумових операцій у молодших школярів у процесі вивчення математики. Збірник матеріалів третьої Всеукраїнської наук.-практ. конф. «Актуальні проблеми формування творчої особистості вчителя початкових класів». Вінниця: ВДПТ ім. Михайла Котлябинського, 2005. С.197-198.
6. Типові освітні програми для закладів загальної середньої освіти: 1–2 клас та 3–4 класи. К.: Видавництво «Світоч», 2019. С.3-33
7. Часечнікова О.С. Деякі аспекти формування математичної грамотності учнів. Розвиток інтелектуальних умінь і творчих здібностей учнів та студентів у процесі навчання математики: Матеріали Всеукр. наук.-метод. конф. (3–4 жовтня 2009 р., м. Суми). Суми: Вид-во СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2009. С.103-105.

References

1. Nova ukrains'ka shkola. Konceptual'ni zasady reformuvannya sereďn'oi shkoly. MON 27.10 2016 r. [Elektronnij resurs] – Rezhim dostupu: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>.
2. Derzhavnij standart pochatkovoї osviti [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: nvs.org.ua/uryad-opublikuvav-novyy-derzh-standart-pochatkovoy-osvity-document.pdf.
3. Lodatko YE.O. Matematychna kul'tura yak fenomen suchasnoho informatsynoho suspil'stva. Ridna shkola. 2004. № 9. S. 24-26.
4. Pidhotovka maybutnikh fakhivtsiv pochatkovoyi osvity do roboty v umovakh Novoyi ukrayins'koyi shkoly: kolektyvna monohrafiya / za zah. red. Prof. Yakymenko S.I. Mykolayiv: SPD Rumyantseva, 2020. s. 93-109
5. Sulima A. Tvorchyy pidkhid vchytelya do formuvannya rozumovykh operatsiy u molodshykh shkol'yariv u protsesi vyvchennya matematyky. Zbirnyk materialiv tret'oyi Vseukrayins'koyi nauk.-prakt. konf. «Aktual'ni problemy formuvannya tvorchoyi osobystosti vchytelya pochatkovykh klasiv». Vinnytsya: VDPU im. Mykhayla Kotsyubyn's'koho, 2005. S. 197-198.
6. Typovi osviti prohramy dlya zakladiv zahal'noyi sereďn'oyi osvity: 1–2 klas ta 3–4 klasy. K.: Vydavnytstvo «Svitoch», 2019. S. 3-33
7. Chashechnikova O.S. Deyaki aspekty formuvannya matematychnoyi hramotnosti uchniv. Rozvytok intelektual'nykh umin' i tvorchykh zdibnostey uchniv ta studentiv u protsesi navchannya matematyky: Materialy Vseukr. nauk.-metod. konf. (3-4 hrudnya 2009 r., m. Sumy). Sumy: Vyd-vo SumDPU imeni A.S. Makarenka, 2009. S. 103-105.

Rekhteta L.O.,

*PhD of pedagogical sciences, docent of the department of primary education of
Nikolayev National University named after V.O. Sukhomlynsky, rekhtetalo@gmail.com*

Avramenko K.B.,

*PhD of pedagogical sciences, docent of the department of primary education
of V.O. Sukhomlynskyi Mykolaiv National University, kvita-avr@ukr.net*

Ukraine, Mykolayiv

**THE MAIN FEATURES OF FORMATION OF PRIMARY EDUCATION
SPECIALISTS' MATHEMATICAL COMPETENCE**

The author pays considerable attention to the peculiarities of the formation of mathematical competence of future primary education specialists.

The article outlines scientific approaches to understanding mathematical competence and considers the main characteristics of mathematical culture and mathematical literacy.

Among the current problems, the author identifies ways to improve, methods of forming mathematical literacy and competence of future teachers of secondary school I degree. It is emphasized that mathematical literacy is important in the readiness of primary education professionals for professional activities.

Key words: *mathematical competence, mathematical culture, mathematical literacy, teachers' professional training, higher education institutions.*



UDC 37.091.313:37.016:81'243(045)

Rozman I.I.,

*Ph.D. (Pedagogy), Department of English Philology and Methods of Teaching Foreign Languages,
Mukachevo State University, rozmanii@ukr.net**Ukraine, Mukachevo*

LEARNING A FOREIGN LANGUAGE: ENSURING AN INTENSIVE EDUCATIONAL PROCESS IN UKRAINE

The article is devoted to the study of foreign languages as one of the ways to integrate the educational process of Ukraine into the European space. The importance of mastering a foreign language for the development of modern science is justified, and it is indicated that the driving force and quality teaching of a foreign language is the motivation to study it. The ways of improving modern education through the prism of foreign language proficiency are highlighted.

Key words: *foreign language education, educational process, international relations.*

Problem statement. Ukraine's entry into the European space necessitated the transition of the education system to a qualitatively new level. Ukraine's cooperation with the European Union and the deepening of international relations, integration of all spheres of life make foreign languages necessary in practical and real human activities. This situation is the proof that there is an acute problem of learning foreign languages.

Purpose of work. To highlight the problem of the importance of learning a Foreign language for ensuring an integrated educational process.

Presentation of the main material. The demand of the time is to train specialists of a new quality who are able to think creatively, quickly navigate the modern rich

information space, make non-standard decisions, learn and develop throughout their lives, and most importantly – to be patriots of their native land. Having become a productive force, education increasingly determines the success of Nations and entire regions in the competitive struggle for survival. It is not surprising that at the beginning of the twenty-first century, education became a priority for national and international policy. This trend is reflected in the beginning of a new stage of the European education policy, which was organized within the framework of the «Education and training 2010» program, approved in May 2000 at the meeting of the European Commission in Lisbon [4].

Learning a foreign language as an integrated educational process is becoming one of the priorities of modern education. The driving force of high-quality teaching of a foreign language is the motivation to improve its proficiency in order to form a communicative competence among young people, the basis for which is the communicative skills formed on the basis of language knowledge and skills. The study of the modern labor market has shown that it is necessary to use both traditional (level) methods and communicative (non-level) methods [2].

The traditional approach to learning a foreign language is mainly designed for those who have patience and time and work on themselves systematically and persistently. The level of foreign language proficiency is divided into six levels. Each of them is designed for 4–6 months. The result of such training can be expected in about two years. There are significant disadvantages to this form of learning: most hours are devoted to the ability to translate and do not allow you to use conversational practice for communication purposes.

Despite the fact that a modern specialist must have a high level of knowledge and skills in the specialty, and feel comfortable in a multicultural environment, while studying modern educational institutions, private language schools, introduce a communicative method of language learning, the result of training can be expected in 3–4 months. Today we are witnessing that online learning is beginning to prevail at almost all levels of education, opening up great prospects for expanding the theoretical knowledge base and giving practical value to the learning results [3].

One of the most important problems of modern education, in our opinion, is a noticeable decrease in students' interest in learning. Updating the content of education in the 21st century requires solving the complex problem of how to turn a huge array of knowledge into an individual asset and tool of each individual. After all, the information world, which forms a new relationship between a child and knowledge, is becoming more and more complex, so young people require the ability to solve complex problems, be critical of circumstances, compare alternative points of view and make informed decisions.

So, the main task of education is to prepare young people for modern life, that is, the formation of their necessary competencies, and one of the means of their formation is the integration of academic disciplines. Integration can solve the main contradictions of education – the contradiction between boundless knowledge and limited human resources [1].

Knowledge of a foreign language significantly raises its status, requiring sufficient training of qualified specialists not only in certain industries, but also makes it possible to navigate the modern business world. However, studying the state of preparation of students of non-linguistic faculties in General does not provide a sufficient level of foreign language proficiency. Therefore, many specialists are exploring ways to improve the effectiveness of the educational process.

It is difficult to overestimate the social and cultural significance of a foreign language during the period of restructuring of our state, because it is increasingly gaining the status of a socio-economic and political mechanism of mutual understanding between various representatives of the world community in various spheres of life. Today, the study of foreign languages contributes to the implementation of such areas of professional activity as familiarization with new technologies, scientific hypotheses and trends, outstanding innovations in the field of science and

technology. Also, we should not forget about establishing contacts with foreign firms, enterprises, and educational institutions; improving the level of professional competence of specialists.

In modern conditions, the result of education should not be so much the assimilation of new information and new ideas, but rather the formation of messages in students that help change their behavior. They can be considered skills of socialization, readiness to solve problems of future professional activity [3].

Integration processes in professional education have become increasingly important in recent years, since they are aimed at implementing new educational ideals – the formation of an integral system of knowledge and skills of individuals, the development of their creative abilities and potential.

Therefore, the study of an integrated approach to learning does not lose its relevance. Such well-known teachers as V.V. Davydov, I.Ya. Lerner, V.O. Onishchuk, V.F. Palamar-chuk, M.M. Skatkin, V.O. Sukhomlinsky and others were engaged in consideration of this problem. The concept of integration in question should be defined.

One of the important ways to improve the effectiveness of the educational process is the use of a computer. The computer can significantly improve the situation in the field of teaching foreign languages due to the fact that it has the ability to stimulate all types of activity: the effectiveness of mastering terms during professional foreign language training. Active use of the term system in oral and written foreign language professional speech largely depends on the appropriate system of preparatory exercises. It is necessary to consistently direct classes both to translation and thoughtful learning of terminology, and to activate the skills of speaking and listening necessary for the application of this terminology in specific situations [4].

It is advisable to combine exercises of a reproductive nature that perform an introductory function, and creative ones that promote active independent use of terminological vocabulary in accordance with the production situation.

A number of search methods can be attributed to effective forms of training – the project method, the discussion method, the method of role-playing games with a problem orientation, which themselves involve the use of research and search methods. Each of these methods involves the formation of certain communicative and intellectual skills.

Exercises of the creative direction should be more complex and provide for greater independence of the student when performing them, for example: to make an oral statement of the professional direction, using professional terminology; to make a dialogue of production topics, saturated with professional terminology of the chosen specialty.

It should be noted that teaching a foreign language in a non-Russian University has its own characteristics and requires a thorough review of many factors, because students of non-language specialties often do not have sufficient motivation to master a foreign language along with the leading disciplines.

It is very difficult to develop sufficient oral and speech communicative competence of students in a non-Russian

University, especially since the level of language proficiency of first-year students is usually very low [3].

In the classroom, students should be given the opportunity to use the language in real-life situations. This, in turn, will help them learn to use vocabulary and grammatical forms to Express their own thoughts.

One of the prerequisites for this is to involve the student in a foreign language environment by conducting a lesson exclusively in a foreign language.

Extremely effective is the use of role-playing games or dramatizations in the classroom, in which students communicate in pairs with each other or in groups.

When organizing the performance of communicative tasks, you should consider such factors as providing students with the necessary supports for the task – specially created ones that help build statements from a speech point of view, or natural ones – maps, diagrams, digital data, and so on. It is also advisable to choose the optimal method for the selected exercise of its organization – simultaneous pair and group work of students significantly increases the time of their active participation in speech communication [5].

More and more extensive business and cultural ties with foreign countries require modern specialists to have business correspondence skills. To do this, students should be taught the rules of language etiquette of written speech (more formal than the etiquette of oral speech).

Complex development of all levels of communication implementation is achieved under the condition of organizing not only pair, but also group communication interactions.

Conclusion. It is advisable to constantly change the conditions of communication, its context – place, time, space, the number of interlocutors, the mood of communication situations, etc. The latest learning technologies in combination with traditional methods of teaching foreign languages contribute to the development of internal motivation, personal growth of students, in particular, increasing cognitive motivation, the emergence of a desire for self-education, prepare students to solve various tasks in later life and professional activities. However, these types of active methods of teaching a foreign language do not exhaust the entire variety of forms and methods of working with students.

Literature

1. Grateful T.P. Development of skills of work with professionally-oriented texts at the initial stage of learning a foreign language / T.P. Grateful // *Bulletin of KhNU. Teaching languages in higher education at the present stage. Cross-curricular links. Scientific research. Experience. Searches: a collection of scientific works / Kharkiv National University. V.N. Karazina. – Vip. 12. – X., 2008. – P. 65-70.*
 2. Borodina G.I. Games as one of the factors of formation of oral-communicative competence / G.I. Borodin, A.M. Singer // *Bulletin of KhNU. Teaching languages in higher education at the present stage. Cross-curricular links. Scientific research. Experience. Searches: a collection of scientific works / Kharkiv National University. V.N. Karazina. – Vip. 12. – X., 2008. – P. 78-84.*
 3. Vanivska O. Ways to increase the level of learning foreign languages in... [Electronic resource]. Access mode: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv.cgiirbis
 4. Vashchuk F. Integration into the European educational space: achievements, problems, prospects: Monograph / For general. ed.
-

F.G. Vashchuk, – Uzhgorod: ZakS'U, 2011. – 560 p. [Electronic resource]. Access mode: <http://www.uzhnu.edu.ua/infocentre/get>

5. Lubyanova O. Formation of speech competence of students in foreign language classes of professional orientation [Electronic resource] / O. Lubyanova. – Access mode: <http://confesp.fl.kpi.ua/node/1025.III>

6. Sharkova N.F. On the formation of oral and communicative competence in students of technical BH3 [Electronic resource] / N.F. Sharkova. – Access mode: <http://vuzlib.com/content/view/531/94/2>.

References

1. Blagodarna T.P. Rozvytok navychok roboty z profesijno-orientovany'my tekstamy na pochatkovomu etapi vyvchennya inozemnoyi movy / T.P. Blagodarna // Visnyk XNU. Vykladannya mov u vyshlyx navchal'nyx zakladaх osvity na suchasnomu etapi. Mizhpredmetni zv'yazky. Naukovi doslidzhennya. Dosvid. Poshuky: zbirnyk naukovy'x prac' / Xarkivs'kyj nacional'nyj universytet im. V.N. Karazina. – Vy'p. 12. – X., 2008. – S. 65-70.

2. Borodina G.I. Igr'y yak ody'n z faktoriv formuvannya usno-movlennyevoi komunikaty'vnoyi kompetencyi / G.I. Borodina,

A.M. Spyevak // Visnyk XNU. Vykladannya mov u vyshlyx navchal'nyx zakladaх osvity na suchasnomu etapi. Mizhpredmetni zv'yazky. Naukovi doslidzhennya. Dosvid. Poshuky: zbirnyk naukovy'x prac' / Xarkivs'kyj nacional'nyj universytet im. V.N. Karazina. – Vy'p. 12. – X., 2008. – S. 78-84.

3. Vanivs'ka O. Shlyaxy pidvyshchennya rivnya vyvchennya inozemny'x mov u...[Elektronnyj resurs]. Rezhym dostupu: <http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis-nbuv/cgiirbis>

4. Vashchuk F. Integraciya v yevropejs'kyj osvitnij prostir: zdobutky, problemy, perspektivy: Monografiya / Za zag. red. F.G. Vashchuka. – Uzhgorod: ZakS'U, 2011. – 560 s. [Elektronnyj resurs]. Rezhym dostupu: <http://www.uzhnu.edu.ua/infocentre-get>

5. Lubyanova O. Formuvannya movlennyevoi kompetencyi studentiv na zanyattyaх inozemnoyi movy profesijnogo spryamuvannya [Elektronnyj resurs] / O. Lubyanova. – Rezhym dostupu: <http://confesp.fl.kpi.ua/node/1025>.

6. Sharkova N.F. Pro formuvannya usno-movlennyevoi komunikaty'vnoyi kompetencyi u studentiv texnichny'x BH3 [Elektronnyj resurs] / N.F. Sharkova. – Rezhym dostupu: <http://vuzlib.com/content/view/531/94/2>.

Розман І.І.,

к.пед.н., кафедра англійської філології та методики викладання іноземних мов,
Мукачівський державний університет, rozmanii@ukr.net

Україна, м. Мукачево

ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ:

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНТЕГРОВАНОГО ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ УКРАЇНИ

Стаття присвячена вивченню іноземних мов як одного із шляхів інтегрування освітнього процесу України у Європейський простір. Обґрунтована важливість володіння іноземною мовою для розвитку сучасної науки та зазначено, що рушійною силою і якісним викладанням іноземної мови є мотивація до її вивчення. Виокремлено шляхи вдосконалення сучасної освіти через призму знання іноземної мови.

Ключові слова: іноземна освіта, освітній процес, міжнародні зв'язки.



УДК 37.013.42

Слабковська А.І.,

аспірантка Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Flower225@meta.ua

Україна, м. Київ

ПРОБЛЕМИ У СИСТЕМІ ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ПРИ УСИНОВЛЕННІ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

У статті розглянуто основні проблеми, з якими стикаються прийомні сім'ї при входженні дитини у родину, та соціальні працівники при супроводі таких родин. Методами аналізу наукових джерел з питань усиновлення та нормативно-правових документів, що визначають статус зазначеної категорії батьків-іноземців, аналізу ситуації виникнення у батьків потреби в допомозі, включеного спостереження, фокус-груп, учасниками яких були батьки-усиновителі, було досліджено соціально-психологічні характеристики такої форми опіки над дітьми, як усиновлення, та виокремлено основні проблеми в системі педагогічного супроводу дітей, усиновлених іноземцями, і їх ролі при організації допомоги зазначеній категорії сімей (соціальної підтримки, проведення консультативно-терапевтичної роботи).

Ключові слова: усиновлення, прийомна сім'я, батьки-іноземці, сімейне виховання, соціально-педагогічний супровід.

Постановка проблеми. Ініціювання в Україні розбудови сімейних форм державної опіки створює умови для реалізації права дитини, яка втратила турботу біологічних батьків, на проживання в сім'ї усиновителів. Даний факт потребує вивчення діючих форм сімейного влаштування дітей (прийомна сім'я, усиновлення/удочеріння, опіка/піклування) та визначення їх відмінностей між собою.

На сьогоднішній день статистичні дані свідчать, що кількість сімей, у яких проживають біологічно нерідні діти, є значною соціальною групою населення, яку не можна ігнорувати [1, с.222-223]. Проте на даний час майже відсутні наукові порівняльні дослідження специфіки функціонування різних форм сімейного виховання біологічно нерідних дітей та особливостей консультативної та психотерапевтичної роботи з названими категоріями сімей.

Мета статті – виявити проблеми, що виникають у системі педагогічного супроводу при усиновленні, запропонувати шляхи їх подолання, науково обґрунтувати змістові особливості феномену педагогічного супроводу усиновлених дітей.

Виклад основного матеріалу. У результаті дослідження соціально-психологічних характеристик діючих видів такої форми опіки над дітьми, як усиновлення, нами було виокремлено основні проблеми в системі педагогічного супроводу дітей, усиновлених іноземцями, та їх ролі при організації допомоги зазначеній категорії сімей (соціальної підтримки, проведення консультативно-терапевтичної роботи).

Об'єктом дослідження було обрано сім'ї, в яких проживають біологічно нерідні діти (сім'ї усиновителів, де батьки є іноземцями). Предметом вивчення виступили соціально-психологічні характеристики супроводу сімей з усиновленими дітьми. Методологічною базою проведення дослідження слугує системний підхід, який надає можливість розглянути явище у взаємодії всіх його складових та на різних рівнях функціонування системи.

Вибіркою слугували прийомні батьки-усиновителі, а також сім'ї, які звернулися до Центру «Прийомна сім'я» міста Києва з проханнями про допомогу у вихованні біологічно нерідних дітей. Таким чином, дослідженням було охоплено 25 сімей усиновителів-іноземців, п'ять з яких були спеціально запрошені до співбесіди (контро-

льна група). Термін проживання усиновлених дітей у сім'ях коливався від 1 до 7 років.

Під час дослідження були застосовані такі методи, як аналіз наукових джерел з питань усиновлення та нормативно-правових документів, що визначають статус зазначеної категорії батьків-іноземців, аналіз ситуації виникнення у батьків потреби в допомозі, включене спостереження, фокус-групи, учасниками яких були батьки-усиновителі.

Аналіз нормативно-правових документів встановив наявність різних юридично закріплених соціальних статусів громадян, які виховують біологічно нерідних дітей, що відповідає такому виду сімейного влаштування дітей, як усиновлення/удочеріння.

Дослідженням було виявлено взаємовплив об'єктивних та суб'єктивних характеристик сімей усиновителів. Перша стосується, перш за все, юридично встановленого статусу сімей усиновителів, друга – стереотипів, упереждень громадян, особистого ставлення батьків-усиновителів та представників державної влади як до самої концепції сімейних форм влаштування дітей, так і до виконання своїх функцій при їх реалізації [3, с.35; 4].

Дослідженням було встановлено, що характеристикою усиновлення як виду опіки над дітьми є виконання громадянами функції заміщувальної опіки (замість біологічних батьків) стосовно дитини, яка влаштована чи передана до їх сім'ї. Згідно функціонального підходу виконання сім'єю функцій забезпечує рольову взаємодію всіх членів сім'ї як малої групи і як соціального інституту. Дослідження показало, що виконання батьками функції заміщувальної опіки можна розглядати як соціальне замовлення, що само по собі не змінює типових функцій сім'ї, а надає їм дещо іншого забарвлення: розширює її функціонування на рівні соціального інституту (показники достатньої відкритості сімейної системи) [9, с.33] і підвищує значення внутрішньосімейного запасу стресостійкості та показників здорового функціонування [2, с.48; 5, с.112].

Дослідженням засвідчило, що потреба в допомозі виникала у всіх батьків-іноземців у ситуаціях ускладнення їх стосунків із вихованцями, а саме: переживання дитиною вікової кризи (40%), проблеми батьківсько-дитячих взаємин (45%), власне сімейні труднощі (матеріальні, пов'язані із власним здоров'ям, похилим віком тощо),

що обмежувало можливості дорослих турбуватися про дітей (60%).

Дослідження засвідчило, що різний юридичний статус іноземних усиновителів по-різному впливає на особливості перебігу буття членів сім'ї, що, перш за все, позначається на спілкуванні та налагодженні стосунків як внутрішньосімейних, так і з соціальним оточенням (сусідами, друзями, державними органами опіки та піклування, службами соціального обслуговування, такими як центри соціальних служб для молоді, лікарні, навчальні заклади тощо).

Дослідженням було виокремлено такі категорії характеристик сімейних форм опіки над дітьми (аналізувалося саме усиновлення): матеріальне утримання дітей в усиновленій сім'ї (1), повноваження батьків стосовно виховання (2), відкритості для дитини інформації щодо її минулого (3), можливих ризиків для дитини внаслідок відмови батьків від виконання функції опіки (4). Дослідження засвідчило, що названі третя та четверта категорії обумовлені функцією уповноваженого суб'єкта (фізична/юридична особа) заміщувальної опіки над дитиною і їх можна розглядати її похідними.

1. Матеріальне забезпечення утримання дітей: відсутність будь-якої матеріальної підтримки з боку держави.

2. Повнота повноважень батьків заміщувальної опіки стосовно дитини: утримання та виховання дитини в сім'ї на правах сина чи доньки, законне представництво інтересів дитини.

3. Відкритість інформації для дитини щодо її минулого. Наукові джерела зазначають, що для формування здорової ідентичності дитини важливими є чинник доступності та безперервності інформації для дитини щодо її походження [11]. Даний показник ігнорується в ситуаціях приховування або неадекватного подання дитині фактів щодо її біологічного походження.

Спеціальна робота по навчанню батьків щодо збереження та переосмислення минулого дитини забезпечується в ситуації організації професійної підтримки прийомних сімей через діяльність Центрів підтримки сімей заміщувальної опіки [12, с.300]. З цією метою для кожної прийомної дитини створюється «Книга життя», яка відкривається першими відомостями про дитину та поповнюється новими даними з життя усиновленої дитини в сім'ї. Фотографії біологічних та прийомних батьків, родичів дитини, попереднього місця її проживання знаходять тут належне місце.

4. Наслідки відмови батьків від функцій опіки. Будь-яке юридичне оформлення заміщувальної опіки має зворотний процес, у тому числі й усиновлення. Наукові дослідження свідчать, що втрата дитиною турботи батьків внаслідок їх смерті чи нехтування потребами дитини несе в собі патогенний чинник щодо її подальшого розвитку. Юридичне закріплення в нашій країні права усиновителів на таємницю щодо походження дитини можна розглядати як потенційний стресогенний чинник передбачуваної дії для дитини. Учасники фокус-групи засвідчили, що, як правило, таємниця усиновлення/удочеріння залишається невідомою лише для самої дитини, а розусиновлення кличе за собою її розкриття. Таку ситуацію можна розглядати як травмуючу для дитини перш за все тому, що дитина не може самостійно, без сторонньої допомоги, виробити адекватні способи її подолання.

Науковці відзначають, що ситуація повторної втрати дитиною значущих близьких людей активізує патогенні

психологічні процеси акумулятивної дії [11; 13, с.34]. Дослідженням було виокремлено типові ситуації «дитячих втрат», які вона зазнає внаслідок втрати турботи біологічних батьків: втрата значущого дорослого при сформованій до нього прихильності, відмова від дитини в пологовому будинку, запис батька зі слів (матері чи іншої особи), нехтування віковими потребами дитини, втрата звичного соціального оточення та контактів з референтною групою, друзями, що може відбуватися як одночасно, так і по чергово [2, с.16; 6, с.12].

Майже всі батьки-усиновителі, які зверталися до Центру, засвідчили закритість інформації для усиновлених дітей про їх походження. Проте при першій телефонній розмові усиновителі наголошували працівникам центру на тому, що у них виховується дитина-сирота, і вони хотіли б дізнатися, яку допомогу можуть отримати в центрі. Усі усиновителі мали легенду про біологічну спорідненість між ними та усиновленими дітьми, що підкріплювалося різними ритуалами та «сімейними історіями». Проте в бесіді з'ясувалося, що вони протиставляють себе усиновленим дітям, підмічаючи їх відмінності, зосереджуючи увагу на тих труднощах, з якими їм довелося зустрітися. Усиновителі також зважували, що при своєчасному їх поінформованні про можливі ускладнення стосовно усиновленої дитини, вони, можливо, не допустилися б подібної помилки і шукали б іншу дитину [7; 8, с.29].

Слід зазначити, що ситуація усиновлення передбачає право батьків на вибір кандидатури дитини для усиновлення. Усиновителі так описували свою ситуацію: «Я не могла передбачити такої економічної кризи: я не можу належним чином утримувати ні себе, ні дитину»; «Держава мусить допомагати таким дітям. Він мені таке творить, що інколи руки опускаються». Мабуть, «батьківські гени» просинаються». Проте, висловлюючи такі думки, вони продовжували турбуватися про усиновлену дитину, постійно шукаючи підтримки та апелюючи при цьому до давно вже неіснуючого сирітського статусу дитини, який був скасований в судовому порядку по факту її усиновлення/удочеріння. Деякі з усиновителів зазначали, що при наданні їм економічної підтримки всі їх труднощі будуть вирішені. Встановлені дослідженням різноспрямовані тенденції усиновителів (необхідність турбуватися про біологічно нерідну дитину і психологічне відторгнення дитини) можуть призвести до розвитку внутрішньо-особистісного конфлікту, що зумовить включення захисних механізмів, таких як раціоналізація, компенсаторних – маніпуляція, пошук додаткових людських ресурсів та матеріальних інвестицій тощо [10, с.15].

Нами також були проведені порівняльні зустрічі з усиновителями, які безпосередньо не зверталися до Центру за професійною допомогою, а були спеціально запрошені як контрольна група. Під час бесіди вони ні разу не обмовилися про те, що усиновлена ними дитина є нерідною. Усиновителі контрольної групи теж підкреслили важливе значення легенди щодо їх біологічної спорідненості з дитиною і розповідали про кроки, які їм довелося для цього зробити: зміна місця проживання, імітація вагітності тощо. У бесіді усиновителі контрольної групи неодноразово підкреслювали, що дитина росте схожою на них. Вони теж вказували на труднощі, проте не шкодували про свій вчинок і робили акцент на відчутті радості, яку вони отримали внаслідок усиновлення дитини. Усиновителі контрольної групи ні разу не поси-

лалися на «патологічні гени» усиновлених дітей, хоча всі свідчили і про пережиті моменти складної дитячої поведінки, і «період крадіжок», і труднощів у навчанні тощо. Можна припустити, що діти, усиновлені громадянами-іноземцями контрольної вибірки, були безумовно ними прийняті. Таку ситуацію вдало демонструють народні приказки: «Своя ноша – не тяжка» та «Не та матір, що породила, а та – що виростила».

Дослідження показало, що, проживаючи в різному економічному просторі (наприклад, порівняння усиновителів-іноземців та усиновителів-українців), усиновителі по-різному сприймають економічні труднощі: одні як нездоланну перешкоду і вдаються до маніпуляцій, інші – як труднощі, шукаючи способи їх подолання разом з усиновленою дитиною, як одна сім'я. Можна зробити припущення, що усиновлення сприймається як тягар тими батьками, які відокремлюють себе від дитини і постійно пам'ятають, що вона їм є біологічно нерідною. Ситуацію ж безумовного прийняття дитини породжує відчуття спільноти, що сприяє створенню доброзичливого мікроклімату для адекватного розвитку дитини.

Включене спостереження, фокус-групи із представниками різних форм заміщувальної опіки підтвердили важливість для здорового функціонування сім'ї заміщувальної опіки попередньої підготовки та подальшого професійного супроводу (що, до речі, на практиці реалізується нечасто). Батьки-усиновителі засвідчили, що організація державної підтримки має особливе значення в перші роки становлення прийомної сім'ї, а в подальшому – її значення не зменшується, проте реалізується в більш опосередкованих формах. Прийомні батьки вказали, що відкритість їх сімей співпраці зі службою супроводу виявилась важливою умовою ефективності виконання ними функцій заміщувальної опіки.

Іноземні батьки-усиновителі визнали ефективними такі форми та засоби підтримки прийомних сімей: дистанційні індивідуальні та сімейні консультації, група зустрічей, «Літня школа сімей-усиновителів», до якої від'їжджають усі члени прийомної родини, зустрічі по оцінці, закріплення за сім'єю соціального працівника по забезпеченню її належної підтримки та призначення відповідального за роботу по захисту прав прийомної дитини, що разом сприяє захисту сім'ї заміщувальної опіки від некомпетентних посягань на її приватне життя та забезпечує оперативність і адекватність надання допомоги як дитині, так і сім'ї.

Узагальнюючи вищевикладене, можна зазначити, що в ситуації заміщувальної опіки є два напрями: матеріальне забезпечення утримання дитини і чинник законного представництва її інтересів; що графічно можна зобразити у вигляді трикутника, сторони якого сходяться лише в одній ситуації – наявності у дитини біологічної сім'ї чи сім'ї усиновителів (як юридично прирівняної). В інших ситуаціях функцію утримання та представлення інтересів дитини, позбавленої батьківської опіки, бере на себе держава засобом делегування повноважень відповідним відділам та органам державної влади.

Схема (рис 1.1.) демонструє, що ситуація організації в Україні державної опіки над дітьми не має визначеного уповноваженого органу (що передбачає персональну відповідальність) за належне (згідно потреб вікового розвитку) тимчасове утримання дитини та захист її прав, що вносить перепони стосовно розвитку та поширення в країні повноцінної системи заміщувальної опіки і надає простір для різних маніпуляцій (усвідомлених і неусвідомлених) зі сторони як самих батьків, так і органів державної влади.

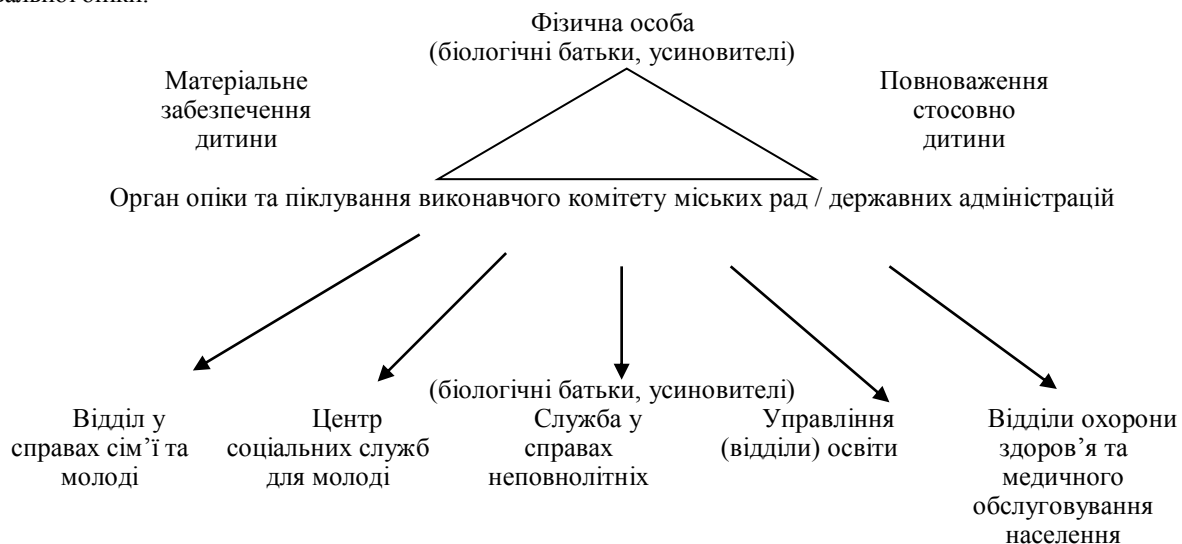


Рис. 1.1. Організація державної опіки над дітьми в Україні*

*складено автором

Отримані дані в результаті проведеного дослідження надають можливість зробити наступні **висновки**:

1. Основною функцією громадян, які взяли на виховання біологічно нерідних дітей, є заміщувальна опіка над біологічно нерідними дітьми.

2. Функцію заміщувальної опіки над біологічно нерідними дітьми можна розглядати як соціальне замовлення, виконання якого не вносить зміни в типовий набір функцій сім'ї, а видозмінює їх змістовне наповнення,

розширюючи їх соціальне значення і висуваючи вимоги до характеристик здорового функціонування сімейної системи.

3. Заміщувальна опіка має декілька юридично закріплених діючих форм реалізації, при цьому усиновлення порівняно з іншими формами опіки (опіка/піклування, прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу тощо) має специфічні риси за такими соціально-психологічними показниками, як забезпечення матеріального

утримання дитини та рівень повноважень стосовно захисту її прав та інтересів.

Література

1. Державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2002 року. – К.: Державний інститут проблем сім'ї та молоді, 2003. – 232 с.
2. Дитина в прийомній сім'ї: нотатки психолога / Т.М. Бевз, І.В. Пєша. – К.: Український ін-т соціальних досліджень, 2001. – 101 с.
3. Лепех С.М. Прийомна сім'я як форма влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування / С.М. Лепех // Вісник Львівського національного університету. – 2005. – № 41. – С.31-36.
4. Манохіна І.В. Соціальний супровід як форма соціально-педагогічної роботи з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування / І.В. Манохіна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://intkonf.org/manohina-iv-sotsialniy-suprovod-yak-forma-sotsialno-pedagogichnoyi-roboti-z-ditmi-sirotami-ta-ditmi-pozbavlenimi-batkivskogo-pikluvannya>.
5. Мишуринская Е.В. Методика изучения социализированности воспитанника / Е.В. Мишуринская // Работа социального педагога в школе и микрорайоне. – 2010. – № 2. – С.112-113.
6. Москалюк В.Ю. Дитячий будинок сімейного типу як форма влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування (цивільно-правовий аспект): автореф. ... дис. канд. юрид. наук. – Х., 2003. – 20 с.
7. Напряма соціальної роботи в контексті соціальної адаптації дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування та осіб з їх числа: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ssm.kiev.ua/index.php/soc-program/52-2011-05-20-12-35-04.html>.
8. Оверченко А.І. Психологія травмуючих ситуацій: навч. посіб. / А.І. Оверченко. – К.: НАВС, 2014. – 177 с.
9. Основы психологии семьи и семейного консультирования: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Под общ. ред. Н.Н. Лосисова. – М.: Из-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2004. – 328 с.
10. Пахальян В.Э. Развитие и психологическое здоровье. Дошкольный и школьный возраст / В.Э. Пахальян. – СПб.: Питер, 2006. – С.11-49.
11. Психолого-педагогічний супровід і підтримка в умовах модернізації освітньо-виховного простору [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osvita.ua/school/upbring/1334>.
12. Русакова Н.А. Готовность социального педагога к сопровождению замещающей профессиональной семьи / Н.А. Русакова // Современные направления развития педагогической мысли и педагогика Н.Е. Шварца: материалы междунар. науч.-практ. конф., 1-2 июня 2009 г.: Часть I. – Пермь: ПТТУ, 2009. – С.298-303.

13. Самосознание и защитные механизмы личности: Хрестоматия. – Самара: БАХРАМ-М, 2003 – 656 с.

References

1. Derzhavna dopovid pro stanovyshche ditei v Ukraini za pidsumkamy 2002 roku. – K.: Derzhavnyi instytut problem simi ta molodi, 2003. – 232 s.
2. Dytna v pryiomnii simi: notatky psykholoha / T.M. Bevz, I.V. Piesha. – K.: Ukrainskyi in-t sotsialnykh doslidzhen, 2001. – 101 s.
3. Lepekha S.M. Pryiomna simia yak forma vlashtuvannya ditei-syrit ta ditei, pozbavlenykh batkivskoho pikluvannya / S.M. Lepekha // Visnyk Lvivskoho natsionalnoho universytetu. – 2005. – № 41. – S. 31-36.
4. Manokhina I.V. Sotsialnyi suprovod yak forma sotsialno-pedahohichnoi roboty z ditmy-syrotamy ta ditmy, pozbavlenymy batkivskoho pikluvannya / I.V. Manokhina [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://intkonf.org/manohina-iv-sotsialniy-suprovod-yak-forma-sotsialno-pedagogichnoyi-roboti-z-ditmi-sirotami-ta-ditmi-pozbavlenimi-batkivskogo-pikluvannya>.
5. Mishurinskaya Ye.V. Metodika izucheniya sotsializirovannosti vospitanika / Ye.V. Mishurinskaya // Rabota sotsialnogo pedagoga v shkole i mikroraione. – 2010. – № 2. – S. 112-113.
6. Moskaliuk V.Yu. Dytiachyi budynok simeinoho typu yak forma ulashtuvannya ditei, pozbavlenykh batkivskoho pikluvannya (tsyvilno-pravovyi aspekt): avtoref. ... dys. kand. yuryd. nauk. – Kh., 2003. – 20 s.
7. Napriam sotsialnoi roboty v konteksti sotsialnoi adaptatsii ditei-syrit, ditei, pozbavlenykh batkivskoho pikluvannya ta osib z yikh chysla: [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.ssm.kiev.ua/index.php/soc-program/52-2011-05-20-12-35-04.html>.
8. Overchenko A.I. Psykholohiia travmuyuchykh sytuatsii: navch. posib. / A.I. Overchenko. – K.: NAVS, 2014. – 177 s.
9. Osnovy psykholohii semi i semeynogo konsultirovaniya: ucheb. posobie dlya stud. vyssh. ucheb. zavedeniy / Podobshchi. red. N.N. Losisoeva. – M.: Iz-vo VLADOS-PRESS, 2004. – 328 s.
10. Pakhalyan V.E. Razvitie i psikhologicheskoe zdorove. Doskolnyy i shkolnyy vozrast / V.E. Pakhalyan. – SPb.: Piter, 2006. – S. 11-49.
11. Psykholoho-pedahohichniy suprovod i pidtrymka v umovakh modernizatsii osvithno-vykhovnoho prostoru [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://osvita.ua/school/upbring/1334>.
12. Rusakova N.A. Gotovnost sotsialnogo pedagoga k soprovozhdeniyu zameshchayushchey professionalnoy semi / N.A. Rusakova // Sovremennye napravleniya razvitiya pedagogicheskoy mysli i pedagogika I.Ye. Shvartsa: materialy mezhdunar. nauch.-prakt. konf., 1-2 iyunya 2009 g.: Chast I. – Perm: PGPU, 2009. – S. 298-303.
13. Samosoznanie i zashchitnye mekhanizmy lichnosti: Khrestomatiya. – Samara: BAKHRAМ-M, 2003 – 656 s.

Slabkovska A.I.,

postgraduate student of the Kyiv National Taras Shevchenko University, Flower225@meta.ua

Ukraine, Kyiv

PROBLEMS IN THE SYSTEM OF PEDAGOGICAL SUPPORT DURING ADOPTING AND WAYS OF THEIR FACILITATION

The article deals with the main problems encountered by foster families when a child enters to a family, and social workers with the support of such families. The methods of analysis of scientific sources on adoption and normative and legal documents defining the status of this category of foreign parents, the analysis of the situation of the emergence of need for assistance from parents, the inclusion of observation, focus groups whose participants were adoptive parents were examined, socio-psychological characteristics of such forms of custody of children as adolescents, and the main problems in the system of pedagogical support for children adopted by foreigners and their role in organizing assistance to this category are identified such families (social support of consulting and therapeutic work).

Key words: adoption, foster family, foreign parents, family upbringing, social and pedagogical support.

УДК 159.953.5-048.34:37.01843

Слухенська Р.В.,

к.пед.н., доцент кафедри медицини катастроф та військової медицини, Вищий державний навчальний заклад України «Буковинський державний медичний університет», slukhenskarus@gmail.com

Бірюк І.Г.,

к.мед.н., доцент кафедри медицини катастроф та військової медицини, Вищий державний навчальний заклад України «Буковинський державний медичний університет»

Ковальчук П.Є.,

к.мед.н., доцент кафедри травматології та ортопедії, Вищий державний навчальний заклад України «Буковинський державний медичний університет»

Україна, м. Чернівці

ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ ПІД ЧАС СВІТОВОЇ ПАНДЕМІЇ

Нинішній рівень поступу інформаційних технологій дозволяє перейти на якісно іншу форму – дистанційну освіту, а також використовувати засоби дистанційного навчання під час викладання фізичної культури та спорту. У статті розглянуто проблеми викладання фізичної культури в складних умовах, які склались цього року в результаті світової пандемії. Зокрема, виділено кілька проблемних моментів, що стали перед викладачами фізичного виховання та студентами.

Ключові слова: дистанційне навчання, дистанційна освіта, фізична культура, пандемія, самоізоляція, карантин.

Постановка питання. В останні роки, практично у всіх державах, досить гостро постає проблема якості освіти. У більшості розвинених країн це поняття пов'язане з формуванням професійних компетенцій, творчим ставленням до праці, навичками самоосвіти, загальним інтелектом і комунікативними здібностями тощо. Нині найважливішим і перспективним напрямом розвитку системи освіти є широке впровадження методів нетрадиційного навчання на основі використання сучасних педагогічних, перспективних інформаційних і телекомунікаційних технологій [9]. Інформаційні технології, масштабно запроваджені в освітнє середовище, дають змогу здійснювати навчальну діяльність на високому рівні й дозволяють проводити відкрите або дистанційне навчання.

Історіографічний огляд. Питання дистанційного навчання цікавить багатьох дослідників [1;2;4;7]. П.К. Петров, О.П. Дімітрієв, Е.Р. Ахмедзянов розглядали шляхи його застосування. Проте більшість науковців досліджують його в межах традиційної педагогіки, що нівелює одну із найважливіших ознак цього типу навчання – самостійність та особистісний підхід.

Мета студії – визначити особливості використання засобів дистанційного навчання під час викладання фізичної культури в умовах світової пандемії 2019–2020 років.

Виклад основного матеріалу. Проблема активного впровадження сучасних ІКТ у галузі фізичного виховання й спорту зумовлена розв'язанням питання недостатньої інформаційної підготовленості професорсько-викладацького складу університетів і факультетів та кафедр фізичної культури; відсутністю програмно-методичного забезпечення навчального процесу та самостійної роботи; створенням інформаційного середовища фізкультурної освіти; розробкою матеріально-технічної бази університетів і корпусів фізичної культури.

Серед основних переваг Інтернету студенти виділяють: розширення сфери комунікування, передачі інформації, вільному доступі до джерел знань. Спочатку

визначимось із теоретичним означенням поняття. Дистанційне навчання – це зазвичай заочне, віддалене навчання з максимальним використанням можливостей, що надаються сучасними засобами телекомунікацій і комп'ютерними технологіями. Дистанційна освіта характеризується навчанням через мережу Інтернет та інші комп'ютерні комунікаційні канали, що продукує інтенсивний і тісний двосторонній обмін інформацією між слухачами й викладачем. Застосування відеоконференцій та онлайн-бесід (chat) створює ефект присутності й розширює рамки інтерактивної взаємодії [8]. Під дистанційними технологіями навчання розуміють електронні засоби і способи передачі цифрової інформації (або даних) навчального призначення між учасниками навчального процесу (студент, викладач, ВНЗ) у віртуальному освітньому середовищі [1, с.83].

Нинішній рівень розвитку інформаційних технологій дозволяє перейти на дистанційну освіту. Відтак особливості викладання спортивних дисциплін у вишах лише поглиблює актуальність проблеми, оскільки, одне із ключових питань вищої освіти сьогодення полягає в потребі перебудовування системи вищої освіти таким чином, щоб кожен студент міг вибудувати свою індивідуальну траєкторію освоєння необхідного навчального матеріалу.

Застосування технологій дистанційного навчання під час викладання фізичного виховання має здійснюватись у двох напрямках:

- при засвоєнні теоретичного корпусу навчальної програми з предмету (лекції, тестування, пошукові роботи);

- при засвоєнні практичного корпусу (здійснення практичних занять) із застосуванням традиційної структури навчально-тренувального заняття, традиційних засобів фізичного виховання та інноваційної структури навчально-тренувального заняття [6].

Слід зазначити, що навчання через електронну систему відрізняється великою самостійною роботою, а якість отримання знань залежить від самоорганізації студента [7]. Електронне дистанційне навчання дає сту-

дентам можливість самостійно отримувати необхідні знання, користуючись найбільш привабливими ресурсами. У свою чергу, дає оперативну інформацію на питання (через форуми, електронні повідомлення, чат), дозволяє зробити процес навчання більш інтенсивним. Таким чином, досягається безперервність і систематичність самостійної навчальної роботи, підвищується ефективність контролю з боку викладача. Підвищується якість засвоєння навчального матеріалу. Студенти мають можливість займатися в зручній для них час і в зручному місці (переважно вдома), використовувати найбільш підходящі для кожного способи доставки навчальних матеріалів (паперові або інтернет) і оперативно отримувати необхідні консультації та відповіді на ці запитання, не витрачаючи часу на зустрічі з викладачем.

Організація навчального процесу з фізичної культури із застосуванням дистанційного навчання дозволяє розвинути здібності студентів в самостійності навчання, планування та підборі спеціальних завдань в залежності від потреб і можливостей. Ця методика підвищує якість результатів навчальної діяльності студентів, що в подальшому дозволяє сформувати компетентність з дисципліни, підвищивши мотивацію до занять.

У статті ми маємо на меті розглянути проблеми викладання фізичної культури в складних умовах, які склались цього року в результаті світової пандемії. Зокрема, можемо виділити кілька проблемних моментів, що поставили перед викладачами фізичного виховання та студентами. Так, з технічними проблемами зіткнулися не тільки студенти, а й викладачі фізичної культури, мабуть, це найактуальніша проблема всього процесу переходу на дистанційну освіту. Але, на відміну від інших дисциплін, у виконанні завдань з фізичної культури вона гостріша. При виконанні вправ студент повинен стати так, щоб його було видно, пересуватися в рамках огляду камери й ін. До матеріальних проблем можемо віднести відсутність необхідного спортивного інвентарю, хоча можна підібрати й такі вправи, які не потребують додаткового обладнання. Проблеми нестачі часу, як і технічні, на першому місці серед перерахованих. Це пов'язано з тим, що на дистанційне навчання переведені всі дисципліни, тому в студентів йде досить багато часу на читання лекцій, виконання практичних завдань, вирішення тестів. Тоді, як при очному навчанні студентам було навчатися набагато легше і часу витрачалось також значно менше. Відтак, до особистісних проблем можна зарахувати сором'язливість / сором'язливість, зовнішній вигляд та інші проблеми. Тут доцільно наголосити, що сучасні телефони оснащені здатністю записувати відео, і, звичайно, виконуючи певну вправу, студент може знаходитися не зовсім в ефектній позі, що нерідко призводить до глузування з боку одногрупників.

Нами було розглянуто й організовано варіант реалізації дисципліни «Фізична культура» в умовах самоізоляції, а саме: дистанційно – індивідуальна робота. Тут ми мали на меті підтримати рухову активність в умовах самоізоляції. Для проведення занять дистанційно, авторами був запропонований комплекс вправ для розминки перед кожним заняттям.

Потім студентам пропонуються заняття за двома напрямками (напрямок чергуються). Перший напрямок: викладач пропонує комплекс вправ, де вказано конкретну кількість виконаних підходів, а також описана техніка виконання. Студенту необхідно не тільки їх ви-

конати, але й зафіксувати виконання на відео, яке потрібно відправити викладачеві. Даний напрямок акцентує на виконання студентами необхідних вправ для тієї чи іншої групи м'язів.

Другий напрямок: викладач пропонує студенту створити й виконати свій комплекс вправ, наприклад, на зміцнення м'язів спини й живота і надіслати відеозвіт викладачеві з письмовою відповіддю, який буде містити вправи і техніку виконання обраних вправ. Даний напрямок націлений на самостійний підбір вправ, які студенти здатні й можуть виконати як фізично, так і відповідно до своїх можливостей, наприклад, з впровадженням наявного спортивного інвентаря та ін.

У зв'язку з важкою епідеміологічною ситуацією в країні, населення змушене обмежити свою повсякденну рухову активність: вихід на вулицю тільки в разі потреби; навчання і робота на дому; заборонені відвідування спортивних майданчиків, культурно-масових заходів та ін.

Перехід на дистанційне навчання студентів характеризується збільшенням часу проведення за комп'ютером, що ніяк не може позитивно впливати на їх фізичний стан. Статичний спосіб життя і низький рівень фізичної активності негативно впливають на їхнє здоров'я, благополуччя і якість життя, а самоізоляція викликає додатковий стрес і ставить під загрозу психічне здоров'я молоді [4].

Фізична активність і методи розслаблення можуть бути цінними інструментами, які допомагають зберегти спокій і захищати здоров'я в цей період. Для підтримки фізичної активності автори вибрали індивідуальну роботу зі студентами з впровадженням інформаційних технологій. Студенти із задоволенням виконують запропоновані завдання, а деякі творчо поставилися до виконання завдань: прискорюють темп відео, накладають музику та ін.

Однак, незважаючи на ефективне впровадження дистанційного курсу в навчальний процес студентів, слід враховувати, що представлена технологія в цілому тільки розширює, орієнтує навчально-педагогічний процес у плані коштів, методів, форм, проте ніяк не замінює активну взаємодію студентів у освітньому процесі [2]. Навчальний матеріал на основі дистанційного курсу має досить різноманітні форми подання інформації, що дозволяють відображати на екрані монітора фотографії, відео нарівні з текстовим, графічним, звуковим матеріалом. Така форма навчання сприяє появі нових можливостей для взаємодії і співпраці між викладачем та студентом при передачі інформації, формуванні нових рішень і точок перетину в освітньому процесі в порівнянні з традиційними методами навчання.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Нинішній рівень поступу інформаційних технологій дозволяє перейти на якісно іншу форму – дистанційну освіту, а також використовувати засоби дистанційного навчання під час викладання фізичної культури та спорту. Розробка і впровадження електронних засобів підтримки навчання сприяють підвищенню рівня навчальної, методичної та наукової роботи як самого викладача, так і всієї кафедри фізичного виховання. Ведення навчального курсу в даній системі змушує постійно переглядати навчальний матеріал, удосконалювати самі лекції, контрольні завдання, тести, стимулює роботу не тільки студентів, але й викладачів. Резюмуючи викладене, можна зробити висновок про те, що організація дистанційного навчання вимагає від викладачів розробки нових форм і методів роботи зі студентською молоддю.

Література

References

1. Биков В.Ю. Технологія створення дистанційного курсу: навч. посіб. / В.Ю. Биков, В.М. Кухаренко, Н.Т. Сиротенко [та ін.]. – К.: Міленіум, 2008. – 324 с.
2. Дивак В.В. Використання відкритих систем дистанційного навчання у підготовці фахівців з педагогіки вищої школи [Електронний ресурс] / В.В. Дивак // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2012. – № 2 (28). – Режим доступу до журн.: <http://www.journal.iitta.gov.ua>.
3. Димова А.А. Основные направления научных исследований в области информатизации физкультурного образования / А.А. Димова // Ученые записки. – Вып. 26. – М.: ИИО РАО, 2007. – С.3-9.
4. Жевакіна Н.В. Технологія дистанційного навчання: сутність та особливості / Н.В. Жевакіна // Вісн. Луган. держ. пед. ун-ту ім. Тараса Шевченка. – 2003. – № 4. – С.68-73.
5. Петров П.К. Система подготовки будущих специалистов физической культуры в условиях информатизации образования: автореф. дис. ... д-ра пед. наук / П.К. Петров. – Ижевск, 2004. – 40 с.
6. Петров П.К. Универсальная информационно-диагностическая система по спортивно-педагогическим дисциплинам на основе современных информационных технологий / П.К. Петров, О.Б. Дмитриев, Э.Р. Ахмедзянов // Теория и практика физической культуры. – 2001. – № 6. – С.57-59.
7. Полат Е.С. Теория и практика дистанционного обучения: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Е.С. Полат, М.Ю. Бухаркина, М.В. Моисеева. – М.: Издат. центр «Академия», 2004. – 416 с.
8. Сячин В.Д. Проблема дистанционного образования в физкультурных вузах / В.Д. Сячин, М.А. Новоселов // Теория и практика физической культуры. – 2000. – № 12. – С.26, 39-41.
9. Шандригось Т.А. Дистанційне навчання в системі підготовки фахівців з фізичної культури і спорту / Т.А. Шандригось, В.І. Шандригось, П.І. Ладика // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. – Серія № 15: Науково-педагогічні проблеми фізичної культури / Фізична культура і спорт: зб. наук. пр. / за ред. Т.М. Арзютова. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2015. – Вип. 5 К (61) 15. – С.270-273.

1. Bykov V.Yu. Tekhnologiya stvorennia dystantsiinoho kursu: navch. posib. / V.Yu. Bykov, V.M. Kukharenko, N.T. Syrotenko [ta in.]. – K.: Milenium, 2008. – 324 s.
2. Dyvak V.V. Vykorystannia vidkrytykh system dystantsiinoho navchannia u pidhotovtsi fakhivtsiv z pedahohiky vyshchoi shkoly [Elektronnyi resurs] / V.V. Dyvak // Informatsiini tekhnologii i zasoby navchannia. – 2012. – № 2 (28). – Rezhym dostupu do zhurn.: <http://www.journal.iitta.gov.ua>.
3. Dymova A.L. Osnovnye napravleniya nauchnykh issledovaniy v oblasti ynfmatyzatsyy fizkulturnoho obrazovaniya / A.L. Dymova // Uchenye zapysky. – Vyp. 26. – M.: IYO RAO, 2007. – S. 3-9.
4. Zhevakina N.V. Tekhnologiya dystantsiinoho navchannia: sutnist ta osoblyvosti / N.V. Zhevakina // Visn. Lohan. derzh. ped. un-tu im. Tarasa Shevchenka. – 2003. – № 4. – S. 68-73.
5. Petrov P.K. Systema podhotovky budushchikh spetsyalystov fizycheskoi kultury v usloviakh ynfmatyzatsyy obrazovaniya: avto-ref. dys. ... d-ra ped. nauk / P.K. Petrov. – Yzhevsk, 2004. – 40 s.
6. Petrov P.K. Unyversalnaia ynfmatyionno-dyagnostycheskaia systema po sportyvo-pedahohicheskym dystsyplynam na osnove sovremennykh ynfmatyionnykh tekhnolohiy / P.K. Petrov, O.B. Dmytryev, E.R. Akhmedzianov // Teoriya y praktyka fizycheskoi kultury. – 2001. – № 6. – S. 57-59.
7. Polat E.S. Teoriya y praktyka dystantsyionnoho obucheniya: ucheb. posobie dlia stud. vyssh. ped. ucheb. zavedeniy / E.S. Polat, M.Yu. Bukharkyna, M.V. Moiseeva. – M.: Yzdat. tsentr «Akademyia», 2004. – 416 s.
8. Siachyn V.D. Problema dystantsyionnoho obrazovaniya v fizykulturnykh vuzakh / V.D. Siachyn, M.A. Novoselov // Teoriya y praktyka fizycheskoi kultury. – 2000. – № 12. – S. 26, 39-41.
9. Shandryhos T.A. Dystantsiine navchannia v systemi pidhotovky fakhivtsiv z fizychnoi kultury i sportu / T.A. Shandryhos, V.I. Shandryhos, P.I. Ladiyka // Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Dragomanova. – Seriya № 15: Naukovo-pedahohichni problemy fizychnoi kultury / Fizychna kultura i sport: zb. nauk. pr. / za red. H.M. Arziutova. – K.: Vyd-vo NPU im. M.P. Dragomanova, 2015. – Vyp. 5 K (61) 15. – S. 270-273.

Slukhenska R.V.,

Cand. ped. Sciences, Associate Professor of Disaster Medicine and Military Medicine, Higher State Educational Establishment of Ukraine «Bukovynian State Medical University», slukhenskarus@gmail.com

Biryuk I.H.,

Candidate of Medical Sciences, Associate Professor of Disaster Medicine and Military Medicine, Higher State Educational Establishment of Ukraine «Bukovynian State Medical University»

Kovalchuk P.Ye.,

Candidate of Medical Sciences, Associate Professor of Traumatology and Orthopedics, Higher State Educational Establishment of Ukraine «Bukovynian State Medical University»

Ukraine, Chernivtsi

PHYSICAL EDUCATION IN THE CONDITIONS OF DISTANCE LEARNING DURING THE WORLD PANDEMIC

The current level of progress of information technology allows to move to a qualitatively different form – distance education, as well as to use distance learning in the teaching of physical culture and sports. The article considers the problems of teaching physical culture in difficult conditions, which have developed this year as a result of the global pandemic. In particular, there are several problematic issues facing physical education teachers and students.

Key words: distance learning, distance education, physical culture, pandemic, self – isolation, quarantine.

УДК 37.013.1

Слухенська Р.В.,

к.пед.н., доцент кафедри медицини катастроф та військової медицини,
Вищий державний навчальний заклад України «Буковинський державний медичний університет»
slukhenskarus@gmail.com

Єрохова А.А.,

викладач фізичного виховання Чернівецький медичний коледж,
Вищий державний навчальний заклад України «Буковинський державний медичний університет»,

Маланій В.І.,

викладач фізичного виховання Чернівецький медичний коледж,
Вищий державний навчальний заклад України «Буковинський державний медичний університет»,

Україна, м. Чернівці

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Фізична культура студентів є нерозривною складовою частиною вищої освіти та власне розвитку здорової сучасної молоді загалом. У статті проаналізовано формування фізичної культури особистості крізь призму розвитку соціокультурної компетентності сучасної молоді. Актуальність теми пов'язана з посиленням негативних тенденцій у сфері фізичної культури, що мають погані наслідки для здоров'я людини й суспільства.

Ключові слова: фізична культура, студентська молодь, всебічний розвиток особистості, культурологічний аспект фізичного виховання.

Постановка проблеми. Фізична культура останнім часом входить до складу ключових пріоритетів педагогічної теорії і практики. Це обумовлено об'єктивною роллю дисципліни в підвищенні якості життєдіяльності людини й суспільства. Як відомо, рівень розвитку фізичної культури, активне довголіття є найважливішими передумовами реалізації людського потенціалу і розглядаються сьогодні як провідні критерії соціального прогресу.

Актуальність проблеми пов'язана також з посиленням негативних тенденцій у сфері фізичної культури, що мають погані наслідки для здоров'я людини й суспільства. В останні десятиліття відбулася девальвація і зниження цінності фізичної культури, про що свідчить погіршення здоров'я в різних груп населення, особливо у дітей і підлітків. Ці тенденції посилюються нерозвиненістю оздоровчих форм проведення дозвілля, відсутністю системи фізичного виховання дітей і підлітків, пропагандою в ЗМІ життєвих стилів, що негативно впливають на фізичний і психічний стан особистості.

Огляд історіографії. Активно досліджувана в останні роки в руслі соціально-гуманітарних наук парадигма людської цілісності є методологічною основою коригування та розвитку системи фізичного виховання (В.К. Бальсевич, М.Я. Віленський, В.І. Лях, А.П. Матвеев). Питання про цілісність особистості як світоглядної передумови формування концепції фізичного виховання розглянуті В.К. Бальсевич, Н.Н. Візітей, В.В. Кузіним, Б.А. Никитюк, Л. Лубишевою, А.П. Матвеевим. Біологічні та соціальні, тілесні та духовні аспекти у сфері фізичної культури досліджували В. Бальсевич, М. Візітей, М. Пономарьов, Б. Шиян та ін.; ціннісний аспект фізичної культури був проаналізований такими науковцями як: В. Видрін, Л. Лубишева, В. Столяр, Л. Сущенко та ін.; формування фізичної культури особистості простудійовано В. Бальсевич, М. Віленським, Е. Вільчковським, Л. Матвеевим, Л. Лубишевою, Ю. Ніколаєвим, Б. Шиян та ін.).

Мета статті проаналізувати формування фізичної культури особистості крізь призму розвитку соціокультурної компетентності сучасної молоді.

Виклад основного матеріалу. Фізична культура студентів є нерозривною складовою частиною вищої освіти та власне розвитку здорової сучасної молоді загалом. Вона виступає якісною і результуючою мірою комплексної дії різних форм, засобів і методів на особу майбутнього фахівця в процесі формування його професійного росту. Відтак, бажаним результатом є рівень індивідуальної фізичної культури кожного студента, його духовність, рівень розвитку професійно значущих здібностей тощо.

Перед студентською молоддю нині стоїть глобальна соціально-економічна задача щодо інтеграції культурного вітчизняного потенціалу на міжнародному рівні. Крім професійних знань зі спеціальності, такий фахівець повинен володіти високими фізичними показниками й працездатністю, особистою фізичною культурою, духовністю тощо [1]. Концепція розвитку фізичної культури студентської молоді на сучасному етапі набрала обертів у напрямку лібералізації і послідовної гуманізації педагогічного процесу, що виступає якісним показником формування фахівця нової генерації.

Фізична підготовка ділиться на загальну й спеціальну, характерну для конкретного виду фізичної культури або спорту. Визначення суті фізичної культури, її рівнів дозволяють уточнити ті її аспекти, які можуть і повинні розглядатися в якості предмета історичного аналізу, а саме: ціннісно-орієнтаційний (або соціально-культурний), технологічний і матеріальний (предметний) [2]. На сучасному етапі розвитку фізична культура переживає якісно нову стадію і, перш за все, в осмисленні її суті, функцій, структурних компонентів, зв'язків з потребами суспільства й людини.

Високий рівень розвитку фізичної культури спирається на певну систему цінностей, на базі яких тільки й

може вибудовуватися відповідна їм фізкультурна і спортивна діяльність. Отже, фізична культура, перш за все, повинна стати значущим елементом способу життя молоді людини, зайняти повноправне місце в її системі ціннісних орієнтацій. Варто зазначити, що ціннісний пласт фізичної культури в історико-культурному контексті залишається відносно стабільним. Змістовні ж і технологічні аспекти постійно оновлюються, доповнюються, удосконалюються в міру розвитку знань і підвищення рівня загальної культури [5].

Сьогодні в сфері фізичної культури дослідники виокремлюють такі групи цінностей: інтелектуальні (знання в галузі фізичної культури); рухові (кращі зразки моторної діяльності, особистісні фізичні потенціали, працездатність); педагогічні технології (методики фізичного виховання, фізичного тренування, спортивної підготовки, вміння і навички організації фізкультурно-спортивної діяльності); мобілізаційні ресурси (пов'язані з раціональною організацією вільного часу, необхідністю швидкої оцінки ситуації, прийняття рішень, можливістю самовиховання і самоорганізації стилю життя, умінням протистояти несприятливим впливам зовнішнього середовища) [7].

В якості провідної тенденції удосконалення умов і педагогічних технологій формування фізичної культури засобами соціально-культурної діяльності виступає культурологічна методологія, яка є теоретичним фундаментом педагогіки дозвілля. Культурологічний аналіз дозволяє з позицій вищого рівня об'єднати різноманітні підходи й погляди, характеризують різні грані й аспекти фізичної культури, забезпечивши тим самим адекватне розуміння її сутності в системі розвитку людини та суспільства [6]. Культурологічна інтерпретація вже отриманих знань може стати методологічною основою для більш глибокого осмислення сутності фізичної культури, формування її теоретичних основ, розкриття сутнісних аспектів взаємодії соціального й біологічного в процесі фізкультурного виховання людини, подолання раціоналістичного розсічення людини на тіло й розум і повернення до принципів цілісної методології, що орієнтується на дослідження та розвиток людини як єдності тілесного й духовного.

М. Віленський переконаний, що з перспективи культурологічного підходу навчально-виховний процес, спрямований на формування фізичної культури студентів, інтегрує знання трьох важливих універсальних вимірів людського існування, які пов'язані з духовно-пізнавальним опануванням дійсності; здатністю до ціннісного, аксіологічного відношення до світу, фізичної культури; здатністю до соціально-діялісного перетворення себе [4]. Про формування фізичної культури особистості має цікаві положення С. Коровіна. Дослідниця відносить дисципліну до загальної культури суспільства з притаманними їй духовними і матеріальними цінностями фізична культура студентів базується на сформованому механізмі рухової діяльності і сприяє розвитку їх особистісних якостей, при якому реалізується її індивідуальні й соціальні процеси і самореалізація. Вони отримують відбиття у найбільш повному самовираженні в соціокультурній і професійній діяльності фахівця [9].

Спорт студентської молоді є узагальненою категорією діяльності студентів у формі змагання і підготовки до нього з метою досягнення граничних результатів у вибраній спортивній спеціалізації. Це вимагає від студента прояву максимальних психологічних кондицій, мобілізації його резервних можливостей [10]. Активне заняття спортом виступають формою самовираження і самоутвердження студента, визначаючи його спосіб життя, загальнокультурні й соціально значущі пріоритети. На передній план у спорті висувається прагнення до успіху, заохочується прагнення особи до реалізації таких можливостей в рамках певного спортивного сценарію. Результатом пов'язаної навчальної і спортивної діяльності студентів є формування соціально значущих якостей: соціальної активності, самостійності, впевненості у своїх силах, а також честотності [10].

Варто зазначити, що фізична культура дозволяє за допомогою своїх специфічних засобів і методів розкривати потенційні фізичні можливості людини. Діяльність у галузі фізичної культури має і матеріальні, і духовні форми вираження. З матеріальною культурою фізична культура пов'язана процесом рухової діяльності, спираючись на матеріальну базу [8]. З духовною культурою фізична культура пов'язана наукою, спортивною етикою і т.д. Таким чином, характеризуючи фізичну культуру, необхідно розглядати як мінімум три аспекти: 1 – діяльний аспект – включає в себе доцільну рухову активність, спрямовану на формування необхідних рухових умінь і навичок, оптимізацію здоров'я і працездатності; 2 – предметно-ціннісний аспект – представлений матеріальними й духовними цінностями; 3 – результативний аспект – характеризується сукупністю корисних результатів використання фізичної культури.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Сучасна теорія виховання фізично культурної людини повинна відображати ті зміни в житті людства, що вже відбулися чи відбуваються до цього часу. В системі освіти проблема здоров'я молоді має вирішуватись шляхом покращення фізичного виховання студентів, підняття рівня їх фізичної культури. Фізичне виховання в системі ВНЗ має будуватись на засадах особистісно орієнтованої, гуманістичної концепції, яка спрямовує освіту на гармонійний розвиток особистості та ґрунтується на баченні людини як всебічно розвиненої особистості. Віднайдення шляхів практичної реалізації цих проблем і є предметом подальших студій.

Література

1. Артамонова Е.И. *Философско-педагогические основы формирования духовной культуры учителя* / Е.И. Артамонова. – М.: ВЛАДОС, 2005 – 301с.
2. Бальсевич В.К. *Физическая культура для всех и каждого* – М.: ФИС, 1998.
3. Бальсевич В.К., Заборожанов В.А. *Физична активність людини*. – Київ: Здоров'я, 1997
4. Виленский М.Я. *Качество образования по физической культуре в высшей школе в инновационных проявлениях* / М.Я. Виленский / Сборник науч. трудов № 4 ФАЕН, Международный фонд «Знамя Победы» – Москва – Смоленск: «Смядынь», 2008. – С.62-78.
5. Востриков В.А. *Структурно-содержательная характеристика физкультурного образования в аспекте становления лич-*

ности / В.А. Востриков // Теория и практика физической культуры. – 2012. – № 2. – С.32-35.

6. Галус О.М. Мотиваційна діяльність особистості в контексті її соціальної адаптації / О.М. Галус // Гуманітарні науки. – 2002. – № 2. – С.82-89.

7. Коровин С.С. Теоретико-методологические концепции профессиональной физической культуры / С.С. Коровин // Теория и практика физической культуры. – 2012. – № 2. – С.23-27.

8. Лотоненко А.В., Шукун Б.Д., Гостев Т.Р. Здоровый образ и спортивный стиль жизнедеятельности студенческой молодежи: Учеб.-метод. пос. – Воронеж: ВГУ, 2000.

9. Столяров В.И., Ипатов Д.И. Проблема гуманизации современного спорта и пути ее решения // Ценности спорта и пути его гуманизации / Сост. и редактор Столяров В.И. – М.: РАО, Гуманитарный Центр «СПАРТ», РГАСЖ, 1996. – С.61.

10. Стрюк К. Азарова Н. Розвиток фізичної культури і спорту в сучасних умовах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/2117>

References

1. Artamonova E.Y. Fylosofsko-pedagogicheskiye osnovy formirovaniya dukhovnoi kultury uchitelia / E.Y. Artamonova. – М.: V.LADOS, 2005 – 301s.

2. Balsevych V.K. Fyzycheskaya kultura dlia vsekh y kazhdoho – М.: FyS, 1998.

3. Balsevych V.K., Zakorozhanov V.A. Fizychna aktyvnist liudyny.-Kyiv: Zdorovia, 1997

4. Vylenskiy M.Ia. Kachestvo obrazovaniya po fyzycheskoi kulture v vysshei shkole v ynnovatsionnykh proiavlennyakh / M. Ia. Vylenskiy / Sbornik nauch. trudov № 4 RAEN, Mezhdunarodnyi fond «Znamia Pobedy» – Moskva – Smolensk: «Smiadyn», 2008. – S. 62-78.

5. Vostrykov V.A. Strukturno-soderzhatelnaia kharakterystyka fyzykurnoi obrazovaniya v aspekte stanovleniya lichnosti / V.A. Vostrykov // Teoriya y praktika fyzycheskoi kultury. – 2012. – № 2. – S.32-35.

6. Halus O.M. Motyvatsiina diialnist osobystosti v konteksti yii sotsialnoi adaptatsii / O.M. Halus // Humanitarni nauky. – 2002. – № 2. – S.82-89.

7. Korovin S.S. Teoretyko-metodologicheskiye kontseptsyy professyonalnoi fyzycheskoi kultury / S.S. Korovin // Teoriya y praktika fyzycheskoi kultury. – 2012. – № 2. – S.23-27.

8. Lotonenko A.V., Shchukun B.D., Hostev H.R. Zdorovii obraz y sportyvnyi styl zhyznedielnosti studencheskoi molodezhy: Ucheb.-metod. pos. – Voronezh: VGU, 2000.

9. Stoliarov V.Y., Ypatov D.Y. Problema humanizatsyy sovremennoi sporta y puty ee resheniya // Tsennosti sporta y puty eho humanizatsyy / Sost. y redaktor Stoliarov V.Y. – М.: RAO, Humanitarnyi Tsentr «SPART», RGAJK, 1996. – S. 61.

10. Striuk K. Azarova N. Rozvytok fizychnoi kultury i sportu v suchasnykh umovakh [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/2117>

Slukhenska R.V.,

Cand. Ped. Sciences, Associate Professor of Disaster Medicine and Military Medicine, Higher State Educational Establishment of Ukraine «Bukovynian State Medical University», slukhenskarus@gmail.com

Yerokhova A.A.,

physical education teacher Chernivtsi Medical College, Higher State Educational Establishment of Ukraine «Bukovynian State Medical University»

Malaniy V.I.,

physical education teacher Chernivtsi Medical College Higher State Educational Establishment of Ukraine «Bukovynian State Medical University»

Ukraine, Chernivtsi

THE CULTURAL ASPECT OF PHYSICAL EDUCATION OF STUDENT YOUTH

Physical culture of students is an integral part of higher education and the actual development of healthy modern youth in general. The article analyzes the formation of physical culture of the individual through the prism of the development of socio-cultural competence of modern youth. The urgency of the topic is associated with the strengthening of negative trends in the field of physical culture, which have bad consequences for human health and society.

Key words: physical culture, student youth, comprehensive development of personality, culturological aspect of physical education.



УДК 796.012.2-053.6:159.953:612.7

Товт В.А.,

к.пед.н., доцент кафедри фізичного виховання ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
valeriy.tovt@gmail.com

Україна, м. Ужгород

ВДОСКОНАЛЕННЯ РУХОВОЇ ПАМ'ЯТІ У ПІДЛІТКІВ ЗАСОБАМИ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

В статті зазначається, що при вивченні фізичних вправ загального розвитку підлітками з різним рівнем розвитку рухової пам'яті для якісного засвоєння вправ необхідна різна кількість повторів. А отже витрачається різний час на освоєння рухового завдання. Також встановлено, що швидкість вивчення вправи, для якої у підлітків є достатній рівень фізичної підготовленості, залежить від розвитку їх рухової (моторної) пам'яті. Перевірка гіпотези про можливість розвитку рухової пам'яті засобами фізичної культури показала, що використання спеціальних комплексів фізичних вправ покращує рухову пам'ять в учнів та дозволяє їм швидше засвоювати нові рухові завдання.

Ключові слова: учні загальноосвітньої школи, засоби фізичної культури, рухова пам'ять.

Постановка проблеми. Відомо, що пам'ять є невід'ємною складовою психічних процесів [4]. Вона впливає на якість адаптації людини до навколишнього середовища [2]. Хороша пам'ять вважається запорукою успішного виконання особистісних біологічних та соціальних функцій. Тому проблемі вдосконалення пам'яті вченими надається особливе значення [1-5].

Серед багатьох видів пам'яті важливе місце посідає рухова пам'ять [3]. Зазначений вид пам'яті приймає участь у всіх сферах трудової діяльності людини. За результатами досліджень чутливим періодом активного розвитку цього виду пам'яті вважається підлітковий вік, який є найбільш сприятливим для формування у школярів життєво-важливої рухової бази [3-6]. Аналіз наукової інформації з цієї проблематики та власні спостереження свідчать, що на показники пам'яті підлітків впливає їх інтелектуальна активність, розумові ігри, спілкування [5]. Вчені також вважають ефективним методом покращення пам'яті збагачення мозку киснем, чому сприяють заняття фізичною культурою [6]. Однак, на наш погляд, проблемі цілеспрямованого розвитку моторної пам'яті приділяється неналежна увага. В сучасній літературі міститься недостатньо інформації про спеціальні фізичні вправи для розвитку цього виду пам'яті саме у підлітковому віці.

Метою роботи є обґрунтування засобів фізичної культури для вдосконалення рухової пам'яті у підлітків.

Виклад основного матеріалу. Спостереження, проведені на уроках фізичної культури в старших класах, показали, що при вивченні фізичних вправ загального розвитку учням з різним рівнем розвитку рухової пам'яті для якісного засвоєння вправ необхідна різна кількість повторів. А отже витрачається різний час на освоєння рухового завдання. Зроблено припущення, що швидкість вивчення вправи, для якої у підлітків є достатній рівень фізичної підготовленості, залежить від розвитку їх рухової (моторної) пам'яті. Для перевірки гіпотези про можливість розвитку рухової пам'яті засобами фізичної культури проведено дослідження з використанням методів аналізу та синтезу наукової інформації, педагогічного спостереження, експерименту. На першому етапі учням старших класів було запропоновано підготуватися та виконати на оцінку три вправи:

1) послідовна фіксація правої та лівої руки «вперед», «в сторони», «вгору» в положенні «стоячи» з заплученими очима; 2) комплекс вільних вправ на 16 рахунків; 3) кидок баскетбольного м'яча в кошик із заплученими очима. При цьому кількість попередніх повторів кожної вправи перед її оцінюванням не обмежувалася. Критерієм оцінювання була якість виконання вправи відповідно до опису на оцінку 11–12 балів. Середні показники кількості попередніх повторів та витраченого учнями часу на вивчення кожної вправи представлено в таблиці 1.

Таблиця 1

Показники кількості повторів та тривалості вивчення вправ з розвитку рухової пам'яті

№	Назва вправи	Кількість повторів (кількість разів)	Витрачений час (хв)
		$X \pm m$	$T \pm m$
1.	Послідовна фіксація правої та лівої руки в різних положеннях	$4,6 \pm 0,8$	$6,3 \pm 1,1$
2.	Комплекс вільних вправ на 16 рахунків	$11,6 \pm 1,4$	$22,5 \pm 3,7$
3.	Кидок баскетбольного м'яча в кошик із заплученими очима	$14,1 \pm 1,9$	$18,0 \pm 2,2$

Кожна вправа, що використовувалася в тестуваннях, вирізнялася своєю специфікою рухового завдання. Так вправа за номером 1 розвивала та оцінювала швидкість запам'ятовування положень тіла та його частин; вправа, що зазначена в таблиці за номером 2 – запам'ятовування послідовності виконання рухів; вправа за номером 3 – запам'ятовування точності виконання рухових завдань. Звісно, кількість повторів та витраченого часу на вивчення зазначених вправ була різною. Однак слід звернути увагу на середні квадратичні відхилення, які визначають розмір коливання показників, що вивчалися. В нашому випадку показники середнього квадратичного відхилення є досить значними, що свідчить про високу варіативність у здібностях учнів до запам'ятовування рухів. Так, на вивчення правильних положень фіксації правої та лівої руки «вперед», «в сторони», «вгору» в положен-

ні «стоячи» з заплющеними очима показник кількості повторів склав $4,6 \pm 0,8$ разів, а потраченого часу на підготовку – $6,3 \pm 1,1$ хв. Вивчення кидка баскетбольного м'яча в кошик із заплющеними очима потребував повторів $14,1 \pm 1,9$ разів, а також $18,0 \pm 2,2$ хв. часу. Найбільший показник міри варіації ($\pm 3,7$) зафіксований у засвоєнні комплексу вільних вправ на 16 рахунків. На вивчення цієї вправи було затрачено $22,5 \pm 3,7$ хв. часу.

На другому етапі досліджень учнів розділили на дві групи в залежності від швидкості освоєння вправи. До першої групи увійшли ті з них, які мали найкращі показники виконання рухового завдання. Середній показник повторів, що знадобився учням першої групи для якісного освоєння трьох вправ, дорівнював $16,5 \pm 1,9$ разів. А середній показник часу, який було витрачено для якісного освоєння цих вправ, дорівнював $26,5 \pm 2,3$ хв. В другій групі показники були відповідно такими: показник повторів виконання вправ – $31,5 \pm 2,1$ разів; середній показник часу на підготовку – $51,5 \pm 3,7$ хв.

На третьому етапі досліджень складено комплекси вправ для тренування рухової пам'яті. Критерієм від-

бору вправ для експериментальних комплексів стали їх доступність виконання досліджуваною категорією учнів та різнобічність дії. Перший комплекс включав групу вправ на запам'ятовування положень тіла та його частин: нижніх і верхніх кінцівок, голови, плечей, тулуба. Фіксація тих, чи інших положень здійснювалася учнями за вказівкою вчителя та із заплющеними очима. Загалом до першого комплексу увійшло 4 вправи. Другий комплекс включав вправи на запам'ятовування послідовності виконання рухів. Змістом вправ цього комплексу були елементарні рухи, які виконувалися в визначеній послідовності, за заданими ритмом та траєкторією. Третій комплекс включав вправи на запам'ятовування точності виконання рухових завдань.

Методичною особливістю цих вправ було дотримання встановлених параметрів їх виконання у просторі і часі. Виконання комплексів вправ для тренування рухової пам'яті проводилося три рази на тиждень протягом місяця. Тривало кожне окреме тренування 15 хв. Для тренувань використовувалися комплекси вправ, зазначені на Рис.1.

<p>I - група: вправи на запам'ятовування положень тіла та його частин</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Фіксація голови та плечей в різних положеннях за вказівкою вчителя з заплющеними очима; • Фіксація рук в положеннях «вперед», «всторони», «вгору» з заплющеними очима; • Послідовні фіксації правої та лівої руки «вперед», «всторони», «вгору» в положенні «стоячи» з заплющеними очима; • Фіксація зігнутою в колінному суглобі лівої і правої ноги в положенні «стоячи» з заплющеними очима.
<p>II - група: вправи на запам'ятовування послідовності виконання рухів</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Права долонь стиснута в кулак і ліва долонь торкається пальцями правої; виконується швидка зміна положень правої та лівої долоні; • Ходьба по квадрату з зміною напрямку руху під кутом 90° через кожні чотири кроки; • Послідовна зміна положення правої і лівої руки на пояс, до плеча, вгору, далі - в зворотній послідовності з підскоками ноги нарізно, ноги разом; • Комплекси вільних вправ на 16 рахунків №№ 1 і 2.
<p>III - група: вправи на запам'ятовування рухових завдань</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Виконання асиметричної вправи на 8 рахунків у зворотному напрямі; • Крокування у визначених межах майданчика з зміною способу ходьби та напрямку через кожні чотири кроки; • Стрибки по квадратах позначені цифрами від 1 до 9, розташованими в хаотичному порядку; • Кидки баскетбольного м'яча в кошик із заплющеними очима.

Рис. 1. Вправи для тренування рухової пам'яті

Для перевірки ефективності запропонованих комплексів вправ проведено порівняльний аналіз показників кількості повторів та потраченого часу на вивчення вправ з розвитку рухової пам'яті на початку і в кінці експерименту. В таблиці 2 представлені результати тес-

тувань учнів старших класів, які прийняли участь в програмі фізичних тренувань з розвитку рухової пам'яті. Для перевірки змін у показниках рухової пам'яті обрано по одній вправі з кожної групи, зазначених на рис.1.

Таблиця 2

Показники кількості повторів та тривалості процесу вивчення вправ з розвитку рухової пам'яті на початку і в кінці експерименту

Назва вправи	Кількість повторів (кількість разів) $X \pm m$		Потрачений час (хв) $T \pm m$	
	На початку	В кінці експерименту	До початку	В кінці експерименту
Послідовна фіксація правої та лівої руки в різних положеннях	4,6 \pm 0,8	2,6 \pm 0,1*	6,3 \pm 1,1	4,0 \pm 0,2*
Комплекси вільних вправ на 16 рахунків № 1 і 2	11,6 \pm 1,4	8,8 \pm 0,7	22,5 \pm 3,7	13,5 \pm 1,4*
Кидок баскетбольного м'яча в кошик із заплющеними очима	14,1 \pm 1,9	12,3 \pm 1,3	18,0 \pm 2,2	10,1 \pm 1,2*

Примітка: * – $P < 0,05$.

Порівняльний аналіз показників кількості повторів та витраченого часу на вивчення вправ з розвитку рухової пам'яті на початку і в кінці експерименту показали, що програма тренувань з розвитку рухової пам'яті є достатньо ефективною. Так, для вивчення вправи «Послідовна фіксація правої та лівої руки в різних положеннях», яка в кінці експерименту виконувалася у зворотному напрямі, було витрачено менше повторів, а також – на 2,3 хвилини менше часу. Вірогідно меншу кількість часу знадобилося для вивчення вправ «Комплекси вільних вправ на 16 рахунків» та «Кидок баскетбольного м'яча в кошик із заплющеними очима» (Табл. 2).

Висновки. Загалом результати досліджень доводять, що швидкість вивчення вправи, для якої в учнів є достатній рівень фізичної підготовленості, залежить від розвитку їх рухової пам'яті. Дослідження також підтвердили можливість розвитку рухової пам'яті засобами фізичної культури. Таким чином, запропоновані комплекси вправ з розвитку рухової пам'яті засобами фізичної культури можуть бути успішно використані у навчальному процесі в загальноосвітній школі. Перспективою

подальших досліджень є вдосконалення засобів і методів фізичного виховання з розвитку рухової пам'яті з врахуванням вікових особливостей учнів молодших, середніх та старших класів.

Література

1. Маріонда І.І. Формування професійно-особистісних компетентностей фахівця фізичної культури у процесі занять фізичною підготовкою і спортом: Монографія / І.І. Маріонда, Е.М. Сивохоп, В.А.Товт. – Ужгород: Вид-во ПП «АУТДОР-ШЛЯХ», 2016. – 212 с.
2. Марищук В.А. Психологические основы формирования профессионально значимых качеств: диссертация... доктора психологических наук; 19.00.03. – Ленинград, 1982. – 351 с.
3. Психология памяти: Хрестоматия по психологии / Под. Ред. Ю.Б. Гиппенрейтер и В.Я. Романова. – 3-е изд. – М.: «ЧеРо», 2002. – 816 с.
4. Степанов О.М. Основы психологии и педагогики / О.М. Степанов, М.М. Фибула. – К.: Академвидав, 2005. – 520 с.
5. Товт В.А. Пути обоснования модели физической тренировки по корригированию профессионально-значимых летных качеств // Сб. науч. работ: Моделирование системы физической подготовки и спорта / В.А. Товт. Л.: ВДК ИФК, 1987. – С.90-96.
6. Флоренс Цезарь. Память / Цезарь Флоренс // Психология памяти – М.: «ЧеРо», 2002. – С.583-615.

References

1. Marionda I.I. Formuvannya profesijno-osobystisnykh kompetentnostey fakhivtsya fizychnoyi kul'tury u protsesi zanyat' fizychnoyu pidhotovkoyu i sportom: Monohrafiya / I.I. Marionda, E.Y. Syvokhop, V.A. Tovt. – Uzhhorod: Vyd-vo PP «AUTDOR-SHLYAKH», 2016. – 212 s.
2. Marishchuk V.L. Psikhologicheskiye osnovy formirovaniya professional'no znachimyykh kachestv: dissertatsiya... doktora psikhologicheskikh nauk; 19.00.03. – Leningrad, 1982. – 351 s.
3. Psikhologiya pamyati: Khrestomatiya po psikhologii / Pod. Red. YU.B. Gippenreyter i V.YA. Romanova. – 3-ye izd. – M.: «CheRo», 2002. – 816 s.
4. Stepanov O.M. Osnovi psikhologii i pedagogiki / O.M. Stepanov, M.M. Fibula. – K.: Akademvidav, 2005. – 520 s.
5. Tovt V.A. Puti obosnovaniya modeli fizicheskoy trenirovki po korrigirovaniyu professional'no-znachimyykh letnykh kachestv // Sb. nauch. rabot: Modelirovaniye sistemy fizicheskoy podgotovki i sporta / V.A. Tovt. L.: VDK IFK, 1987. – S. 90-96.
6. Florens Tsezar'. Pamyat' / Tsezar' Florens // Psikhologiya pamyati – M.: «CheRo», 2002. – S. 583-615.

Tovt V.A.,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, of department physical education of the state higher educational institution «Uzhgorod national university», valeriya.tovt@gmail.com

Ukraine, Uzhhorod

IMPROVEMENT OF MOTOR MEMORY IN STUDENTS BY MEANS OF PHYSICAL TRAINING

It was revealed that students with different levels of motor memory development in order to secondary school study physical exercises for general development need different quantity of repetitions and more time for qualitative learning. So, as a result, it takes different time to train the motor exercise. It has also been found that the quickness of exercise study for which students have sufficient level of preparation depends on the development of their motor memory. Study of the motor memory development possibility by means of physical culture showed that the use of special sets of physical exercises improves motor memory in students and allows them to learn faster new motor tasks.

Key words: secondary school students, means of physical training, motor memory.

UDC 378:75 (477.46)(045)

Fedorenko S.O.,

postgraduate of Primary Education Department, The Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, forumSF@i.ua
Ukraine, Cherkasy

THE ESSENTIAL PECULIARITIES OF THE IMPROVEMENT OF TEACHERS' PREPARATION IN THE SYSTEM OF MODERN FINE ARTS EDUCATION AS A BASIS FOR THE ART SCHOOL FORMATION

In this article, the conception of a teacher's role in the preparation of the personnel in the system of modern fine arts education is improved, and the current requirements for the development of education of the teaching staff in the system of fine arts education are investigated. The main directions of work in the pedagogical education that influence the art school development and formation are analyzed.

Introduction. The problem of the improvement of modern fine arts educational system is really relevant, particularly, in the preparation of teachers who will be capable to expand the scopes of the modern pedagogical impact.

Purpose. The aim of this research is to characterize the main peculiarities of the improvement of teachers' preparation in the system of modern fine arts education.

The methods of analysis, synthesis, comparison, definition, description, and interpretation were used in the article.

Conclusions. The essence of the art education appears in fine art's ability to form harmonious person, to give it possibility to transform public experience's values throughout the perception of fine art works to individual experience in art performance. That's why it is very important for teacher to be open for pupil's creative specialties and to imagine clearly the process for disclosure of creative capabilities.

Key words: *main peculiarities of fine arts education, art schools, a teacher's professional activity, teaching improvement, individual creative qualities and skills, competence, creativeness, fine art and arts education.*

Problem statement. The intensive modernization of nowadays' education in terms of Ukrainian society transformation causes the growth of a role of a specialist that possesses a high level of general and professional competence and pedagogical creativity in art industry. In the context of improvement of fine arts education, the modern educational process defines a row of scientific and practical issues connected with the inner specificity of fine arts and pedagogical activity. The Ukrainian conception of general art education is in most cases focused on academic methods of formation of students' professionalism and artistic and aesthetic taste, whereas time demands primary tasks' solution, according to the formation of the emotional reaction to its challenges. Thus, it leads to the arising of the problem of improvement of fine arts educational system, particularly, the improvement of preparation of pedagogues who are capable of broadening the scopes of modern pedagogical influence.

Analysis of current studies. The works of I. Muzhikova, O. Kaleniuk, M. Stas, O. Kaidanovskaya, and L. Pokrovshuk are dedicated to the investigation of the problem of professional preparation of the would-be teachers of fine arts, their basic knowledge and skills' formation, and the development of their creative abilities and creative way of thinking. O. Tkachuk and T. Stritievich also address the issue of the formation of the would-be teachers' abilities to develop themselves from the professional standpoint.

The scientific achievements of M. Leshchenko, L. Masol, G. Padalki, O. Rostovsky, O. Rudnitskaya, O. Shchelokova and others are focused on the studying of the methodology

of formation of some components of fine arts teachers' professional competence. S. Konovets, O. Plotnitskaya and others consider competence of a teacher-artist as a necessary condition for the professional fulfillment of professional duties of fine arts teachers.

The analysis of the scientific works of these scholars made it possible to conclude that some experience has been gained in the development of the education of fine arts teachers. However, it also points to the lack of elaboration of fine arts education as well as the lack of focus on the latest pedagogical analyses of nowadays challenges.

Purpose. The aim of this research is to characterize the main peculiarities of the improvement of teachers' preparation in the system of modern fine arts education.

The main material. Transformations in Ukrainian society of the second half of the 19th century-beginning of the 20th century contributed to the unprecedented rise in the artistic culture which led to the formation of realism, national ideas, and truth of life as well as caused the emergence of new artistic trends in fine arts. To establish the position of Ukrainian fine arts and make them be recognized in the world's art treasury, the periodization of art history of Ukraine was carried out and the specific features of national style in architecture, painting, graphics, and decorative arts were determined. All this carried not only aesthetic but also ideological meaning, since the notion of «Ukrainian style» was intended to provide some weight in art [1].

In the territory of Ukraine, after the debunking of the art of the «Soviet myth», new artists joined the art schools of the old masters, and artistic creativity began to play a

decisive role in the revival and preservation of the national heritage. The opening of new museums, art schools, and studios as well as the organization of exhibitions and different activities of fine arts communities created a bright potential for the development of art education, supporting the «artistic and technological orientation of educational and creative activities, the result of which is the interest in the study of various types of fine arts, folk traditions, and new directions in art...» [2].

The role of art education cannot be underestimated. After all, art is an important ground, which is also the basis for the development and spiritual enrichment of any person. Art education in modern society should be a component of the aesthetic development of any individual, along with the formation of their creativity and culture of methodological way of thinking and the stimulation of cognitive and creative activities in different types of human life [3, p.103-104].

The basis of the activity of a teaching artist in the context of creation of national art, something which is original and unique, is creativity. The problem of creativity in the paradigm of professional activity of teachers has been attracting attention of different thinkers from ancient times. Aristotle, Plato, Socrates, I. Kant, F. Schelling, A. Schopenhauer, J. Pestalozzi, K. Ushinski and other thinkers paid attention to the essence of creative expression. They attached great importance to the artistic creativity as a means of achieving the highest level of the world's exploration.

It is the artistic creativity that is the professional basis of a teacher of art education. The readiness of a teacher to work in this field is defined as a stable characteristic and a synthesis of their professional and psychological qualities. One of the criteria of a teacher's readiness for professional and pedagogical activity is the motivation and value-based attitude, their creative experience, and acquired knowledge focused on the development of an art school.

In the scientific literature, creative schools are represented as communities of like-minded individuals who have integrated ideas on the art formation and express it in a specific stylistic or spatial form that corresponds to the existing nationally-, globally-, or locally-defined image. Since the existence of art schools is linked to the temporal development of society, they reach different levels of their development, however, all of them receive their unique experience [4].

The essential components of the development of art education that comprise the activity of an art school are life orientation and individual traits and abilities to create. Every artist tries to be an innovator in their direction. The result of the realization of the essential characteristics of the artist's activity, the level of his competence, the flowering of their traits and abilities to create are expressed not only in their achievements, but also in intra-personal changes that occur in the process of creation of an art product.

Taking this into account, the essence of an art school can be presented as a three-stage structure, the basis of which is reflection, that is, the artist's understanding of their creative intention, creative and transformative activity, and creativity itself – the idea's implementation in the art product.

A high level of creative development is impossible without the realization of such individual traits that belong to creative personalities with a professional image, as:

1) curiosity (the desire to experience something new or the intellectual stimulation which gradually becomes a cognitive interest);

2) a deeper perception of problems (the ability to wonder and see problems and contradictions when everything seems clear to others);

3) supersituational activities (the desire for constant «immersion» in the problem or the ability to act depending on the situation);

4) originality of thinking (the ability to generate new ideas and unusual solutions);

5) productivity of thinking (the ability to generate a great number of unusual ideas);

6) abilities to evaluate (the perception and critical thinking skills);

7) diversity of needs and interests (the big variety and the stable awareness of defined interests and needs);

8) perfectionism (the desire to do everything as well as possible);

9) independence (the independence of judgments and actions, responsibility, and internal confidence in the correctness of your behavior);

10) a desire for self-fulfillment (the desire to unlock your inner potential);

11) a higher level of emotionality (the ability to intuitively establish cause and effect relationships and feel for someone);

12) a creative perception of coincidences (the ability to find profit in unforeseen circumstances) [5].

The creative development of a would-be specialist is formed by a set of such components as their creative potential, creative orientation, and the process of creating something, the formation of which occurs during the implementation of art education. At the same time, the preparation of a teacher-artist should comply with the nature of the fulfillment of their personal competence.

There are the following *main characteristics describing the components of a personality's creative potential*: different levels of content (high, medium, and low), an ability to form a dialogue (a personality's creative potential is a dialogue between the potential and actual that are present both in the very individual and the world, a dialogue between other people, or a dialogue of a person with themselves), social nature, and an ability to form a system. The structure of a personality's creative potential is manifested in a set of indicators that are combined in blocks: the potential itself, i.e. a personality's mental processes, abilities, and motivation for creative activity; knowledge and skills; relationships, ways of activity, and self-expression resulting from learning, the process of creating something, and in course of socialization. [6, c.48-50].

The main problem that a teacher faces in the stage of preparation for creative personalities' teaching is the little-studied problem of responding to the education management process and the way they take into consideration the features of the educational process, students' feedback, and the process of teaching correction during the educational process. To successfully respond to changes in the surrounding creative life, the teacher needs to know the psychological particularities of education that is carried out at a collective level or an individual one.

That is why «educational and developmental effect is achieved only when there is a mutual transition of one action into another that meets modern requirements of the personally-oriented approach in pedagogy and individualization of the process of education» [7, c.169].

One of the ways to improve teaching is to optimally combine different forms of work while interacting with students and deepening the content of individual interaction with them. The effectiveness of a teacher's professional activity can be ensured by understanding the orientation in the creative process and knowing the forms and methods of the art school formation and functioning as well as understanding a personality's individual creative traits and abilities. Here, an important role should be given to the careful preparation for the classes, responsibility, increased attention to the subjects of education and creativity. The professional orientation of a teacher should include risks, new perspectives on pedagogical problems, essential features of the artist's activity in performing pedagogical tasks, and unconventional views on the forms and methods of artists' education.

Different researchers approach the concept of competence from different perspectives. The latter cover the teacher's readiness for activity; a set of key and basic skills; an ability to act on the basis of own knowledge and experience; a range of issues in which a person is well aware. Competence is not just a sum of knowledge and skills for it can be formed in the process of mastering a particular activity. It also acts as some kind of willingness and motivation to solve problems and fulfill oneself in success [8].

The new stage of the controversial cultural process in Ukraine is raising the demands on society, requiring highly skilled work and high technologies as well as a large number of educated workers who are able to solve current problems. Every society and every national community can prepare such people only through their educational system. Art and art education are one of the most active forces in the cultural processes [9, c.5].

Obviously, a teacher's creative activity has some degree of risk, however, being responsible for the results of their activities, they will be able to provide a holistic vision of the educational process, develop themselves in various mechanisms of self-regulation, and acquire a higher level of their competence.

Findings and perspectives of further investigations.

Based on this work, the essence of the art education lies in the fine art's ability to form a harmonious person and give them a possibility to transform the values of public experience through the perception of fine art works by individual experience in the process of creating an art product.

Conclusions. To sum up, it is very important for a teacher to be open to a student's creative capabilities' particularities and to clearly imagine the process of their disclosure and how this process can work for the development of a person's competence. The teacher should be ready to see the subjects of education as a holistic system and enable their systemic development.

Literature

1. Авер'янова Н.М. Розвиток мистецтвознавства та художньої освіти в Україні (кінець XIX – початок XX ст.).

Вісник Одеського історико-краєзнавчого музею (випуск 8). URL: <http://www.history.odessa.ua/publication8/stat07.htm>.

2. Базильчук Л.В. Підготовка майбутніх учителів образотворчого мистецтва до організації позакласної роботи в загальноосвітніх школах: монографія / Л.В. Базильчук. Умань: ВПЦ «Візаві», 2014. 287 с. URL: file: // C: /Users /Hi – Tech /Desktop /17.09.2018 /monografiya_bazilchuk_2014.pdf.

3. Зязюн І.А., Сагач Т.М. Краса педагогічної дії: навч. посіб. [для вчителів, аспірантів, студ. серед. та вищих навч. закл.] / І.А. Зязюн, Т.М. Сагач. Київ: Укр.-фінс. ін-т менедж. і бізнесу, 1997. 302 с.

4. Мовчан В.С. Митець і художня школа / URL: <http://westudents.com.ua/glavy/25402-154-milets-hudojnya-shkola.html/>.

5. Коновець С.В. Творчий розвиток сучасної учнівської молоді. Імідж сучасного педагога. 2006. № 5–6 (64–65). С.27–29.

6. Ігнатович В.Г. Развитие творческого потенциала студентов в процессе общепедагогической подготовки. Пути повышения качества профессиональной подготовки студентов: материалы междунар. науч.-практ. конф. Минск, 22–23 апр. 2010 г. / редкол.: О.А. Жуқ (отв. ред.) [и др.]. Минск: БГУ, 2010. С.48–50.

7. Рудницька О.П. Основи викладання мистецьких дисциплін: Навч. посіб. / Оксана Рудницька. Київ: Експрес, 1998. 183 с.

8. Куликовський С.Г. Генеза поняття «компетентність» у європейській та українській педагогічній науці. URL: http://dsru.edu.ua/pedagogics/arhiv/29_ch1_2014/12.pdf.

9. Шмагало Р.П. Мистецька освіта й мистецтво в культурологічному процесі України XX–XXI століть: навч. посіб. / Р. Шмагало, Т. Покоtyло, П. Ляшкевич, І. Гнатюшин, П. Бей; за заг. ред. Р. Шмагало. Львів: ЛНАМ; Тернопіль: Мандрівці, 2013. 292 с.

References

1. Averyanova, N.M. Development of art studies and artistic education in Ukraine (in the end of XIX – beginning of XX cent.). Bulletin of the Odessa Historical and Local History Museum (issue 8). Retrieved from <http://www.history.odessa.ua/publication8/stat07.htm> (in Ukr.).

2. Basilchuk, L.V. (2014). Preparation of the future fine arts teachers for organization of school extra-curricular work: monograph. Uman: «Visavi». 287 p. Retrieved from file: // C: /Users /Hi – Tech /Desktop /17.09.2018 /monografiya_bazilchuk_2014.pdf (in Ukr.).

3. Ziuziun, I.A., Sagach, G.M. (2007). The beauty of pedagogical action. – Tutorial [for teachers, post-graduates and students of secondary and higher institutions]. Kyiv: Ukr. Finnish Management and Business Institute. 302 p. (in Ukr.).

4. Movchan, V.S. Artist and art school. Retrieved from <http://westudents.com.ua/glavy/25402-154-milets-hudojnya-shkola.html/> (in Ukr.).

5. Konovets, S.V. (2006). Creative development of modern pupils' youth. The image of a modern pedagogue. № 5–6 (64–65), 27–29 (in Ukr.).

6. Ignatovich, V.G. (2010, April 22–23). The development of creative potential of students in the process of general educational preparation. Ways to improve the quality of professional student training: materials of international scientific-practical conf. Minsk, Editorial board: O.L. Zhuk and others. Minsk, 48–50 (in Russ.).

7. Rudnytska, O.P. (1998). Fundamentals of teaching art disciplines: Tutorial / Oksana Rudnytska. Kyiv: Express. 183 p. (in Ukr.).

8. Kulikovskiy, S.G. (2014). Genesis concept of «competence» in European and Ukrainian pedagogical science. Retrieved from http://dsru.edu.ua/pedagogics/arhiv/29_ch1_2014/12.pdf (in Ukr.).

9. Shmagalo, R.T. (2013). Artistic education and art in the culturological process of Ukraine XX – XXI centuries: Tutorial / R. Shmagalo, G. Pokotylo, P. Liashkevych, I. Gnatyshyn, T. Bey; in general edition of R. Shmagalo. Lviv: LNAU; Ternopil: Mandrivets. 292 p. (in Ukr.).

Федоренко С.О.,

аспірант кафедри початкової освіти, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького,
forumSF@i.ua

Україна, м. Черкаси

**СУТІСНІ ОСОБЛИВОСТІ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПІДГОТОВКИ ПЕДАГОГІВ У СИСТЕМІ НОВІТНЬОЇ
ХУДОЖНЬОЇ ОСВІТИ ЯК ПІДґРУНТЯ ФОРМАЛІЗАЦІЇ ТВОРЧОЇ ШКОЛИ ХУДОЖНИКА**

Удосконалено уявлення про діяльність педагога при підготовці мистецьких кадрів у системі новітньої художньої освіти, розглянуто сучасні вимоги до розвитку виховання педагогічних кадрів у системі художньої освіти. Проаналізовано основні напрями роботи в педагогічній освіті, що впливають на розвиток і становлення творчої школи художника.

Проблема вдосконалення системи новітньої художньої освіти дійсно важлива, особливо в підготовці педагогів, які будуть здатні розширювати сферу застосування сучасного педагогічного впливу.

Мета статті: схарактеризувати сутнісні особливості вдосконалення підготовки педагогів у системі новітньої художньої освіти.

У статті були застосовані методи аналізу, синтезу, порівняння, визначення, опису й інтерпретації.

Висновки: сутність художньої освіти полягає у здатності образотворчого мистецтва формувати гармонійну особистість, надавати їй можливість перетворювати цінності суспільного досвіду через сприйняття творів мистецтва в особистий досвід у процесі здійснення творчого акту. Саме тому надзвичайно важливо для викладача бути відкритим для творчих особливостей учня та чітко уявляти, який саме процес необхідний для розкриття його творчих здібностей.

Ключові слова: сутнісні особливості художньої освіти; творчі школи; професійна діяльність педагога; удосконалення освітньої діяльності; індивідуальні творчі риси і здібності; компетентність; креативність; мистецтво і мистецька освіта.



Philology

УДК 811.111'373.612.2:004

Вербицька А.Е.,

к.філол.н., ст. викладач кафедри практики англійської мови

Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, verbytska.anna@eenu.edu.ua

Обух І.Б.,

студентка Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, obukhiryna02@gmail.com

Україна, м. Луцьк

МЕТОД ІДЕНТИФІКАЦІЇ МЕТАФОР ЛАБОРАТОРІЇ
METAPHOR LAB AMSTERDAM

В роботі здійснено аналіз практичного використання даних протоколу MIPVU (Metaphor Identification Procedure VU University Amsterdam) у визначенні метафор в секції «Newspaper» на матеріалі статей BBC, а також в секції «Fiction» на матеріалі метафор з твору У. Голдінга «Володар мух». У ході аналізу було встановлено види метафоричного переносу в зазначених вище категоріях. Аналіз показав, що у секції «Newspaper» найбільш частотний переніс – фізичне явище → абстракція та предмет → предмет. У секції «Fiction» найбільш частотним є переніс фізичний світ → фізичний світ.

Ключові слова: базове значення, контекстуальне значення, метафора, метод MIPVU.

Постановка проблеми. У сучасній науці метафора пов'язана з процесами людського мислення і займає важоме місце в дослідженнях психолінгвістичного та когнітивного характеру.

Аналіз формування метафори є актуальним, оскільки являє собою феномен, пов'язаний з процесами мислення, а також відображає взаємозумовленість мислення індивіда та особливостей мовної реалізації тих чи інших концептів. Розуміння процесів передачі інформації за допомогою метафор стає однією з найважливіших складових вдосконалення комунікації.

Протягом останніх років відбувається підвищення інтересу до вивчення метафори. Активно цю проблему досліджували Дж. Лакофф та М. Джонсон. Саме вони започаткували теорію концептуальної метафори [1, с.134]. Дослідники метафори пояснюють, що наша повсякденна понятійна система, в рамках якої ми мислимо і діємо, метафорична за самою своєю суттю. Вони підкреслюють, що метафора не обмежується лише сферою мови і є інструментом мислення, а самі процеси мислення людини у значному ступені метафоричні [1, с.144].

Для визначення метафори в корпусах розробляють автоматизовані системи ідентифікації та інтерпретації метафори, зокрема ідентифікації метафор методом MIPVU Британського національного корпусу [5]. Такий метод побудовано на певному алгоритмі для пошуку значення метафори. Ці алгоритми побудовано на пошуку порушення сполучуваності; вони відрізняються тим, що обов'язково містять у собі етап середньостатистичного підрахунку значення сумісної сполучуваності несполучуваних слів.

Мета дослідження – прослідкувати закономірності ідентифікації метафор методом MIPVU Британського національного корпусу в секціях «Newspapers» та «Fiction».

Виклад основного матеріалу. Метафора впливає на процеси категоризації та концептуалізації можливої картини світу. Процес концептуалізації направлений на виокремлення мінімальних змістовних одиниць, а процес категоризації – на об'єднання подібних [1, с.36].

Одним із провідних методів експлікації метафоричного значення є MIPVU (Metaphor Identification Procedure VU University Amsterdam), процедура ідентифікації метафори, розроблена вченими Вільного Університету Амстердама [5]. Ця процедура складається з трьох етапів:

- 1) читання тексту;
- 2) визначення лексичних одиниць в даному тексті:
 - а) визначення контекстуального значення кожної лексичної одиниці тексту;
 - б) визначення базового значення кожної лексичної одиниці;
 - в) виявлення контрастності і подібності контекстуального і базового значень лексичної одиниці;
- 3) маркування лексичної одиниці як метафори при наявності контрастності і подібності контекстуального та базового значень [5, с.43].

В ході аналізу було з'ясовано, що метод MIPVU є ефективним способом дослідження метафор з огляду на те, що він дозволяє проаналізувати не тільки значення, але й природу метафори.

Процедура ідентифікації метафори за допомогою MIPVU включає в себе визначення метафоричного фокусу, який визначається шляхом зіставлення контекстуального і базового значень. Представимо приклад аналізу фрагменту із секції «Fiction» корпусу BNC за методом MIPVU на матеріалі твору У. Голдінга «Володар мух»:

All round him the long scar smashed into the jungle was a bath of heat [BNC, Golding].

Словосполучення *long scar* у цьому прикладі є метафоричним. Наведемо контекстуальні і базові значення лексичних одиниць на основі статей словника Macmillan English Dictionary [7]:

- 1) Long:
 - Контекстуальне та базове значення:
 - *extending for a considerable distance*;
 - *having greater length than usual*;
 - *having greater height than usual*;
 - *having a greater length than breadth*.

2) Scar:

Контекстуальне значення: *the long trail the plane created in the jungle when it crash landed.*

Базове значення:

– *a mark remaining (as on the skin) after injured tissue has healed;*

– *a mark left where something was previously attached.*

Таким чином, ідентифікація метафоричного фокусу виявляє контрастність базового та контекстуального значень лексичної одиниці. Базове значення пов'язане з відміткою на шкірі або слідом від дотику. Контекстуальне ж значення має на увазі довгий слід, який літак створив у джунглях, коли він здійснив аварійну посадку.

При розмітці корпусу метафорою є іменник *scar*, оскільки технічно тільки він вжитий в непрямому значенні. Тип метафоричного перенесення – фізичний світ (шрам) → абстракція (слід літака).

Прикладом подібного контрасту і подібності, крім наведеного вище випадку з іменником *scar* можуть служити інші метафори. Наприклад:

She remembers the gentle touch of the wind [BNC, Golding].

Так, в прикладі, спостерігається метафоричне перенесення «фізичний світ» → «абстракція», з огляду на те, що «дотик людини» замінюється словосполученням «дотик вітру».

Розглянемо наступний приклад метафори у фрагменті із секції «Newspapers» корпусу BNC:

When these breezes reached the platform the palm fronds would whisper, so that spots of blurred sunlight slid over their bodies or moved like bright, winged things in the shade [BNC, BBC News].

Визначимо метафоричний фокус шляхом зіставлення контекстуального і базового значень. Наведемо контекстуальні і базові значення словосполучення *palm frond* і лексичної одиниці *whisper* на основі словникових статей Macmillan [7]:

1) *palm frond*:

Контекстуальне та базове значення: *large leaf of palm.*

2) *whisper*:

Контекстуальне значення: *swaying in the wind.*

Базове значення: *to speak softly with little or no vibration of the vocal cords especially to avoid being overheard.*

Контекстуальне та базове значення словосполучення *palm frond* співпадає, в той час як контекстуальне та базове значення лексичної одиниці *whisper* демонструє контрастність. Так, шепіт є властивим для людини – істоти, яка володіє мовою, в той час як пальми можуть створювати характерний звук коливання листя в потоках вітру.

При розмітці корпусу метафорою є дієслово *whisper*, оскільки технічно тільки воно вжите в непрямому значенні. Тип метафоричного перенесення – людина (шепіт) → фізичний світ (коливання).

Наступні проаналізовані приклади представлено в таблицях 1 і 2:

Таблиця 1

Метафоричні перенесення в секції «Newspaper» Британського національного корпусу

№	Приклад	Метафоричний переніс
1.	<i>What is that plastic on top of your burger?!?</i> (BNC, BBC News)	Предмет (сир) → предмет (пластик).
2.	<i>These berries are small diamonds.</i> (BNC, BBC News)	Предмет (ягоди) → предмет (діаманти)
3.	<i>If you're on the streets of Chicago and see a trail of bones along the curb, follow them. These are your breadcrumbs.</i> (BNC, BBC News)	Предмет (хлібні крихти) → фізичний світ (дорога).
4.	<i>He had become almost a myth</i> (BNC, BBC News)	Абстракція (міф) → людина (на яку перенесено характеристики міфу, у даному випадку ставиться під сумнів її реальне існування)
5.	<i>The brutal 1989 hit took a much-loved onscreen pairing, Michael Douglas and Kathleen Turner, and tore them to pieces.</i> (BNC, BBC News)	Людина (яка виконує дію) → абстракція (дія)
6.	<i>Now he's facing a murder charge, from his pre-political days in the murky world of metals' trading.</i> (BNC, BBC News)	Фізичний світ (темний світ, світ у п'ятні, коли нічого не видно й не зрозуміло) → абстракція (сфера торгівлі металами)
7.	<i>«The storm over Huawei».</i> (BNC, BBC News)	Фізичний світ (природне явище, що характеризується як всепоглинаюче) → абстракція (широка популярність)
8.	<i>Disease detectives are trying desperately to beat the clock and find those who have been exposed to the virus.</i> (BNC, BBC News)	Фізичний світ (зупинити час) → людина (встигнути щось зробити)
9.	<i>The brush caresses the glossy maple of the instrument, slowly sliding back and forth.</i> (BNC, BBC News)	Предмет (лист дерева) → предмет (частина музичного інструмента)
10.	<i>According to official data, Covid-19 has caused more than 1,000 deaths and 6,600 confirmed cases of infection in the province of Cremona (the city of Cremona and surrounding towns), and it is now putting a strain on its economy.</i> (BNC, BBC News)	Предмет (струна як частина інструмента) → абстракція (натягнути струну в значенні зробити ситуацію «натягнутою», напруженою)
11.	<i>There are many skeletons in our literary closets.</i> (BNC, BBC News)	Предмет (скелет як предмет) → абстракція (скелет як приховане, таємниця)

12.	<i>They are all in search of the precious hormigas culonas, or "big-butt" ants, that are considered the caviar of Colombia's north-central Santander region. (BNC, BBC News)</i>	Предмет (бочка як предмет) → фізичний світ (бочка як форма, яку мають комахи)
13.	<i>London has been a ripe peach of a target for private buy-to-let landlords (BNC, BBC News)</i>	Фізичний світ (фрукт) → абстракція (характеристика нестиглого фрукта переноситься на місто, яке не готове для оренди)
14.	<i>Sales of popcorn is flourishing at cinemas (BNC, BBC News)</i>	Фізичний світ (квітнути можуть дерева) → абстракція (процвітає торгівля)
15.	<i>Politics just a piece of cake. (BNC, BBC News)</i>	Предмет (шматки пирога в буквальному сенсі) → абстракція (дія, що легко дається)
16.	<i>A meeting between Kim Jong-un and Donald Trump is possible – and could be surprisingly fruitful. (BNC, BBC News)</i>	Предмет (характеристика фрукту як плоду) → абстракція (зустріч, яка принесла плоди, тобто результат)
17.	<i>Chiquita and Fyffes hope to become top banana in global market. (BNC, BBC News)</i>	Предмет (фрукт) → явище (лідер)
18.	<i>As then, some complain that a few rotten apples give the whole political class a bad name. (BNC, BBC News)</i>	Предмет (зіпсований фрукт) → людина (ненадійна / моральна зіпсована людина)
19.	<i>She poured out the whole story. (BNC, BBC News)</i>	Дія конкретна (розлити) → дія абстрактна (висказати історію) (вилити свої думки, почуття чи переживання, розповісти комусь про них)
20.	<i>Coronavirus has invaded Italy. (BNC, BBC News)</i>	Дія конкретна (вторгнутися в країну) → дія абстрактна (поширитися у країні)
21.	<i>Scotland has not lacked good ideas for reform, it says, but implementation of them has often been weak and slow. (BNC, BBC News)</i>	Абстракція (втілення) → абстракція (з характеристикою <i>weak</i> , що відноситься до людини в прямому значенні, означає повільне втілення)
22.	<i>We are getting our children through education by anaestizing them. (BNC, BBC News)</i>	Дія конкретна (вводити анестезію) → дія абстрактна (давати дітям освіту, коли вони нічого не розуміють та не відчують, як під час анестезії)
23.	<i>We have so many priorities and so many different focus areas that we all have stress paralysis. (BNC, BBC News)</i>	Фізичне явище (захворювання на параліч) → абстракція (асоціативний перенос характеристик захворювання на відчуття від описаних явищ)
24.	<i>Every judicial institution is a legal war (...) (BNC, BBC News)</i>	Абстракція (війна) → абстракція (судова боротьба в абстрактному значенні)
25.	<i>Her home was a prison. (BNC, BBC News)</i>	Предмет (в'язниця) → предмет (будинок)

За представленими даними в таблиці можемо зробити наступний висновок: найчастіше зустрічається метафоричний переніс фізичне явище → абстракція та предмет → предмет. Рідше зустрічаються переноси предмет

→ абстракція та абстракція → абстракція. Зустрічаються поодинокі випадки наступних переносів: фізичний світ → людина, людина → фізичний світ та предмет → фізичний світ.

Таблиця 2

Метафоричні перенесення в секції «Fiction» Британського національного корпусу

№	Приклад	Метафоричний переніс
1.	<i>The frost drew patterns on the window. (BNC, Golding)</i>	Людина (людина малює) → фізичний світ (мороз малює)
2.	<i>The dark sky was shattered by a blue-white scar. (BNC, Golding)</i>	Фізичний світ (шрам) → фізичний світ (блискавка)
3.	<i>This dog was a real fearless jaguar. (BNC, Golding)</i>	Фізичний світ (ягуар) → фізичний світ (пес)
4.	<i>High over this end of the island, the shattered rocks lifted up their stacks and chimneys. (BNC, Golding)</i>	Фізичний світ (стіг, труба) → фізичний світ (вершини гір, скелі)
5.	<i>The impenetrable walls of the lagoon protected it from the outside world. (BNC, Golding)</i>	Фізичний світ (стіна) → фізичний світ (скеля)
6.	<i>The only sound that reached them now through the heat of the morning was the long, grinding roar of the breakers on the reef. (BNC, Golding)</i>	Предмет (скреготливий звук при гальмуванні) → фізичний світ (звук хвиль, що розбиваються об рифи)
7.	<i>Sleep enveloped him like the swathing mirages that were wrestling with the brilliance of the lagoon. (BNC, Golding)</i>	Предмет (те, що можна огортати/упаковувати) → абстракція (сон огорнув його)
8.	<i>A storm of laughter arose and even the tiniest child joined in. (BNC, Golding)</i>	Фізичний світ (шторм) → абстракція (сильний сміх)
9.	<i>Some unknown force had wrenched and shattered these cubes so that they lay askew, often piled diminishingly on each other. (BNC, Golding)</i>	Жива істота (яка виконує дію) → абстракція (невідомою силою)
10.	<i>The two older boys flinched when they heard the shameful syllable. (BNC, Golding)</i>	Метонімічний перенос – частина (склад) – ціле (слово); Метафоричний перенос – людина (ганебна) → мова (ганебна).

11.	<i>There were lashings of blood.</i> (BNC, Golding)	Предмет (мотузка) → фізичний світ (сліди крові)
12.	<i>He paused and cleared his throat.</i> (BNC, Golding)	Людина (горло як частина тіла людини) → людина (кашель як дія, яку виконує людина)
13.	<i>A silver of moon rose over the horizon (...).</i> (BNC, Golding)	Предмет (срібло) → фізичний світ (світло місяця)
14.	<i>The fire was dead</i> (BNC, Golding)	Жива істота (дія, яка притаманна живим істотам – вмирати) → фізичний світ (цю дію виконує вогонь, помирає в значенні гасне, припиняє функціонувати)
15.	<i>After the many brilliant speeches that had been made on this very spot Ralph's remarks seemed lame (...)</i> (BNC, Golding)	Предмет (діаманти) → абстракція (гарні промови)
16.	<i>The inexpertly blown conch interrupted him.</i> (BNC, Golding)	Фізичний світ (мушля) → людина (перші жителі Багамських островів, яким дали прізвисько «конки» через основну страву в їх раціоні – мушлі).
17.	<i>The voice came near his shoulder.</i> (BNC, Golding)	Людина (дія – підходити ближче) → абстракція (звук, голос)
18.	<i>He was happy and wore the damp darkness of the forest like his old clothes</i> (BNC, Golding)	Фізичний світ (ліс) → предмет (одяг)
19.	<i>The blood roared again in his ears</i> (BNC, Golding)	Дія тварини (ричати) → дія у фізичному світі (кров тече)
20.	<i>The forest re-echoed</i> (BNC, Golding)	Фізичний світ (відлуння) → фізичний світ (ліс)
21.	<i>The storm of sound beat at them (...)</i> (BNC, Golding)	Фізичний світ (шторм) → абстракція (голосний несподіваний сильний звук)
22.	<i>The water boiled white and pink over the rock</i> (BNC, Golding)	Фізичний світ (вода кипить від температури) → фізичний світ (вода піниться від хвиль)
23.	<i>Unkindness melted away</i> (BNC, Golding)	Фізичний світ (танути може сніг) → абстракція (безсередчність розтанула, тобто зникла)
24.	<i>The trees of the forest sighed (...)</i> (BNC, Golding)	Людина (дія притаманна людині – зітхати) → фізичний світ (перенесення характеристик дії, притаманної людині, на дерева)
25.	<i>If you wormed into the middle of that (...)</i> (BNC, Golding)	Дії тварини (повзти) → дії людини (пробиватись по волі, іноді вдаючись до хитрощів, входити в довіру).

Отже, в секції «Fiction» найбільш частотним є переніс фізичний світ → фізичний світ. Також часто зустрічаються переніс предмет → фізичний світ. Рідше зустрічаються переніс предмет → абстракція, фізичний світ → абстракція та людина → фізичний світ.

Висновки. Метод MIPVU відкриває можливості для більш глибокого, детального аналізу метафор, з огляду на те, що цей метод дозволяє простежити значення метафори на базовому та контекстальному рівнях, дослідити її природу, тип перенесення, спосіб утворення, тощо. На наш погляд, критерії, запропоновані дослідницькою групою, максимально наближають до вирішення питання виявлення метафори в тексті. Логічність і послідовність всіх етапів відкривають можливість часткової автоматизації процесу ідентифікації, що є важливим фактором при роботі з текстами значного обсягу.

Проаналізовані нами метафори демонструють, що в секції «Newspaper» метафори частіше за все утворюються за переносом «фізичне явище – абстракція» (15%) або «предмет – предмет» (15%), а в секції «Fiction» – за переносом «фізичний світ – фізичний світ» (25%).

Література

1. Лакофф, Дж. Метафори, котрими ми живем / Дж. Лакофф, М. Джонсон. – М.: Редакція УРСС: 2004. – 256 с.
2. Johnson, M. *Embodied Meaning and Cognitive Science. Language Beyond Postmodernism* / ed. by D. Levin. – Evanston ILL.: Northwestern University Press, 1997. – 148-175 с.
3. Арутюнова Н.Д. Метафора и дискурс. Теория метафоры / Н.Д. Арутюнова. – М., 1990. – С.5-32
4. Селиванова Е.А. Метафора в энigmatическом дискурсе русских кроссвордов // Лингвистика XXI столетия. – 2014. – С. 122-135.

5. Steen, G.J., Dorst, A. *A method for linguistic metaphor identification: From MIP to MIPVU* / Steen, G.J., Dorst, A.G., Kaafl, A.A., Herrmann, J.B., & Krennmayr, T. – Amsterdam: Benjamins, – 2010.

6. BBC-News [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.bbc.com/>

7. Golding W. *lord of the flies*. [Електронний ресурс]: Режим доступу: <https://d2ct263enury6r.cloudfront.net/X26pH13Xnjn4ZJspWQz65LMu7BGP5CUGaPGFQqVXvLT2M1AW.pdf>

8. Macmillan English Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.ru/ANEXDOTY/sleng2.txt>

References

1. Lakoff J. *Metaphory, kotorymi my zhyvym* / Lakoff J., Johnson M. – М.: Editorial URSS: 2004. – 256 p.
2. Johnson, M. *Embodied Meaning and Cognitive Science. Language Beyond Postmodernism* / ed. by D. Levin. – Evanston ILL.: Northwestern University Press, 1997. – 148-175 p.
3. Arutunova N.D. *Metaphora i diskurs. Teoriia metaphory* / N.D. Arutunova – М., 1990. – P. 5-32
4. Selivanova E.A. *Metaphora v enigmaticheskom diskurse russkikh krosswordov* // Lingvistika XXI veka. – 2014. – P. 122-135.
5. Steen, G.J., Dorst, A. *A method for linguistic metaphor identification: From MIP to MIPVU* / Steen, G.J., Dorst, A.G., Kaafl, A.A., Herrmann, J.B., & Krennmayr, T. – Amsterdam: Benjamins, – 2010.
6. BBC-News [Internet source]. – URL: <https://www.bbc.com/>
7. Golding W. *lord of the flies*. [Internet source]: URL: <https://d2ct263enury6r.cloudfront.net/X26pH13Xnjn4ZJspWQz65LMu7BGP5CUGaPGFQqVXvLT2M1AW.pdf>
8. Macmillan English Dictionary [Internet source]. – URL: <http://lib.ru/ANEXDOTY/sleng2.txt>

Verbytska A.E.,

*PhD in Philological Sciences, Senior Lecturer at the Lesya Ukrainka Eastern European National University,
verbytska.anna@eenu.edu.ua*

Obukh I.B.,

Student of the Lesya Ukrainka Eastern European National University, obukhiryna02@gmail.com

Ukraine, Lutsk

THE METHOD OF METAPHOR IDENTIFICATION BY METAPHOR LAB AMSTERDAM

The research deals with the analysis of the practical use of MIPVU (Metaphor Identification Procedure VU University Amsterdam) data in defining metaphors in the section «Newspaper» on the material of BBC's articles as well as in the section «Fiction» on the material of metaphors from the work of W. Golding «Lord of the Flies». The analysis showed that in the «Newspaper» section the most frequent metaphorical transfer was a physical phenomenon → abstraction and object → object. In the section «Fiction» the most frequent transfer is physical world → physical world.

Key words: *basic meaning, contextual meaning, metaphor, MIPVU method.*



УДК 811.161.2'243:378.148

Вилка Л.Я.,

*ст. викладач, Вищий державний навчальний заклад України
«Буковинський державний медичний університет», vylkalid@gmail.com**Україна, м. Чернівці*

ЛІНГВОКУЛЬТУРНА АДАПТАЦІЯ СТУДЕНТІВ – ІНОЗЕМНИХ ГРОМАДЯН

У статті визначено проблеми й особливості лінгвокультурної адаптації студентів – іноземних громадян до українського освітнього та соціального середовища. Акцентовано на тому, що ефективне вирішення проблем адаптації іноземних студентів сприяє формуванню позитивного іміджу України у світовому просторі.

Ключові слова: лінгвокультурна адаптація, студент-іноземний громадянин, навчальний процес, соціалізація, українська мова як іноземна.

Постановка проблеми. Важливим аспектом інтернаціоналізації системи освіти України є підготовка фахівців для зарубіжних країн, а підготовка лікарів з числа громадян зарубіжних країн є одним із пріоритетних напрямків роботи вищих навчальних медичних закладів України в цілому і БДМУ зокрема. Іноземні студенти, що прибувають для здобуття вищої освіти в Україну, зіштовхуються з безліччю проблем, потрапляють в, так звану, ситуацію «культурного шоку» [4]. На думку більшості вчених і методистів [4,5] цілеспрямована робота викладачів української мови як іноземної, які в процесі навчання мови використовують спеціально відібрані адаптовані навчальні матеріали, що містять лінгвокраїнознавчу і лінгвокультурознавчу інформацію, сприяє швидкій і безболісній адаптації студентів-іноземців до нового соціуму. Відтак, питання адаптації студентів-громадян іноземних держав до життя й навчання в Україні є одним із головних, що розглядаються нині в методиці викладання іноземної мови та в рамках етноорієнтованих досліджень.

Проблеми якості навчання та адаптації іноземних студентів належать до основних завдань будь-якого навчального закладу та його структурних підрозділів – факультетів і кафедр. Особливої ваги зазначені питання набувають для тих факультетів і кафедр, на яких навчаються іноземні студенти.

Успішність адаптації іноземних громадян до освітнього процесу в закладах вищої освіти досліджується різними науками: загальною та соціальною психологією, етнопсихологією, соціологією, методикою викладання мов тощо. Вченими виокремлено такі види адаптації, як соціокультурна (О.І. Громова, Т.Ю. Гутникова, Н.С. Моргунова); психолого-педагогічна (Т.І. Довгодько, Є.М. Резников); академічна та професійно-навчальна (І.І. Баранова, Л.Ю. Бронзіно, В.А. Головка). Частіш за все досліджуються процеси адаптації до освітнього процесу та адаптація до майбутньої професії. Крім цього, широко досліджуються ступені адаптованості іноземних студентів до культурного та соціального середовища країни-респондента [3].

Вивченню особливостей лінгвокультурної адаптації присвячено дисертацію Н.В. Поморцевої. У цій роботі лінгвокультурна адаптація розглядається як «входження в ціннісно-смісловне поле іншого соціокультурного се-

редовища через вивчення російської мови, вивчення культури, культуротворчу діяльність (створення текстів культури)» (переклад наш – В.Л.). Вчена запропонувала модель ЛКА як педагогічної системи, виділила декілька рівнів такого процесу: «студент – лінгвокультурне середовище» (національний та регіональний рівні); «студент – заклад вищої освіти» (лінгвокультурне середовище освітнього закладу); «студент – студент» (представники різних культур); «студент – викладач» (ретранслятор та інтерпретатор культури іншого народу); «студент – полікультурна навчальна група»; «студент – майбутня професія» (переклад наш – В.Л.) [6].

Мета статті. Подальшого опрацювання потребують питання визначення методів і способів вирішення адаптаційних труднощів інофонів засобами мовного навчання з урахуванням їх етнокультурної специфіки й умов їх взаємодії в рамках поліетнічної навчальної групи, створення методичних інструментів управління міжкультурною педагогічною взаємодією й мінімізація адаптаційних проблем у колективі.

Виклад основного матеріалу. Априорним напрямом методичного знання в галузі викладання іноземної мови є дослідження міждисциплінарного характеру, що розкривають етнопсихологічні, етнокультурні, мовні особливості інофона як суб'єкта освітнього процесу й спрямовуються на пошук шляхів оптимізації мовного навчання конкретного етнічного контингенту.

Найближчою перспективою стають дослідження етнопсихологічних, етнокультурних особливостей представників різних регіонів у лінгводидактичних цілях, а також формування загального банку даних й рекомендацій, пов'язаних з оптимізацією навчання. Отже, актуальним є питання вивчення та опису особливостей протікання процесів пристосування певних етнічних контингентів, а також можливостей інтеграції педагогічних технологій, спрямованих на мінімізацію адаптаційних труднощів їх іншомовної освіти.

До базових проблем, пов'язаних з адаптацією іноземних студентів під час навчання в Україні, можна віднести такі: лінгвістичні (проблеми вивчення української мови, опрацювання спеціальної термінології за обраним фахом та розуміння мови викладачів, організація свого мовного побуту в соціумі); етнокультурні (проблеми повсякденного спілкування з місцевими мешканцями й

одногрупниками, особливості національної кухні та певні розбіжності у харчуванні місцевих та іноземних студентів тощо); особистої безпеки (проблеми толерантності та окремі непорозуміння з місцевими мешканцями і представниками інших національностей або інших релігійних конфесій).

Під поняттям «лінгвокультурна адаптація», за Ф.С. Бацевичем, розуміємо «приспособлення представників некорінного етносу до соціального, культурного, етновленнєвого та комунікативного середовища свого нового проживання», досліджується з 2000 року [2]. Лінгвокультурна адаптація – багатозначний термін, що зокрема в етнолінгвістиці позначає систему опанування іноземної мови в умовах відповідного інокультурного середовища в безпосередньому контакті з носіями мови; процес і результат пристосування реципієнта до мовних патернів приймаючої культури, що відбувається інтегровано з освоєнням її цінностей, норм, зразків поведінки тощо. Адаптація лінгвокультурна є невід’ємним, часто вирішальним чинником адаптації культурної [1].

Лінгвокультурна адаптація допомагає подолати психологічні, мовні бар’єри в іноземному середовищі, активізує мовні уміння. Вивчати іноземну мову в середовищі її функціонування найперспективніше за інтегративною моделлю, яка охоплює адаптацію кліматичну, фізіологічну, побутову, соціокультурну тощо. Згідно з В. фон Гумбольдтом, кожна мова описує коло народу, якому вона належить, коло, звідки людина може вийти, тільки потрапивши в коло іншої мови. Перехід між цими колами здійснюється через лінгвокультурну адаптацію [10].

Процес адаптації до нового мовного та соціокультурного (і початків професійної адаптації, у випадку, наприклад, з БДМУ, де студенти мають поступово привчатися та пристосовуватися до майбутньої роботи медиком) середовища протікає як в рамках навчальної діяльності, так і під час проведення позааудиторних заходів, що, у свою чергу, сприяє прискоренню цього процесу. Необхідно залучати іноземних студентів до активної участі у заходах, які проводяться університетом, а саме: концертів, наукових конференцій, міжвузівських конкурсів та змагань.

Лінгвокультурна адаптація відбувається на трьох рівнях: а) фонетичний та лексичний рівні – суб’єкт, призивчаючись до нового мовного середовища, тренує свій артикуляційний апарат, намагається правильно відтворювати іношомовні звуки і слова, накопичує лексичний запас; б) граматичний та синтаксичний рівні – у суб’єкта формується уявлення про закономірності зв’язку між словами, він намагається будувати спочатку прості розповідні й питальні речення, відтак складні тексти; в) стилістичний рівень – суб’єкт починає відчувати мову, влучно й доречно використовувати її лексико-стилістичні ресурси [12].

Власне мовну адаптацію розуміють, як процес накопичення активного й пасивного словникового запасу, що забезпечує передачу інформації для реалізації успішної вербальної комунікації [9]. На думку І. Тарасюк, успішна мовна адаптація можлива лише під час пізнання звичаїв і побуту іншої культури та неможлива в ізолюваному від носіїв мови середовищі, тому мовну адаптацію нерозривно пов’язують із культурною. Дослідниця

розглянула мовну адаптацію на кількох рівнях та спрогнозувала психологічний стан мігранта на кожному з них, а саме: 1) на фонетичному та лексичному рівнях (людина відчуває перевтому, фрустрацію, нерідко ці відчуття супроводжуються поганим самопочуттям та головним болем, адже мозок перевантажується великою кількістю нової інформації; мігрант відчуває певний дискомфорт від неспроможності висловлювати свої думки та виражати емоції); 2) на граматичному рівні (у цей період важливо чути не лише носіїв мови, але також і себе, варто багато читати вголос, записувати свій голос на диктофон; ефект самокритики сприяє активній роботі над помилками та прагненню удосконалювати свої навички); 3) на стилістичному рівні мігрант здатен відчувати мову та її відтінки, вміє вибирати та застосовувати лексичні одиниці з свого словникового арсеналу, залежно від ситуації; 4) завершальним етапом мовної адаптації, що наближає її до мовленнєвої, є рівень підсвідомий, на якому відбувається повне мовне споріднення мігранта з мовою, яку він сприймає не як іноземну, а рідну, на якій він мислить та навіть бачить сновидіння [9].

Мова, яку студенти вивчають у навчальному закладі, переважно зорієнтована на сприйняття та засвоєння фахових знань (медичних, технічних тощо). Однак, спершу студенти вивчають мову повсякденного спілкування, що спричиняє певні труднощі під час контактів із місцевим населенням. Український менталітет, культурні традиції українців, регіональні особливості впливають на формування адаптаційних навичок в іноземних студентів. Найчастіше переважним чинником успішної адаптації іноземних студентів, за їхніми ж твердженнями, є оволодіння мовою та наявність українських друзів чи знайомих, розширення кола спілкування інофона з представниками місцевого населення [11].

Завдання професійної, соціокультурної та психологічної адаптації вирішуються за допомогою таких засобів навчання й виховання, як практичні заняття, лекції, семінари, конференції, клуби за інтересами; етичні бесіди, розмови про мовленнєвий етикет, бесіди про відомих людей; олімпіади з мови навчання, у межах яких проводяться конкурси творів, віршів, пісень; навчальні фільми, навчальні екскурсії на різноманітні культурні виставки. Такі форми аудиторної і позааудиторної роботи однозначно прискорюють та урізноманітнюють адаптацію іноземних студентів та активізують процес практичного оволодіння мовою, викликають інтерес і повагу до мови, яка активно вивчається [4].

Навчальному закладові та викладачам української мови неодмінно слід враховувати потребу іноземних студентів у спілкуванні з українськими. Повинні бути розроблені та здійснені різні комунікативно-культурні проекти, зустрічі іноземних й українських студентів, організовані спільні концерти, мовні, літературні, краєзнавчі вікторини. Слід розвивати культуру мовлення іноземних студентів, формувати толерантне ставлення до культури чужого народу, що сприятиме кращій адаптації не лише іноземних студентів, а й розширенню кругозору вітчизняних.

Одне з найважливіших завдань для викладачів-філологів, що працюють з іноземними студентами, полягає в тому, щоб долучити їх до українських національно-

культурних традицій засобами позааудиторної діяльності, забезпечити засвоєння елементів української культури за допомогою соціокультурної діяльності. Це може досягатися за допомогою спільної підготовки і проведення свят, відвідування різних історичних місць, постійне введення до палітри програмних текстів додаткових матеріалів культурного спрямування та ін. [9]. Викладач повинен надавати допомогу у виборі літератури для підготовки до занять; створювати спеціальні методичні вказівки для іноземних студентів; постійно підвищувати свою кваліфікацію; використовувати при поясненні навчального матеріалу велику кількість демонстраційного матеріалу, особливо на показ культурних особливостей українців; індивідуально працювати з кожним іноземним студентом.

Особливу роль у соціалізації студентів, у тому числі й іноземних, належить куратору групи. Саме він через різноманітні види виховної діяльності та менеджменту організовує систему відносин в академічній групі, що створює умови для творчого самовираження кожного студента, збереження його унікальності й розкриття потенційних здібностей та здійснює індивідуальну корекцію процесу гармонійної адаптації [1].

Відтак важливо відзначити, що формування процесу мовної та культурної адаптації іноземних студентів до навчання в українському виші може бути успішним лише за умови, якщо організація освітнього процесу здійснюється на основі таких системних відносин і взаємозв'язків:

– взаємодія дисциплін медичного та гуманітарного циклів;

– інтеграції різних видів діяльності; використання сучасних педагогічних технологій, які відповідають задачам освітньо-виховної роботи з іноземними студентами;

– співтворчість учасників навчального процесу [8].

Висновки. В умовах сучасного етапу розвитку вищої освіти України частиною освітньої політики в галузі підготовки фахівців для зарубіжних країн має стати науково організований процес їх адаптації до іншомовного професійно-культурного середовища ВНЗ. Для здійснення цього необхідним є створення низки умов адаптогенного характеру. У цьому аспекті адаптацію слід розглядати, як комплексну педагогічну програму, успішність якої визначається множинними параметрами й критеріями, що дозволяють поліпшити якість навчання іноземних студентів і досягти найкращих академічних результатів з найменшими негативними наслідками [7].

Ефективне вирішення проблем адаптації іноземних студентів сприяє формуванню позитивного іміджу України в світовому просторі. Чим краще засвоюється українська мова, тим ефективніша адаптація, тим швидше студенти пристосовуються до нового соціокультурного середовища, краще й успішніше відбувається процес входження до нової для іноземних студентів освітньої системи й до сфери міжнаціонального спілкування.

Література

1. Адаптація першокурсника до ролі студента педагогічного ВНЗ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vipreferat.net/228273-Adaptaciya pervokursnika-k-rolu-studenta-pedagogicheskogo-VUZ.A.html>.

2. Бацевич Ф.С. Словник термінів міжкультурної комунікації / Ф.С. Бацевич. – Київ: Довіра, 2007. – 205 с.

3. Божко Н.М. Межкультурная коммуникация, её участники и условия успешности / Н.М. Божко // Этнопсихологические и цивилизационно-коммуникативные характеристики представителей китайского этноса: монография. – Харьков: Иванченко Н.С., 2016. – С.8-16.

4. Головко В.А. Загальна характеристика адаптаційних проблем іноземних студентів в сучасному освітньому просторі та педагогічні рекомендації до їх подолання / В.А. Головко // Проблеми і перспективи мовної підготовки іноземних студентів: міжнародна науково-практична конференція. – Харків: ХНАДУ, 2016. – С.298-312.

5. Гутникова Т.Ю. Проблемы социокультурной адаптации иностранных студентов: концепция культурного шока // Проблеми і перспективи мовної підготовки іноземних студентів: міжнародна науково-практична конференція. – Харків: ХНАДУ, 2016. – С.307-310.

6. Довгодоцько Т.І. Особливості пропедевтичної підготовки студентів-іноземців та їх психолого-педагогічна адаптація у науковому середовищі вищих навчальних закладів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: er.nau.ua/bitstream/NAU/22173/1/XJTU%2020008.rtf.

7. Моргунова Н.С. Форми та засоби соціокультурної адаптації іноземних студентів до умов навчання в Україні: практичний аспект реалізації / Н.С. Моргунова [Електронний ресурс] – Режим доступу: [http://files/khadi.kharkov.ua/laboratoriji/6722-stattia.html](http://files.khadi.kharkov.ua/laboratoriji/6722-stattia.html).

8. Поморцева Н.В. Компоненты педагогической системы лингвокультурной адаптации иностранных учащихся: дис.... д-ра пед. Наук: 13.00.02 / Поморцева Наталья Владимировна. – Москва, 2010. – 361 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: dissertCat - электронная библиотека диссертаций.

9. Рогатинська О. Особливості адаптації студентів-іноземців у ВНЗ України / О. Рогатинська, Д. Дмитрів // Актуальні питання організації навчання іноземних студентів в Україні: міжнародна науково-методична конференція. – Тернопіль: ФОП Палайниця В.А., 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://elartu.tntu.edu.ua/handle/123456789/16730> – С.199-203.

10. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Пер. с англ.; под. ред. и предисл. А.Е. Кибрика. Москва, 1993.

11. Парасюк І. Мовна адаптація як різновид соціокультурної адаптації мігрантів до іншомовного середовища. Луцьк, URL: <http://oaji.net/articles/2016/1551-1478884424.pdf> (дата звернення: 17.08.2018).

12. Фандеева А.Є. Адаптація іноземних студентів до освітнього простору вищих навчальних закладів України / А.Є. Фандеева // Проблеми і перспективи мовної підготовки іноземних студентів: міжнародна науково – практична конференція. – Харків: ХНАДУ 2016. – С.349-351. 17. Oberg R. Culture shock: Adjustment to new cultural environments // Practical Anthropology. – V.7. – 1960.

References

1. Adaptatsiia pershokursnyka do roli studenta pedahohichnoho VNZ [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://vipreferat.net/228273-Adaptaciya pervokursnika-k-rolu-studenta-pedagogicheskogo-VUZ.A.html>.

2. Batsevych F.S. Slovnnyk terminiv mizhikulturnoi komunikatsii / F.S. Batsevych. – Kyiv: Dovira, 2007. – 205 s.

3. Bozhko N.M. Mezhhkulturaia komunikatsiia, eï uchastnyky y uslovnia uspeshnosti / N.M. Bozhko // *Этнопсихологические и психологические аспекты межкультурной коммуникации* / М.М. Божко. – Харьков: Иванченко Ю.С., 2016. – С. 8-16.

4. Holovko V.A. Zahalna kharakterystyka adaptatsiinykh problem inozemnykh studentiv v suchasnomu osvithnomu prostori ta pedahohichni rekomendatsii do yikh podolannia / V.A. Holovko // *Problemy i perspektivy movnoi pidhotovky inozemnykh studentiv: mizhnarodna naukovopraktychna konferentsiia*. – Kharkiv: KhNADU, 2016. – С. 298-312.

5. Hutnykova T.Yu. Problemy sotsyokulturnoi adaptatsii ynostrannykh studentov: kontseptsii kulturnoho shoka // *Problemy i perspektivy movnoi pidhotovky inozemnykh studentiv: Mizhnarodna naukovopraktychna konferentsiia*. – Kharkiv: KhNADU, 2016. – С. 307-310.

6. Dovhodko T.I. Osoblyvosti propedevychnoi pidhotovky studentiv inozemtsiv ta yikh psykholoho-pedahohichna adaptatsiia u naukovomu seredovyschii vyschykh navchalnykh zakladiv [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: [er/nau.ua/bitstream/NAU/22173/1/KhPY%2020008.rtf](http://er.nau.ua/bitstream/NAU/22173/1/KhPY%2020008.rtf).

7. Morhunova N.S. Formy ta zasoby sotsiokulturnoi adaptatsii inozemnykh studentiv do umov navchannia v Ukraini: praktychnyi aspekt realizatsii / N.S. Morhunova [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: [http://files/khadi.kharkov.ua/laboratoriji/6722-stattia.html](http://files.khadi.kharkov.ua/laboratoriji/6722-stattia.html).

8. Pomortseva N.V. Komponenty pedahohicheskoi systemy lnyvokulturnoi adaptatsii ynostrannykh uchashchysias: dyss. ... d-ra ped. Nauk: 13.00.02 / Pomortseva Natalia Vladymyrovna. – Moskva, 2010. – 361 s. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupa: disserCat – elektronnaia byblioteka dySSERTatsii.

9. Rohatynska O. Osoblyvosti adaptatsii studentiv inozemtsiv u VNZ Ukrainy / O. Rohatynska, D. Dmytriv // *Aktualni pytannia orhanizatsii navchannia inozemnykh studentiv v Ukraini: mizhnarodna naukovometodychna konferentsiia*. – Ternopil: FOP Palanytsia V.A., 2016 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://elartu.tntu.edu.ua/handle/123456789/16730> – С. 199-203.

10. Sepyr I. Yzbrannyye trudy po yazykoznaniiu y kul'turolohiu / Per. s anhl.; pod. red. y predysl. A.E. Kybryka. Moskva, 1993.

11. Tarasiuk I. Movna adaptatsiia yak riznovyd sotsiokulturnoi adaptatsii mihrantiv do inshomovnoho seredovyscha. Luts'k. URL: <http://oaji.net/articles/2016/1551-1478884424.pdf> (data zvernennia: 17.08.2018).

12. Fandzieva A.Ye. Adaptatsiia inozemnykh studentiv do osvithnoho prostoru vyschykh navchalnykh zakladiv Ukrainy / A.Ye. Fandzieva // *Problemy i perspektivy movnoi pidhotovky inozemnykh studentiv: mizhnarodna naukovopraktychna konferentsiia*. – Kharkiv: KhNADU 2016. – С. 349-351. 17. Oberg R. Culture shock: Adjustment to new cultural environments // *Practical Anthropology*. – V.7. – 1960.

Vylka L.Ya.,

senior lecturer, Higher State Educational Establishment of Ukraine «Bukovinian State Medical University»,
vylkalid@gmail.com

Ukraine, Chernivtsi

LINGUOCULTURAL ADAPTATION OF STUDENTS – FOREIGN CITIZENS

The article identifies the problems and features of linguistic and cultural adaptation of foreign students to the Ukrainian educational and social environment. Emphasis is placed on the fact that the effective solution of the problems of adaptation of foreign students contributes to the formation of a positive image of Ukraine in the world.

Key words: linguistic and cultural adaptation, student-foreign citizen, educational process, socialization, Ukrainian language as a foreign language.



УДК 811.111'276.6:070

Гричанюк А.А.,

студентка Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки, allagrighanuyk@gmail.com

Вербицька А.Е.,

к.філол.н., ст. викладач кафедри практики англійської мови

Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки, verbytska.anna@eenu.edu.ua

Україна, м. Луцьк

ЛІНГВОЕКОЛОГІЯ НОВИН ПРО УКРАЇНУ В АНГЛОМОВНИХ ЗМІ

У статті розглянуто поняття лінгвоекотології та її основні терміни. Визначено загальні характеристики лінгвоекотологічного інформаційного повідомлення. На основі сучасних англійських засобів масової інформації проаналізовано фрагменти статей із рубрики «News» про Україну. За допомогою програми Text Analytics API встановлено тональність заголовків статей про перемогу Володимира Зеленського на виборах в президенти України, а також про війну на Сході. Використовуючи програму Textanz, зроблено аналіз частотності використання лексем в цих статтях.

Ключові слова: засоби масової інформації, лінгвоекотологія, лексема, новина, тональність, Україна.

Постановка проблеми. У сучасному світі, завдяки швидкому розвитку технологій, люди мають все більший доступ до ЗМІ. Щоденно платформи світових видань оновлюються, пропонуючи читачам нову інформацію. Людський мозок настільки часто отримує новини, що вони в свою чергу здатні формувати уявлення про світ на підсвідомому рівні. Наш мозок отримує інформацію про новини зі сфери політики, культури тощо, які в свою чергу можуть бути нелінгвоекотологічними. Тож, як вберегти себе від шкідливої інформації?

Мета роботи полягає у вивченні рівня лінгвоекотологічності новин про Україну в сучасних англійських ЗМІ за допомогою програми Text Analytics API.

Виклад основного матеріалу. Починаючи з 1980-х років термін «лінгвістика» дедалі більше ставав інтегративною наукою. До кінця XX століття виникло число наук, другим компонентом назви яких став термін «лінгвістика»: соціо-, психо-, комунікативна, юридична, когнітивна, комп'ютерна, еколінгвістика тощо. Виникнення ряду наук допомогло їй посісти важливе місце в системі наук як дисципліна із загальнонауковою методологією.

Сьогодні дедалі більше простежується поєднання лінгвістики як науки про мову та екологію, науки, що вивчає збереження природи, навколишнього середовища та перш за все здоров'я людини. Це пояснюється тим, що не тільки людина занурена в мовне середовище, а й мова занурена в людське, а саме соціальне, психологічне та біологічне, що вимагає захисту перш за все мови від розмаїття її середовища поширення та функціонування, а також людину від самої мови.

Зарубіжна лінгвоекотологія виділяє два основних напрями – *екологію мови* (language ecology) та *екологічну лінгвістику* (ecological linguistics). Засновником першого терміну є Айнар Хауген. У своїй праці «The Ecology of Language» вчений досліджує проблему мовної екології, зв'язок мови та суміжних територіальних мов, а також існування декількох мов у свідомості одного індивіда [5]. Засновником «екологічної лінгвістики» є М.А. Хелідей, котрий поєднав біологічну екологію, проблеми навколишнього середовища та мову і визначив коло проблем цього напрямку. В його роботі «The Ways of Meaning:

The Challenge to Applied Linguistics» термін екологія вжито не у метафоричному значенні, а в біологічному, оскільки мова напряму стосується середовища свого існування [4].

Лінгвоекотологія (еколінгвістика), як новий науковий напрям в сучасній лінгвістиці, є сферою гуманітарного знання, яка бурхливо розвивається і обумовлює проблемне поле даної дисципліни. Такий підхід до дослідження передбачає постулат про те, що мова є природним середовищем, на яке впливає користувач мови. Таке середовище є ідеальним для людини, але воно не може залишатися незмінним [3].

У сучасному світі засоби масової інформації мають великий вплив на особистість та, дуже часто повністю, формують суспільну думку. Більшість дорослих людей вважають обов'язковим щоденний перегляд преси та новин, після цього вони обговорюють цю інформацію з друзями, колегами, сім'єю чи родичами, поступово починаючи вважати її власною думкою.

Як результат, ЗМІ:

- мають здатність формувати особисту та суспільну думку;
- підвищують загальну, в тому числі і політичну культуру населення;
- служать для взаємного інформування влади та населення;
- знімають соціальну напругу;
- створюють характерні для сучасної масової культури ідеальні особистісні зразки та норми поведінки.

Новина – оперативне інформаційне повідомлення, яке містить суспільно важливу та актуальну інформацію, що стосується певної сфери життя суспільства загалом чи окремих його груп [1]. Е. Бойд сказав, що цінність новин суб'єктивна, чим більше новина впливатиме на життя споживачів, їхні прибутки та емоції, тим важливішою вона буде. Існує ряд характеристик новини, яка здатна якісно проінформувати читача, не впливаючи на його свідомість [1]:

- оперативність;
- актуальність;
- суспільна значущість або інтерес;

- об'єктивність;
- достовірність;
- специфічність побудови новини.

Отож, новина має бути максимально швидко оприлюднена, стосуватися важливих суспільних питань, та містити лише найважливішу інформацію.

1. Аналіз лінгвоекологічності новин про вибори президента В. Зеленського

За останні роки в Україні відбувалося безліч подій, про які писали ЗМІ. На основі спостережень та аналізу ми з'ясували, що згадка про Україну фігурувала в англомовній пресі, якщо це стосувалося подій, які мали великий вплив на геополітичну ситуацію світу, проте зміни в Україні щодо внутрішньої політики, релігії та території були актуальними серед англомовних ЗМІ впродовж 2014–2020 років. В ході експерименту проаналізовано новини, які пов'язані з виборами президента України Володимира Зеленського, а саме формування подачі цих інформаційних повідомлень з боку лінгвоекології.

Усі джерела інформації, опрацьовані під час дослідження, є в загальному доступі та займають провідні

місця серед англомовних засобів масової інформації. Загалом в ході експерименту ми опрацювали 50 статей, які стосуються виборів президента України, що завершилися перемогою Володимира Зеленського. Для України це стало масштабною подією, оскільки Володимир Зеленський перед отриманням посади глави держави працював шоуменом, актором, коміком, режисером та сценаристом. Ця подія сколихнула англомовні ЗМІ, згадуючи Україну в контексті події. Отож, стосовно цієї події ми проаналізували заголовки та підзаголовки новин якісної преси The Guardian (17 статей), The New York Times (9 статей), BBC (16 статей), CNN (8 статей), досліджуючи відсоток їх позитивної, негативної та нейтральної тональності за допомогою програми API.

Тональність – «емоційне ставлення автора висловлювання до деякого об'єкту (об'єкту реального світу, події, процесу або їх властивостями / атрибутам), виражене в тексті. Емоційна складова, виражена на рівні лексеми або комунікативного фрагмента, називається лексичною тональністю або лексичним сентиментом» [4]. Проаналізувавши усі статті та отримані результати, методом визначення середнього арифметичного значення ми встановили:

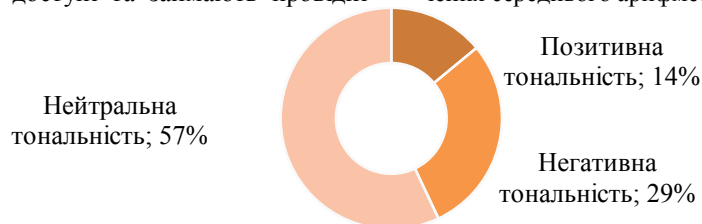


Схема 1. Тональність новин про вибори президента України 2020

Серед 50 опрацьованих нами новин лише 14% мали позитивну тональність, 29% – негативну і 57% були нейтральними для сприйняття.

Ми також проаналізували ті інформаційні повідомлення, які мають найвищі показники тональності. Приклад 1 має найвищий показник позитивної тональності – 99%. Стаття є лінгвоекологічною з поміж усіх статей про вибори Володимира Зеленського, тобто містить лише лінгвоекологічні лексеми, що в сумі дали такий результат. Проте, на основі контексту ми розуміємо, що президент висміяний завдяки сатирі. Автор статті наголосив, що Володимир Зеленський – єврей. Від часів середньовіччя вони складали суттєву частину українського міщанства. Через релігійні й соціальні розбіжності мали складні стосунки з християнським українським населенням, насамперед козаками і селянством. За російсько-радянської доби, внаслідок русифікації, євреї перейшли на російську мову, частково асимілювалися з місцевим населенням, відійшли від прабабківської віри.

Завдяки позитивній тональності лексем, використаних у прикладах, ми отримали високий рівень лінгвоекологічності.

Приклад 1. *Ukraine's Newly Elected President Is Jewish. So Is Its Prime Minister. Not All Jews There Are Pleased. Passover services at the Golden Rose Synagogue in Dnipro, Ukraine* (The New York Times, 24.05.19)

Приклад 2 має найбільш нейтральну тональність з поміж усіх. Приклад взято з онлайн-новин BBC. Показник складає 99%. Усі лексеми в контексті нейтрально

забарвлені. Отже важливі не лише лексеми, але й контекст в якому вони вжиті.

Приклад 2. *Volodymyr Zelensky: Comedian-president calls snap election* Comedian Volodymyr Zelensky announced a snap parliamentary election during his swearing-in as Ukraine's new president (BBC, 20.05.19)

Найбільш негативний показник – 100% – ми отримали при аналізі прикладу 3.

Приклад 3. *'It's revenge': Ukraine's ex-central banker blames oligarch for attacks. Accusations levelled by Valeria Gontareva against Ihor Kolomoisky provide test for Ukraine's new president.* (The Guardian, 12.11.19.)

Стаття опублікована в онлайн-виданні газети The Guardian. Показник позитивної та нейтральної тональності – 0, отже подана таким чином новина нелінгвоекологічна та несе негативний вплив на свідомість та формування думок читача. На основі результатів ми встановили, що різні інформаційні джерела здатні формувати одну і ту ж інформацію по-різному за допомогою підбору певних лексем, які в контексті є позитивно забарвлені, негативно або нейтрально забарвлені.

У межах експерименту ми також проаналізували 17 статей видання The Guardian, що становить 34% усього проаналізованого матеріалу. З них лише 2 статті мають позитивну тональність більшу 50% (Приклад 4, Приклад 5)

Приклад 4. *Zelenskiy's victory in Ukraine was extraordinary. But now he faces a real test. The new president's promise to take on the establishment will lead to*

questions over the oligarch who backed him (The Guardian, 22.04.19)

Приклад 5. *How funny is the comedian who may be Ukraine's next president? Volodymyr Zelenskiy is the leading candidate to take the top job in his country – so who is he, and will he bring the laughs?* (The Guardian, 02.04.19)

За результатами аналізу програми Text Analytics API, на результат прикладу 4 та прикладу 5 вплинули такі лексеми:

- Funny – (позитивна тональність 99%);
- Laughs – (позитивна тональність 94%);
- Job – (позитивна тональність 74%);
- Extraordinary – (позитивна тональність 87%);
- Real – (позитивна тональність 57%);
- Top – (позитивна тональність 57%);

Статей із негативним показником тональності значно більше: *приклад 6* (97%), *приклад 7* (83%), *приклад 8* (99%), *приклад 9* (100%), ніж з позитивним.

Приклад 6. *Ukraine election set to deliver damning verdict on traditional politics. Likely election of comedian Volodymyr Zelenskiy propelled by anti-establishment vote.* (The Guardian, 20.04.19)

Приклад 7. *TV comic leads first round of Ukraine's presidential election*

Volodymyr Zelenskiy has 30.2% of vote, beating Petro Poroshenko and ex-PM Yulia Tymoshenko. (The Guardian, 01.04.19)

Приклад 8. *Russia tests Ukraine's new president with passports for breakaway regions. Decree issued by Moscow causes anger in Kyiv and will be challenge for Volodymyr Zelenskiy.* (The Guardian, 24.04.19.)

Приклад 9. *A comedian could be Ukraine's next president. How did that happen? Volodymyr Zelenskiy has united a polarised country by rejecting angry nationalism – but his politics offer no panacea.* (The Guardian, 02.04.19.)

Ми встановили лексему, яка вплинула на показник негативної тональності прикладу 6: **damning** (100% негативної тональності). У *прикладі 7* немає лексем, які перевищували б 50% негативної тональності, проте у поєднанні їх в контексті ми отримали результат 83%. *Приклад 8* містить в собі лексему **anger**, з показником негативної тональності 97%, що і стало причиною отриманого результату. Лексеми **rejecting** та **anger** із показниками негативної тональності 100% вплинули на загальний рівень лінгвоекотологічності *прикладу 9*, який в результаті є абсолютно нелінгвоекотологічним.

Ми також проаналізували результати джерела CNN, в якому знайшли найменшу кількість новин щодо перемоги Володимира Зеленського у виборах президента України. Опрацьована кількість інформаційних повідомлень становить лише 8% від загальних результатів. Ми проаналізували саме те джерело, де найменша кількість новин, оскільки за таких обставин читач може бути обмежений у варіативності думок авторів, а також не здатен сформувати цілісну картину подій на основі недостатньої кількості інформації. Отож, *приклад 10* а також *приклад 11* мають найвищі показники позитивної тональності серед усіх інформаційних повідомлень щодо цієї новини.

Приклад 10. *Ukraine's comedian president won big in parliamentary elections. It will strengthen his hand against Putin.* (CNN, 22.07.19)

Приклад 11. *Zelensky could win big by gambling on Trump.* (CNN, 21.09.19)

За отриманими результатами аналізу, *приклад 10* має 76% позитивної тональності. Окремо від контексту жодна з лексем не є лінгвоекотологічною більше ніж на 50%, проте вираз **strengthen his hand** на 66% позитивно забарвлений, що і допомогло нам отримати загальний лінгвоекотологічний результат. Позитивну тональність має також *приклад 11*, завдяки лексемі **win** (92%).

Серед статей з найбільшим показником негативної тональності хочемо звернути вашу увагу на *приклад 12* (99% негативної тональності).

Приклад 12. *Ukraine's next president is already getting tough with Vladimir Putin.* (CNN, 30.04.19)

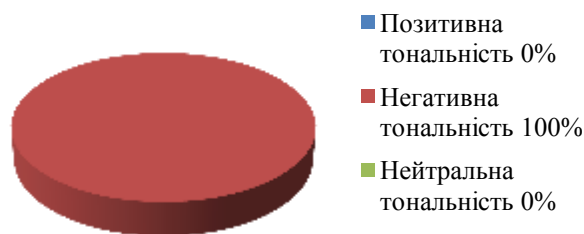
Безумовно, лексема **tough**, використана автором у заголовку до статті, знижує рівень лінгвоекотологічності інформації, оскільки показник негативної тональності сягає 100%.

2. Аналіз лінгвоекотологічності новин про війну на Сході України

Починаючи з 2014 року Україна набагато частіше згадується в іншомовних джерелах інформації. Найголовніша новина, про яку до цього часу пишуть журналісти західних видань – війна на Сході України, яка розпочалась в лютому 2014 року. Російська Федерація порушила принципи та норми міжнародного права та анексувала Автономну Республіку Крим і Севастополь. Західним ЗМІ є можливість оцінити конфлікт з боку, аналізуючи усі дані. Подаючи інформацію, інформаційні канали, безумовно, формують образ України, Росії та ситуації, що відбувається.

Отож, ми провели дослідження рівня лінгвоекотологічності новин про війну на Сході України серед популярних англomовних джерел. Для аналізу обрано 50 статей сучасних англomовних засобів масової інформації, серед яких: BBC (31 стаття – 62%), The Guardian (19 статей – 38%).

Провівши дослідження, ми встановили найпоширеніший результат:



Ці дані збігаються у 26 прикладах, що становить 52% всіх проаналізованих новин. Отримані результати вказують на максимально низький рівень лінгвоекотологічності подачі інформаційних повідомлень щодо війни на Сході України, а, отже, формують негативні думки читача, негативний вплив на свідомість а також інформують щодо подій в Україні, використовуючи абсолютно нелінгвоекотологічний контекст.

За допомогою програми Textanz ми встановили кількість лексем, які найчастіше повторюються у цих новинах:

- War – 28 разів (негативна тональність 99%)
- Ukraine – 27 разів (нейтральна тональність 94%)
- Ukrainian – 6 разів (нейтральна тональність 84%)

- Rebel – 6 разів (негативна тональність 22%)
- Conflict – 5 разів (негативна тональність 98%)
- Crisis – 5 разів (негативна тональність 99%)
- East – 4 рази (нейтральна тональність 88%)
- Eastern – 3 рази (нейтральна тональність 92%)
- Troops – 3 рази (нейтральна тональність 81%)
- Killed – 2 рази (негативна тональність 100%)
- Attack – 2 рази (негативна тональність 98%)

Як вказують результати, новини стають нелінгвоеккологічними через вживання в них певних лексем з низьким рівнем тональностей. Окрім вище перерахованих прикладів зустрічались також лексеми з негативною тональністю: **bloody** (95%), **wounded** (98%), **loss** (98%), **inevitable** (99%), **clash** (98%), **threat** (98%), **defeated** (99%), **fear** (99%), **destroy** (99%), **offensive** (99%), **misery** (100%), **tragedy** (100%), **disaster** (100%), **danger** (99%), **sick** (100%), **depressed** (100%).

Серед статей ми знайшли лише один приклад з позитивної тональністю – приклад 13 з показником 49%.

Приклад 13. *Tug of war over Ukraine. When King Ludwig I of Bavaria opened his magnificent hotel in Munich in 1841 he said he wanted «a comfortable place for the guests to stay».*

На такий результат могла вплинути лексема **magnificent** з позитивною тональністю – 99%, а також **comfortable** – 97%. У цьому випадку, контекст не напряму стосується війни на Сході, а пов'язаний з історією готелю, тому автор вжив ці лексеми.

Вісім новин мають нелінгвоеккологічні заголовки з такими тональностями: позитивна (0%), нейтральна (1%), негативна (99%). До них відносяться приклади 14, 15, 16, 17, 18, 19.

Серед прикладів є такі лексеми з негативними рівнями тональностей: **bloody** (95%), **conflict** (98%)

Приклад 14. *Ukraine war pulls in foreign fighters. French, Spanish, Swedish or Serb, the foreigners fighting for both sides in east Ukraine's bloody conflict hail from across Europe and come with a bewildering array of agendas.* (BBC, 01.09.2014)

- War (99%)

Приклад 15. *Ukraine: Growing war of words between Russia and US. The US is keen to label Russia's action an «invasion» but as yet no one has been shot by the troops, and it is still time for a war of words – on friend as well as foe, as it happens.* (BBC, 04.03.2014)

- Killings (96%)

Приклад 16. *Ukraine and Russia-backed separatists exchange 200 prisoners. Five riot police suspected of killings among those handed to separatists, provoking outrage.* (The Guardian, 29.12.2019)

- Outrage (82%)

Приклад 17. *Ukraine conflict: Russian 'outrage' at Sloviansk attack. US Vice President Joe Biden has arrived in Ukraine, as a war of words is growing between Moscow and Kiev.* (BBC, 21.04.2014)

- Warns (99%)

Приклад 18. *Ukraine president warns Russia tensions could lead to 'full-scale war'. Petro Poroshenko says Moscow massing troops at border as Crimean court orders sailors detained for two months.* (The Guardian, 28.11.2018)

- Second World War (100%)

Приклад 19. *Putin says situation in Ukraine reminds him of Second World War. Russian President Vladimir*

Putin has compared Ukrainian military tactics to those used by German Nazi forces during the Second World War invasion of the Soviet Union. (BBC, 29.08.2014)

Контекст прикладів вимагає використання негативних лексем для точності передачі інформаційних повідомлень та об'єктивності ситуації. Саме це впливає на загальний результат нашого дослідження.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Результати експерименту підтверджують думку, що лексеми здатні впливати на рівень лінгвоеккологічності всього повідомлення, змінювати його вплив на свідомість, думку людини, а також сприйняття ситуації. ЗМІ намагаються якомога нейтральніше подавати інформацію, використовуючи лексеми з нейтральною тональністю, проте зміст повідомлення сам передбачає використання позитивно або негативно забарвлених лексем, як от події про війну на Сході. Крім того ЗМІ керуються власною ідеологією, нав'язуючи її читачу.

Література

1. Вальтер фон Ла Рош. Вступ до практичної журналістики: Навчальний посібник / За заг. ред. В.Ф. Іванова та А. Коля. – К.: Академія Української Преси, 2005. – 229 с.
2. Пузырєв А.В. Лінгвоєкологія (еколінгвістика) с точки зрения субстратного подхода к языку / А.В. Пузырєв // Эмотивная лингвоэкология в современном коммуникативном пространстве. – Волгоград: Изд-во ВГСПУ «Перемена», 2013. – 77-89 с.
3. Шаховский В.И., Штеба А.А. Экология, валеология, лингвистика – три источника лингвоэкологии / Шаховский В.И., Штеба А.А. // Эмотивная лингвоэкология в современном коммуникативном пространстве: кол. моногр. / науч. ред. проф. В.И. Шаховский. – Волгоград: Изд-во ВГСПУ «Перемена», 2013. – 8-23 с.
4. Halliday M. A.K. *New Ways of Meaning: The Challenge to Applied Linguistics* / M. A.K. Halliday // *The Ecological Reader: Language, Ecology and Environment*; [Edited by A. Fill, P. Muhihausler]. – London, New York: Continuum, 2001. – 175-202 p.
5. Haugen E. *The Ecology of Language* / E. Haugen. – Stanford, CA: Stanford University Press, 1972. – 488 p.
6. Text Analytics API. <https://azure.microsoft.com/ru-ru/services/cognitive-services/text-analytics/#overview>
7. Textanz. <https://textanz.en.softonic.com/>

References

1. Val'ter fon La Rosh. Vstup do praktichnoy zhurnalistyky: Navchal'nyy posibnyk / Za zagal. red. V. F. Ivanova ta A. Kol'. – K.: Akademiya Ukrayins'koyi Presy, 2005. – 229 s.
2. Пузырєв А.В. Лингвоэкология (эколингвистика) с точки зрения субстратного подхода к языку / А.В. Пузырєв // Эмотивная лингвоэкология в современном коммуникативном пространстве. – Волгоград: Изд-во ВГСПУ «Перемена», 2013 – 77-89 с.
3. Shakhovskiy V.I., Shiteba A.A. Ekologiya, valeologiya, lyngvistyka – try y'stochny'ka lyngvoekologiy' / Shakhovskiy V.I., Shiteba A.A. // Emotyvnaya lyngvoekologiya v sovremennom kommunykativnom prostranstve: kol. monogr. /nauch. red. prof. V.I. Shakhovskiy. – Volgograd: Izd-vo VGSPU «Peremena», 2013. – 8-23 s.
4. Halliday M. A.K. *New Ways of Meaning: The Challenge to Applied Linguistics* / M. A.K. Halliday // *The Ecological Reader: Language, Ecology and Environment*; [Edited by A. Fill, P. Muhihausler]. – London, New York: Continuum, 2001. – 175-202 p.
5. Haugen E. *The Ecology of Language* / E. Haugen. – Stanford, CA: Stanford University Press, 1972. – 488 p.
6. Text Analytics API. <https://azure.microsoft.com/ru-ru/services/cognitive-services/text-analytics/#overview>
7. Textanz. <https://textanz.en.softonic.com/>

Hrychanyuk A.A.,

Student of Lesya Ukrainka East European National University, allagrchanuyk@gmail.com

Verbytska A.E.,

PhD in Philological Sciences, Senior Lecturer at the Conversational English Department,

Lesya Ukrainka Eastern European National University, verbytska.anna@eenu.edu.ua

Ukraine, Lutsk

LINGUISTIC ECOLOGY OF NEWS ABOUT UKRAINE IN ENGLISH-LANGUAGE MEDIA

The concept of linguistic ecology and its basic terms have been analyzed in the article. The general characteristics of the linguo-ecological message are determined. On the basis of modern English-language mass media, fragments of articles from the 'News' section about Ukraine were analyzed. With the help of the Text Analytics API software, polarization of the headlines of articles about Volodymyr Zelensky's victory in the presidential election in Ukraine, as well as about the war in the East, was established. The analysis of frequency of use of tokens in these articles is made by using the Textanz software tool.

Key words: mass media, linguistic ecology, news, polarity, token, Ukraine.



УДК 811.161.2'373.2

Максимюк М.В.,

к.філол.н., викладач кафедри суспільних наук та українознавства ВДНЗ України
«Буковинський державний медичний університет», maksymjuk@ukr.net

Україна, м. Чернівці

АНТРОПОНІМИ ЯК МАРКЕРИ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ В «АЛЬТЕРНАТИВНІЙ ІСТОРІЇ» УКРАЇНИ ВАСИЛЯ КОЖЕЛЯНКА (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ «ЛЮДИНЕЦЬ ПАНА БОГА»)

Мета роботи – здійснити комплексний функціонально-стилістичний аналіз літературно-художньої антропонімії в романі В. Кожелянка «Людинець пана Бога», виявити особливості використання власних назв як маркера суспільного життя «альтернативної України» у творі письменника.

Методи: описовий і його основні прийоми: спостереження, інтерпретація та узагальнення; функціонально-стилістичний метод.

Власні назви у текстах романів В. Кожелянка репрезентують індивідуальний неповторний стиль письменника, виступають яскравими показниками специфіки онімного письма автора, творять неповторний онімний простір.

Ключові слова: «альтернативна історія», ономастикон, антропонім, постмодерністський текст, онім.

Літературна ономастика сьогодні є одним із популярних напрямів мовознавства. І це не випадково, адже дослідження функціонально-стилістичного навантаження власних назв у художньому творі допомагає краще зрозуміти задум письменника, ідейно-естетичну спрямованість тексту.

Постановка проблеми. Упродовж останніх десятиліть вивчення літературної ономастики стає все популярнішим напрямом мовознавства. Збільшується кількість дисертаційних досліджень, окремих публікацій науковців; коло письменників, чия творчість стає джерелом наукового аналізу, розширюється. У дисертаційних працях українськими ономастами проаналізовано особові імена в романах П. Загребельного, І. Ле, П. Панча [1], Г. Тютюнника й В. Земляка [2], Ю. Яновського [3], досліджено ономастикон художніх творів М. Хвильового [4], прозових творів В. Винниченка [5], функції антропонімів у сучасному українському сатиричному романі [6], антропонімію прозових творів В. Дрозда [7], П. Куліша [8], увагу науковців привертала літературно-художня антропонімія української драматургії XIX – XX ст. [9], особові імена в драматичних творах Лесі Українки [10], різножанрових творах Л. Костенко [11], поетичному ономастиконі творів Я. Славутича [12], власні назви в українській поезії II пол. XX ст. [13], традиції та новаторство української літературно-художньої антропонімії посттоталітарної доби (А. Вегеш) [14] тощо. Отже, літературна ономастика має сьогодні значні здобутки теоретичного та прикладного характеру. Проте онімія сучасної української постмодерністської літератури (і особливо прози) усе ще мало досліджена, онома-творчість чималої кількості авторів посттоталітарного періоду розглянута принагідно чи фрагментарно і не стала ще об'єктом комплексного аналізу. Зокрема, це стосується й творчості визначного українського письменника Василя Кожелянка, романи якого належать до кращих зразків сучасної української постмодерністської прози, а специфіка використання В. Кожелянком пропріальної лексики, на нашу думку, репрезентує особливості

вживання онімії в українській постмодерністській прозі загалом і насамперед у жанрі «альтернативна історія». Тому комплексний функціонально-стилістичний аналіз ономастикону його романів сприятиме глибшому розумінню особливостей онома-творчості як у сучасній українській постмодерністській прозі, так і в новітній літературі загалом. Саме це й зумовлює **актуальність** нашої роботи. **Мета роботи** – здійснити комплексний функціонально-стилістичний аналіз літературно-художньої антропонімії в романі В. Кожелянка «Людинець пана Бога», виявити особливості використання власних назв як маркера суспільного життя «альтернативної України» у творі письменника.

Виклад основного матеріалу. Роман «Людинець пана Бога» – чергова «альтернативна історія» від В. Кожелянка. Визначити жанр цього твору надзвичайно важко. Авторське визначення «роман» є доволі умовним. Твір складається із 17 епізодів, які поєднані між собою деякими спільними персонажами та наскрізним «україноцентризмом». Сама назва «Людинець» розшифрована автором як «звірінець для людей». І якщо вдаватися до таких високих категорій, як «художній простір» роману, то це такий собі «Людинець пана Бога», у центрі якого, звичайно ж, рідна Україна.

У романі можна знайти величезну кількість пародій на суспільних діячів як нещодавнього минулого, так і сьогодення. Деякі пізнаються одразу, інші – так і залишаються незрозумілими. Яскраво змальовано постає богема, включно навіть із самим автором, який в одному з епізодів розповідає героєві про свій попередній роман.

Літературно-художні антропоніми (ЛХА), зафіксовані в тексті роману «Людинець пана Бога», настільки ж різнопланові, як і загалом онімія романів Василя Кожелянка. Ця різноплановість, як і велика кількість онімів у романі, належить до специфічних рис онома-творчості письменника.

Суспільно-політичне життя України, описане в романі «Людинець пана Бога», доволі бурхливе. Цим пояснюється велика кількість власних назв для номінації

персонажів цієї сюжетної лінії. В. Кожелянко показує владну верхівку (*Президент, голова крайової управи Теодор Філько*), силову структуру (*голова Служби Національної безпеки України генерал-полковник Марко Пекельний, полковник Святослав Онукович, осавул Матвій Матвійчук*), ЗМІ, представників політичних партій та учасників виборчих перегонів (*голова Руху Народів, професор М. Хрущ-Кукурудзянський, вождь анархістів-махновців тов. Гуляйко, кандидат у Президенти харизматичний Марко Морозенко, кандидат-інтеррухвець Григорій Кручений*) та ін.

Для іменування *Президента України Ярослава Стеценка* В. Кожелянко використовує низку різних антропонімних найменувань. Зазвичай, у тексті роману для номінації цього персонажа фіксуємо відапелятивний антропонім *Президент*: «*Ти, крім казати правду, за своєю посадою мусиш ще щось мені радити, – м'яко перебив Чоботенка Президент*» [15, с.331]. Іменування персонажа за допомогою додавання до його прізвища та імені відапелятивних онімів *Президент, Президент України* робить вагомим його статус, займаючи посаду, аніж індивідуальність самої людини.

Онім *Ярослав Стеценко* – авторський, В. Кожелянко використовує ім'я *Ярослав* у поєднанні з алюзійним окаріональним прізвищем *Стеценко*. Прізвище *Стеценко* створене за зразком українського прізвищтворення, використано формант *-енко*, характерний для українських прізвищ. Цей ЛХА – алюзійний, перегукується з іменем відомого діяча ОУН Ярослава Стецька, ім'я *Ярослав* – алюзійне (асоціюється також і з іменем князя Ярослава Мудрого).

У минулому *Ярослав Стеценко* – «молодий генерал Корпусу військ спеціального призначення», він «розігнав цю галасливу і непрацездатну Верховну Раду, заарештував „зрадника України“ Горобця-Воробйова, який підступно закрався на посаду Президента України» [15, с.329].

Події роману розпочинаються 1991 року: «*Тривожним і невеселим видався День Незалежності України року одна тисяча дев'ятсот дев'яносто і першого*». Це – «ювілейна дата, бо 30 червня 1991-го виповнюється 50 років української самостійності», але «радості нема», пише В. Кожелянко. У державі «було неспокоїно»: «*впали ціни на цукор і впав курс української валюти – гривні, за тим поповзли догори ціни на харчі та інші, вкрай необхідні рядовому громадянину речі*». Наведений опис подій цілком реалістичний, можна навіть сказати – характерний для останніх десятиліть суспільного життя нашої держави. І цілком реалістичним виглядає подальший розвиток подій, як змальовано в тексті роману: «*цим відразу скористалась опозиція з так званого „Руху народів за перебудову і демократію“ й розгорнула шалену антиурядову пропаганду*» [15, с.226]. У зв'язку з таким становищем Президентів *Ярослава Стеценка* радять підписати указ про проведення виборів. Він це робить, але результат далекий від очікуваного. Радник Президента *Едвард Чоботенко* моделює такий варіант розвитку подій: «*Ти підпишеш указ, а нинішня Верховна Рада приймає закон про свободу політичних організацій, усі ці нинішні зграї опозиціонерів реєструються як політичні партії. Складають виборчі*

списки, кожний з них висуває свого лідера на посаду Президента і на березневі вибори виходить потужний блок О.У.Н. і безпартійних на чолі з Рятівником Нації Ярославом Стеценком та десятком дрібних партійок з антидержавними, антиукраїнськими програмами та десятком же гетьманчиків-вождиків з амбіціями запобігти Президентському кріслу» [15, с.333]. Тут, як і в інших романах, спостерігаємо один із улюблених прийомів ономатворчості В. Кожелянко – творення власних назв з апелятивів: *Ярослава Стеценка* названо *Рятівником Нації*. Подібні перифрази мають у собі певну оцінку, зокрема емоційну, і є образно-переносними описовими найменуваннями з потужним характеристичним потенціалом, а з огляду на їх поширеність в публіцистиці радянського періоду – також із алюзійним та асоціативним.

Варіант розвитку подій, який описує радник *Чоботенко* – лише «*один з можливих... До того ж найліпший*» [15, с.333]. Насправді ж (за текстом роману В. Кожелянко) «*лідери опозиції почали шукати шляхи до об'єднання*» і «*дійшли у той чорний для української справи день і згоди щодо єдиного кандидати у Президенти. Ним одностайно було названо порівняно молодого соціаліста із Січеслава Марка Морозенка*» [15, с.334]. Фіксуємо тут використання В. Кожелянком терміального ЛХА, запозиченого з народної творчості – *Морозенко*. Водночас цей онім – алюзійний. Якщо провести пара-лель із сучасним українським політичним життям, то цю власну назву можна трактувати інакше. *Морозенко* В. Кожелянко – натяк на лідера українських соціалістів *Олександра Мороза*. Спільним між персонажем роману та реальним політичним діячем є те, що вони обидва – соціалісти, *О. Мороз* також неодноразово був кандидатом на посаду президента України.

Фіксуємо на позначення названого вище персонажа й інші власні назви. Зокрема, використання виразно зневажливого прізвища *Відморозжений* (прізвищем таку трансформацію назвати важко) генералом *Марком Пекельним* допомагає авторові опосередковано показати його ставлення до конкурента чинного Президента: «*... виходить, що ці рухмани і їх Марко Відморозжений мають усі шанси перемогти*» [15, с.336]. Словник Л. Ставицької подає таке значення слова *відморозжений*: «*ВІДМОРОЖЕНИЙ, -а, -е; презирл. 1. жрм. Неемоційна, байдужа людина. 2. крим., жрм. Дивна; ненормальна (про людину)*» [16, с.87]. З огляду на контекст, у якому використано відапелятивний онім *Відморозжений*, можна сказати, що тут *відморозжений* вжито в 2-му значенні. Очевидно, що генерал *Пекельний* іменує *Марка Морозенка* прізвищем *Відморозжений* не стільки через власне ставлення до нього, а з огляду на ситуацію – адже такий онім використано під час розмови з Президентом *Ярославом Стеценком*, для якого *Марко Морозенко* – конкурент на президентських виборах.

Для номінації *Марка Морозенка* використано й низку інших власних назв. У доповіді начальника відділу аналітичних досліджень і прогнозування полковника Служби Святослава Онуковича *Морозенка* позначено додаванням до прізвища дескрипції *кандидат*, так само йменується і *Ярослав Стеценко*: «*У чому ж полягає причина такого можливого висліду виборів? По-перше, в приваб-*

ливості опозиційного блоку Р.У.Х. та такому ж блиску-чому іміджі кандидата Морозенка, по-друге, в недо-статній пропагандистській роботі правлячої партії О.У.Н. та цілком відсутній передвиборчій кампанії кан-дидата Стеценка» [15, с.339].

Також для називання цього персонажа автор активно послуговується апелятивними характеристичними номі-націями. Під час передвиборчої кампанії блок Р.У.Х. розколовся, з нього вийшли блоки «Демосоц» та «Інтер-рух», які розгорнули самостійну агітаційну кампанію. Блок «Демосоц» почав видавати «дуже радикальну ліву газету „Правда-матінка“», від неї «найбільше... діста-валося „цьому блазневі з блакитними очима, який їсть з руки генерала Стеценка” Маркови Морозенкови» [15, с.344]. Для блоку «Інтеррух» «основною мішенню» кри-тики «був Морозенко. В єврейських газетах його нази-вали „запеклим антисемітом”, у румунських – “слов’янським шовіністом”, у російських – “поріддям Сагайдачного”, у польських – “Залізняком і гайдама-кою”, в мадярських – “агентом словацької і румунської розвідок” і так далі» [15, с.347]. В. Кожелянко викорис-товує для номінації-характеристики апелятиви, які, не будучи власними назвами, усе ж, входячи в мікрокон-текст оніма, творять повнішу характеристику, передають у такий спосіб оцінку поіменованого персонажа іншими, тими, хто так його називає, у цьому випадку – оцінку політичними противниками, представниками блоків во-рожих кандидатів. Сам автор тут же іронічно зауважує: «Бідний Морозенко ще нічого не зробив у своєму житті, а тут така історична слава!» [15, с.347]. Зрештою, використання характеризуальної апелятивної лексики покликане передати пародійність описуваного явища, до речі, В. Кожелянкові не довелося навіть вигадувати – досить уважно поспостерігати за парламентськими чи президентськими виборами в Україні, щоб у цьому пе-реконатися.

Силкові структури також представлені в романі В. Кожелянка. Власні назви для іменування персонажів-силовиків доволі колоритні. Фіксуємо такі наймену-вання персонажів: *голова Служби національної безпеки України генерал-полковник Марко Пекельний, осаул СНБ Матвійчук, начальник управління СНБ генерал Кушніренко, начальник ВАДП полковник СНБ Свя-тослав Онукович* та ін. Наведені ЛХА створені за зраз-ками реальних, виконують у тексті роману інформа-ційно-характеристичну (окрім іманентної номінативної) функцію.

Цікавим у цьому ряду онімів є антропонім *Марко Пекельний*. Цю власну назву можна було б вважати за-позиченою з фольклору (порівн. Марко Проклятий), але прізвище в персонажа В. Кожелянка інше – *Пекельний*. Воно, до речі, обігране в тексті: «– До предків його, у пекл... – він раптом осікся, згадавши, який прямий сто-сунок має пан генерал до згаданого похмурого місця» [15, с.261]. Отже, письменник відновлює у такий спосіб доонімну семантику найменування персонажа.

Для іменування цього персонажа В. Кожелянко ви-користовує також антропонімоформулу ім’я+по батькові *Марко Лаврентійович*. У читача, ознайомленого бодай у загальних рисах з історією СРСР, одразу виникне асо-ціація з Лаврентієм Берією, адже Марко Пекельний, як і

історична особа, працює в спецслужбі. Алюзійності сприяє використання В. Кожелянком у називанні персо-нажа імені по батькові *Лаврентійович*, яке наштотує на думку про «спадковість» заняття персонажа роману «Людинець пана Бога».

Серед онімів на позначення силовиків варто відзна-чити доволі оригінальний онім – алюзивний в контексті твору – антропонім *Святослав Онукович*. Цей онім впе-рше на сторінках роману з’являється на позначення ав-тора «Довідки щодо так званого терористично-полі-тичного формування „Онуки Святослава»» [15, с.240-247]. *Святослав Онукович* – начальник Відділу аналіти-чних досліджень і прогнозування, полковник СНБ. Антропонім *Святослав Онукович* певною мірою можна співвіднести з назвою «терористично-політичного фор-мування „Онуки Святослава»», щоправда, поіменованій так персонаж належить до іншої суспільної групи, антагоністичної – адже він полковник Служби націо-нальної безпеки України.

Самі ж керівники організації «Онуки Святослава» на-звані В. Кожелянком іменами, характерними для «кня-жої доби» – *Вогнеслав, Мечислав, Ратобор*. Утім, пер-сонажі, названі в тексті роману такими славними іменами, які пасували б воїнам, витязям, не дуже їм від-повідають, і зіставлення імен з описом зовнішності «во-ждів» викликає в читача іронічну посмішку (порівн.: «Один з них був низького зросту, широкоплечий і дебе-лий, другий – високий і худий, третій – середнього зро-сту і статури» [15, с.358]; «Авторівій... побачив, що всі три вожді мають голени голови з “арійським оселед-цем” і такі ж “арійські” звислі вуса. Причому природ-ньо такий вигляд сприймався лише на Вогнеславові, ре-шта двоє мали вигляд більше кумедний, ніж грізний: Мечислав виявився рудим, як клоун, а Ратобор мав схи-льність до облисіння, тому “оселедець” у нього був то-неньким і колим, а вуса якісь засмоктані» [15, с.360]).

Фіксуємо в романі використання В. Кожелянком алюзійного антропоніма *Михайл Гробачов*. В. Кожелянко творить ім’я свого персонажа, дещо змінюючи власну назву на позначення реальної історичної особи. Онім *Михайл Гробачов* викликає в читача згадку про першого Президента Радянського Союзу Михайла Горбачова. Сприяє цьому як транскрипція особового імені (*Михайло* – *Михайл*), так і обігрування реального прізвища (*Горбачов* – *Гробачов*). Проста метатеза в корені прізвища перетворює його на промовисте ім’я, вну-трішня форма якого сприймається як «ознака, пов’язана з іменуванням і образотворенням» [17, с.34]. Окрім того, письменник використовує стійкі конотації реального прізвища: Михайла Горбачова вважають тим, хто поклав хрест на існуванні Радянської імперії.

У романі «Людинець пана Бога» антропонімом *Ми-хайл Гробачов* поіменованій «прогресивний Президент» Росії [15, с.264]. Він «вперто намагається змінити си-туацію в цій країні. Його першорядним завданням є збе-регити територіальну цілісність Росії і запобігти наби-раючому силу сепаратизму в Сибіру, на Уралі та Далекому Сході» [15, с.264]. Тобто, у романі В. Коже-лянка, Президент дружньої Україні Росії намагається зберегти цілісність своєї держави, і хоче умовити украї-нську владу «вивести свої війська» з Кубансько-Донсь-

кої республіки. Проте, як зауважує «голова Служби національної безпеки України генерал-полковник Марко Пекельний», «українським національним інтересам» більше відповідає не «хай номінально, але цілісна Росія – від Кубані до Владивостока», а «Московське царство у кордонах XV ст. та утворення нових суверенних держав: Уральської конфедерації, Сибірського ханства та Далекосхідної республіки» [15, с.265]. Тому під час візиту Президента Росії Михайла Гробачова до дружньої КДР керівництво СНБ організовує «теракт, замаскований під нещасний випадок», результатом стає загибель Президента Росії. «Політичні наслідки вбивства Президента Гробачова» «були прогнозовані»: Росія стає державою в межах Московського царства, «державотворення на Волзі, Уралі, в Сибіру та на Далекому Сході набрали незворотного характеру» [15, с.267].

Трапляється в романі й низка антропонімів, які є інформаційно-характеристичними, національно значущими та соціально значущими. Зокрема, багато таких онімів серед антропонімів «заднього плану», тобто власних назв на позначення персонажів другорядних, часто й епізодичних.

Обіграє В. Кожелянко на національному ґрунті ім'я та прізвище кандидата в Президенти **Григорія Крученого**. Він став «першим номером» у виборчому списку «Інтерруху», «як також кандидатом у Президенти України». **Григорій Кручений** – «поважний чоловік без певних занять, зате із багатою біографією» [15, с.345]. Наведена в постмодерній манері характеристика гармоніє з доонімною семантикою прізвища героя, реанімує його поняттєвість, переконує, як слушно зауважила М. Голянич, що внутрішня форма – це «згорнуте судження про певну відмітну ознаку об'єкта» [17, с.250].

В. Кожелянко вдало вводить у тканину тексту обігрування цього антропоніма, творячи варіанти імені та прізвища за зразками іменотворення різних національностей. Ці різні варіанти використовує персонаж для самоназивання, ідентифікуючи себе через ім'я та прізвище з тією чи іншою нацією, а зрештою, це жонглювання іменем підсилює і внутрішня форма прізвища (корінь *круч.* → крутити, крутитися, викручуватися). Чим не збірний образ сучасного кандидата на посаду: від щонайменшої до президентської! Так, «у Чернівцях на мітингу, організованому Товариством румунської культури» він називає себе по батькові «чистокровним румуном», «справжнє ім'я» його – «Григоріу Круча». Промовляючи в Одесі перед єврейською громадою, заявляє: «моє справжнє ім'я – Герш Крученхайм». Членів Товариства польської культури у Львові переконує: «Моє ім'я – Грігоріус Кручевські. Я – шляхтич». У Таганрозі перед «Русскою громадою Півдня України» говорить: «... я руский, ... моє справжнє ім'я – Грігорій Євсєіч Кручюних, я – собиратель земель руских» [15, с.348-349]. Творення варіантів оніма за допомогою перекладу його різними мовами з орієнтацією на фонетико-морфемну структуру інших мов також належить до улюблених прийомів ономавторення В. Кожелянка.

Висновки. Вважаємо, що дослідження ономастикону романів В. Кожелянка не лише показує особливості «ономастичного почерку» письменника, а й сприятиме

глибшому розумінню особливостей ономавторчості в сучасній українській постмодерністській прозі.

Перспективою дослідження вбачаємо вивчення онімій постмодерністського тексту з погляду лінгвістики тексту (спосіб введення імені в текст, зміна онімного статусу власної назви в тексті, семантичне збагачення пропріативів на виході з тексту тощо).

Література

1. Триценко П.Б. Власні назви як засіб стилізованості в українській історичній прозі другої половини ХХ ст. (на матеріалі романів про Б. Хмельницького): автореф. дис.... канд. філол. наук; 10.02.01 – українська мова / П.Б. Триценко. – К., 1998. – 16 с.
2. Соколова А.В. Онімичний аспект проблеми ідіостилію письменника (на матеріалі зіставлення антропонімій у романах Григорія Плітунника «Вир» і Василя Земляка «Лебедина зграя»): дис.... канд. філол. наук; 10.02.01 – українська мова / А.В. Соколова. – Ізмаїл, 2003. – 254 с.
3. Шотова-Ніколенко Т.В. Онімний простір романів Ю.І. Яновського: автореф. дис.... канд. філол. наук; 10.02.01 – українська мова / Т.В. Шотова-Ніколенко; Одес. нац. ун-т ім. І.І. Мечникова. – Одеса, 2006. – 21 с.
4. Усова О.О. Ономастикон художніх творів Миколи Хвильового: автореф. дис.... канд. філол. наук; 10.02.01 / О.О. Усова. – Донецьк, 2006. – 19 с.
5. Лукаш Т.П. Ономастикон прозових творів В. Винниченка: автореф. ... канд. філол. наук; 10.02.01 – українська мова / Т.П. Лукаш. – Дніпропетровськ, 1997. – 17 с.
6. Кричун А.П. Функції антропонімів у сучасному українському сатиричному романі: автореф. дис.... канд. філол. наук; 10.02.01 / Людмила Петрівна Кричун. – Кіровоград, 1998. – 16 с.
7. Шестопалова А.Д. Специфіка антропонімів у химерній прозі (на матеріалі творчості В.Т. Дрозда): автореф. дис.... канд. філол. наук; 10.02.01 – українська мова / А.Д. Шестопалова. – Одеса, 2006. – 19 с.
8. Климчук О.В. Літературно-художній антропоніміон П. Куліша: склад, джерела, функції: автореф. дис.... канд. філол. наук; 10.02.01 – українська мова / О.В. Климчук; Ужгород. нац. ун-т. – Ужгород, 2004. – 19 с.
9. Попович А.С. Мовностилістичні особливості української сатирично-гумористичної прози (на матеріалі романів Є. Гуцала та О. Чорногуза): дис.... канд. філол. наук; 10.02.01 – українська мова / А.С. Попович. – К., 2001. – 200 с.
10. Крученкова П.І. Ономастика драматичних творів Лесі Українки: автореф. дис.... канд. філол. наук; 10.02.01 – українська мова / П.І. Крученкова; Одес. нац. ун-т ім. І.І. Мечникова. – Одеса, 2001. – 20 с.
11. Мельник М.Р. Ономастика творів Ліни Костенко: Дис.... канд. філол. наук; 10.02.01 – українська мова / Мирослава Романівна Мельник. – Одеса, 1999. – 195 с.
12. Селівєрстова А.І. Ономастикон у поетичному ідіології Яра Славутича: дис.... канд. філол. наук; 10.02.01 – українська мова / А.І. Селівєрстова. – Х., 2003. – 296 с.
13. Хлестун І.В. Власна назва в українській поезії II пол. ХХ ст. (семантико-функціональний аспект): автореф. дис.... канд. філол. наук; 10.02.01 / Ірина Валентинівна Хлестун. – К.: Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова, 2006. – 27 с.
14. Вегеш А.І. Традиції та новаторство української літературно-художньої антропонімії посттоталітарної доби: автореф. дис.... канд. філол. наук; 10.02.01 / А.І. Вегеш. – Івано-Франківськ, 2010. – 19 с.

15. Кожелянко В. Людинець пана Бога / В. Кожелянко // Кожелянко В. Дефіляда. Романи. – Львів: Кальварія, 2007. – С.225-381.

16. Ставицька Л. Короткий словник жаргонної лексики української мови: Містить понад 3200 слів і 650 стійких словосполучень / Леся Ставицька. – К.: Критика, 2003. – 336 с.

17. Толянич М.І. Внутрішня форма слова і дискурс: Монографія / М.І. Толянич. – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ІІІІ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2008. – 296 с.

References

1. Hrytsenko T.B. *Vlasni nazvy yak zasib styletvorennia v ukrainskii istorichnii prozi druhoi polovyny XX st. (na materialii romaniv pro B. Khmelnytskoho): avtoref. dys. ... kand. filol. nauk;* 10.02.01 – *ukrainska mova* / T.B. Hrytsenko. – K., 1998. – 16 s.

2. Sokolova A.V. *Onimichnyi aspekt problemy idiosyliu pyssmenyka (na materialii zistavlennia antroponimii u romanakh Hryhoriia Tiutiunnyka «Vyr» i Vasylia Zemliaka «Lebedyna zghiraia»): dys. ... kand. filol. nauk;* 10.02.01 – *ukrainska mova* / A.V. Sokolova. – Izmail, 2003. – 254 s.

3. Shotova-Nikolenko H.V. *Onimnyi prostir romaniv Yu.I. Yano-vskoho: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk;* 10.02.01 – *ukrainska mova* / Hanna Vasylivna Shotova-Nikolenko; Odes. nats. un-t im. I.I. Mechnykova. – Odesa, 2006. – 21 s.

4. Usova O.O. *Onomastykon khudozhnikh tvoriv Mykoly Khvylovoho: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk;* 10.02.01 / O.O. Usova. – Donetsk, 2006. – 19 s.

5. Lukash H.P. *Onomastykon prozovychi tvoriv V. Vynnychenka: avtoref. ... kand. filol. nauk;* 10.02.01 – *ukrainska mova* / H.P. Lukash. – Dnipropetrovsk, 1997. – 17 s.

6. Krychun L.P. *Funktsii antroponimiv u suchasnomu ukrainskomu satyrychnomu romanii: avtoref. dys... kand. filol. nauk;* 10.02.01 / Liudmyla Petrivna Krychun. – Kyrovohrad, 1998. – 16 s.

7. Shestopalova L.D. *Spetsyfika antroponimiv u khymernii prozi (na materialii tvorchosti V.H. Drozda): avtoref. dys... kand. filol. nauk;* 10.02.01 – *ukrainska mova* / L.D. Shestopalova. – Odesa, 2006. – 19 s.

8. Khymchuk O.V. *Literaturno-khudozhnii antroponimikon P. Kulisha: sklad, dzhherela, funktsii: avtoref. dys... kand. filol. nauk;* 10.02.01 – *ukrainska mova* / O.V. Khymchuk; Uzhhorod. nats. un-t. – Uzhhorod, 2004. – 19 s.

9. Popovych A.S. *Movnostylistichni osoblyvosti ukrainskoi satyrychno-humorystichnoi prozy (na materialii romaniv Ye. Hutsala ta O. Chornohuza): dys. ... kand. filol. nauk;* 10.02.01 – *ukrainska mova* / A.S. Popovych. – K., 2001. – 200 s.

10. Krupenova T.I. *Onomastyka dramatychnykh tvoriv Lesi Ukrainky: avtoref. dys... kand. filol. nauk;* 10.02.01 – *ukrainska mova* / Tetiana Ivanivna Krupenova; Odes. nats. un-t im. I.I. Mechnykova. – Odesa, 2001. – 20 s.

11. Melnyk M.R. *Onomastyka tvoriv Liny Kostenko: Dys... kand. filol. nauk;* 10.02.01 – *ukrainska mova* / Myroslava Romanivna Melnyk. – Odesa, 1999. – 195 s.

12. Seliverstova L.I. *Onomastykon u poetichnomu idiolekti Yara Slavutycha: dys. ... kand. filol. nauk;* 10.02.01 – *ukrainska mova* / L.I. Seliverstova. – Kh., 2003. – 296 s.

13. Khlystun I.V. *Vlasna nazva v ukrainskii poezii II pol. KhKh st. (semantiko-funktsionalnyi aspekt): avtoref. dys... kand. filol. nauk;* 10.02.01 / Iryna Valentynivna Khlystun. – K.: Natsionalnyi pedahohichnyi universytet im. M.P. Drahomanova, 2006. – 27 s.

14. Vehesh A.I. *Tradysii ta novatorstvo ukrainskoi literaturno-khudozhnoi antroponimii posttotalitarnoi doby: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk;* 10.02.01 / A.I. Vehesh. – Ivano-Frankivsk, 2010. – 19 s.

15. Kozheliianko V. *Liudynets pana Boha / V. Kozheliianko // Kozheliianko V. Defiliada. Romany. – Lviv: Kalvariia, 2007. – S. 225-381.*

16. Stavytska L. *Korotkyi slovnyk zharhonnoi lekshyky ukrainskoi movy: Mistyt ponad 3200 slov i 650 stiiikykh slovospoluchen / Lesia Stavytska. – K.: Krytyka, 2003. – 336 s.*

17. Holianych M.I. *Vnutrishnia forma slova i dyskurs: Monohrafiia / M.I. Holianych. – Ivano-Frankivsk: Vydavnycho-dyzainerskyi viddil TsIT Prykarpatskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stefanyka, 2008. – 296 s.*

Maksymyuk M.V.,

Ph.D. in Philology, Teacher in the Department of Social Sciences and Ukrainian Studies, Higher State Educational Establishment of Ukraine "Bukovinian State Medical University", maksymjuk@ukr.net

Ukraine, Chernivtsi

ANTHROPONYMS AS MARKERS OF SOCIO-POLITICAL LIFE IN THE «ALTERNATIVE HISTORY» OF UKRAINE OF VASYL KOZHELYANKO (BASED ON THE NOVEL «MAN OF GOD»)

The purpose of the work is to carry out a complex functional and stylistic analysis of literary and artistic anthroponymy in V. Kozheliianko's novel «Man of God», to identify features of the use of proper names as a marker of public life «alternative Ukraine» in the writer's work.

Methods: descriptive and its main techniques: observation, interpretation and generalization; functional and stylistic method.

Proper names in the texts of V. Kozheliianko's novels represent the individual unique style of the writer, act as bright indicators of the specificity of the author's anonymous writing, create a unique anonymous space.

Key words: «alternative history», onomasticon, anthroponym, postmodern text, onym.

УДК 821.161.2-4.09Стеф

Никифорок Т.М.,

к.філол.н., викладач кафедри суспільних наук та українознавства Вищого державного навчального закладу України
«Буковинський державний медичний університет», kyryluk235@ukr.net

Україна, м. Чернівці

РЕЦЕНЗІЯ ТВОРЧОСТІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА У ЕСЕЇСТИЦІ Ю. СТЕФАНИКА

Дослідження наукового внеску Ю. Стефаника в літературу України ХХ століття у збірці статей та нарисів «Моїм синам, моїм приятелям». Мета дослідження: визначити місце наукової діяльності Ю. Стефаника в українській літературі, критиці та з'ясувати значення його внеску в розуміння літературного процесу в Україні у ХХ столітті, вивчення життя та творчості В. Стефаника. Методи дослідження: порівняльно-історичний, біографічний, описовий, естетично-функціональний, порівняльно-типологічний метод, аналізу та синтезу, індукції та дедукції, метод збору, відбору та узагальнення інформації. Наукова новизна дослідження полягає у демонстрації нового, незалежного погляду Ю. Стефаника у дослідженні життя і творчості В. Стефаника.

У нарисах «Трагедія та тріумф роду Стефаників», «Стефаник – яким він був насправді», «Серце» Ю. Стефаник дослідив звичаї, традиції родини Стефаників, що передавалися з покоління в покоління, намагався визначити, де правда, а де неправда в літературі про життя і творчість В. Стефаника.

Ключові слова: критик, мемуарист, Ю. Стефаник, В. Стефаник, рецензія.

Творча спадщина Юрія Стефаника представлена вибірково у книжці «Моїм синам, моїм приятелям» (Едмонтон – Торонто, 1981). На думку Федора Погребенника, цю книгу можна умовно поділити на кілька ліній «науково-критичної праці вченого: 1. Дослідження і видання творчості В. Стефаника як основна сфера вияву творчих зусиль автора; студії над спадщиною Леся Мартовича, видання його творів у 3-х томах, що дали поштовх для продовження зусиль наступних літературознавців» [8, с.8]. 2. Друга частина його творчої спадщини охоплює нариси, статті, рецензії, що стосуються доробку українських письменників діаспори.

Постановка проблеми. Актуальність статті зумовлена недостатністю висвітлення теми, пов'язаної з вивченням ролі літературознавчих досліджень Ю. Стефаника. Дотепер не зібрано й всебічно не проаналізовано літературознавчі студії Юрія Стефаника, присвячені В. Стефанику. Що ж стосується пошуків вченого у дослідженні життя і творчості Василя Стефаника то, хоча вони й викликали резонанс у науковому світі, починаючи від часу своєї появи, й на них покликалися й покликається багато вчених, інколи замовчували ці праці, та все ж донині вони залишилися без повноцінного аналізу.

Наукова новизна дослідження полягає в демонстрації нового, незалежного погляду на творчість В. Стефаника. Представлення аналіз та вивчення крізь призму літературознавчого дослідження Юрія Стефаника, що не розминається з істиною.

Мета дослідження: визначити місце наукової діяльності Ю. Стефаника в українській літературі, критиці та з'ясувати значення його внеску в розуміння літературного процесу в Україні у ХХ столітті, вивчення життя та творчості В. Стефаника.

Виклад основного матеріалу. Найбільша частина спадщини Ю. Стефаника присвячена дослідженню життя і творчості В. Стефаника, статті: «Дещо про листування

В. Стефаника», «Перше кохання В. Стефаника», «В. Стефаник (спроба біографії)», «У сторіччя народин В. Стефаника», «Франко і Стефаник», «Трагедія і тріумф роду Стефаників», «Стефаник – яким він був насправді», «Герої В. Стефаника в дійсності», «Нетоптаним шляхом».

Творчість В. Стефаника – видатного новеліста кінця ХІХ–ХХ століття – визначне явище в історії української літератури. Своїми творами він посідає почесне місце серед видатних новелістів світу. За словами Миколи Ляшка, багато сторінок його новел «... так вражають, що здається руками Стефаника водила ніжна і безстрашна рука Тараса Шевченка або В. Стефаник писав ці сторінки з таким почуттям, неначе пише вперше і востаннє» [1, с.7].

Про Василя Стефаника існує вже досить велика наукова література. Це численні монографії, статті та розвідки як авторів в Україні, так і авторів у діаспорі, в багатьох слов'янських країнах.

Тематику зацікавлення особистістю В. Стефаника можна умовно визначити так:

1. Доробки із доміантою біографічних даних про В. Стефаника: Ярема Гоян «Дорога (Літературний портрет В. Стефаника)», Мирослав Попадюк «Імена», Ярослав Ярош «Жив із Богом в серці», Роман Піхманець «Іван Франко поставив мене малим наслідником своїм» (Василь Стефаник)», Віталій Фіглевський «Любий доктор» Василя Стефаника», Любомир Сенік «Василь Стефаник: погляд крізь століття»;

2. Спостереження із доміантою досліджень творчості Василя Стефаника: Ірина Букса «Творчість та словник малозрозумілих слів Василя Стефаника», Лідія Ковалець «Трагедія дитини у творчості В. Стефаника», «Оцінка творчості В. Стефаника в українській літературній критиці Канади» Івана Руснака.

3. Дослідження епістолярної спадщини В. Стефаника Роман Піхманець «Повернення до себе (Над листами Василя Стефаника)».

4. Переклад творчості В. Стефаника і визначення манери творчості Роман Ткаченко «Перекладацтво В. Стефаника та український декаданс»;

5. Мова творчості В. Стефаника: Лідія Дорошко «Слово, сказане самим буттям (Природа слова В. Стефаника)», Надія Бабич «Психологізм новел В. Стефаника засобами фразеології».

Практичного засвоєння творчості В. Стефаника на уроках української літератури у школі торкається Ірина Букса у посібнику «Творчість та словник малозрозумілих слів Василя Стефаника». Розглядається ряд питань:

1. Фальсифікація творчості В. Стефаника радянськими критиками;
2. Загальний огляд перших перекладів новел В. Стефаника на польську мову;
3. Поради щодо вивчення вибраних творів В. Стефаника («Самому собі», «Новина», «Камінний хрест»);
4. Літературний монтаж;
5. Приклади з'ясування Стефаникових діалектизмів;
6. Словник малозрозумілих слів.

Стаття «Трагедія і триумф роду Стефаників», присвячена пам'яті брата Юрія Стефаника Семена Стефаника, написана і опублікована у 1971 році. Композиційно складається зі вступу і чотирьох частин. Юрій Стефаник поставив собі за мету відродити корені Стефаників, тобто відкрити всю історію формування і загартування роду відомого на той час письменника. Дуже добре, коли людина пам'ятає всіх своїх предків, знає їх побут, життя, дії в тих чи інших ситуаціях, та зі свого погляду може оцінити, чогось навчитися і зробити певні висновки.

Цінність цієї статті в тому, що тут у подробицях розповідається про предків Василя Стефаника, а також у тому, що для своїх нащадків Василь Стефаник написав велику історію їх роду, за що вони будуть йому безмежно вдячні. Оскільки Ю. Стефаник звертається і до побуту, а щоденне життя так чи інакше фіксує історичну мить, яка у свою чергу не оминула і наших предків і власне, це цікавить кожну людину. У статті детально описується влада на селі, прихід козаків і заселення ними нових територій, життя і праця на панщині.

Ця стаття дала нам можливість встановити родові походження деяких сімей у селі Стецева, що межує із Русовом і на кілька років стало рідним селом, а можливо і на все життя для Василя Стефаника.

Поштовхом до того, що Юрій Стефаник написав цю розвідку, стало те, що досі багато вчених-біографів бралося написати біографію В. Стефаника, але дуже часто вони піддавалися впливу легенд, що на сьогодні склалися, іноді ця інформація була неповною, тому його метою є навести деякі цифри, координати, дати. Юрій Стефаник вказує, що в есеї «Трагедія і триумф роду Стефаників» розкаже історію цього селянського роду, «описуючи події, що в основі напевне правдиві, проте в деталях можуть входити в замірачі роками легенди» [8, с.87].

І знову ж таки Ю. Стефаник своїми фактами відроджує передісторію написання новел, дає пояснення деяким фрагментам, вміщеним в новелі, наприклад, фрагмент пісні «З Запоріжжя виїжджає», вміщений у новелі

«Вона – земля», де близько 1792 року Теодор Стефаник привіз із собою був із козаччини, або можливо це про нього склали. Саме тоді приїхали три козаки Стефаники. Один з яких поселився у Стецеві, де досі живуть його нащадки. І справді, неподалік від того місця, де стояла резиденція о. Кирила Гаморака, живе сім'я Стефаників. А Тодора і його потомків русівчани назвали «басарабами», можливо тому, на думку Ю. Стефаника, що вони не дуже знали географію.

Тодор одружився і в нього народжувалися самі дочки, згодом Бог дав йому сина, і дружина Тодора продала Луку через двері, а купила через вікно, щоб не хворів. Лукин (так по-русівськи буде) вдавсь до панів і дуже знущався із своєї дружини, а згодом і помер, залишив свого чорного коня, яким часто любив гарцювати. І так залишився син Семен, а в цій хаті і народився у Семена і Оксани син Василь. «Проте триумф роду Стефаників прийшов трохи пізніше, прийшов аж тоді, коли син Семенів і внук Лукинів почав у 1897 р. друкувати свої маленькі новелі. Аж тоді пам'ять про страшного «атамана» почала помалу вмирати. А сьогодні постать трагічного Тодорового сина в селі забута, зате його внуком Василем Семена Проданового, русівчани гордяться, як і його музеєм, директором якого є син письменника Кирило. Це Василь Стефаник зробив ім'я рідного села відомим широко по всій Україні» [8, с.98].

І справді, коли заходиш у село Русів, запитуєш, де садиба Василя Стефаника, то люди знають і навіть готові допомогти, щось розповісти і підвести до садиби роду Стефаників.

Василь Косташук, коли писав біографію, то писав, що Марія – дружина Лукина, – не встигла підготувати обід, і пішла набирати ріща і одна вітка вдарила їй в око і вибила око. Але то Лукин вдарив Марію гарапником, і одна петля потрапила в око і Марія залишилася без ока. Таким чином, Юрій Стефаник намагається встановити родову правду.

Власне кажучи, В. Стефаник здебільшого цих персонажів описав у своїх новелах.

Саме у статті «Стефаник – яким він був насправді» показано мету, заради якої Юрій Стефаник писав усі попередні і усі наступні статті. Прагнення правди, саме та причина, через яку він не набув популярності в суспільстві. На початку статті Юрій згадав про монографію Луки Луціва «Василь Стефаник – співець української землі». Він писав, що Лука Луців – невтомний і дуже заслужений дослідник української літератури, автор багатьох літературних робіт, зокрема товстих монографій про М. Шашкевича, Т. Шевченка, І. Франка, О. Кобилянську. Саме його роботи, як і найповніша про В. Стефаника, відзначаються науковою об'єктивністю, аналітичною спостережливістю і, врешті, майже унікальною солідністю у збиранні і показі матеріалів.

Саме і його монографія, на думку Ю. Стефаника, є підручним матеріалом, без якого не може обійтися жоден стефаникознавець.

«У своєму вступі “Замість передмови”», що має форму діалогу, д-р Луців стверджує устами свого співроз-

мовника мету монографії:

«Бачу, що твоя праця матиме полемічний характер, бо ти будеш спростовувати те все, що невірною понаписували советські критики про автора "Синів"».

У відповіді на цей коментар автор підтверджує думку співрозмовника і наводить докази, чому саме така монографія потрібна:

«Українська наука у вільному світі мусить заперечувати всі неправди, які друкуються під російською займанщиною про українські справи, хоч авторами цих фальшивок часто бувають і українці, що по волі чи поневолі стараються приподобатися Москві» [8, с.100]. Як бачимо, Лука Луців насмілювався сказати те, про що багато українських критиків не мали сміливості сказати у свій час.

Юрій Стефаник впевнений, що творчість В. Стефаника, як і інших представників української культури, «...в Україні таки добре підстрижена, підмальована, не раз і пофальшована до тої міри, що нагадує радше канадського чи американського мерця, що лежить на катафальку» [8, с.100]. Як приклад Юрій Стефаник наводить видання творів і листів В. Стефаника у 3-х томах Видавництва Академії Наук Української РСР в роках 1949–1954.

У нарисі «Серце», що складається із двох частин, другу частину цілком пропущено, бо з «советської точки зору, – автор присвятив її "неблагонадійним" людям» [8, с.100].

І так у Юрія Стефаника ще є багато припущень щодо сфальсифікованості біографічних та творчих здобутків В. Стефаника. Досить вміло показано метод, яким діє Лука Луців. Він цілком спокійно і безпристрасно цитує фальшивки, а потім показує: тут – правда, тут – півправа, а тут – повне фальшування. Луців подає фальсифікацію новели «Палій», героя якої сам Стефаник називає «пролетарем». «Українська підсоветська критика таки частенько порівнює це оповідання з повістю Коцюбинського "Фата-моргана" і підкреслює, мовляв, їх обох повну згідність з марксо-ленінською ідеологією. Ні! – заперечує Луців» [8 с.101].

«Д-р Луців дуже сумлінно виловлює фальшування українських підсоветських критиків, хоч і становище його до тих "приподобників" Москви не так осудливе, як радше поблажливе» [8, с.101].

Юрій Стефаник переконаний, що хоч Москва і намагається заставити собі служити твори Шевченка, Лесі Українки, вони навіть у тому спотвореному вигляді, в якому їх подають, служать українському народові, а не ворогові, що хоче його знищити і стерти з лиця землі.

«Тому не заважаємо ствердити, що монографія д-ра Луціва має велике значення не тільки зібраними в ній матеріалами, але й правдивим висвітленням життя і творчості одного з видатних українських письменників, сторіччя народження якого ми святкували минулого року. Коли вона й не матиме великої популярності в еміграції, – В. Стефаник, як відомо, непопулярний письменник, – вона напевне викличе заслужену сенсацію в Україні так, як сенсацію викликала там монографія Ольги Косач-Кривинюк про Лесю Українку. Бо наш народ в Україні спрагнений правди, саме тому за правду, за щирі і не підфарбовану правду належить наш дозе-

мний поклін авторові монографії про Василя Стефаника» [8, с.102].

Як бачимо, Юрій Стефаник всім своїм єством прагнув правди, якої віддавна так потребує український народ, проте не всі верстви суспільства хочуть такої правди і у свою чергу вони створюють свою правду на догоду, бо вони не потребують істини, що заперечуватиме їх власно створене правдиве єство. Ця проблема, на жаль, є актуальною, вічною і нерозв'язаною, тому, напевне, шукати правди, прийнятної для всіх у цьому світі, марно, тому що кожна особистість вже створила свою правду і діє відповідно до її вимог і непохитних законів.

У нарисах Ю. Стефаника «Трагедія і триумф роду Стефаників», «Стефаник – яким він був насправді», «Серце» Ю. Стефаник відроджує історію свого роду, розповідає про появу перших Стефаників у с. Русів, звичай традиції, які передавалися з покоління у покоління, намагається визначити де правда, а де фальш у літературі про життя і творчість В. Стефаника.

Література

1. Букса І. Творчість та словник малозрозумілих слів Василя Стефаника: Монографія. – К.: Смолоскуп, 1996. – 128 с.
2. Гоян Я.П. Дорога: Літ. портрет Василя Стефаника. – К.: Веселка, 2003. – 70 с.
3. Климовий Юрій. Моїм синам. Моїм приятелям: статті та есеї (To my sons, and to my friends: articles and essays). – Торонто, 1981. – 533 с.
4. Піхманець Р. Повернення до себе (Над листами Василя Стефаника) // Дзвін. – 2008. – № 5-6. – С.121-139.
5. Погребенник Ф.П. В. Стефаник і родина Кирила Гаморака. – Снятин: ПрутПринт, 2000. – 72 с.
6. Попадюк М. Імена. – Снятин: Фірма «ПрутПринт», 1999. – 128 с.
7. Попадюк М. Молодший зі Стефаників // Голос Покуття. – 2009. – 24-30 липня. – С. 7.
8. Стефаник Ю.В. Роздуми про батька. Статті про В. Стефаника. Листи в Україну / Упоряд., вступ. ст. Ф. Погребенника. – К.: Крилиця, 1999. – 223 с.
9. Ткаченко Р. Перекладацтво В. Стефаника та український декаданс // Слово і час. – 2000. – № 2. – С.52-58.

References

1. Buksa I. Tvorchist ta slovnyk malozrozumylykh sliv Vasylya Stefanyka: Monohrafiia. – K.: Smoloskyp, 1996. – 128 s.
2. Hoian Ya.P. Doroha: Lit. portret Vasylya Stefanyka. – K.: Veselka, 2003. – 70 s.
3. Klymovyi Yuriy. Moim synam. Moim priyateliam: statyi ta esei (To my sons, and to my friends: articles and essays). – Toronto, 1981. – 533 s.
4. Pikhmanets R. Povernennia do sebe (Nad lystamy Vasylya Stefanyka) // Dzvin. – 2008. – № 5-6. – S. 121-139.
5. Pohrebennyk F.P. V. Stefanyk i rodyna Kyryla Hamoraka. – Sniatyn: PrutPrynt, 2000. – 72 s.
6. Popadiuk M. Imena. – Sniatyn: Firma «PrutPrynt», 1999. – 128 s.
7. Popadiuk M. Molodshyi zi Stefanykiv // Holos Pokuttia. – 2009. – 24-30 lytnia. – S. 7.
8. Stefanyk Yu.V. Rozdumy pro batka. Statyi pro V. Stefanyka. Lysty v Ukraïnu / Uporiad., vstup. st. F. Pohrebennyka. – K.: Krynytsia, 1999. – 223 s.
9. Tkachenko R. Perekladatstvo V. Stefanyka ta ukraïnskyi dekadans // Slovo i chas. – 2000. – № 2. – S. 52-58.

Nykyforuk T.M.,

Candidate of Philological Sciences, a teacher of the Department of Social Sciences and Ukrainian Studies of Higher State Educational Establishment of Ukraine «Bukovinian State Medical University», kuryluk235@ukr.net

Ukraine, Chernivtsi

RECEPTION OF VASYL STEFANYK'S WORKS IN YU. STEFANYK'S ESSAYS

The purpose of the study: to determine the place of Y. Stefanyk's scientific work in Ukrainian literary, criticism and to find out the significance of his contribution in the understanding of the literary process in Ukraine in the twentieth century, the study of life and work of V. Stefanyk. Research methods: comparative-historical, biographical, descriptive, aesthetically-functional, com-paratively-typological method, analysis and synthesis, induction and deduction, method of collecting, selecting and generalizing information. The scientific novelty of the study is to demonstrate a new, independent view of the V. Stefanyk. Presentation, analysis and the study of V. Stefanyk creativity within the literary studies.

In essays «The Tragedy and Triumph of the Stefanyk Family», «Stefanyk – What He Really Was», «Heart» Yu. Stefanyk's the customs of tradition, which were passed down from generation to generation, tries to determine where is true and where is false in the literature on the life and work of V. Stefanyk

Key words: critic, memoirist, Y. Stefanyk, V. Stefanyk, reception.



УДК 130.2

Румянцева-Лахтіна О.О.,

аспірантка кафедри української літератури та журналістики імені професора Леоніда Ушкалова
Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди,
roksik2911@gmail.com

Україна, м. Харків

ДИДАКТИЧНІ ПРИЙОМИ «ФІШБОУН» І «КЛАСТЕР» ЯК СЕГМЕНТИ МЕНТАЛЬНОЇ КАРТИ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У статті порушено проблему «дослідного учіння» та розвитку критичного мислення на уроках української літератури; розглянуто одну з головних проблем у процесі роботи з текстом – установлення учнями логічних зв'язків між подіями та явищами, репрезентованими у творі, а також вивчення й опис головного принципу формування суб'єктного досвіду учнів на уроках української літератури – принципу «розвивальної допомоги». Сутність цього принципу – допомогти учневі усвідомити свої вміння й пробудити власну активність шляхом розвитку критичного мислення, тобто здатності формулювати критичні судження.

Як засіб розвитку критичного мислення розглянуто сегменти ментальної карти – дидактичний прийом «фішбоун» («риб'яча кістка» або «риб'ячий скелет») і метод «кластер», що є «стимуляторами» різних мисленнєвих операцій у роботі з текстом.

Ключові слова: дослідне учіння, принцип розвивальної допомоги, суб'єктний досвід, ментальна карта, прийом «фішбоун», метод «кластер».

Постановка проблеми. Чи потрібно учневі вміти систематизувати й структурувати здобуту інформацію, виокремлювати в ній головне й другорядне, давати власні оцінки й здійснювати доречні коментарі? Ці питання мають однозначну відповідь – так, але не завжди шляхи вирішення проблемних питань на уроці так само однозначні й результативні. У статті порушено проблему «дослідного учіння» та розвитку критичного мислення на уроках української літератури; розглянуто одну з головних проблем у процесі роботи з текстом – установлення учнями логічних зв'язків між подіями та явищами, репрезентованими у творі.

Метою статті є розглянути головний принцип формування суб'єктного досвіду учня – принцип «розвивальної допомоги». Сутність його полягає в тому, щоб не вказувати здобувачам освіти, що робити, не вирішувати їхні проблеми, а допомогти усвідомити себе й пробудити власну активність. Із цього випливає завдання вчителя: не диктувати готове і, можливо, не потрібне учневі, а розбудити його пізнавальну активність, яка виявляється у виборі цілей навчання, поведінки та цінностей. Для цього замість авторитарного навчання (когнітивний тип), у якому процес учіння зводиться до засвоєння навчальної програми і знань, відібраних учителем, слід ввести інший тип навчання – «дослідне учіння», при якому учні розкривають свої здібності на власному досвіді у вільній самостійній діяльності, тобто, у процесі дискусій, висування гіпотез і прийняття рішень.

Виклад основного матеріалу. Сучасний освітній процес повинен формувати цілісну систему універсальних знань, умінь, навичок, а також досвід самостійної діяльності та особистої відповідальності школярів, тобто ключові компетенції.

Для вчителя – це перехід від передачі знань до створення умов для активного пізнання та отримання дітьми практичного досвіду. Для учнів – перехід від пасивного

засвоєння інформації до активного її пошуку, критичного осмислення, використання знань і умінь на практиці. Увага вчителя повинна бути направлена на заохочення кожного учня до активної розумової діяльності. Головною метою української системи освіти є створення умов для розвитку й самореалізації особистості. І тому в умовах нової української школи найважливішою на сьогоднішній день концепцією є концепція особистісно-орієнтованого навчання. Якщо традиційна освіта наближає кожного учня до параметрів особистості з попередньо заданими якостями, то особистісно орієнтоване навчання виходить з визнання унікальності суб'єктного досвіду самого учня як важливого джерела індивідуальної життєдіяльності. Особистісний підхід в освітній діяльності полягає в орієнтації педагога на особистість здобувача освіти й формує критерії ефективності освітнього процесу. Такий підхід розглядається педагогами і психологами як методологічна установка, що має принципове значення й пояснюється тим, що учень, наділений власною активністю, є суб'єктом навчання й потребує створення освітнього простору, спрямованого на формування ключової компетенції самовдосконалення. Метою дослідного учіння є розвиток самосвідомості особистості, її самореалізація. Тобто здобувач освіти як особистість повинен самостійно здобувати знання, використовуючи їх для розв'язання життєвих проблем, тому в педагогічній практиці учителя-словесника дедалі більше уваги приділяється впровадженню сучасних технологій. Чільне місце серед них посідають дидактичні методи й прийоми, особливістю яких є те, що учень у процесі навчання сам конструє процес, виходячи з реальних і конкретних цілей, відстежує напрямки свого розвитку, визначає кінцевий результат, а також вчиться прогнозувати ситуацію, спостерігати, узагальнювати, порівнювати, висувати гіпотези й встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, міркувати за аналогією й виявляти

причини та, окрім того, сам передбачає раціональний і творчий підхід до розгляду будь-яких питань, тобто розвиває критичне мислення.

Теоретичною базою розвитку критичного мислення є наукові дослідження когнітивної психології щодо сутності критичного мислення (Дж. Андерсен, Д. Халперн, Дж. Брунер, С. Міллер); обґрунтування специфіки критичного мислення (Ж. Піаже, Л. Виготський); визначення та класифікація основних груп компетентностей, що формуються при застосуванні технології розвитку критичного мислення (І. Родигіної, О. Овчарук, А. Хуторського); ідеї компетентнісного підходу до планування й розробки сучасного уроку на основі інтерактивних технологій (О. Пометун, О. Данилевська); характеристика методів і форм організації навчальної діяльності учнів за технологією критичного мислення (С. Терно, О. Марченко).

Хоча сьогодні маємо прописані науковцями численні теоретичні положення щодо формування аналітичного й критичного мислення учнів, цей процес надто складний і не миттєвий. Насамперед він потребує інтелектуальних зусиль самого вчителя, тобто його знань про складні механізми входження, обробки й переробки інформації в людській свідомості і розуміння того, що, попри всі наукові приписи (цілком віртуальні) щодо усвідомленого й особистісно орієнтованого навчання, де учень знає, уміє й може, саме вчитель активує мисленнєву діяльність учнів, застосовуючи відповідні методики й технології, пропонуючи незвичні форми роботи з матеріалом, спонукає учнів до інтелектуальної й творчої співпраці, успішної навчальної комунікації в межах того чи іншого шкільного предмета.

Останнім часом у міждисциплінарному дискурсі все частіше з'являється термін «ментальна карта». Її називають по-різному – mind-map, карта знань, схема мислення, карта розуму, інтелектуальна карта, карта уявлень, асоціативна карта тощо, але суть залишається незмінною – це схематичне зображення мисленнєвого процесу. І в час тотальної комп'ютеризації, коли сучасний учень змушений сприймати та засвоювати великі потоки інформації, ментальна карта завдяки своїй багатofункціональності, універсальності та зручності поступово завоює популярність. Її активно застосовують для формулювання нових ідей, фіксування та структурування, аналізу та впорядкування даних, прийняття рішень тощо.

Ментальні карти або її сегменти на уроках української літератури є універсальними і виступають таким собі «стимулятором» різних мисленнєвих операцій у роботі над текстом, покращуючи пам'ять, концентрацію уваги та її стійкість, розвиваючи критичне мислення тощо. Вони допомагають одночасно утримувати у свідомості велику кількість інформації, установлюючи смислові зв'язки між її частинами, що дозволяє швидко відтворити знання, а також систематизувати й структурувати навчальний матеріал, що сприяє його розумінню, а відтак застосуванню на практиці [6; с.74].

Під час проведення уроків літератури головними проблемами для учнів залишається самостійний аналіз художніх творів (їх адекватна інтерпретація), встановлення логічних зв'язків між подіями та явищами, нес-

проможність більшості встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, критично оцінювати художні твори тощо.

Пропонуємо розглянути дидактичні прийоми «Фішбоун» (риб'яча кістка або ри�'ячий скелет) і «Кластер» (скупчення, рій) як такі, що сприяють розвитку суб'єктного досвіду учнів, виробленню вмінь їхньої аналітично-критичної рефлексії. Спробуймо розібратися, у чому ж полягають дидактичні особливості вищезазначених прийомів?

Одним з методичних прийомів, який можна використовувати на уроках з метою активізації когнітивних процесів є прийом «фішбоун» (риб'яча кістка або ри�'ячий скелет).

Автор прийому «Fishbone» – професор Кауро Ішикава, тому часто його називають діаграмою Ішикави.

Суть прийому «Фішбоун» полягає в постановці проблеми, яка вивчається на уроці, у визначенні її аспектів і знаходження аргументів, фактів на підтвердження тієї або іншої точки зору на цю проблему.

Голова – тема або проблемне питання

Верхні кістки – основні поняття теми (факти)

Нижні кісточки – суть поняття (причини)

Хвіст – висновок

Записи мають бути короткими, можна користуватися ключовими словами або фразами, що відображають суть.

Цей рисунок стає полем, на якому учні коротко фіксують ключові слова або тези, що відбивають зміст міркування чи судження. Сполучною ланкою виступає основна кістка або хребет риби.

Схема «Фішбоун» є графічним зображенням, що дозволяє наочно продемонструвати та визначити в процесі аналізу причини конкретних подій, явищ, проблем і здійснити відповідні висновки або систематизувати результати обговорення. Схема включає в себе основні чотири блоки, представлені у вигляді голови, хвоста, верхніх і нижніх кісточок. Сполучною ланкою виступає основна кістка або хребет риби. Голова – проблема, питання або тема, які підлягають аналізу. Верхні кісточки (розташовані праворуч при вертикальній формі схеми або під кутом 45 градусів зверху при горизонтальній) – на них фіксуються основні поняття теми, причини, які призвели до проблеми. Нижні кісточки (зображуються навпаки) – факти, що підтверджують наявність сформульованих причин або суть понять, зображених на схемі. Хвіст – відповідь на поставлене запитання або висновки, узагальнення.

Прийом «Фішбоун» передбачає ранжування понять, тому найбільш важливі з них для вирішення основної проблеми у своєму розпорядженні ближче до голови. Усі записи повинні бути короткими, точними, лаконічними й відображати лише суть понять.

Зміст цього методичного прийому – встановлення причинно-наслідкових взаємозв'язків між об'єктом аналізу й факторами, що впливають на нього, вчинення обґрунтованого вибору. Додатково метод дозволяє розвивати навички роботи з інформацією і вміння ставити й вирішувати проблеми.

Стала форма цього прийому моделювання інформації водночас і спрощує, і ускладнює завдання для учнів. Проблема (голова) потребує розуміння причин проблеми (верхні кістки) й добору до причин різних фактів-підт-

верджень (нижні кістки). Складність прийому в необхідності демонструвати логіку, що витікає з причин і фактів, який автор сам і добирає.

Схема «Фішбоун» може бути складена заздалегідь. Із застосуванням технічних засобів її можна зробити в кольорі. За їх відсутності використовується звичайний ватман або щоденний інструмент вчителя – кольорова крейда. Залежно від вікової категорії учнів, бажання й фантазії вчителя схема може мати горизонтальний або вертикальний вигляд. Суть прийому «Фішбоун» форма схеми не змінює, тому вона не має особливого значення. Для молодшого шкільного віку більш підійде природна форма риби – горизонтальна. По завершенню її заповнення разом з учнями можна зобразити фігуру вздовж скелета й загадати бажання, щоб золота рибка й надалі допомагала вирішити будь-яку життєву проблему.

«Фішбоун» як складна форма роботи вимагає набуття певного досвіду, тому спочатку бажано застосовувати цей прийом як домашнє завдання чи як роботу в парі (групі). Учитель, даючи школярам фішбоун як домашнє завдання, має запропонувати мінімум доступних джерел для успішного виконання (номери параграфів (сторінки, абзаци), статті Вікіпедії, пункти плану, сторінки словника або енциклопедії тощо)

Особливості використання методичного прийому «ФІШБОУН» на уроках української мови та літератури:

1. Реалізація моделей проблемного та компетентісно спрямованого навчання.
2. Ефективна методика для вдосконалення вмінь учнів аналізувати художні твори, набуття ними літературної компетентності.
3. Формування аналітичних умінь та критичного мислення школярів при вивченні будь-яких мовно-літературних явищ.
4. Інтеграція з інформатикою, образотворчим мистецтвом, художньою культурою, математикою, російською та іноземними мовами, світовою літературою.

Схема «Фішбоун» може бути використана в якості окремо застосованого методичного прийому для аналізу будь-якої ситуації або виступати стратегією цілого уроку. Найефективніше її використовувати під час уроку узагальнення й систематизації знань, коли матеріал по темі вже пройдено і необхідно згрупувати всі вивчені поняття в систему, що передбачає розкриття й засвоєння зв'язків і відносин між елементами вищезазначеної схеми. Так, учням пропонується інформація (текст, відеофільм) проблемного змісту і схема Фішбоун для систематизації цього матеріалу. Роботу щодо заповнення схеми можна проводити в індивідуальній чи груповій формі.

«Фішбоун» як складна форма роботи вимагає набуття певного досвіду, тому спочатку бажано застосовувати цей прийом як домашнє завдання чи як роботу в парі (групі). Учитель, даючи школярам «Фішбоун» як домашнє завдання, має запропонувати мінімум доступних джерел для успішного виконання (номери параграфів (сторінки, абзаци), статті з Вікіпедії, пункти плану, сторінки словника або енциклопедії тощо).

Ця методика ефективна для вдосконалення вмінь учнів аналізувати художні твори, набуття ними літературної компетенції. Схема «Фішбоун» може бути вико-

ристана в якості окремо застосованого методичного прийому для аналізу будь-якої ситуації (художнього тексту) або виступати стратегією цілого уроку. Найефективніше її використовувати під час уроку узагальнення й систематизації знань, коли матеріал з теми вже пройдено та необхідно систематизувати всі вивчені поняття, що передбачає розкриття й засвоєння зв'язків і відносин між елементами вищезазначеної схеми.

Так учням пропонується інформація (текст, відеофільм) проблемного змісту і схему «Фішбоун» для систематизації цього матеріалу. Роботу щодо заповнення схеми можна проводити в групі чи індивідуально.

Форми роботи на уроці зі схемою «Фішбоун»:

Індивідуальна робота або робота в парах (усі учні працюють над розв'язанням однієї проблеми протягом певного часу, потім результати обговорюють і укладають загальну графічну схему на дошці). Робота в групах (учні об'єднуються в групи, кожна група працює над розв'язанням конкретної проблеми, заповнює схему «фішбоун» і презентує результати своєї роботи).

Важливим етапом застосування прийому «Фішбоун» є презентація отриманих результатів заповнення. Схема повинна підтвердити комплексний характер проблеми з урахуванням усіх її причинно-наслідкових зв'язків.

Іноді, заповнюючи схему, учні натрапляють на ситуацію, коли причин обговорюваної проблеми більше, ніж аргументів, які підтверджують її наявність. Це виникає внаслідок того, що припущень і в житті завжди більше, ніж фактів, які їх підтверджують. А тому деякі нижні кісточки можуть так і залишитися незаповненими.

Під час перебігу уроку вчитель самостійно визначає дії – пропонує або далі досліджувати проблему, або спробувати визначити її рішення. Оволодівши прийомом «Фішбоун», учитель може з успіхом його застосовувати, плануючи будь-який урок. Найбільш популярною ця схема є в роботі з літературним твором.

За допомогою схеми Фішбоун можна знайти рішення будь-якої складної ситуації, при цьому виникають щоразу нові ідеї. Ефективним також буде її застосування під час «Мозкового штурму».

Приклад використання прийому «Фішбоун» на уроці літератури.

Тема. Проблема кохання в романі Ліни Костенко «Маруся Чурай»

Учні отримали завдання визначити такі аспекти: у чому духовна розбіжність героїв (саме це й зумовлює проблемність цього кохання); причина внутрішнього конфлікту між героями, а за тим і розриву; наслідки цього конфлікту – події, вчинки, відчуття героїв, висновки.

Голова. Проблема кохання Марусі Чурай та Грицька Бобренка. *«Моя любов чолом сягала неба, а Гриць ходив ногами по землі»*

Верхні кістки. Любов Грицька до матеріальних благ, слабкодухність, нецілісність його натури.

Нижні кістки. Грицькова зрада, утрата сподівань Марусі, смерть парубка духовна й фізична.

Хвіст. Відступництво від почуттів спотворює людину, знищує її як особистість, призводить до трагедії.

Для учнів основної школи цікавим є такий вид діяльності як переосмислення інформації через графічні схеми і таблиці. З-поміж різноманітних графічних спо-

собів опрацювання матеріалу школярів приваблюють «кластери». Слово «кластер» походить з англійської мови (cluster – пучок, рій, скупчення).

«Кластер» – виділення смислових одиниць тексту та їх графічне оформлення у формі пучка. Кластер включає ключові слова, ідеї, подані у логічній послідовності текстових суб'єктів, котрі створюють цілісну і наочну картину. Метод «кластера» дозволяє представити на уроці великий обсяг інформації в структурованому і систематизованому вигляді, виявити ключові слова теми. Таким чином підвищується мотивація, адже самі ідеї сприймаються учнями набагато легше.

Відомо, що людині потрібні графічні образи, тому що мозок краще запам'ятовує такі моделі. Оформлення учнями інформації у формі кластера сприяє творчій обробці, а тому забезпечує засвоєння її на рівні розуміння. Кластери дозволяють розвивати мислення, робити його більш гнучким, позбавлятися стереотипів, а найголовніше – догматичне мислення перетворювати на критичне. Важливо й те, що через побудову кластерів можна виявити систему ключових слів, які можуть бути використані для пошуку інформації в Інтернеті, а також для визначення головних напрямів учнівських досліджень, вибору тем для проектних робіт.

Створення кластерів сприймається школярами як творча робота, у якій є можливою реалізація власного бачення проблеми, власний підхід, варіативність як засіб самореалізації, самоутвердження. Можливість індивідуальної, парної, групової й колективної роботи створює психологічний комфорт в освітньому процесі. Кластери можуть мати багато розгалужень, тому важливо вчасно зупинитися на необхідному рівні деталізації.

Застосовувати кластер можна на всіх етапах уроку: на стадії виклику – для систематизації того, що учням відомо й задля визначення прогалин у знаннях; на стадії осмислення кластер дозволяє фіксувати фрагменти нової інформації; на стадії рефлексії поняття групуються, й між ними встановлюються логічні зв'язки.

Правила створення кластера:

1. Посередині чистого листка (класної дошки), документу Word, слайді Power Point записуємо ключове слово чи речення теми.

2. Кругом нього – слова чи речення, що доповнюють тему.

3. Довкола записаних слів з'являються «супутники» і встановлюються нові логічні зв'язки.

4. Записується стільки ідей, скільки їх називають.

Унаслідок цього з'являється структура, яка графічно відображає послідовність процесу мислення, визначає інформаційне поле заданої теми. З-поміж великого розмаїття кластерів найбільш прийнятними на уроках літератури можуть бути такі види кластерів як класичний кластер, зворотній кластер, кластер-образ, предметний кластер, паперовий кластер, кластер з нумерацією слів, мультимедійний кластер з візуальними, аудіо та відео ефектами. Метод кластера пропонується на заняттях української літератури для інтерпретації: будь-яких елементів літературного твору (фрагменти, сцени, мотиви, персонажі, символи, тропи тощо, навіть окремі речення та слова), співвіднесені з відповідним контекстом твору або позатекстовою ситуацією; літературного твору як певної цілісності; літературної цілісності вищого поряд-

ку, ніж літературний твір, наприклад, творчості письменника, літературної школи, літературного напрямку, літературного періоду.

Складання кластерів школярі сприймають позитивно й при цьому показують вищий рівень засвоєння навчального матеріалу, аніж при вивченні тексту з використанням інших форм, зокрема, складання плану, тез, конспекту тощо. Розбивка на кластери формує вміння варіативно мислити, встановлювати логічні зв'язки між поняттями, допомагає вільно й відкрито висловлювати думки з будь-якої теми. Через застосування методу кластера в школярів формуються надпредметні вміння й навички, а саме: уміння працювати в групах, графічно оформити текстовий матеріал, творчо інтерпретувати наявну інформацію, розподілити матеріал за ступенем новизни й значущості, узагальнити здобуті знання, формувати культуру читання, орієнтуватися у будь-яких життєвих ситуаціях.

Приклад використання технології «Кластер» на уроці української літератури.

Тема. Василь Стефаник. «Камінний хрест» – психологічне розкриття теми еміграції. Історична основа твору.

Учні після перегляду уривку фільму Л. Осики «Камінний хрест», де чоловік обробляє землю, і прочитання експозиції новели «Камінний хрест» В. Стефаника отримали завдання: визначити асоціації зі словом «хрест», які в них виникають після переглянутого й прочитаного.

Посередині записуємо слово «хрест», а далі – ті поняття й асоціації, які виникають у десятикласників («релігія», «могила», «церква», «кладовище», «людська доля», «тяжка праця» «смерть» тощо)

Висновки. Отже, переваги прийому «фішбоун» і технології «кластер» як засобів формування критичного мислення учнів під час «дослідного учіння» полягають у створенні нового стилю мислення, для якого характерні відкритість, гнучкість, усвідомлення внутрішньої багатозначності позиції й точок зору, альтернативності прийнятих рішень, а також сприяють розвитку таких базових якостей особистості, як критичне мислення, комунікативність, креативність, мобільність, самостійність, толерантність, відповідальність за власний вибір і результати власної діяльності.

Література

1. Пометун О., Пироженко О. *Інтерактивні технології навчання: теорія і практика*. – К., 2002.
2. *Технології розвитку критичного мислення школярів* / Кроуфорд А., Саул В., Метью С., Макінстер Д. – К.: Пляєда, 2006.
3. Шерно С. Критичне мислення: чергова мода чи загальна проблема? // *Історія в школах України*. – 2007. – № 4. – С. 18-19.
4. *Нова українська школа: посібник для вчителя* / Під заг. ред. Бібік Н.М. – К.: ТОВ «Видавничий дім «Пляєди», 2017. – 206 с.
5. Хачатрян С. *Картини знань, їх призначення, редактор карт знань* [Електронний ресурс] / С. Хачатрян. – Режим доступу: <http://www.kievovet.ipro.kybg.edu.ua/>. – Назва з екрану.
6. Шахіна І. Використання ментальних карт у навчальному процесі [Електронний ресурс] / Ірина Шахіна, Роман Медведєв // *Наукові записки. Серія: Проблеми методики фізикоматематичної і технологічної освіти*. – Випуск 8(III). – Режим доступу: <https://phm.cuspu.edu.ua/>. – Назва з екрану.

References

1. Pometun O., Pirozhenko O. *Interactivni technologii navcya-nnia: teoriya i praktika*. – K., 2002.
2. *Technologiyi rovitku kritichnogo mislennia shkoliariv* / Crawford A., Saul W., Matthew S., Mackinster D. – K.: Pleiady, 2006.
3. Terno S. *Kritичne mislennia: chergova moda chi nagalna problema?* // *Istoriya v shkolah Ukraini*. – 2007. – № 4. – s.18-19.
4. *Nova ukrainska shkola: poradnyk dlia vchytelia* [New Ukrainian School: Teacher's Guide] / Pid zah. red. Bibik N.M. – K.: TOV «Vydavnychi dim «Pleiady», 2017. – 206 s.
5. Khachatryan S. *Karty znan, yikh pryznachennia, redaktor kart znan* [Knowledge maps, their appointment, knowledge maps editor] [Elektronnyi resurs] / S. Khachatryan. – Rezhym dostupu: <http://www.kievoit.ippo.kubg.edu.ua/>. – Nazva z ekranu.
6. Shakhina I. *Vykorystannia mentalnykh kart u navchalnomu protsesi* [Use of mental maps in the educational process] [Elektronnyi resurs] / Iryna Shakhina, Roman Medvediev // *Naukovi zapysky. Seriya: Problemy metodyky fizyko-matematychnoi i tekhnolohichnoi osvity*. – Vypusk 8(III). – Rezhym dostupu: <https://phm.cuspu.edu.ua/>. – Nazva z ekranu.

Rumyantseva-Lakhtina O.O.,

graduate student of the Department of Ukrainian Literature and Journalism named after Professor Leonid Ushkalov
Kharkiv National Pedagogical University. G.S. Skovoroda, roksik2911@gmail.com

Ukraine, Kharkiv

**DIDACTIC TECHNIQUES «FISHBONE» AND «CLUSTER» AS SEGMENTS OF THE MENTAL
MAP IN THE LESSONS OF UKRAINIAN LITERATURE**

The article raises the issue of «experimental learning» and the development of critical thinking in the lessons of Ukrainian literature; One of the main problems in the process of working with the text is considered – the establishment of logical connections between events and phenomena presented in the work, as well as the study and description of the main principle of forming subjective experience of students in Ukrainian literature – the principle of «development». The essence of this principle is to help the student to realize their skills and awaken their own activities through the development of critical thinking, ie the ability to formulate critical judgments.

As a means of developing critical thinking, the segments of the mental map are considered – the didactic technique «fishbone» or «fish skeleton») and the method of «cluster», which are «stimulators» of various mental operations in working with text.

Key words: experimental learning, the principle of developmental assistance, subjective experience, mental map, reception «fishbone», method «cluster».

Open Peer-Review Reviewer:

Маленко О.О., професор, д.філол.н., завідувач кафедри українознавства і лінгводидактики Харківського національного педагогічного університету ім. Т.С. Сковороди.



УДК 811.111'42:502|504:37.091.12–057.86

Самохіна В.О.,

д.філол.н., професор, завідувач кафедри англійської філології
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, samokhina.victoria@gmail.com

Пасинок В.Г.,

д.пед.н., професор, декан факультету іноземних мов Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
Україна, м. Харків

КОНЦЕПЦІЯ ДІАЛОГІЗМУ В ЕКОЛОГІЧНОМУ БУТТІ ЛЮДИНИ

У статті розглядається проблема діалогічної свідомості людини, її еко-діалог у різних сферах буття, зокрема в літературі (теорія інтертекстуальності), у медіа дискурсі, науці, лінгвістиці, медіадискурсі, карнавалізованому діапазоні (засобами гумору). Виявлено такі аспекти діалогізму: мовний, культурно-історичний, комунікативний.

Ключові слова: діалог, діалогізм, екологічне буття, еко-контакт, інтертекстуальність, карнавальна свідомість.

Постановка проблеми. Описати еко-контакт людини з людиною можливо, лише зображаючи спілкування з іншою людиною. За цією тезою ми розуміємо, що мова завжди є спрямованою для когось, несе в собі певний сенс, іноді питання, а іноді й одразу відповідь. «Мовна особистість може бути адекватно описана тільки в рамках комунікативної опозиції – у діалозі, через акти спілкування» [1, с.3].

Звертаючись до праць античного філософа Сократа, науковці відзначають, що головною метою в його роботах є пошук істини шляхом діалогу [2, с.105]. Його цікавить людська мудрість і єство Людини знаючої. Сократ підіймає питання про знання людини про людину. З точки зору Сократа, «людина – це душа». Душа відрізняє людину від інших живих істот. Зважаючи на його філософію, метою життя людини є пізнання самого себе. Саме такі еко-ідеї ми простежуємо і в працях М.М. Бахтіна. Процес пізнання самого себе у Сократа передбачає діалог душі з душею; процес діалогу Сократа передбачає повчання людини як «виросчувати» свою душу, тобто пізнавати, шляхом діалогу зрозуміти, в чому її досконалість. Для М.М. Бахтіна діалог є не лише характеристикою мислення людини або особливістю сутності людини, його погляди на діалог є значно ширшими. М.М. Бахтін глобалізує це поняття та свою концепцію, пояснюючи весь процес людського буття через діалог. Існувати – значить спілкуватися діалогічно. Мова іде не лише про розмову людини з людиною, а взагалі діалог людини зі світом, природою та буттям. Діалог символізує вічність та неперервність, постійну зміну реплік та подій. Діалог не може мати сюжет, тому що будь-який сюжет передбачає закінчення і має певну ланку подій, а діалог є непередбачуваним [3, с.472].

Концепція М.М. Бахтіна мала великий вплив на формування уявлення лінгвістів щодо природи діалогічної свідомості людини та процесів її комунікації. Діалогізм – це не просто прояви мовної комунікації або явища підсвідомості та свідомості людини: Виділяються такі типи діалогізму, як еко-діалог людини з природою, діалог поколінь, діалог різних письменників, тобто М.М. Бахтін не обмежується лише діалогом душі з душею, він глобалізує це поняття і застосовує його до усіх сфер життя та процесу буття в цілому. Згідно ідей

М.М. Бахтіна, діалог – це буття, коли закінчується діалог, закінчується усе.

Мета статті полягає у розкритті концепції діалогізму в екологічному бутті людини.

Виклад основного матеріалу. Діалогізм став домінуючою складовою розвитку сучасного суспільства, «діалог» є полісемантичним поняттям, яке широко використовується на позначення таких екологічних феноменів, як діалог культур, діалог когнітивних практик і філософських напрямів, міжособистісний, міжнаціональний, міжетнічний, міжконфесійний діалог. «Проблема діалогу стає багатоаспектною: науковою, культурологічною, світоглядною, філософською, соціально-політичною» [3, с.66]. Діалогізм пронизує і охоплює усі сторони комунікації Homo Sapiens та, власне кажучи, текст як найбільш довершену форму творчої ментально-мовленнєвої діяльності людей. Основною умовою цієї діяльності стає принцип зворотнього зв'язку, що розповсюджується як на динаміку когнітивно-прагматичних відносин між тим, хто створює текст і тим, хто його сприймає, так і на вплив результатів цих взаємодій на характер подальшого функціонування тексту у культурному розвитку та культурній пам'яті суспільства.

Діалогізм має свої прояви у контексті літератури, зокрема, у понятті «інтертекстуальність». Теорія інтертекстуальності, в основі якої перебувають принципи дешифрування та інтерпретації взаємопов'язаних текстів, спирається на концепцію діалогізму і на закони діалектичної логіки. Тексти вступають у відношення один з одним і з людиною. Номо Creans, створюючи певний текст, вступає зі «старим» текстом у творчий діалог, відображаючи зв'язок поколінь та їх традицій. Злиття творця тексту з персонажами відбувається шляхом відбору і включення в текст паремій, які виступають як комунікативно-утворюючими, так і текстопороджуючими одиницями [1, с.42]. З екологічної точки зору креативність людини реалізується у творчій діяльності і є його специфічною рисою, яка експлікується в діалогічному процесі – екологічному контакті із самим собою та із навколишнім середовищем. Інтертекстуальність – це термін, який використовують на позначення загальної властивості текстів, які проявляються у наявності зв'язку з ними. Ідея «діалогу двох текстів» належала

М.М. Бахтіну. Відображенням діалогічних відношень у художньому тексті є інтертекстуальність, яку розуміємо як діалогічні відношення, при яких один текст має конкретні посилання на попередні тексти.

Інтертекстуальність може реалізовуватися як в наукових текстах, так і в художніх. Наукові тексти «потребують» прямого посилання на джерело цитування, [6, с.66], інакше ми стикаємося з проблемами плагіату. Про це ми писали у своїй роботі «Интертекстовое» пиратство в науке [9]. Екологія контакту порушується, адже, перш за все, автор упізнає свій текст у тексті плагіатора, що може призвести до адміністративної або кримінальної відповідальності.

На відміну від наукових текстів посилання у художніх текстах часто є завуальованим, непрямим. Природа інтертекстуальності розглядається нами як ігрова методологія в її діалогічній діяльності, де проявляється індивідуальність Homo Ludens, і, зокрема, підвищена інформативність, концептуальність, підтекстовість [8, с.10]. Яскравими прикладами інтертекстуальності є принцип побудови тексту представниками течії модернізму та постмодернізму – цитати, посилання на інший текст.

Праці письменників також можуть перебувати і у діалозі з їх екранізацією: пропонується аналізувати «мову літератури» та «мову кіно» в аспекті їх діалогічної взаємодії як двох медіум-середовищ смислотворення. Наведемо приклад порушення екології в культурі, коли гумористична ситуація створюється ненавмисно: це епізод, який описано у щоденнику Георгія Данелія: «Якось у Ташкенті я дивився по телевізору фільм Тетяни Ліознової «Сімнадцять миттєвостей весни», дубльований на узбецьку мову. Там Борман, коли зайшов до кабінету фюрера, викинув руку вперед та вигукнув: «Салам-алейкум, Гітлер-ага!» [з Інтернету]. Тобто процес адаптації літературного твору невідмінно передбачає інтертекстуальний зв'язок між твором та його екранізацією.

У сучасній лінгвістиці концепція діалогізму набула великого значення не лише для позначення процесів комунікації, але й для пояснення діалогічної природи людини, її особливостей пізнання світу. Сучасна людина перебуває у постійному діалозі з навколишнім середовищем та завдяки засобам гумору, наприклад, людина пізнає світ у свій особливий, карнавалізований спосіб. На карнавалі людина інтерпретувала світ на спілкувалася з ним на експресивному та емоційному рівнях, що проявлялося в її креативній поведінці за допомогою сміху [7, с.83]. Сміх – це спосіб побудови діалогу зі світом, сміховий діалог, пов'язаний зі «світом навиворіт». Сприймаючи та переробляючи карнавалізовану інформацію, людина підтверджує правильність концепції щодо діалогічної природи людини [там само, с.83-90]. Діалогізм визначається нами як центральна метафора дискурсивного карнавального мислення. Карнавалізація – це контекст сміхової культури, процес поширення карнавального діалогізму у карнавальній свідомості індивідуума, який ґрунтується на карнавальних подіях, певних діях у карнавальній діалогічній взаємодії її учасників у соціальній сфері, де креативна функція виступає її основою. Особливістю карнавального діалогізму, перш за все, є діалогічність слова. Комічне слово ґрунтоване здатністю до діалогу й можливістю розгортання карнаваль-

ної дії-дискурсу. Комунікативний аспект карнавалізації реалізує діалогічну модель Homo Ludens. Карнавальний ігровий стиль, гедоністичне задоволення – це карнавалізовано-діалогічний дискурс сміху. ґрунтовне вивчення мовних аспектів карнавального діалогізму в комунікативній діяльності досягається з погляду нового напрямку лінгвістики – емотивної лінгвоєкології (див. дет. В.И. Шаховский в статті «Эмотивная лингвоэкология: комплексный подход к изучению языка, речевой деятельности и человека» // Вопросы психолингвистики. 2014).

Вивчення гумору потребує додати до терміну емотивна лінгвоєкологія «експресивний», адже комічне, сміх виражається експресивними засобами. Емотивно-експресивна лінгвоєкологія є прихильником «чистої мови», але в гуморі саме порушення «чистоти» мови і є норма, і, таким чином, карнавалізований дискурс є екологічно чистим завдяки парадоксу – порушенням нормативних компонентів мови. На перший план у створенні такого «еко-гумору» виступають поняття алогічності, двозначності, недоречності, полісемії, тобто обов'язково порушення екології мови, що в гуморі створюють норму.

Мовний аспект діалогізму карнавалізації неможливий без культурного та історичного підґрунтя. Культурно-історичний аспект карнавалізації – це діалогічне віднайдення смішного в процесі освоєння дурнем навколишньої дійсності. Результатом стає породження ситуації, що викликають сміх, і є частиною карнавальної культури. Це, так звані комічні наративи – оповідання про смішні події як жанр комічного дискурсу [5 с.203-207]. Ще їх називають humorous stories:

Isadora Duncan, the greatest dancer, once wrote to George Bernard Shaw and suggested, or so the wits say:

“We two ought to have a child, so it could inherit my beauty and your brains.”

Shaw reportedly wrote back:

“Madam, I am flattered – but suppose it turned out to have my beauty and your brains?” [10, p.209].

Мова дурня формується в прив'язці до історичного та культурного досвіду, тому корелюючи з ним, вона його відбиває. Карнавал виступає як глибоко діалогічний акт мовлення. Діалог – це особлива форма спілкування з можливістю удосконалення процесів спільного пізнання, координації дій серед колективів і досягнення справжніх соціальних змін. Карнавал є особливим типом буття-спілкування, діалогом свідомостей, що бавляться, де «потреба в «Іншому» виступає як домінуючий фактор [2, с.43].

Гумористичний діалог вимагає таких компонентів:

- 1) компетентність отримувача повідомлення (на рівні когнітивних схем);
- 2) знання жанрів гумористичного дискурсу (на рівні формальних схем);
- 3) уміння розпізнавати сміхові відносини (на рівні емоційних схем).

У процесі розуміння повинні бути присутні усі три типи схем. У іншому випадку відбудеться комунікативний розлад.

Принципово новим підходом до аналізу гумору тексту є герменевтичний метод вільного діалогу, в якому головною умовою розуміння є рефлексія – здатність розуміти та пояснювати причини такого розуміння. З такої

позиції рефлексія стає висловленою та виступає як інтерпретація.

Висновки. Уся сутність людського буття є проявом концепції діалогізму. Пояснюючи особливості природи людини щодо її властивості усвідомлювати своє буття, своє знання, ця концепція дає відповідь на низку питань. Зважаючи на особливості людини щодо пізнання світу, можна стверджувати, що у процесі його пізнання, вона перебуває у суб'єктно-суб'єктних відносинах, які спрямовані не на опис дійсності, а на звернення до конкретного «Ти». Судячи з цього, мова людини є завжди націленою, має певного адресата і не існує мови «самої по собі». Таке сприйняття дійсності не є теоретичним, а завжди направлене на практичне усвідомлення. Підтвердженням ідеї цієї концепції є факти існування релігії, яка передбачає постійний діалог людини з Богом, а саме діалог его-станів людини в межах однієї свідомості. Уся людська свідомість постає перед нами як діалог, а будь-який монолог є підвидом діалогу. Можливість звертатися до самого себе є підтвердженням того, що мова є завжди спрямованою, навіть якщо до самого себе. У такому випадку діалог не є засобом, а є сутністю екологічної свідомості людини, діалог з самим собою або «самість» є самоціль, яка здатна породжувати нові думки, а у подальшому – дії, тобто виконує не суто теоретичну, а практичну еко-функцію.

Література

1. Буянова А.Ю. Эмотивность и эмоциональность языка: механизм эксплуатации и концептуализации: монография / А.Ю. Буянова, Ю.П. Нечай. М.: ФЛАНТА: Наука, 2016. 239 с.
2. Горелов А.А. Эволюция культуры и экология. М.: ИФРАН 2002. 245 с.
3. Бахтин М.М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура Средневековья и Ренессанса. М.: Худ. лит., 1990. 543 с.
4. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. 2-е изд. М.: Искусство, 1986. 444 с.
5. Карасик В.И. Аксиологические комические личные нарративы // Жанры речи. 2017. № 2 (16). С.203-209
6. Ленська О.О., Ступницька Н.М. Діалогізм у сучасному науковому просторі // Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація: тези доповідей XVI наукової конференції з міжнародною участю / Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. Харків, 2017. С.66-67.
7. Самохіна В.О. Діалогізм у межах карнавальної рефлексії // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика». Випуск № 30. Херсон, 2017. С.83-90.
8. Самохіна В.А., Рыжкова В.В. Интертекстуальность в диалогическом пространстве англоязычного художественного текста / Монография / Харьков: Национальный аэрокосмический университет имени Н.Е. Жуковского «Харьковский авиационный институт», 2017. 168 с.
9. Самохіна В.А., Дмитренко Ю.А. «Интертекстовое пиратство в науке» // Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація: тези доповідей XVI наукової конференції з міжнародною участю / Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2017. С.117-119.
10. Best Jokes for all Occasions. Revised by Terry Lieberman. USA: Doubleday & Company, Inc. 1956. 224 p.

References

1. Buyanova L.Yu. 'Emotivnost' i emotsionalnost' yazyka: mehanizm ekspluatatsii i kontseptualisatsii: monografiya / L.Yu. Buyanova, Yu.P. Nechay. M.: FLINTA: Nauka, 2016. 239 s.
2. Gorelov A.A. Evolutsia kultury i ecologia. M.: IFRAN 2002. 245 s.
3. Bahtin M.M. Tvorchestvo Fransua Rable i narodnaya kultura srednevekovya Renessansa. M.: Hud. lit., 1990. 543 s.
4. Bahtin M.M. Estetika slovesnogo tvorchestva. 2-e izd. M.: Iskustvo, 1986. 444 s.
5. Karasik V.I. Axiologicheskiye komicheskkiye lichnyye narrativy // Zhanry rechi. 2017. № 2 (16). S. 66-67
6. Lenska O.O., Stupnizka N.M. Dialogizm u suchasnomu naukovomu prostorib // Karazinski chitannya: Lyudyna. Mova. Komunikaciya: tezy dopovidey XVI naukovoyi konferenciyi z mizhnarodnoyu uchastyu / Kharkivskyi natsionalny universytet imeni V.N. Karazina. Kharkiv, 2017. S.66-67.
7. Samokhina V.O. Dialogizm u mezhaх karnavalnoyi refleksiyi // Naukoviy visnyk Khersonskogo derzhavnogo universytetu. Seriya «Lingvistyka». Vypusk № 30. Kherson, 2017. S. 83-90.
8. Samokhina V.A., Ryzhikova V.V., Intertekstualnost' v dialogicheskom prostranstve angloyazychnogo hudozhestvennogo teksta / Monografiya / Kharkov: Nationalny arekosmycheskiy universitet imeni N.E. Zhukovskogo «Kharkovskiy aviatsionnyi institut», 2017. 168 s.
9. Samokhina V.A., Dmytrenko Yu.A. «Intertekstovoe piratstvo v nauke» // Karazinski chitannya: Lyudyna. Mova. Komunikaciya: tezy dopovidey XVI naukovoyi konferentsiyi z mizhnarodnoyu uchastyu / Kharkivskyi natsionalny universytet imeni V.N. Karazina. Kharkiv, 2017. S.117-119.
10. Best Jokes for all Occasions. Revised by Terry Lieberman. USA: Doubleday & Company, Inc. 1956. 224 p.

Samokhina V.O.,

Doctor of Philological Sciences, professor, Head of the English Philology Chair of V.N. Karazin
Kharkiv National University, samokhina.victoria@gmail.com

Pasynok V.G.,

Doctor of Pedagogical Sciences, professor, Dean of the School of Foreign Languages of V.N. Karazin
Kharkiv National University,

Ukraine, Kharkiv

CONCEPTION OF DIALOGISM IN ECOLOGICAL EXISTENCE OF THE HUMAN

The article deals with the problem of dialogic consciousness of a person, his eco-dialogue in various spheres of life, including literature (theory of intertextuality), science, mediadiscourse, linguistics, in carnivalized range (by means of humour). Such aspects of dialogism are singled out: linguistic, cultural-historical, communicative.

Key words: dialogue, dialogism, ecologic existence, eco-contact, intertextuality, carnival consciousness.

УДК 1751 (80)

Собецкая Н.В.,

*доцент кафедры иностранных языков и информационно-коммуникационных технологий
Тернопольского национального экономического университета,**Украина, г. Тернополь*

КОМУНИКАТИВНОЕ ПОВЕДЕНИЕ ЖЕНЩИН И МУЖЧИН

В статье рассмотрены особенности мужской и женской речи, представлены основные аспекты изучения стратегий и тактик речевого поведения мужчин и женщин в различных коммуникативных ситуациях с обязательным учетом культурной традиции общества. Гендер рассматривается как один из параметров, с помощью которого в общении конструируется социальная идентичность говорящего, интерес к которому вызван общей тенденцией лингвистических наук к изучению социальных условий, при которых происходит коммуникация, в частности, человеческого фактора в языке.

Ключевые слова: язык, общество, пол, феминистская лингвистика, коммуникативное поведение.

Постановка проблемы. Формирование личности, независимо от пола, происходит в результате многих факторов, среди которых особое место занимает речь. Жизненный опыт каждого народа прочно закрепился в их языке и культуре. Вследствие такого уникального опыта и формируется присуща каждому народу его собственная языковая «картина мира», что несет в себе особенности окружающей среды и ориентирования в ней. Усвоение языка на уровне подсознания влияет на внутренний план возможных действий, на создание определенных моделей поведения, которые находят реализацию в соответствующих обстоятельствах. Роли, нормы поведения, понимание вещей, надежды – совершенно разные для мужчин и женщин в современном обществе, которое их навязчиво диктует, и речь здесь не является исключением. В ежедневном бытовом общении мы не просто говорим, но и закрепляем свои представления о том, что значит быть мужчиной или женщиной, а также о том, как нам следует вести себя и разговаривать в обществе. Общеизвестным является тот факт, что речь не только отражает и воспроизводит изменения в обществе, а еще является одним из влиятельных факторов на эти изменения. Итак, **целью** этой статьи является показать значение языка при формировании отношения в обществе и стереотипов как к мужчинам, так и к женщинам. К примеру, через язык в значительной степени определяется стиль поведения детей к представителям своего пола, а также формируется отношение к противоположному полу. Гендерные аспекты языка и речи стали широко изучаться, с одной стороны, в связи с усилением феминистского движения, а с другой – из общей тенденции лингвистических наук к изучению социальных условий, при которых происходит коммуникация, а именно изучение человеческого фактора в языке.

Связь с важными научными или практическими задачами. Концепции и техники речевого поведения мужчин и женщин в различных контактных ситуациях стали дальновидным и аргументированным направлением исследования особенностей мужской и женской речи. При этом обязательно учтены культурные традиции современного общества, что и обуславливает актуальность данной темы.

Анализ последних исследований. Гендерный фактор приобрел высокую результативность в последние годы и выступает одним из аспектов общения, поскольку влияет на конструирование социальной идентичности носителя языка. Важной особенностью является его взаимодействие с такими параметрами как социальная группа, статус, возраст и т. д. Ученые пока не пришли к согласию отно-

сительно единой тактики исследования коммуникативного гендера. И труды выдающихся Р. Водак, Д. Таннен, Дж. Вуд, Р. Лакофф и т. д. определяют основные проблемы данного вопроса. Отражение в речи мужчины и женщины, разносторонность их языка выступают одними из главных аспектов гендерного языкознания. Первый вариант раскрывает язык как систему. В то же время второй демонстрирует практическую сторону речевой деятельности. Фразеология достаточно четко воспроизводит противоречия языковой системы и глубинные половые стандарты, навязывая носителям языка заготовленные оценочные модели мужских и женских качеств. Именно она отражает тот патриархальный общественный опыт, который позволял пренебрегать женщиной, отводя ей посредственные роли. В фразеологических словарях достаточно легко подобрать поговорки и пословицы, которые высмеивают женскую целеустремленность, решительность, инициативность, неповиновение, обозначая эти же черты положительными в отношении мужчин. Фразеология еще и навязывает определенные стандарты мужского поведения и нарушения четкой границы маскулинности / феминности, «женственности» всегда оценивается крайне негативно. Еще более откровенен относительно гендерной дискриминации сленг, который творится преимущественно в мужских однополых группах (войско, лагерь, заключения, закрытые учебно-воспитательные заведения и т.п.). Вопрос взаимной связи языка и гендера привлекли внимание исследователей в 70-х годах XX века. Именно тогда возникла гендерная лингвистика как направление, представительницы которого впервые заявили о том, что патриархальное устройство общества вызвало воспроизведения языке мира и представления о нем исключительно с мужской позиции, представляя это как норму, а женщину и «женское» – как отклонение от нее. Представительницы феминистского движения также отметили, что часто ученые, почти исключительно мужчины, исследуя различные аспекты общественной жизни, изучали прежде всего мужчин и часто просто не замечали женщин. Это связано прежде всего с патриархальным укладом многих обществ. Поэтому неудивительно, что исторически сложилась ситуация, когда первые исследователи-антропологи (мужчины) не сочли женщин за равных себе людей и, соответственно, стоящих их исследовательского внимания. Современный гендерный анализ осуществляется в рамках нового направления под названием феминистской лингвистики или феминистской критики языка. Именно представительницы этого течения привлекли внимание к андроцентричному характеру предыдущих лингвистичес-

ких работ. Представительницы феминистской лингвистики также указали на то, что женщины и мужчины изображены в языке неодинаково: женщина или вообще «умалчивается», или играет второстепенную, зависимую от мужа роль. Единодушному мнению о существовании различий в речи женщин и мужчин ученые так и не пришли: одни считают, что существенных отличий в нем нет, тогда как прочие утверждают, что мужчина и женщина говорят на разных языках. Ко вторым относится Дебора Таннен, автор трудов «Это не то, что я хотела сказать!» и «Ты просто не понимаешь: женщины и мужчины в общении. По ее мнению, у мужчин и женщин не только разные стили общения, но и разные коммуникативные цели: женщины общаются для сближения, улучшение личностных отношений, а мужчины – ради самоутверждения и закрепления своего авторитета [3, с.48]. Именно поэтому, языковое взаимодействие полов часто напоминает общение людей из других стран и часто приводит к непониманию. Дебора Таннен считает, что женщины и мужчины разговаривают разными гендерлектами, что и обусловило **актуальность** нашей дискуссии.

Уже упоминавшаяся Робин Лакоф тоже считает, что речь женщин значительно отличается от мужской. Главными отличиями считаются такие: женщины чаще мужчин используют восходящую интонацию в утвердительных предложениях, используют вопросительно-утвердительные предложения (например, «Хорошая погода, не так ли?»), что свидетельствует об их неуверенности в себе и невозможности сформулировать собственное мнение. Исследовательница утверждает, что женщины употребляют так называемые «пустые» слова, для того чтобы выразить чувства (например, замечательный, красивый), используют другие типично «женские» слова, в частности, многочисленные оттенки цветов, чаще используют эмфазу, а также чаще мужчин уклоняются от прямого ответа на вопрос. Другими признаками «женской» речи является вежливость и гиперкорректность.

Другая ученая, Сьюзан Ромейн, считает парадоксальным то, что вещание женщин считается второстепенным, хотя больше соответствует стандартам и престижным нормам, чем человек, который ценится гораздо выше только благодаря власти. С Ромейн не соглашается с мнением Р. Лакоф о том, что речь женщин значительно отличается от мужской. В частности, она приводит данные исследований, которые показали, что в среднем женщины и мужчины используют примерно одинаковое количество разделительных вопросов. Кроме того, С. Ромейн считает, что при анализе женской речи случаются определенные предубеждения против женщин. Например, если вопросительно-утвердительное предложение использует женщина, это считается свидетельством неуверенности. А когда восходящую интонацию вместо несходной использует мужчина, его, в отличие от женщины, не считают неуверенным, а лишь вежливо и тактичным.

Другие исследования речи женщин и мужчин опровергают существование какого-то особого «женского» или «мужского» языка. В частности, было выявлено, что на свойства их речи влияют прежде всего различные социальные факторы, такие как сфера общения, социальный статус говорящих, их уровень образования. Также считают, что контекст общения (Кто говорит? Кому говорит? С какой целью?) значительно больше влияет на особенности речи участников общения, чем их пол. Однако эти исследования подтвердили предыдущие

наблюдения, что речь женщин правильнее чем мужская и больше приближенная к языковым стандартам. Изучение коммуникативного поведения мужчин и женщин не показало существенных различий в общении между представителями двух полов. Можно утверждать, что особенности общения как женщин, так и мужчин значительно зависят от ситуации, в частности от пола собеседников, а также от темы разговора. Другие аналитические «раскопки» по коммуникации между полами обнаружили (Н. Хенли и другие), мужчины разговаривают больше женщин, поскольку имеют больше возможностей выразить собственное мнение, в частности, во время деловых встреч, переговоров. Мужчины перебивают женщин чаще, а также им лучше женщинам удается направлять разговор в нужном направлении. Кроме того, было замечено (С. М'Конел-Гинет), когда разговаривает мужчина, его слушают внимательнее как мужчины, так и женщины, чем женщину-собеседника. Анализ коммуникации внутри однополых групп обнаружил, что женщины разговаривают между собой больше, чем мужчины. Темы разговоров совершенно разные: если мужчины говорят преимущественно о работе, спорте и других видах совместной деятельности, женщины обсуждают проблемы персонального характера. Также женщины разговаривают динамичнее, хотя меньше говорят о себе, чем мужчины. Женщины перебивают друг друга чаще, чем мужчины – общеизвестный факт, и это делается для того, чтобы подтвердить согласие с мнением собеседницы, выразить сочувствие или закончить ее фразу, когда она не может подобрать подходящего слова. Учитывая результаты приведенных и других исследований, можно сделать вывод, что нет значительных различий в речи женщин и мужчин, так же как не существует отдельного «женского» или «мужского» языка. Мужчина или женщина говорят именно так, а не иначе, в зависимости от обсуждаемой темы, а также ситуации, в которой происходит общение. Представительницы феминистской лингвистики привлекли внимание к презентации полов в языке как напрямую культурно-гендерных исследований, отметив, что женщина и мужчина представлены в языке неодинаково: мужчина изображен главным и важным в языке, а женщина – второстепенной и менее весомой за последнего. Исследовательницы также обратили внимание на то, что речь часто отражает мир с «мужской» позиции, и женщина часто остается «невидимкой» в языке. Иногда женщину изображают «видимой», чтобы подчеркнуть ее зависимость от мужа и его второстепенный статус. Это явление получило название гендерных предубеждений, андроцентризма или языкового сексизма [2, с.57].

Сексизм – половая дискриминация, это ориентирование, которое ставит в неблагоприятные условия один пол относительно другого. Сексизм находится на одном уровне с другими видами притеснений – по этническим признакам (расизм), по сексуальной ориентации (гетеро-сексизм), по возрастной категории, по внешности и тому подобное. Языковой сексизм – это дискриминация по полу в языке. Этот термин чаще используют в отношении женщин, однако он может быть направлен также на мужчин.

Сексизм может существовать в языке как на уровне слова, выражения, предложения, так и на уровне всего дискурса. Наиболее распространенными примерами языкового сексизма является гендерные стереотипы, асимметрии в использовании параллельных высказываний относительно мужчин и женщин, а также «невиди-

мость» женщин в языке. Бесспорно, женщины и мужчины неодинаково изображены в разных языках мира, так же как неодинаковым является их положение в разных странах. Однако многочисленные исследования на материале различных языков выявили наличие общих черт изображения полов, что Энн Павелз обобщила в книге «Женщины, меняющие язык» среди которых:

- Изображение мужчины как нормы, а женщины – как отклонение от нее, примером чего является использование так называемых родовых существительных, которые вроде означают и мужчину, и женщину одновременно, однако форма которых совпадает с формой грамматического мужского рода.

- В результате женщина делается «невидимой» в языке. В тех случаях, когда она становится «видимым», ее видимость имеет асимметричный характер: женщину часто делают «видимой» только для того, чтобы подчеркнуть ее «отклонение» от нормы, то есть мужчины.

- Лексические и грамматические формы женского рода зависят и часто образуются от форм мужского рода

- Языковое изображения женщин и мужчин имеет стереотипный характер: женщин преимущественно изображают как сексуальных, а мужчин – как рациональных существ [1, с.197].

Примерами языкового сексизма является так называемые родовые существительные и местоимения. Об использовании слов в родовом смысле говорят, когда они не касаются какого-то конкретной пола, а означают женщину и мужчину одновременно. Однако все эти слова совпадают по форме со словами мужского рода. В частности, в предложении «Ко мне подошел студент из моего курса» существительное мужского рода «студент» означает «лицо мужского пола, учится в университете». Однако в предложении «Каждый студент должен гордиться тем, что учится в этом университете» существительное мужского рода «студент» не означает конкретное лицо мужского пола, а касается всех студентов, как мужского, так и женского пола. Из-за использования слова мужского рода мы воспринимаем предложение как таковое, что касается только мужчин. Правы те, кто считает, что одно слово не может в одном случае означать только мужчины, а в другом – и мужчины, и женщины. Ежедневно мы слышим от других или употребляем такие слова, как «гражданин», «пассажир», «прохожий», «избиратель», которые совершенно не указывают на женщин. Аналогично с применением местоимения мужского рода «он» и его производными для обозначения человека вообще. Такое использование слов (преимущественно существительных и местоимений) мужского рода для обозначения человека, независимо от пола, приводит к исчезновению женщины с языкового пространства, она становится «незаметной» в языке. Кроме того, многочисленные исследования, целью которых было определить, в каком смысле воспринимают родовые существительные и местоимения читатели / слушатели, обнаружили, что эти слова не воспринимаются как такие, что одновременно обозначают оба пола, а только те, которые касаются мужчины.

Лексические лакуны до недавнего времени были еще одним признаком сексизма в языке. О них говорили, в частности, для обозначения профессии, которую могут иметь как мужчины, так и женщины. Они означали, что существует лишь форма мужского (или женского) рода, а соответствующей формы женского (или мужского) рода нет. Другими примерами являются наименования

должностей, ученых степеней, званий. Во многих языках названия профессий существовали только в форме мужского рода. Это прежде всего касается престижных профессий и должностей, которые на протяжении длительного времени были недоступны (а некоторые до сих пор остаются таковыми) для женщин: юрист, хирург, директор, менеджер, профессор, депутат, министр, президент. Несмотря на то, что сегодня женщины также овладевают этими профессиями и занимают все высшие должности, из-за использования только форм мужского рода они долгое время оставались незаметными в языке. И хотя эти слова не являются гендерно-маркированными (т.е. не означают лишь мужчину или женщину), их воспринимали как такие, которые касались прежде всего мужчин. Убедительным доказательством этого была тенденция дополнительно указывать на то, что речь идет именно о женщине, в частности добавлять к названию профессии слово женщина: женщина-бухгалтер, женщина-юрист и тому подобное. Интересно, что даже в тех сферах, где значительную (а иногда даже преобладающую) часть составляли женщины, их называли с помощью слов мужского рода – преподаватель, бухгалтер, дизайнер, стилист, дизайнер, повар и тому подобное. С другой стороны, некоторые названия непрестижных и малооплачиваемых профессий существовали только в форме женского рода: педикюрша, маникюрша, горничная.

В некоторых случаях название профессии имеет формы мужского и женского родов, но эти слова имеют разное семантическое значение, например: акушерка – женщина со средним медицинским образованием, имеющий право самостоятельно оказывать медицинскую помощь при родах; акушер – врач-специалист по акушерству; машинистка – женщина, печатает на пишущей машинке; печатник – специалист печатного дела, полиграфического производства, тот, кто работает в типографии. Те же названия профессий, имеющих как формы мужского, так и женского рода (хотя бы в разговорной речи), в действительности имеют разную коннотацию: как правило, формы женского рода имеют пониженное стилистическое значение и воспринимаются иначе, чем соответствующее слово мужского рода. Именно потому, что со временем формы женского рода приобретают отрицательное значение, во многих странах мира наблюдается обратный процесс – женщины, стремились, чтобы их называли поэтессами, писательница, автор, теперь хотят, чтобы их снова называли «мужскими» словами – поэт, писатель, автор. Свое решение женщины объясняют тем, что когда женщину называют хорошей поэтессой, то имеют в виду, что она талантливая среди других поэтесс. А когда говорят, что женщина – талантливый поэт, отмечают ее талант всех поэтов – как женщин, так и мужчин. Так называемая семантическая асимметрия наблюдается не только в названиях профессий. Много слов, имеющих параллельные формы мужского и женского рода, на самом деле разные по значению. В таких парах слов форма мужского рода имеет положительное или нейтральное значение, а форма женского рода со временем претерпевает пейорации (ухудшение) значения. Например, существительное мужского рода «профессионал» имеет положительное значение, тогда как соответствующее существительное женского рода «профессионалка» во многих языках означает проститутку. Неодинаково толкуются другие пары слов: мастер (специалист высокого класса) и мастер (женщи-

на, занимающаяся народным ремеслом – вышиванием, вязанием и т.п.). Большое количество языков богато на лексические лакуны (немо форм женского рода) и морфологической асимметрии (образование форм женского рода от форм мужского), что свидетельствует о том, что форма мужского рода первична, а форма женского – имеет второстепенное значение и зависима от предыдущей.

Существуют отдельные случаи, когда формы обоих родов есть вроде равноправными и принимаются в паре, но форма мужского рода, как правило, предшествует форме женского рода, поскольку считается главнее ее (например, он и она, парень и девушка, Адам и Ева, человек и женщина, родители, король и королева. Понятие сексизм также сохраняется в толкованиях слов: часто женщин характеризуют через их биологические данные или отношения с мужчинами. Например, слово «девушка» объясняет «Трехтомный словарь украинского языка» как «незамужнюю молодую особу женского пола», а слово «парень» – «ребенка мужского пола или подростка». Как видим, женщину отражено через ее отношения с мужем (в данном примере указано семейный статус), тогда как определение мужчины упускает любую ссылку на его отношения с противоположным полом [2, с.55].

Выводы. Выше представленные примеры очень стереотипно отражают оба пола. Как правило, считается, что мужчины склонны быть сильными, мужественными, смелыми, а женщины – добрыми, нежными, красивыми. Язык транслирует такие же стереотипные стандарты. Распространенным среди них стало отображение мужчин активными, логическими, серьезными, взвешенными, а женщин – пассивными, эмоциональными, импульсивными, нерациональными. Это мы можем наблюдать во многих высказываниях относительно качеств женщин и мужчин. Однако упомянутые характеристики могут быть присущи и женщинам, и мужчинам в равной степени, поскольку это индивидуальные черты, и отнюдь не признаки конкретной пола. Высказывания «женская логика» (который скорее указывает на недостаток логики), «женское счастье» (мать мужа и детей), «женские разговоры» (несерьезные разговоры) как раз являются яркими примерами такого ложного отражения. В то время соответствующих высказываний о мужчинах или нет (скажем, «мужского счастья»), или они имеют положительное стилистическую окраску – мужской разговор (серьезный разговор).

Речь также отражает традиционное распределение обязанностей мужчин и женщин. Женщины традиционно ассоциируются с домашним хозяйством, детьми, то есть домашними делами, мужчины – с бизнесом, карьерой, то есть публичной сферой, и объясняет тот факт, что многие слова,

связанных с публичной сферой, – мужского рода, а что касается частной – женского (домохозяйка, домработница). Хотя уже давно прошли времена, когда только мужчины обеспечивали свои семьи, а женщины лишь берегли домашние очаги, эти стереотипы до сих пор сохранились в языке.

Некоторые языки демонстрируют двойные стандарты в формах обращения к женщинам и мужчинам. В отдельных языках рядом с одной формой мужского рода (например, Англ. – мистер, исп. – сеньор), не отмечает семейного положения человека, существуют две параллельные формы женского рода, одна из которых используется при обращении к незамужней девушки (англ. – мисс, исп. – сеньорита), а другая – к замужней женщины (англ. – миссис, исп. – сеньора). Однако в этой сфере уже произошли некоторые изменения: чтобы достичь равенства в обращении к женщинам и мужчинам, в английском языке было введено слово «мисс», которое указывает на семейное положение женщины. Также имеют место двойные языковые стандарты сексуального поведения женщин и мужчин. Например, сексуально-активного человека называют «мачо», «донжуаном», считая это комплиментами, тогда как сексуально-активной или даже «не так» одетую женщину называют проституткой, явно не свидетельствует о позитивной оценке. Несмотря на степень проявления женской сексуальности, ее почти всегда оценивают негативно: если, по мнению мужчин, его мало, женщину называют мужеподобной, фригидной, холодной, а если ее много, то используют упомянутые выше слова. Мужская же сексуальность подвергается критике преимущественно в двух случаях – если человек не способен выполнять вышеуказанную функцию или если он «нетрадиционной» сексуальной ориентации.

Литература

1. Глоссарий к украинскому изданию Джудит Баталер. Гендерный хлопоты: феминизм и подрыв единообразия. – М., 2003. – С. 197-217.
2. Кирилина А.В. Развитие гендерных исследований в лингвистике / А.В. Кирилина // Филологические науки. – 1998. – № 2 – С. 51-58.
3. Tannen D. Du kannst mich einfach nicht verstehen. Warum Maenner undFraue aneinander vorbeireden. / D. Tannen. – Hamburg, 1991. – 164 s.

References

1. Glosary to the Ukrainian vision of Judith Bataler. Gender care: feminism and parenthood. – K., 2003. – P. 197-217.
2. Kirilina A.V. Development of gender studies in linguistics / A.V. Kirilina // Philological sciences. – 1998. – No. 2 – S.51-58.
3. Tannen D. Du kannst mich einfach nicht verstehen. Warum Maenner undFraue aneinander vorbeireden. / D. Tannen. – Hamburg, 1991. – 164 s.

Sobetska N.V.,

associate professor of foreign languages and information communication department
of Ternopil National Economic University

Ukraine, Ternopil

COMMUNICATIVE BEHAVIOR OF MALES AND FEMALES

The article deals with the male and female language peculiarities, it reveals the main research aspects of strategies and tactics in verbal behavior of men and women in different communicative situations with the obvious consideration of the cultural traditions in the society. Gender in communication is observed as one of the parameters by which the social identity of the speaker is constructed. The interest to which is caused by the general trend of linguistic sciences to study social conditions under which communication takes place, including human factor in language.

Key words: Language, society, sex, feminist linguistics, communicative behavior.

УДК 811.161.2'271'38: [659:663.94]

Ткач Л.О.,

професор, д.філол.н., професор кафедри сучасної української мови
Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича, lo.tkach@gmail.com

Закутня А.Ю.,

ст. викладач кафедри соціально-гуманітарної та загальноекономічної підготовки
Хмельницького кооперативного торговельно-економічного інституту, zakutnia.anna@gmail.com

Сулима С.П.,

студентка V курсу філологічного факультету спеціальності 035.01.8 «Філологія (українська мова і література)»
Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича, sof.sulyma@gmail.com

Україна, м. Чернівці

ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ У РЕКЛАМУВАННІ ЗАМІННИКІВ КАВИ «FRANCK / ФРАНКК» (ЗА МАТЕРІАЛАМИ РЕКЛАМНИХ ОГОЛОШЕНЬ В УКРАЇНСЬКИХ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАННЯХ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.)

Відтоді, як 1828 р. була зареєстрована німецька фірма «Heinrich Franck Sohne G.m.b.H.», що започаткувала виробництво цикорієвого замітника кави, минуло майже 200 років. У період від 1879 р. до 1918 р. фірма «Heinrich Franck Sohne» активно розвивала мережу своїх підприємств у Європі та США. Рекламу заміників кави публікували не лише німецькі видання, а й австрійські, угорські, чеські, словацькі, румунські, хорватські, польські, українські. У різних країнах рекламування того самого продукту відрізнялося не тільки мовою написання тексту, а й графічним оформленням та рекламними наративами.

Українськомовна реклама заміників кави «Franck / Франкк» відома від кінця XIX ст. (за публікаціями львівських видань «Діло», «Дніпро» та ін., діаспорної газети «Свобода» тощо). Характерними ознаками цих текстів є такі: 1) поєднання різних мовних кодів; 2) стильова виразність у формулюванні рекламних гасел та кліше; 3) цілкова композиційна відповідність типовим рисам сучасної реклами як окремого функціонального стилю писемної мови та ін.

Ключові слова: українська друкована реклама першої половини XX ст., реклама заміників кави «Franck / Франкк», рекламні марки фірми «Heinrich Franck Sohne», полікодовість рекламного тексту, стилістика української реклами, газета «Діло», газета «Свобода», польська художниця Зофія Стриєнська.

Постановка проблеми. Розширення соціальних функцій української мови в другій половині XIX – на початку XX ст. сприяло становленню всіх основних суспільно значущих стилів її писемного вияву – інформаційно-публіцистичного, офіційно-ділового, наукового, конфесійного, художнього. Та все ж у сучасному українському мовознавстві ще й досі бракує чіткого, системного уявлення про стилі та жанрові різновиди мови цього періоду, оскільки впродовж тривалого часу поза увагою дослідників залишалися величезні масиви текстових джерел, що переконливо засвідчують багатофункціональний статус української мови в к. XIX – першій половині XX ст. До таких джерел належать передусім періодичні видання, що виходили як у материковій Україні, так і в середовищі української діаспори.

Тематика, суспільна спрямованість, стилістика українських періодичних видань кінця XIX – першої половини XX ст. безпосередньо відображають увесь спектр життєвих інтересів тогочасного соціуму – від побутових до ідеологічних. Особливе місце в періодиці посідала українськомовна реклама, адже її становлення і розвиток припали саме на такий історичний відтинок, коли в усіх економічно розвинутих країнах світу реклама перетворилася з пересічного соціального явища в соціальний інститут, що мав на меті стимулювати купівельну актив-

ність людей [7, с.56]. Саме в цей період, коли «риннок продавця, на якому головну роль грав виробник товарів,.. перетворився в ринок покупця, на якому обсяг, асортимент і ціну товарів визначав споживач» [7, с.56], й виникла нова соціальної технологія – маркетинг – як система послідовної орієнтації всієї діяльності фірми на потреби, бажання й платоспроможність споживача [7, с.56].

Тогочасну рекламу цілком умотивовано можна розглядати як «один з різновидів суспільної інформації, який активно впливає на соціальні зміни у суспільстві та отримує зворотний вплив цих змін. Сутність таких процесів полягає в тому, що відбувається взаємне віддзеркалення: у рекламі знаходять втілення соціальні явища, а в соціальних явищах можна визначити вплив реклами» [10, с.91].

Певна річ, що чітка інституціоналізація реклами безпосередньо позначилася на її комунікаційній організації, на змісті й графічному оформленні. А міжнародний товарообіг, поява товарів, що здобували світове поширення й визнання, зумовили міжкультурний, полікодовий характер рекламних текстів. Найбільш виразно такі ознаки, як поєднання різних мовних кодів, семантичні перегуки в рекламних гаслах та інших змістових компонентах рекламного стилю, виявляються в рекламуванні

та популяризації споживчих товарів щоденного попиту. Одним із таких активно рекламованих товарів на межі XIX–XX ст. (утім, як перед тим, так і тепер) постає кави і кавові напої.

У статті А. Согоріна про соціально-культурний вплив реклами на розвиток суспільства [10] йдеться, зокрема, і про те, що вже в XVII ст. європейські газети інформували своїх читачів про новий продукт – каву – та рекламували її як чудодійний лікувальний напій: «Швидке поширення кави і як напою, і як моделі поведінки (адже кав'ярні стали місцями соціального збору) в чималому ступені пов'язані та стали результатом реклами переваг кави в газетах. Перша реклама кави в Лондоні була надрукована в 1657 році та представляла її як „дуже корисний фізично напій, що має безліч прекрасних чеснот, зміцнює тепло всередині, допомагає травленню, є добрим проти кашлю або застуди, головного болю, подагри та цинги”» [10, с.93]. Такий образ кави А. Согорін вважає однією з перших рекламних гіпербол, проте «вона спрацювала – люди стікалися до кав'ярні, щоб спробувати цей новий напій» [10, с.93].

Наприкінці XIX – у першій половині XX ст. серед загальнонарекламованих були кавові замітники (нім. *Kaffe-Zusatz*) фірми «Heinrich Franck Söhne G.m.b.H.», що започаткувала виробництво цикорієвого замітника й була зареєстрована 1828 р. за іменем свого засновника, німецького підприємця Йоганна Гайнріха Франкка (*Johann Heinrich Franck*, роки життя: 1792–1867). (На сучасному ринку харчової продукції марка «Franck» належить хорватській фірмі з виробництва кави, чаю і сніків).

У період від 1879 р. до 1918 р. фірма «Heinrich Franck Söhne» здобувала численні нагороди на міжнародних торгових виставках та активно розвивала мережу своїх підприємств у Європі та США (див. Мал. 1, Мал. 2): за часів Австро-Угорщини нові фабрики були створені в австрійському місті Лінц (з 1879 р.), а також у містах сучасних Італії, Угорщини, Чехії, Словаччини (з 1883 р.), Румунії (з 1887 р.), Хорватії (з 1892 р. – у Загребі (тогочасна назва міста – Аграм), у 1900 р. в Б'єловарі відкрили фабрику з висушування цикорію), Польщі (з 1910 р.); на ринку США кавові замітники «Franck» з'явилися в 1895 р. (філія відкрита у Флашингу, північно-центральної частини Нью Йорку).

Рекламу заміників кави публікували не лише німецькі видання, а й австрійські, угорські, чеські, румунські, хорватські, польські, українські. У різних країнах рекламування того самого продукту відрізнялося не тільки мовою написання тексту, а й самими рекламними наративами та графічним оформленням. На тлі сучасних глобалізаційних процесів дедалі популярнішим стає зацікавлення давніми торговими брендами як частиною загальної історії європейської культури, що про неї із захопленням розповідають ентузіасти таких досліджень [8,11], зокрема – й Вальтер Шустер, дослідник бренду «Franck» [11].

Актуальність такого дослідження вбачаємо в необхідності формування історико- та лінгвокультурної емпіричної бази для визначення вмотивованого переліку функціональних стилів української літературної мови в першій половині XX ст. та включення до цього переліку й рекламного стилю. Вважаємо, що міждисциплінарний

підхід до розкриття теми відповідає трендам сучасних гуманітарних наук – як у теоретичному, так і в практичному аспектах. Адже лексикографування культури (див., зокрема, працю О. Іванішевої [9]) – це один із таких трендів, що забезпечує увагу до мовної одиниці як до носія не тільки суто лінгвальної, а й культурно-історичної інформації. Концептуальна розробка лексикографічних методів збереження культурної пам'яті мала б спиратися і на такий особливий тип мовних одиниць, як рекламні оголошення.



Мал. 1. Профіль компанії «Heinrich Franck Söhne» – за рекламним оголошенням 1890 р. (Джерело: <http://iflcoffee.blogspot.com/2015/02/franck-croatian-coffee-giant/>)



Мал. 2. Зразок угорської реклами «Franck» (Джерело: <https://hu.museum-digital.org/index.php?t=objekt&oges=39906> – Угорський музей торгівлі та купецтва)

Джерелами фактичного матеріалу послужили: 1) українськомовна реклама заміників кави «Franck / Франк», опублікована у львівських виданнях – газеті «Діло» (виходила у 1880–1939 pp.), у календарі-альманасі «Дніпро» (виходив у 1923–1939 pp.) та ін., у діаспорній газеті «Свобода» (виходила з 1893 р. в Джерсі-Сіті, згодом – в інших містах США, з 1903 р. – у Нью-Йорку, а з 1911 р. – знову в Джерсі-Сіті); 2) ілюстрації реклами дібрані з таких новітніх джерел: https://artefakte.perladesa.de/artefakte_halle2.htm та https://www.veikkos-archiv.com/index.php?title=Johann_Heinrich_Franck (Німеччина); <http://iflcoffee.blogspot.com/2015/02/franck-croatian-coffee-giant/> (Хорватія); <http://jacekszlak.pl/zofia-stryjenska-i-masowa-wyobraznia/> (Польща); <https://hu.museum-digital.org/index.php?t=objekt&oges=39906>

museum-digital.org/index.php?t=objekt&oges=39906 (Угорщина); <https://www.franck.eu/sr-latn/istorija/> (Сербія).

Виклад основного матеріалу. У рекламній стратегії фірми «Heinrich Franck Söhne» перших десятиліть XX ст. поєднувалося кілька асоціативних полів:

1) візуальне – шрифтове маркування товару (могло бути варіативне, із застосуванням різних типів шрифтів) та зображення кавового млинка (нім. *Kaffeemühle Franck*) як охоронної марки (нім. *Schutzmarke*) (див. Мал. 3);



Мал. 3. (Джерело: https://www.veikkos-archiv.com/index.php?title=Johann_Heinrich_Franck; https://artefakte.perladesa.de/artefakte_halle2.htm)

2) вербальне – для опису корисних споживчих якостей заміників кави; логічний і послідовний виклад аргументів, що підтверджують доцільність придбання товару та переконують у перевагах при використанні саме цього, а не іншого кавового напою;

3) архетипне – що апелює до традиційного родинного укладу та обов'язків господині дому; до традиційних образів з народних казок; традицій народної культури;

4) ідеологічне – пов'язане з почуттями патріотизму, національною ідентичністю;

5) особистісне – що резонує з бажанням людини бути індивідуальністю;

6) магічне – для створення особливого ореолу товару як дивовижного, чудодійного, «понадземного», «зіркового» (Мал. 4):



Мал. 4. «Діло», 1928 (ч. 229)

У рекламі, адресованій носіям німецької культури, така стратегія була зреалізована у випуску кількох серій марок, що в добу панування листів у конвертах, поштових листівок та колекціонування марок варто визнати за креативний і, напевно, дієвий рекламний хід.



Мал. 5. Рекламні марки серії «Trachten» / «Традиційний одяг»

Назви серій самі собою засвідчують спектр асоціацій, орієнтованих на різний вік, статус, соціальний стан, на різне світосприйняття потенційних клієнтів: «**Trachten**» («Традиційний одяг») (Мал. 5); «**Feigenkaffee**» («Інжирова кави»); «**Märchen**» («Казка»); «**Zwerge**» («Гноми»); «**Monats**» («Місяці»); «**Schutzmarke**» («Охоронна марка»); «**Sternzeichen**» («Знак зірки») – із зображенням сузір'їв Лева, Оріона, Лебедя та ін.; «**Wittelbacher-Serie**» («Віттельбахи») – з портретами представників однієї з найдавніших німецьких династій, що правила в Баварії в період між 1180 та 1918 рр.); «**Deutschlands Helden**» («Герої Німеччини»), «**Komponisten**» («Композитори») – також з портретами; «**Wappen**» («Герби (міст і земель)») та ін.

Для окремих серій були створені й рекламні гасла: «Das neuzeitliche Kaffeegerank» / «Сучасний кавовий напій» (серія «Знак зірки»); «Aecht Franck mit der Kaffeemühle der feine Zusatz zu Jedem Kaffeegerank» / «Aecht Franck з млинком для кави – Якнайкраще доповнення до кожного кавового напою» (серія «Місяці»). У серії «Казка» рекламне гасло містило сталі компоненти і варіативні – імена казкових героїв: «Ein Liebling der Kinderwelt: Der gestiefelte Kater // Froschkönig // Rotkäppchen – Der Liebling der Hausfrau: Aecht Franck Kaffee-Zusatz» / «Улюбленець // Улюблениця дитячого світу: Кіт у чоботях // Царівна-Жаба // Червона Шапочка – Улюблениця Господині дому: Aecht Franck – Заміник Кави» (зразки марок див. Додаток ілюстрацій у кінці статті).

Надзвичайно цікавими були гасла, достосовані до сюжетних малюнків на марках тієї самої серії (Мал. 6): «Der ernste Mann hier, im Kontor, zieht Kornfranck allem Anderen vor» / «Серйозна людина тут, в офісі, віддає перевагу.



Мал. 6. (Джерело: https://www.veikkos-archiv.com/index.php?title=Johann_Heinrich_Franck)

Корнфранку перед усім»; «Verzeihung Fräulein Irmenfried, der Kornfranck ist frisch aufgebrüht» / «Пробачте, міс Ірменфрід, Kornfranck свіжозаварений»; «Wo sich Hände emsig regen, ist Kornfranck reiner Segen» / «Там, де руки зайняті, Корнфранк – це благо».

Перші українські рекламні повідомлення про заміник кави «Franck» вийшли друком ще в той період, коли частина західноукраїнських земель входила до складу Австро-Угорщини, а галицькі та буковинські газети практикували етимологічний правопис (т. зв. «максимовичівку») (Мал. 7).



Мал. 7. «Діло», 1881 (ч. 34)

З погляду сучасного стану української літературної мови – правописно та стилістично внормованої – рекламні оголошення, надруковані етимологічним правописом, мають не лише архаїчний, а макаронічно-чудернацький вигляд. Проте в другій половині XIX – на початку XX ст. для консервативної частини галицько-буковинської інтелігенції така правописна система символізувала зв'язок з культурно-писемною традицією княжого Києва і Київської Руси. З іншого боку, представники московфільської політичної течії розглядали етимологічний правопис як один з інструментів протидії українському національно-демократичному рухові та перешкождали розвитку української літературної мови на народно-розмовній основі.

У кінці XIX – на початку XX ст. цим правописом користувалися й видавці діаспорних українських газет. Втім, якщо тексти, надруковані етимологічним правописом, транслітерувати за сучасним правописом, то читання й розуміння не становитиме труднощів (за винятком,

хіба, кількох слів і форм, типових для західноукраїнського мововжитку):

«!Для Господи́нь! // **Если би „кава Franck“** іменно / **правдива** / Генрика Франка синів / в **Лінцу над Дунаєм** / не була така **добра**, то не мало би причини її так много фабрикантів ненавидіти і наслідувати в етикеті, барві, друку і папері, а тим більше уживати того самого імени і марки охоронної. // Хотите отже, **Всечесні господи́ні**, відрізнити ласкаво // **Правдиву каву Франка** / від фальшованої, зволіть при купні точно зважати на знак кави правдивої, іменно на сліду́ючий підпис [Факсимі́ле підпису. Ludwigsburg] // Ті фабриканти, котрі **фальшують** ім'я в половині або в цілості, мають намірення лише ошукувати Всч. господи́нь. // Просимо зважати точно на фірму і жадати завсі́гди тільки / **Правдивої кави Франка** з поіменною ознакою [Факсимі́ле підпису. Ludwigsburg], / котра до того під настоя́тельством Пана рабина **Саломона Шпи́цера**, / швагра Пана / надрабина **Шрайбера** в Кракові, зіста́ла зня́ряджена і / **для жи́дів** / після їх релі́гії **яко кошерна гварантована**. // Можна дістати через всі значні́ші торго́влі en gross et detail» («Діло», 1881).

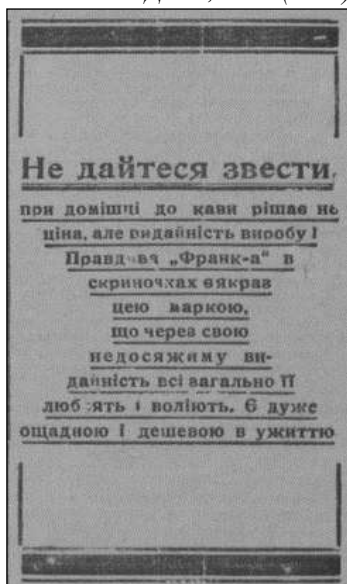
Панівна тема реклами: висока якість **кави Франка**, що викликає ненависть конкурентів і спричиняє виготовлення фальшованих продуктів. Панівне гасло: **Правдива кава Франка**. Панівна настанова: зважати на фірму, особистий підпис виробника, щоб відрізнити справжній продукт від фальшованого. Реклама містить і такий важливий компонент, як кода – додаткова інформація про вживання продукту: дозволений і євреям, як це засвідчили реальні авторитетні особи – Пан рабин **Саломон Шпи́цер**, що доводиться швагrom Панові надраби́нові **Шрайберу** в Кракові.

Цікавою є і стилістика цього рекламного оголошення: в ній поєдналися елементи кількох стильових реєстрів: розмовно-побутового, проповідницько-настановчого, офіційно-ділового (вживання формул шанобливого етикету – *Всечесні господи́ні!* – в чому можемо вбачати певний семантичний перегук з гаслом німецької реклами *Der Liebling der Hausfrau: Aecht Franck Kaffee-Zusatz*), рекламного (вживання речень-кліше: *Просимо зважати точно на фірму і жадати завсі́гди тільки / Правдивої кави Франка з поіменною ознакою; Можна дістати через всі значні́ші торго́влі; нетранслітерованого словосполучення-кліше en gross et detail* – «гуртом і вроздріб»).

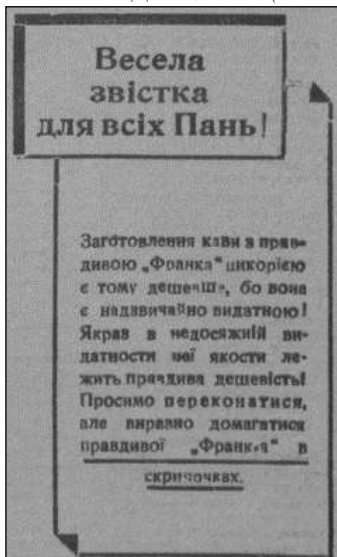
Засторога від придбання фальшованого товару залишалася провідною темою у рекламуванні «Правдивої Франка домішки до кави» в газеті «Діло» періоду 1920–1930-х рр. та реалізувалася через заголовки (Мал. 8, Мал. 9) й формули основного тексту реклами: «...**Правдива «Франка»** в скриню́чках є якраз цею маркою, що через свою **недосяжиму видайні́сть** всі загалом її люблять...» (Мал. 9); «Заготовлення кави з **правдивою «Франка» цикорі́єю** є тому дешевіше, бо вона є **надзвичайно видатною!**...» (Мал. 10);



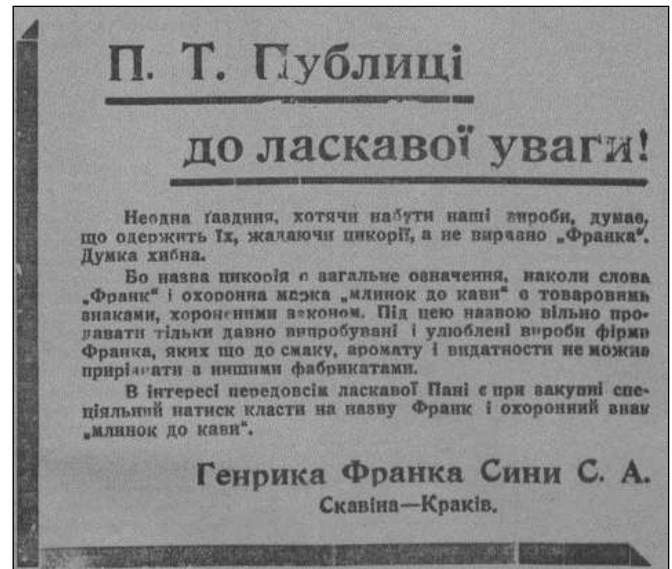
Мал. 8. «Діло», 1925 (ч. 81)



Мал. 9. «Діло», 1925 (ч. 291)



Мал. 10. «Діло», 1925 (ч. 286)



Мал. 11. «Діло», 1925 (ч. 251)

Рекламний образ Господині дому, ласкавої Пані, виражений вербально, постає також у портретному втіленні – усміхненому обличчі жінки в національному одязі (Мал. 12).



Мал. 12. (Джерела:

<https://www.atticus.pl/?pag=poz&id=95804/>
«Дніпро», 1935)

«Правдива кавова домішка (примішка) Франка» фігурує як незмінний, опорний компонент у рекламі, що її подавала газета «Свобода»: «Ощадите грошів, будете спокійні і полѣпшите смак кави, если будете уживати / Правдивой Кавовой / Примѣшки Франка...» (Мал. 21); «...Передь заваренемъ всипте / ПРАВДИВОЙ ФРАНКА / славной кавовой примѣшки...» (Мал. 22); «Щобьсте були певні що уживаете найлѣпшу, берѣть / Правдиву Франка / кавову примѣшку. Полѣпшає виглядъ и смакъ напитка...» (Мал. 23); «...прикметы найдоросшихъ кавъ можна одержати навіть зъ таншою кавы додаючи до тоѣ / ПРАВДИВУ КАВОВУ ДОМѢШКУ ФРАНКА...» (Мал. 24); «...Можете завсѣгда мати добру каву і бути повними доброго єї запаху, если ужьете / Правдив. франковой домішки...» (Мал. 25); «Щоб осягнути правдивий смак кави, треба додати трохи цикорію до кавника, коли варите каву...» (Мал. 27).

Попри це в оголошеннях середини 1930-х рр. більш концентровано виступають такі змістові компоненти, що

характеризують саму домішку (примішку, приправу) до кави та її позитивний вплив на здоров'я: «Правдива Франкка» давно znana, випробувана, найліпша приправа до кави. Вироблювана з шляхотного сирівця «Правдива Франкка» скріплює смак і аромат кави та надає їй гарної краски. Містить в собі також багато корисних для здоров'я складників. Є видатною і тому дешевою в ужитті. Не дозволяйте впроваджувати Себе в блуд. «Правдива Франкка» ніколи нічого іншого не заступить. Знані її прикмети: /якість, чистість, видатність. Цей охоронний знак ніколи не заводиться» («Дніпро», 1935); «Смаку і аромату додасть Твоїй каві Правдива Франка приправа» (Мал. 13); «Кава для Твогого здоров'я» (Мал. 14); «Для одного: дешева, для другого: смачна, для третього: добра, для всіх: здорова!» (Мал. 15); «Знаменита кава... скоро готова і дешева!» (Мал. 16).

Рекламні тексти, вміщені у газеті «Свобода», привертають увагу до запаху (ароми, аромату) – надзвичайного, незрівнянного; смаку – чудового, ніжнішого; в ряду означень з'являється прикметник розкішна (кава):

«...Запахъ возбуждающей аппетитъ и другі прикметы найдоросшихъ кавъ можна одержати навіть зъ таншої кавы додаючи до тоѣ / ПРАВДИВУ КАВОВУ ДОМѢШКУ ФРАНКА...» (Мал. 24); «Если хотите выпити найліпшу каву, уживайте Славної Франкової Домішки. Она додає каві лучшого запаху і смаку...» (С., 1908, ч. 4, с.8); «...Можете завсїгди мати добру каву і бути повними доброго єї запаху, если ужисте / Правдив. франкової домішки...» (Мал. 25); «Чудовий Смак / Звичайна кава набуває, / ... коли змішаєте її з / Franck's Chicory...» (Мал. 26); «ЦИКОРІЯ ФРАНКА додає цього надзвичайного запаху, який знаходиться в каві, подаваній у найліпших готелях...» (Мал. 26); «...Додайте при запареню до кавника або перколятора ЦИКОРІЇ ФРАНКА. / ОТРИМАЄТЕ КАВУ НЕЗРІВНАНОЇ ДОБРОТИ, СМАКУ Й АРОМИ...» (Мал. 28); «РОБІТЬ КРАЩУ КАВУ / ДОДАЙТЕ ложочку ЦИКОРІЇ ФРАНКА до кавника або перколятора для додання каві НІЖНІЩОГО СМАКУ Й НЕЗРІВНЯНОГО АРОМАТУ...» (Мал. 29).



Мал. 13. «Діло», 1935 (ч. 102)



Мал. 14. «Діло», 1937 (ч. 123)



Мал. 15. «Діло», 1937 (ч. 229)



Мал. 16. «Діло», 1938 (ч. 252)

Наприкінці 1930-х рр. з'являються серійні рекламні оголошення, що подають перелік позитивних якостей кави стисло, логічно, послідовно – з орієнтацією на раціональне, неемоційне сприйняття (Мал. 18):



Мал. 18. «Діло», 1939 (чч. 103-131)

Посилення раціонального компонента спостерігаємо й у таких рекламних текстах, що апелюють до усвідомленої потреби дбати про своє здоров'я без зайвих витрат

часу; інноваційним компонентом реклами виступають іншостильові додатки – рецепти приготування кавових напоїв удома (Мал. 19):



Мал. 19. «Дніпро», 1935

Періодика української діаспори засвідчує надзвичайно цікаві й, безумовно, більш складні форми реклами, орієнтованої водночас і на українську, й на англійську мовну свідомість діаспорян-білінгвів. За структурою, формою і змістом тексти такого типу становили свого часу своєрідний культурний феномен [12, с.6], оскільки містили паралельні написання заголовків, рекламних гасел українською та англійською мовами.

Подібні явища спостерігаємо й у рекламуванні кави «Франка». Заголовок-гасло «*Makes Good Coffee Cheaper / Makes Cheap Coffee Better*» має буквальный відповідник у текстових частинах реклами: «Робить добру каву дешевішою, а дешеву каву ліпшою» (Мал. 20); «Робить тану каву ліпшою, а добру каву танишою» (Мал. 23). Типовими є паралельні заголовки двома мовами:

«*Here in America / Тутъ въ Америцѣ* можете дѣстати сю здорову / КАВОВУ ПРИМѢШКУ ФРАНКА» (Мал. 20);

«*Makes Good Coffee Cheaper / Makes Cheap Coffee Better* / Ощадите грошѣ, будете спокѣйніи и полѣпшите смакъ кавы, если будете уживати / Правдивои Кавовои / Примѣшки Франка» (Мал. 21); «*Makes Good Coffee Cheaper / Makes Cheap Coffee Better* / Зашадите гроші, будете вдоволені і каву будете мати багато лучшу / если ужите / Правдивої Франкової Домішки» (С., 1908, ч. 10, с.8);

«*Good Coffee Making / Варенє доброи кавы* / По цѣлѣмъ свѣтѣ „варенє доброи кавы“ значить акуратный выборъ доброи кавы, рѣвно змеленои а передъ заваряе-немъ всипте / ПРАВДИВОИ ФРАНКА / славной кавовои примѣшки» (Мал. 22); «*Good Coffee Making / Робленє доброї кавы* / Зробити добру каву, значить вибрати відповідну каву, змолоти єю і додати / Правдивої франкової домішки» (С., 1908, ч. 12, с.8);

«*Fragrant Satisfying Coffee / Запахуча вдоволяюча кава* / є выслѣдкомъ вѣдповѣдного єѣ приправленя. Щобyste були певні що уживаете найлѣпшу, берѣть / Правдиву Франка / кавову примѣшку» (Мал. 23); «*Fragrant Satisfying Coffee / Смачну і пахучу каву* / можна осягнути лише тогди, коли зробимо єї відповідно. Если хочете пити найлѣпшу каву, уживайте / Славной Франкової Домішки» (С., 1908, ч. 9, с.8);

«*Coffee Quality / Якость кавы.* / Запахъ взбуджую-чий апетитъ и другіи прикметы найдоросшихъ кавъ мож-на одержати навіть зъ таншой кавы додаючи до тоѣ / ПРАВДИВУ КАВОВУ ДОМѢШКУ ФРАНКА» (Мал. 24);

«*At Every Meal / При кождім їдженю* потребуєте доброї пахучої кави. Можете завсѣгди мати добру каву і бути повними доброго єї запаху, если ужите / Правдив. франкової домішки» (Мал. 25).



Мал. 20. «Свобода», 1905 (ч. 20)



Мал. 21. «Свобода», 1905 (ч. 29)



Мал. 22. «Свобода», 1905 (ч. 32)



Мал. 23. «Свобода», 1905 (ч. 36)



Мал. 24. «Свобода», 1905 (ч. 40)



Мал. 25. «Свобода», 1908 (ч. 8)

У рекламі 1930-х рр. до традиційних змістових компонентів («правдива кава», «розкішна кава», «чудовий смак», «Цикорія поліпшує смак») додаються рекламні гасла – твердження, побудовані за принципом аналогії: «Чим Сіль є для поживи, тим Цикорія є для кави» (Мал. 26, Мал. 27); «Кава... без ЦИКОРІЇ є як пожива БЕЗ СОЛІ... МЛЯВА» (Мал. 27):



Мал. 26. «Свобода», 1932 (ч. 53)



Мал. 27. «Свобода», 1932 (ч. 89)



Мал. 28. «Свобода», 1939 (ч. 45)



Мал. 29. «Свобода», 1939 (ч. 81)

Характерною ознакою української діаспорної реклами є ностальгійний наратив, актуалізація зв'язку з рідною землею – Старим Краєм, звідки емігранти змушені були виїхати, проте зберегли про нього емоційні спогади: «кава є лѣпша и смачнѣйша в старомъ краю...» (Мал. 20); «Цикорію Франка вже давно уживають найлѣпшій кухарѣ въ Старомъ Краю...» (Мал. 21); «...Додайте / ЦИКОРИЮ ФРАНКА / до горщика або машинки коли Ви заварюєте каву. / Це пригадає вам «старокрасвий» запах і збільшить поживність кави...» (Мал. 30); «ЩОБ МАТИ КРАЩУ КАВУ / з особливим старокрайовим присмаком / додайте повну чайну ложечку / ЦИКОРИЇ ФРАНКА...» (Мал. 31); «...Додана до горщика чи машинки під час приготування кави, приносить «старокрасву» запашисть...» (Мал. 32).

У рекламних оголошеннях 1950-х рр. починають переважати змістові компоненти, що виражають прагматичну мотивацію: «більше філіжанок з кожного фунта кави!» (Мал. 30); «щоб допомогти травити тяжку їжу» (Мал. 32);



Мал. 30. «Свобода», 1953 (ч. 75)



Мал. 31. «Свобода», 1953 (ч. 84)



Мал. 32. «Свобода», 1953 (ч. 94)

Переважна більшість рекламних оголошень в українських періодичних виданнях кінця XIX – початку XX ст. були інформаційно насичені, безпретензійні, авторство цих текстів залишилося безіменним. Безіменні автори, як то кажуть, «не грішили креативністю». Та все ж при цій нагоді варто згадати, що в певний період свого життя до створення реклами заміників кави «Франк» долучилася надзвичайно самобутня художниця-дизайнерка Зофія Стриєнська з Любанських (Zofia Stryjeńska), яку називають княгинею польського малярства міжвоєнного двадцятиліття. Її графічні роботи в рекламі фахівці оцінюють не надто високо, вважаючи їх вимушеним заробітчанством, та все ж провідні ідеї цих непоказних текстів заслуговують на увагу, адже вони засвідчують семантичну специфіку польськомовної реклами загальнознаного продукту. Рекламна пропозиція ґрунтується на образах традиційної культури: змістовим стрижнем однієї серії є нерозривний зв'язок поколінь та успадкування традицій споживання «кави Franka», що формулюється у заголовках: «*Nashe prababki...*»; «*Z matki na córke...*»; «*Stare książki kucharskie...*»; «*Odziedziczone w spadku*» (Мал. 33).



Зофія Стриєнська

(11 травня 1891, Краків – 28 лютого 1976, Женева)



Мал. 33. (Джерело: <http://jacekszlak.pl/zofia-stryjenska-i-masowa-wyobraznia/>)



Мал. 34. Картинка «Zaloty» / «Залицання»
(Джерело: <http://jacekszlak.pl/zofia-stryjenska-i-masowa-wyobraznia/>)

Інша серія оголошень має заголовками рядки з популярних народних пісень: «**Ja ci buzi dam, ty mnie buzi dasz...**» (Мал. 34); «**W poniedziałek rano kosie ojciec siano...**»; «**W góry, w góry, miły bracie...**»; «**Włazł kotek na płotek i mruga...**»; «**Pije Kuba do Jakuba, Jakub do Michała...**»; «**Plon niesiemy, plon w gospodarza dom...**» (Мал. 35), сюжетні малюнки селянського побуту й календарної обрядовості – *Обжинків* (Мал. 35).

У кожному тексті повторюється одне з двох рекламних гасел: Niech więc **do naszych powszednich przyjemności należy kawa**; Dlatego niech **do radości powszedniego dnia należy kawa**, – а також уживаються *перифрази* кави чи філіжанки кави – як *радості* буденного дня: **ulamek radości, drobna przyjemność zwykłego dnia roboczego**.



Мал. 35. Картинка «Dożnkiy» / «Обжинки»
(Джерело: <http://jacekszlak.pl/zofia-stryjenska-i-masowa-wyobraznia/>)

Висновки. Розгляд рекламних текстів, що вже в кінці XIX – першій половині XX ст. були створені як найпереконливіший спосіб інформувати потенційних споживачів [1, с.10] про новий продукт – цикорієвий замінник кави «Frank» (в тогочасних українських рекламних оголошеннях – *домішка, примішка, кавова мішанка, містокава*; у польських – *namiaszka kawu*; в німецьких – *Kaffee-Zusatz*), доводить, що за своїм змістом, структурою, рекламними наративами та асоціативними полями вони цілком відповідають класичному визначенню рекламного тексту – «знакового феномена, що складається як з вербальних, так і з невербальних знаків у письмовій або усній формі, продукується в межах масової реклами та відображає інтенцію продуцента вплинути на реципієнта таким чином, щоб той придбав товар або скористався послугою» [4, с.63].

У структурі цих текстів нескладно побачити всі ті необхідні частини, які корелюють із завданнями рекламодавця і були теоретично обґрунтовані значно пізніше у працях Девіда Огілві: вступна частина – щоб привернути увагу читача, заохотити його до подальшого читання; опис і пояснення – для того, щоб утримати увагу читача і сформувані в його свідомості образ товару; аргументація – яка спонукає до думки, що товар відповідає потребам читача, та бажання його придбати; переконання – що товар і справді відповідає потребам адресата реклами; спонукання – для розкриття додаткових мотивів придбання товару; кульмінація – щоб полегшити читачеві умови придбання товару й заохотити до негайних дій [3].

У досліджуваній рекламі «кави Frank» наявна й специфічна рекламна фразеологія: гасла (у заголовках та підзаголовках), афоризми, образні звороти, коди, речення-кліше та словосполучення-кліше; прецедентні образи й тексти. Для української реклами характерні такі ознаки: 1) застосування різних мовних кодів і правописних систем, 2) стильова виразність у формулюванні рекламних гасел та кліше; 3) цілковита композиційна відповідність типовим рисам сучасної реклами як окремого функціонального стилю писемної мови.

Розглянутих фактів та аргументів цілком достатньо для того, щоб визначитися зі стилістичною природою таких текстів, відмовитися від тверджень про дискусійність цього питання та зниженого трактування реклами як підстилю інформаційного стилю [6, с.10] і нарешті беззастережно визнати, що в кінці XIX – першій половині XX ст. реклама розвинулася до рівня самостійного писемного стилю української літературної мови.

Література

1. Джефкінс Ф. Реклама: [практичний посібник] / Френк Джефкінс. – [4-е вид.]. – К.: Знання, 2001. – 456 с.
2. Zofia Stryjeńska i masowa wyobraźnia [Електронний ресурс] // Szlak komunikacyjny. – 2009. – Режим доступу: <http://jacekszlak.pl/zofia-stryjenska-i-masowa-wyobraznia/>. – Дата звернення: 27.06.2020.
3. Булах П.Д. Мистецтво написання рекламних текстів / П.Д. Булах // Вісник Харківської державної академії культури. – 2010. – Вип. 31. – С.153-163.
4. Радуга А.І. Екологія фреймових структур і структурно-композиційна організація рекламного дискурсу / А.І. Радуга // Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. – 2010. – № 805. – С.62-67.
5. Безугла П.А. Лінгвопрагматичні та стилістичні властивості рекламного дискурсу / П.А. Безугла // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Сер.: Філологія. – 2013. – № 1052, вип. 74. – С.31-36.

6. Арешенкова О.Ю. Рекламний текст як функціональний різновид мовлення / О.Ю. Арешенкова // Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. – Кривий Різ, 2014. – Вип. 10. – С.5-11.

7. Бондарець Б.Б. Еволюційний розвиток реклами: соціально-історичний аспект // Наукові праці. Соціологія. – 2014. – Вип. 222. – III. 234. – С.55-59.

8. Hardy George F. Richter's Anker (Anchor) Stone Building Sets. Richter's Anker-Steinbaukasten. Richter's UNION Blocks / George F. Hardy. Copyright – 1993, 1994, 2013. – Palmyra, Virginia, USA, 2014. – 248 p.

9. Іванищева О.Н. Лексикографирование культуры: учебн. пособие / О.Н. Іванищева. – М. – Берлін: Директ – Медиа, 2015. – 169 с.

10. Согорін А.А. Особливості соціально-культурного впливу реклами на розвиток суспільства на шляху її історичного розвитку / А.А. Согорін // Трні. – 2015. – № 12(1). – С.91-95.

11. Schuster W. Franck gegen Kathreiner: die Kaffee(ersatz)schlacht / W. Schuster // Zeithistoriker, Archivar, Aufklärer; herausgegeben von C. Kuretsidis-Haider und Ch. Schindler im Auftrag des Dokumentationsarchivs des Österreichischen Widerstandes und der Zentralen Österreichischen Forschungsstelle Nachkriegsjustiz. – Wien, 2017. – S. 409-423.

12. Тікач Л.О., Закутня А.Ю. Змістова кореляція англomовних та українськомовних текстових компонентів у рекламі послуг «THE SCRANTON ELECTRIC COMPANY» (за публікаціями газети «Народна воля», 1941 р.) / Л.Тікач, А.Закутня // Лінгвістика: зб. наук. праць. – Луганськ: ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2017. – № 2(37). – С.5-24.

References

1. Dzhefkjns F. Reklama: [praktičnyy posibnyk] / Frenk Dzhefkjns. – [4-e vyd.]. – К.: Znannia, 2001. – 456 с.

2. Zofia Stryjeńska i masowa wyobraźnia [Electronic resource] // Szlak komunikatywny. – 2009. – Access mode: <http://jacekzslak.pl/zofia-stryjenska-i-masowa-wyobraznia/>. – Date of application: 27.06.2020.

3. Bulakhi T.D. Mystetstvo napyssannia reklamnykh tekstiv /

T.D. Bulakhi // Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii kultury. – 2010. – Vyp. 31. – S. 153-163.

4. Radu A.I. Ekologična freimovykh struktur i strukturo-kompozitsiia orhanizatsiia reklamnoho dyskursu / A.I. Radu // Visnyk KhNU im. V.N. Karazina. – 2010. – № 805. – S. 62-67.

5. Bezuhla T.A. Linhvoprahmatychni ta stylistychni vlastyvyosti reklamnoho dyskursu / T.A. Bezuhla // Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. Ser.: Filolohiia. – 2013. – № 1052, vyp. 74. – S. 31-36.

6. Arshenkova O.Yu. Reklamnyi tekst yak funktsionalnyi riznovyd movlennia / O.Yu. Arshenkova // Filolohichni studii. Naukovyi visnyk Kryvorizkoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. – Kryvyi Rih, 2014. – Vyp. 10. – S. 5-11.

7. Bondarets B.B. Evoliutsiinyi rozvytok reklamy: sotsialno-istorychnyi aspekt // Naukovyi pratsi. Sotsiolohiia. – 2014. – Vyp. 222. – T. 234. – S. 55-59.

8. Hardy George F. Richter's Anker (Anchor) Stone Building Sets. Richter's Anker-Steinbaukasten. Richter's UNION Blocks / George F. Hardy. Copyright – 1993, 1994, 2013. – Palmyra, Virginia, USA, 2014. – 248 p.

9. Sogorin A.A. Osoblyvosti sotsialno-kulturnoho vplyvu reklamy na rozvytok suspilstva na shliakhui yii istorychnoho rozvytku / A.A. Sogorin // Trani. – 2015. – № 12(1). – S. 91-95.

10. Yvanysheva O.N. Leksykografyrovanye kultury: uchebn. posobyie / O.N. Yvanysheva. – M. – Berlyn: Dyrekt – Medya, 2015. – 169 s.

11. Schuster W. Franck gegen Kathreiner: die Kaffee(ersatz)schlacht / W. Schuster // Zeithistoriker, Archivar, Aufklärer; herausgegeben von C. Kuretsidis-Haider und Ch. Schindler im Auftrag des Dokumentationsarchivs des Österreichischen Widerstandes und der Zentralen Österreichischen Forschungsstelle Nachkriegsjustiz. – Wien, 2017. – S. 409-423.

12. Tkach L.O., Zakutnia A.Yu. Zmistova koreliatsiia anhlomovnykh ta ukrainskomovnykh tekstovykh komponentiv u reklamii posluhi «THE SCRANTON ELECTRIC COMPANY» (za publikatsiiami hazety «Narodna volia», 1941 r.) / L. Tkach, A. Zakutnia // Lihvistyka: zb. nauk. prats. – Luhansk: DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka», 2017. – № 2(37). – S. 5-24.

Tkach L.O.,

doctor of Philological Sciences, professor, professor of the department of modern ukrainian language of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, lo.tkach@gmail.com

Zakutnia A.Yu.,

senior lecturer of the department of social, humanitarian and general economic training, Khmelnytsky cooperative trade and economic institute, zakutnia.anna@gmail.com

Sulyma S.P.,

5th year student of the Faculty of Philology, specialty 035 «Philology (Ukrainian language and literature)» of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, sof.sulyma@gmail.com

Ukraine, Chernivtsi

LINGUOCULTURAL ASPECTS IN THE ADVERTISING OF COFFEE SUBSTITUTES «FRANCK» (BASED ON ADVERTISEMENT OF UKRAINIAN PERIODICALS' MATERIALS DATED OF THE EARLY XX CENTURY)

Almost 200 years have passed since the German company «Heinrich Franck Sohne» G.m.b.H. was registered in 1828 and started the production of chicory substitute coffee. During the period 1879 and 1918, «Heinrich Franck Sohne» company actively developed its enterprise chain all over Europe and the United States. Coffee substitutes advertisement was published not only by German publications, but also by Austrian, Hungarian, Czech, Slovak, Romanian, Croatian, Polish, and Ukrainian publication establishments. In different countries, advertisement of the same product differed not only in the language of writing the text, but also in graphic design and advertising narratives.

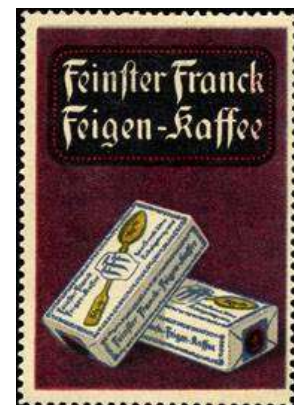
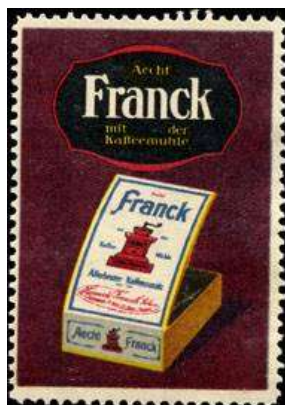
Ukrainian-language advertising of coffee substitutes «Franck» has been known since the end of the XIXth century (according to the publications of the Lviv editions «Dilo», «Dnipro», etc., the diaspora newspaper «Svoboda», etc.). The main features of these texts are the following: 1) a combination of different language codes; 2) stylistic expressiveness in the formulation of advertising slogans and clichés; 3) complete compositional correspondence to the typical features of modern advertising as a separate functional style of written language, etc.

Key words: Ukrainian advertisement of the early XX century, coffee substitutes advertisement of «Franck», advertisement of the «Heinrich Franck Sohne» trademark, multicoding of advertising text, Ukrainian advertising style, the newspaper «Dilo», the newspaper «Svoboda», Polish artist Zofiya Stryenska.

Зразки рекламних марок
(за матеріалами сайту www.veikkos-archiv.com)



Acht Franck



Feigenkaffee



Zwerge



Märchen





Schutzmarke

Monatsserie



Sternzeichen



Kompositionsserie



Wappen

History

УДК 378(09):621.8(043.3/.5)

Бандус В.О.,

аспірант кафедри «Політологія», Одеського національного політехнічного університету, slava-bandus@mail.ru

Україна, м. Одеса

НАУКОВИЙ ДОРОБОК ПРОФЕСОРА В.О. ДОБРОВОЛЬСЬКОГО У ПЕРІОД 1945–1963 РР.

У статті розглянуто творчу діяльність і здобутки видатного українського вченого, доктора технічних наук, професора Віктора Опанасовича Добровольського у період 1945–1963 рр. Встановлено основні напрямки та пріоритети у дослідженнях науковця цього періоду: розробка загальних проблем конструювання машин та висвітлення актуальних проблем промисловості і науки. Доведено, що В.О. Добровольський є автором ґрунтовних теоретико-методологічних напрацювань у галузі конструювання машин. Відзначено вагому роль наукового доробку професора для розвитку загального машинобудування та вищої технічної освіти в Україні.

Ключові слова: Одеський політехнічний інститут, професор, деталі машин, В.О. Добровольський, загальне машинобудування, конструювання.

Постановка проблеми. Формування цілісної концепції розвитку машинобудування в історичній ретроспективі, як фундаментальних складових української освіти і науки, забезпечується вивченням науково-освітньої спадщини провідних учених. Фундатором багатьох теоретичних і практичних напрямків українського машинобудування і матеріалознавства першої половини – середини ХХ ст. професор, доктор технічних наук В.О. Добровольський (188–1963). В.О. Добровольський є автором 160 оригінальних наукових праць з проблем машинобудування і матеріалознавства, серед яких монографії: «Голчасті підшипники» [1], «Ремінні передачі» [2], «Багатокішкесті екскаватори» [3], загальновідомий підручник «Деталі машин» [4]. Специфіка наукових здобутків ученого визначається міждисциплінарним характером, масштабністю і глибиною постановки та вирішення проблем, що були реалізовані на практиці. Незважаючи на наявність певного наукового інтересу, творчий доробок ученого за виключенням окремих праць представлений вкрай обмежено та залишається невідомим для наукового середовища і сьогодні.

Метою статті є висвітлення результатів наукової діяльності В.О. Добровольського в період 1945–1963 рр. та аналіз його творчості в контексті розвитку українського машинобудування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Віктор Опанасович Добровольський народився 2 лютого 1884 р. в м. Тростянець Харківської губернії (нині Сумська обл.). У 1908 р. закінчив механіко-технологічний факультет Харківського технологічного інституту, після чого тривалий час займався практичною діяльністю на залізницях та виробництві [5, арк.3]. У 1918 р. взяв участь в організації Одеського політехнічного інституту (ОПІ) та Вечірнього робітничого технікуму, в якому працював завідувачим, а з 1920 р. управляючим і директором [5, арк.6]. У 1935 р. дослідник був затверджений професором ОПІ, а в 1936 р. без захисту дисертації став доктором технічних наук. На протязі усієї роботи у вищій

школі В.О. Добровольський керував кафедрою «Деталі машин» ОПІ, завідував створенням вечірньої освіти на півдні України. Перебуваючи на посаді директора ОПІ (1946–1957рр.) організував відновлення інституту та сприяв його перетворенню на провідний науковий і освітній центр півдня України [6, с.19].

Розпочав наукову діяльність Віктор Опанасович у 1911 р. з публікацій на сторінках журналу «Південноросійського товариства технологів» [7, с.21]. На протязі 20–30-х рр. ХХ ст. ученим були організовані фундаментальні наукові дослідження в області механічних передач, підшипників, парових установок, землечерпальних машин, норм розрахунку деталей машин, що отримали логічне завершення у вигляді 7 монографій та численних наукових статей. З закінченням радянсько-німецької війни розпочався останній період наукової діяльності В.О. Добровольського, що охоплює період з 1945 по 1963 рр. У порівнянні з попередніми етапами наукових пошуків, зазнала структурних змін тематика наукових робіт ученого. Стрімкий розвиток машинобудування змусив науковця відступити від вивчення окремих машин та їх деталей, і зосередитися на загальних проблемах машинобудування і конструювання. Важливими причинами, що вплинули на характер творчої діяльності В.О. Добровольського і призвели до скорочення загальної кількості наукових публікацій стали поважний вік дослідника, адміністративна робота на посаді директора ОПІ (1945–1957 рр.) [5, арк.4], продуктивна педагогічна діяльність.

Науковий доробок дослідника на визначеному етапі творчості поділяється на два основні напрямки: загальні проблеми конструювання машин і деталей машин у машинобудуванні та проблеми розвитку промисловості і науки.

Питання конструювання у процесі побудови деталей і машин цікавили вченого протягом усієї наукової кар'єри. У період 1925–1941 рр. В.О. Добровольський приділив значну частину власних робіт проблемам норм

і розрахунку в процесі конструювання окремих деталей. Науковець неодноразово звертався до питань конструювання, методів пов'язаних з цим процесом та потреб, що визначали особливості конструювання деталей у статтях і монографіях присвячених передачам, підшипникам, паровим машинам та іншим механізмам. Дослідник зазначав, що проектування деталей машин потребувало знання основних критеріїв цього процесу: визначення допустимих напружень та запасів міцності в машинобудуванні [8, с.15]. Проблемам вибору запасу міцності та допустимих напружень учений приділяв увагу у кожному із видань власних підручників: «Деталі машин» та «Розрахунки деталей машин», визначаючи ці критерії, як основу процесу конструювання [9, с.5].

Для раціоналізації визначення запасу міцності і напружень, Віктор Опанасович підготував роботу: «Вибір запасу міцності і допустимих напружень в машинобудуванні» (1941 р.) [10]. Актуальність розглянутої ученим проблеми пов'язана з підвищенням значення цих розрахунків у конструюванні, через диференціацією вимог до норм міцності в різних сферах машинобудування. За відсутності жорстких вимог до максимальної маси, помилки при розрахунках у конструюванні компенсувались за рахунок великих запасів міцності, але з появою деталей і конструкцій з новими вимогами, постала проблема точного розрахунку допустимого напруження і запасу міцності [11, с.14].

Науковець у власних дослідженнях встановив, що при визначенні допустимого напруження і запасу міцності необхідно застосовувати ряд постійних показників (характер деформацій, механічні властивості матеріалів, навантаження що руйнують конструкцію) та умовних факторів (технологію виготовлення, монтажу, умови експлуатації), що призводило до неточності кінцевих результатів [9, с.5]. Для визначення допустимого потрібно підбирати і розраховувати допустимі напруження відповідно до режиму роботи машини, і у жодній точці конструкції воно не повинно перевищувати допустиме напруження відповідного матеріалу. Учений описав два методи визначення допустимих напружень: табличний (при використанні уже розрахованих запасів міцності і напруження) і диференціальний (для кожного випадку окремі розрахунки з урахуванням усіх особливостей) з варіантами їх використання [12, с.14].

В.О. Добровольський визначив помилковість існуючого підходу, коли межею допустимого напруження усіх типів матеріалів була величина тимчасового опору і підібрав основні критерії вибору допустимих напружень при заданому запасу міцності, відповідно до поділу матеріалів на крихкі та пластичні [10, с.5]. При статичному напруженні пластичних матеріалів – межа текучості, при перемінному – межа витривалості і текучості, для крихких матеріалів – межа міцності при тимчасовому опорі на розрив, стиснення і вигин [12, с.13]. Доповнює цінність книги велика кількість розрахунків, норм для вибору запасу міцності і допустимих напружень, спеціальних нормам для різних деталей і матеріалів, покликаних надати інженерам-конструкторам фундамент для проведення точних обчислень.

Дослідження проблем конструювання і проектування Віктор Опанасович продовжив у праці: «Основні прин-

ципи конструювання сучасних машин» (1956 р.) [13]. У порівнянні з попередніми роботами, науковець зосередив увагу не на практичних розрахунках і нормах конструювання, а на теоретичному узагальненні основ цього процесу, для формування у конструкторів науково вивіреного підходу до проектування [13, с.1]. Спираючись на багаторічний досвід роботи, В.О. Добровольського підготував рекомендації для інженерів і охарактеризував дев'ять принципів конструювання, які залишились актуальними і до сьогодні: підвищення продуктивності і покращення умов праці, надійність, естетичність зовнішнього вигляду, мінімальна вага, способи передачі енергії, місцева якість, вузлова компоновка, стандартизація і уніфікація, технологічність [13, с.109]. Учений відзначив динамічність принципів конструювання і їх постійний зв'язок з потребами суспільства.

Ключове місце у конструюванні дослідник відводив розвитку електронних приладів для процесу автоматизації машин і промисловості, засвоєнні конструкторами загальної теорії автоматизованого регулювання [13, с.16] та економічній ефективності, для визначення якої виконав підрахунки причин зупинок автоматизованих ліній виробництва і витрат пов'язаних з ними. Науковець вказав на необхідності стандартизації деталей в умовах вузлового компонування машин (переваги цього процесу професор підкреслював у роботах про голчасті підшипники ще в 30-і рр. XX ст.), як важливому елементу підвищення економічних показників [13, с.99]. Розглянувши довговічність і надійність, як основні складові експлуатації машин, учений наголосив на вдосконаленні слабких елементів конструкцій, як найбільш раціональному та економічному методу їх покращення [13, с.22].

У 1957 р. в співавторстві з власним учнем, Л.Б. Ерліхом, Віктор Опанасович підготував публікацію: «Значення вагового показника при розробці конструкцій машин». Проаналізувавши значення ваги, як важливого елементу вартості машини, автори визначили основні шляхи її зменшення, взаємозв'язок питомої ваги з розмірами та вдосконаленням конструкції. Наступного року, у статті: «Тривалість роботи деталей машин», науковці розглянули значення довговічності, як ключового якісного показника роботи деталей та способи її підвищення [7, с.31].

Дослідження В.О. Добровольським практичних і теоретичних проблем конструювання у машинобудуванні стали логічним продовженням його попередніх наукових напрацювань. Учений здійснив системний крок від розробки окремих проблем деталей і машин, до осмислення ключових завдань і тенденцій машинобудування в цілому. Його праці присвячені визначенню допустимого напруження та висвітленню основних принципів конструювання стали вагомим етапом в інтенсифікації практичної і теоретичної сторони вітчизняного загального машинобудування.

Інший вектор творчих пошуків Віктора Опанасовича в період 1945–1963 рр. включав різноманітні наукові публікації, що охоплювали практичні, теоретичні й методологічні проблеми машинобудування. Серед цього напрямку провідне місце належить проблемам педагогіки та методології викладання дисципліни «Деталі машин» у вищій школі.

У публікації «Переглянути порядок контролю захищених дисертацій» (1947 р.) В.О. Добровольський надав рекомендації щодо покращення контролю захищених дисертацій, ідентифікації запозичень результатів чужої інтелектуальної діяльності [14]. Наприкінці 40-х рр. учений долучився до дискусії, що велась у наукових колах щодо методики курсу «Деталі машин», опублікувавши статтю: «З приводу методики викладання курсу «Деталі машин» [15]. Він виділив ключове організаційне упущення у побудові і розумінні цієї комплексної машинобудівної дисципліни, коли її вивчення проходило паралельно з курсами матеріалознавства, опору матеріалів, теорії механізмів і машин, а не після. Праця дослідника порушувала проблему формування помилкового концептуального розуміння процесу розрахунку деталей, як задачі на постановку цифр до формул та необхідності її усунення у процесі навчання за допомогою наведення конкретних прикладів прикладного розрахунку, що не відповідають теоретичним результатам [15, с.20].

Для вирішення актуальних проблем викладання дисциплін: «Технології механізмів і машин», «Деталей машин», «Підйомно-транспортних машин» у 1948 р. в Одесі було утворено постійну методологічну секцію викладачів вищих технічних закладів міста, яку очолив Віктор Опанасович. Підсумки роботи цього об'єднання були представлені вченим у публікації: «Досвід міжвузівської методичної роботи» (1949 р.) [16, с.25], за результатами якої, В.О. Добровольський узагальнив методи лабораторної роботи студентів, підготувавши типовий проект кабінету лабораторії «Деталі машин» і рекомендував до ознайомлення та використання викладачам новий вид самостійної роботи студентів на практичних заняттях, впроваджений в ОПІ [16, с.26]. Науковець обґрунтував необхідність оновлення розділів зубчастих і черв'ячних передач курсу «Деталей машин», у зв'язку з їх поширенням у машинобудуванні, різноманітністю і складністю методів розрахунку [16, с.26].

Вирішенням методологічної проблеми викладання матеріалів з питань зубчастих і черв'ячних передач стала колективна праця В.О. Добровольського з професором К.І. Заблонським: «Методика викладу розділів “Зубчасті і черв'ячні передачі” в курсі “Деталі машин”» (1950 р.) [17]. Проаналізувавши викладання та програму цих розділів за 1949 р. автори відмітили абстрактність їх форми і побудови, що виникла через різноманітність методів розрахунку, відсутність точного пояснення фізичної сторони явищ у передачах, недостатній зв'язок розрахункової частини з методами виготовлення, точністю і матеріалами [17, с.4]. Запропоноване дослідниками вирішення проблеми базувалося на узагальненні й використанні стандартизованих методів розрахунку, виключенні з курсу геометрії і кінематики зачеплення, що вивчались дисципліною «Теорія механізмів і машин», поясненні особливостей у роботі передач, характеру пошкодження зубців та об'єднанні зубчастих і черв'ячних передач в один розділ для повноцінного розуміння особливостей цих механізмів [17, с.7].

У власних наукових пошуках В.О. Добровольський звернувся до питання переосмислення та модернізації теоретичних основ машинобудування, представлених трактуванням і розумінням терміну «машина» у радян-

ській історіографії, опублікувавши статтю «Розвиток поняття “Машина” та необхідність його уточнення» (1955 р.) [18]. Межі цього поняття для радянської науки обмежувалися ідеологічним визначенням К. Маркса: «Машина – це такий механізм, що діставши відповідний рух, виконує своїми знаряддями, ті самі операції, що їх виконували робітники такими ж знаряддями», його розумінням будови (двигун, передача, знаряддя) і періодизацією розвитку машин [18, с.147]. Суть цього визначення та описана будова машини, на середину ХХ ст. не відповідали сучасному розвитку машинобудування і не охоплювали різноманітні типи нових машин.

Не виходячи за межі ідеологічних обмежень, учений здійснив спробу модернізувати та оновити поняття «машина» і його складові. Проаналізувавши історичний шлях визначення, починаючи з античності і до початку ХХ ст., він представив його оновлений зміст: «Машин – це знаряддя, що обслуговується людиною, у якому доцільні по формі та розмірам частини виготовлені із матеріалів здатних витримувати високі напруження, виконують за допомогою постійного надходження енергії, корисні рухи і дії потрібні людині для технічних і технологічних цілей» [18, с.148]. Науковець розширив складові будови сучасних частин машин, вказав на помилковість існуючого поділу машин на прості і складні, визначивши, що прості машини слід розуміти, як деталі. Відповідно до модернізованого визначення Віктор Опанасович представив ряд оновлених способів вивчення машин за допомогою статички і кінематики [18, с.149].

Дослідивши основні зразки і властивості матеріалів тормозних та фрикційних механізмів для поглинання кінетичної енергії (азбест, сталь, бронза, металокераміка), В.О. Добровольський у співпраці з своїми колегами, видав публікацію: «Фрикційні властивості металізованого шару» (1956 р.) [19]. Проведені в лабораторії тертя ОПІ експерименти продемонстрували, що на відміну від існуючих матеріалів, металізоване покриття, дешеве і просте у виготовленні, за фізико-механічними властивостями подібне до металокераміки. За результатами випробувань, науковці обґрунтували можливість використання металізованого покриття у якості альтернативи існуючим матеріалам тормозних і зчіпних механізмів [19, с.353].

Висновки. Наукова діяльність Віктора Опанасовича в період 1945–1963 рр. демонструє різноманітність наукових пошуків та професійне зростання його, як ученого, що здійснив крок від розробки локальних проблем машинобудування до осмислення глобальних тенденцій машинознавства. Відступивши від дослідження окремих машин та їх деталей, науковець звернувся до вивчення загальних основ машинобудування та конструювання, як концептуальної основи розвитку науки. Використовуючи величезний досвід практичної та наукової роботи, дослідник разом з власними колегами і учнями продовжив організовувати перспективні дослідження проблем машинобудування, розробляти методологію викладання ключових технічних дисциплін. Виступаючи, як інженер та вчений-практик В.О. Добровольський зробив вагомий внесок у розвиток різних областей загального машинобудування та вищої технічної освіти України. Роботи вченого сприяли якісному зростанню українського ма-

шинобудування, що актуалізує проведення нових системних досліджень творчої спадщини Віктора Опанасовича для відтворення цілісної історії становлення і розвитку української науки.

Література

1. Добровольський В.А., Поддерегин Д.М., Поддерегин В.М. Игольчатые подшипники: Конструкция, расчёты, производство, монтаж и уход. Одесса: Черноморская коммуна, 1935. 172 с.
2. Добровольський В.А. Ременная передача: Теория, конструкция, расчёты, монтаж. К.: Гостехиздат, 1934. 218 с.
3. Добровольський В.А. Многочерпаковые экскаваторы: их конструкция, проектирование и расчёт. Х.: Гостехиздат Украины, 1934. 415 с.
4. Добровольський В.А. Детали машин. Теория, конструкция и расчёты: учеб. пособие для машиностроит. вузов. 3-е изд., перераб. и доп. М., 1945. 815 с.
5. Архів ОНПУ.Ф. Р-126. Оп. 11. Особові справи співробітників ОПІ.Д. 250 арк.
6. Гусарев В.С. Віктор Афанасьевич Добровольський Інженер педагог учитель. Одесса, 2015. 67 с.
7. Віктор Опанасович Добровольський. Бібліографічний покажчик / упоряд.: Гнатюк П.Ю., Ісламгулова З.Х., Яковлева І.А. / ред. К.І. Заблонський. Одеса: Наука і техніка, 2004. 45 с.
8. Добровольський В.А. Детали машин: учеб. пособие для вузов УССР. 6-е изд., перераб. и доп. К.: Гостехиздат УССР, 1951. 784 с.
9. Добровольський В.А. Расчёт детали машин: Прим. с подроб. решениями: Учеб. пособие для вузов УССР. 7-е изд. К.: Гостехиздат УССР, 1961. 390 с.
10. Добровольський В.А. Выбор запаса прочности и допускаемых напряжений в машиностроении. Одесса: ВНИИПОМАШ, 1941. 61 с.
11. Добровольський В.А., Заблонський К.И., Мақс.С.А., Радчик А.С., Эрлих Л.Б. Детали машин: Учеб. для машиностроит. вузов и спец. 6-е изд. доп. М.: Машгиз, 1963. 604 с.
12. Добровольський В.А. Задачи по деталям машин: Пособие для студентов конструкторов. М.: Машгиз, 1935. 585 с.
13. Добровольський В.А., Эрлих Л.Б. Основные принципы конструирования современных машин. К.: Машгиз, 1956. 109 с.
14. Добровольський В.А. Пересмотреть порядок контроля защищенных диссертаций. Вестн. высш. шк. № 10. 1947. С.56.
15. Добровольський В.А. По поводу методики преподавания курса «Детали машин». Вестн. высш. шк. № 6. 1948. С.20-21.
16. Добровольський В.А., Эрлих Л.Б. Опыт межвузовской методической работы. Вестн. высш. шк. № 4. 1949. С.25-27.
17. Добровольський В.А., Заблонський К.И. Методика изложения разделов «Зубчатые и червячные передачи» в курсе «Детали машин». Одесса: ОПІ, 1950. 14 с.
18. Добровольський В.А. Развитие понятия «машина» и необходимость его уточнения. Науч. зап. Одес. политехн. ин-т. III. 4. Вып. 2. О., 1955. С.141-150.

19. Добровольський В.А., Радчик А.С., Лобунец Р.Н. Фрикционные свойства металлизированного слоя. Повышение износостойкости и срока службы машин. К.: Машгиз, 1956. С.350-353.

References

1. Dobrovolskiy V.A., Podderegin D.M., Podderegin V.M. Igolchatye podshipniki: Konstruktsiya, raschyoty, proizvodstvo, montazh i uhod. Odessa: Chernomorskaya kommuna, 1935. 172 s.
2. Dobrovolskiy V.A. Remennaya peredacha: Teoriya, konstruktsiya, raschyoty, montazh. K.: Gostehizdat, 1934. 218 s.
3. Dobrovolskiy V.A. Mnogocherpakovyye ekskavatory: ih konstruktsiya, proektirovaniye i raschyot. H.: Gostehizdat Ukrainyi, 1934. 415 s.
4. Dobrovolskiy V.A. Detali mashin. Teoriya, konstruktsiya i raschyoty: ucheb. posobie dlya mashinostroit. vtuzov. 3-e izd., pererab. i dop. M., 1945. 815 s.
5. Arkhiv ONPU.F. R-126. Op. 11. Osobovi spravy spivrobitnykiv OPI.D. 250 ark.
6. Gusarev V.S. Viktor Afanasevich Dobrovolskiy Inzhener pedagog uchitel. Odessa, 2015. 67 s.
7. Viktor Opanasovich Dobrovolskiy. Bibliografichnyi pokazhchik / uporiad.: Hnatiuk T.Yu., Islamgulova Z.Kh., Yakovleva I.A. / red. K.I. Zablonskiy. Odesa: Nauka i tekhnika, 2004. 45 s.
8. Dobrovolskiy V.A. Detali mashin: ucheb. posobie dlya vtuzov USSR. 6-e izd., pererab. i dop. K.: Gostehizdat USSR, 1951. 784 s.
9. Dobrovolskiy V.A. Raschyot detali mashin: Prim. s podrob. resheniyami: Ucheb. posobie dlya vtuzov USSR. 7-e izd. K.: Gostehizdat USSR, 1961. 390 s.
10. Dobrovolskiy V.A. Vyibor zapasa prochnosti i dopuskaemyih napryazheniy v mashinostroenii. Odessa: VNIITOMASH, 1941. 61 s.
11. Dobrovolskiy V.A., Zablonskiy K.I., Maq.S.L., Radchik A.S., Erlih L.B. Detali mashin: Ucheb. dlya mashinostroit. vuzov i spets. 6-e izd. dop. M.: Mashgiz, 1963. 604 s.
12. Dobrovolskiy V.A. Zadachi po detal'nyam mashin: Posobie dlya studentov konstruktorov. M.: Mashgiz, 1935. 585 s.
13. Dobrovolskiy V.A., Erlih L.B. Osnovnyie printsipy konstruirovaniya sovremennyih mashin. K.: Mashgiz, 1956. 109 s.
14. Dobrovolskiy V.A. Peresmotret poriyadok kontrolya zaschischennyih dissertatsiy. Vestn. vyiss. shk. № 10. 1947. S. 56.
15. Dobrovolskiy V.A. Po povodu metodiki prepodavaniya kursa «Detali mashin». Vestn. vyiss. shk. № 6. 1948. S. 20-21.
16. Dobrovolskiy V.A., Erlih L.B. Opyit mezhvuzovskoy metodicheskoy raboty. Vestn. vyiss. shk. № 4. 1949. S. 25-27.
17. Dobrovolskiy V.A., Zablonskiy K.I. Metodika izlozheniya razdelov «Zubchatye i chervyachnyie peredachi» v kurse «Detali mashin». Odessa: OPI, 1950. 14 s.
18. Dobrovolskiy V.A. Razvitie ponyatiya «mashina» i neobhodimost ego utochneniya. Nauch. zap. Odes. politehn. in-t. T. 4. Vyp. 2. O., 1955. S. 141-150.
19. Dobrovolskiy V.A., Radchik A.S., Lobunets R.N. Friktionnyie svoystva metallizirovannogo sloya. Povyishenie iznosostoykosti i sroka sluzhbyi mashin. K.: Mashgiz, 1956. S. 350-353.

Bandus V.O.,

Phd student of the Department of Politology, Odessa National Polytechnic University, slava-bandus@mail.ru

Ukraine, Odessa

SCIENTIFIC WORK OF PROFESSOR V.O. DOBROVOLSKY IN THE PERIOD 1945–1963

The article considers the creative activity and achievements of the outstanding Ukrainian scientist, doctor of technical sciences, Professor Viktor Opanasovich Dobrovolsky in the period 1945–1963. The main directions and priorities in the researches of the scientist of this period were established: development of the common problems of designing of cars and coverage of actual problems of the industry and science. It was proved that V.A. Dobrovolsky was the author of fundamental theoretical and methodological developments in the field of machine design. It was noted a considerable role scientific achievements of Professor for general engineering and higher technical education in Ukraine.

Key words: Odessa Polytechnic Institute, professor, machine parts, V.O. Dobrovolsky, general mechanical engineering, construction.

УДК 930.85(477)Стус

Богагчук С.С.,

к.і.н., доцент кафедри історії України та філософії

Вінницького національного аграрного університету, ORCID: 0000-0003-0684-6106, svetabogatchuk@uktr.net

Україна, м. Вінниця

СПОГАДИ ОДНОДУМЦІВ ПРО В. СТУСА ЯК ПОЕТА ТА ГРОМАДЯНИНА

Стаття присвячена Василю Стусу – українському письменнику та правозахиснику 60-х – 80-х рр. ХХ ст. Відзначено, що Василь Стус представляє український культурний рух шістдесятників. Визначено, що В. Стус був репресований владою за свої погляди про збереження й розвиток української мови й культури. Його двічі засудили на тривалий термін з перебуванням в таборах та заслання. Його поезія й проза були заборонені владними структурами, та друзі-однодумці зуміли зберегти його творчість та пам'ять про нього. За спогадами однодумців-сучасників можемо відтворити образ борця Стуса за національно-культурне відродження України.

Ключові слова: культурний рух, національне відродження, дисидентство, правозахисний рух, табори ГУЛАГУ.

*То не провина – мати гріх,
Ще усадкований од мавпи.
Гріх – не боротися за себе
і не випростувать себе.*

В. Стус

Постановка проблеми. Друга половина 50-х років ХХ ст. пов'язана з відносним послабленням тоталітарної системи в Радянському Союзі, відповідно, в Україні. Тому послідовні кроки влади на подальшу русифікацію українського населення обурили представників української інтелігенції. Молода творча інтелігенція згуртувалася в боротьбі за національне визволення. Вперше піднімається це питання в праці І. Дзюби «Інтернаціоналізація чи русифікація», яка об'єднала українську інтелігенцію.

Ще зі студентських років він відчув ту силу протистояння проти русифікації на території Радянської України. Творчість Василя Стуса – це частина історії українського народу.

Мета статті. Висвітлення образу Василя Стуса через спогади його однодумців-сучасників, які добре знали українського поета, громадянина, борця за незалежність української мови й культури у створенні незалежної української держави.

Історіографія проблеми Вивчати життєвий та творчий шлях поета, громадянина В. Стуса можна завдячуючи спогадам його друзів, однодумців в боротьби за кращу долю українського народу.

Найкраще розкриває риси характеру Василя Стуса єврейський письменник-дисидент М.М. Хейфец під час його перебування у мордовських таборах [1].

Проаналізувати життєвий шлях та боротьбу за національно-культурне відродження українського народу Василя Стуса можна завдяки мемуарній літературі політв'язня В. Овсієнка [2], в яких він розкриває характер поета, його принципову позицію.

Важливим джерелом вивчення шістдесятництва та правозахисного руху в Україні є праця Г. Касьянова «Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х років» (1995 року видання), в якій аналізується протистояння української інтелігенції тоталітарній системі, спроби національно-культурного відродження 60-х років і його придушення, формування опозиції режиму, полі-

тичні течії в дисидентському русі, репресії проти інакомисльців [3].

Варто відзначити публікацію авторського колективу Донецького університету імені В. Стуса «Відлуння і наближення: науково-популярний нарис» [4], в якому характеризується і поет, і науковець, і громадянин, просто виняткова людина – Василь Стус.

Доволі цікавими є спогади Михайлини Коцюбинської (літературознавця) – упорядника першої виданої в Україні збірки поезії Василя Стуса «Дорога болю» та шести томів у дев'яти книжках його творчої спадщини [5]. Після смерті Василя Стуса разом із його сином Дмитром взялася за доробок поета.

Книжка Дмитра Стуса «Василь Стус. Життя як творчість» є однією з найцікавіших робіт, присвячених біографії цієї великої людини, де життя Василя Стуса показано очима сина-свідка [6].

Не менш важливими є спогади й правозахисниці Оксани Мешко, яка пліч-о-пліч зі Стусом відновлювала діяльність Української Гельсінської Групи після численних арештів її засновників [7].

Також великий внесок у створенні образу українського поета і громадянина здійснили публікації про діяльність Української Гельсінської групи, у наукових доробках яких надається характеристика Українській Гельсінській Групі в 70–80-х рр. ХХ ст. та її основним учасникам [8, 9].

Виклад основного матеріалу. Представники молоді 60-х років ХХ ст. або, як їх називали шістдесятниками, не думали про кар'єру та нормальні умови існування. Вони не підтримували повну русифікацію населення і намагалися вирватися з цього заїдеологізованого суспільства.

Українське шістдесятництво виділялося виразною національною домінантою, як зазначає українська правозахисниця Михайлина Коцюбинська [5].

Василь Стус, навчаючись у Сталінському (Донецькому) державному педагогічному інституті за спеціальністю «Українська мова та література», цікавився не лише українською і світовою літературою, а й філософією, історією розвитку цивілізацій. Він багато працював в бібліотеці, опановуючи класику світової літератури. Ним пишалися викладачі, а друзі-однокурсники характеризували як людину завзяту до студентської

праці, національно сформовану, вольову [4, с.26-28].

В одному зі спогадів про Василя відзначається, що він одразу привертав увагу присутніх виразним бліднуватою обличчям, короткою чорною зачіскою, найбільше вражали темно-карі очі, тонкі губи та різко випнуте вперед підборіддя. А свої незвичні, складні для сприймання на слух вірші, читав лавинним голосом, як заклинання [4, с.54].

Працюючи вчителем української мови, Василь Стус обурювався реформою, що була направлена на русифікацію української школи та й України. Він написав листа Андрієві Малишко, в якому був незадоволений, що українська інтелігенція мовчки спостерігає, як русифікація поширюється Україною, і діти перестають говорити мовою своїх батьків. Як можна з усім цим миритися? [10, с.6].

У жовтні 1963 року Стус переїздить до Києва та вступає в аспірантуру Інституту літератури ім. Т. Шевченка АН УРСР, де знайомиться з Іваном Світличним, завдяки якому потрапляє у коло шістдесятників, ідеї яких дуже близькі йому.

У 1964 році Стус подає до видавництва «Молодь» поетичну збірку «Круговерть». Водночас, затверджується тема його дисертації, над роботою якої він дуже багато працює, а також над ліричними та прозовими творами, перекладами, сценаріями [4, с.64].

28 липня 1962 р. було видано наказ КДБ СРСР «Про посилення боротьби органів державної безпеки з ворожими проявами антирадянських елементів». За цим наказом місцевим органам безпеки наказувалося слідкувати за молоддю та інтелігенцією, проводити агентурну та роз'яснювальну роботу серед студентів вищих та середніх навчальних закладів [11, с.6].

Цей період життя В. Стуса дуже емоційно, цікаво характеризувала Михайлина Коцюбинська. У своїх спогадах вона відзначає, що познайомилася з молодим аспірантом Стусом, працюючи в інституті літератури науковим працівником. Особливі її спогади про відпочинок влітку на річці Прип'ять, коли Стус представляв Нептуна у лататті, з вінком на голові, високий та величний. До того ж, він любив твори Бетховена й Баха, любив ходити до театру.

Ближче вони почали спілкуватися після перегляду фільму Сергія Параджанова «Тіні забутих предків». Після повідомлення Івана Дзюби про арешти серед української інтелігенції люди почали вставати. Коли Чорновіл вигукнув: «Хто проти тиранії – встаньте!», і Стус піднявся та щось вигукував. А коли сів на місце, тремтів кожною своєю клітиною. На другий чи третій день його виключили з аспірантури. Тоді він влаштувався працювати кочегаром у Республіканському інституті садівництва у Феофанії. У нього вже тоді був хворий шлунок, і Коцюбинська зі Світланою Кириченко возили туди теплий супчик [5].

Зі спогадів Маргарити Довгань: «Вперше я запізналася з ним в Інституті літератури. Він мені писав відгук на книжку Бажана, потім ще були ділові й товариські зустрічі. Він для мене був, знаєте, трошки як на п'єдесталі. Я раптом відчула: «Боже мій, скільки в ньому простоти, теплоти і здатності порятувати людину у важкий момент, скільки душевного тепла» [12].

Про події 4 вересня 1965 р. згадує й О. Сергієнко. Він повідомив, що І. Дзюба, виступаючи перед початком фільму, сказав про арешти серед української інтеліген-

ції. Його штовхали, він мало не впав, та все ж таки продовжував називати прізвища. Далі запустили фільм, який дивилися, затамувавши подих. Після його закінчення, вмикається світло, люди почали розходитися. І Василь Стус звертається до них: «Люди, два слова правди!» Лунали вигуки: «Не слухайте его, он наслушался "Голоса Америки!"» І люди не слухали, йшли повз нього. Стало гамірно, він намагався щось говорити. Чорновіл вивів його з кінотеатру зі словами, що тут нічого вже робити. І дійсно, їх вже ніхто не слухав [13].

У травні 1966 р. Президія ЦК КПУ прийняла постанову, в якій повідомлялося про арешти та судові процеси шістдесятників, які були причетними до поширення та читання антирадянської літератури. Більшість з них звільнені з роботи, деякого виключили з лав Комуністичної партії. Василя Стуса звільнили з роботи в Державному історичному архіві [3, с.59-61].

7 грудня 1970 р. Василь Стус під час похорону А. Горської прочитав вірш «Пам'яті А. Горської» [3, с.109].

У грудні 1971 року після арешту Н. Строкотової-Караванської на її захист була підготовлена заява про створення Громадського комітету. Це була перша спроба створення правозахисної групи. В ній зазначалася мета – ознайомлення з усіма обставинами арешту та збір підписів на захист. Підписали цю заяву П. Якір, Л. Тимчук, Ір. Стасів-Калинець, В. Чорновіл, В. Стус [3, с.110].

У 1972 році прокотилася хвиля арештів, які тривали більше як шість місяців (близько 90 чоловік). Водночас, у Києві, Львові, Івано-Франківську, Черкасах заарештували багато представників української творчої інтелігенції, які ніколи не думали воювати, знищувати, вони захищали українську пісню, українську поезію, культуру [7].

У січні заарештували В. Стуса. Його засудили до п'яти років таборів і трьох років заслання. А вже в грудні відправили до Мордовії, відбувати покарання [3, с.139].

Зі спогадів політв'язня Бабица С.О. дізнаємося, що у 1974 році він часто зустрічався зі Стусом в таборі. Під час чаювання вони обговорювали різні теми, до їхньої бесіди приєднувалися інші, часто дискутували. В. Стус читав свої вірші та запевняв, що його б улаштувало місце серед поетів десь посередині ієрархічної літературної драбини [14].

Вже будучи на засланні, він писав своєму сину Дмитру, що хоче, щоб той виріс чесним, ніжним, мудрим чоловіком. Та й сам Стус з дитинства хотів бути сильним [4, с.18].

Та й в таборі Стус був непокірним. Він неодноразово отримував дисциплінарні покарання за відмову носити нагрудний знак, за порушення правил внутрішнього розпорядку, невихід на суботник.

16 липня 1975 року в'язень-кримінальник поранив Василя Стуса. В серпні сталося загострення виразки шлунку та внутрішній крововилив. Завдячуючи жінкам-політв'язням, Василя перевозять до центральної мордовської лікарні [4, с.107].

У листопаді цього ж 1975 року Стуса перевели до Ленінградської обласної тюремної лікарні, де йому і зробили операцію на шлунок. Та після реабілітаційних заходів його повертають назад, до Мордовії. До того ж, Стуса перевели до іншого табору, з українських дисидентів відбував свій термін там Василь Овсієнко [2, с.6].

І в цьому таборі довелося Стусу не раз відбувати покарання у штрафному ізоляторі.

Зі спогадів Василя Овсієнка ми дізнаємося, що вони зі Стусом на місці загибелі Михайла Сороки (одного з організаторів повстання політв'язнів у таборах на початку 50-х років) насадили матіол і нагідок, створивши для себе святину. Та табірне керівництво наказало викопати квіти. І все ж таки, деякі квіти зацвіли, та Василь сидів вже у карцері [2, с.9].

Василеві Стусу вдалося переслати майже всі свої вірші з Мордовії, змінюючи окремі слова, щоб не викликати ніякої підозри у цензорів.

В розмові з Овсієнком про І. Дзюбу Стус сказав наступні слова: «він був уже прапором, треба було вмерти, а не здатися, нехай хтось інший міг покаятися, але не він, що є автором такої епохальної праці («Інтернаціоналізм чи русифікація?»))». Та одразу промовив, що все ж таки не може засуджувати Дзюбу, хоча раніше і написав йому осудливого листа [2, с.27].

Першими враженнями про Стуса поділився єврейський письменник-дисидент М. Хейфец. Саме йому ми завдячуємо найбільш яскравими сторінками про перебування Василя Стуса у Мордовських таборах. Він згадував, що Василь вразив його своєю виснаженістю. «Обличчя різке, ніби ножем з дерева різьблене, щоки ніби стесані гемблем до підборіддя, наголо обстрижений череп посилює гостроту рис (обстригання наголо після етапу входило в обряд оформлення). Загальним обрисом постави Стус нагадував Дон-Кіхота з ілюстрації Доре, хіба що безвусого й безбородого». Коли М. Хейфец ближче познайомився зі Стусом, він характеризував його, як китайського імператора – гордого і гонорового [11, с.141].

Він не боявся говорити вільно і відверто. Навіть, з начальством таборів та ментами говорив завжди тоном переможця. Складалося враження, що саме вони є злочинцями, а Стус має виступити у ролі прокурора, звинувачуючи їх за злочини (ділилися спогадами його сокамерники, друзі) [11, с.150].

Михайло Хейфец ніколи до зустрічі зі Стусом не читав його віршів. Спочатку вони вели бесіди на філософські теми, і лише пізніше він доторкнувся до творчого доробку поета. Здивуванню Хейфеца не було меж, коли дізнався, що Стус чудово розуміється на творах Камю, Гессе, Рільке.

Стус носив постійно при собі книгу, яку він називав «Словник поліських говірок». Хейфец характеризує Стуса як прокладача нових шляхів у поезії, творця нових гармоній, який розширив межі поетичної мови, поезії якого захопили з першої сторінки [1].

Під час чергового обшуку у Стуса забрали зошит з віршами та повідомили, що знищили його. І не уявити, що відчував тоді поет! Михайло Хейфец зберіг чернетки Василевих віршів, взявши їх почитати. Було прийнято рішення, щоб і цих не знищили – треба їх вивчити напам'ять. За цю справу взялися Василь Овсієнко, Михайло Хейфец та Роман Семенюк. З часом з'ясувалося, що над Стусом познущалися, «помилково» оголосивши про знищення зошита. Тоді Василь Овсієнко переписав своєю рукою увесь той Стусів білий зошит, а на початку 1977 року легально вивіз із зони [2, с.15].

15 липня 1976 року Василь Стус написав листа-заяву до Президії Верховної Ради СРСР з відмовою від радянського громадянства, мотивуючи тим, що «мои чело-

веческие права попираются столь бесцеремонным образом» [6, с.336].

Навесні 1977 року Василя Стуса було переведено на заслання до Магаданської області, де він спочатку був учнем проходника гірничої підземної дільниці, а потім працював машиністом гірничої підземки.

Зі слів самого Василя умови перебування та праці буди досить важкими. Основні діагнози цієї шахтарської роботи – пневмонія, міозит, радикуліт та високий рівень травматизму. І Стус був травмований: переламані п'яточні кістки обох ніг [4, с.121-124]. Він жив в гуртожитку з засланцями-кримінальниками, які весь час прискіпувалися та провокували Василя [2, с.29].

У 1978 році Василю Стусу з великими труднощами дозволили (Василь оголосив триденне голодування, голодували всі українські та неукраїнські засланці Сибіру) попрощатися зі смертельно хворим батьком.

У серпні 1979 року Стуса звільнили, і він повертається до Києва та починає працювати формувальником в цеху лиття Київського заводу ім. Паризької Комуні.

Ще у листопаді 1976 р. була створена Українська Гельсінська група (УГГ), члени якої намагалися змусити радянську владу дотримуватися зобов'язань щодо дотримання прав людини, підписаних в Гельсінкі в 1975 р.

Це була перша в нашій історії легальна боротьба – боротьба незвичайна, як відзначала Оксана Мешко. Основною ідеєю організації й та її боротьби було захист прав людини та захист прав нації. Тому члени цієї групи намагалися боротися на підставі прийнятих владою міжнародних правових документів [7].

Ключовим завданням УГГ вважала ознайомлювати уряди країн-учасниць наради щодо фактів порушення норм Загальної декларації прав людини в СРСР, тому в її декларації було записано, що група у своїй діяльності керується виключно гуманітарно-правовими аспектами.

Серед засновників УГГ – П. Григоренко, І. Кандиба, Л. Лук'яненко, О. Бердник, О. Мешко, М. Матусевич, М. Маринович, О. Тихий, Н. Строката-Караванська, М. Руденко. Попри те, що більшість з них перебували під наглядом, вони не злякалися підписати декларацію власними іменами, мотивуючи легальність своїх дій. Вони знали, що ризикують життям і власною волею [3, с.199].

Необхідно зазначити, український правозахисний рух з самого початку визначав одну із форм боротьби за національне визволення. У меморандумі УГГ визначалася політика Радянського Союзу стосовно українського народу як геноцид.

З 1977 року почалися арешти членів цієї групи. За короткий період були заарештовані майже всі засновники. Десятки меморандумів та інформаційних бюлетенів передавали за кордон. Українська діаспора створювала в Америці, Франції та інших країнах групи підтримки українського правозахисного руху. Документи публікувалися в періодичних виданнях [8, с.40-41].

Повернувшись до Києва у 1979 році, Василь Стус побачив Українську Гельсінську Групу розгромленою, вирішив вступити до неї, бо не міг інакше, залишатися осторонь.

Василь Стус узяв найактивнішу участь у діяльності Групи, на особисте прохання Оксани Мешко він взяв на себе керівництво. Ще будучи на засланні в Магадані, знав про появу УГГ та її діяльність, схвалював її створення та боротьбу за права людини. Чимало друзів, до

яких він звертався не стояти осторонь, надати допомогу, в Групу не вступили. Найперше, що зробив Стус, захищав Юрка Бадзя, їздив з його дружиною Світланою Кириченко в Москву. Цим він знову зацікавив КДБ. Він досить активно почав працювати, як відзначала Оксана Мешко, яка сама завжди почувала себе українкою, яка зобов'язана самим своїм народженням багатостраждальній Україні. У січні – березні 1980 р. Українська Гельсінська Група випустила два інформаційних бюлетеня.

14 травня 1980 року Василя Стуса заарештували [7].

Василь знав ціну своїй голові. Заклав свою голову, бо інакше, якби ми не протестували, нація втратила б будь-яку гідність. Ми всі пішли б на дно. Так відзначали його друзі-однодумці [15].

Стус під час слідства не давав ніяких показань, а ще його водили силоміць на допити. Під час обшуку вдома у Василя Стуса нічого не знайшли, та все ж його засудили на 10 років таборів особливого призначення та 5 років заслання [3, с.211-212].

На протязі 1977–1980 рр. було заарештовано 35 із 41 членів УГГ. Більшість відбували покарання в таборах, в'язницях, психлікарнях, на засланні. Підраховано, що 39 члени Групи були засуджені до 550 років неволі [8, с.42]. Шестеро з них були доведені до смерті. Це Гелій Снегірьов (12 грудня 1978 р.), Михайло Мельник (9 березня 1979 р.), Олекса Тихий (5 травня 1984 р.), Юрій Литвин (5 вересня 1984 р.), Василь Стус (4 вересня 1985 р.) [13, с.5-6].

10 років таборів особливого режиму, 5 років заслання. Василь Стус прибув у Кучино в листопаді 1980 року. Тут за ним ретельно доглядали, хоча йому вдалося відіслати дружині декілька своїх віршів. Та й в цьому особливому режимі дозволялося написати лише одного листа в місяць. Шукають «недозволену інформацію», відсилають листа до Києва, щоб перекласти його зміст, а потім вирішують, чи його відсилати. Неодноразово пропонували писати російською мовою, щоб швидше дійшло.

Само Кучино, де перебувало більшість членів УГГ, називали «табором смерті», такі були жахливі умови перебування там: нежакісна їжа, брудна вода, перебування в карцері, відмова в побаченнях. Приміщення пилорами було перебудовано на табір особливо суворого режиму для політ'язнів.

Там, в Кучино, Стус утримувався в камері № 20, Л. Лук'яненко – в 18, В. Овсієнко, І. Кандиба – у 17. В більшості, вони спілкувалися між собою, перестукуючись через стіни та перегукуючись через квартиру, обмінюючись лише короткими фразами. В камерах перебувало декілька чоловік, постійні обшуки, забирали листи, книги, яких дозволялося тримати в камері не більше п'яти [2, с.33-34].

Психологічно важко було перебувати місяцями, роками в одному приміщенні без можливості спілкуватися з іншими. Нестача повітря й руху. Прогулянки дозволялися лише одну годину на добу. Робота не була фізично важка, та невиконання норми каралося карцером. В камерах в неопалювальний період було дуже холодно.

На початку 1983 року Стуса був переведений на цілий рік в карцер, аж до лютого 1984 р. Він зайнявся перекладом всіх одинадцяти елегій Рейнера Марії Рільке, працював ночами, та й в камері вночі світло горіло. Записував їх в учнівський зошит в клітинку на 24 аркуші. Був у нього й загальний зошит з віршами, обгорнутий

блакитною обкладинкою. Можливо, в цьому зошиті були вірші, збірку яких Стус іменував «[П]тах душі» [2, с.43].

Він жив у режимі постійного крайнього напруження і хотів, щоб такими були й інші. В таборах з 70-х років відзначали 12 січня – день українського політв'язня (в пам'ять арештів 1972 року). 30 жовтня – день радянського політв'язня. 10 грудня – день прав людини. Стус не пропускав ці дати, не зважаючи на свій стан. У лютому він голодував 18 діб. Його зовсім не годували.

А так характеризували Василя Стуса співкамерники: «Залізний, із пластику, скла і бетону...» Духом він був такий, але ж тіло його було з тієї самої глини, що й інших людей, – тільки як він витримував такий натиск, що його вистачило б на Бог відь скільки «простих смертних»? [2, с.51].

Улітку 1985 року Стус перебував у камері, де завжди прохолодно, туди ніколи не заглядало сонце. Більшу частину простору камери займали нари. Розкинутими руками можна було дістатися стін. В камері були тільки тумбочка, два стільці та туалетна раковина. І цей обмежений простір психологічно пригнічував.

Перебуваючи в таборі, В. Стус не раз голодував. 28 серпня 1985 року за вигаданим приводом Стус черговий раз був кинутий до карцеру, він оголосив голодування – протест. У нього боліло серце, просив валідолу. Та чи дали? У ніч з 3 на 4 вересня 1985 року під час чергового голодування він загинув. Уночі проти 5-го вересня 1985 року, приблизно опівночі, було чути у коридорі шум, тупіт. Пізніше здогадалися, що то вночі виносили тіло Василя, щоб ніхто його випадково не побачив.

7 вересня 1985 р. весь світ дізнався про смерть Василя Стуса.

Стуса поховали за декілька годин до приїзду дружини та сина і не дозволили їм перевезти тіло в Україну.

У 1989 році виникла думка про перевезення з Уралу тіл Василя Стуса, Юрія Литвина й Олекси Тихого. 18 листопада в Борисполі приземлився літак з тілами політв'язнів тоталітарної радянської системи, який зустрічали тисячі людей. Щоб віддати останню шану своїм землякам-героям 19 листопада біля Свято-Покровського храму на Подолі зібралося не менше 30 тисяч чоловік. Василя Стуса було поховано на Байковому кладовищі.

Василь Овсієнко, побувавши в місцях останнього перебування Стуса, в одній із камер знаходить ключі. Переконалий, що один з ключів може бути від того карцеру, де загинув Василь Стус. Зустрічаючись зі студентами, школярами, розказує їм про надзвичайних людей, які відмовилися від спокійного життя заради кращого в майбутньому для всіх українців, та показує ключі, як символ нескореності, боротьби за незалежність [15].

Висновки. Василь Стус зазнав репресій з боку радянської влади за власні переконання щодо необхідності збереження й розвитку української мови й культури, був засуджений до тривалого перебування в місцях позбавлення волі, де й загинув та не скорився. Поет залишався собі вірним до кінця.

Як відзначають його друзі, однодумці, рідні, що важливою рисою Василя Стуса – поета, особистості, громадського діяча – була його чесність, яка дозволила йому залишатися самим собою в найскрутніші миті життя.

У 1985 р. творчість Василя Стуса було висунуто на Нобелівську премію в галузі літератури, на жаль, він не дочекався цієї миті свого визнання [8, с.50].

У 1991 році Василю Стусові посмертно було прису-

джено Державну премію імені Т.Г. Шевченка.

25 грудня 1997 року Указом Президента України «за визначні заслуги перед українською державою у розвитку національної культури, громадянську мужність у відстоюванні ідеалів гуманізму і незалежності України» Василя Стуса нагороджено орденом Ярослава Мудрого V ступеня.

26 листопада 2005 року Указом Президента України поету В. Стусові посмертно було присуджене звання Героя України «За незламність духу, жертвоне служіння Україні й національній ідеї, високі гуманістичні ідеали творчості» з врученням ордена Держави.

Література

1. Хейфец М. «В українській поезії тепер більшого нема...» <http://exlibris.org.ua/stus/r12.html>
2. В. Овсієнко *Світло людей: Мемуари та публіцистика: У 2 кн. 2-е вид., доп. Кн. 1. Х.: Харків. Правозахисна Група; К.: Смолоскуп, 2005. 352 с. Овсієнко В. Світло людей: Мемуари та публіцистика: У 2 кн. 2-е вид., доп. Кн. 2. Х.: Харків. Правозахисна Група; К.: Смолоскуп, 2005. 352 с.*
3. Касьянов Т. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х років. К.: Либідь, 1995. 223 с.
4. Соловей, О.Є. *Василь Стус. Відлуння і наближення: наук.-попул. нарис / О.Є. Соловей, О.В. Пуніна, М.В. Жилин; ред. В.В. Мозгунов. Вінниця: Донец. нац. ун-т імені Василя Стуса, 2017. 152 с.*
5. Коцюбинська М. *Шістдесятники. Пройдене перед прийдешнім: М. Коцюбинський, П. Тичина, В. Стус, Б. Антоненко-Давидович у житті М. Коцюбинської: [Бесіда з літературознавцем і критиком] / Зап. А. Івшина та ін. // День. 2005. 18 лют. С.18-19.*
6. Д. Стус *Василь Стус. Життя як творчість. К., 2004. 384 с.*
7. Інтерв'ю правозахисниці Оксани Яківи Мешико [Електронний ресурс]. view-source: <https://rozmova.wordpress.com/2020/04/18/oksana-meshko/#more-54747>
8. *Українська Тельсінська Група: До 30-річчя створення: історія, документи / Упоряд.: О. Зінкевич, В. Овсієнко. К.: Смолоскуп, 2006. 128 с.*
9. Кіпіані В. *УТС При перші літери українського пробудження // Україна молода. 1998. 7 липня. С.3.*
10. Жулинський М. Люди, що виривалися із обмежень звичності. *Українська інтелігенція періоду «хрущовської відлиги»: репресії // Літературна Україна. 1996. 26 вересня. С.5-6.*
11. *Поле відчаю і надії. Альманах. Упорядкування Романа Коргодського. Київ. 1994. 392 с.*
12. Маргарита Довгань Розмова. <https://rozmova.wordpress.com/2020/06/05/marharyta-dovhan/>

13. Олесь Сергієнко про Василя Стуса view-source: <https://rozmova.wordpress.com/2020/06/05/oles-serhienko/#more-60343>

14. Сергій Бабич view-source: <https://rozmova.wordpress.com/2020/05/31/serhiy-babych/#more-59819>

15. view-source: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2016/12/4/149375/>

References

1. Kheifets M. «V ukrainskij poezii teper bilshoho nema...» <http://exlibris.org.ua/stus/r12.html>
2. V. Ovsienko *Svitlo liudei: Memuary ta publitsystyka: U 2 kn. 2-e vyd., dop. Kn. 1. Kh.: Kharkiv. Pravozakhysna Hrupa; K.: Smoloskyp, 2005. 352 s. Ovsienko V. Svitlo liudei: Memuary ta publitsystyka: U 2 kn. 2-e vyd., dop. Kn. 2. Kh.: Kharkiv. Pravozakhysna Hrupa; K.: Smoloskyp, 2005. 352 s.*
3. Kasianov H. *Nezhodni: ukrainska intelihentsia v rusi oporu 1960–80-ki rokiv. K.: Lybid, 1995. 223 s.*
4. Solovei, O.Ye. *Vasyl Stus. Vidlunnia i nablyzhennia: nauk.-popul. narys / O.Ye. Solovei, O.V. Punina, M.V. Zhilin; red. V.V. Mozghunov. Vinnytsia: Donets. nats. un-t imeni Vasylia Stusa, 2017. 152 s.*
5. Kotsiubynska M. *Shistdesiatnyky. Proidene pered pryideshnim: M. Kotsiubynskiy, P. Tychna, V. Stus, B. Antonenko Davydovych u zhytti M. Kotsiubynskoi: [Besida z literaturoznavtsem i krytykom] / Zap. L. Ivshyna ta in. // Den. 2005. 18 lut. S. 18-19.*
6. D. Stus *Vasyl Stus. Zhyttia yak tvorchist. K., 2004. 384 s.*
7. Interviu pravozakhysnytsi Oksany Yakivny Meshko [Elektronnyi resurs]. view-source: <https://rozmova.wordpress.com/2020/04/18/oksana-meshko/#more-54747>
8. *Ukrainska Helsinska Hrupa: Do 30-richchia stvorennia: istoriia, dokumenty / Uporiad.: O. Zinkevych, V. Ovsienko. K.: Smoloskyp, 2006. 128 s.*
9. Kipiani V. *UHS. Try pershi litery ukrainskoho probudzhennia // Ukraina moloda. 1998. 7 lipnia. S. 3.*
10. Zhulynskiy M. *Liudy, slicho vryvavysia iz obmezhen zvychnosti. Ukrainska intelihentsia periodu «khrushchovskoi vidlyhy»: represii // Literaturna Ukraina. 1996. 26 veresnia. S.5-6.*
11. *Pole vidchayu i nadii. Almanakh. Uporiadkuvannia Romana Korhodskoho. Kyiv. 1994. 392 s.*
12. Marharyta Dovhan *Rozmova. https://rozmova.wordpress.com/2020/06/05/marharyta-dovhan/*
13. Oles Serhienko *pro Vasylia Stusa view-source: https://rozmova.wordpress.com/2020/06/05/oles-serhienko/#more-60343*
14. Serhii Babych view-source: <https://rozmova.wordpress.com/2020/05/31/serhiy-babych/#more-59819>
15. view-source: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2016/12/4/149375/>

Bohatchuk S.S.,

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of History of Ukraine and Philosophy,
Vinnytsia National Agrarian University, svetabogatchuk@ukr.net

Ukraine, Vinnytsia

MEMOIRS OF LIKE-MINDED PEOPLE ABOUT V. STUS AS A POET AND CITIZEN

The article is dedicated to Vasyl Stus, a Ukrainian writer and human rights activist of the 1960s and 1980s. It is noted that Vasyl Stus represents the Ukrainian cultural movement of the sixties. It was determined that V. Stus was repressed by the authorities for his views on the preservation and development of the Ukrainian language and culture. He was twice sentenced to a long term of imprisonment and exile. His poetry and prose were banned by the authorities, and like-minded friends managed to preserve his work and memory. According to the recollections of like-minded contemporaries, we can recreate the image of Stus, a fighter for the national and cultural revival of Ukraine.

Key words: cultural movement, national revival, dissent, human rights movement, Gulag camps.

УДК 930.4+ 929

Добролюбська Ю.А.,

д.філос.н., професор кафедри всесвітньої історії та методології науки

ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського», jdobrol@ukr.net

Україна, м. Одеса

З ІСТОРІЇ ЖИТТЯ ТА ВІНАХОДУ ПОВ'ЯЗКИ ФРАНЦУЗЬКОГО ХІРУРГА П'ЄРА-ЖОЗЕФА ДЕЗО

Простежуються основні віхи життя та діяльності французького лікаря та анатома П'єра-Жозефа Дезо, якого вважають ініціатором та засновником хірургічної школи XVIII–XIX століть. Він вніс величезний доробок у розвиток хірургії, удосконалення техніки хірургічних операцій та еволюцію хірургічних інструментів. Особливу увагу він приділяв вивченню проблем десмургії взагалі та основам техніки лікування переломів ключиці зокрема. Проаналізовані розроблені ним способи лікування переломів верхньої кінцівки. Важливе значення набула техніка накладення тугої бинтової пов'язки Дезо, техніка якої складається з декількох етапів і має значні переваги для лікування хворих. Ефективність застосування такого способу лікування травм особливо важлива в екстрених ситуаціях та в період реабілітації.

Ключові слова: пов'язка Дезо, історія медицини, хірургія, десмургія, лікування, перелом ключиці.

Постановка проблеми. Французького лікаря та анатома П'єра-Жозефа Дезо вважають ініціатором та засновником хірургічної школи XVIII–XIX століть. Він вніс величезний доробок у розвиток хірургії, удосконалення техніки хірургічних операцій та еволюцію хірургічних інструментів. Особливу увагу він приділяв вивченню проблем десмургії взагалі та основам техніки лікування переломів ключиці зокрема.

Історія речей та винаходів завжди містить в собі численні незвичні, цікаві, а іноді й трагічні факти. Протягом останніх трьох століть багато людей, серед яких нещодавно опинилась й авторка цієї статті, відчули на собі цілющу силу так званої «пов'язки Дезо». Однак тільки саме ім'я лікаря залишилось сьогодні відомим широкій аудиторії. Що до історії його діяльності та обставин життя, то вони майже невідомі та не притягали увагу дослідників. Окрім маленької енциклопедичної інформації авторства медика, доктора медицини Григорія Марковича Герценштейна, розміщеної в десятому томі словника Брокгауза і Ефрона [1, с.289] та коротких оглядових відомостей у загальних керівництвах з історії медицини для лікарів [2], нам не вдалось знайти жодного згадки про Дезо до початку XXI століття. Невеличка стаття Є. Белової, видана у 2019 році, присвячена переважно опису техніки лікування перелому ключиці та характеристик лікувальної пов'язки Дезо [3, с.9–11].

Метою цієї розвідки є створення біографічної характеристика основних подій життя та професійної діяльності П'єра-Жозефа Дезо на фоні бурхливих соціально-політичних подій історії Франції другої половини XVIII століття.

Виклад основного матеріалу. П'єр-Жозеф Дезо народився 6 лютого 1738 р. у селищі Мулен-Руж кантону Вуенан і був шостою дитиною мельника Клода-Жозефа Дезо та Жанни Варін. Місцевий заможний житель та підприємець Жак-Антуан Прелер, помітивши особливі інтелектуальні здібності П'єра-Жозефа дуже рано, відправив його до містечка Люр для занять з репетитором. Ці уроки французької та латинської мов дозволили хлопчику у віці дванадцяти років поступити до п'ятого класу коледжу Люра. Там він продовжував вивчати латинську мову та оволодів нею на такому високому рівні,

що у віці сімнадцяти років зміг перекласти на французьку трактат «Про рух тварин» (De Motu Animalium) італійського вченого-універсала XVII століття Джованні Альфонсо Бореллі.

Після п'яти років навчання, повернувшись додому, він спочатку за бажанням батька вивчав теологію та теорію медичної справи під керівництвом лікаря у своєму селі, щоб зайняти в майбутньому місце місцевого ескулапа. Однак у 1759 році, незадоволений рівнем знань та своїм наставником, він поїхав удосконалювати свої навички у військовому госпіталі Бельфора, де професором був хірург Бальтазар Віг'єр. Після трьох років перебування в Бельфорі, коли останні поранені в Семирічній війні закінчили лікування, він у 1764 році вирушив до Парижа. В Парижі Дезо два роки відвідував лекції та заняття анатомів і найвідоміших хірургів того часу, особливо Жана-Луї Петі. Жив він переважно завдяки приватним урокам математики, які давав своїм однокурсникам та молодшим студентам.

У 1766 році знання, які він здобув, дозволили йому відкрити у віці двадцяти восьми років громадську школу, яку відвідували понад 300 учнів, старших за нього. Взимку він вів заняття з анатомії, а влітку практичні вправи з хірургії, використовував анатомічні трупи, а не дошки з малюнками або шматочки воску. Точність, практична корисність та новизна його уроків приваблювала велику кількість учнів і навіть викладачів незважаючи на його юність та відсутність красномовства. Цей успіх, однак, обернув проти нього професорів медичного факультету та братства хірургів Сен-Ком, які були незадоволені бачити їхні школи безлюдними на користь юнака, який ледве почав практикувати. Вони почали активно використовувати право, яке їм надавали правила, забороняючи йому давати уроки. Тоді він за підтримки Антуана Луї та Жермена Ла Мартіньєра, тодішніх керівників хірургії, продовжив вести заняття під іменами відомих лікарів.

Після десяти років викладання його репутація почала приживатися і він прагнув зайняти посаду професора в Практичній школі, але обов'язковою умовою для цього було бути членом Колегії хірургів, чого він не міг себе дозволити через брак коштів. У 1776 р. Колегія погоди-

лася зробити виняток і прийняти його за умови виплати потрібної суми внеску поступово.

Ставши членом престижної Колегії хірургів, він мало цікавився її роботою, написавши для неї лише одну працю [4, p.96]. Один з його друзів дорікав йому за те, на що він відповідав: «Я – як сольові речовини, кристалізуюсь лише у спокої» [5, p.217]. Тим не менше він поступово піднявся в званні, ставши у 1782 році головним хірургом лікарні Шаріте, а у 1788 році – головним хірургом Отель-Дьє де Парі (Паризького Божого притулку), найбільшої і найвідомішої з усіх паризьких лікарень того часу.

У часи Французької революції Дезо спочатку завдяки його стійкій репутації та селянському походженню визнали «першим хірургом Європи». У 1791 р. він почав видання «Хірургічного журналу», який проіснував до 1794 р. Однак сам він в цьому журналі нічого ніколи не писав, лише у статтях його учнів та студентів можна виокремити елементи його вчення, уроків з лікування хвороб сечовивідних шляхів та цікаві спостереження, зібрані в клініці Отель-Дьє. Цілодобово присвячуючи себе хворим і пораненим Революції, він отримав золоту медаль від своїх студентів, був призначений професором хірургічної клініки та членом військового комітету охорони здоров'я при міністерстві Сервана у 1792 році.

Під час терору П'єр Шометт, тодішній впливовий прокурор Комуні 1792 року, який став ворогом Дезо за те, що лікар різко засудив безграмотність та безтурботність адміністрації міста, звинуватив його в муніципалітеті в тому, що керівництво Отель-Дьє відмовилось опікуватися пораненими після повстання 10 серпня. Хоча звинувачення було брехнею, бо приміщення клініки були переповнені пораненими, 28 травня 1793 року революційний комітет виписав ордер на арешт Дезо. О 10 годині ранку Отель-Дьє та його амфітеатр були оточені солдатами, які заарештували хірурга посередині лекції та ув'язнили його як підозрюваного в палаці Люксембург. Через три дні він був звільнений завдяки петиції, підписаній близько п'ятдесятьма лікарями, численним скаргам його вихованців та хворих, а також заступництву Франсуа Антуана де Фуркруа. Комітет суспільної безпеки видав розпорядження про надання йому права перебування на посаді на наступні два роки.

Після тюрми Дезо продовжив викладання хірургії і після падіння Робесп'єра прагнув зробити свою школу кориснішою для навчання, але його проект пішов проти планів Громадського комітету з освіти скасувати коледж хірургії та медичний факультет й створити нову революційну Школу здоров'я.

Незважаючи на те, що він був призначений амбулаторним професором, Дезо не схвалював ідею цієї школи, яка, об'єднуючи викладання медицини та практичну хірургію, була нерозумним та штучним утворенням. Об'єднання теоретичної медицини та хірургії на практиці, за його словами, означало, що не вдасться виконати жодної справи.

На 31 травня 1795 року тюремна стража викликала Дезо к юному дофіну Людовіку, якого тримали у вежі Тампля, у зв'язку з його хворобою. Однак жорстокі неспокійні часи революційних подій передчасно постаріли та сильно підірвали здоров'я Дезо. Його глибоко врази-

ли трагічні події Преріальського повстання III року, виникли побоювання щодо нового арешту та переслідування.

В ніч з 29 на 30 травня 1795 р. Дезо впав у стан лихоманки з маренням та ведіннями, в яких він знову і знову бачив одного з найкращих своїх друзів, Кервелегана, що приймав участь у жорстокому знищенні учасників Преріальського повстання, у ланцюгах та на гільйотині. Йому марилося, що він також вдягнений у закривавлену сорочку і він благав друзів зняти її з нього якнайшвидше. Незважаючи на турботи учнів та друзів через три дні лихоманка перемогла і він помер 1 червня 1795 року.

Оскільки він не встиг відвідати хворого дофіна поширились чутки, що Дезо був отруєний за відмову здійснити певні злочинні проекти революційного уряду, який хотів вбити дофіна [6].

Однак розтин, здійснений на прохання термідоріанців учнем Дезо Марі Франсуа Ксав'є спростував ці чутки та встановив відсутність отрути в органах.

Після його смерті французька нація надала його вдові Маргеріт Тувенен пенсію в 2000 екю. Його єдина дитина, Алексіс-Матіас, померла ще маленькою.

Сам Дезо майже нічого не опублікував, але разом зі своїм другом, хірургом Франсуа Шопаром, склав «Трактату про хірургічні захворювання» [8]. Ксав'є Біча, один із найвідоміших його учнів, опублікував під його іменем два томи хірургічних праць у 1798–1799 роках [7].

Як можна вивести з цих праць, П'єр-Жозеф Дезо був одним з перших європейських лікарів, хто зробив величезний внесок в розвиток десмургії, розробив основи техніки лікування перелому ключиці. Надання допомоги хворим і постраждалим з найрізноманітнішими закритими ушкодженнями опорно-рухового апарату здійснюється багатьма цікавими способами. У комплексі засобів та прийомів надання медичної допомоги на першому місці за значенням і частотою слід визнати пов'язки. Залежно від мети, яку ставлять при накладенні пов'язок, їх поділяють на кілька видів: м'які, стискаючі, пов'язки з витяжкою тощо. Для лікування переломів плечового пояса, зокрема травм ключиці, застосовується нерухома пов'язка, запропонована П'єром-Жозефом Дезо, мета якої забезпечити спокій верхньої кінцівки [3, с.9]. Особливо важливу роль відіграє застосування пов'язки Дезо при наданні першої долікарської допомоги в умовах надзвичайної ситуації.

Пов'язка Дезо відноситься до числа найскладніших пов'язок, які застосовуються в якості транспортної іммобілізації при переломі ключиці, вивиху плеча і може бути виконана в двох варіантах (м'який бинтовий і гіпсовий). Основне показання до накладання, це лікування переломів ключиці, у всіх інших випадках вона накладається тільки для тимчасової іммобілізації до закінчення спеціалізованої хірургічної допомоги [3, с.10].

Техніка накладання тугої бинтової пов'язки, розроблена П'єром-Жозефом Дезо, складається з п'яти етапів. Перший етап накладання пов'язки, це фіксація ватно-марлевого валика в пахвовій області пошкодженої сторони. Другим етапом є накладання циркулярних ходів бинта у напрямку від здорової сторони до хворої. На третьому етапі другий тур бинта проводиться з здорової пахвової області спереду косо вгору на здорову область

над ключицею і по трапецієподібному м'язу спускається вертикально вниз до перехрещення з хворим передпліччям. Четвертий етап – третій тур бинта підхоплює знизу передпліччя пошкодженої сторони і йде косо вгору в сторону здорової пахвової западини. Заключний етап накладення пов'язки полягає в тому, що четвертий тур бинта ведуть косо через спину, потім через проксимально-дистальний уламок ключиці бинт спускається вертикально вниз і, підхоплюючи знизу передпліччя пошкодженої кінцівки, йде до пошкодженої дельтоподібної області. Закінчується пов'язка повторним чергуванням всіх чотирьох турів бинта. Показником правильної техніки накладення та фіксації пов'язки вважається неможливість відвести ліктьовий суглоб пошкодженої кінцівки [3, с.11].

Висновки. Одним з достоїнств розробленої П'єром-Жозефом Дезо лікувальної пов'язки є одночасна і надійна фіксація пошкодженої ключиці та кінцівки до тулуба. Слід визнати, що на сьогоднішній день пов'язка Дезо значно модифікувалася. Завдяки добре вивченій техніці накладення пов'язки виготовляють спеціальні бандажі для реабілітації після травм, оперативних втручань на ключиці, верхній кінцівки тощо.

Таким чином, П'єр-Жозеф Дезо вніс значний внесок в розвиток як хірургії, так і медицини в цілому. Він першим запропонував спосіб лікування травм ключиці і плечового пояса. Він один з перших заклав основи клінічної хірургії. А пов'язка Дезо набула широкої популярності в різних розділах медицини і врятувала багато травмованих людей в усьому світі.

Література

1. Герценштейн Г.М. Дезо, П'єр-Жозеф / Г.М. Герценштейн // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: в 86 т. Том X (19). Давенпорт – Десмин. – СПб., 1893. – С.289.
2. Мирский М.Б. История медицины и хирургии: учебное пособие / Марк Борисович Мирский. – М.: ГЭОТАР-Медиа, 2010. – 528 с.
3. Белова Е.В. 225 лет со дня смерти французского хирурга основоположника техники лечения перелома ключицы П'єра-Жозефа Дезо / Е.В. Белова // Вестник совета молодых ученых и

специалистов Челябинской области. – 2019. – № 1 (24). – III. 1. – С.9-11.

4. Labrune C. Étude sur la vie et les travaux de Desault, chirurgien célèbre du XVIII^e siècle, né en Franche Comté / Charles Labrune. – Besançon: J. Jacquin, 1867. – 118 p.

5. Cabaret P.-J. Biographie de Desault / P.-J. Cabaret // Bureau du Journal. – 1845. – semestre 2. – P. 213-220.

6. Étienne B. Un professeur et un chirurgien audacieux: Pierre-Joseph Desault (1738–1795) / Bertrand Étienne. – Rennes, [s.n.], 2000. – 171 p.

7. Desault P.-J. Œuvres chirurgicales. Maladies des parties dures. Maladies des parties molles / Pierre-Joseph Desault. – Paris: Vve Desault, Méquignon, Devilliers, Deroi, 1798–99. 2 vol. «Première partie», «Seconde partie». – 484 p.

8. Desault P.-J. Traité des maladies des voies urinaires / Pierre-Joseph Desault. – Paris: augmenté et publié par Xavier Bichat, ouvrage extrait du Journal de Chirurgie. 1798. – 352 p.

References

1. Gerczenshtejn G.M. Dezo, P'er-Zhozef / G.M. Gerczenshtejn // E'ncziklopedicheskiy slovar' Brokgauza i Efrona: v 86 t. Tom X (19). Davenport – Desmin. – SPb., 1893. – S. 289.
2. Mirskij M.B. Istoriya medicziny i khirurgii: uchebnoe posobie / Mark Borisovich Mirskij. – M.: GE'OTAR-Media, 2010. – 528 s.
3. Belova E.V. 225 let so dnya smerti francuzskogo khirurga osnovopolozhnika tekhniki lecheniya pereloma klyuchicy P'era-Zhozefa Dezo / E.V. Belova // Vestnik soveta molody'kh ucheny'kh i speczialistov Chelyabinskoy oblasti. – 2019. – #1 (24). – T. 1. – S. 9-11.
4. Labrune C. Étude sur la vie et les travaux de Desault, chirurgien célèbre du XVIII^e siècle, né en Franche Comté / Charles Labrune. – Besançon: J. Jacquin, 1867. – 118 p.
5. Cabaret P.-J. Biographie de Desault / P.-J. Cabaret // Bureau du Journal. – 1845. – semestre 2. – P. 213-220.
6. Étienne B. Un professeur et un chirurgien audacieux: Pierre-Joseph Desault (1738–1795) / Bertrand Étienne. – Rennes, [s.n.], 2000. – 171 p.
7. Desault P.-J. Œuvres chirurgicales. Maladies des parties dures. Maladies des parties molles / Pierre-Joseph Desault. – Paris: Vve Desault, Méquignon, Devilliers, Deroi, 1798-99. 2 vol. «Première partie», «Seconde partie». – 484 p.
8. Desault P.-J. Traité des maladies des voies urinaires / Pierre-Joseph Desault. – Paris: augmenté et publié par Xavier Bichat, ouvrage extrait du Journal de Chirurgie. 1798. – 352 p.

Dobrolyubskaya Y.A.,

Doctor of Sciences in Philosophy, Professor of the Department of World History and Methodology of Science,
South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky, jdobrol@ukr.net

Ukraine, Odessa

HISTORY OF LIFE AND INVENTION OF THE BANDAGE FRENCH SURGEON PIERRE-JOSEPH DESO

In the article can be traced the main milestones in the life and work of the French physician and anatomist Pierre-Joseph Deso, who is considered the initiator and founder of the surgical school of the XVIII–XIX centuries. He made great strides in the development of surgery, the improvement of surgical techniques and the evolution of surgical instruments. He paid special attention to the study of the problems of desmurgy in general and the basics of treatment of clavicle fractures in particular. There are analyzed the methods of treatment of fractures of the upper extremity developed by him. The technique of applying a tight bandage Deso has become important. This technique consists of several stages and has significant advantages for the treatment of patients. The effectiveness of this method of injury treatment is especially important in emergencies and during rehabilitation.

Key words: Deso bandage, history of medicine, surgery, desmurgy, treatment, clavicle fracture.

УДК 631.115.13(477-25)(06)

Корзун Д.Ю.,

аспірант, Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН, tvori2014@gmail.com

Україна, м. Київ

ЖИТТЄВИЙ ТА ТВОРЧИЙ ШЛЯХ І.Є. ОВСІНСЬКОГО: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ДИСКУРС (ДОРАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД)

Проаналізовано формування наукового дискурсу про життєвий та творчий шлях вітчизняного вченого-новатора, Івана Євгеновича Овсінського (1856-1910), який розробив теоретико-методологічні та практичні основи т.зв. «нової системи землеробства», яку сьогодні прийнято вважати органічною. Встановлено, що до аналізу його концепції активно долучилось наукове аграрне співтовариство та передові господарі Російської імперії кінця XIX – початку XX ст. Вона була апробована на дослідних полях найвідоміших науково-дослідних сільськогосподарських установ того часу. Однак, недотримання методики дослідника призвело до некоректних результатів, використавши які відомі науковці, зокрема, О.О. Славінський, дослідник О.Г. Карабетов, професор С.М. Богданов, знецінили чення І.Є. Овсінського. Доведено, що домінування концепції глибиної оранки (від 9 см) серед тогочасних науковців не дозволило утвердитись прогресивній позиції І.Є. Овсінського, не зважаючи на оприлюднені практичні результати, які підтвердили В.О. Бертенсон, М.К. Васильєв, А.Х. Еван.

Ключові слова: нова система землеробства, І.Є. Овсінський, органічне землеробство, історіографія, наукове співтовариство, поверхневий, поверхневий обробіток ґрунту, мілка оранка, смугово-рядковий посів.

Постановка проблеми. Іван Євгенович Овсінський (1856–1910) – вітчизняний вчений-агроном, який розробив теоретико-методологічні та практичні основи т.зв. «нової системи землеробства», яку сьогодні прийнято вважати органічною [1; 2]. Основні його ідеї торкалися глибини оранки, застосування смугово-рядкового посіву, відмови від застосування мінеральних добрив, отрутохімікатів тощо, що є актуальним і в сьогоденні. Численні публікації новатора, які друкувались на сторінках польськокомовної фахової преси наприкінці XIX ст. викликали зацікавлення серед тогочасних наукових кіл. Однак, його методика так і не була прийнята офіційною аграрною наукою в Російській імперії. Лише в середині XX ст. ідеї І.Є. Овсінського знайшли своїх шанувальників, а сучасні тенденції розвитку землеробства підштовхують до перегляду напрацьованих вченого та застосування у виробництві його найкращих здобутків.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідження історіографічного нарративу, присвяченого життєвому та творчому шляху І.Є. Овсінського, не стало окремим предметом розробки науковців. Репрезентація проблеми подавалась в контексті розгляду біографії вченого та характеристики його головної праці – «Нової системи землеробства». Попри це, на сторінках своїх публікацій Є.В. Милованов [3], О.В. Корзун [4], О.П. Анікіна [2], В.П. Орехівський [1] вперше роблять спробу аналізу наукових розвідок, присвячених постаті І.Є. Овсінського та його творчого доробку.

Метою статті є дослідження наукових публікацій, які розкривають життєвий та творчий шлях вітчизняного вченого-аграрія, зупинившись на дорадянському періоді; окреслити ті аспекти зазначеного питання, які потребують поглибленого вивчення та переосмислення.

Виклад основного матеріалу. Феномен І.Є. Овсінського почав цікавити науковців аграрної сфери ще за життя новатора. Перші згадки про його діяльність, дослідництво та аналіз результатів, які він отримував в

ході своїх експериментів знаходимо на сторінках фахової періодики кінця XIX ст. Російської імперії, спершу польськокомовної. Причини цього, на нашу думку, проглядаються не тільки у походженні І.Є. Овсінського, його самоідентифікації як поляка, але й у тісних зв'язках з польськими національно-патріотичними колами, з якими він не поривав контакти все своє життя, активно долучаючись до громадсько-політичної діяльності щодо пропагування польського культурного та державного відродження. За нашими підрахунками протягом 1897–1899 рр. 27 господарів-новаторів розмістили свої відгуки та аналіз результатів застосування т.зв. «Нової системи землеробства» (далі – НСЗ) Овсінського на сторінках періодичного видання «Фермер та Селекціонер. Агропромисловий щотижневик» (пол. «Rolnik i Hodowca. Tygodnik rolniczo-przemysłowy») [5]. Така зацікавленість ідеями І.Є. Овсінського, які дозволяли здешевити витрати на обробіток та догляд та одночасно покращити урожайність сільськогосподарських культур, особливо в посушливих зонах, дозволили редакції щотижневика видати у 1899 р. наукові доробки експериментатора у вигляді окремої монографії під назвою «Нова система землеробства» (поль. ««Nowy system rolnictwa») польською мовою. Цього ж року праця вийшла й російською мовою у кількох видавництвах (Київ, Вільно) [6]. Пізніше, ще за життя автора, активним популяризатором цієї праці став відомий в Російській імперії торговець сільськогосподарською технікою, Д.К. Каленіченко. Завдяки його зусиллям було друге видано цю працю (1909) [7] та вміщено його передмову, з розлогою публікацією відгуків господарів, даними про розповсюдження брошур – скорочених версій праці тощо, що фактично стало основою для всіх наступних публікацій, присвячених життєвому та творчому шляху І.Є. Овсінського, оцінці його НСЗ. Маючи на меті власне фінансове збагачення, цей підприємець, пропагуючи ідеї І.Є. Овсінського, спрощував його концепцію, тим самим суттєво зіпсувавши репутацію новатору [8]. До подібних популяризаторів відносимо

й публікації В.І. Нагибіна [9], М.П. Соколова [10], які широко рекламували на продаж культиватори, зроблені І.Є. Овсінським.

Такий розголос підштовхнув тогочасне наукове аграрне співтовариство до детального вивчення позицій та методики НСЗ Овсінського. На засіданнях регіональних галузевих об'єднань (Імператорського товариства сільського господарства південної Росії, Київського, Подільського, Полтавського товариств сільського господарства та сільськогосподарської промисловості) обговорювалась можливість апробації запропонованої методики на дослідних полях сільськогосподарських науково-дослідних установ. В переддень прийняття на засіданні Київського товариства сільського господарства рішення про початок дослідних робіт по системі Овсінського, на сторінках друкованого органу цього об'єднання, журналі «Земледелие», виходить невелика публікація одного з його членів, тогочасного директора Гриноутської сільськогосподарської школи (Бессарабія) О.О. Славінського. Автор поставив за мету оприлюднити дані урожайності культур дослідного поля установи і тим самим довести, що посилення на успіхи щодо запровадження НСЗ є безпідставними [13]. Крім того, сенсаційним звучали факти, що І.Є. Овсінський працював в цьому навчальному закладі на посаді агронома (фермера, як тоді звучало) лише рік, 1895 р. Зазначалось, що чіткого обліку урожайності по усіх сільськогосподарських культурах не проводилось. Зокрема, а овес та кукурудза, які займали найбільшу площу посівів так і залишились необлікованими. Вказувались лише дані по пшениці (чорноколону 61 пуд/дес, полба 113п пуд/дес), ячменя (золота нива 180 пуд/дес; шевальє 107 пуд/дес), фасолі (73) та гороху (80). Автор зазначав, що у звітах школи не зазначено чи застосовувалась методика Овсінського і в якій мірі, те саме й щодо кошторису витрат, аби прорахувати економічну ефективність роботи того року (подавались разом із спільними витратами на навчальний процес). Таким чином, автор спростовував основну тезу І.Є. Овсінського про високу рентабельність застосування його методики – «всі знайдені мною дані, на жаль, свідчать про недоліки в акуратності у висновках та безтурботності до звітів». Узагальнюючий висновок звучав досить критично: «У всій пропаганді нової системи проглядається впевненість, близька до фанатизму». Однак автор зауважує, що на цю думку наводить не стільки сама сутність цієї методики, скільки форма пропаганди, яку використовував І.Є. Овсінський рекламуючи свою систему. Важливо зазначити, що автор статті не критикує основну позицію Овсінського щодо мілкої оранки і навіть наводить авторитетну позицію О.О. Ізмайльського, який у своїй праці «Вологість ґрунту та ґрунтова вода» (1894) говорить про шкоду глибокого обробітку земель. Підсумовуючи, вказувалось, що особливо «нового» в методиці Овсінського мало. Єдине, за що, на думку автора слід завдячити цьому агроному, це дискусію, яка розгорнулася щодо питання обробітку ґрунту та догляду за рослинами.

Низка кількарічних випробувань на полях Плотнянської сільськогосподарської станції князя П.П. Трубецького, Полтавського дослідного поля засвідчила неефективність цієї концепції. Зокрема, таких висновків дійшов О.Г. Карабетов, тогочасний завідувач Плотнянським дослідним полем, після 3-хрічних (1899–1902) випробувань застосування мілкої оранки та смуго-рядкового посіву за методикою І.Є. Овсінського [11].

З різкою критикою НСЗ виступив професор С.М. Богданов, завідувач кафедри агрономії Університету Св. Володимира (Київ). На сторінках трьох номерів щотижневого сільськогосподарського та економічного журналу Південно-Руського товариства заохочення землеробства та сільськогосподарської промисловості «Хозяйство», де він очолював редакційну колегію, в своїй розлогій статті знаний авторитет в агрономії розгромив позиції І.Є. Овсінського, зазначаючи, що НСЗ «здатна спричинити величезну шкоду» [12]. Аналізуючи книгу, він заявляв, що теоретичне обґрунтування цієї системи становить беззмистовну плутанину понять, а практична частина його системи є зовсім не «новою», з досить знайомими агрономічними прийомами. Оцінка С.М. Богданова потрапила в усі підручники із землеробства і прирєкла систему поверхневого обробітку ґрунту агронома-дослідника І.Є. Овсінського на незаслужене багаторічне забуття. Оponentи І.Є. Овсінського розгромили не лише методику новатора, але й заперечували його теоретичні засади, а практичні результати спростовували позицією, що лише попереднє застосування глибокої оранки на дослідних полях рятувало врожаї. Ці публікації наукових авторитетів у таких знаних в Російській імперії фахових виданнях остаточно знецінили вчення Овсінського. Хоча питання глибини оранки були вкрай актуальними та досліджувались відомими науковцями, які тяжіли у своїх висновках до глибокого обробітку (Д.І. Менделєєв, І.А. Стебут, П.А. Костичев). Зрозуміло, що система Овсінського входила у розріз із загальноновизнаними у той час постулатами. Глибина оранки цікавила і тих дослідників, які зосереджували свою увагу на вивченні кореневої системи рослин. Так, О.П. Модестов, відкидав поверхневий обробіток ґрунту, мотивуючи тим, що це призведе до розпилення орного шару [14, с.123].

Одночасно з процесами, які відбувались у науковому співтоваристві щодо системи Овсінського, цим питанням зацікавилось Міністерство землеробства та державних маєтностей. Зокрема, завдання пересвідчитись в результатах НСЗ отримав В.О. Бертенсон, який з 1893 р. перебував на посаді спеціаліста з сільського господарства для потреб Бессарабської, Херсонської, Таврійської та Катеринославської губерній та спеціалістом по шовківництву Півдня Росії, а з 1899 р. ще й був призначений міністерством на посаду агронома Подільської та Волинської губерній. Під час численних інспекцій по українським губерніям Російської імперії В.О. Бертенсон ретельно вів нотатки, які оформив у низку публікацій, які вийшли друком спочатку на сторінках «Земледельческой газеты», «Записок Императорского общества сельского хозяйства южной России», а згодом у вигляді серії брошур під загальною назвою «По Югу России» (1894-1902). Цей знаний фахівець тричі – у 1895, 1897 та 1900 рр. відвідував дослідні ділянки Івана Євгеновича. У своїх нарисах про стан сільського господарства у показових аграрних підприємствах вказував на значні результати агронома, даючи їм високу оцінку. Він відзначав, що за дотримання всіх деталей обробки і посіву «поля радували око кількістю та якістю врожаю» [15, с.64]. Великою перевагою мілкої оранки є те, зазначав інспектор, що, застосовуючи її та зберігаючи технологію обробки ґрунту та посівів, зерна потрапляють у вологий шар і на одну і ту саму глибину, що сприяє гарному проростанню. Крім того, В.О. Бертенсон

вказує на очевидну економічну ефективність «нової системи». Оглядаючи дослідні ділянки Гриноутської шолі в Бесарабії, де за його даними застосовувались технології новатора, він дійшов висновку, що стрічковий посів (смуги шириною 27 см у 5 рядків рослин, які розміщувались одна від одної на відстані 40 см) запобігав забур'яненню, що найбільше закидали опоненти новатору. Головне, зазначав експерт, обробіток починати відразу після жнив. Однак, для цього спеціаліста очевидним було, що НЗС сприяє зберіганню вологи в умовах степу, але так і залишилось відкритим питання в якій мірі нагромаджує її. Зважаючи на сприятливі метеорологічні умови згаданих років, які сприяли врожайності, автор доходить висновку що «значення системи щодо боротьби з посухами не могло бути досить показово продемонстровано».

Досить детально аналізує методику поверхневої оранки А.Х.Еван, який працював управителем Гетьманівського маєтку (Балтський повіт Подільської губернії, власник Д.І.Матусевич), що було структурним підрозділом Агрономічної станції І.Орловського (с.Ласківці-Ісаївці), першого господарства, яке застосовувало методику Овсінського [16]. Він зазначав, що у вологі роки переваги системи Овсінського не помітні, проте в посушливі роки – урожай озимої пшениці набагато вищий, ніж за глибокої оранки.

Вже після смерті І.Є.Овсінського вийшла стаття на сторінках міністерського видання, «Ежегодника Главного Управления Землеустройства и Земледелия по Департаменту земледелия и Лесному департаменту», директора Ковенського середнього сільськогосподарського училища (Київська губернія), М.К.Васильєва [17]. Автор репрезентує позитивні результати дослідів щодо випробування системи І.Є.Овсінського на дослідних полях закладу. За словами цього дослідника, посів та обробка ґрунту «за Овсінським» забезпечували гарний врожай, заслуговували значної уваги дослідників та землеробів, адже врожай як озимих, так і ярих вищий, ніж за традиційної технології [18]. Але ці поодинокі відгуки потонули у критиці більш авторитетних фахівців.

Висновки. Отже, творчість агронома-новатора І.Є.Овсінського, який розробив систему рільництва, яка увійшла до історії аграрної науки під авторською назвою «Нова система землеробства» цікавила його сучасників. До аналізу його концепції активно долучилось наукове аграрне співтовариство та передові господарі Російської імперії кінця XIX – початку XX ст. НЗС було апробовано на дослідних полях найвідоміших науково-дослідних сільськогосподарських установ того часу. Однак, недотримання методики дослідника призвело до некоректних результатів, використавши які відомі науковці, зокрема дослідник О.Г.Карабетов, професор С.М.Богданов, знецінили вчення І.Є.Овсінського. Доведено, що домінування концепції глибокої оранки (від 9 см) серед тогочасних науковців не дозволило утвердитись прогресивній позиції І.Є.Овсінського, не зважаючи на оприлюднені практичні результати, які підтвердили В.О.Бертенсон, М.К.Васильєв, А.Х.Еван. Фактично, основна увага дослідників була зосереджена на аналізі його розробок, які він виклав у своїй монографії під назвою «Нова система землеробства», однак поза увагою залишились інші праці, присвячені культурі сої, садівництву, рибицтву тощо.

Література

- Орехівський В.Д. Внесок І.Є.Овсінського (1856-1909) у становлення органічного землеробства на українських землях: Історія науки і біографістика: електрон. наук. фак. вид. 2017. № 3. URL: <http://inf.dnsgb.com.ua/2017-3/10.pdf>
- Анікіна О.П. «Нова система землеробства» І.Є.Овсінського: наукові ідеї в історичному вимірі. Питання історії науки і техніки. 2010. № 3. С.32-38.
- Милованов Є.В. Іван Овсінський – гордість сільського господарства України. Овсінський І. До кращого врожаю. Львів: АА «Піраміда», 2009. С.4-9.
- Корзун О.В. Становлення та розвиток сільськогосподарської дослідної справи на Поділлі (кінець XIX – початок XX ст.) / НДАН, ДНСТБ; відпов. ред. В.А.Вергунов. Київ, 2011. 252 с.
- Корзун Д.Ю. Презентація «Нової системи землеробства» І.Є.Овсінського на сторінках польськоюмовної фахової преси кінця XIX ст. Історія освіти, науки і техніки в Україні: матеріали ХV Всеукр. конф. молодих учених та спец., присвяч. ювіл. датам від дня народж. видатних учених в галузі аграрних наук Вольфа Мойсея Михайловича (1880–1933), Осмака Кирила Івановича (1890–1960), академіка НАН України та НААН Созінова Олексія Олексійовича (1930–2018), Київ, 15 трав. 2020 р. / НААН, ДНСТБ; уклад.: Вергунов В.А., Анненкова Н.Г., Дмитрієва Х.М. Вінниця: ПТОВ «ПІВОРН», 2020. С.238-240.
- Овсинский И. Новая система земледелия. / пер. с польск. Г. Барановского. Киев: тип. С.В. Кульженко, 1899. 174 с.
- Овсинский И. Новая система земледелия / пер. с польск. С. Сикорского; Под ред. [и с предисл.] Д. Калениченко. Москва: тип. В.М. Саблина, 1909. 304 с.
- Калениченко Д.К. Верный урожай ежегодно в 300 и больше пудов с десятины даже без дождя по «новой системе земледелия» Ив. Овсинского, применяемой свыше 30 лет в России: Дешевая обраб. земли. / 17-е изд., значит. испр. и доп. Москва: т-во тип.-лит. п/ф «В.Н. Шушукіна», 1910. 32 с.
- Нагибин В.И. Несколько слов о наших попольниках: попольники завода Лепт и Вальман, завода Э. Фургард и системы И.Е. Овсинского. Б.м., 1910. 6 с., 22 с.
- Соколов Н.П. Культиватор для обработки чистых паров И.Е. Овсинского зав. Кона Ростов-на-Дону: Электро-печ. А.И. Перабрамян, 1912. 16 с.
- Карабетов А. Результаты опытов и наблюдений на Плотианском опытном поле 1903 г. (С 1 планом, 1 диаграммой и 2 табл.). Записки императорского об-ва сельск. х-ва южной России. 1904. № 3-4. С.1-32.
- Богданов С.М. О новой системе земледелия Овсинского. Хозяйство. 1909. № 46. С.2018-2022; № 47 С.2060-2064; № 48 С.2104-2107.
- Славинский О.О. новой системе земледелия. Земледелие. 1899. № 7. С.97-99.
- Модестов А.П. Главнейшие вопросы южно-русского земледелия: (По многолет. работам опыт. учреждений). / предисл. проф. В.Ф. Вильямса. Москва: Агроном, 1914. [6], 224, [2] с.
- Бертенсон В.А. По югу России. сельскохозяиственные очерки, наблюдения и заметки. Вып. III. Одесса: «Славянская» тип. Н. Христогелос, 1900. 117 с.
- Эван А.Х. О системе Овсинского. Ведомости сельского хозяйства и промышленности. 1903. – № 39. – С.13-17.
- Васильев Н.К. Новые системы земледелия. Ежегодник Главного Управления Землеустройства и Земледелия по Департаменту земледелия и Лесному департаменту. 1912. Год шестой. Санкт-Петербург: тип. В. Кирибаума (отделение), 1913. С.28-47.
- Васильев Н.К. Накопление и сбережение почвенной влаги на черноземе путем механической обработки. Сельское хозяйство и лесоводство. 1907. № 8. С.18-24.

References

1. Orekhiv's'kyi, V.D. (2017) Vnesok I. Ye. Ovsins'koho (1856-1909) u stanovlennya orhanichnoho zemlerobstva na ukrayins'kykh zemlyakh. [Contribution of I.E. Ovsinsky (1856-1909) in the formation of organic farming in the Ukrainian lands]. *Istoriya nauky i biohrafistyka: elektron. nauk. fakh. vyd.* № 3. URL: <http://inb.dnsgb.com.ua/2017-3/10.pdf>
2. Anikina, O.P. (2010). «Nova systema zemlerobstva» I. Ye. Ovsins'koho: naukovy ideyi v istorichnomu vymiri. [«New system of agriculture» I.E. Ovsinsky: scientific ideas in the historical dimension.] *Pytannya istoriyi nauky i tekhniky.* № 3. S. 32-38.
3. Mylovanov, Ye.V. (2009). Ivan Ovsins'kyi – hordist' sil's'koho hospodarstva Ukrayiny. [Ivan Ovsinsky – the pride of agriculture in Ukraine]. *Ovsins'kyi I. Do kraschchoho vrozhayu. L'viv: LA «Piramida».* S. 4-9.
4. Korzun, O.V. (2011) Stanovlennya ta rozvytok sil's'kohospodars'koyi doslidnoyi spravy na Podilli (kinets' XIX – pochatok XX st.) [Formation and development of agricultural research in Podolia (late nineteenth – early twentieth century.)]. / *NAN, DNSHB; vidp. red. V.A. Verhunov. Kyiv.* 252 s.
5. Korzun, D.Yu. (2020) Prezentatsiya «Novoyi systemy zemlerobstva» I. Ye. Ovsins'koho na storinkakh pol's'komovnoyi fakhivoyi presy kintsya XIX st. [Presentation of the «New system of agriculture» I. Ye. Ovsinsky in the pages of the Polish-language professional press of the late nineteenth century]. *Istoriya osvity, nauky i tekhniky v Ukrayini: materialy XV Vseukr. konf. molodykh uchenykh ta spets., prysvyach. yuvil. datam vid dnya narodzh. vydatnykh uchenykh v haluzi ahrarykh nauk. Vol'fa Moysey Mykhaylovycha (1880–1933), Os'maka Kyryla Ivanovycha (1890–1960), akademika NAN Ukrayiny ta NAN Sozino Olexsiya Olexsiyovycha (1930–2018), Kyiv, 15 trav. 2020 r. / NAN, NNSHB; uklad.: Verhunov V.A., Annyenkova N.H., Dmytriyeva K.H. Vinnytsya: TOV «TVORY».* S. 238-240.
6. Ovsynskyy, I. (1899) Novaya cytsema zemledeliya. [A new system of agriculture]. / per. s pol'sk. H. Baranovskoho. Kyev: typ. S.V. Kul'zhenko. 174 s.
7. Ovsinskyy, I. (1909). Novaya sistema zemledeliya. [A new system of agriculture]. / per. s pol'sk. S. Sikorskogo; Pod red. [i s predisl.] D. Kalenichenko. Moskva: tip. V.M. Sablina. 304 s.
8. Kalenichenko, D.K. (1910). Vernyy urozhay yezhegodno v 300 i bol'she pudov s desyatiny dazhe bez dozhdya po «novoy sisteme zemledeliya» Iv. Ovsinskogo, primenyayemoy svyshe 30 let v Rossii: Deshevaya obrab. zemli. [Faithful harvest annually of 300 and more poods per tithe even without rain according to the «new farming system» Iv. Ovsinsky, used for over 30 years in Russia: Cheap processing. land.] / 17-ye izd., znachit. ispr. i dop. Moskva: t-vo tip.-lit. p/f «V.N. Shushukina». 32 s.
9. Nagibin, V.I. (1910). Neskol'ko slov o nashikh polol'nikakh: polol'niki zavoda Lepp i Val'man, zavoda E. Burgard i sistemy I. Ye. Ovsinskogo. [A few words about our polol'niki: polol'niki Lepp and Valman plant, E. Burgard plant and I.E. Ovsinsky's system]. *B.m.* 6 s., 22 s.
10. Sokolov, N.P. (1912). Kul'tivator dlya obrabotki chistykh parov I. Ye. Ovsinskogo zav. Kopa [Cultivator for processing of pure steam I. Ye. Ovsinsky Kopa's factory]. Rostov-na-Donu: Elektro-pech. A.I. Ter-Abramian. 16 s.
11. Karabetov, A. (1904). Rezul'taty opytov i nablyudeniya na Plotyanskom opytnom pole 1903 g. (S 1 planom, 1 diagrammoy i 2 tabl.). [Results of experiments and observations on the Plotyansk experimental field in 1903 (With 1 plan, 1 diagram and 2 tables)]. *Zapiski imperatorskogo ob-va sel'sk. khl-va yuzhnoy Rossii.* № 3-4. S. 1-32.
12. Bogdanov, S.M. (1909). O novoy sisteme zemledeliya Ovsinskogo. [About the new farming system of Ovsinsky]. *Khozyaystvo.* № 46. S. 2018-2022; № 47. S. 2060-2064; № 48. S. 2104-2107.
13. Slavinskyy, O. (1899). O novoy sisteme zemledeliya. [About a new farming system]. *Zemledeliye.* № 7. S. 97-99.
14. Modestov, A.P. (1914). Glavneyshie voprosy yuzhno-russkogo zemledeliya: (Po mnogolet. rabotam opyt. uchrezhdeniy). [The main questions of South Russian agriculture: (Based on many years of work experience. Institutions.)] / predisl. prof. V.R. Vil'yamsa. Moskva: Agronom. [6], 224, [2] s.
15. Bertenson, V.A. (1900). Po yugu Rossii. sel'sko-khozyaystvennyye ocherki, nablyudeniya i zametki. [On the South of Russia. agricultural sketches, observations and notes]. Vyp. III. Odessa: «Slavyanskaya» tip. N. Khrysogelos. 117 s.
16. Evan, A.Kh. (1903). O sisteme Ovsinskogo. [About the Ovsinsky's system]. *Vedomosti sel'skogo khozyaystva i promyshlennosti.* № 39. S. 13-17.
17. Vasil'yev, N.K. (1913). Novyye sistemy zemledeliya. [New farming systems]. *Yezhegodnik Glavnogo Upravleniya Zemleus-troystva i Zemledeliya po Departamentu zemledeliya i Lesnomu departamentu. God shestoy. Sankt-Peterburg: tip. V. Kirshbauma (otdeleniye).* S. 28-47.
18. Vasil'yev, N.K. (1907). Nakopleniye i sberezheniye pochvennoy vlagi na chernozeme putem mekhanicheskoy obrabotki. [Accumulation and conservation of soil moisture on chernozem by mechanical processing]. *Sel'skoye khozyaystvo i lesovodstvo.* № 8. S. 18-24.

Korzun D.Yu.,

Postgraduate, National Scientific Agricultural Library of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine,
tvori2014@gmail.com

Ukraine, Kyiv

LIFE AND CREATIVE WAY I. YU. OVSINSKY:
HISTORIOGRAPHICAL DISCOURSE (PRE-SOVIET PERIOD)

The formation of scientific discourse on the life and creative path of the domestic scientist-innovator, Ivan Yevgenyevich Ovsinsky (1856-1910), who developed the theoretical, methodological and practical foundations of the so-called «New system of agriculture», which today is considered organic. It is established that the scientific agrarian community and the advanced masters of the Russian Empire of the end of the XIX – the beginning of the XX century actively joined the analysis of its concept. It was tested in the research fields of the most famous agricultural research institutions of the time. However, non-compliance with the researcher's method led to incorrect results, using which well-known scientists, in particular, O.O Slavinsky, researcher O.G Karabetov, Professor S.M Bogdanov, devalued the teachings of I. Ye. Ovsinsky. It is proved that the dominance of the concept of deep plowing (from 9 cm) among the scientists of that time did not allow to establish the progressive position of I. Ye. Ovsinsky, despite the published practical results, which were confirmed by V.O. Bertenson, M.K. Vasiliev, A.Kh. Evan.

Key words: new system of agriculture, I. Ye. Ovsinsky, organic agriculture, historiography, scientific community, surface, surface tillage, shallow plowing, strip-row sowing.

УДК 94(477.41-21):069.5:741 Шевченко

Кухарсва Н.М.,

завідувач науково-дослідного відділу «Музей Заповіту Т.Г. Шевченка»

Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав», natalia41961@ukr.net

Україна, м. Переяслав

ДИТЯЧІ МАЛЮНКИ З ІЛЮСТРАЦІЯМИ ДО ТВОРІВ Т. ШЕВЧЕНКА ІЗ КОЛЕКЦІЇ НІЕЗ «ПЕРЕЯСЛАВ»

У статті вперше подається характеристика музейних предметів, зокрема, дитячих малюнків із ілюстраціями до творів Т. Шевченка, які складають частину мистецької колекції Заповідника на шевченківську тематику і відносяться до інвентарної групи «Мистецтво» («М»). У статті уведено дані матеріали до наукового обігу, оскільки дослідження є підтемою до розробки автором розділу «Мистецька шевченкіана у колекції НІЕЗ «Переяслав». На основі фондових матеріалів розкривається джерело надходження, розміри, техніка, матеріал музейного предмета, час та місце побутування. Значна частина цих музейних предметів передана Б. Войцехівським, одним із ініціаторів створення Музею Заповіту Т.Г. Шевченка у Переяславі.

Ключові слова: інвентарна група «Мистецтво», музейні предмети, фондова колекція, матеріал, розмір.

Постановка проблеми. «Мистецька шевченкіана у колекції НІЕЗ «Переяслав» є одним із розділів наукової теми автора. Актуальність дослідження полягає у вивченні, обробці фондово-облікової документації по інвентарній групі «Мистецтво» та введенні їх до наукового обігу. На даному етапі розглядаються музейні предмети, зокрема, дитячі малюнки із ілюстраціями до творів Т. Шевченка, які складають частину мистецької шевченкіани фондової збірки Заповідника.

Мета роботи – полягає у вивченні фондово-облікової документації НІЕЗ «Переяслав» по інвентарній групі «Мистецтво» («М») з метою подачі опису музейних предметів, зокрема, дитячих малюнків із ілюстраціями до творів Т. Шевченка.

Виклад основного матеріалу. Мистецька шевченкіана колекції НІЕЗ «Переяслав» нараховує більше 180-ти музейних предметів основного фонду. Зупинимось на дитячих малюнках із ілюстраціями до різних творів Т. Шевченка, яких налічується 68 одиниць. Роботи дітей, які отримали призиви місця на Всеукраїнському фестивалі-конкурсі дітей і молоді «Шевченко в моєму серці», потрапили до фондового зібрання в основному шляхом передачі від Войцехівського Бориса Михайловича, одного із ініціаторів створення Музею Заповіту Т.Г. Шевченка у Переяславі. Цей фестиваль заснований благодійною організацією «Шевченківський фонд-XXI століття» та Всеукраїнським товариством «Просвіта» імені Т. Шевченка, за сприяння Міністерства культури і туризму України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства України в справах сім'ї, молоді та спорту, національних творчих спілок, благодійної організації «Міжнародний інститут театру» (Український центр). Мета фестивалю-конкурсу: засвоєння молодим поколінням письменницької та художньої спадщини Т.Г. Шевченка; розвиток дитячої та юнацької художньої і виконавської майстерності; залучення дітей і молоді до заходів, спрямованих на вшанування пам'яті Т.Г. Шевченка. Завершальний тур конкурсів фестивалю «Шевченко в моєму серці» проходив під час весняних шкільних канікул наприкінці березня 2006 року в Києві. У фестивалі-конкурсі брали участь учні ліцеїв і шкіл України, слухачі шкіл мистецтв, студенти училищ, культурно-мистецьких, мистецьких і гуманітарних вищих навчальних закладів України, інших країн світу, представники української

діаспори. Відрадно бачити роботи учнів Переяславської дитячої художньої школи.

Подаємо описи музейних предметів, зокрема, дитячих малюнків із ілюстраціями до творів Т. Шевченка, які подані за інвентарними картками фондового зібрання НІЕЗ «Переяслав».

1. М-3030 КВ-37911 Малюнок «Сестри, сестри, горе вам...» за творчістю Т. Шевченка. Автор Сергій Завадяк (17 років), Закарпатська область, м. Іршава, Будинок дитячої творчості, 2004 р. Малюнок взятий з виставки Національної спілки художників України, присвяченої 190-річчю від дня народження Т.Г. Шевченка. Передано Войцехівським Б.М., одним із ініціаторів створення Музею Заповіту Т.Г. Шевченка, 2006 р., 29,5х41,5 см, папір, туш.

2. М-3031 КВ-37912 Малюнок «Дала, кажуть, бровенята, та не дала долі» за твором Т. Шевченка «Катерина». Автор Єнк Іпмі (5 клас), м. Київ, 2004 р. Малюнок взятий з виставки Національної спілки художників України, присвяченої 190-річчю від дня народження Т.Г. Шевченка. Передано Войцехівським Б.М., одним із ініціаторів створення Музею Заповіту Т.Г. Шевченка, 2006 р., 29,5х41,5 см, папір, акварель.

3. М-3032 КВ-37913 Малюнок «Перебендя» за творчістю Т.Г. Шевченка. Автор Світлана Іваненко (5 клас), м. Київ, 2004 р. Малюнок взятий з виставки Національної спілки художників України, присвяченої 190-річчю від дня народження Т.Г. Шевченка. Передано Войцехівським Б.М., одним із ініціаторів створення Музею Заповіту Т.Г. Шевченка, 2006 р., 29,5х41,5 см, папір, акварель.

4. М-3033 КВ-37914 Малюнок «Полюбила чорнобова козака дівчина...» за творчістю Т.Г. Шевченка. Автор Оксана Юркевич (12 років), м. Тернопіль, Центр дитячої творчості, 2004 р. Малюнок взятий з виставки Національної спілки художників України, присвяченої 190-річчю від дня народження Т.Г. Шевченка. Передано Войцехівським Б.М., одним із ініціаторів створення Музею Заповіту Т.Г. Шевченка, 2006 р., 33,5х45,5 см, папір, акварель.

5. М-3034 КВ-37915 Малюнок «Мені тринадцятий минало...» за творчістю Т.Г. Шевченка. Автор Дар'я Петрусь (5 клас), м. Київ, Голосіївський район, ЗОШ № 33, 2004 р. Малюнок взятий з виставки Національної спілки художників України, присвяченої 190-річчю від

дня народження Т.Г. Шевченка. Передано Войцехівським Б.М., одним із ініціаторів створення Музею Заповіту Т.Г. Шевченка, 2006 р., 29,5x20, 5 см, папір, фломастер.

6. М-3036 KB-37967 Малюнок «Перебендя», ілюстрація до поезії Т.Г. Шевченка. Автор Андрійчук Назар, м. Заліщики Тернопільської області, 2004 р.

Малюнок виконано на конкурс фестивалю «Шевченко в моєму серці». Передано Войцехівським Б.М., одним із ініціаторів створення Музею Заповіту Т.Г. Шевченка, 2005 р., 29,5x41, 4 см, папір, акварель.

7. М-3037 KB-37968 Малюнок «Іван Підкова», ілюстрація до поезії Т.Г. Шевченка. Автор Карпенко Богдан (5 клас), м. Київ, 2004 р. Малюнок виконано на конкурс фестивалю «Шевченко в моєму серці». Передано Войцехівським Б.М., одним із ініціаторів створення Музею Заповіту Т.Г. Шевченка, 2005 р., 29,5x41, 4 см, папір, олівець.

8. М-3038 KB-37969 Малюнок «Катерина», ілюстрація до поезії Т.Г. Шевченка. Автор Тодер Дмитро (9 клас), с. Костилівка, Рахівський район Закарпатської області, 2004 р. Малюнок виконано на конкурс фестивалю «Шевченко в моєму серці». Передано Войцехівським Б.М., одним із ініціаторів створення Музею Заповіту Т.Г. Шевченка, 2005 р., 29,7x42,8 см, папір, акварель.

9. М-3039 KB-37970 Малюнок «Гамалія», ілюстрація до поезії Т.Г. Шевченка. Автор Карпенко Богдан (5 клас), м. Київ, 2004 р. Малюнок виконано на конкурс фестивалю «Шевченко в моєму серці». Передано Войцехівським Б.М., одним із ініціаторів створення Музею Заповіту Т.Г. Шевченка, 2005 р., 29,6x42 см, папір, олівець.

10. М-3040 KB-971 Малюнок «Отак-то лихо, бачите дівчата. Жартуючи кинув Катрусю москаль», ілюстрація до поезії Т.Г. Шевченка. Автор Савко Людмила (12 років), м. Іршава Закарпатської області, 2004 р. Малюнок виконано на конкурс фестивалю «Шевченко в моєму серці». Передано Войцехівським Б.М., одним із ініціаторів створення Музею Заповіту Т.Г. Шевченка, 2005 р., 29,6x42 см, папір, олівець.

11. М-3041 KB-37972 Малюнок «Світає...», ілюстрація до поезії Т.Г. Шевченка. Автор Грегірчак Юрій, м. Рахів Закарпатської області, 2004 р. Малюнок виконано на конкурс фестивалю «Шевченко в моєму серці». Передано Войцехівським Б.М., одним із ініціаторів створення Музею Заповіту Т.Г. Шевченка, 2005 р., 29,5x41,5 см, папір, акварель.

12. М-3045 KB-38130 Малюнок. Автор Крячко Христина, с. Молочне Сакського району, Автономна республіка Крим, 2004 р. Малюнок виконано на конкурс фестивалю «Шевченко в моєму серці». Передано Войцехівським Б.М., одним із ініціаторів створення Музею Заповіту Т.Г. Шевченка, 2005 р., 29,5x21см, папір, акварель, гуаш, олівець, графіка.

13. М-3046 KB-38131 Малюнок «Хата Т.Г. Шевченка». Автор Сікора Олександр (10 клас), смт. Велика Михайлівка Великомихайлівського району Одеської області, 2004 р. Малюнок виконано на конкурс фестивалю «Шевченко в моєму серці». Передано Войцехівським Б.М., одним із ініціаторів створення Музею Заповіту Т.Г. Шевченка, 2005 р., 29,5x21см, папір, акварель, фарби.

14. М-3047 KB-38132 Малюнок «Причинна», ілюстрація до балади Т. Шевченка. Автор Сікора Олександр (10 клас), смт. Велика Михайлівка Великомихайлівсь-

кого району Одеської області, 2004 р. Малюнок виконано на конкурс фестивалю «Шевченко в моєму серці». Передано Войцехівським Б.М., одним із ініціаторів створення Музею Заповіту Т.Г. Шевченка, 2005 р., 29,5x21см, папір, фарби, гуаш, олівець.

15. М-3048 KB-38133 Малюнок «Тополя», ілюстрація до балади Т. Шевченка. Автор Ніколаєнко Сергій, м. Бар Вінницької області, 2004 р. Малюнок виконано на конкурс фестивалю «Шевченко в моєму серці». Передано Войцехівським Б.М., одним із ініціаторів створення Музею Заповіту Т.Г. Шевченка, 2005 р., 29,5x21см, папір, акварель, перо, туш.

16. М-3049 KB-38134 Малюнок «Вітер з гаєм розмовляє», ілюстрація до творів Т. Шевченка. Автор Цицюрська Віта (12 років), м. Бар Вінницької області, 2004 р. Малюнок виконано на конкурс фестивалю «Шевченко в моєму серці». Передано Войцехівським Б.М., одним із ініціаторів створення Музею Заповіту Т.Г. Шевченка, 2005 р., 29,5x21см, папір, акварель, перо, туш.

17. М-3050 KB-38135 Малюнок «Тарасові шляхи». Автор Мислінська Настя (13 років), м. Бар Вінницької області, 2004 р. Малюнок виконано на конкурс фестивалю «Шевченко в моєму серці». Передано Войцехівським Б.М., одним із ініціаторів створення Музею Заповіту Т.Г. Шевченка, 2005 р., 29,5x21см, папір, гуаш, фарби, живопис.

18. М-3051 KB-38136 Малюнок «Тече вода з-під явора», ілюстрація до творів Т. Шевченка. Автор Фляжнікова Вероніка (11 років), м. Бар Вінницької області, 2004 р. Малюнок виконано на конкурс фестивалю «Шевченко в моєму серці». Передано Войцехівським Б.М., одним із ініціаторів створення Музею Заповіту Т.Г. Шевченка, 2005 р., 29,5x21см, папір, акварель.

19. М-3052 KB-38137 Малюнок «Мати молодая». Автор Семеренко Євгенія (8 років), м. Бар Вінницької області, 2004 р. Малюнок виконано на конкурс фестивалю «Шевченко в моєму серці». Передано Войцехівським Б.М., одним із ініціаторів створення Музею Заповіту Т.Г. Шевченка, 2005 р., 29,5x21см, папір, акварель, перо.

20. М-3053 KB-38138 Малюнок «На Великдень на соломі». Автор Разанцева Дарія (8 років), м. Бар Вінницької області, 2004 р. Малюнок виконано на конкурс фестивалю «Шевченко в моєму серці». Передано Войцехівським Б.М., одним із ініціаторів створення Музею Заповіту Т.Г. Шевченка, 2005 р., 29,5x21см, папір, акварель, перо.

21. М-3054 KB-38139 Малюнок. Автор Герасимова Ярослав (11 років), м. Бар Вінницької області, 2004 р. Малюнок виконано на конкурс фестивалю «Шевченко в моєму серці». Передано Войцехівським Б.М., одним із ініціаторів створення Музею Заповіту Т.Г. Шевченка, 2005 р., 29,5x21см, папір, акварель, перо.

22. М-3055 KB-38140 Малюнок «Тече вода з-під явора», ілюстрація до творів Т. Шевченка. Автор Мазур Яна (9 років), м. Бар Вінницької області, 2004 р. Малюнок виконано на конкурс фестивалю «Шевченко в моєму серці». Передано Войцехівським Б.М., одним із ініціаторів створення Музею Заповіту Т.Г. Шевченка, 2005 р., 29,5x21см, папір, акварель, перо.

23. М-3056 KB-38141 Малюнок. Автор Звейко Олексій (9 клас), м. Бар Вінницької області, 2004 р. Малюнок виконано на конкурс фестивалю «Шевченко в моєму серці». Передано Войцехівським Б.М., одним із ініціато-

рів створення Музею Заповіту Т.Г. Шевченка, 2005 р., 29,5x21см, папір, графіка, олівець.

24. М-3057 KB-38142 Малюнок «І золотої й дорогої...», ілюстрація до творів Т. Шевченка. Автор Гайдуківка Н., м. Бар Вінницької області, 2004 р. Малюнок виконано на конкурс фестивалю «Шевченко в моєму серці». Передано Войцехівським Б.М., одним із ініціаторів створення Музею Заповіту Т.Г. Шевченка, 2005 р., 29,5x21см, папір, графіка, олівець, туш.

25. М-3058 KB-38143 Малюнок. Автор Кобзар О., м. Бар Вінницької області, 2004 р. Малюнок виконано на конкурс фестивалю «Шевченко в моєму серці». Передано Войцехівським Б.М., одним із ініціаторів створення Музею Заповіту Т.Г. Шевченка, 2005 р., 29,5x21см, папір, графіка, олівець.

26. М-3059 KB-38144 Малюнок «Зацвіла в долині червона калина», ілюстрація до творів Т. Шевченка. Автор Савула Христина (14 років), с. Скелівка Старо-Самбірського району Львівської області, 2004 р. Малюнок виконано на конкурс фестивалю «Шевченко в моєму серці». Передано Войцехівським Б.М., одним із ініціаторів створення Музею Заповіту Т.Г. Шевченка, 2005 р., 29,5x21см, папір, акварель.

27. М-3060 KB-38145 Малюнок «Лілея», ілюстрація до творів Т. Шевченка. Автор Савула Христина (14 років), с. Скелівка Старо-Самбірського району Львівської області, 2004 р. Малюнок виконано на конкурс фестивалю «Шевченко в моєму серці». Передано Войцехівським Б.М., одним із ініціаторів створення Музею Заповіту Т.Г. Шевченка, 2005 р., 29,5x21см, папір, акварель.

28. М-3061 KB-38146 Малюнок. Автор Яньшина Марина (8-а клас), с. Птахівка Скадовського району Херсонської області, 2004 р. Малюнок виконано на конкурс фестивалю «Шевченко в моєму серці». Передано Войцехівським Б.М., одним із ініціаторів створення Музею Заповіту Т.Г. Шевченка, 2005 р., 29,5x21см, папір, графіка, олівець, перо, туш.

29. М-3062 KB-38147 Малюнок «Кавказ», ілюстрація до творів Т. Шевченка. Автор Яньшина Марина (8-а клас), с. Птахівка Скадовського району Херсонської області, 2004 р. Малюнок виконано на конкурс фестивалю «Шевченко в моєму серці». Передано Войцехівським Б.М., одним із ініціаторів створення Музею Заповіту Т.Г. Шевченка, 2005 р., 29,5x21см, папір, графіка, перо, туш.

30. М-3063 KB-38148 Малюнок. Автор Яньшина Марина (8-а клас), с. Птахівка Скадовського району Херсонської області, 2004 р. Малюнок виконано на конкурс фестивалю «Шевченко в моєму серці». Передано Войцехівським Б.М., одним із ініціаторів створення Музею Заповіту Т.Г. Шевченка, 2005 р., 29,5x21см, папір, графіка, перо, туш.

31. М-3064 KB-38149 Малюнок. Автор Яньшина Марина (8-а клас), с. Птахівка Скадовського району Херсонської області, 2004 р. Малюнок виконано на конкурс фестивалю «Шевченко в моєму серці». Передано Войцехівським Б.М., одним із ініціаторів створення Музею Заповіту Т.Г. Шевченка, 2005 р., 29,5x21см, папір, графіка, олівець.

32. М-3065 KB-38150 Малюнок «Світає, край неба палає, соловейко в темній гаї сонце зустрічає...», ілюстрація до творів Т. Шевченка. Автор Яньшина Марина (8-а клас), с. Птахівка Скадовського району Херсонської області, 2004 р. Малюнок виконано на конкурс фестивалю «Шевченко в моєму серці». Передано Войцехівсь-

ким Б.М., одним із ініціаторів створення Музею Заповіту Т.Г. Шевченка, 2005 р., 29,5x21см, папір, графіка, перо, туш.

33. М-3065 KB-38151 Малюнок, ілюстрація до творів Т. Шевченка. Автор Яньшина Марина (8-а клас), с. Птахівка Скадовського району Херсонської області, 2004 р. Малюнок виконано на конкурс фестивалю «Шевченко в моєму серці». Передано Войцехівським Б.М., одним із ініціаторів створення Музею Заповіту Т.Г. Шевченка, 2005 р., 29,5x21см, папір, акварель, перо, туш.

34. М-3067 KB-38163 Малюнок «Завжди серед нас». Автор Цибуля Ігор, 2004 р., Україна. Малюнок виконано на конкурс фестивалю «Шевченко в моєму серці». Передано Войцехівським Б.М., одним із ініціаторів створення Музею Заповіту Т.Г. Шевченка, 2005 р., 29,5x20,5см, папір, олівець.

35. М-3068 KB-38164 Малюнок «Шевченко в моєму серці». Автор Черниш Анна, (9 клас), с. Сиднів Чернігівського району, 2004 р. Малюнок виконано на конкурс фестивалю «Шевченко в моєму серці». Передано Войцехівським Б.М., одним із ініціаторів створення Музею Заповіту Т.Г. Шевченка, 2005 р., 20,5x29см, папір, олівець, туш.

36. М-3069 KB-38165 Малюнок «Сліпа». Автор Авраменко Яна, (16 років), Україна, 2004 р. Малюнок виконано на конкурс фестивалю «Шевченко в моєму серці». Передано Войцехівським Б.М., одним із ініціаторів створення Музею Заповіту Т.Г. Шевченка, 2005 р., 20,5x30см, папір, олівець, гуаш.

37. М-3070 KB-38166 Малюнок «Перебендя», ілюстрація до творів Т. Шевченка. Автор Бугайчук Олександр (11 клас), м. Київ, 2004 р. Малюнок виконано на конкурс фестивалю «Шевченко в моєму серці». Передано Войцехівським Б.М., одним із ініціаторів створення Музею Заповіту Т.Г. Шевченка, 2005 р., 29,5x20см, папір, олівець, туш.

38. М-3071 KB-38167 Малюнок «Чума». Автор Дяченко В., Україна, 2004 р. Малюнок виконано на конкурс фестивалю «Шевченко в моєму серці». Передано Войцехівським Б.М., одним із ініціаторів створення Музею Заповіту Т.Г. Шевченка, 2005 р., 32x38см, папір, олівець, акварель, туш.

39. М-3074 KB-38168 Малюнок «Країна, де співають пісні Кобзаря». Автор Агеній Олександр (8 років), Україна, 2004 р. Малюнок виконано на конкурс фестивалю «Шевченко в моєму серці». Передано Войцехівським Б.М., одним із ініціаторів створення Музею Заповіту Т.Г. Шевченка, 2005 р., 29,5x42 см, папір, олівець, гуаш.

40. М-3075 KB-38171 Малюнок «Вітер з гаєм розмовляє», ілюстрація до творів Т. Шевченка. Автор Кривобок Ярослав (9 років), с. Озірщина Бородянського району Київської області, 2004 р. Малюнок виконано на конкурс фестивалю «Шевченко в моєму серці». Передано Войцехівським Б.М., одним із ініціаторів створення Музею Заповіту Т.Г. Шевченка, 2005 р., 27,5x20,5 см, папір, олівець.

41. М-3076 KB-38172 Малюнок «Перебендя», ілюстрація до творів Т. Шевченка. Автор Кривобок Ярослав (9 років), с. Озірщина Бородянського району Київської області, 2004 р. Малюнок виконано на конкурс фестивалю «Шевченко в моєму серці». Передано Войцехівським Б.М., одним із ініціаторів створення Музею Заповіту Т.Г. Шевченка, 2005 р., 27,5x20,5 см, папір, олівець.

42. М-3077 KB-38173 Малюнок «Малий Шевченко та дід». Автор Кривобок Ярослав (9 років), с. Озірщина

Бородянського району Київської області, 2004 р. Малюнок виконано на конкурс фестивалю «Шевченко в моєму серці». Передано Войцехівським Б.М., одним із ініціаторів створення Музею Заповіту Т.Г. Шевченка, 2005 р., 26,5x19,5 см, папір, олівець.

43. М-3078 KB-38174 Малюнок «Ні хвали, ані ганьби». Автори Шульга Є.В. (12 років), Шульга О.В. (14 років), с. Талалаївка Чернігівської області, 2004 р. Малюнок виконано на конкурс фестивалю «Шевченко в моєму серці». Передано Войцехівським Б.М., одним із ініціаторів створення Музею Заповіту Т.Г. Шевченка, 2005 р., 43,5x17,5 см, папір, гуаш.

44. М-3079 KB-38175 Малюнок «Чорніє поле, і гай, і гори», ілюстрація до творів Т. Шевченка. Автор Ганта Марко (12 років), с. Талалаївка Чернігівської області, 2004 р. Малюнок виконано на конкурс фестивалю «Шевченко в моєму серці». Передано Войцехівським Б.М., одним із ініціаторів створення Музею Заповіту Т.Г. Шевченка, 2005 р., 42,5x18 см, папір, гуаш.

45. М-3080 KB-38176 Малюнок «Сон», ілюстрація до творів Т. Шевченка. Автор Рибак Оксана (12 років), Україна, 2004 р. Малюнок виконано на конкурс фестивалю «Шевченко в моєму серці». Передано Войцехівським Б.М., одним із ініціаторів створення Музею Заповіту Т.Г. Шевченка, 2005 р., 32,5x61 см, папір, гуаш, олівець.

46. М-3081 KB-38177 Малюнок «Калинова Мадонна». Автор Мелентьєва Дарина (10 років), м. Донецьк, 2004 р. Малюнок виконано на конкурс фестивалю «Шевченко в моєму серці». Передано Войцехівським Б.М., одним із ініціаторів створення Музею Заповіту Т.Г. Шевченка, 2005 р., 60x42 см, папір, гуаш, олівець.

47. М-3082 KB-38178 Малюнок «Бандуристе, орле сизий...», ілюстрація до творів Т. Шевченка. Автор Янчук Ян (12 років), Переяславська дитяча художня школа, 2004 р. Малюнок виконано на конкурс фестивалю «Шевченко в моєму серці». Передано Войцехівським Б.М., одним із ініціаторів створення Музею Заповіту Т.Г. Шевченка, 2005 р., 40,5x57,5 см, папір, гуаш, олівець.

48. М-3083 KB-38179 Малюнок «У неділю на вигоні дівчата гуляли. Автор Трухан Світлана (14 років), Переяславська дитяча художня школа, 2004 р. Малюнок виконано на конкурс фестивалю «Шевченко в моєму серці». Передано Войцехівським Б.М., одним із ініціаторів створення Музею Заповіту Т.Г. Шевченка, 2005 р., 60x40 см, папір, гуаш, олівець.

49. М-3188 KB-38934 Малюнок «Мені тринадцятий минало...», ілюстрація до творів Т. Шевченка. Автор Стерегеску Юлія (10 років), м. Київ, 2004 р. Малюнок взятий з виставки Національної спілки художників України, присвяченої 190-річчю від дня народження Т.Г. Шевченка. Передано Войцехівським Б.М., одним із ініціаторів створення Музею Заповіту Т.Г. Шевченка, 2006 р., 41x29,5 см, папір, акварель.

50. М-3189 KB-38935 Малюнок «Мені тринадцятий минало...», ілюстрація до творів Т. Шевченка, 2004 р. Автор Гештень Михайло (15 років), м. Іршава Закарпатської області. Малюнок взятий з виставки Національної спілки художників України, присвяченої 190-річчю від дня народження Т.Г. Шевченка. Передано Войцехівським Б.М., одним із ініціаторів створення Музею Заповіту Т.Г. Шевченка, 2006 р., 40x28 см, папір, туш, графіка.

51. М-3190 KB-38936 Малюнок «Одно-однісіньке під тином сидить собі в старій ряднині», ілюстрація до тво-

рів Т. Шевченка, 2004 р. Автор Керечанин Джаміла (12 років), м. Іршава Закарпатської області. Малюнок взятий з виставки Національної спілки художників України, присвяченої 190-річчю від дня народження Т.Г. Шевченка. Передано Войцехівським Б.М., одним із ініціаторів створення Музею Заповіту Т.Г. Шевченка, 2006 р., 40x28 см, папір, акварель.

52. М-3191-KB-38937 Малюнок «Ти взяла мене маленького за руку і в школу хлопця одвела до п'яного дядя», ілюстрація до творів Т. Шевченка, 2004 р. Автор Егрелій Олександр (13 років), м. Іршава Закарпатської області. Малюнок взятий з виставки Національної спілки художників України, присвяченої 190-річчю від дня народження Т.Г. Шевченка. Передано Войцехівським Б.М., одним із ініціаторів створення Музею Заповіту Т.Г. Шевченка, 2006 р., 41,5x29,5 см, папір, акварель.

53. М-3192 KB-38938 Малюнок «Одно-однісіньке під тином сидить собі в старій ряднині», ілюстрація до творів Т. Шевченка, 2004 р. Автор Бабинець Марина (12 років), м. Іршава Закарпатської області. Малюнок взятий з виставки Національної спілки художників України, присвяченої 190-річчю від дня народження Т.Г. Шевченка. Передано Войцехівським Б.М., одним із ініціаторів створення Музею Заповіту Т.Г. Шевченка, 2006 р., 42,5x30,5 см, папір, акварель.

54. М-3193 KB-38939 Малюнок «У старій хатині в кріпака колись в тихий день весняний хлопчик народивсь», ілюстрація до творів Т. Шевченка, 2004 р. Автор Брайтик Світлана (16 років), м. Іршава Закарпатської області. Малюнок взятий з виставки Національної спілки художників України, присвяченої 190-річчю від дня народження Т.Г. Шевченка. Передано Войцехівським Б.М., одним із ініціаторів створення Музею Заповіту Т.Г. Шевченка, 2006 р., 42,5x30,5 см, папір, акварель.

54. М-3194 KB-38940 Малюнок «І досі сниться! Під горою між вербами та над водою біленька хаточка...», ілюстрація до творів Т. Шевченка, 2004 р. Автор Приходько Тетяна (10 років), м. Київ. Малюнок взятий з виставки Національної спілки художників України, присвяченої 190-річчю від дня народження Т.Г. Шевченка. Передано Войцехівським Б.М., одним із ініціаторів створення Музею Заповіту Т.Г. Шевченка, 2006 р., 42x29,5 см, папір, акварель.

55. М-3195 KB-38941 Малюнок «А дівчина... прийшла. Привітала, утирала мої сльози і поцілувала», ілюстрація до творів Т. Шевченка, 2004 р. Автор Мартинюк Ольга (17 років), м. Київ. Малюнок взятий з виставки Національної спілки художників України, присвяченої 190-річчю від дня народження Т.Г. Шевченка. Передано Войцехівським Б.М., одним із ініціаторів створення Музею Заповіту Т.Г. Шевченка, 2006 р., 42x29,5 см, папір, акварель.

56. М-3206 KB-39361 Малюнок «Мені тринадцятий минало...», 2004 р. Автор Вінар Вікторія (14 років), м. Іршава. Малюнок взятий з виставки Національної спілки художників України, присвяченої 190-річчю від дня народження Т.Г. Шевченка. Передано Войцехівським Б.М., одним із ініціаторів створення Музею Заповіту Т.Г. Шевченка, 2006 р., 43,5x31 см, папір, гуаш, олівець.

57. М-3207 KB-39362 Малюнок «Сон», «...І раю кращого немає як тая мати молода з своїм дитяточком малим...», 2004 р. Автор Трухан Світлана (14 років), м. Переяслав-Хмельницький, дитяча художня школа.

Малюнок взятий з виставки Національної спілки художників України, присвяченої 190-річчю від дня народження Т.Г. Шевченка. Передано Войцехівським Б.М., одним із ініціаторів створення Музею Заповіту Т.Г. Шевченка, 2006 р., 66,5х52 см, папір, гуаш.

58. М-3208 KB-39363 Малюнок «На панщині пшеницю жала...» («Сон»), 2004 р. Автор Бойчук Віктор (20 років), смт. Гриців Хмельницької області. Малюнок взятий з виставки Національної спілки художників України, присвяченої 190-річчю від дня народження Т.Г. Шевченка. Передано Войцехівським Б.М., одним із ініціаторів створення Музею Заповіту Т.Г. Шевченка, 2006 р., 42,5х30,3 см, папір, акварель, простий олівець.

59. М-3209 KB-39364 Малюнок «Мені тринадцятий минало...», 2004 р. Автор Бойчук Віктор (20 років), смт. Гриців Хмельницької області. Малюнок взятий з виставки Національної спілки художників України, присвяченої 190-річчю від дня народження Т.Г. Шевченка. Передано Войцехівським Б.М., одним із ініціаторів створення Музею Заповіту Т.Г. Шевченка, 2006 р., 41,5х30,5 см, папір, акварель.

60. М-3210 KB-39365 Малюнок «Наймичка», 2004 р. Автор Вінницька Руслана (13 років), м. Ямпіль. Малюнок взятий з виставки Національної спілки художників України, присвяченої 190-річчю від дня народження Т.Г. Шевченка. Передано Войцехівським Б.М., одним із ініціаторів створення Музею Заповіту Т.Г. Шевченка, 2006 р., 43,3х31,2 см, папір, гуаш.

61. М-3211 KB-39366 Малюнок «Портрет», 2004 р. Автор Ткачов Євген (11 років), Україна. Малюнок взятий з виставки Національної спілки художників України, присвяченої 190-річчю від дня народження Т.Г. Шевченка. Передано Войцехівським Б.М., одним із ініціаторів створення Музею Заповіту Т.Г. Шевченка, 2006 р., 33,5х44 см, папір, перо, олівець.

62. М-3212 KB-39367 Малюнок «Сотник», «У Оглаві... Чи по знаку...», 2004 р. Автор Заїка Гліб (15 років), м. Корюківка. Малюнок взятий з виставки Національної спілки художників України, присвяченої 190-річчю від дня народження Т.Г. Шевченка. Передано Войцехівським Б.М., одним із ініціаторів створення Музею Заповіту Т.Г. Шевченка, 2006 р., 42,5х30,5 см, папір, акварель, графіка.

63. М-3290 KB-39740 Малюнок «Здається кращого немає нічого в Бога, як Дніпро та наша славная кра-

їна...», 2006 р. Автор Старенченко Алла, м. Переяслав-Хмельницький, дитяча художня школа, 50х28 см, папір, гуаш, живопис.

64. М-3291 KB-39741 Малюнок «Заповіт», 2006 р. Автор Коцур Яна, м. Любомль Волинської області, 45х33 см, папір, акварель, живопис.

65. М-3292 KB-39742 Малюнок «І на оновленій землі врага не буде супостата...», 2006 р. Автор Євтухова Олена, с. Хворостів Любомльського району Волинської області, 43х29,5 см, папір, акварель, живопис.

66. М-3293 KB-39743 Малюнок «Шевченко – перлина українського народу», 2006 р. Автор Кутлиєва Юлія, образотворча студія «Веселкові барви» Очеретянської ЗОШ І–ІІІ ступенів Житомирської області, 57х41 см, папір, акварель, живопис.

66. М-3309 KB-39907 Малюнок «На Шевченковій могилі», 1929 р. Автор Дремлюга П.П., колишній учитель малювання, 14х18 см, папір, олівець, графіка.

67. М-3324 KB-39935 Малюнок «Справжній дух великого Кобзаря», 2006 р. Автор Кулікова Тетяна, м. Макіївка Донецької області, 52х30 см, папір, олівець, перо.

68. М-3375 KB-41303 Малюнок «Т. Шевченко у Ширяєва», 1960 р. Автор Завгородній В.Л., майстер народної творчості, 26х32 см, папір, акварель, скло, дерево.

Висновки. Отже, проаналізовано та уведено до наукового обігу музейні предмети, а саме, дитячі малюнки з ілюстраціями до різних творів Т. Шевченка інвентарної групи «Мистецтво» фондової колекції НІЕЗ «Переяслав», які обліковані та записані в інвентарній книзі № 6. Дослідження є підтемою до розробки розділу «Мистецька шевченкіана у колекції НІЕЗ «Переяслав». Досліджена тема дасть можливість повніше використовувати музейні предмети у експозиційній, виставковій роботі Музею Заповіту Т.Г. Шевченка, для написання статей та публікацій з метою популяризації творчого спадку Кобзаря, для поповнення збірки новими музейними предметами на шевченківську тематику, створення каталогу і ін.

Література

1. Фонди Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав». Інвентарна книга № 6.

References

1. Fondy Natsionalnoho istoriko-etnografichnoho zapovidnyka «Pereiaslav» [Funds of Pereiaslav National Historical and Ethnographic Reserve]. Inventory book, № 6 [in Ukrainian].

Kukhareva N.M.,

Head of the Research Department «Museum of «Testament» of Taras Shevchenko» of National Historical and Ethnographic Reserve «Pereiaslav», natalia41961@ukr.net

Ukraine, Pereiaslav

CHILDREN'S DRAWINGS WITH ILLUSTRATIONS TO T. SHEVCHENKO'S WORKS FROM THE COLLECTION OF NHER «PEREYASLAV»

The article for the first time presents the characteristics of museum objects, in particular, children's drawings with illustrations to the works of Taras Shevchenko, which are part of the art collection of the Reserve on Shevchenko's subject and belong to the inventory group «Art» («M»). The article introduces these materials for scientific circulation, as the study is a sub-topic for the development of the author of the section «Artistic Shevchenkiana in the collection of NHER «Pereiaslav». Based on the stock materials, the source of income, size, technique, material of the museum object, time and place of residence are revealed. A significant part of these museum objects was donated by B. Woichechowskyi, one of the initiators of the creation of the Museum of «Testament» of Taras Shevchenko in Pereiaslav.

Key words: inventory group «Art», museum objects, stock collection, material, size.

УДК 316.3:329«19»(477)

Левчук К.І.,

д.і.н., завідувач кафедри історії України та філософії Вінницького національного аграрного університету,
ORCID: 0000-0003-0459-622X, ki_levchuk@ukr.net

Україна, м. Вінниця

РОЗВИТОК ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ УКРАЇНИ (90-І РОКИ ХХ СТ.)

На основі статистичних та архівних матеріалів, досліджень неурядових організацій проаналізовано кількісні та якісні показники діяльності громадських організацій України впродовж 90-х років ХХ ст. Встановлено, що не зважаючи на кількісне зростання громадських організацій громадянська активність населення України залишалася на низькому рівні, а більшість новостворених громадських організацій для виконання статутних завдань використовували донорську допомогу закордонних організацій та фондів.

Ключові слова: громадська організація, громадянське суспільство, благодійні фонди, соціологічні дослідження, 90-і роки ХХ ст.

Постановка проблеми. Становлення та розвиток громадських організацій та самодіяльних об'єднань громадян є важливою умовою існування демократичного політичного режиму, свідченням зрілого громадянського суспільства. Під час Революції Гідності та агресії Російської Федерації активісти та небайдужі громадяни, об'єднавшись у структури громадянського суспільства, зуміли відстояти не тільки демократичні перетворення та європейський вибір України, але і допомагали подолати кризу дезорганізованим державним інститутам.

Мета статті – вивчення кількісних та якісних показників діяльності громадських організацій та осмислення рівня розвитку громадянського суспільства України.

Джерельну базу дослідження складають документи Державного архіву Вінницької області [1,2,3]; матеріали поточного архіву Держкомстату України [4,5]; матеріали поточних архівів неурядових дослідницьких організацій та фондів [6,7,8,9].

В історіографії проблеми доцільно виділити три напрями. До першого варто віднести роботи дослідників з вивчення різних аспектів діяльності знакових, відомих широкому загалу громадських організацій або організацій, згуртованих за напрямом діяльності (Стоян Г. [10] – профспілки України; Заремба С. [11] – Українське товариство охорони пам'яток історії та культури; Ящук О. [12] – Товариство Червоного Хреста України; Лойко Л. [13] – громадські організації етнічних меншин України; Алексієвець М. [14] – екологічні організації). Однак, їхні наукові розвідки акцентовані та не призводять до широких узагальнень у вивченні всієї палітри громадських організацій.

Другий напрям досліджень носить політико-правовий характер та зосереджений на вивченні проблем становлення громадянського суспільства в Україні (Дігтяр П. [15], Завидняк І. [16], Чувардинський О. [17], Кормич Л., Шелест Д. [18]). Громадські організації розглядаються як ключовий елемент самоорганізації населення, завдання яких – захист і реалізація прав і свобод громадян.

Третій напрям характерний тим, що авторами праць були не лише науковці, але й активісти громадських об'єднань, працівники неурядових дослідницьких установ (Андрусак Т. [19], Карпліч Р. [20], Романюк А. [21], Сидоренко О. [22,23,24]). Їхні наукові пошуки носили

прикладний характер та приносили концептуальну новизну у вивчення громадянської активності населення України.

Виклад основного матеріалу. Для того, щоб осмислити зміни, що відбулись у секторі громадських організацій впродовж 90-х років ХХ ст. необхідно розглянути його розвиток, проблеми, здобутки, опираючись при цьому на певні показники, які характеризуватимуть його кількісні та якісні трансформації. Насамперед необхідно дати відповідь на питання – скільки громадських організацій в Україні було створено, зареєстровано та виконувало свої статутні зобов'язання.

Так у статистичній таблиці, розміщеній в посланні Президента України до Верховної Ради України про внутрішнє та зовнішнє становище держави у 2000 році, кількість легалізованих об'єднань громадян у 1999 році становила 1208, з яких 90 – політичні партії та 1118 – громадські організації [25, с.369]. У тому ж «Посланні...» в розділі «Перспективи становлення громадянського суспільства в Україні» відзначалось що «нині в нашій державі зареєстровано 1376 всеукраїнських та міжнародних і понад 12,7 тис. місцевих громадських організацій» [25, с.15].

У виступі на конференції «Сталий розвиток третього сектору в Україні» (грудень 1999 р.) Лаврінович О. зазначив, що загальна кількість недержавних організацій перевищує п'ять тисяч, 10 відсотків з яких зареєстровані як всеукраїнські організації, 40 відсотків – на обласному рівні, 30 – на місцевому рівні, решта організацій зареєстровані як міжнародні [26, с.5].

На початок 2000 року база даних Центру Інновацій та розвитку – неурядової дослідницької організації, яка досліджує процеси розвитку громадських організацій в Україні, – нараховувала майже 28 тисяч неурядових неприбуткових організацій (23065 – громадських організацій, 4878 – благодійних фондів) [22, с.20].

Сплеск громадянської активності на зламі 80-х – початку 90-х років та проголошення незалежності України, правове унормування колишніх «неформалів», (постанова Президії ВР України від 29. 09. 1990 р., Закон України «Про об'єднання громадян» від 18 липня 1992 р.) дали поштовх до зростання кількості громадських організацій в Україні. Якщо у 1991 році в Україні було зареєстровано 324 громадські організації, то у

1999 році кількість зареєстрованих громадських організацій (включаючи місцеві осередки) досягла 4437 [7, с.3].

Сама тільки реєстрація не дає остаточної відповіді на питання про кількість громадських організацій в Україні. По-перше, певна частина організацій щорічно офіційно припиняє своє існування. По-друге, значна кількість громадських організацій від моменту свого створення не проявляла активності у реалізації статутних завдань, не звітувала перед статистичними органами, не вела бухгалтерський облік.

Варто відзначити, що громадська активність населення різних регіонів суттєво відрізнялася, що зумовлено рівнем розвитку громадської свідомості, питомою часткою міського населення, історичними традиціями, наявним фінансуванням, політичними чинниками. Станом на 1 січня 2000 р. лідерами за кількістю громадських організацій були: Донецька область (2368), м. Київ (2301), Автономна республіка Крим (1857), Львівська область (1850).

Серед аутсайдерів за кількістю громадських організацій слід відзначити Чернівецьку (386), Херсонську (484), Волинську (524), Чернігівську (541) області [4, с.1-2]. Тут відставання у розвитку громадських ініціатив пояснюється нерозвиненістю мережі громадських організацій на районному та селищному рівні. Так, у 1998 році майже 70% громадських організацій Волинської області та місцевих осередків всеукраїнських та міжнародних організацій діяло в Луцьку [20, с.24].

Фактором, який ускладнював розвиток громадських організацій впродовж 90-х років XX ст. була класифікація громадських організацій згідно з чинним законодавством. Так, об'єднання громадян незалежно від назви (рух, конгрес, асоціація, фонд, спілка) визнавалося політичною партією або громадською організацією, що ігнорувало принципову відмінність між двома видами неурядових неприбуткових організацій – асоціаціями та фондами, визнаючи лише вибір у площині «політичний – неполітичний». Однак, асоціації це групи осіб, які добровільно об'єдналися заради досягнення певних цілей, тоді як фонди акумулюють засоби, в тому числі фінансові, для досягнення декларованих статутними документами цілей. Асоціації потребують фінансової підтримки для забезпечення свого існування, а фонди можуть надавати її.

Кількість фондів та благодійних організацій в Україні відображена у таб. 1. [4, с.3].

Таблиця 1

**Фонди та благодійні організації в Україні
(включаючи місцеві осередки)**

Роки	1.07.1994	1.07.1995	1.07.1996	1.01.1997	1.01.1998	1.01.1999	1.01.2000
Кількість фондів	592	1074	1811	2136	2606	504	3376

Різне зменшення кількості благодійних організацій та фондів у 1998 році було спричинене ухвалою Кабінетом Міністрів України 30.03.1998 р. Положення № 382 про порядок державної реєстрації благодійних організацій,

що викликало необхідність призупинення діяльності та перереєстрації.

Форма № 1 ПГО державної статистичної звітності класифікувала громадські організації за напрямками їхньої діяльності, при цьому якщо організація мала ознаки декількох вказаних видів (напрямів) діяльності, (наприклад, дитяча екологічна організація), то вона враховувалася один раз за тим видом (напрямом) діяльності, який першим вказано в статуті.

Подібний розподіл полегшував роботу статистичних управлінь, дозволяв уникнути дублювання у підрахунок загальної кількості громадських організацій, але ускладнював можливий аналіз. До того ж досить важко врахувати усі сфери діяльності громадських організацій, які не є статичними та передбачуваними, як це було за часів СРСР.

Таблиця 2

**Співвідношення громадських організацій (ГО)
(включаючи місцеві осередки) з організаціями,
класифікованими як «Інші громадські організації»**

Роки	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Кількість ГО	9282	10359	13569	14148	17573	21028	25490
З них «Інші ГО»	1963	2544	3359	3729	4966	5714	7162
У %	21	24	25	26	28	27	28

Кількість громадських організацій, які належать до рядка звітності «Інші громадські організації» поступово зростала як в абсолютних, так і у відносних цифрах (див. таб. 2 [4, с.3]), що свідчило про необхідність оновлення класифікації громадських організацій.

Безсумнівними лідерами за кількісними показниками протягом 90-х років XX ст. були оздоровчі та фізкультурно-спортивні об'єднання, питома вага яких у 1999 році становила 16%, організації ветеранів та інвалідів (12%), організації професійної спрямованості (9%), молодіжні об'єднання (7%), освітні та культурно-виховні товариства (7%). При цьому варто відзначити тенденцію зростання (в 4,5 рази) кількості молодіжних громадських організацій (з 395 всередині 1994 року до 1806 на початку 2000 року). Порівняно незначною залишалась кількість товариств із охорони пам'яток історії та культури – всього 216 організацій (включаючи місцеві осередки), об'єднань із захисту населення від наслідків аварії на ЧАЕС – 593, екологічних організацій – 702 [4, с.4].

Важливим показником, який багато в чому висвітлює об'єктивну картину розвитку громадських організацій в Україні, є щорічний звіт за формою № 1-ОГ, в якому громадські організації та їхні місцеві осередки звітують про свою діяльність, кількість членів, надходження коштів та їх використання. Можливість надати в органи контролю звіт про виконану за рік роботу свідчить про дійсне виконання статутних цілей, про те, що організація існує не на папері, а реально. Протягом другої половини 90-х років XX ст. кількість звітуючих організацій зі всеукраїнським та міжнародним статусом була меншою за кількість легалізованих (див. таб. 3 [5, с.1]).

Таблиця 3

Кількість звітуючих громадських організацій (ГО) зі всеукраїнським та міжнародним статусом

Роки	1996	1997	1998	1999	2000
Всеукраїнські та міжнародні ГО	1006	1205	1063	1118	1267
З них звітували	382	361	375	485	551
У відсотках	38	30	35	43	43

Наведена інформація свідчить про те, що більша частина всеукраїнських та міжнародних громадських організацій не мала необхідної інфраструктури в областях України та займалася своєю діяльністю час від часу, за наявності фінансування.

Особливу увагу привертають дані, які характеризують чисельний склад громадських організацій. За часів СРСР масовість була одним з головних критеріїв, за яким оцінювалась робота організації. Прагнення до постійного кількісного зростання переслідувало крім того певну практичну мету – фінансування діяльності організації. Так Вінницька обласна організація Червоного Хреста УРСР на початку 1987 року взяла соціалістичні зобов'язання за рахунок пропагандистської та організаційної роботи досягнути залучення до складу організації 57% населення області старше 16 років. На початку 1988 року у складі обласної організації Червоного Хреста нараховувалось 57,8% населення області старше 16 років. Було зібрано на 5050 крб. членських внесків більше, ніж заплановано [1, арк.1,35].

Аналіз даних Держкомстату України свідчить, що гонитва за кількісними показниками залишилася складовою частиною реноме громадських організацій України 90-х років XX ст. (див. таб. 4 [5, с.3]).

Таблиця 4

Кількість членів громадських організацій України (включаючи місцеві осередки)

Роки	1996	1997	1998	1999	2000
Кількість членів – осіб	23622703	24147215	25140378	26830868	33752206

Отже, згідно зі звітами, більшість громадян України були членами громадських організацій, що, на наш погляд, потребує уточнення та перевірки за допомогою соціологічних досліджень громадянської активності населення України.

У вивченні будь-якого явища громадянської активності важливу роль виконують соціологічні опитування, які дають змогу оцінити реальні тенденції розвитку через призму особистої оцінки респондента, а не тільки звіти та реляції активістів громадських організацій.

Важливим критерієм діяльності громадських організацій є оцінка їх необхідності громадянами України. Соціологічне дослідження, яке було проведене неурядовою дослідницькою організацією – Центром інновацій та розвитку в липні 1999 року, передбачало вивчення ставлення населення до громадських і благодійних організацій в Україні. Більшість населення України позитивно ставилася до діяльності громадських організацій (див. таб. 5) [8, с.11].

Таблиця 5

Оцінка важливості громадських організацій за напрямками роботи

Напрямок діяльності	Коефіцієнт*	%
Допомога малозабезпеченим	2258	66,4
Допомога інвалідам	1832	53,9
Екологічний рух	1580	46,5
Захист прав людини	1539	45,2
Дитячо-юнацькі	1327	39,0
Сприяння економічним реформам	1014	29,8
Культурно-просвітницький	617	18,1
Національно-культурний	597	17,5
Спортивно-фізкультурний	534	15,7
Професійні об'єднання	400	11,8
Розвиток науки	392	11,5
Жіночий рух	197	5,8

* Коефіцієнт коливається в межах від 3400 (максимальна можливість) до 0 (мінімальна можливість). Методика розрахунку коефіцієнту – стандартна, на основі абсолютних показників. Варіант відповіді «дуже необхідно» оцінювався у 2 бали. «необхідно» – 1 бал, «не потрібно» – 0 балів. Оскільки проаналізовано 1700 анкет, то максимальний бал досягатиме 3400, а найнижчий – 0 балів.

Отже, в пересічних українців користувалися авторитетом організації, які ставили за мету діяльності соціально орієнтовані цінності, благодійність, задоволення потреб у масштабі усього суспільства, а не тільки реалізацію прав та потреб учасників об'єднання.

Однак, для більшості громадян України діяльність громадських організацій залишається практично невідомою – лише 42 відсотки опитаних зуміли назвати відому їм організацію. Найбільш відомими були громадські організації, які активно використовували засоби масової інформації, інші форми впливу на населення для популяризації своєї діяльності (див. таб. 6) [8, с.15].

Таблиця 6

Назва чи напрямок діяльності відомих опитаним громадських організацій (ГО)

Назва чи напрямок діяльності ГО	у % до опитаних
Організація ветеранів війни	10,3
Спілка воїнів-афганців	5,4
Союз «Чорнобиль»	5,3
Профспілки	3,5
Товариство Червоного Хреста	3,4
Товариство захисту прав споживачів	2,7
Товариство «Просвіта»	2,2
Жіноче об'єднання	2,2
Об'єднання «Злагода»	1,7
Організація допомоги дітям-сиротам	1,2
Інші організації	5,2

Симптоматичним є той факт, що більшість організацій, які названі опитаними, були створені за часів перебудови або в незалежній Україні. Це спілка воїнів-афганців, союз «Чорнобиль», товариства захисту прав споживачів, товариство «Просвіта». Названі об'єднання громадян у тій або іншій формі отримували державне

фінансування, використовували підтримку органів самоврядування, брали участь у реалізації урядових програм.

Важливим індикатором громадянської активності населення України є членство в громадських організаціях. Лише 7,8 відсотків опитаних дали ствердну відповідь на запитання про своє членство в громадських організаціях [8, с.16].

Серед мотивів, які заважають участі в діяльності громадських організацій, потрібно вирізнити суб'єктивні та об'єктивні причини. Понад 50% опитаних серед причин відсутності зацікавленості в діяльності громадських організацій виділяли суб'єктивні чинники, а саме – «не мають часу», «не мають бажання», «не мають здоров'я». 8,4% опитаних взагалі не довіряли громадським організаціям, 7,9% не змогли знайти організацію потрібного спрямування. 6,6% не мали достатньо інформації про діяльність громадських організацій в Україні [8, с.17].

Матеріали іншого соціологічного дослідження, проведеного в червні 1999 року, підтверджують соціальну пасивність більшості громадян України. На запитання «Чи працюєте Ви безоплатно у недержавній організації», відповідь – «Так» дали п'ять відсотків опитаних; два відсотки відповіли – «залежить від обставин» [6, с.63].

Відповіді свідчать, що особливих зрушень у розвитку громадянської активності впродовж 90-х років ХХ ст. не відбулося. Більшість громадян не брали активну участь у громадсько-політичному житті країни. Однією з причин були кризові явища в соціально-економічному розвитку України. У травні 2000 року 68% опитаних визнали, що найбільше їх хвилюють матеріальні проблеми та питання працевлаштування [9, с.10]. Зрозуміло, що виснажлива боротьба за існування забирала у більшості українців майже увесь вільний час, який міг би бути присвячений громадській діяльності.

Для більшості громадських організацій пошук коштів був непростою проблемою. Для забезпечення своєї статутної діяльності вони могли звернутися до наступних джерел:

- пряме державне фінансування та участь у державних проектах;
- корпоративна спонсорська допомога;
- прибутки від підприємств та майна, які перебувають у власності громадських організацій;
- технічна урядова допомога низки західних країн;
- міжнародні благодійні фонди;
- українські благодійні фонди.

Низка організацій отримали преференції та пільги з боку держави, лобіюючи при цьому свої інтереси в українському парламенті та уряді. Так, Стаття 10 закону «Про молодіжні та дитячі громадські організації», підписаного Президентом України 1 грудня 1998 року, передбачала при затвердженні Державного бюджету України окремим рядком видатки на підтримку спілки, членами якої є більшість всеукраїнських молодіжних та дитячих організацій. При затвердженні місцевих бюджетів також передбачаються видатки на реалізацію програм місцевих організацій. Органи місцевого самоврядування могли делегувати свої повноваження молодіжним та дитячим організаціям щодо реалізації відповідних програм (проектів) [29, с.131]. Фактично Закон був спрямований на підтримку Українського національного

комітету молодіжних організацій (УНКМО), до складу якого входила на той час більшість всеукраїнських та міжнародних молодіжних та дитячих організацій.

Постанова № 238 Кабінету Міністрів України від 2 квітня 1993 року «Про сприяння діяльності Української спілки ветеранів Афганістану» зобов'язала Міністерство фінансів виділити в 1993 році 690 млн крб. для розвитку підприємств та організацій Спілки, медичного та культурного розвитку воїнів-афганців, а також звільнити підприємства та організації Спілки, а також підприємства, створені за участю Спілки, від сплати податку на прибуток у розмірі, що спрямовується на виконання статутних завдань [30].

Згідно із Законом України «Про державний бюджет України на 2000 рік» творчі спілки мали отримати 2 млн 647 тис. грн. державного фінансування. На підготовку призовників для Збройних Сил України та інших військових формувань в навчальних організаціях Товариства сприяння обороні України було виділено 21 млн 606 тис. грн. Фінансова підтримка громадських організацій інвалідів та ветеранів була запланована у розмірі 10 млн 42 тис. грн. На здійснення окремих заходів всеукраїнською громадською організацією «Союз Чорнобиль України» із соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, було відпущено 2 млн грн. На утримання апарату управління фізкультурно-спортивних організацій – 1 млн 517 тис. грн. Окремо були виділені молодіжні програми УНКМО та Асоціації молодих українських політологів та політиків, на що було асигновано 13 млн 250 тис. грн [31, с.205-222].

Варто зазначити, що непередумані законодавчі зміни, жорсткий контроль з боку державних органів контролю можуть негативно впливати на функціонування громадських організацій. Якщо низці громадських організацій вдавалося отримувати допомогу від держави та органів місцевого самоврядування, в тому числі фінансову, то діяльність значної частини організацій (особливо благодійних фондів) значно ускладнилась. У квітні 1993 року народні депутати підтримали норму Декрету Кабінету Міністрів України «Про прибутковий податок з громадян», згідно з якою до суми виплат, що не входять до сукупного оподаткованого доходу, входять суми матеріальної допомоги, включаючи вартість речових призів та подарунків у межах дванадцяти мінімальних розмірів заробітної плати на рік. З березня 2000 року, усі суми матеріальної допомоги, включаючи вартість речових призів і подарунків, обкладалися прибутковим податком з громадян, і на них нараховувалися внески до соціальних фондів (Пенсійний фонд, фонд соцстраху, фонд зайнятості населення) [32].

Подібне нововведення стало неприємною несподіванкою для організацій та фондів, які надавали адресну допомогу представникам незахищених верств населення. Типовою є історія діяльності Фонду милосердя та здоров'я Вінницької територіальної первинної організації Українського Товариства сліпих. У Статуті фонду, заснованого у вересні 1993 року, зазначалось, що «фонд є добровільною громадською організацією, яка створена для надання соціальної, матеріальної, медичної допомоги непрацюючим, пенсіонерам, інвалідам 1 та 2 груп по зору» [2, арк.2].

Діяльність новоствореної організації обмежувалась містом Вінницею, тому обсяги діяльності були скромними. Протягом 1994–1998 років співробітники фонду звертались до підприємств та організацій міста, обласної адміністрації, міжнародних благодійних організацій з проханням надати посильну допомогу. Всього на рахунки фонду за вказаний період надійшло 2820 грн. (в цінах 1998 року). Було реалізовано круп'яні вироби, борошно, трикотаж (т.зв. «секондхенд») на суму 2022, 45 грн. У травні 1996 року планова перевірка податкової інспекції виявила низку суттєвих недоліків в діяльності організації (несвочасно перераховували податки на прибуток, не звітували перед податковою), що призвело до штрафних санкцій у розмірі 239 грн. 31 коп. Необхідність організувати облік роботи фонду привела до закупки на 122 грн. канцелярських товарів та бланків звітності. Перевірка у жовтні 1998 року привела до нових штрафів у розмірі 237 грн. Виконання статутних зобов'язань фонду в 1998 році фактично було призупинено, а працівники Ради фонду «тільки звітували перед пенсійним фондом, статуправлінням і податковою інспекцією» [3, арк.8-9].

У вересні 2000 року на другій позачерговій конференції фонду було ухвалено рішення «виходячи з податкового тиску, закрити Фонд милосердя та здоров'я, щоб не поповнювати бюджет за рахунок інвалідів-сліпих» [3, арк.16]. Протягом 2000 року аналогічні фонди, створені УТОС, перестали існувати у Києві, Львові та інших містах.

Важливим джерелом фінансування громадських організацій України протягом перших років незалежності були міжнародні донорські організації та фонди, створені при їх сприянні в Україні. Саме на використання зовнішніх коштів була орієнтована більшість практично діючих громадських та благодійних організацій. Фінансовою, організаційною та матеріальною підтримкою громадських організацій в Україні впродовж 90-х років ХХ ст. здебільшого займалися: міжнародні благодійні фонди та донорські організації, утворені урядами іноземних держав.

Орієнтація на зовнішню допомогу була визначена низкою причин. По-перше, становлення демократичного плюралістичного суспільства в незалежній Україні було можливе за умови розвитку усіх його складових елементів. Протягом 90-х років ХХ ст. в українському суспільстві увага акцентувалась передусім на розбудові держави, економічних реформах, які мали сприяти становленню ринкової економіки тоді як громадські організації практично зникли з фокусу суспільної уваги.

По-друге, економічна криза 90-х років ХХ ст. призвела до падіння рівня життя громадян, створила несприятливі умови для розвитку громадянської активності.

По-третє важливим чинником, який зумовлював зовнішню фінансову та організаційну допомогу, був певний ідеологічний проект. Суть його – у становленні громадянського суспільства в Україні, появі незалежних від держави об'єднань громадян, провідників європейських цінностей, які стануть свідченням демократизації суспільства та уможливлять реалізацію прав та свобод громадян.

Однією з найбільших національних благодійних громадських організацій України протягом 90-х років ХХ ст. залишався міжнародний фонд «Відродження»

(МФВ). Фонд було засновано у квітні 1990 року Українською Радою миру, Всеукраїнським товариством української мови ім. Т.Г. Шевченка «Просвіта» та українською екологічною асоціацією «Зелений світ» на кошти американського фінансиста та філантропа Джорджа Сороса. Головною метою фонду було визначено сприяння становленню відкритого демократичного суспільства в Україні шляхом підтримки значущих для його розвитку громадських ініціатив.

Упродовж 1990–2000 років фонд надав громадським організаціям, освітнім, культурним закладам, мистецьким колективам, видавництвам грантів на суму в 60 млн. доларів США [33, с.17].

У 2000 році МФВ підтримав 1143 проекти на загальну суму 5 млн 612 тис. доларів США. Найбільше уваги було приділено програмам розвитку громадянського суспільства в Україні – 223 проекти на суму 1 млн 102 тис. доларів США; соціально-освітнім програмам – понад 700 тис. доларів США; програмі «Ініціативи у галузі охорони здоров'я» – 136 проектів на суму 516 тис. доларів; підтримці кримсько-татарського та інших народів, які зазнали депортації – 97 проектів на суму 468 тис. доларів США [34, с.17].

Фонд фінансово підтримував видавництво журналів для громадських організацій: «Громадські ініціативи», «Перехрестя», «Нова громада», допомагав громадським організаціям у підключенні до Інтернету, сприяв організації та проведенню тренінгів та освітніх семінарів для активістів громадських об'єднань.

Унікальність цієї благодійної організації полягала не тільки у значних обсягах фінансової допомоги сектору громадських організацій України, але і в поширенні фондів Сороса на теренах СНД. Підтримка незалежних від держави громадських структур, поширення демократичних цінностей викликало незадоволення авторитарних режимів. Після приходу до влади О. Лукашенка розпочався відкритий наступ на впливові громадські організації Білорусії, які перебували поза державним впливом. Навесні 1997 року за розпорядженням О. Лукашенка була створена комісія з перевірки діяльності Білоруського фонду Сороса, Центру стратегічних ініціатив «Схід-Захід», благодійного фонду «Діти Чорнобиля». Тиску було піддано організації, які надавали значну фінансову підтримку, використовуючи іноземні джерела фінансування. Фонд Сороса в Білорусії оштрафували на три мільйони доларів і змусили припинити діяльність [35, с.7].

Значна частина громадських організацій використовувала фінансову допомогу урядових організацій країн Заходу. З 1993 року в Україні працює агентство США з міжнародного розвитку (USAID). Тільки в 1998–1999 роках агентство через мережу міжнародних фондів (зокрема «Альянс Каунтерпарт») надало 125 малих грантів на суму 1,3 млн доларів, з яких 52 гранти було спрямовано на загальну підтримку розвитку організацій «третього сектору», 14 – організаціям інвалідів, 13 – для об'єднань людей похилого віку, 16 – для тих, хто опікується дітьми та молоддю. Понад 2000 грантів було видано для стажування та навчання за кордоном лідерів громадських організацій [36, с.15].

Крім того агентство фінансувало Київське регіональне представництво фонду «Євразія», яке було ство-

рене в 1993 році з метою сприяння розвитку демократії та ринкових реформ у країнах Східної Європи. Загальний річний бюджет фонду в 1996 році становив 17 млн доларів, Київського регіонального представництва фонду – 4 млн доларів [37, с.79].

З 1993 року завдяки фінансовій та організаційній підтримці Агентства США з міжнародного розвитку в Україні розпочав діяльність «Інформаційний центр громадського співробітництва в Європі», який фінансово підтримував екологічні об'єднання в Україні.

Загалом, наприкінці 90-х років ХХ ст. в Україні діяло близько 50 донорських організацій, які надавали гранти в основному завдяки благодійним коштам Д. Сороса або за програмами Агентства США з міжнародного розвитку. Також технічну допомогу розвитку третього сектору України надавала ПРООН (Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй) у співпраці з Національним Агентством України з питань розвитку та європейської інтеграції, які започаткували національний проєкт «Розвиток громадянського суспільства в Україні» [38, с.5].

Використання громадськими організаціями України фінансової допомоги з-за кордону спричинило негативну реакцію певних політичних сил в Україні. Так 4 грудня 2003 року у виступі з парламентської трибуни лідера українських комуністів П. Симоненка було засуджено діяльність громадських фондів, які фінансуються з-за кордону з метою лобювання економічних інтересів транснаціональних корпорацій та втручання у фінансування виборів в Україні. 11 грудня 2003 року 289 депутатів Верховної Ради України проголосували за створення Тимчасової слідчої комісії з установлення фактів іноземного втручання у фінансування виборчих компаній в Україні через недержавні організації, що існують на гранти іноземних держав [39].

Певним джерелом фінансування діяльності громадських організацій в Україні протягом 90-х років ХХ ст. було корпоративне спонсорство – благодійна та філантропічна діяльність приватних українських компаній. Міжнародні донорські організації протягом 90-х років ХХ ст. підтримували низку програм, які мали на меті сприяти залученню бізнесових структур у якості спонсорів громадських організацій та спонукати їх до фінансування соціально зорієнтованих проєктів. МФВ та фонд «Євразія» в 1997 році спільно підтримували програму, що була спрямована на заохочення нових моделей співпраці між підприємцями, органами місцевого самоврядування та громадськими організаціями. «Альянс Каунтерпарт» на кошти агентства США з міжнародного розвитку започаткував надання грантів, використання яких заохочувало громадські організації до отримання відповідних пожертв від бізнесменів. Однак, лише 30 відсотків громадських організацій розраховували на підтримку корпоративних спонсорів. При цьому, не всі організації її отримували. Головною причиною, чому компанії відмовили у наданні допомоги, була невпевненість спонсорів у відповідному використанні коштів [40, с.29].

Опитування, яке було проведене серед представників бізнесових структур засвідчило, що найчастіше благодійники надавали фінансову та матеріальну підтримку державним організаціям – школам, дитячим будинкам, лікарням – 30%. Друге місце посіли організації ветеранів

та інвалідів – 16%. На третьому місці – заклади культури – 13% [41, с.32].

Висновок. Розглянуті показники розвитку громадських організацій України свідчать про те, що, по-перше, протягом 90-х років ХХ ст. відбувалось зростання кількості громадських організацій в Україні; по-друге, більшість громадських організацій та їх місцевих осередків не звітувала про свою діяльність, що свідчить про невиконання ними статутних зобов'язань; по-третє, класифікація громадських об'єднань була недосконалою та потребувала оновлення на законодавчому рівні; по-четверте, громадянська активність на місцевому рівні залежала від близькості до організацій-донорів (м. Київ), питомої ваги міського населення (Донецька область), організацій, що надавали благодійну допомогу кримськотатарському населенню (Автономна республіка Крим), по-п'яте, найбільша кількість серед громадських організацій оздоровчих та фізкультурно-спортивних об'єднань викликана, на наш погляд, бажанням засновників різноманітних платних оздоровчих курсів, секцій, фітнес-центрів тощо уникнути оподаткування як підприємницька організація..

За підрахунками соціологів чисельний склад соціально активних громадян, які брали участь у діяльності громадських організацій України наприкінці ХХ ст., не перевищував 8%. Навіть якщо врахувати факт перебування пересічного активіста у складі багатьох громадських організацій, все одно загальна кількість учасників не сягне майже 34 млн осіб, як про це звітували представники громадських організацій. Причиною приписок була недосконалість нормативно-правової бази діяльності громадських організацій, зокрема, Закону України «Про об'єднання громадян», який не вимагав від громадських організацій фіксованого індивідуального членства. До того ж Закон не забороняв колективного членства у складі громадської організації.

Протягом 90-х років ХХ ст. українська держава надавала обмежену фінансову підтримку громадським ініціативам. Був відсутній конкурсний підхід в отриманні державного фінансування, що призводило до лобювання інтересів обмеженого кола наближених до влади громадських організацій, тоді як інші організації потерпали від податкового тиску та припиняли свою соціально корисну діяльність.

Донорська допомога сприяла розвитку громадських організацій в Україні. Міжнародні організації-донори не тільки фінансували діяльність, але і допомагали розвитку загалом, підтримуючи проєкти, спрямовані на підвищення професійного рівня керівного складу організацій. Інший бік донорської допомоги – звання до грантів, створення громадських організацій для участі в конкретній програмі, відсутність необхідної мотивації в керівників громадських організацій для активного пошуку інших джерел фінансування при виконанні статутних завдань.

Підтримка українським бізнесом діяльності громадських організацій була незначною.

Література

1. Социалистические обязательства ОК, РК, ТК, ОКЖ, УССР по основным направлениям деятельности. ДАВО (Держархів Вінницької області). Ф. Р-4956. Оп.1. Спр.1655. 40 арк.

2. Статут Фонду милосердя і здоров'я від 25 вересня 1993 р. ДЯВО.Ф. Р-6119. Оп.2. Спр. 1. 6 арк.
3. 3 Протоколи установчої, звітно-виборних та другої і третьої позачергових конференцій Фонду милосердя і здоров'я. ДЯВО.Ф. Р-6119. Оп.2. Спр.2. 20 арк.
4. Зведені дані про кількість легалізованих громадських організацій з міжнародним, всеукраїнським та місцевим статусом (включаючи місцеві осередки) станом на 01.01.1997-01.01.2000. Поточний архів Держкомстату України. Відділ політичної статистики. 5 с.
5. Форма статистичної звітності № 1-ОГ. Табл. № 5-8 (Діяльність, джерела фінансування та витрати об'єднань громадян за 1996-2000 рр.). Поточний архів Держкомстату України Відділ політичної статистики. 4 с.
6. Опитування громадської думки в Україні. Опитування проведене компанією Соціс-Гелат 16-23 червня 1999 року. Поточний архів Міжнародної Фундації Вибірчих Систем (м. Київ). 88 с.
7. Дослідження Центру інновацій та розвитку: «Пенденції розвитку третього сектору в Україні (травень 1999 р.)». Поточний архів Центру інновацій та розвитку (м. Київ). 8 с.
8. Дослідження Центру інновацій та розвитку: «Ставлення населення України до діяльності громадських і благодійних організацій (липень 1999 р.)». Поточний архів Центру інновацій та розвитку (м. Київ). 43 с.
9. Дослідження Інституту соціології НАН України за участі фірми Соціс-Гелат та фонду «Демократичні ініціативи»: «Українське суспільство 1994-2000». Поточний архів фонду «Демократичні ініціативи». С.10.
10. Стоян Г.О. Професійні спілки України (1992-1997 рр.): автореф. дис.... канд. істор. наук: 07.00.01. Донецьк, 1998. 16 с.
11. Заремба С.З. Українське товариство охорони пам'яток історії та культури. Історичний нарис. Київ: Логос, 1998. 241 с.
12. Яшук О.Ю. Міжнародні зв'язки Червоного Хреста України (1922-2014 рр.): автореф. дис.... канд. істор. наук: 07.00.01. Київ, 2017. 22 с.
13. Лойко А.І. Громадські організації етнічних меншин України: природа, легітимність, діяльність. Київ: ТІЦ «Фоліант», 2005. 634 с.
14. Алексієв М.Я. Екологічний рух в Україні. Тернопіль: Лілея, 1999. 275 с.
15. Дігтяр Т.А. Громадські організації в суспільно-політичній системі сучасної України: стан і перспективи розвитку. Сторінки історії. 2010. Вип. 31. С.190-204.
16. Завидняк І.О. Благодійні організації як інститут громадянського суспільства. Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право), 2014. № 2(65). С.74-79.
17. Чувардинський О.Г. Громадянське суспільство в Україні: становлення, функціонування, перспективи розвитку: дис ... доктора політ. наук: 23.00.02 Львів, 2008. 398 с.
18. Кормич А.І., Шелест Д.С. Громадські об'єднання та політичні партії сучасної України. Київ: АВРІО, 2004. 262 с.
19. Андрусак П. Громадські організації в Україні: правові основи створення та діяльності Громадської ініціативи. 1998. № 7. С.6-9.
20. Карпач П. Третій сектор у полі тяжіння Волинського ресурсного центру розвитку НДО. Нова громада. 1998. № 4. С.24-26.
21. Романюк А. Що таке громадська організація? Громадські ініціативи. 1998. № 7. С.4-5.
22. Сидоренко О. Громадські і благодійні організації України. Перехрестя. № 2(7). 2000. С.20-21.
23. Сидоренко О. Чи знаємо ми, що таке насправді український «третій сектор»? Перехрестя. 2000. № 4(9). С.4-7.
24. Сидоренко О. Громадські організації в Україні: мовою офіційної статистики. Перехрестя. 2000. № 5(10). С.4-7;
25. Послання Президента України до Верховної Ради України про внутрішнє та зовнішнє становище України у 2000 році. Київ: Інформаційно-видавничий центр Держкомстату України, 2001. 404 с.
26. Третій сектор: сталість розвитку Громадської ініціативи. 2000. № 1. С.4-6.
27. Закон України «Про об'єднання громадян» від 16.06.1992 р. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2460-12>
28. Положення про порядок легалізації об'єднань громадян. Постанова Кабінету Міністрів України від 26.02. 1993 р. № 140. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/140-93-%D0%BF>
29. Закон України «Про молодіжні та дитячі громадські організації» // Нормативно-правова база діяльності громадських молодіжних організацій: збірник нормативних актів. Київ: Четверта хвиля, 2001. С.128-132.
30. Про сприяння діяльності Української спілки ветеранів Афганістану. Постанова Кабінету Міністрів України від 02. 04 1993 р. № 238. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/238-93-%D0%BF>
31. Додаток № 2 до Закону України «Про державний бюджет України на 2000 рік» // Відомості Верховної Ради України. № 14-15-16. 2000. С.205-222.
32. Про внесення змін до деяких законодавчих актів з оподаткування підприємств та організацій. Урядовий кур'єр. 2000. 31 бер. С.4
33. Гранти Міжнародного фонду «Відродження». Звіт про використання коштів. Дзеркало тижня. 2002. 22 бер. (№ 12). С.17.
34. Гранти Міжнародного фонду «Відродження». Звіт про використання коштів. Дзеркало тижня. 2001. 31 бер. (№ 13). С.17.
35. «Третій Сектор» Білорусії: проблеми та перспективи розвитку. Громадські ініціативи. 1998. № 11. С.5-9.
36. Паризька Ж. USAID: не чекай гроші – навчи заробляти. Перехрестя. 2000. № 1. С.15.
37. Довідник фондів та організацій, що надають технічну допомогу в Україні. Київ: СЛ «Українська книга», 1997. 123 с..
38. Паливода М. ПРООН: дорогою сподівань Перехрестя. 2000. № 1. С.5.
39. НґО та державна влада, або чи варто боротися з грантоїдством. Режим доступу: <http://www.rof.org.ua/article.cfm?deid=88>
40. Сидоренко О. Чого нам варто чекати? Перехрестя. 2000. № 6. С.28-29.
41. Баканова О. Компанія як громадянин? Перехрестя. 2000. № 6. С.32-33.

References

1. Sotsyalysticheskye obiazatelstva OK, RK, HK OKK USSR po osnovnym napravleniyam deiatelnosti. ДЯВО (Derzharkhiv Vinnytskoi oblasti). Ф. Р-4956. Оп.1. Спр.1655. 40 арк.
2. Statut Fondu myloserdia i zdorovia vid 25 veresnia 1993 r. ДЯВО.Ф. Р-6119. Оп.2. Спр. 1. 6 арк.
3. Protokoly ustanovchoi, zvitno-vyborykh ta druhoi i tretoi pozacherhovykhi konferentsii Fondu myloserdia i zdorovia. ДЯВО.Ф. Р-6119. Оп.2. Спр.2. 20 арк.
4. Zvedeni dani pro kilkist lehalizovanykh hromadskykh orhanizatsii z mizhnarodnym, vseukrainskym ta mistseym statusom (vkluchaiuchy mistsevi oseredky) stanom na 01.01.1997-01.01.2000. Potochnyi arkhiv Derzhkomstatu Ukrainy. Viddil politychnoi statystyky. 5 s.

5. Forma statystychnoi zvitnosti № 1-OH. Tabl. № 5-8 (Dialnist, dzherela finansuvannia ta vytraty obiednan hromadian za 1996-2000 rr.). Potochnyi arkhiv Derzhkomstatu Ukrainy Viddil politychnoi statystyky. 4 s.
6. Opytuvannia hromadskoi dumky v Ukraini. Opytuvannia provedene kompaniieiu Sotsis-Helap 16-23 chervnia 1999 roku. Potochnyi arkhiv Mizhnarodnoi Fundatsii Vyborychkykh System (m. Kyiv). 88 s.
7. Doslidzhennia Tsentru innovatsii ta rozvytku: «Tendentsii rozvytku tretioho sektoru v Ukraini (traven 1999 r.)». Potochnyi arkhiv Tsentru innovatsii ta rozvytku (m. Kyiv). 8 s.
8. Doslidzhennia Tsentru innovatsii ta rozvytku: «Stavlennia naselennia Ukrainy do diialnosti hromadskykh i blahodiiynykh orhanizatsii (lypen 1999 r.)». Potochnyi arkhiv Tsentru innovatsii ta rozvytku (m. Kyiv). 43 s.
9. Doslidzhennia Instytutu sotsiologhii NAN Ukrainy za uchasti firmy Sotsys-Helap ta fondu «Demokratychni initsiatyvy»: «Ukrainske suspilstvo 1994-2000». Potochnyi arkhiv fondu «Demokratychni initsiatyvy». S. 10.
10. Stoian H.O. Profesiini spilky Ukrainy (1992-1997 rr.): avtoref. dys. ... kand. istor. nauk; 07.00.01. Donetsk, 1998. 16 s.
11. Zarembo S.Z. Ukrainske tovarystvo okhlorony pamiatok istorii ta kultury. Istorychnyi narys. Kyiv: Lohos, 1998. 241 s.
12. Yashchuk O.Yu. Mizhnarodni zviazky Chervonoho Khresta Ukrainy (1922-2014 rr.): avtoref. dys.... kand. istor. nauk; 07.00.01. Kyiv, 2017. 22 s.
13. Loiko L.I. Hromadskii orhanizatsii etnichnykh menshyn Ukrainy: pryroda, lehtymnist, diialnist. Kyiv: PTs «Foliant», 2005. 634 s.
14. Aleksiievets M.Ya. Ekologichnyi rukh v Ukraini. Ternopil: Lileia, 1999. 275 s.
15. Dil'tiar P.A. Hromadskii orhanizatsii v suspilno-politychnii systemi suchasnoi Ukrainy: stan i perspektyvy rozvytku. Storinky istorii. 2010. Vyp. 31. S. 190-204.
16. Zavydniak I.O. Blahodiiini orhanizatsii yak instytut hromadianskoho suspilstva. Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu DPS Ukrainy (ekonomika, pravo), 2014. № 2(65). S. 74-79.
17. Chuvardynskiy O.H. Hromadianske suspilstvo v Ukraini: stanovlennia, funktsionuvannia, perspektyvy rozvytku: dys ... doktora polit. nauk; 23.00.02 Lviv, 2008. 398 s.
18. Korymch L.I., Shelest D.S. Hromadskii obiednannia ta politychni partii suchasnoi Ukrainy. Kyiv: AVRIO, 2004. 262 s.
19. Andrusiak T. Hromadskii orhanizatsii v Ukraini: pravovi osnovy stvorennia ta diialnosti Hromadskii initsiatyvy. 1998. № 7. S. 6-9.
20. Karpych R. Tretii sektor u poli tiazhinnia Volynskoho resursnogo tsentru rozvytku NDO. Nova hromada. 1998. № 4. S. 24-26.
21. Romaniuk A. Shcho take hromadska orhanizatsiia? Hromadskii initsiatyvy. 1998. № 7. S. 4-5.
22. Sydorenko O. Hromadskii i blahodiiini orhanizatsii Ukrainy. Perekhrestia. № 2(7). 2000. S.20-21.
23. Sydorenko O. Chy znaiemo my, shcho take naspravdi ukrainskyi «tretii sektor»? Perekhrestia. 2000. № 4(9). S. 4-7.
24. Sydorenko O. Hromadskii orhanizatsii v Ukraini: movoiu ofitsiinoi statystyky. Perekhrestia. 2000. № 5(10). S. 4-7;
25. Poslannia Prezidenta Ukrainy do Verkhovnoi Rady Ukrainy pro vnutrishnie ta zovnishnie stanovyshe Ukrainy u 2000 rotsi. Kyiv: Informatsiino-vydavnychiy tsentr Derzhkomstatu Ukrainy, 2001. 404 s.
26. Tretii sektor: stalist rozvytku Hromadskii initsiatyvy. 2000. № 1. S. 4-6.
27. Zakon Ukrainy «Pro obiednannia hromadian» vid 16.06.1992 r. Rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2460-12>
28. Polozhennia pro poriadok lehalizatsii obiednan hromadian. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 26.02. 1993 r. № 140. Rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/140-93-%D0%BF>
29. Zakon Ukrainy «Pro molodizhni ta dytiachi hromadskii orhanizatsii» // Normatyvno-pravova baza diialnosti hromadskykh molodizhnykh orhanizatsii: zbirnyk normatyvnykh aktiv. Kyiv: Chetverta khvyliia, 2001. S. 128-132.
30. Pro spryannia diialnosti Ukrainskoi spilky veteraniv Afghanstanu. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 02. 04 1993 r. № 238. Rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/238-93-%D0%BF>
31. Dodatok № 2 do Zakonu Ukrainy «Pro derzhavnyi biudzhiet Ukrainy na 2000 rik.» // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. № 14-15-16. 2000. S. 205 – 222.
32. Pro vnesennia zmin do deiaknykh zakonodavchykh aktiv z opodatkuuvannia pidpriemstv ta orhanizatsii. Uriadoviy kurier. 2000. 31 ber. S. 4
33. Hranty Mizhnarodnoho fondu «Vidrodzhennia». Zvit pro vykorystannia koshitiv. Dzerkalo tyzhnia. 2002. 22 ber. (№ 12). S. 17.
34. Hranty Mizhnarodnoho fondu «Vidrodzhennia». Zvit pro vykorystannia koshitiv. Dzerkalo tyzhnia. 2001. 31 ber. (№ 13). S. 17.
35. «Tretii Sektor» Bilorusii: problemy ta perspektyvy rozvytku. Hromadskii initsiatyvy. 1998. № 11. S. 5-9.
36. Paryshkura K. USAID: ne chekaty hroshi – navchyty zarobliaty. Perekhrestia. 2000. № 1. S.15.
37. Dovidnyk fondiv ta orhanizatsii, shcho nadaiut tekhnichnu dopomogu v Ukraini. Kyiv: SP «Ukrainska knyha», 1997. 123 s..
38. Palyvoda M. PROON: dorohoiu spodivany Perekhrestia. 2000. № 1. S.5.
39. NUO ta derzhavna vlada, abo chy varto borotysia z hirantoidstvom. Rezhym dostupu: <http://www.rof.org.ua/article.cfm?deid=88>
40. Sydorenko O. Choho nam varto chekaty? Perekhrestia. 2000. № 6. S. 28-29.
41. Baklanova O. Kompaniia yak hromadianyn? Perekhrestia. 2000.

Levchuk K.I.,

Doctor of History, Professor, Head of Department of the History of Ukraine and Philosophy, Vinnytsia National Agrarian University, ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-0459-622X>, ki_levchuk@ukr.net

Ukraine, Vinnytsia

DEVELOPMENT AND ACTIVITIES OF PUBLIC ORGANIZATIONS OF UKRAINE (90s of the XX century)

On the basis of statistical and archival materials, research of non-governmental organizations, quantitative and qualitative indicators of activity of public organizations of Ukraine during the 90s of the XX century are analyzed. It was established that despite the quantitative growth of public organizations, the civic activity of the population of Ukraine remained low, and most of the newly established public organizations used donor assistance from foreign organizations and foundations to fulfill their statutory tasks.

Key words: public organization, civil society, charitable foundations, sociological researches, 90s of the XX century.

State administration and law

УДК 351.83:331.5

Боков О.В.,

к.держ.упр., ст. науковий співробітник, доцент кафедри публічного управління та адміністрування,
докторант Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості України,
ORCID: 0000-0001-5664-9253, aleksbokov@ukr.net

Україна, м. Київ

**ТЕНДЕНЦІЇ ТІНЬОВОЇ ЗАЙНЯТОСТІ В УКРАЇНІ:
ПОШУК ШЛЯХІВ ЇЇ МІНІМІЗАЦІЇ**

Значний рівень мінімізації української економіки та зайнятості населення в порівнянні з більшістю країн Європейського Союзу, гальмують процеси соціально-економічного розвитку країни та її інтеграцію в європейське співтовариство. Масштаби тіньової зайнятості, суттєво впливають на функціонування системи національного ринку праці. В статті проведено оцінку тенденцій мінімізації української економіки, вплив тіньової (неформальної) зайнятості на ефективність функціонування національного ринку праці та сформульовано відповідні пропозиції, які спрямовані на мінімізацію її обсягів.

Ключові слова: зайнятість населення, неформальна зайнятість, ринок праці, державна політика, державне регулювання, мінімізація, економіка.

Мета статті полягає у проведенні оцінки тенденцій мінімізації української економіки, впливу тіньової (неформальної) зайнятості на ефективність функціонування національного ринку праці та розробці відповідних пропозицій спрямованих на мінімізацію її обсягів.

Постановка проблеми. Питання ефективного використання трудових ресурсів держави є одним із пріоритетних напрямів політики зайнятості України. Значний рівень мінімізації української економіки та зайнятості населення гальмують процеси соціально-економічного розвитку країни та її інтеграцію в європейське співтовариство. Масштаби тіньової економіки, які досягли значних розмірів в Україні, суттєво впливають на функціонування системи вітчизняного ринку праці. Саме тому перед органами державної влади та місцевого самоврядування постає вкрай важливе питання – реалізації ефективної соціальної моделі ринку праці.

Однією з основних проблем соціально-економічного розвитку України є проблема зайнятості населення. Зайнятість населення є фундаментальною складовою забезпечення рівня та якості життя населення, а відповідно і економічного потенціалу держави, соціальних аспектів його економічної безпеки. Ситуація, що має місце на сучасному ринку праці України, характеризується значним обсягом зайнятих у неформальному секторі економіки. Проблеми, що існують на українському ринку праці, зокрема у сфері зайнятості і безробіття, набувають особливого значення на сучасному етапі, що характеризуються не тільки впливом на зайнятість процесів глобалізації та інтеграції України у світову економічну систему, але й негативними наслідками світової економічної кризи, пов'язаної з глобальною епідемією пандемії, а також з військовою агресією Російської Федерації на Сході України. Все це призводить до посилення кризи у виробничій сфері і, таким чином, до скорочення сукупного попиту на робочу силу, зниження загального рівня та якості життя населення, поширення бідності. В таких

умовах спостерігається збільшення обсягів тіньового сектору економіки, розвитку нестандартних форм зайнятості, у тому числі неформальної і тіньової зайнятості.

Виклад основного матеріалу. Питання детінізації зайнятості населення, неформальної зайнятості є проблемою багатьох країн світу та знаходиться в полі зору міжнародних організацій в сфері праці та світової наукової спільноти. Все це обумовлює актуальність наукового дослідження.

Вивченню проблеми тіньової зайнятості приділяється дедалі більше уваги науковцями, що пов'язано зі значними сектором тіньової економіки в країні, а й відповідно відтоком кваліфікованих кадрів із формального сектору економіки до неформального, фінансовими втратами держави, сучасним станом українського ринку праці. Питання детінізації економічних відносин, в тому числі і тіньової зайнятості населення розглядаються в наукових працях і публікаціях Т.В. Бурлай, І.Ф. Гнибіденка, К.В. Дубіч, Е.М. Лібанової, А.М. Колота, Н.М. Крауса, О.М. Пищуліної, Ю.М. Маршавіна, В.І. Юрчишина, Ю.М. Харазишвілі, Ф. Шнайдера, інших вчених та дослідників. Основна увага вчених зосереджена на вивченні умов розвитку тіньового ринку праці в Україні, світового досвіду з подолання тіньової зайнятості та пошуку шляхів її легалізації.

В ст. 1 Закону України «Про зайнятість населення» від 05.07.2012 р. № 5067-VI ринок праці визначається як – система правових, соціально-трудових, економічних та організаційних відносин, що виникають між особами, які шукають роботу, працівниками, профспілками, роботодавцями та їх організаціями, органами державної влади у сфері задоволення потреби працівників у зайнятості, а роботодавців – у найманні працівників відповідно до законодавства; зайнятість – не заборонена законодавством діяльність осіб, пов'язана із задоволенням їх особистих та суспільних потреб з метою одержання доходу (заробітної плати) у грошовій або іншій формі, а

також діяльність членів однієї сім'ї, які здійснюють господарську діяльність або працюють у суб'єктів господарювання, заснованих на їх власності, у тому числі безоплатно [1].

Тіньова зайнятість це: нелегальне залучення роботодавцем працівника до економічної діяльності; вид зайнятості в неформальній економіці, що базується на прихованих від органів державної влади трудових відносинах між працівником і роботодавцем. Тіньова зайнятість – це нелегальний формат трудових відносин, який ініціюється, як правило, роботодавцем або працівником з метою несплати податків, ухиляння від виконання положень законодавства, зокрема шляхом виплати зарплати працівникам готівкою (в «конвертах»). Тіньова зайнятість, як правило, асимілюється з низькими рівнями зарплати і якістю робочих місць працівників [2].

Для прикладу: відповідно до результатів дослідження Eurobarometer (служба вивчення суспільної думки при Європейській комісії), частка зарплат «у конвертах» у 27 країнах ЄС коливається від 1 до 23%. Кожен двадцятий житель Євросоюзу одержує «сіру» зарплату. В середньому по Євросоюзу показник складає 5% отримання тіньової заробітної плати [3].

Неформальна зайнятість (informal employment) виокремлюється експертами Міжнародної організації праці як форма зайнятості, що не забезпечує працівникам на роботі правовий або соціальний захист, підвищуючи тим самим їхню економічну вразливість. Терміни тіньова (неформальна) зайнятість і зайнятість в неформальній економіці (employment in the informal economy) розглядаються як тотожні. Аналогами цього терміну на англійській мові також є: необлікована, неповідомлена або неофіційна зайнятість (unreported employment); прихована робота (working under the table); оплата «готівкою в руки» (paying cash-in-hand); підрібок або робота на стороні (поєднання роботи на умовах повної зайнятості з роботою на умовах часткової зайнятості або поєднання роботи з навчанням в навчальному закладі) (moonlighting) [4].

Сучасна глобалізована економіка зумовлює подальшу «неформалізацію» зайнятості навіть у розвинутих країнах через поширення тимчасової роботи, зайнятості неповний робочий час, дистанційної роботи, субконтрактів та інших форм гнучкої зайнятості. Стосовно країн з перехідними економіками експерти називають головними факторами поширення неформальної зайнятості намагання ухилитися від високого фіскального навантаження податками та соціальними внесками (у тому числі шляхом приховування частини зарплат) та недовіру до органів державного управління.

Неформальна зайнятість існує як у неформальному, так і у формальному секторах економіки. Незважаючи на різноманітність проявів, спільною «базовою» рисою неформальної зайнятості є вразливість, оскільки ці особи не мають доступу до сучасного ринку капіталів, формальної системи виробничого навчання, соціального страхування та юридичного захисту. Рівень неформальної зайнятості включено до системи індикаторів гідної праці за ключовим виміром «Можливості зайнятості», оскільки цей показник є важливим індикатором якості зайнятості як для розвинутих та перехідних країн, так і для країн, що розвиваються [5].

Неформальна зайнятість є одним із видів незареєстрованої зайнятості. Дослідження її обсягів, причин виникнення і розповсюдження та визначення шляхів можливої легалізації є важливим фактором протидії негативним тенденціям у сфері зайнятості в Україні, що поглиблюються завдяки кризовим явищам в економіці та на ринку праці. Надмірна експансія неформальної зайнятості, її тісне переплетіння з формальною обумовлює неврегульованість і неконтрольованість процесів у соціально-трудовій сфері [3].

В контексті дослідження доцільно, на нашу думку, навести деякі витяги з Рекомендації № 204 «Про перехід від неформальної до формальної економіки», яка була прийнята на Міжнародній конференції праці у 2015 році, а саме:

1. Широкі масштаби неформальної економіки в багатьох країнах світу та усіх її проявах є основною проблемою у плані реалізації прав працівників, включно з основоположними принципами і правами у сфері праці, а також щодо соціального захисту, гідних умов праці, інклюзивного розвитку і принципів верховенства права, і негативно позначаються на розвитку життєздатних підприємств, державних доходах, сфері діяльності уряду, зокрема, з точки зору економічної, соціальної та екологічної політики, міцності установ і справедливої конкуренції на національних і міжнародних ринках.

2. Більшість людей опиняються у неформальній економіці не за своєю волею, а через відсутність можливостей працевлаштування у формальній економіці та отримання засобів для існування в інший спосіб.

3. Відмова в правах у сфері праці, відсутність можливостей працевлаштування на досить якісних робочих місцях, неадекватний соціальний захист і відсутність соціального діалогу – найбільш гостро проявляються у неформальній економіці.

4. Неформальні відносини мають численні причини, в т.ч. пов'язані з проблемами управління і структурними питаннями, і завдяки державній політиці може бути прискорений процес переходу до формальної економіки в контексті соціального діалогу.

5. Неформальна робота може виконуватися в усіх секторах економіки як на державних, так і на приватних об'єктах.

6. Перехід від неформальної до формальної економіки є найважливішою передумовою забезпечення інклюзивного розвитку і реалізації цілей гідної праці для всіх [6].

В умовах трансформаційної економіки тіньова зайнятість є абсолютно очевидним фактом, а її наявність обумовлена слабкістю соціально-економічних інститутів, вона є проявом тіньової економіки. Тобто тіньова зайнятість є наслідком, «похідною» тіньової (неформальної) економіки, під якою розуміють вид економічної діяльності, спрямованої на нелегальне отримання доходів, ухиляння від державного, недержавного контролю та сплати податків.

Однією з основних загроз, яку представляє тіньова економіка для економічної системи, є спотворення механізмів дії законів та інструментів ринку, що призводить до неефективності механізмів стимулювання економіки, стримуючи економічний розвиток країни. Тому,

на нашу думку, зусилля органів державної влади та місцевого самоврядування мають концентруватися, насамперед, на запровадженні заходів, спрямованих на мінімізацію впливу системних чинників тінізації економіки, а й відповідно тіньової зайнятості, які залишаються досить актуальними. Окремо також слід виділити проблеми, які впливають і на діяльність суб'єктів господарювання (роботодавців).

Серед таких основних чинників є такі:

- низька ефективність функціонування органів судової системи;

- низька ефективність держави у забезпеченні інституційних основ розвитку конкурентоспроможної економіки (відповідно до Звіту про Глобальний індекс конкурентоспроможності (ГІК) у 2018 році, ефективність державних та суспільних установ залишається одним з найбільших конкурентних «провалів» економіки України (110 місце серед 140 країн).

- високий рівень корупції (за даними рейтингу «Індекс сприйняття корупції 2018» Україна посідає 120 місце із 180 країн).

- недостатній захист прав на рухому та нерухому власність, включаючи права на фінансові активи тощо [7].

Тіньова економіка і тіньовий ринок праці та зайнятості є категоріями взаємообумовленими. З одного боку, тіньова економіка є сприятливим середовищем для тіньової зайнятості. З другого боку, тіньова зайнятість є джерелом постачання трудових ресурсів для тіньового ринку праці та тіньової економіки.

На думку видатного дослідника «тіньової» економіки в Європі професора Лінцського університету (Австрія) Ф. Шнайдера на тіньовому ринку праці між економічними агентами культивуються нелегальні трудові відносини, а економічна діяльність здійснюється приховано від органів державної влади, поза їх контролем, без належного відображення в документах обліку, звітності та офіційній статистиці. Тіньова зайнятість охоплює всі форми оплачуваної роботи, які формально незареєстровані, не враховуються державною статистикою, податковими органами і не підлягають регулюванню. Така зайнятість найбільш поширена у видах господарської діяльності (виробництво, торгівля, надання послуг тощо), розподілі, обміні та споживанні товарно-матеріальних цінностей і грошей. Тіньова зайнятість зумовлена намаганням економічних агентів збільшити власні прибутки з порушення чинного законодавства, зокрема шляхом навмисного їх приховування (ухилення від сплати податків, внеску на соціальне страхування та ін.) від державних органів. Як наслідок, юридично встановлений порядок організації та реалізації економічних зв'язків нівелюється та руйнується, а держава внаслідок недоотримання податкових надходжень змушена зменшувати бюджетні соціальні видатки. Тіньова зайнятість здійснюється без дотримання встановлених державою на ринку праці соціальних стандартів і гарантій, зокрема мінімальної зарплати, тривалості робочого часу, стандартів безпеки тощо [8].

Неефективне державне регулювання економічних відносин і контроль, здійснюваний на ринку праці уповноваженими державними органами, зумовлюють існу-

вання тіньового ринку праці, який створює для окремих економічних агентів можливості для недотримання чинного законодавства, спонукають їх не виконувати або порушувати окремі норми трудового права.

В той же час, масштаби тінізації ринку праці та зайнятості населення детерміновані рівнем довіри громадян до держави, її органів влади, інститутів. Довіра може трансформувати сприйняття і ставлення населення до економічних відносин на «тіньовому ринку», нелегальної зайнятості від толерантного до негативного та відмови працювати в тіньовій сфері. Довіра до держави впливає на податкову мораль громадян, спонукаючи їх в знак «соціальної солідарності» платити податки, навіть в умовах, коли раціонально було б ухилитися від цього. Довіра сприяє співпраці між громадянами та інститутами держави, створює передумови для детінізації ринку праці. Високий рівень довіри населення до держави свідчить про її авторитет в суспільстві, низький рівень корумпованості чиновників, впевненість у їх спроможності ефективно та раціонально витратити кошти платників податків, розпоряджатися бюджетними видатками, зазначає К.В. Дубич [2].

О.М. Піщуліна, висловлює думку, що тіньова зайнятість в Україні є результатом системної соціально-економічної кризи, що виникла через повільні темпи та непослідовність перетворень в економіці та на ринку праці. Поширення цього явища відбулося на базі руйнації існуючих розподільних відносин і побудови нових, які порушили усталений баланс, інтересів суб'єктів трудових відносин, мотивацію до ефективного господарювання та продуктивної зайнятості, а також у зв'язку з масштабною корупцією, за якої самим владним, контролюючим органам стає вигідною наявність тіньової зайнятості, як такої, що сприяє зростанню доходів та полегшує управління трудовими ресурсами. Тому це явище в Україні виступає не стільки причиною, скільки наслідком деформації легальної економіки та зайнятості [9].

Фахівці Національного інституту стратегічних досліджень особливостями ринку праці України вважають:

- наявність пропозиції нелегальних робочих місць як в низько-, так і в середньо- і високооплачуваних сегментах економіки;

- поширення комбінованих форм оплати праці, зокрема легальних і нелегальних складових [10].

За оцінками Міжнародної організації праці, Світового банку, різних досліджень соціологічних служб, масштаб нелегального працевлаштування в Україні становить від 2,0 до 4,7 млн осіб. Високий рівень тіньової зайнятості є складною проблемою, яка потребує вирішення для забезпечення стабільного функціонування українського ринку праці.

Як показує огляд існуючих на сьогоднішній день публікацій, оцінки рівня неформальної зайнятості в Україні знаходяться в діапазоні від 6% до майже 40%. За офіційними даними Державної служби статистики України, в «тіні» знаходилося 16–19% офіційного валового внутрішнього продукту (ВВП), а за даними Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України – 42–47%. Державні інституції по різному оцінюють обсяги тінізації української економіки [7, 11].

Проте державна статистика України протягом 2016–

2019 рр. показує деяку позитивну тенденцію щодо зменшення обсягів тіньової економіки та тіньової зайнятості в країні (табл. 1). За даними Державної служби зайнятості рівень тіньової зайнятості в Україні у кінці 2019 року

впав до найнижчого за 10 років рівня – 21%, а тенденція щодо кількості працівників і роботодавців, які зацікавлені у легалізації трудових відносин поступово збільшується [12].

Таблиця 1

Рівень тіньової економіки в Україні у 2010–2018 рр.

Роки	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Відношення 2018 р. до 2015 р.
Рівень тіньової економіки, %	33,46	35,76	36,58	36,98	37,73	38,02	34,00	31,00	30,00	1,76 разів

Джерело: розроблено автором з використанням даних [11].

Так, за адміністративними даними Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, найбільш «тіньовою» зайнятістю за оцінкою характеризуються такі галузі української економіки: операції з нерухомістю – майже 62,0%; страхування – 53,0%; будівництво – 40,0%; роздрібна торгівля – 32,0%. Найбільшу частку «тіньової» зайнятості сьогодні сконцентровано у промисловості. Тут вона на 32,5% перевищує офіційну [7].

Тіньова зайнятість є серйозним викликом державі та потребує від неї адекватного реагування та реалізації ефективної державної політики детінізації ринку праці.

Висновок. Враховуючи викладене, управлінський вплив на тіньовий ринок праці має включати розробку і впровадження відповідних механізмів державного регулювання [3, 13], що дозволить, на нашу думку, здійснювати контроль за тіньовою зайнятістю і застосовувати адміністративні заходи у випадку порушення норм законодавства про працю в частині використання роботодавцями тіньової праці або тіньової зайнятості працівників. До найбільш актуальних заходів в цій сфері відносяться:

- прийняття нового Трудового кодексу України, в якому, зокрема, має передбачатися регулювання соціально-трудова відносин окремих категорій працівників та господарюючих суб'єктів та відповідальність за їх порушення;
- реформування податкового законодавства у векторі обґрунтованого зниження податкового навантаження на працівників і роботодавців з метою стимулювання легалізації оплати праці;
- збільшення санкцій адміністративного впливу за порушення законодавства про працю і використання тіньової праці;
- удосконалення порядку здійснення перевірок органами державного нагляду і контролю за дотриманням законодавства про працю;
- розробка і впровадження механізму співпраці на законодавчому рівні з правоохоронними органами для перевірки трудових правовідносин у неформальному секторі економіки;
- запобігання процесам нелегальної міграції із застосуванням адміністративних заходів.

Посилення мотивації до легальної продуктивної зайнятості, детінізація відносин на ринку праці мають здійснюватися через:

- підвищення розміру мінімальної заробітної плати;
- посилення відповідальності роботодавців за забезпечення захисту прав працівників на своєчасне та в

повному обсязі отримання заробітної праці працівників бюджетної сфери;

- усунення диспропорції і дотримання міжпосадових та міжгалузевих співвідношень в оплаті праці працівників бюджетної сфери;

- посилення соціальної відповідальності бізнесу шляхом підвищення витрат на робочу силу в структурі вартості продукції;

- посилення державного контролю за дотриманням законодавства у сфері зайнятості населення.

Таким чином, вирішення проблеми тіньової зайнятості можливе лише в контексті загального зниження рівня тінізації економіки, розробки і впровадження механізмів державного регулювання економіки в цілому і, зокрема ринку праці, що спрямовані на ліквідацію причин, які створюють умови тіньової зайнятості.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в опрацюванні нових методів оцінки тіньової зайнятості на регіональних ринках праці і за основними видами економічної діяльності. Оцінка тіньової складової регіональних ринків праці України може стати основою для розробки середньострокової стратегії соціально-економічного розвитку регіонів в умовах проведення політики децентралізації.

Література

1. Про зайнятість населення [Електронний ресурс]: Закон України від 05.07.2012 р. № 5067-VI. URL: // <http://zakon.rada.gov.ua>.
2. Дубич К.В. Фактори мінізації ринку праці України / К.В. Дубич // Державне управління: удосконалення та розвиток. 2017. № 10.
3. Боков О.В. Зайнятість у неформальному секторі економіки / О.В. Боков // Публічне адміністрування та економічна безпека в умовах європейської інтеграції: монографія / За заг. ред. Н.Ю. Подольчака, Я.Я. Пущака та Л.В. Ворони. Львів: Літа-Прес, 2017. С.236-246.
4. O'Higgins, N. (2017), "Rising to the youth employment challenge", New evidence on key policy issues, ILO Geneva, Switzerland.
5. Методологічні положення щодо визначення неформальної зайнятості населення [Електронний ресурс]. URL: http://www.lv.ukrstat.gov.ua/ukr/themes/18/metod_16.pdf.
6. Рекомендация № 204 "О переходе от неформальной к формальной экономике". – Міжнародна конференція праці, 2015 р. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/grouops/public/---ed_norm/---normes/documents/normativeinstrument/wcms_386779.pdf.
7. Офіційний сайт Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України [Електронний ресурс]. URL: <http://www.me.gov.ua>.

8. Schneider, F. and Buehn, A. (2007), "Shadow Economies and Corruption All Over the World: Revised Estimates for 120 Countries", *Economics: The Open-Access, Open-Assessment E-Journal*, Vol. 1 (July 24), available at: <http://www.economics-ejournal.org/economics/journalarticles/2007-9> (Accessed 05 Oct 2017).

9. Інституційне середовище неформальних трудових відносин в Україні: масштаби, динаміка, наслідки: аналітична доповідь / [Пищуліна О.М., Юрочко Т.П.] / за заг. ред. О.М. Пищуліної. Центр Разумкова. Київ: Заповіт, 2019. 219 с.

10. Чернобай А. Нелегальна зайнятість населення та шляхи її подолання в Україні / А. Чернобай // Вісник Національної академії прокуратури України. 2012. № 2. С.83-88.

11. Офіційний сайт Державної служби зайнятості України [Електронний ресурс]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

12. Офіційний сайт Державної служби зайнятості [Електронний ресурс]. URL: <http://www.dcz.gov.ua/statdatacatalog>.

13. Бокров О.В., Бокрова С.А. Напрями детінізації зайнятості населення України / О.В. Бокров, С.А. Бокрова // «Наслідки нелегальної зайнятості для економіки України та шляхи її подолання»: матеріали наук.-практ. конф. Київ: ІПТК ДСЗУ, 2016. С. 20-25.

References

1. Pro zainiatist naselennia [Elektronnyi resurs]: Zakon Ukrainy vid 05.07.2012 r. № 5067-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.

2. Dubych K.V. Faktory tinizatsii rynku pratsi Ukrainy / K.V. Dubych // Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok. 2017. № 10.

3. Bokov O.V. Zainiatist u neformalnomu sektori ekonomiky / O.V. Bokov // Publichne administruvannia ta ekonomichna bezpeka v umovakh yevropeiskoi inteiratsii: monohrafiia / Za zah. red. N.Yu. Podolchaka, Ya.Ya. Pushaka ta P.V. Vorony. Lviv: Liha-Pres, 2017. S. 236-246.

4. O'Higgins, N. (2017), "Rising to the youth employment challenge", *New evidence on key policy issues*, ILO Geneva, Switzerland.

5. Metodolohichni polozhennia shchodo vyznachennia neformalnoi zainiatosti naselennia [Elektronnyi resurs]. URL: http://www.lv.ukrstat.gov.ua/ukr/themes/18/metod_16.pdf.

6. Rekomendatsiya № 204 "O perekhodi ot neformalnoi k formalnoi ekonomiky". – Mizhnarodna konferentsiia pratsi, 2015 r. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/grouppublic/ed_norm/normes/documents/normativeinstrument/wcms_386779.pdf.

7. Ofitsiyni sait Ministerstva rozvytku ekonomiky, torhivli ta silskoho hospodarstva Ukrainy [Elektronnyi resurs]. URL: <http://www.me.gov.ua>.

8. Schneider, F. and Buehn, A. (2007), "Shadow Economies and Corruption All Over the World: Revised Estimates for 120 Countries", *Economics: The Open-Access, Open-Assessment E-Journal*, Vol. 1 (July 24), available at: <http://www.economics-ejournal.org/economics/journalarticles/2007-9> (Accessed 05 Oct 2017).

9. Instytutsiine seredovyshe neformalnykh trudovykh vidnosyn v Ukraini: masshtaby, dynamika, naslidky: analitychna dopovid / [Pyshchulina O.M., Yurochko T.P.] / za zah. red. O.M. Pyshchulinoi. Tsentrazumkova. Kyiv: Zapovit, 2019. 219 s.

10. Chernobai A. Nelegalna zainiatist naselennia ta shliakhy yii podolannia v Ukraini / A. Chernobai // Visnyk Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy. 2012. № 2. S. 83-88.

11. Ofitsiyni sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Elektronnyi resurs]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

12. Ofitsiyni sait Derzhavnoi sluzhby zainiatosti [Elektronnyi resurs]. URL: <http://www.dcz.gov.ua/statdatacatalog>.

13. Bokov O.V., Bokova S.L. Napriamy detinizatsii zainiatosti naselennia Ukrainy / O.V. Bokov, S.L. Bokova // «Naslidky nelegalnoi zainiatosti dlia ekonomiky Ukrainy ta shliakhy yii podolannia»: materialy nauk.-prakt. konf. Kyiv: IPTK DSZU, 2016. S. 20-25.

Bokov A.V.,

Candidate of Sciences in Public Administration, Senior Researcher, Associate Professor of the Department of Public Administration and Administration, Doctorate in the Institute of Personnel Training of the State Employment Service of Ukraine, ORCID: 0000-0001-5664-9253, aleksbokov@ukr.net

Ukraine, Kyiv

SHADOW EMPLOYMENT TRENDS IN UKRAINE: SEARCH FOR WAYS OF ITS MINIMIZATION

A significant level of shadowing of the Ukrainian economy and employment in comparison with most countries of the European Union, inhibit the processes of socio-economic development of the country and its integration into the European community.

The scale of shadow employment significantly affects the functioning of the national labor market. The article assesses the trends of shadowing of the Ukrainian economy, the impact of shadow (informal) employment on the efficiency of the national labor market and formulates appropriate proposals aimed at minimizing its volume.

Key words: employment, informal employment (undeclared work), labor market, state policy, shadowing, economy.



UDC 323.21-027.21/.22

Kadenko D.O.,*graduate student of the Department of Parliamentarism and Political Management National Academy of Public Administration under the President of Ukraine,**Ukraine, Kyiv***THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FUNDAMENTALS OF INTERACTION BETWEEN THE STATE AND CIVIL SOCIETY**

The article is about the development of civil society in Ukraine in the context of its interaction with the state. The article examines the theoretical, conceptual and practical aspects of the interaction between state and civil society. The problem of civil society is an important issue in modern political and social processes, and its development determines the quality and stability of social relations inside the state. Author at this article tries to explore the problems and obstacles of the development of civil society. As very important point appears provision and development of the newest form of interaction between the state and civil society, which is called functional interaction. Such kind of interaction between the public and civil sphere is backed by principles of self-organization, self-regulation, proportionality and mutual integration.

Key words: *civil society, legal state, social sphere, public administration, social conditions.*

Formulation of the problem. Despite the large number of works devoted to this issue, the interaction of such social institutions as the state and civil society is still insufficiently studied. The main problem is the lack of a workable theoretical model that would resolve the contradictions between the bureaucratic institution of law operating within the power vertical and the network-based civil society. This problem is relevant not only for modern Ukraine, which is making the transition from authoritarianism to democracy, but also for Western countries with seemingly well-established traditions of civil society.

Analysis of the scientific literature on the problems of civil society development shows that this issue does not lose its relevance and is actively studied by scientists in the post-Soviet space. The study of the essence, structure, functions of civil society and the interaction of its individual elements is covered in the works of V. Barkov, Z. Golenkov, I. Kresina, M. Kudryashov, M. Mikhalechenko, V. Smolkov, G. Shchedrova.

The study of the dialectic of the relationship between civil society and the state can be traced in the concepts of such researchers as G. Avtsinov, M. Guritskaya, F. Rudykh, V. Selivanova, A. Silenko, and O. Chuvardinsky.

Researchers Yu. Barkov, K. Hajiyev, S. Peregudov, Yu. Reznik, V. Tsvykh and others also made a significant contribution to the development of the concept of civil society.

Paying tribute to the scientific work on this issue, it should be noted that the basic elements and structure of civil society and the characteristics of the interaction of civil society and the state remain insufficiently studied.

The purpose of the article is to study the basic elements and structure of civil society and determine the features of the interaction of civil society and the state.

Presenting the main material. Many researchers view civil society as a third force between the state and the economy, on the one hand, and the private sector, on the other. Civil society has a complex social structure characterized by well-developed horizontal and vertical links. The initial and main element of civil society is the individual, and the derivative – the formed social institutions. Everyone participates in legal relations in civil society as an independent entity, family member, member, or member of a public association, part of a social group. However, civil society to a greater extent involves the activities of the individual within a particular association, depending on its interests and needs.

Civil society has a complex social structure, which is characterized by the presence of developed horizontal and vertical links. The initial and main element of civil society is the individual, and the derivative – the social institutions formed by him. Each individual participates in legal relations within civil society as an independent entity, family member, member, or member of a public association, part of a social group. However, civil society involves the activities of the individual to a greater extent within a particular association, depending on its interests and needs.

An important and disrespectful element of civilians is the expanded system of public organizations so that people try to solve common problems, meet and protect the necessary needs and are interested in business, economy, culture, and various spheres of public life. These are organizations independent of the state, capable of influencing state institutions and protecting people from unjustified interference of the latter in public life. Associations that are part of civil society reflect a wide range of economic, family, legal, cultural and other interests of citizens and organizations [2].

As if D. North existed, the civilian population could not do without the presence of members of local social qualities and special, civic cultures. A man also believes that once there are high moral ideals, fresher, adhered to the aristocratic sense of self-worth, independence, opportunities to exercise their rights and freedoms of other citizens in the event of a failed expedient law. Civic culture encompasses all the diversity of different people who have different versions and have the fundamental ability of the civilian population [4].

A democratic state is called upon to satisfy the numerous interests and needs of its citizens as much as possible. On the day of achieving this goal, there is a need to inform the state about the specific interests of citizens, which can be met only by the forces and means of the state itself. And this works effectively only through civil society institutions. At the same time, the satisfaction of specific interests and needs of individuals is often possible without state intervention, by the forces of the individuals themselves, united on the basis of the realization of these interests. This is the most important function of associations within civil society [4].

The concepts of «civil society» and «democratic state» characterize different but internally interconnected aspects of society as a single organism. Civic life is to some extent permitted by politics, and political life is not isolated from

civic life. Civil society is the foundation of a democratic political system. In turn, the state ensures the existence of civil society. Civil society is a sphere of manifestation and realization of individual, group, regional interests. The state is a sphere of expression and protection of the general interests of the population. The needs of civil society inevitably pass through the will of the state in order to acquire universal significance in the form of laws. The will of the state is determined by the needs and interests of civil society. The more developed the civil society, the more space is given to the development of democratic processes in the state. At the same time, the more democratically established the political system, the more opportunities for the development of civil society.

Developed civil society creates conditions for freedom and self-realization of the individual, meeting the various interests and needs of people, determines the democratic and legal nature of the state. In civil society, power cannot be usurped by a single person or a narrow group. Separation of powers (legislative, executive, and judicial), the separation of economic, social, and political functions between different social actors, spheres of activity become the most important life principle in a democratic political system. In every democratic country, there are many civil society organizations. They are organized in all spheres of public life in connection with the specific problems of the region and even a particular city, in connection with professional, cultural, spiritual interests. Important institutions of civil society – associations of individuals are the media and political parties.

The economic structure of society (an economic component of civil society) is determined by the presence of various forms of ownership – private, state, municipal, and so on. Accordingly, each member of society has recognized the right to free use of their abilities and property, business, and other economic activities not prohibited by law [5].

Market relations – the basis of the modern economy is impossible without pluralism of forms of ownership and a wide class of private owners. It is market relations that form the economic basis of civil society, stimulating the development of initiative and entrepreneurship of citizens [3].

Market relations are the most economic system adapted to the functioning of civil society. Only an economically wealthy individual is able to fully realize and exercise their rights and freedoms, to act within civil society organizations to protect their rights and freedoms, to influence public policy, consciously participating in political life, political parties, elections, and referendums.

In the economic sphere, there is a wide network of civil society organizations created by individuals and non-state enterprises (industrial, commercial, financial, etc.), which in modern democracies constitute an absolute majority. It should be emphasized that civil society is made up of associations that are both commercial and non-commercial. Such organizations may be the economic entities themselves (joint-stock companies, limited liability companies, other companies), as well as their associations, which are in accordance with applicable law are non-profit organizations, and therefore aim not to make a profit, but the protection of the interests of economic entities.

The social sphere of civil society includes associations of citizens created for the realization of their socio-economic rights: trade unions, charitable organizations, mutual aid societies, societies for the disabled, labor collectives, etc.

The family is one of the most important institutions of the social system of civil society and the sphere of relations where a person spends a significant part of his life. The family, its goals, the degree of its material well-being, the spiritual relations within the family largely determine a person's life, his social activity, and as a result, affect the success and achievements of the whole civil society [1]. Not to mention that the family is the basis of the demographic policy of society and the state, and therefore the guarantee of the very existence of the state. The family can be considered as the primary social structure in which the education of future members of society takes place, the foundations of human social behavior are laid.

In the political sphere of civil society there are such institutions as socio-political organizations and movements; various forms of public activity of citizens (rallies, gatherings, demonstrations, strikes); public self-government bodies at the place of residence; non-state media.

Among public associations in this area, political parties should be specially noted. All political parties can be attributed to civil society due to the voluntary nature of their formation and the fact that the activities of political parties are directly related to the organization and functioning of public (political) power [7]. However, this is not entirely true. The fact is that the parties set one of their main goals – the acquisition and exercise of political power. In this case, a political party that has received and exercises power in the state automatically becomes part of it, because it forms from its member's bodies of state power, conducts its policy through them, for the duration of its stay in power, which becomes state policy. Indeed, in a multi-party system, only political parties (and sometimes dozens of them) that are not in powerfully meet the criteria of civil society actors. However, in democracies, there is a situation where the legislature and the executive are exercised by different parties. In any case, only parties that are not in power can be included in the subjects of civil society.

Civil society is inextricably linked to the rule of law. In the scientific literature, there are many definitions of the rule of law, emphasizing certain shades of this concept. In a broad sense, in the Anglo-Saxon doctrine, the rule of law is identified with the principle of the rule of law. As for understanding the peculiarities of the continental concept of the rule of law – a kind of German analog of the rule of law, in contrast to the latter, designed from the outset to limit state power, the rule of law for some time was reduced to «self-limitation of state power by law». the model of the rule of law began to be associated with the ideas of the rule of law, which is considered autonomous in relation to the state and therefore capable of limiting it.

With regard to the problem of the relationship between the state and civil society, the state must be a kind of mediator between the existing social strata in society, to perform official functions in relation to civil society.

The paradox of the current situation is that the state remains the main regulator of socio-economic relations, and people do not feel its support. The social infrastructure of the market has not been created. The situation is as follows: not the state for society, but society for the state; not politics for economics, but economics for politics; not production for consumption, but consumption for production; not a law for a citizen, but a citizen for a law; not power for order, but an order for omnipotence. V. Selivanov notes the lack of

attributes of modern democracy: proper constant control of the people over the political authorities, the bureaucracy of the state; real pluralism of civil society; political involvement of all citizens in what is happening [6].

Civil society directly affects the rights and freedoms of man and citizen, the problems of the relationship between the individual and the state, local government and other non-governmental institutions and structures operating in the political system of society. Moreover, all the above social relations of the subjects of law are the subject of study of the science of constitutional law. The most difficult problem in this creative process is to determine the points of intersection and harmonization of the interests of state power and civil society institutions, the delimitation of their functions, balance of power, and the creation of mechanisms of checks and balances. It is pertinent to note that one state today is not able to solve this difficult task. In order to harmonize the relations between the state and non-state structures in order to form a civil society, it is necessary to concentrate the efforts of absolutely all subjects of law and their interest in this progress, in particular non-state institutions. The emergence of such interest in Ukrainian society in modern conditions, according to the author, is possible when: 1) meeting the needs and interests of the individual at a decent and sufficient level; 2) strict enforcement of law and order in all spheres of public relations; 3) raising public awareness, legal culture and personal responsibility to society. Civil society is not guaranteed from destruction, from the collapse of horizontal ties of free citizens, their restructuring into vertical ties, dependence on the state. The danger of totalitarianism is that in times of crisis, civil society by its very nature is defenseless, insufficiently organized to repel the claim to selfless power of any party or social group that seized power. At the same time, the idea of civil society has already been organically woven into the general culture of mankind as an idea of its normal, civilized existence and consciousness, as a way of existence and realization of universal values. Civil society, human rights, and freedoms, legal, social, democratic state – the main guidelines in this self-regulation.

Conclusions and suggestions. Ensuring an adequate level of interaction between the state and civil society has become a necessary component of political modernization and democratization, which is a direct path to achieving social stability in the future. The mutually beneficial partnership between the state and elements of civil society is possible only in a parity dialogue, so the problem of inventing the latest means of communication and appropriate interaction is extremely important. Ways to overcome the socio-political crisis in Ukrainian society are closely linked to the formation of a new type of civic consciousness and the departure from outdated types of communication and management principles. The most crucial moment should be the process of forming a whole set of common values adequate to today's realities, which have been so lacking in recent years and which should be the basis of all modernization processes in the country.

Literature

1. Кравченко П.В. Сім'я як інститут громадянського суспільства: монографія / П.В. Кравченко // Громадянське суспільство в сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку. – К.: Парламентське вид-во, 2009. – С. 225-243.
2. Крюков О. Громадянське суспільство, як суспільно-політичне явище / О. Крюков, П. Бельська [Електронний ресурс]

// Суспільна політика. – 2012. – № 2. – Режим доступу: <http://www.kh.ua/kharkov.ua/e-book/putp/2011-3/doc/2/03.pdf>.

3. Нікітін В.В. Особливості формування громадянського суспільства в Україні / В.В. Нікітін // Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. пр.: у 2-х ч. – Х.: Вид-во ХарРІ НАДУ "Магістр", 2003. – № 2 (16). – Ч. 1. – С. 67-74.

4. Норт Д. Насилие и социальные порядки. Концептуальные рамки для интерпретации письменной истории человечества / Д. Норт, Д. Уоллис, Б. Вайнгаст / [пер. с англ. Д. Узланера, М. Маркова, Д. Раскова, А. Расковой]. – М.: Изд-во Ин-та Гайдара, 2011. – 480 с.

5. Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії: монографія / [А.І. Кудряченко, В.М. Бебук, В.І. Бортніков, Ф.М. Рудич та ін.] / за заг. ред. д.і.н., проф. А.І. Кудряченка. – К.: НІСД, 2007. – 396 с.

6. Селіванов В.М. Право і влада суверенної України: методологічні аспекти: монографія / Селіванов В.М. – К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2002. – 724 с., с. 276

7. Факторы развития гражданского общества и механизмы его взаимодействия с государством / [Л.В. Мерсиянова, А.Т. Мони, А.Ю. Сунгуров и др.]; под ред. Л.М. Якобсона. – М.: Вершина, 2013. – 296 с.

References

1. Kravchenko T.V., Sim'ya yak instytut hromadyans'koho suspil'stva: monografiya [The family as an institution of civil society: a monograph] / T.V. Kravchenko, (2009) Hromadyans'ke suspil'stvo v suchasniy Ukraini: spetsyfyka stanovlennya, tendentsiyi rozvytku [Civil society in modern Ukraine: the specifics of formation, development trends], Kyiv, Parliamentary edition, 225-243p. [Ukraine]
2. Kryukov O. (2012), Hromadyans'ke suspil'stvo, yak suspil'no-politychne yavyschye, [Civil society as a socio-political phenomenon], O. Kryukov, T. Byel's'ka [Elektronnyy resurs] // Suspil'na polityka, № 2. – URL: <http://www.kh.ua/kharkov.ua/e-book/putp/2011-3/doc/2/03.pdf> [in Ukraine]
3. Nikitin V.V. (2003) Osoblyvosti formuvannya hromadyans'koho suspil'stva v Ukraini, [Features of the formation of civil society in Ukraine] V.V. Nikitin, Aktual'ni problemy derzhavnoho upravlinnya: zb. nauk. pr. u 2-kh ch [Actual problems of public administration: coll. science. ave. in 2 parts], Kharkiv, Vyd-vo KharkI NA DU "Mahistr", № 2 (16), Ch. 1, 67-74p. [Ukraine]
4. Nort D. (2011), Nasylye y sotsyal'nye poryadky. Kontseptual'nye ramky dlya ynterpretatsyy pys'mennoy ystoryi chelovechestva, [Violence and social order. Conceptual framework for the interpretation of the written history of mankind], D. Nort, D. Vollys, B. Vaynhast, (translation from English D. Uzlanera, M. Markova, D. Raskova, A. Raskovoy), Moscow, Publishing House of Gaidar Institute, 480 p. [Russia]
5. Politychna systema i hromadyans'ke suspil'stvo: yevropeys'ki i ukraiyins'ki realiyi: monografiya, [Political system and civil society: European and Ukrainian realities: monograph] / A.I. Kudryachenko, V.M. Bebyk, V.I. Bortnikov, F.M. Rudych ta in. / za zah. red. d.i.n., prof. A.I. Kudryachenka, Kyiv, NISD, 2007, 396 p. [Ukraine]
6. Selivanov V.M. (2002) Pravo i vlada suverennoyi Ukrainy: metodolohichni aspekty: monografiya [Law and power of sovereign Ukraine: methodological aspects: monograph] / Selivanov V.M. – Kyiv, Vydavnychyy Dim "In Yure", 724 p. [Ukraine]
7. Faktory rozvytyu hrazhdanskoho obschestva y mekhanizmy yho vzaymodeystviya s hosudarstvom [Factors of development of civil society and mechanisms of its interaction with the state] / L.V. Mersyanova, L.H. Monyn, A.YU. Sunhurov y dr.; pod red. L.Y. Yakobsona, Moscow, Vershyna, 2013, 296 p. [Russia]

Каденко Д.О.,

аспірант кафедри парламентаризму та політичного менеджменту
Національної академії державного управління при Президентові України

Україна, м. Київ

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВИ
І ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА**

Стаття присвячена проблематиці розвитку громадянського суспільства в контексті його взаємодії з інститутом держави. У статті розглядаються теоретичні, концептуальні та практичні аспекти взаємодії інституту держави і громадянського суспільства. Проблема громадянського суспільства є важливим аспектом в рамках сучасних політичних і соціальних процесів, а його розвиток визначає якість і стабільність суспільних відносин всередині держави. Автор у статті зробив спробу дослідити проблеми та перешкоди на шляху розвитку громадянського суспільства. Вагомим моментом постає забезпечення та розвиток новітньої форми інтеракції між державою та громадянським суспільством, яка отримала назву функціональна взаємодія. Такий вид взаємодії між державною та громадянською сферами спирається на засади самоорганізації, саморегуляції, пропорційності, взаємної інтеграції.

Ключові слова: громадянське суспільство, правова держава, соціальна сфера, державне управління, соціальні умови.



УДК 352: [316.4+330.3] (477)

Кожина А.В.,

к.держ.упр., доцент, докторант кафедри регіонального управління, місцевого самоврядування та управління містом
Національної академії державного управління при Президентові України, <https://orcid.org/0000-0001-5697-8145>,
akozhyna@gmail.com

Україна, м. Київ

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ІНКЛЮЗИВНИМ МІСЦЕВИМ РОЗВИТКОМ В УКРАЇНІ

В статті розглянуто нормативно-правове забезпечення публічного управління інклюзивним місцевим розвитком в Україні як важливої передумови для формування інклюзивного суспільства. Метою дослідження є аналіз нормативно-правового забезпечення публічного управління інклюзивним місцевим розвитком в Україні та пошук шляхів конкретизації цього напрямку державної правової політики. За допомогою низки методів дослідження (системного підходу, аналізу, синтезу, компаративного та формально-логічного) виявлено, що законодавство України не містить закріплених дефініцій «інклюзивний розвиток», «публічне управління інклюзивним розвитком», «публічне управління інклюзивним місцевим розвитком». Однак, в Україні в цілому створене нормативно-правове підґрунтя забезпечення інклюзивного розвитку, зокрема на місцевому рівні, та можливості публічного управління ним.

Ключові слова: публічне управління, інклюзивний місцевий розвиток, інклюзивний розвиток, інклюзивне зростання, інклюзивність.

Постановка проблеми. Трансформаційні процеси в українському суспільстві демонструють системні зрушення, як у системі публічного управління (підходах держави та нової політичної еліти до вирішення соціально-економічних проблем), так і в суспільній свідомості (переосмислення демократичних цінностей в аспекті засобів досягнення індивідуальних і групових цілей). Демократія перестала бути самоціллю та перетворилася в ідеологію існування соціуму, що означає підвищення рівня можливостей та відкриття доступу до них всім без виключення верствам та категоріям населення. Демократизація суспільних процесів більше не відбувається централізовано, вона стала способом волевиявлення громадян та засобом реалізації ними своїх конституційних прав.

Все це обумовлює появу нових форматів та формацій суспільно-політичного устрою. Таким форматом зокрема є інклюзивний розвиток. Це не способи організації політичної влади, не моделі взаємодії політичних та громадських інститутів, це скоріше взаємопов'язані комплексні всеосяжні процеси соціально-економічного розвитку суспільства, рівність можливостей котрого гарантується та дотримується державою таким чином, який передбачає мінімально необхідну участь держави у вирішенні більшості відповідних покладених на неї Конституцією завдань при максимальному охопленні інтересів громадян, дотриманні високих соціальних стандартів, досягнення максимально можливого рівня добробуту нації.

Ці традиційні для будь-якої держави цілі можуть досягатися різними способами, але інклюзивний розвиток передбачає, що цей процес охоплює всі без виключення верстви населення в незалежності від їх спроможності реалізувати власні інтереси. Таку спроможність гарантуватиме держава, створивши рівні умови доступу до суспільно-політичних та соціально-економічних благ, які найбільш доступними мають бути на рівні територіальної громади, де вони наближені до місця проживання людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема публічного управління інклюзивним місцевим

розвитком лише набуває відповідної актуальності та інтересу в наукових колах, а тому наукові дослідження мають фрагментарний характер. Разом з тим певні тренди в цьому аспекті вже формуються в роботах таких вчених як М. Мельник, С. Щеглюк, Н. Павлішина, О. Снігова, В. Ксендзук, К. Войціцька, Т. Зінчук, М. Плотнікова, В. Галанець, Ю. Дзюрах, С. Єрмак, А. Жуковська, В. Толуб'як та ін., які досліджують питання публічного управління розвитком територій (регіону, міста, села, громади) на засадах інклюзивності.

Деякі вчені, зокрема М. Ажажа, О. Заярнюк, К. Кузнецов, розкривають проблему публічного управління інклюзивним розвитком та нормативно-правове його регулювання через сферу освіти.

Натомість на сьогодні не існує комплексного дослідження з означеної проблематики, але критична необхідність в ньому вже визначена як доктринальними, так і потребами практичної реалізації публічного управління.

Метою статті є аналіз нормативно-правового забезпечення публічного управління інклюзивним місцевим розвитком в Україні та пошук шляхів конкретизації цього напрямку державної правової політики.

Виклад основних результатів дослідження. Концепція інклюзивного розвитку належить до сучасних світових трендів, однак для української практики публічного управління є надзвичайно новим феноменом. Натомість більш широкого розповсюдження та застосування дана парадигма організації суспільно-політичних процесів не набула в силу багатьох причин, головною з яких вбачається брак нормативно-правового забезпечення та термінологічна невизначеність.

Інклюзивний розвиток, як і свого часу сталий розвиток, це концепції, які отримали визнання в країнах західної демократії, а тому запроваджуються в Україні традиційно як запозичення закордонного досвіду. Через це і спосіб такого запровадження характеризується як централізований з елементами обов'язковості, продиктованими прагненням держави підвищити рівень добробуту

населення через запровадження такої концепції, як інклюзивний розвиток. Іншими словами запровадження інклюзивного розвитку, зокрема й інклюзивного місцевого розвитку, відбувається шляхом «згори-донизу», тобто за ініціативи держави або політичної еліти, які можуть вбачати в цьому можливість досягти необхідного рівня конкурентної спроможності в соціальній, економічній та міжнародно-політичній сферах.

Якщо аналізувати еволюцію категорії «інклюзивний розвиток» за дослідженнями зарубіжних авторів, то можна дійти висновку, що це такий формат суспільно-політичної взаємодії держави та громадянського суспільства, який ознаменував собою фактичну неспроможність держави самостійно, лише за допомогою адміністративного ресурсу та імперативного інструментарію державно-владних рішень ефективно розв'язати проблеми бідності, соціальної нерівності, неефективності ресурсного розподілу. Держава фактично залучає, а точніше

делегує, хоча і частково, відповідальність за вирішення цих проблем на саме суспільство.

З цього приводу Р. Донагю, Б. МакДермон, Р. Баркер вказують, що саме на територіальному рівні в найбільшій мірі і розкривається сутність інклюзивного розвитку, який є цілісним концептом публічної політики [1, с.12-20].

Для розуміння сутності інклюзивного місцевого розвитку розглянемо детальніше сучасне українське законодавство щодо нормативно-правового закріплення відповідної категорії.

Фрагментарне втілення дана категорія вже знайшла в сфері публічного управління освітніми процесами в Україні. Поняття «інклюзивності» в законодавчому полі вперше з'явилося в Законах України «Про освіту», «Про позашкільну освіту», «Про загальну середню освіту», які визначають поняття «інклюзивне навчання», «інклюзивне освітнє середовище» тощо.

Таблиця 1

Нормативно-правове закріплення термінів, які характеризують феномен «інклюзивний розвиток» (авторська розробка)

Нормативно-правовий акт	Термін та визначення
Закони України «Про освіту»; «Про позашкільну освіту»; «Про загальну середню освіту»	<i>Інклюзивне навчання</i> – система освітніх послуг, гарантованих державою, що базується на принципах недискримінації, врахування багатоманітності людини, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників; <i>Інклюзивне освітнє середовище</i> – сукупність умов, способів і засобів їх реалізації для спільного навчання, виховання та розвитку здобувачів освіти з урахуванням їхніх потреб та можливостей [2]. Такі ж самі визначення містяться також в Законах України «Про позашкільну освіту»; «Про загальну середню освіту».
Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти» від 10.07.2019 № 635	<i>Інклюзивна група</i> – група у закладі вищої освіти, де поряд із іншими здобувачами освіти навчаються одна або більше осіб з особливими освітніми потребами [3].
Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах професійної (професійно-технічної) освіти» від 10.07.2019 р. № 636	<i>Інклюзивна група</i> – група у закладі професійної (професійно-технічної) освіти, в якій поряд з іншими здобувачами освіти навчаються одна або більше осіб з особливими освітніми потребами [4].
Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Концепції розвитку інклюзивного навчання» від 01.10.2010 р. № 912	<i>Інклюзивне навчання</i> – забезпечення конституційних прав і державних гарантій дітям з особливими освітніми потребами, здійснення комплексної реабілітації таких дітей, набуття ними побутових та соціальних навичок, розвиток здібностей, втілення міжнародної практики щодо збільшення кількості загальноосвітніх навчальних закладів з інклюзивним навчанням, готових до надання освітніх послуг дітям з особливими освітніми потребами [5].

Аналіз, представлений в табл. 1, демонструє, що інклюзивність в нормативно-правовій сфері передбачена лише стосовно процесу навчання дітей та осіб з особливими освітніми потребами. На думку М. Ажажи інклюзивність є результатом цілеспрямованого державно-управлінського впливу, який зокрема втілюється в «забезпеченні права людей з інвалідністю на рівний доступ до якісної вищої освіти, незалежно від стану здоров'я та місця їхнього проживання; розширення доступності вищої освіти; формування соціально доступного інклюзивного освітнього середовища для студентів з інвалідністю, підвищення їхньої мобільності; вдосконалення та оптимізація освітнього процесу» [6].

Якщо ж наведене вище визначення екстраполювати через систему прав та свобод людини і громадянина, то слід обов'язково звернути увагу на Національну стратегію у сфері прав людини, затверджену Указом Президента України від 25.08.2015 р. № 501/2015. Відповідно до цієї стратегії передбачається «забезпечення пріоритет-

ності прав і свобод людини як визначального чинника під час визначення державної політики, прийняття рішень органами державної влади та органами місцевого самоврядування» [7]. Це дає нам необхідне розуміння того, що інклюзивний розвиток є таким станом здійснення суспільно-політичних та соціально-економічних процесів у майбутньому, який максимально відповідає потребам реалізації прав та інтересів людини і громадянина. Важливим є не стільки зміст публічної політики, скільки її соціальна зорієнтованість, що на практиці втілюється в розширення можливостей громадян не лише як кінцевої мети розвитку соціально-економічних процесів, але як передумови ефективності такого розвитку загалом.

В свою чергу В. Галанець та Ю. Дзюрах зазначають, що стратегічні засади розвитку України з поміж іншого обов'язково повинні передбачати: подолання дисбалансів в економічній, соціальній сферах; побудову соціального згуртованого суспільства з належним управлінням та інклюзивними інституціями; повну зайнятість населе-

ння; високий рівень освіти та охорони здоров'я; децентралізацію та впровадження регіональної політики, яка передбачає гармонійне поєднання загальнонаціональних і регіональних інтересів [8, с.23-24].

Наведені ідеї та поняття інклюзивності згадуються в Середньостроковому плані пріоритетних дій Уряду до 2020 р., де зазначено, що «динамічне, стає та інклюзивне зростання на базі структурної модернізації економіки, покращення умов ведення бізнесу та ефективності публічного сектору має велике значення для майбутнього України» [9].

Визначення категорії «інклюзивне зростання» наводиться в Проєкті Стратегії сталого розвитку України до 2030 року, яка є результатом аналітичної роботи українських експертів за підтримки Програми розвитку ООН в Україні та Глобального екологічного фонду в рамках проєкту «Інтеграція положень Конвенцій Ріо в національну політику України». Так, інклюзивне зростання – це економічне зростання, яке створює для всіх верств населення максимальні можливості для працевлаштування та участі в усіх сферах життєдіяльності країни, а також забезпечує справедливий розподіл результатів праці [10]. Слід однак зазначити, що дана Стратегія так і не отримала відповідної легітимізації на законодавчому рівні, а відтак і не отримала закріплення стандартів та показники інклюзивного розвитку, досягнення яких могло б свідчити про ефективність державної політики.

Разом з тим, в Україні за останні декілька років прийнято Національну доповідь «Цілі сталого розвитку: Україна» від 15.09.2017 р., Розпорядження Кабінету Міністрів України «Питання збору даних для моніторингу реалізації Цілей сталого розвитку» від 21.08.2019 р. № 686-р, Указ Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» від 30.09.2019 р. № 722/2019, що свідчить про цілеспрямовану державну політику з питань досягнення Цілей сталого розвитку в Україні. Як відомо, глобальні Цілі сталого розвитку спрямовані на подолання бідності, боротьбу з нерівністю та несправедливістю і призвані вирішувати проблеми зміни клімату, а лідери країн світу взяли на себе зобов'язання досягнення сталого розвитку у трьох його вимірах: економічному, соціальному та екологічному в збалансований та інтегрований спосіб [11, с.61; 12, с.3].

Зокрема, ціль 8 із 17 запропонованих цілей сталого розвитку визначає: «сприяти неухильному, інклюзивному (всеохоплюючому) та сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх», що означає перехід до більш інклюзивних та стійких шляхів зростання, так щоб економічне зростання не відбувалося за рахунок бідних та вразливих груп всередині суспільства або за рахунок коштів від неощадливого використання природних ресурсів та деградації навколишнього середовища [11, с.61; 12, с.3].

На нашу думку, інклюзивний розвиток є логічним еволюційним етапом пошуку моделей кращого розвитку суспільства, реакція соціуму на глобальні виклики та коригуюча концепція сталого розвитку, яка заснована на інклюзивному зростанні, соціальній справедливості, захисті прав людини та навколишнього середовища.

Проведений нідерландськими науковцями Дж. Гупта та К. Вегелін контент-аналіз документу ООН «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» показує наступне. В цьому документі

термін «сталий розвиток» згадується 85 разів; термін «інклюзивний (всеохоплюючий) розвиток» не зустрічається зовсім, однак є 41 посилання на термін «inclusive» («всеохоплюючий», «включаючий»), зокрема 6-ть посилань на поняття «інклюзивне суспільство» та «інклюзивне і стійке економічне зростання» відповідно та одне посилання на «інклюзивне зростання». Документ має значний фокус на «зростанні», яке повторюється 16 разів (періодично з прикметниками «інклюзивний» чи «сталий»). Із 17 цілей 13 зосереджуються на соціальній включеності, а також містять певні екологічні чи реляційні аспекти; 11 із 17 цілей присвячені питанням, що стосуються найбільш маргіналізованих верств населення [13, с.441].

Наведені дані свідчать по-перше, про тісний зв'язок між сталим та інклюзивним розвитком; по-друге – показують важливість інклюзивності для забезпечення сталого розвитку та досягнення Цілей сталого розвитку 2030, які спрямовані на подолання найбільш проблем людства. Загалом створення національних стратегічних рамок для України на період до 2030 року відбувалось на основі принципу «нікого не залишити осторонь», який декларується ООН та є базовим для інклюзивного розвитку.

Беручи до уваги викладене та враховуючи, що інклюзивний місцевий розвиток представляє собою процес структурних змін, який супроводжується активністю економічного та соціального характеру на місцевому рівні й забезпечує підвищення добробуту на основі максимальної зайнятості та передбачає рівний доступ до можливостей та послуг місцевого населення при використанні ресурсів місцевого значення [11, с.63], можна дійти висновку, що нормативно-правове забезпечення публічного управління інклюзивним місцевим розвитком можливе та навіть існує в сучасному вітчизняному законодавстві. Така теза доводиться тим, що інклюзивний розвиток доцільно увести не через конкретну дефініцію, а через набір характеристик, які визначають зміст інклюзивного місцевого розвитку. До таких характерних рис слід віднести наступні:

– розширення соціально-економічних можливостей територіальної громади та окремих громадян, а також інститутів громадянського суспільства у вирішенні соціально-економічних проблем місцевого значення, розширення прав людини та громадянина, особливо в сфері публічного управління;

– запровадження нових моделей організації процесів місцевого (територіального) розвитку, створення нових форм взаємодії учасників соціально-економічних процесів локального рівня, що дозволяють акумулювати, координувати та кооперувати зусилля різних територіальних громад;

– стимулювання розвитку форм адміністративного та територіального устрою з боку держави, забезпечення реалізації програм місцевого розвитку навіть у тому випадку, якщо вони охоплюють понад одну територіальну громаду або фінансування яких не можливе за рахунок бюджетних спроможностей однієї територіальної громади;

– реалізація програм максимального включення найбільш вразливих та маргіналізованих верств населення до процесів соціально-економічного розвитку: державне регулювання зайнятості, подолання бідності, стимулювання підприємницьких ініціатив.

Остання риса є елементом звичних для держави наборів інструментів соціальної політики, але в умовах

українських реалій її реалізація не має очікуваної ефективності. Саме в таких умовах – коли традиційні засоби вирішення соціально-економічних проблем видаються неефективними – застосовується інструментарій публічного управління інклюзивним місцевим розвитком.

Наведене вище дає змогу встановити, що інклюзивний розвиток це логічний еволюційний етап трансформації концепції публічного управління, її реакція в конкретному соціумі на глобальні виклики, показник гнучкості та мобільності системи публічного управління.

Оскільки дана концепція з'явилася нещодавно та не встигла утвердитись в сучасній українській практиці нормотворення та розвитку публічного управління, то поки що не існує окремого законодавчого закріплення відповідної термінології та окремого специфічного нормативного документу щодо інклюзивного розвитку, а також інклюзивного місцевого розвитку. Однак, не можна стверджувати про повну відсутність нормативного регулювання окремих елементів інклюзивного місцевого розвитку, тому доцільно зробити важливий висновок, що сучасне українське законодавство містить положення, які за своєю правовою природою та здатністю цілком відповідають принципам, вимогам та способам реалізації й правовому забезпеченню публічного управління інклюзивним місцевим розвитком.

Насамперед, нормативно-правове забезпечення публічного управління інклюзивним місцевим розвитком відбувається засобами законодавства про місцеве самоврядування, окремі положення якого та принципи реалізації окремих напрямків місцевого самоврядування тотожні або співпадають із принципами інклюзивного розвитку. Основні з них: Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р. № 280/97 – ВР, Закон України «Про співробітництво територіальних громад» від 17.06.2014 р. № 1508-VII, Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 05.02.2015 р. № 157-VIII, Закон України «Про ратифікацію Додаткового Протоколу до Європейської хартії місцевого самоврядування про право участі у справах органу місцевого самоврядування» від 02.09.2014 р. № 1664-VII.

Також, враховуючи, що інклюзивний розвиток представляє собою багатодисциплінарний підхід, є багатовимірним і всеосяжним явищем, включає багато різних сфер, а також розглядає різні виміри, можемо стверджувати, що його регулювання здійснюється через нормативно-правові документи, які стосуються вищезазначених об'єктів.

Відповідно, нормативно-правове забезпечення публічного управління інклюзивним місцевим розвитком можемо згрупувати за основними сферами діяльності: соціальна, економічна, екологічна, політична, а також інтегральна, що охоплює більш широке коло питань. В свою чергу до цих груп можна віднести наступні напрями:

- сталий розвиток у всіх проявах;
- забезпечення прав і свобод різних груп населення, гендерна рівність (в контексті забезпечення можливостей для комфортного життя, без дискримінації та стигматизації);
- розвиток громадянського суспільства та підвищення громадської участі;
- публічне управління, місцевий та регіональний розвиток, децентралізація, місцеве самоврядування (створення умов для підвищення якості життя місцевого населення);
- соціально-економічний розвиток (підвищення зай-

нятості, подолання бідності та нерівності, соціальне благополуччя, якісні доступні соціальні послуги, освіта, охорона здоров'я тощо);

- цифрова інклюзія (ІКТ, подолання цифрової нерівності, доступність послуг, участь в прийнятті рішень);
- збереження екології та навколишнього середовища, розвиток зеленої економіки.

Наведене групування за сферами і напрямками діяльності представляє собою модель нормативно-правового забезпечення публічного управління інклюзивним місцевим розвитком, яку графічно відображено на рис. 1.

Таким чином, нормативно-правове забезпечення публічного управління інклюзивним місцевим розвитком вбачається нами у наявності багатовимірної сукупності неоднорідних за своєю правовою природою нормативно-правових актів, якими забезпечується та стимулюється реалізація людського й соціального капіталу на рівні окремої громади або території, з метою досягнення цілей територіального розвитку у визначених рамках, а також встановлення широких можливостей, хоча із чітко детермінованими обмеженнями, щодо способів реалізації розширеної сукупності соціально-економічних та публічно-політичних прав громади.

Іншими словами інклюзивний місцевий розвиток забезпечується одночасно долученням громади до процесів прийняття політичних рішень та до процесів активізації та реалізації економічного, соціального та іншого потенціалів громади, головним чином через стимулювання зайнятості, самозайнятості, економічної активності громадян, неурядових організацій, економічних агентів.

Висновки. Підсумовуючи, доцільно зробити наступні висновки, що законодавство України не містить закріплених дефініцій «інклюзивний розвиток», «публічне управління інклюзивним розвитком», «публічне управління інклюзивним місцевим розвитком». Хоча на прикладі нормативно-правових актів, в яких закріплено поняття інклюзивного навчання та інклюзивної освіти можна передбачати, що основний зміст інклюзивності полягає в необхідності об'єднати зусилля учасників процесів, на яких спрямовується управлінський вплив чи інші розпорядчі дії суб'єкту владних повноважень. Також інклюзивність передбачає долучення до певного процесу на рівних умовах та в рівних обставинах різних за своїм статусом суб'єктів.

Можемо констатувати, що в Україні не розроблене нормативно-правове забезпечення публічного управління інклюзивним місцевим розвитком та не сформовані відповідні профільні інституції щодо його реалізації. Однак наявна багатовимірна сукупність неоднорідних за своєю правовою природою нормативно-правових актів, що стосується різних сфер життєдіяльності суспільства, котрі створюють умови для розвитку людини та сприяють інклюзивності. Окрім того, нормативно-правове забезпечення публічного управління інклюзивним місцевим розвитком відбувається передусім засобами законодавства про місцеве самоврядування. Його окремі положення та принципи реалізації окремих напрямків місцевого самоврядування тотожні або співпадають із принципами інклюзивного розвитку.

Таким чином, в Україні в цілому створене нормативно-правове підґрунтя забезпечення інклюзивного розвитку, зокрема на місцевому рівні, та можливості публічного управління ним. Але говорити про системність

його нормативно-правового забезпечення, на наш погляд, передчасно, так само як і стверджувати про формування повноцінної парадигми публічного управління інклюзивним місцевим розвитком, як на доктринальному рівні, так і на рівні державної політики.

Говорячи про якість нормативно-правового забезпечення означених процесів слід зробити висновок про відсутність системності, комплексності та загальнодержавних векторів розробки відповідних нормативно-правових актів. Це пояснюється відсутністю загальнодержавної концепції, програмного документу, яким би повсюдно

запроваджувалася концепція інклюзивного розвитку. Його розробка повинна стати першочерговим завданням Уряду. Крім того, відсутність загальнодержавного стратегічного бачення напрямків інклюзивного місцевого розвитку позбавляє системності та ефективності й публічне управління ним.

Перспективами подальших розвідок у цьому напрямку може бути дослідження нормативного забезпечення інклюзивного місцевого розвитку зарубіжних країн та виявлення доцільності застосування кращих норм в українському законодавстві.



Рис. 1. Модель нормативно-правового забезпечення публічного управління інклюзивним місцевим розвитком (авторська розробка).

Література

1. Donahue R., McDearman B., Barker R. *Committing to Inclusive Growth: lessons for metro areas from the Inclusive Economic Development Lab. Metropolitan Policy Program at Brookings*, 2017, 56 p.
2. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення 15.07.2020).
3. Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 10.07.2019 р. № 635. URL: <https://zakon.rada.gov>

[ua/laws/show/635-2019-%D0%BF/ed20190710#n12](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/635-2019-%D0%BF/ed20190710#n12) (дата звернення 15.07.2020).

4. Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах професійної (професійно-технічної) освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 10.07.2019 р. № 636. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/636-2019-%D0%BF/ed20190710#n12> (дата звернення 15.07.2020).

5. Про затвердження Концепції розвитку інклюзивного навчання чинний: Наказ Міністерства освіти і науки України від 01.10.2010 р. № 912. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro>

zatverdzhennya-kontseptsii-rozvitku-inklyuzivnogo-navchannya (дата звернення 15.07.2020).

6. Ажажа М.А. Державна політика України щодо інклюзивної освіти в умовах професійної підготовки молоді. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2019. № 2. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1393> (дата звернення 15.07.2020).

7. Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини: Указ Президента України від 25.08.2015 р. № 501/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/501/2015> (дата звернення 15.07.2020).

8. Таланець В.В., Дзюрах Ю.М. Зарубіжний досвід публічного управління у контексті сталого розвитку України. Публічне управління та адміністрування: конкурентні виклики сучасності: матеріали всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції. Львів: ІІЗОВ «Ліга-Прес», 2018. С.23-25.

9. Про затвердження середньострокового плану пріоритетних дій Уряду до 2020 року та плану пріоритетних дій Уряду на 2017 рік: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 3.04.2017 р. № 275-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/249935442> (дата звернення 15.07.2020).

10. Стратегія сталого розвитку України до 2030 року: Проєкт-2017. URL: https://www.undp.org/content/dam/ukraine/docs/SDGreports/UNDP_Strategy_v06-optimized.pdf (дата звернення 15.07.2020).

11. Кожина А.В. Інклюзивний місцевий розвиток: поняття та сутнісні характеристики / Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України / за заг. ред. А.П. Савкова. Київ: НАДУ, 2018. Вип. 2. С. 55-68.

12. Salomyn C.J. UNDP's strategy for inclusive and sustainable growth. UNDP, New York, Art Direction & Design, 2017. 32 p.

13. Gupta, J., Vegelin, C. Sustainable development goals and inclusive development. International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics. June 2016, Volume 16, Issue 3, p. 433-448.

References

1. Donahue, R., McDearman, B. and Barker, R. (2017), *Committing to Inclusive Growth: lessons for metro areas from the Inclusive Economic Development Lab. Metropolitan Policy Program at Brookings.*

2. The Verkhovna Rada of Ukraine (2017), *The Law of Ukraine "On education"*, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (Accessed 15 July 2020).

3. Cabinet of Ministers of Ukraine (2019), "The Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of the Procedure for Organizing Inclusive Education in Higher Education Institutions",

available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/635-2019-%D0%BF/ed20190710#n12> (Accessed 15 July 2020).

4. Cabinet of Ministers of Ukraine (2019), "The Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the Order of the organization of Inclusive Education in Establishments of Professional (Vocational and Technical) Education", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/636-2019-%D0%BF/ed20190710#n12> (Accessed 15 July 2020).

5. Ministry of Education and Science of Ukraine (2010) "The Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine "On Approval of the Concept for the Development of Inclusive Education", available at: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-kontseptsii-rozvitku-inklyuzivnogo-navchannya> (Accessed 15 July 2020).

6. Azhazha, M.A. (2019), "State policy of Ukraine on inclusive education in terms of vocational training of youth". *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, available at: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1393> (Accessed 15 July 2020).

7. President of Ukraine (2015), "The Decree of the President of Ukraine "On Approval of the National Human Rights Strategy of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/501/2015> (Accessed 15 July 2020).

8. Halanets', V.V., Dziurakh, Yu.M. (2018), *Zarubizhnyj dosvid publichnoho upravlinnia u konteksti staloho rozvytku Ukrainy* [Foreign experience of public administration in the context of sustainable development of Ukraine]. *Materialy vseukrains'koi nauk.-prakt. internet-konf., L'viv: TzOV «Liha-Press»*. P.23-25.

9. Cabinet of Ministers of Ukraine (2017), "Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of the Medium-Term Plan of Priority Actions of the Government Until 2020 and The Plan of Priority Actions of the Government for 2017", available at: <https://www.kmu.gov.ua/npas/249935442> (Accessed 15 July 2020).

10. Project (2017), "Sustainable Development Strategy of Ukraine until 2030", available at: https://www.undp.org/content/dam/ukraine/docs/SDGreports/UNDP_Strategy_v06-optimized.pdf (Accessed 15 July 2020).

11. Kozhyna, A.V. (2018), "Inclusive local development: concepts and essential characteristics", *Zbirnyk naukovykh prats' Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezidentovi Ukrainy*, Vol. 2, pp.55-68.

12. Salomyn, C.J. (2017), "UNDP's strategy for inclusive and sustainable growth", UNDP, Art Direction & Design, New York, USA.

13. Gupta, J., Vegelin, C. Sustainable development goals and inclusive development. International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics. June 2016, Volume 16, Issue 3, p. 433-448.

Kozhyna A.V.,

PhD in Public Administration, Associate Professor, Doctoral Candidate of the Department of Regional Administration, Local Self-Government and City Management of the National Academy for Public Administration under the President of Ukraine, <https://orcid.org/0000-0001-5697-8145>, akozhyna@gmail.com,

Ukraine, Kyiv

REGULATORY AND LEGAL SUPPORT OF THE PUBLIC ADMINISTRATION FOR INCLUSIVE LOCAL DEVELOPMENT IN UKRAINE

The article considers the regulatory and legal support of the public administration for inclusive local development in Ukraine as an important precondition for the formation of an inclusive society. The purpose of the research is to analyze the regulatory and legal framework of the public administration for inclusive local development in Ukraine and to find ways to specify this area of state legal policy. Using a number of research methods (systematic approach, analysis, synthesis, comparative and formal-logical) revealed that the legislation of Ukraine does not contain fixed definitions of «inclusive development», «public administration for inclusive development», «public administration for inclusive local development».

However, in Ukraine as a whole has created a regulatory and legal basis for inclusive development, in particular at the local level, and the possibility for public administration.

Key words: public administration, inclusive local development, inclusive development, inclusive growth, inclusiveness.

УДК 351.86:304 (477)

Костенко Д.М.,

*аспірантка кафедри глобалістики, євроінтеграції та управління національною безпекою
Національної академії державного управління при Президентові України, doctor8di@gmail.com**Україна, м. Київ*

СИСТЕМА ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНОЮ БЕЗПЕКОЮ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Метою статті є систематизація проблем функціонування та визначення перспектив розвитку системи публічного управління національною безпекою України.

В рамках інституціонального підходу систематизовано актуальні проблеми функціонування системи публічного управління національною безпекою України: недосконалість нормативно-правової бази інформаційного та демократичного розвитку України, забезпечення національної безпеки; незавершеність формування інституційного середовища публічного управління національною безпекою.

Визначено, що в Україні одним із пріоритетів політики модернізації системи публічного управління національною безпекою є формування мережевої архітектури у цій специфічній сфері.

Ключові слова: соціальна діагностика в публічному управлінні, інституційне середовище публічного управління національною безпекою, система публічного управління національною безпекою.

Постановка проблеми. Сьогодні Українська держава здійснює реформування публічного управління у всіх сферах суспільного життя за європейськими та світовими стандартами. Зокрема, досягнення цілей Стратегії національної безпеки України потребує комплексного реформування системи забезпечення національної безпеки та створення ефективного сектору безпеки і оборони України [1].

Ця обставина і визначає зв'язок загальної проблеми з найбільш важливими науковими та практичними завданнями дослідження проблем публічного управління національною безпекою України на сучасному етапі державного будівництва.

На підставі аналізу актуальних досліджень і наукових публікацій можна зробити висновок про те, що проблеми соціальної діагностики патологій системи публічного управління у різних сферах життя українського суспільства, й зокрема у сфері національної безпеки, досліджувались у працях українських науковців, зокрема: Ю.М. Канигіна та В.І. Кушерця, котрі обґрунтували засади соціальної діагностики патологій системи публічного управління [2]; В.І. Абрамова та Г.П. Ситника, котрі визначили теоретичні засади соціальної діагностики у сфері забезпечення національної безпеки [3]; В.І. Абрамова, С.О. Борисевича, В.Ф. Смолянюка, М.М. Шевченка, котрі сформулювали проблеми оцінки стану кадрової безпеки в системі публічного управління [4]; Н.Г. Клименко [5, с.39-42], К.С. Павлюк [6], О.С. Зозулі [7], Г.М. Савранської [8], А.М. Валюх, Є.А. Курілова [9], Д.М. Горелова [10], котрі визначили актуальні проблеми публічного управління національною безпекою України.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, формулювання цілей статті. У багатьох наукових працях досліджуються державно-управлінські проблеми забезпечення національної безпеки України, проте сьогодні бракує системних досліджень щодо практичних аспектів реалізації основних напрямів розвитку системи публічного управління національною безпекою.

Саме тому **метою цієї статті** є систематизація проблем функціонування та визначення перспектив розвитку

системи публічного управління національною безпекою України.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів. В умовах транзитивного українського суспільства зростає роль соціальних та інституціональних механізмів в підготовці та проведенні реформ у різних сферах суспільного життя, й зокрема у сфері національної безпеки. За таких умов, що склалися інституціональний підхід в дослідженнях державно-управлінських проблем забезпечення національної безпеки України набуває все більшого поширення [4, с.161-167; 11].

В рамках інституціонального підходу український дослідник В.І. Абрамов пропонує під поняттям «інститут безпеки» визначити «стійкі типи і форми діяльності, а також відповідні їм структурні елементи, по забезпеченню безпеки особи, суспільства і держави, що обумовлені історичним розвитком і безліччю об'єктивних і суб'єктивних чинників і умов які сформувалися під їх впливом, інтегровані в різні сфери життєдіяльності і життєорганізації, багатообразних по своїх проявах і динамічних по розвитку своїх функцій» [12, с.236]. Й далі дослідник зазначає, що «інституційне середовище сфери безпеки є основою формування її структури, а компоненти інституційного середовища відображають найважливіші напрями процесів інституціоналізації в цій області» [12, с.237].

Використовуючи наукові здобутки В.І. Абрамова щодо визначення основних компонентів інституційного середовища безпеки [12, с.237-242] уточнимо структуру та здійснимо аналіз сучасного стану інституційного середовища публічного управління національною безпекою України на сучасному етапі державного будівництва. Зазначимо, складовими інституційного середовища публічного управління національною безпекою є:

1) нормативно-правовий компонент, головною функцією якого є правове регулювання відносин і взаємодій в системі публічного управління національною безпекою, визначення пріоритетів, цілей і напрямів політики національної безпеки, а також структуризація інституційного простору сфери національної безпеки;

2) організаційний компонент, що визначається нормативно-правовими вимогами забезпечення національної безпеки та представлено органами публічної влади і управління, які безпосередньо та опосередковано опікуються питаннями забезпечення національної безпеки. Функціями організаційного компоненту інституційного середовища публічного управління національною безпекою є: законодавче регулювання відносин між суб'єктами забезпечення національної безпеки; управлінська діяльність органів публічної влади щодо забезпечення національної безпеки; діяльність органів судової влади щодо виконання норм національної безпеки. Реалізація вказаних функцій створює основу процесів організації інституційної структури системи публічного управління національною безпекою, а також формування необхідних елементів, зв'язків та принципів взаємодії між ними;

3) самоорганізаційний компонент, що отримав свій розвиток в контексті еволюції інститутів громадянського суспільства в Україні. Зауважимо, що до самоорганізаційних елементів системи публічного управління національною безпекою України відносяться: громадські, благодійні та релігійні організації, профспілки та їх об'єднання, творчі спілки, асоціації, організації роботодавців, недержавні ЗМІ, невідприємницькі товариства та установи, які легалізовані відповідно до законодавства України [4, с. 12]. На нашу думку, до цього переліку варто додати неурядові аналітичні центри.

4) соціально-культурний компонент, що структурно включає в себе: культуру безпеки, функціональне призначення якої полягає у створенні та розвитку базових цінностей та цілей у сфері національної безпеки; інформаційну культуру, функціональне призначення якої полягає у створенні та розвитку інструментальних цінностей інформаційної діяльності у сфері публічного управління національною безпекою; організаційну культуру в державному управлінні, функціональне призначення якої полягає у створенні та розвитку цінностей управлінської організації;

5) когнітивний компонент, що представлено системою наукових знань у сфері філософії, політології та соціології безпеки, безпекознавства та державного управління.

Пропонуємо також виокремити соціально-технологічний компонент інституційного середовища публічного управління національною безпекою, що представлено системою заходів інформатизації всіх сфер суспільного життя та забезпечення функціонування єдиного інформаційно-технологічного простору публічного управління національною безпекою.

Систематизуємо актуальні проблеми та перспективи розвитку системи публічного управління національною безпекою України на сучасному етапі державного будівництва.

Зауважимо, що соціальне діагностування управлінських систем зводиться до визначення власне ентропії вказаних систем, «їх деформації, відхиленя від еталонного стану (за критерієм недовикористання інформаційного ресурсу) [2, с. 52-52]. При цьому, Конституція соціальної правової держави може розглядатися як єдина модель державного управління, від якої похідними є закони і нормативні акти. Така модель може бути визнана як еталона модель державного управління, що структурно включає в себе цільовий та адміністративний блоки, блок самоуправління. Ця модель може бути використана

в якості методологічного інструмента для аналізу патологій системи державного управління конкретної держави [13, с. 142].

Аналіз Конституції України [14], чинного законодавства з питань забезпечення національної безпеки [1; 15] та розвитку інформаційного і громадянського суспільства в Україні [16-21] дозволяє констатувати, що міжнародно-правовий та національно-правовий рівні інституційного середовища публічного управління національною безпекою можна охарактеризувати як достатніми, проте об'єктно-правовий рівень, який представлено спеціалізованими інституційно-правовими нормами по окремих видах національної безпеки, характеризується як недостатній.

Аналіз структури системи публічного управління національною безпекою України дозволяє констатувати, що наразі загальнодержавний організаційний рівень представлено такими організаційними елементами, як: Комітет Верховної Ради України з питань національної безпеки і оборони, Рада національної безпеки і оборони України, Конституційний і Верховний суди України, Офіс Генерального прокурора, міністерства і відомства, що відповідають за забезпечення конкретних видів і напрямів безпеки. Проте, в роботі вказаних органів, що опікуються питаннями національної безпеки є недоліки, а саме:

низький рівень функціональної впорядкованості, що приводить до розмивання компетентності в питаннях забезпечення національної безпеки у різних сферах суспільного життя [12, с. 239];

безсистемність проведення реформ [5, с. 7];

низький рівень ефективності стратегічного прогнозування та планування у сфері національної безпеки [22, с. 22];

низький рівень прозорості і відкритості намірів державної влади у сфері забезпечення національної безпеки [23].

Актуальними проблемами функціонування організаційних елементів системи публічного управління національною безпекою регіонального (галузевого) рівня є:

проблеми забезпечення воєнної безпеки і стратегічного керівництва силами оборони [5, с. 34-35];

проблеми забезпечення суспільно-політичної стабільності [5, с. 36-38, 43-45, 63-65];

проблеми забезпечення інформаційної безпеки та кібербезпеки [5, с. 65-66];

проблеми державного реагування на загрози національній безпеці в умовах гібридної війни [5, с. 17-22, 45-48];

проблеми забезпечення економічної, соціальної, демографічної та гуманітарної безпеки [4; 12].

Актуальними проблемами функціонування організаційних елементів системи публічного управління національною безпекою муніципального рівня є:

недосконалість нормативно-правового, організаційного, інформаційно-аналітичного, науково-методичного забезпечення синхронних заходів із розвитку е-урядування і е-демократії [24, с. 16];

низький рівень забезпечення першочергових потреб особи, а саме: вітальних, культурних і духовних потреб в межах постійного місця проживання, біологічного і соціального здоров'я, освітніх і виховних послуг, побутового обслуговування тощо [25-30].

Актуальними проблемами функціонування самоорганізаційної складової інституціонального середовища

публічного управління національною безпекою України є: низький рівень демократичного розвитку Української держави та інститутів громадянського суспільства [24, с.16];

низький рівень інституалізації інтересів громадянського суспільства та врахування їх в процесі формування політики національної безпеки України в умовах трансформацій безпекового середовища [6;31];

неефективне державне регулювання діяльності недержавних інституцій в контексті забезпечення національної безпеки [5, с.39-42];

недостатність механізму взаємодії між органами публічної влади, що опікуються питаннями національної безпеки та недержавними аналітичними центрами [9;10];

проблема невизначеності політико-правового статусу рішень дорадчо-консультативних рад, громадських рад при центральних органах виконавчої влади до складу яких входять громадські організації та неурядові аналітичні центри [10];

низький рівень інформатизації державного управління та сфери забезпечення національної безпеки [2;24].

Вітчизняні науковці справедливо розглядають культуру як системоутворюючий чинник міжнародної та національної безпеки [12, 219-220; 32-35], при цьому акцентують увагу на таких її складових як стратегічна культура, культура національної безпеки, організаційна культура державного управління.

Актуальними проблемами функціонування соціокультурної складової інституціонального середовища публічного управління національною безпекою України на сучасному етапі державного будівництва є:

проблема формування нової культури національної безпеки, про що наголошено в Стратегії національної безпеки України [1]. Є сенс зауважити, що наразі наріжним каменем політики національної безпеки України має постати формування та утвердження нового суспільного ідеалу, складовими якого мають виступати: базові цінності національної безпеки – добробут, безпека та справедливість; права людини та громадянина; державний суверенітет та територіальна цілісність; національна могутність; правова та демократична держава; сталий розвиток України;

проблема формування нової інформаційної культури в контексті інформатизації всіх сфер суспільного життя та трансформацій безпекового середовища в умовах інформаційної глобалізації [35, с.137-138]. Сучасна інформаційна культура як «регулятор функціонування й розвитку інформаційної сфери, сукупність принципів і механізмів збирання, збереження, обробки, передачі і представлення інформації і пов'язані із цим інноваційні зміни у сфері організації і управління у різних галузях людської діяльності» [36, с.295] увібрала в себе всі свої попередні форми і об'єднала їх в єдиний засіб інформаційної діяльності. При цьому варто враховувати такі парадокси, що пов'язані із тотальною інформатизацією та комп'ютеризацією: гіпертрофія прикладного аспекту інформації, тобто порушення презумпції новизни інформації з причини моментального її старіння та заміни новими інформаційними потоками, що повністю нівелює культурну установку на неповторність справжньої культурної цінності; культ фактологічності і реальності, що становлять собою основу прикладної інформаційної моделі, яка трансформується в панування ефемерності і стирання межі між реальним та віртуальним [32, с.36].

проблема формування нової організаційної культури в державному управлінні в контексті завдань реалізації концепцій публічного управління – неоінституційної концепції, концепції «активізуючої держави», концепції політичних мереж, концепції «управління за результатами (цілями)», концепції нового публічного управління, концепції урядування [4, с.13-15]. Насамкінець це дозволить сформувати нову організаційну культуру в державному управлінні за такими принципами: ставлення до громадян як до рівних партнерів; оперття на інститути громадянського суспільства; розвиток стратегічного мислення персоналу публічного управління; творчість та інноваційність в публічному управлінні; державно-приватне партнерство; інформатизація процесів публічного управління [36, с.494].

Аналіз результатів наукових досліджень проблем публічного управління національною безпекою України [4-10; 12; 22-24] дозволяє систематизувати такі актуальні проблеми функціонування когнітивної складової інституціонального середовища публічного управління національною безпекою:

проблеми розробки та вдосконалення загальної теорії і методології публічного управління;

проблеми розвитку спеціальних наукових теорій публічного управління національною безпекою;

проблема формування когнітивного простору для забезпечення широких наукових дискусій з актуальних проблем забезпечення національної безпеки;

проблема формування експертно-аналітичного середовища для надання релевантних знань про практичні проблеми забезпечення національної безпеки;

проблема створення урядових та неурядових науково-консультативних структур, що опікуються питаннями забезпечення національної безпеки;

проблема створення науково-дослідних установ в структурі вищих навчальних закладів України, що розробляють проблематику національної безпеки.

Аналіз результатів наукових досліджень проблем публічного управління національною безпекою України [24] дозволяє систематизувати такі актуальні проблеми функціонування соціально-технологічної складової інституціонального середовища публічного управління національною безпекою:

проблема побудови дієвої інформаційної інфраструктури [24, с.16];

проблема забезпечення кібербезпеки системи публічного управління загалом та національною безпекою зокрема [4];

проблема оцінки переваг для суспільного розвитку та нових викликів і загроз національній безпеці, що пов'язані із впровадженням сучасних інформаційних технологій та входженням України у глобальне мережеве суспільство [12, с.216];

проблема визначення критеріїв «відкритості» суспільства [35, с.134];

проблема інформаційного забезпечення державного реагування на загрози національній безпеці, що породжені мережевими структурами [4, с.175; 37-40].

Отже, результати соціальної діагностики системи публічного управління національною безпекою України дозволяють констатувати, що основним пріоритетом політики національної безпеки на сучасному етапі державного будівництва є трансформація системи національної безпеки у відповідності з умовами інформаційної

цивілізації. При цьому головним завданням модернізації системи публічного управління є:

завершення інформатизації всіх сфер життя українського суспільства;

прискорення розвитку е-урядування та е-демократії; побудова мережевої архітектури публічного управління національною безпекою.

Висновки. Враховуючи вищенаведені викладки підсумуємо:

1. З'ясовано, що сутність інформатизації суспільства полягає у інтелектуально-гуманістичній трансформації всіх сфер суспільного життя на основі більш повній генерації та використання інформації як головного ресурсу суспільного розвитку.

2. Встановлено, що актуальними проблемами функціонування системи публічного управління національною безпекою України на сучасному етапі державного будівництва є: недосконалість нормативно-правової бази, що регламентує процеси інформаційного та демократичного розвитку України, забезпечення національної безпеки; незавершеність формування єдиного інформаційно-технологічного простору публічного управління в Україні; незавершеність формування інституційного середовища публічного управління національною безпекою.

3. Встановлено, що в Україні основним пріоритетом політики національної безпеки на сучасному етапі державного будівництва є трансформація системи національної безпеки у відповідності з умовами інформаційної цивілізації. При цьому головним завданням модернізації системи публічного управління національною безпекою є формування мережевої архітектури у цій специфічній сфері.

4. Обґрунтовано, що недостатня визначеність та систематизація проблем функціонування системи публічного управління національною безпекою України в умовах трансформації безпекового простору у відповідності з умовами інформаційної цивілізації, підходів до їх розв'язання обмежує можливості щодо технологізації побудови мережевої архітектури публічного управління у цій специфічній сфері, що насамкінець призводить до зниження об'єктивності та ефективності цієї процедури.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в обґрунтуванні пропозицій щодо побудови мережевої архітектури публічного управління національною безпекою України.

Література

1. Про Стратегію національної безпеки України: Указ Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> (дата звернення: 12.12.2018 р.).
2. Канигін Ю.М., Кушерець В.І. Епоха неокамералізму. Держава і реформи в Україні в контексті фізичної економіки. К.: Знання України, 2016. 79 с.
3. Абрамов В.І., Ситник Г.П. Діагностичний метод як інструмент оцінювання державної політики національної безпеки. Вісник Національної академії державного управління при Президенті України. 2013. № 3. С.17-26.
4. Теоретико-методологічні засади формування кадрової безпеки в системі публічного управління: кол. моногр. / [С.О. Борисевич, В.І. Абрамов, В.Ф. Смолянчук, М.М. Шевченко]; за заг. ред. С.О. Борисевича. К.: НАДУ, 2018. 304 с.
5. Виклики і загрози національній безпеці в умовах гібридної війни: матеріали кафедр. наук-практ. семінару, м. Київ, 27 квіт. 2017 р. / за ред. А.М. Шипілової. К.: НАДУ, 2017. 104 с.
6. Павлюк К.С. Волонтерський рух: зарубіжний досвід та

вітчизняні практики. Інвестиції: практика та досвід. 2015. № 13-14. С.87-93.

7. Зозуля О.С. Державне управління забезпеченням інформаційної безпеки України в умовах інформаційно-психологічного протистояння: дис.... канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.01. / НАДУ.К., 2017. 261 с.

8. Савранська Т.М. Державне управління соціальним партнерством в контексті забезпечення соціальної безпеки України: дис.... канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.01. / НАДУ.К., 2018. 269 с.

9. Валух А.М., Курілов Є.А. Проблеми аналітичних центрів України та шляхи їх вирішення. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 19. С.45-51.

10. Горелов Д.М. Використання потенціалу недержавних аналітичних центрів у формуванні політики національної безпеки: Аналітична записка. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/2119/> (дата звернення: 18.12.2019).

11. Абрамов В.І. Категорія «безпека»: від методологічних засад інституціоналізму до державно-управлінського змісту. Проблеми забезпечення національної безпеки України на сучасному етапі державотворення: матеріали круг. столу, м. Київ, 21 жовт. 2010 р. / за заг. ред. Г.П. Ситника. К.: НАДУ, 2011. С.7-12.

12. Шляхи удосконалення системи державного управління забезпеченням національної безпеки України: монографія / [Г.П. Ситник, В.І. Абрамов, О.Г. Бортнікова, Д.Я. Кучма, М.М. Шевченко та ін.]; за ред. Г.П. Ситника, В.І. Абрамова. К.: МАІСІПЕР КНІТ, 2012. 536 с.

13. Куриц С.Я., Вороб'єв В.П. Болезни государства. Диагностика патологий системы государственного управления и права: монография. М.: МТМО МНД России, 2009. 472 с.

14. Конституція України. Прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. ст. 141.

15. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>. (дата звернення: 18.12.2019 р.).

16. Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2012 № 4572-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4572-17> (дата звернення: 19.12.2019 р.).

17. Про доступ до публічної інформації: Закон України. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 25. ст. 192.

18. Про соціальний діалог в Україні: Закон України від 23 грудня 2010 року № 2862-VII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2862-17>. (дата звернення: 18.08.2015 р.).

19. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12.01.2015 № 5/2015. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/52015-18245> (дата звернення: 12.12.2018 р.).

20. Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 травня 2013 р. № 386-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-%D1%80#Text> (дата звернення: 12.05.2020 р.).

21. Участь громадян у прийнятті державних рішень. Нормативно-правові акти, що регулюють відносини у сфері інформації, комунікацій влади та громадськості / Український незалежний центр політичних досліджень: Упорядники Н.В. Окіш, Д.В. Войтенко, П.О. Бабенко. К., 2006. 172 с.

22. Методологія стратегічного планування в умовах глобальних загроз національній безпеці та міжнародній стабільності: монографія / [авт. кол.: В.І. Абрамов, П.В. Запорожець, М.М. Шевченко та ін.]; за заг. ред. А.М. Шипілової. К.: НАДУ, 2018. 232 с.

23. Абрамов В.І., Лук'яненко О.М. Принцип транспарентності в державному управлінні національною безпекою в

контексті реалізації євроінтеграційних прагнень України. Європейська інтеграція в контексті світових глобалізаційних процесів: матеріали наук.-практ. конференції (24 грудня 2015 р). Одеса, 2016. С.312-313.

24. День інформаційного суспільства – 2016: матеріали щоріч. наук.-практ. конф. за міжнар. участю, м. Київ, 19 трав. 2016 р. / упоряд.: О.Б. Кукарін, Н.О. Дмитренко, С.Т. Соловйов; за заг. ред. А.І. Семенченка. К.: НАДУ, 2016. 284 с.

25. Губар О.В. Державне управління у сфері біологічної безпеки як складник державного управління забезпеченням національної безпеки. *Virtus*. 2018. № 29. С. 99-103.

26. Донбас Медіа Форум: інформаційний простір та інформаційна політика в умовах війни. URL: <http://www.isdra.org.ua/news/donbas-media-forum-informatsiyniy-prostir-ta-informatsiynopolitika-vitovani-viyni> (дата звернення 18.07.2017 р.).

27. Дорошко М. Неоголошена війна Росії проти України у ХХ – на початку ХХІ ст.: Причини і наслідки. К.: Ніка-Центр, 2018. 196 с.

28. Комплексний демографічний прогноз України на період до 2050 р.: [колектив авторів]; за ред. чл.-кор. НАНУ, д.е.н., проф. Е.М. Лібанової. К.: Український центр соціальних реформ, 2006. 138 с.

29. Кузьо П. Війна Путіна проти України. Революція, націоналізм і криміналітет / пер. з англ. Андрія Павлишина. К.: ДУХ І ЛІПТІРА, 2018. 560 с.

30. Малиновська О.А., Коломієць О.О. Міграційний аспект гібридної війни Росії проти України. Демографія та соціальна економіка. 2017. № 2 (30). С. 78-88.

31. Шевченко М.М. Специфіка сфери безпеки українського суспільства в умовах глобальних трансформацій. Державна політика забезпечення національної безпеки України: актуальні проблеми та шляхи розв'язання: матеріали круглого столу (19 лютого 2013 р). К.: НАДУ, 2013. С. 99-106.

32. ХХІ век: мир между прошлым и будущим. Культура как системообразующий фактор международной и национальной безопасности: монография / [А.А. Кубелиус, О.П. Лановенко, В.А. Пироженко и др.]; под науч. ред. О.П. Лановенко. К.: Стило, 2004. 572 с.

33. Шевченко М.М. Феномен культури стратегічного управління сучасного Китаю (геополітичний аспект). Теорія і практика управління соціальними системами. 2003. № 4. С.14-22.

34. Ганяк В.І. Проблеми концептуалізації стратегічної культури України в умовах інтенсифікації суспільно-трансформаційних процесів глобалізованого світу. Науково-інформаційний вісник академії національної безпеки. 2015. Вип. 3-4 (7-8). С. 42-57.

35. Дубас О.П. Інформаційний розвиток сучасної України у світовому контексті: монографія. К.: Генеза, 2004. 208 с.

36. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю.П. Сурмін, В.Д. Бакуменко, А.М. Михненко та ін.; за ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Прошинського, Ю.П. Сурміна. К.: НАДУ, 2010. 820 с.

37. Сенченко О.М. Інформаційно-мережеві війни: теорія, моделі, алгоритми: монографія. К.: КВІЦ, 2017. 332 с.

38. Шевченко М.М. Геоетноімічні та інформаційні війни в структурі постіндустріальної цивілізації. Актуальні проблеми міжнародних відносин: зб. наук. пр. 2008. Вип. 80. Ч.1. С. 142-146.

39. Шевченко М.М. Глобалізація тероризму та національна безпека України. Наукові записки Харківського університету Повітряних Сил. Соціальна філософія, психологія. Вип. 3 (29). Харків: ХУПС. 2007. С.74-81.

40. Шевченко М.М. Поняття «технологія державного реагування на загрози дестабілізації суспільно-політичної системи» та її складові. Науково-інформаційний вісник академії національної безпеки. 2016. № 3-4 (11-12). С. 82-95.

References

1. Pro Stratehiiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy: Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 26 travnia 2015 roku № 287/2015. Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>.

2. Kanyhin Yu.M., Kusherets V.I. (2016) Epokha neokameralizma. Derzhava i reformy v Ukraini v konteksti fizychnoi ekonomii. K.: Znannia Ukrainy [in Ukrainian].

3. Abramov V.I., Sytnyk H.P. (2013) Diagnostychnyi metod yak instrument otsiniuvannya derzhavnoi polityky natsionalnoi bezpeky. Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezidentovi Ukrainy. 3. pp. 17-26 [in Ukrainian].

4. Borysevykh (2018) Teoretyko-metodolohichni zasady formuvannya kadrovoi bezpeky v systemi publichnogo upravlinnia [in Ukrainian].

5. Shypilova L.M. (2017) Vyklyky i zahrozy natsionalnii bezpetsi v umovakh hibrydnoi viyny: materialy kafedr. nauk.-prakt. seminaru. K.: NADU [in Ukrainian].

6. Pavliuk K.S. (2015) Volonterskyi rukh: zarubizhnyi dosvid ta vitchyzniani praktyky. Investysii: praktyka ta dosvid. 13-14. pp. 87-93 [in Ukrainian].

7. Zozulia O.S. (2017) Derzhavne upravlinnia zabezpechenniam informatsiinoi bezpeky Ukrainy v umovakh informatsiino-psykhologichnoho protyborstva. (Candidate's thesis) National Academy of Public Administration under the President of Ukraine. Kyiv [in Ukrainian].

8. Savranska H.M. (2018) Derzhavne upravlinnia sotsialnym partnerstvom v konteksti zabezpechennia sotsialnoi bezpeky Ukrainy. (Candidate's thesis) National Academy of Public Administration under the President of Ukraine. Kyiv [in Ukrainian].

9. Valiukh A.M., Kurilov Ye.A. (2019) Problemy analitychnykh tsentriv Ukrainy ta shliakhy yikh vyreshennia. Investysii: praktyka ta dosvid. 19. pp. 45-51.

10. Horielov D.M. Vykorystannia potentsialu nederzhavnykh analitychnykh tsentriv u formuvanni polityky natsionalnoi bezpeky: Analitichna zapyska. Retrieved from: <http://www.niss.gov.ua/articles/2119/> [in Ukrainian].

11. Abramov V.I. (2011) Katehoriia «bezpeka»: vid metodolohichnykh zasad instytutsionalizmu do derzhavno-upravlinskoho zmistu. Problemy zabezpechennia natsionalnoi bezpeky Ukrainy na suchasnomu etapi derzhavotvorennya: materialy kruh. stol. K.: NADU [in Ukrainian].

12. Sytnyk H.P., Abramov V.I. (2012) Shliakhy udoskonalennia systemy derzhavnoho upravlinnia zabezpechenniam natsionalnoi bezpeky Ukrainy. Kyiv: MAISTER KNYYH [in Ukrainian].

13. Kuric S.Ja., Vorob'ev V.P. (2009) Bolezni gosudarstva. Diagnostika patalogij sistemy gosudarstvennogo upravlenija i prava. M.: MGIMO MID Rossii [in Russian].

14. Konstytutsiia Ukrainy (1996). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 30. St. 141.

15. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 21 chervnia 2018 roku № 2469-VIII. Retrieved from: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>.

16. Pro hromadski obiednannia: Zakon Ukrainy vid 22.03.2012 № 4572-VI. Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>.

17. Pro dostup do publichnoi informatsii: Zakon Ukrainy (2015). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 25. st. 192.

18. Pro sotsialnyi dialoh v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 23 hrudnia 2010 roku № 2862-VII. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2862-17>.

19. Pro Stratehiiu staloho rozvytku «Ukraina – 2020»: Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 12.01.2015 № 5/2015. Retrieved from: <http://www.president.gov.ua/documents/52015-18245>.

20. Pro skhvalennia Stratehii rozvytku informatsiinoho

suspilstva v Ukraini: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 15 travnia 2013 r. № 386-r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-%D1%80#Text>.

21. Oksha N.V., Voitenko D.V., Babenko T.O. (2006) Uchast hromadian u pryiniatti derzhavnykh rishek. Normatyvno-pravovi akty, shcho rehuluiut vidnosyny u sferi informatsii, komunikatsii vlady ta hromadskosti. K.: Ukrainskyi nezalezhnyi tsentr politychnykh doslidzhen [in Ukrainian].

22. Shypilova L.M. (2018) Metodolohiia stratehichnoho planuvannia v umovakh hlobalnykh zahroz natsionalnoi bezpeky ta mizhnarodnoi stabilnosti. Kyiv: NADU [in Ukrainian].

23. Abramov V.I., Lukjanenko O.M. (2016) Pryntsyp transparentnosti v derzhavnomu upravlinni natsionalnoi bezpeky v konteksti realizatsii yevrointehratsiinykh prahnen Ukrainy. Yevropeiska intehratsiia v konteksti svitovykh hlobalizatsiinykh protsesiv: materialy nauk.-prakt. konf. [Proceedings of the Conference]. Odesa: ORJDU NADU [in Ukrainian].

24. Semchenko A.I. (2016) Den informatsiinoho suspilstva – 2016: materialy shchorych. nauk.-prakt. konf. za mizhnar. uchastiu K.: NADU [in Ukrainian].

25. Hubar O.V. (2018) Derzhavne upravlinnia u sferi biolohichnoi bezpeky yak skladnyk derzhavnoho upravlinnia zabezpechenniam natsionalnoi bezpeky. Virtus. 29. pp. 99-103 [in Ukrainian].

26. Donbas Media Forum: informatsiinyi prostir ta informatsiina polityka v umovakh viiny. Retrieved from: <http://www.isdpa.org.ua/news/donbas-media-forum-informatsiinyi-prostir-ta-informatsiina-polityka-vumovah-viiny>.

27. Doroshko M. (2018) Neholoshena viina Rosii proty Ukrainy u KhKh – na pochatku KhKh st.: Prychyny i naslidky. K.: Nika-Tsentr [in Ukrainian].

28. Libanova E.M. (2006) Kompleksnyi demohrafichnyi profnoz Ukrainy na period do 2050 r. K.: Ukrainskyi tsentr sotsialnykh reform [in Ukrainian].

29. Kuzo T. (2018) Viina Putina proty Ukrainy. Revoliutsiia, natsionalizm i kryminalitet. K.: DUKH I LITERA [in Ukrainian].

30. Malynovska O.A., Kolomiets O.O. (2017) Mitratsiinyi aspekt hibrydnoi viiny Rosii proty Ukrainy. Demohrafiia ta sotsialna ekonomika. 2 (30). pp. 78-88 [in Ukrainian].

31. Shevchenko M.M. (2013) Spetsyfika sfery bezpeky ukrainskoho suspilstva v umovakh hlobalnykh transformatsii. Derzhavna polityka zabezpechennia natsionalnoi bezpeky Ukrainy: aktualni problemy ta shliakhy rozviazannia: materialy krugloho stolu. K.: NADU [in Ukrainian].

32. Lanovenko O.P. (2004) XXI vek: mir mezhdubudushim. Kul'tura kak sistemoobrazujushii faktor mezhdunarodnoi i natsional'noi bezopasnosti. K.: Stilos, 2004 [in Russian].

33. Shevchenko M.M. (2003) Fenomen kultury stratehichnoho upravlinnia suchasnoho Kytaiu (heopolitychnyi aspekt). Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnymi systemamy. pp. 14-22 [in Ukrainian].

34. Haniak V.I. (2015) Problemy kontseptualizatsii stratehichnoi kultury Ukrainy v umovakh intensyfikatsii suspilno-transformatsiinykh protsesiv hlobalizovanoho svitu. Naukovo-informatsiinyi visnyk akademii natsionalnoi bezpeky. 3-4 (7-8). pp. 42-57 [in Ukrainian].

35. Dubas O.P. (2004) Informatsiinyi rozvytok suchasnoi Ukrainy u svitovomu konteksti: monohrafiia. K.: Heneza [in Ukrainian].

36. Kovbasiuk Yu.V., Troshchynskohyi V.P., Surmin Yu.P. (2010) Entsiklopedychnyi slovnyk z derzhavnoho upravlinnia. K.: NADU [in Ukrainian].

37. Senchenko O.M. (2017) Informatsiino-merezhevi viiny: teoriia, modeli, alhorytmy. K.: KVITs [in Ukrainian].

38. Shevchenko M.M. (2008) Heoekonomichni ta informatsiinyi viiny v strukturi postindustrialnoi tsyvilizatsii. Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn. 80. Ch. 1. pp. 142-146 [in Ukrainian].

39. Shevchenko M.M. (2007) Hlobalizatsiia terorizmu ta natsionalna bezpeka Ukrainy. Naukovi zapysky Kharkivskoho universytetu Povitrianykh Syl. Sotsialna filosofii, psykholohiia. 3 (29). pp. 74-81 [in Ukrainian].

40. Shevchenko M.M. (2016) Poniattia «tekhnohlohiia derzhavnoho rehuvannia na zahrozy destabilizatsii suspilno-politychnoi systemy» ta yii skladovi. Naukovo-informatsiinyi visnyk akademii natsionalnoi bezpeky. 3-4 (11-12). pp. 82-95 [in Ukrainian].

Kostenko D.M.,

Postgraduate student of the Department of Globalistics, European Integration and National Security Management of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine, doctor8di@gmail.com

Ukraine, Kyiv

SYSTEM OF PUBLIC ADMINISTRATION OF NATIONAL SECURITY OF UKRAINE: PROBLEMS OF FUNCTIONING AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT

The purpose of the article is to systematize the problems of functioning and to determine the prospects of development of the system of public administration of national security of Ukraine.

Within the institutional approach, the current problems of functioning of the system of public administration of national security of Ukraine were systematized: imperfection of legal framework of information and democratic development of Ukraine, ensuring national security; incompleteness of the institutional environment of public administration of national security.

It is determined that one of the priorities of policy of modernization of the system of public administration of national security in Ukraine is to form the network architecture in this specific area.

Key words: social diagnostics in public administration, institutional environment of public administration of national security, system of public administration of national security.

Open Peer-Review Reviewer:

Абрамов В.І., професор, д.філос.н., професор кафедри глобалістики, євроінтеграції та управління національною безпекою Національної академії державного управління при Президентові України.

УДК 35-027.21:351.86](477)

Чигринський В.А.,

аспірант кафедри глобалістики, євроінтеграції та управління національною безпекою
Національної академії державного управління при Президентові України,
chigrynskiy@gmail.com

Україна, м. Київ

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОГО ПРОЄКТУВАННЯ СИСТЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ДИНАМІЧНОГО БЕЗПЕКОВОГО СЕРЕДОВИЩА

Метою статті є визначення теоретичних засад соціального проєктування системи забезпечення національної безпеки України в умовах динамічного безпекового середовища.

Встановлено, що теоретичними засадами соціального проєктування системи забезпечення національної безпеки є технологічна, системна, нормативно-правова, інноваційна, управлінська, інституціональна, конструкторська парадигми.

Для розробки методики соціального проєктування системи забезпечення національної безпеки в умовах динамічного безпекового середовища запропоновано використовувати комплексний підхід, який охоплює собою структурно-функціональний, інституціональний та системно-діяльнісний підходи й орієнтує увагу проєктувальників на розробку і координацію дій, необхідних для всебічного розвитку вказаної системи.

Ключові слова: проєкт, соціальне проєктування в державному управлінні, соціальне конструювання, параметри соціального проєктування, принципи соціального проєктування, методи соціального проєктування, парадигми соціального проєктування, система забезпечення національної безпеки.

Постановка проблеми. В чинному законодавстві України з питань національної безпеки [1; 2] визначено завдання органам державної влади щодо комплексного реформування системи забезпечення національної безпеки в умовах динамічного безпекового середовища. Це, в свою чергу, передбачає вдосконалення наукового забезпечення державного управління національною безпекою України.

Ця обставина і визначає зв'язок загальної проблеми з найбільш важливими науковими та практичними завданнями дослідження державно-управлінських проблем реформування системи забезпечення національної безпеки України в умовах трансформацій безпекового середовища.

На підставі аналізу актуальних досліджень і наукових публікацій можна зробити висновок про те, що проблеми соціального проєктування та державного конструювання системи забезпечення національної безпеки досліджувались у працях українських науковців, зокрема: С.Б. Кримського, котрий обґрунтував засади формування проєктно-ціннісної свідомості та визначив структурні компоненти проєкту [3, с.134-147]; Ю.П. Сурміна, котрий розробив структуру проєктної діяльності в державному управлінні та сформулював проблеми вказаної діяльності в кризовому суспільстві [4]; В.І. Абрамова, котрий визначив теоретичні засади проєктування системи формування духовності суспільства [5, с.146-150]; О.С. Зозулі, котрий визначив теоретичні засади проєктування системи забезпечення інформаційної безпеки [6]; Н.С. Смирнової, яка визначила теоретичні засади проєктування системи забезпечення демографічної безпеки [7]; Г.М. Савранської, яка визначила теоретичні засади проєктування системи забезпечення соціальної

безпеки [8], А.О. Пелиха, котрий визначив теоретичні засади проєктування системи забезпечення воєнної безпеки [9], В.І. Кириленка, котрий визначив теоретичні засади проєктування системи економічної безпеки [10]; М.М. Шевченка, котрий обґрунтував структуру, функції та завдання системи забезпечення національної безпеки, а також запропонував соціально-філософську концепцію науково-освітнього забезпечення публічного управління у сфері національної безпеки України [11; 12]; С.О. Борисевича, А.В. Дацюка, Р.Р. Марутян, Т.В. Запорожець, Ю.В. Мельника, І.В. Мордас, Н.Г. Клименко, Д.Я. Кучми, Г.П. Ситника, В.Ф. Смолянюка, Я.В. Чернятевич, Л.М. Шипілової, котрі сформулювали актуальні проблеми удосконалення системи забезпечення національної безпеки України в умовах транзитивного суспільства [13; 14]; В.П. Горбуліна, А.Б. Качинського, котрі розробили модель стратегії національної безпеки [15]; Є.А. Горбунова, В.І. Пеньковського, А.К. Павліковського, О.В. Устименка, П.А. Ковальчука, котрі розробили модель стратегії воєнної безпеки [16].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, формулювання цілей статті. Незважаючи на значну кількість робіт, в яких досліджуються проблеми теорії та практики соціального проєктування систем забезпечення національної безпеки у різних сферах життя українського суспільства можна констатувати, що сьогодні обмаль праць в яких би розглядалися питання теоретичних засад соціального проєктування загальної системи забезпечення національної безпеки України.

Саме тому **мета цієї статті** полягає у визначенні теоретичних засад соціального проєктування системи забезпечення національної безпеки України в умовах динамічного безпекового середовища.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів. Аналіз наукової літератури [3-18] дозволив систематизувати параметри соціального проектування:

- факти або елементи емпіричного матеріалу;
 - проблемні ситуації і проблеми, які обумовлені незбіганням фактів і способів їх пояснення на різних рівнях репрезентації;
 - соціальні і теоретичні потреби пояснення фактів в проблемних ситуаціях;
 - цільові ситуації і цілі усунення вузлів суперечностей;
 - предметно-парадигмальні принципи реалізації цілей;
 - теоретичні передумови реалізації предметно-парадигмальних принципів;
 - засоби вираження фактів – мова теорії соціального проектування, в яку включається понятійний апарат соціальної філософії, теоретичної і прикладної соціології, політології, статистики, математичного моделювання, демографії, економіки, державного управління;
 - онтологічні моделі – описові конструкції системи фактів;
 - логічні схеми – когнітивні моделі соціального проектування;
 - математичні моделі – числові вираження логічних схем;
 - способи систематизації засобів вираження фактів, онтологічних моделей, логічних схем і математичних моделей в теорії соціального проектування;
 - реалізація соціального проектування;
 - соціальне знання, яке отримано як результат попередніх ступенів розгортання форм соціального проектування.
- Вище наведені елементи соціального проектування взаємопов'язані між собою різними зв'язками і відносинами, які становлять єдність такої соціальної діяльності як соціальне проектування. В залежності від обраної стратегії структурування предмету соціального проектування домінуючою стає та чи інша форма діяльності.
- Загальнонауковими принципами соціального проектування є [17, с.237]:
- ясність – зрозумілість, яка сприяє однозначному розпізнанню метода;
 - детермінованість – відсутність довільності у застосуванні принципів, які відповідають даному методу;
 - спрямованість – підпорядкованість певній меті і завданню;
 - результативність – здатність забезпечувати окрім запланованих результатів інші, не менш важливі;
 - надійність – здатність з більшою ймовірністю забезпечувати отримання запланованого результату;
 - економічність – здатність давати результати з найменшими затратами часу і засобів;
 - принцип врахування всезагальних зв'язків.
- Проектувальна діяльність ґрунтується на таких парадигмах, як [4, с.8-9]:
- технологічна (процесна) парадигма, яка передбачає розробку та впровадження проекту, який складається із етапів і процесів;
 - системна парадигма в рамках якої проект розглядається як системна модель певної соціальної реальності, яка досить часто вибудовується на основі структурно-функціонального підходу;

нормативно-правова парадигма в рамках якої проект і проектування розглядається як сукупність дій, що нормативно регулюються правом;

інноваційна парадигма в рамках якої проект розглядається як сукупність інноваційних змін певного фрагменту соціальної реальності;

управлінська парадигма в рамках якої проектування зводиться до управління проектом;

інституціональна парадигма в рамках якої проектування розглядається як інституціональне моделювання та впровадження інституціональної моделі;

фінансова парадигма в рамках якої проект розглядається як спосіб отримання грошей на дослідження та здійснення певних соціальних змін;

конструкторська парадигма в рамках якої ототожнюється проектування з конструюванням соціальної реальності.

Аналіз наукової літератури [1-18] дозволяє констатувати, що найбільш поширеними методами соціального проектування є:

проблемно-структурний метод, що ґрунтується на принципах проблематизації, структуризації і дивергенції;

метод структурного аналізу за допомогою якого здійснюється перетворення проектних даних за допомогою принципів структуризації, аналізу і трансформації останніх;

програмно-структурний метод, який дозволяє зв'язати межі проблемної ситуації, ґрунтуючись на принципах програмування, структуризації і конвергенції проектних даних;

структурний метод, який дозволяє оперувати впорядкованістю і взаємозв'язком проектних даних;

структурно-технологічний метод, який використовує принципи технологізації, організації і структуризації даних, необхідних для конкретного соціального проекту;

проблемно-системний підхід, який ґрунтується на принципах проблематизації, систематизації і дивергенції;

метод системного аналізу, який ґрунтується на принципах систематизації, аналізу і трансформації;

програмно-системний метод, який ґрунтується на принципах цілісності і організованості об'єкта проектування;

системно-технологічний метод, який ґрунтується на принципах технологізації, систематизації і організації проектних даних;

проблемно-середовищний метод, який ґрунтується на принципах проблематизації, дивергенції, визначального впливу середовища;

метод аналізу середовища, який ґрунтується на принципах визначального впливу середовища, аналізу і трансформації;

програмно-середовищний метод, який ґрунтується на принципах програмування, визначального впливу середовища, і конвергенції;

середовищний метод, який використовує принципи цілісності, включеності і організованості;

середовищно-технологічний метод, який використовує принципи технологізації, визначального впливу середовища і організованості.

Методологічна розробка методик розпочинається із визначення змісту проектних завдань, які перебувають в

залежності від визначених цілей соціального проектування. При цьому, певна структура методик соціального проектування зароджується на проектно-методологічному рівні й потребує практичної апробації, розробки конкретних спеціальних проектів. Розробка методик соціального проектування дозволяє систематизувати безпосередньо процес проектування, стратегію проектування, зменшити циклічність в стратегії і зробити процес проектування більш керованим, підвищити ефективність самоконтролю проектувальниками своєї діяльності і удосконалити професійні знання. Окрім цього, доскональна робота з методиками соціального проектування дозволяє ідентифікувати і формалізувати процедури вирішення проектних завдань, прискорити процес соціального проектування і підвищити якість результатів проектної діяльності.

Професор Ю.П. Сурмін в науці «Державне управління» запропонував структуру соціального проектування, яка містить десять етапів [4, с.10-15]:

1) усвідомлення і формулювання практичної проблемної ситуації у сфері державного управління;

2) збирання інформації, а також вивчення накопиченого досвіду перетворення дійсності, розробки та впровадження у державно-управлінську практику аналогічних проектів;

3) обґрунтування можливості й доцільності проекту, формулювання його задуму та розробка концепції. В процесі розробки концепції проекту використовують наступні принципи проектування: принципи ефективності та оптимальності, принцип цілепокладання, принцип системності, принцип синергізму, принцип саморозвитку, принцип меж і кардинальності, принцип реалізму, принцип гуманізму, принцип стійкого розвитку, проблемний принцип, принцип надійності, інноваційний принцип, принцип обґрунтованого використання передового досвіду;

4) формування завдання щодо проектування та визначення вимог до проекту;

5) ухвалення рішення про проведення проектування;

6) формування команди проектувальників;

7) планування проекту;

8) власне проектування, яке включає в себе структурно-функціональне моделювання об'єкту або процесу, просторове, часове, оперативно-діяльнісне, інституційне, організаційне проектування;

9) оцінка проекту;

10) соціальне конструювання – втілення проекту в державно-управлінську практику. Варто зазначити, що соціальне конструювання передбачає послідовність дій:

аналіз завдання на конструювання;

аналіз наявних проектів, а також конструкцій, що відповідають технічному завданню на конструювання;

втілення проекту у відповідності до проектного завдання в соціальну матерію;

запуск соціальної конструкції, її випробування з метою виявлення недоліків та оцінки ефективності;

усунення недоліків конструкції та удосконалення принципів функціонування системи.

На думку Ю.П. Сурміна, актуальними проблемами проектної діяльності в державному управлінні в умовах кризового українського суспільства є:

ціннісна невизначеність та імітація проектної діяльності;

недостатність позитивного досвіду у цій специфічній сфері для розв'язання проблем теорії та практики соціального проектування;

недосконалість або відсутність нормативно-правового забезпечення проектної діяльності;

значна кількість ризиків та недостатня технологічність соціального проектування, ресурсна і кадрова незабезпеченість процесів соціального проектування;

відсутність громадської підтримки та соціальний опір реалізації проектам, нерозвиненість механізмів взаємодії держави з інститутами громадянського суспільства з питань розробки та реалізації проектів;

нерозвиненість проектної культури фахівців-управлінців усіх рівнів [4, с.12].

Варто зазначити, що рамках стратегічного управління у сфері національної безпеки здійснюється проектування системи національної безпеки та її підсистеми – системи забезпечення національної безпеки, тобто розробка моделей вказаних систем [5-16]. Зокрема, на етапі усвідомлення і формулювання практичної проблемної ситуації у сфері забезпечення національної безпеки, на нашу думку, варто застосовувати системно-діяльнісний підхід, що виходить із логіки діяльності: рефлексивний аналіз ситуації, яка склалася за результатами діяльності у сфері забезпечення національної безпеки → виявлення причин появи ризиків, загроз, небезпек суспільному розвитку → формулювання практичної проблемної ситуації у сфері забезпечення національної безпеки → пропозиції шляхів її розв'язання → нормування діяльності у сфері забезпечення національної безпеки [14, с.70].

На етапі збирання інформації, а також вивчення позитивного досвіду проектування системи національної безпеки і системи забезпечення національної безпеки та впровадження їх у вітчизняну державно-управлінську практику у контексті практичної реалізації завдань євроінтеграційного процесу методологічну основу мають становити концепція сталого розвитку, концепція прийнятності ризику, концепція виправданого ризику, які реалізуються країнами-членами ЄС [15, с.520-523]. При цьому необхідно зважати на чітке розмежування меж застосування вказаних концепцій на відповідних рівнях прийняття управлінських рішень:

концепція сталого розвитку може бути застосована на міжнародному рівні та на рівні країн, що її реалізують;

концепція прийнятності ризику – на рівні держави і державних органів;

концепція виправданого ризику на рівні окремої людини і в певній мірі державних органів, зокрема в частині компенсації ризику [15, с.523].

На етапі обґрунтування можливості й доцільності проекту, формулювання його задуму та створення концепції проектування системи національної безпеки варто враховувати в рамках системно-діялісного підходу [12]:

базові цінності суспільства – добробут, безпека, справедливість та національні цінності, ідеали культури національної безпеки, стратегічної, воєнної та організаційної культури суспільства;

національні інтереси та цілі у сфері національної безпеки і суспільного розвитку;
цивілізаційний та геополітичний коди держави;
інтегральний показник національної могутності держави;

панівний тип комунікації в суспільстві та тип політичного режиму;

діалектичний взаємозв'язок між економікою, політикою та війною, суспільним розвитком і безпекою, культурою та ідеологією національної безпеки;

наукові закони геоекономіки, геополітики, війни;
закономірності геополітичного протистояння, збройної та інформаційної боротьби;

закономірності розгортання криз соціоприродних та соціальних систем;

сучасні тренди розвитку світової цивілізації;

глобальні трансформації у різних сферах суспільного життя, й зокрема у сфері політики та економіки, міжнародної і національної безпеки;

зміни організаційно-функціональних форм державного управління;

світовий досвід розбудови систем міжнародної та регіональної безпеки, зарубіжний досвід розбудови систем національної безпеки та систем забезпечення національної безпеки;

результати пошукового та нормативного прогнозування у сфері міжнародної та національної безпеки.

Соціальне проектування системи національної безпеки та її складової – системи забезпечення національної безпеки, передбачає визначення місії, функцій та завдань вказаних систем, а також механізмів забезпечення національної безпеки [11]. При цьому в рамках інституціонального підходу необхідно враховувати закономірності розвитку тріад «культура – інститути – економіка», «економіка – політика – війна», «війна – зброя – насильство», «насильство – інститути – організації», «організація – ресурси – час». Це дозволяє проектувальникам виявити перспективні моделі системи національної безпеки та системи забезпечення національної безпеки, що узгоджується зі станом і перспективами геополітичного, суспільно-політичного й соціально-економічного розвитку Української держави [12].

Соціальне конструювання системи національної безпеки, як завершальний етап проектної діяльності, передбачає впровадження проекту в державно-управлінську практику у відповідності з вимогами щодо виконання завдань системи національної безпеки, а саме [12]:

політико-правове конструювання – розробка нормативно-правової бази в галузі національної безпеки і оборони. В процесі політико-правового конструювання системи національної безпеки формується ціннісна матриця варіативності державного управління національною безпекою з використанням формули безпекотворення: «цінності → ідеологія → політика = безпека». Ця формула розкриває стійку кореляцію між режимом політичної системи, ідеологією і політикою національної безпеки. Вона опосередковано виражається в ідеологічному обґрунтуванні й оформленні політики національної безпеки тоталітарної, авторитарної і демократичної держав, що якісно розрізняються співвідношенням пріоритетів безпеки «людина – суспільство – держава»;

структурно-функціональне конструювання – створення нових елементів, структур, підсистем, механізмів забезпечення національної безпеки та встановлення зв'язків між ними;

просторове та часове конструювання – розміщення створення нових елементів, структур, підсистем, механізмів забезпечення національної безпеки у своєму типі соціального простору та соціальному часі;

організаційне конструювання – формування алгоритмів функціонування системи національної безпеки та системи забезпечення національної безпеки, а також підготовки фахівців у сфері національної безпеки;

операційно-діяльнісне конструювання – розробку правил і принципів діяльності у сфері забезпечення національної безпеки.

Отже, соціальне проектування системи забезпечення національної безпеки України в умовах динамічного безпекового середовища має здійснюватися в рамках комплексного підходу, який поєднує в собі принцип врахування всезагальних зв'язків, і елементи інших принципів соціального проектування.

Висновки. Враховуючи вищевикладені викладки підсумуємо:

1. З'ясовано, що сутність соціального проектування системи національної безпеки та системи її забезпечення полягає у проектній діяльності із конструювання ідеальних моделей вказаних систем. Зміст соціального проектування системи національної безпеки та системи її забезпечення передбачає визначення місії, цілей, функцій та завдань вказаних систем, а також розробку механізмів забезпечення національної безпеки. Сутність соціального конструювання системи забезпечення національної безпеки, як етапу процесу проектування, полягає у впровадженні проекту в соціальну матерію у відповідності з вимогами місії та завдань вказаної системи. Зміст соціального конструювання передбачає: політико-правове, структурно-функціональне, просторове, часове, організаційне, операційно-діяльнісне конструювання.

2. Визначено, що теоретичними засадами соціального проектування системи забезпечення національної безпеки України в умовах динамічного безпекового середовища є технологічна, системна, нормативно-правова, інноваційна, управлінська, інституціональна, конструкторська парадигми.

3. Для розробки методики соціального проектування системи забезпечення національної безпеки в умовах динамічного безпекового середовища запропоновано використовувати комплексний підхід, який охоплює собою структурно-функціональний, інституціональний та системно-діяльнісний підходи й орієнтує увагу проектувальників на розробку і координацію дій, необхідних для всебічного розвитку вказаної системи.

Перспективним напрямом подальших досліджень вбачається в удосконаленні методики соціального проектування системи забезпечення національної безпеки.

Література

1. *Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII.* URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>. (дата звернення: 18.12.2018 р.).

2. *Про Стратегію національної безпеки України: Указ Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015.* URL:

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> (дата звернення: 12.12.2018).

3. Кримський С.Б. Запити філософських смислів. К.: ПАРАПАН, 2003. 240 с.
4. Сурмин Ю.П. Социальное проектирование в кризисном обществе: методологический аспект. Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. 2014. № 3. С. 5-17.
5. Абрамов В.І. Духовність суспільства: методологія системного вивчення: монографія. К.: КНЕУ, 2004. 236 с.
6. Зозуля О.С. Державне управління забезпеченням інформаційної безпеки України в умовах інформаційно-психологічного протистояння: дис... канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.01. / Нац. акад. держ. упр. Київ, 2017. 261 с.
7. Смирнова Н.С. Національні системи забезпечення демографічної безпеки європейських держав в умовах глобалізації: компаративний аналіз: дис.канд. наук держ. упр.: 25.00.01 / Нац. акад. держ. упр. Київ, 2016. 238 с.
8. Савранська Г.М. Державне управління соціальним партнерством в контексті забезпечення соціальної безпеки України: дис... канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.01. / Нац. акад. держ. упр. Київ, 2018. 269 с.
9. Телих А.О. Воєнно-політичні моделі держав в управлінні національною безпекою євроатлантичних і пострадянських країн: дис... канд. наук з держ. упр.: 25.00.01. / Нац. акад. держ. упр. Київ, 2017. 254 с.
10. Кириленко В., Шевченко М. Методологія побудови та використання комплементарної моделі національної економічної безпеки. Науковий вісник Дипломатичної академії України. Зовнішня політика і дипломатія: традиції, тренди, досвід. 2015. Вип. 22. Част. III. С. 40-50.
11. Шевченко М.М. Функції та завдання системи забезпечення національної безпеки України в сучасних умовах. Науково-інформаційний вісник Академії національної безпеки. 2014. № 3-4. С.14-24.
12. Шевченко М.М. Соціально-філософська концепція науково-освітнього забезпечення публічного управління у сфері національної безпеки України. Тілея: науковий вісник зб. наук. пр. / Тол. ред. В.М. Васьків. К.: «Видавництво «Тілея», 2018. Вип. 134. С. 320-325.
13. Методологія стратегічного планування в умовах глобальних загроз національній безпеці та міжнародній стабільності: монографія / за заг. ред. А.М. Шитілової. К.: НАДУ, 2018. 232 с.
14. Шляхи удосконалення системи державного управління забезпеченням національної безпеки України / за заг. ред. Т.П. Ситника, В.І. Абрамова. Київ: МАЙСТЕР КНИГ, 2012. 536 с.
15. Горбулін В.П., Качинський А.Б. Системно-концептуальні засади стратегії національної безпеки України: монографія. К.: ДП «НВЦ «Євроатлантикінформ», 2007. 592 с.
16. Системотехніка оцінки воєнної безпеки та ескізного проектування її стратегії / [Горбунов С.А., Пеньковський В.І., Павліковський А.К. та ін.]; за загальною ред. А. Горбунова К.: Майстер книг, 2015. 185 с.
17. Аверьянов А.Н. Системное познание мира. Методологические проблемы. М. Политиздат, 1985. 263 с.
18. Щедровицкий Г.П. Методология и философия организационно-управленческой деятельности: основные понятия и принципы (курс лекций) / Из архива Г.П. Щедровицкого. Т.5. ОРУ. (2). М.: Изд-во «Путь», 2003. 288 с.

References

1. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 21 chervnia 2018 roku № 2469-VIII. Retrieved from: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>.
2. Pro Stratehiiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy: Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 26 travnia 2015 roku № 287/2015. Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>.
3. Krymskyi S.B. Zapyty filosofskykh smysliv. Kyiv: PARAPAN [in Ukrainian].
4. Surmyn Yu.P. Sotsyalnoe proektyrovanye v kryzysnom obschestve: metodologicheskyy aspekt. Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezidentovi Ukrainy. 2014. № 3. С. 5-17 [in Ukrainian].
5. Abramov V.I. (2004) Dukhovnist suspilstva: metodolohiia systemnoho vyvchennia: monohrafiia. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
6. Zozulia O.S. (2017) Derzhavne upravlinnia zabezpechenniam informatsiinoi bezpeky Ukrainy v umovakh informatsiino-psykholohichnoho protyborstva. (Candidate's thesis) National Academy of Public Administration under the President of Ukraine. Kyiv [in Ukrainian].
7. Smyrnova N.S. (2016) Natsionalni systemy zabezpechennia demografichnoi bezpeky yevropeiskyykh derzhav v umovakh hlobalizatsii: komparatyvnyi analiz. (Candidate's thesis) National Academy of Public Administration under the President of Ukraine. Kyiv [in Ukrainian].
8. Savranska H.M. (2018) Derzhavne upravlinnia sotsialnym partnerstvom v konteksti zabezpechennia sotsialnoi bezpeky Ukrainy. (Candidate's thesis) National Academy of Public Administration under the President of Ukraine. Kyiv [in Ukrainian].
9. Pelykha A.O. (2017) Voienno-politychni modeli derzhav v upravlinni natsionalnoi bezpeky yevroatlantychnyykh i postradianskykh krain. (Candidate's thesis) National Academy of Public Administration under the President of Ukraine. Kyiv [in Ukrainian].
10. Kyrylenko V., Shevchenko M. (2015) Metodolohiia pobudovy ta vykorystannia komplementarnoi modeli natsionalnoi ekonomichnoi bezpeky. Naukovyi visnyk Dyplomatychnoi akademii Ukrainy. Zovnishnia polityka i diplomatiia: tradytsii, trendy, dosvid. Vyp. 22. Chast. III. pp. 40-50 [in Ukrainian].
11. Shevchenko M.M. (2014) Funktsii ta zavdannia systemy zabezpechennia natsionalnoi bezpeky Ukrainy v suchasnykh umovakh. Naukovo-informatsiyni visnyk Akademii natsionalnoi bezpeky. 3-4. pp. 14-24 [in Ukrainian].
12. Shevchenko M.M. Sotsialno-filosofska kontseptsii naukovy-osvitnoho zabezpechennia publichnogo upravlinnia u sferi natsionalnoi bezpeky Ukrainy. Hileia: naukovyi visnyk, 2018. Vyp. 134. S. 320-325 [in Ukrainian].
13. Shypilova L.M. (2018) Metodolohiia stratehichnoho planuvannia v umovakh hlobalnykh zahroz natsionalni bezpetsi ta mizhnarodni stabiynosti. Kyiv: NADU [in Ukrainian].
14. Sytnyk H.P., Abramov V.I. Shliakhy udoskonalennia systemy derzhavnoho upravlinnia zabezpechenniam natsionalnoi bezpeky Ukrainy. Kyiv: MAISTER KNYH [in Ukrainian].
15. Horbulin V.P., Kachynskyi A.B. (2007) Systemno-kontseptualni zasady stratehii natsionalnoi bezpeky Ukrainy: monohrafiia. Kyiv: DP «NVTs «Ievroatlantykinform» [in Ukrainian].
16. Horbulin V. (2015) Systemotekhnika otsinky voiennoi bezpeky ta eskiznoho proektuvannia yii stratehii. Kyiv: Maister knyhi, [in Ukrainian].
17. Aver'janov A.N. (1985) Sistemnoe poznanie mira. Metodologicheskie problemy. Moscow: Politizdat [in Russian].
18. Shchedrovitskyi H.P. (2003) Metodolohiia y filosofyia orhanyzatsyonno-upravlencheskoi deiatelnosti: osnovnye ponyatiya y printsypy (kurs lektsiy). T.5. ORU. (2). Moscow: Yzd-vo «Put» [in Russian].

Chyhrynskyi V.A.,

Postgraduate student of the Division of globalization, European integration and management of the national security of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine, chigrynskiy@gmail.com

Ukraine, Kyiv

**THE ORETICAL PRINCIPLES OF THE SOCIAL DESIGN'S SYSTEM
OF NATIONAL SECURITY OF UKRAINE IN THE CONDITIONS
OF DYNAMIC SECURITY ENVIRONMENT**

The purpose of the article is to determine the theoretical principles of social design of the national security system of Ukraine in a dynamic security environment.

It is defined that the theoretical foundations of social design of the national security system are technological, systemic, regulatory, innovative, administrative, institutional, design paradigms.

To develop a methodology for social design of the national security system in a dynamic security environment, it is proposed to use an integrated approach, which includes structural-functional, institutional and system-activity approaches and focuses designers' attention on developing and actions coordinating necessary for comprehensive development of this system.

Key words: *project, social design in public administration, social construction, parameters of social design, principles of social design, methods of social design, paradigms of social design, system of national security.*



Politology. Sociology

УДК 32.019.51

Левченко Д.В.,

*магістр кафедри політології філософського факультету, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, <https://orcid.org/0000-0002-7989-5307>, darialevchenko12@gmail.com**Україна, м. Київ***ДЕЛІБЕРАТИВНА ДЕМОКРАТІЯ ЯК ВЛАДНИЙ РЕСУРС
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА**

Стаття є дослідженням деліберативної демократії, яка постає владним ресурсом громадянського суспільства. Значна увага приділяється прикладам механізмів реалізації деліберативної демократії. Проаналізовано місце і роль громадянського суспільства в сучасних теоріях демократії, виокремлено сильні та слабкі його сторони. Зроблено акцент на тих аспектах, які, на думку автора, варто врахувати на сучасному етапі розбудови демократії в Україні. Визначено, що основою деліберативної моделі демократії є діалог та досягнення консенсусу у суспільстві із владою. Доведено, що легітимність влади більше не ґрунтується на історичних засадах, а спрямована на сучасні і майбутні можливі зміни, які мають відбуватися за згодою та участю суспільства, що, в свою чергу, може бути досягнуто з допомогою ефективних та дієвих стратегічних комунікацій.

Ключові слова: демократія, деліберативна демократія, громадянське суспільство, деліберативний дискурс, делібератія, лібералізація, інституціоналізація, громадська думка.

Постановка проблеми. Політична модернізація є перманентним процесом удосконалення політичної системи країни за рахунок імплементації найбільш актуальних ідей, механізмів та інструментів. За демократичного політичного режиму формуються найбільш плідні умови для реалізації політико-модернізаційних заходів, що пояснюється найпростішим демократичним імперативом – «дозволено все, що не заборонено».

Громадянське суспільство – другий після держави по важливості елемент суспільства. Воно є джерелом впливу на органи влади та здійснює контроль за їхньою діяльністю, постійно збільшує свій вплив, виконуючи функцію посередника для зміцнення соціального капіталу. Деліберативна модель демократії, що бере свій початок від комунікативної філософії, в умовах сьогодення виступає найбільш обґрунтованою універсальною відповіддю на протиріччя, які виникають в мультикультурній демократичній спільноті внаслідок соціальних і політичних перетворень.

Модель деліберативної демократії належить до пост-класичних теорій демократії і пояснює, що публічний дискурс громадськості постає метаінстанцією легітимності влади і, зокрема, її політичних рішень. А функціонування владних механізмів взаємодії громадянського суспільства та деліберативної демократії є важливим виміром, що існує як певна система активної політичної позиції громадян, та робить можливою їхню безпосередню участь у політичному житті, а також забезпечує повноту реалізації громадянами своїх прав і свобод.

Нормативний ідеал деліберативної демократії досліджували: Дж.-М. Бессет, Дж. Бохман, С. Крістіано, К. Лафонт, Дж. Паркінсон, К. Ліст, Дж.-Л. Коен, Д. Томпсон, Дж. Драйзек, Дж. Фішкін, Дж. Стайнер, Дж. Флінн, Я.-О. Флінн, С. Чамберс, Д. Карпіні, Т. Камеди, С. Бенхабіб, Дж. Рейковські, Дж. Форестера, Е. Еріксон, М. Варрен, Дж. Мансбрідж, А. Фанг, Р. Гудін, С. Кріс-

тіано, М. Небло, Дж. Томпсон, Е. Гутман, В. Колбановський. Серед вітчизняних дослідників, які займалися вивченням деліберативної демократії, можна виокремити: А.М. Єрмоленко, Р.В. Зимовець, Н.А. Бусова.

Мета статті – з'ясувати сутність деліберативної демократії як владного ресурсу громадянського суспільства, а також проаналізувати та систематизувати наукові засади концептуальних досліджень деліберативної демократії у процесах реалізації владного потенціалу громадянського суспільства в Україні та світі.

Методи дослідження. Науковий пошук здійснювався за допомогою наступних методів: системного, компаративного, структурно-функціонального, історичного, герменевтичного.

Завдяки системному методу було здійснено аналіз громадянського суспільства як складного і багатогранного явища та зроблено теоретичне узагальнення його функціональних вимірів як різновидів політичних та неполітичних взаємодій, а також проаналізовано методологічні засади дослідження деліберативної демократії. Компаративний метод було використано при порівняльному політологічному аналізі основних моделей громадянського суспільства із властивим їм владним потенціалом та механізмів деліберативної демократії. За допомогою структурно-функціонального методу було виявлено ключові організаційно-структурні елементи громадянського суспільства, а також деліберативної демократії. Історичний метод забезпечив здійснення аналізу владного потенціалу громадянського суспільства в контексті еволюції поглядів на концепцію громадянського суспільства. Герменевтичний метод використано для аналізу і конкретизації ключових аспектів деліберативної моделі демократії.

Виклад основного матеріалу. Громадянське суспільство на всіх етапах свого становлення було частиною складного механізму взаємовідносин між громадянином

та державою. Формат цих відносин трансформувався з домінування держави у самому процесі формування концепту «civil society» до паритетності зв'язків між владою та інститутами громадянського суспільства, відколи вони набули самоуправлінських властивостей. Науковці не лише категоризували поняття, а намагалися з'ясувати фактори його впливу на особливості політичної системи, а також функціонування владних механізмів взаємодії громадянського суспільства і деліберативної демократії та оцінити їхню ефективність.

Сучасні уявлення про громадянське суспільство склалися в результаті тривалої еволюції поглядів, які відображали зміну соціальних відносин і політичних систем. П. Рзаєв зауважує, що різноманітні визначення громадянського суспільства можна звести до двох основних підходів. Згідно з першим, громадянське суспільство розглядається як особлива сфера соціуму, що існує поза державою і складає систему недержавних відносин, структур та інститутів. Відповідно до другого, це певний стан соціуму, що корелюється з державою певного типу, у якій юридично забезпечені і захищені всі права і свободи особи, що має під собою основи формування правової держави [15].

На сучасному етапі становлення громадянське суспільство визначається цивілізованим процесом, у якому одночасно розвиваються демократичні взаємини між самим суспільством та його членами, між державою та індивідом. Умовою такого розвитку є рівновага, рівність обов'язків, а також прав і свобод і основних елементів громадянського суспільства – громадянина, суспільства та держави. Громадянське суспільство разом зі своїми інститутами забезпечує міцний взаємозв'язок індивіда із правовими положеннями громадян, тобто цілісність соціальних і правових взаємин індивіда із державою та суспільством.

Так, Р. Дарендорф у своїй праці «У пошуках нового устрою» звертає увагу на те, що громадянське суспільство розгортається незалежно від державного впливу таким чином, що існує небезпека ліберального порядку в демократичних державах. У західних демократіях свобода перебуває під загрозою демократичного прийняття рішень, що виходить з глобалізації та нового неліберального регіоналізму але також з політичного авторитаризму і апатії громадян. У посткомуністичному світі, суспільство може почати сумніватися в демократії через її надмірність. У країнах «третього світу», така ситуація може спровокувати небезпечні контрзаходи до релігійного фундаменталізму і процесів модернізації тероризму [6, с. 74-76].

У сучасному світі головним елементом демократичного процесу стає не електоральна, а деліберативна демократія. Проте, наукова література досі не містить детальної інформації про історичні межі і обставини виникнення поняття «деліберативна демократія» і «деліберативна демократія». Науковці і дослідники проблематики досі не досягли консенсусу щодо появи і використання даних термінів. Так, вітчизняна дослідниця В. Медведська, розглядаючи генезу поняття «деліберативна демократія», акцентує: «Російський вчений Д.В. Углов зазначає, що це поняття вперше було введено у політологічний вжиток німецьким філософом Ю. Габермасом та американським вченим Ф. Майклманом, проте першовідкривачем терміну «деліберативна демократія» варто вважати не

Ю. Габермаса, не К. Сайнстейн і не Ф. Майклмана, а американського політолога Джозефа М. Бессета» [11].

Тобто, автором терміну «деліберативна демократія» слід вважати політолога Дж.-М. Бессет, який вперше використав це поняття у 1980 році у своїй книзі «Деліберативна демократія: принцип більшості за республіканського правління» [18].

На відміну від сучасного демократичного процесу, де центральним елементом демократичної практики постає голосування (електоральна демократія), теоретики деліберативної демократії стверджують, що справжня легітимність законодавчих актів може виникнути лише через їх попереднє публічне обговорення, відкритість, терпимість до чужої думки, готовність скорегувати свою первісну позицію в разі появи в процесі дискурсу «кращого аргументу», ніж чим артикульовані раніше. Деліберативна демократія розглядається як публічний діалог (дискурс) інститутів держави і громадян, інститутів громадянського суспільства та влади в процесі вироблення найбільш важливих і необхідних шляхів розвитку соціуму в цілому.

Деліберативна модель демократії поєднує в собі елементи представницької демократії (representative democracy), прямої демократії (direct democracy), а також демократії участі (participatory democracy). Деліберативна демократія являє собою такий вид демократії, що полягає в інституціоналізованому діалозі, що виникає між владою та інститутом громадянського суспільства, певний раціональний дискурс, обговорення, переконання, аргументація, компроміси в її безпартійному варіанті.

Ця модель демократії ґрунтується на переконаності в тому, що кожна людина має можливість перетворитися у громадянина, який здатен залишатися безпартійним, схильний до компромісу та навіть може відмовитись від власних уподобань, якщо вони заважають досягненню згоди. Американські політичні психологи з Мінесотського університету Д. Джонсон і Р. Джонсон зазначали, що політичний дискурс є формалізованим обміном мотивованими думками щодо того, який з кількох альтернативних способів дії слід зробити, щоб вирішити соціальні проблеми [5].

Деліберативна демократія існує для залучення всіх громадян в процес прийняття рішень, переконання інших (через достовірну інформацію і логіку), а також уточнення, які дії будуть найбільш ефективними в рішенні соціальних проблем. Політичний дискурс є методом прийняття рішень в умовах демократії. Рішення означає згоду, що деякі з кількох варіантів дій переважають, будучи найбільш бажаними для досягнення мети. Політичний дискурс є певним інституціоналізованим обміном, мотивованими думками щодо того, який з кількох альтернативних способів дії слід зробити, щоб вирішити соціальні проблеми. Він призначений для залучення всіх громадян в прийнятті рішень, переконання інших (через достовірну інформацію і логіку), а також уточнення: які дії будуть найбільш ефективними в рішенні соціальних проблем. Політичний дискурс є методом прийняття рішень в умовах демократії [5]. Рішення означає згоду, що деякі з кількох варіантів дій переважають, будучи найбільш бажаними для досягнення мети.

Латинське слово «deliberatio» дійшло до нас зі словника римського права і означає «радитися», «обговорювати», «міркувати», «проводити консультації», «зважа-

вати «за» і «проти»». Ще давньоримському поету Публію Сіпу (I століття до н. е.) приписують правовий «деліберативний» принцип «*Deliberandum est diu quod statuendum est semel*». Достеменно він означає вислів: «Над тим, що мають на меті заснувати на довгий термін, майже назавжди, потрібно міркувати так само, дуже довго» [13].

Звертаючись до історії, А. Романюк зауважив, що у 1774 році у своїй відомій промові перед виборцями Едмунд Берк в Брістолі назвав британський парламент дорадчим органом (*deliberative assembly*) нації, описуючи те, що парламент – це не з'їзди (*congress*) послів від різних і ворожих держав, інтереси яких вони зобов'язані захищати; парламент – це дорадчий орган нації з єдиними інтересами, де керувати повинні не місцеві проблеми і місцеві заботи, а загальне благополуччя країни, що виходить із загального розуму народу [17, с.44].

У сучасному англо-американському вживанні термін деліберації етимологічно ґрунтується на латинському слові «*deliberare*» – обдумувати, дослухатися, радитися або міркувати. В англійській мові слово деліберація (*deliberation*) розуміється також ще як певне обговорення чи дискусія. У словнику американської компанії Merriam-Webster поняття «деліберація» визначається так: «Це певний акт роздумів, зважування та вивчення причин вибору, це ретельні обговорення й експертиза, обачність і обережність в процесі вибору найбільш прийнятного і ефективного вирішення» [20].

Джон Дьюї – попередник універсальної моделі демократії, за яким демократія трактувалась в першу чергу не як домінування позиції більшості, але для нього важливим був розгляд механізмів досягнення влади більшістю. Велику увагу Дж. Дьюї приділяв громадським дискусіям і дебатам, за результатом яких можна «домовитися» із різними соціальними прошарками [19].

Деліберативна демократія, або ж деліберативна політика, являє собою таку модель суспільного устрою, при якій формування громадської думки і політичної волі в публічній сфері та парламенті країни підпорядковується не структурі ринкових процесів або нав'язаної ідеології, а власне самобутній ініціативі соціальної комунікації громадян, орієнтованої на досягнення взаєморозуміння і захист власних інтересів.

При цьому Дж.-М. Бессет чітко розводить поняття політичного дискурсу і політичного деліберативного процесу. «При визначенні деліберативного процесу, важливо пояснити, чим він не є, оскільки політичний дискурс – це не просто будь-яке міркування в ході політичного процесу. – Пише Бессет. – «Політичний деліберативний процес передбачає роздуми про суттєві переваги публічної політики, міркування про спільне благо – тобто таке, що постає закритим для тих, хто може приймати рішення» [3, с.189].

Деліберативний процес може приймати різні форми. Наприклад, «це може бути відкрита публічна дискусія», «прямі диспути», але це може бути і «обмін думками за закритими дверима». При цьому жоден з різновидів деліберативного процесу не може обходитися «без трьох елементів: інформації, аргументації, переконання» [3, с.189].

Джон Драйзек, розробляючи теорію деліберативної демократії, звертається насамперед до критики ліберального трактування демократії, вважаючи дану модель формою простої агрегації (з'єднання) політичних інте-

ресів. З його точки зору, однією з фундаментальних проблем демократизації є залучення громадян до процесу управління. Як зазначає Дж. Драйзек: «Демократизація, за великим рахунком, це питання зростаючого включення різних груп і категорій громадян в політичне життя». Дж. Драйзек стверджує, що його аналіз історії демократизації показав: «вимога більшої демократії майже завжди виникає у опозиційного громадянського суспільства, рідко і майже ніколи у держави» [7].

Тому Дж. Драйзек концентрує увагу переважно на політичних організаціях громадянського суспільства (а не численних вільних асоціаціях громадян), доводячи, що саме дані організації можуть вносити найбільший внесок в забезпечення політичного діалогу (*democratic deliberation*) і зміцнення демократичних основ суспільства, перш за все, завдяки підтримці їх незалежності від держави і здатності стимулювати політичну дискусію. Проблемне поле зосереджується в теорії демократії та теорії політики, на основі чого вибудовується дана концепція.

Представники деліберативного підходу прагнуть розділити нормативний, ідеальний проєкт демократичного устрою і практичне втілення демократії. Так Дж. Дьюї пише, що оскільки державні, урядові інститути є скоріше інструментами, механізмами, що забезпечують для даної ідеї шлях ефективного функціонування, тож необхідно повернутися до нормативної ідеї демократії для прояснення і поглиблення розуміння її і використання цього поглибленого розуміння для критики і перетворення її політичних втілень [19].

Найширші можливості для реалізації владних ресурсів взаємодії деліберативної демократії і громадянського суспільства існують у правовій державі, оскільки саме така держава забезпечує нормальне функціонування інститутів громадянського суспільства і сприяє вирішенню питань, що постають перед його членами. Правове поле утворює можливість утворення і розвитку громадянського суспільства, яка може бути реалізована ініціативою знизу, діяльною і постійною позицією активних рядових громадян [9, с.33].

За твердженнями А. Зайцева, серед поширених механізмів, за якими здійснюється деліберація, відносяться громадські ради при органах державної влади, відповідні консультації з громадськістю, певні громадські експертизи, конкретні механізми громадського контролю, парламентські, а також позапарламентські дебати, громадське обговорення у засобах масової інформації [8].

Деліберативні механізми варто виокремлювати за наступними ознаками:

– механізми деліберації, які здійснюються у формальній політичній сфері. До них належать: електронні консультації, парламентські дебати; консультації з громадськістю (опитування громадської думки, громадські слухання), громадські ради; відкриті засідання державних органів; деліберація в органах місцевого самоврядування;

– механізми деліберації, що здійснюються у неформальній політичній сфері. До них можна віднести: неформальні, які можуть переходити у формальну політичну сферу (громадська експертиза, громадський контроль); ті, що вважаються суто неформальними (громадське обговорення в ЗМІ, громадські форуми, адвокасі-кампанії).

Механізми політики публічного обговорення охоплюють перші дві групи. До механізмів першої групи відносять інституціоналізовані процеси, систематичне впровадження яких забезпечується чинними нормами права та відповідною діяльністю органів державної влади та місцевого самоврядування. До механізмів суто неформальної політичної сфери відносять публічне обговорення в ЗМІ, на громадських форумах. Ці дорадчі механізми також мають досить великий вплив на розвиток громадянського суспільства.

Найчастіше вони виступають більше показником розвиненості громадянського суспільства, ніж певним засобом розвитку. Адже передумовою їх ефективності є розвиненість інститутів громадянського суспільства.

Формами державної деліберативної політики можна назвати формалізовані і частково формалізовані процеси деліберативності, які впливають на функціонування громадянського суспільства. Ключовим тут є те, що функції громадянського суспільства і держави мають багато спільного, проте досить суттєвою різницею між ними є те, що держава виконує функції, які спрямовані на врегулювання процесів життєдіяльності суспільств як цілісної соціально-політичної системи, а громадянське суспільство має ряд функцій, які стосуються держави як політичного інституту, так і суспільного утворення. Функції громадянського суспільства можна поділити на дві загальні групи: внутрішні і зовнішні, в залежності від сфери їх реалізації.

А. Матійчик стверджує, що на сучасному етапі піднесення громадянського суспільства в Україні відбувається формування самоорганізаційного потенціалу, який розкривається через підвищення активної участі і громадської позиції, насамперед у моменти критичності, яка постає запорукою складної політичної системи у стабільності і сталому розвитку» [10, с.46].

Зокрема в Україні, громадянську ініціативу визначають події Майдану у Києві (2013–2014 рр.) – «Революція гідності». Ті події, що відбувались під час Єврореволюції з українським суспільством, залишили відбиток в історії України. Цей епізод має важливе значення для українців, а також для самої України, адже сфера масової свідомості, етичних і моральних норм в українській традиції відображає певні революційні прояви шляхом безпосередньої реалізації владного потенціалу громадянського суспільства. Саме тоді патріотизм набув особливої ваги як ствердження власної національної свідомості і гідності в Україні.

Безпосередній вияв деліберативного механізму громадянського суспільства в Україні зумовлений конфронтацією громадян із представниками влади, як із головним суб'єктом держави. Дослідники окреслюють дану подію так: «Держава ввійшла в суперечність із критичною кількістю людей, стан якої їх не влаштував. Досить важливою в цьому сенсі є проста річ, завдяки якій об'єдналось, якщо не 99% учасників революції, то переважна більшість: адже ці громадяни зуміли, знайшли в собі сили жити без держави, яка в один момент постала як певний бар'єр і перепона. Стало зрозумілим те, що без держави можна навіть краще. Проте оскільки, все ж таки, без неї не можна, то її варто змінювати. Мається на увазі, що патерналістська форма держави – «макабричне постсовєтське утворення», що є сформованим з елементів «опікунчої держави» радянського зразка, цинічного

популізму і ностальгії. Майдан не виходив за «сильну державу». Навпаки, головним його пафосом була саме десакралізація державної влади, що й підтверджувалось багатьма знаковими подіями» [4].

Деліберативний дискурс сприяє зміцненню громадянського суспільства, що, у свою чергу, виступає своєрідним тригером політичної модернізації. Адже консолідована громада краще усвідомлює власні інтереси, належним чином формулює спільні вимоги та доносить їх до держави та інших політичних інститутів. Деліберативність пропонує нове тлумачення раціональності, легітимності, публічності, громадськості тощо. Вона формує в межах громадянського суспільства спільне усвідомлення необхідності постійної зміни соціального ладу на раціональних та правових засадах, які б сприяли взаємному збагаченню суспільства та його постійному оновленню [16, с.197-198].

Одна з ключових переваг деліберативного дискурсу – врівноваження позицій більшості та меншості, адже вони представлені на однакових засадах, їхнє слово наділене рівнозначною силою. Переконавання меншості за належного обґрунтування можуть стати виявом загальної думки. Такий перехід у науково-дослідній літературі прийнято визначати як «деліберативний поворот». Тепер легітимність демократичного рішення здобувається виключно через громадську комунікацію, що визначається раціональністю, демократичний процес залежить від колективної волі. Деліберативні дискурси сприяють аналізу соціально-політичної дійсності, трансформації чуттєвого сприйняття конкретної ситуації у раціональну позицію, узагальненню отриманого досвіду, відтак – усвідомленню громадянського статусу як суб'єкта, наділеного правами, можливостями чинити вплив на державні інститути, свободами тощо. Таким чином політичний активізм в контексті деліберативності поживляє розвиток політичної свідомості громадянина. Відсутність такого досвіду може резюмуватися політичною індиферентністю, яка з часом має усі шанси перейти у власну крайню форму – політичний абсентеїзм [12, с.301].

Очевидним є зв'язок між внутрішніми процесами, які відбуваються всередині громадянського суспільства, та процесом трансформації політичної системи. Можемо стверджувати, що набуття нових якісних рис інститутами громадянського суспільства, з одного боку, впливає на загальний процес демократизації політичної системи. З іншого боку, демократичні трансформації політичної системи розкривають нові межі та можливості для форсованого розвитку та інституціоналізації громадянського суспільства. Дилема, пов'язана із визначенням місця громадянських інституцій у системі політико-владних відносин хоч і трактується на користь автономності громадянського суспільства, однак виключає повне його відчуження від держави [14, с.63].

Висновки. Результатом теоретико-методологічних досліджень сучасності можна вважати визнання громадянського суспільства політичним явищем, що конкретизується, певним чином, через цілеспрямовану політичну діяльність його суб'єктів та інститутів, а знаходить відображення через корегування державної політики і участь у розподілі владних ресурсів, визначаючи при цьому їх загальну спрямованість на утвердження й захист основних пріоритетів, цінностей та напрямів демократії.

На протипагу сучасній демократичній практиці, де голосування є центральним елементом демократичного процесу (електоральна демократія), теоретики деліберативної демократії стверджують, що справжня легітимність законодавчих актів може виникнути лише через їх попереднє публічне обговорення. Представники деліберативного підходу прагнули також розробити певну комунікаційну процедуру обговорення між громадянами, яка слугувала б погодженню різних точок зору і формуванню громадської думки.

Модель деліберативної демократії слугує підґрунтям, завдяки якому можна запровадити дієву систему стратегічних комунікацій. Вона вносить зміни та доповнення у сферу публічного управління, зокрема гуманітарного та соціального складовою, здійснює формування нового підходу до аналізу належного врядування, що постає ефективним, відкритим і доступним менізаом реалізації владного потенціалу громадянського суспільства, а також виявляє певну емпатію переважно до усіх вимог громадян та їхніх основних запитів і потреб.

Література

1. Апел ґ.-О. Спрямованість англо-американського «комунітаризму» у світлі дискурсивної етики // Єрмоленко А. Комунікативна практична філософія. Київ: Лібра, 1999. 372 с.
2. Бартагарієва І.І. Деліберативна парадигма громадянського суспільства та раціональність правового дискурсу // Тілея: науковий вісник. 2013. № 72. С. 482-483.
3. Бессет Дж.М. Тикий голос разума. Деліберативная демократия и американская система государственной власти. Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2011. 336 с.
4. Бистрицький Є. Круглий стіл «Філософської думки» / Є. Бистрицький, А. Бондар, ґ. Галушко, А. Єрмоленко, В. Єрмоленко, В. Кебуладзе, С. Пролєєв, Ю. Чорноморець // Філософська думка. 2014. № 6. С. 5-28. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Philos_2014_6_3.
5. Даймонд А. При парадокси демократії // Демократія: антологія / упоряд. О. Проценко. Київ: Смолоскуп, 2005. С. 92-94.
6. Дарендорф Р. Современный социальный конфликт. Очерк политики свободы. Москва: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2002. 288 с.
7. Драйзек Дж. Політичне вклучення та динаміка демократизації // Американський політичний науковий огляд, 1996. Т. 9. № 3.
8. Зайцев А.В. Деліберативная демократия как институциональный диалог власти и гражданского общества // Социодинамика. 2013. № 5. С. 29-44. URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=689.
9. Косілова О.І. Політичні функції громадянського суспільства: дис... канд. пол. 23.00.01. Київ: 2007. 203 с.
10. Матійчик А.В. Самоорганізація громадянського суспільства як чинник демократичної модернізації політичної системи України: канд. пол. наук. 23.00.02. Львів: 2016. 221 с.
11. Медведська В.Ю. Онлайн-деліберация як спосіб підвищення громадської участі у прийнятті політичних рішень // Тілея: науковий вісник. 2019. № 148. С. 51-55.
12. Меляков А. Деліберативна політика: теорія та практика застосування у вирішенні завдань гуманітарного розвитку. Актуальні проблеми державного управління. 2014. № 1. – С. 301.
13. Мустафасєва Е. Інструменти деліберативної в добровільному об'єднанні територіальних громад // Актуальні проблеми дер-

жавного управління. 2018. № 2 (74). С. 125-130. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/apduo_2018_2_24.pdf.

14. Пасісниченко В. Громадянське суспільство: сучасні деба-ти та їх соціологічні імплікації // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. – 2010. – Вип. 16. – С. 63.

15. Рзаєв П.А. Наукові підходи до визначення змісту тер-міна «громадянське суспільство» // Молодий вчений. 2014. № 6 (2). С. 186-189. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2014_6%282%29_50.

16. Розанвалон П. Демократична легітимність. Безсторонність, рефлексивність, наближеність. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. С. 197-198.

17. Романюк А. Порівняльний аналіз основних форм політичної участі громадян країн Західної Європи // Віче. 2008. № 1. С. 44.

18. Bessette J. Deliberative Democracy: The Majority Principle in Republican Government // How Democratic is the Constitution? Washington, D.C., AEI Press. 1980.

19. Dewey D. Democracy and Education: Sat. / per. from English M.: Pedagogy-Press, 2000. 382 p.

20. Merriam-Webster's Advanced Learners / English Dictionary. Merriam-Webster, Inc., 2008. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/deliberation>.

References

1. Apel ґ.-O. Spriamovanist anholo-amerykanskoho «komunitaryzmu» u svitli dyskursyvoi etyky // Yermolenko A. Komunikatyvna praktychna filosofii. Kyiv: Libra, 1999. 372 s.
2. Bartahariyeva I.I. Deliberatyvna paradyfima hromadianskoho suspilstva ta ratsionalnist pravovoho dyskursu // Hileia: naukovyi visnyk. 2013. № 72. S. 482-483.
3. Besset Dzh.M. Tykhiy holos razuma. Delyberatyvnaia demokratyia u amerykanskaia systema hosudarstvennoi vlasti. Moskva: Rossyiskaia polytycheskaia entsyklopedyia (ROSSPEN), 2011. 336 s.
4. Bystrytskyi Ye. Kruhlyi stil «Filosofskoi dumky» / Ye. Bystrytskyi, A. Bondar, ґ. Halushko, A. Yermolenko, V. Yermolenko, V. Kebuladze, S. Proleiev, Yu. Chornomorets // Filosofska dumka. 2014. № 6. S. 5-28. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Philos_2014_6_3.
5. Daimond L. Try paradoksy demokratii // Demokratii: antolohiia / uporiad. O. Protsenko. Kyiv: Smoloskup, 2005. S. 92-94.
6. Darendorf R. Sovremennyi sotsyalnyi konflikt. Ocherk polytyky svobody. Moskva: «Rossyiskaia polytycheskaia entsyklopedyia» (ROSSPEN), 2002. 288 s.
7. Draizek Dzh. Politychne vkluchennia ta dynamika demokratyzatsii // Amerykanskii politychnyi naukovyi ohliad, 1996. T. 9. № 3.
8. Zaitsev A.V. Delyberatyvnaia demokratyia kak ynstytutsionalnyi dialoh vlasti u hrazhdanskoho obschestva // Sotsyodynamyka. 2013. № 5. S. 29-44. URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=689.
9. Kosilova O.I. Politychni funktsii hromadianskoho suspilstva: dys. ... kand. pol. 23.00.01. Kyiv: 2007. 203 s.
10. Matiichyk A.V. Samoorganizatsiia hromadianskoho suspilstva yak chynnyk demokratychnoi modernizatsii politychnoi systemy Ukrainy: kand. pol. nauk. 23.00.02. Lviv: 2016. 221 s.
11. Medvedska V.Yu. Onlain-deliberatsiia yak sposib pidvyshchennia hromads'koi uchasti u pryiniatti politychnykh risien // Hileia: naukovyi visnyk. 2019. № 148. S. 51-55.
12. Meliakov A. Deliberatyvna polityka: teoriia ta praktyka zastosuvannia u vyryshenni zavdan humanitarnoho rozvytku. Akhtualni problemy derzhavnoho upravlinnia. 2014. № 1. – S. 301.

13. Mustafaieva E. Instrumenty delibertsii v dobrovolnomu obiednanni terytorialnykh hromad // *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia*. 2018. № 2 (74). S. 125-130. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/apdyo_2018_2_24.pdf.

14. Pasisnychenko V. Hromadianske suspilstvo: suchasni debaty ta ykhi sotsiologichni implikatsii // *Metodolohiia, teoriia ta praktyka sotsiologichnoho analizu suchasnoho suspilstva*. – 2010. – Vyp. 16. – S. 63.

15. Rzaiev P.A. Naukovi pidkhody do vyznachennia zmistu termina «hromadianske suspilstvo» // *Molodyi vchenyi*. 2014. № 6 (2). S. 186-189. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2014_6%282%29__50.

16. Rozanvalon P. Demokratychna lehitymnist. Bezstoronnist, reflektivnist, nablyzhenist. Kyiv: Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», 2009. S. 197-198.

17. Romaniuk A. Porivnialnyi analiz osnovnykh form politychnoi uchasti hromadian krain Zakhidnoi Yevropy // *Viche*. 2008. № 1. S. 44.

18. Bessette J. *Deliberative Democracy: The Majority Principle in Republican Government* // *How Democratic is the Constitution?* Washington, D.C., AEI Press. 1980.

19. Dewey D. *Democracy and Education: Sat.* / per. from English M.: Pedagogy-Press, 2000. 382 p.

20. Merriam-Webster's Advanced Learners / English Dictionary. Merriam-Webster, Inc., 2008. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/deliberation>.

Levchenko D.V.,

Master at the Department of Political Science Faculty of Philosophy,
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine) <https://orcid.org/0000-0002-7989-5307>,
darialevchenko12@gmail.com

Ukraine, Kyiv

DELIBERATIVE DEMOCRACY AS A EMPIRIOUS RESOURCE OF CIVIL SOCIETY

This article is a study of deliberative democracy, being an imperious resource of civil society. It focuses on examples of mechanisms for implementing deliberative democracy. The author analyzes the place and role of the concept of civil society in modern theories of democracy and highlights its strengths and weaknesses. The focus is on the aspects that, according to the author, should be taken into account at the present stage of the development of democracy in Ukraine. It is emphasized that deliberative discourse is a communicative act of equal participants, aimed at reaching a compromise in the form of the specific public decision. Public policy serves as a sphere of partnership between public entities, including the state as the bearer of political power and civil society as the bearer of communication power. The author proves systematically that deliberative discourse affects the political system in a comprehensive manner, being objectified at the level of its individual components. Political modernization, understood as a logical existential deployment of the political system, emphasizes its dynamics and denies its statics. Changes take place in the political consciousness of a citizen and emotional manifestations turn into logical and rational beliefs in the course of a deliberative discourse. The study proves that inclusiveness, equality and transparency of deliberative events allow a citizen to become an active actor in public policy and emphasize the fact of receiving a new political culture by her. Changing of values provokes a new mode of action. Therefore, a deliberative political culture generates cooperation, which becomes a new format of political relations. The research considers public discussion, public consultations, public hearings, public examinations, general meeting of citizens at their place of residence, public participation in the activities of public authorities, etc. among the instruments of deliberation. The author determines that the basis of the deliberative model of democracy is dialogue and debate between society and authorities. The study proves that legitimacy is no longer based on historical reference, but is designed for current and future possible changes that should occur with the consent and participation of society, which can be achieved through effective strategic communications.

Key words: democracy, deliberative democracy, civil society, deliberative discourse, deliberation, liberalization, institutionalization, public opinion.



УДК 316.257 (045):316.43

Шедяков В.Е.,

д.социол.н., к.э.н., независимый исследователь, shedyakov1@gmail.com

Украина, г. Киев

МЕДИЙНЫЙ ФАКТОР В ЖИЗНИ ЧЕЛОВЕКА И ОБЩЕСТВА

Цель текста – подытоживание роли медийного фактора в жизни человека и общества. В анализ вводится антропосоциогенез, его нынешняя динамика. Сквозь призму развития медиа показана диалектика исторических возможностей и рисков. В частности, открываются перспективы, позволяющие как сознательно осуществлять личностный выбор, так и стать объектом манипулирования. Между тем, психологическая устойчивость в сохранении и формообразовании базовых ценностно-смысловых комплексов тесно коррелирует с качеством общественной идеологии. Выработка гражданской позиции и творческое само- и взаиморазвитие противостоит изоцирению технологий дестабилизации (вплоть до информационного терроризма) и манипулированию массовым сознанием с убаюкиванием комфортом и потребительством / накопительством.

Ключевые слова: общество, общественные отношения, медиа, информационная культура, информационные технологии.

*«Я на то родился и на то пришел в мир,
чтобы свидетельствовать об истине.»
(Евангелие от Иоанна, гл. 18, ст. 37)*

Постановка проблемы. Умение встраиваться в меняющуюся ситуацию и, затем, трансформировать её для защиты человека и народа – условие сохранения идентичности. Между тем, информационное половодье захлестывает, усиливая давление на человека, социальные группы и общество. Вместе с тем, характер, качество и последствия информационных вбросов могут различаться в широчайшем диапазоне. Расширяется «коридор свободы», но множатся и попытки манипулирования. Уже и лидеры государств обличают «фейки мейнстримных СМИ», и специалисты отвергают навязывание прокрустовой ложи стереотипов под видом «редакционной политики», и народы протестуют против «органов пропаганды». Изоциренность технологий дестабилизации влияет на динамику массового сознания. Критичность в восприятии информации становится важным элементом иммунитета культурно-цивилизационного мира. А психологическая устойчивость в сохранении и развитии его базовых ценностно-смысловых комплексов тесно коррелирует с качеством общественной идеологии, в частности, – отношением к жизни и смерти, самоуважением, сотворчеством и т.п. Внутренняя самодисциплина и свобода – стороны гражданственности; органичное созидание общества востребует грамотного и активного гражданина и профессионала, формирование которого усиливает внимание социума к медийному фактору.

Анализ исследований и публикаций по проблеме. Методологические основания текста содержатся в работах по анализу закономерностей и особенностей информационной сферы человеческой деятельности. Представления о миссии прессы и предназначении журналиста формулировали Н. Некрасов и И. Эренбург, Н. Добролюбов и Н. Чернышевский, В. Белинский и А. Барбюс, М. Твен и Т. Драйзер, С. Льюис и Э. Хемингуэй, Дж. Рид и М. Джалиль, Ю. Фучик и Я. Гашек, У. Уитмен и Ф.Г. Лорка, М. Ромм и Р. Кармен, Л. Фейхтвангер и Г. Хайденрайх, Г. Айх и Я. Галан, Г. Бёль и Т. Мершрот, В. Кёппен и Г. Зойрен, К. Гайслер и З. Ленц, В. Третьяков и А. Торкунов, А. Хинштейн и А. Шейнин, Дж. Абрамсон и Э. ван де Бейк, Е. Поддубный и

В. Скачко, К. Вышинский и И. Гужва, А. Гаспарян и А. Семченко, О. Медведева и А. Шарий, Е. Бондаренко и Е. Лукаш, Ю. Болдырев и И. Шнуренко. Международное восприятие разнообразных аспектов социального уровня информационного воздействия испытало на себе воздействие работ У. Троттера «Стадные инстинкты в дни мира и войны» / «Инстинкты толпы во время мира и войны», Э. Бернейса «Кристаллизация общественного мнения», «Манипуляция общественным сознанием: как и почему», «Инженерия согласия» и «Пропаганда», Г. Лебона «Психология народов и масс», М. Конвея «Толпа времен войны и мира», Э. Мартина «Поведение толпы», Б. Эльтинге «Психология войны», а также Дж. Арквиллы и Д. Ронфельдта, Э. Аронсона и Э. Практаниса, М. Хоркхаймера и Т. Адорно, А. Эдмюллера и Т. Вивльгельма, Б. Берельсона, Г. Брозюса, Б. Гарта, Х. Года, Д. Грабера К. Дойча, С. Каннингема, М. Кассе, Х. Кепплингера, М. Кунцика, П. Лазарфельда, Х. Лас-свела, Э. Люттвака, М. Маклюэна, Ж.-В. Мюллера, Э. Нозль-Нойман, Р. Мак-Чесни, Дж. Ная, Ф. Палмгрин, А. Понсонби, В. Трольдаля, У. Уэйса, Л. Фестингера, Ю. Хабермаса, Дж. Шарпа, Г. Шиллера, Г. Штрамайера, В. Шульца, Ф. Эссера, и др. В нынешних условиях их успешно продолжают в исследованиях: – собственно информационной сферы и, в частности, социального уровня информационных технологий: В. Артёмов, Дж. Ассанж, И. Ашманов, С. Багдасаров, С. Блэк, В. Большаков, С. Бухарин, З. Ванагайте, Р. Вильсон, А. Воеводин, Н. Волковский, К. Гаджиев, А. Горбушкин, Г. Грачёв, Д. Григорьева, Л. Гринин, С. Гриняев, С. Гусев, Д. Гусев, Ж. Деррида, Е. Доценко, Д. Евстафьев, К. Затулин, Е. Ильин, М. Капуто, С. Кара-Мурза, М. Кастельс, Я. Кедми, С. Килинкар, И. Клоков, Г. Ковалёв, А. Кольев, М. Комиссарова, В. Копылов, В. Коровин, С. Кравченко, В. Крысько, И. Кузнецов, С. Кургинян, Р. Кузьмин, Л. Лаптев, Э. Либанова, В. Липкан, О. Лушников, А. Малькевич, А. Манойло, Е. Маркосян, И. Мельник, П. Морейра, С. Москвичи, А. Нестеров, В. Никонов, Дж. Овертон, Э. Ожиганов, Д. Ольшанский, Ю. Орлов, И. Панарин, С. Паршин, Н. Пелагеша, Ю. Петров, С. Пинкер, Д. Попов, А. Портнов, Т. Постол, В. Плэтт, И. Радиков, П. Робинсон, С. Рошин, Н. Семечкин, В. Серебрянников, В. Скиба,

Э. Сноуден, Н. Стариков, О. Стоун, О. Судоргин, М. Та-
лиано, С. Ткаченко, К. Туркова, Р. Хилсмен, В. Хозиков,
Х. Хофбауэр, Е. Хусаинова, Э. Цветков, В. Цыганов, Дж.
Шарп, В. Шевцов, Т. Шевяков, В. Шейнов А. Эдмюллер,
Б. Якеменко; – международного контекста изменений
общественных отношений – со стороны Е. Авдокушина,
Ж. Алфёрова, С. Бартенева, А. Белорусова, Р. Бортника,
Е. Брагиной, А. Булатова, П. Бьюкенена, А. Ваджры,
А. Вассермана, В. Виноградова, В. Воли, Р. Волкова,
В. Геца, С. Глазьева, Л. Градобитовой, М. Делягина,
А. Дынкина, В. Ефимова, В. Железновой, А. Иголкина,
В. Иноземцева, Р. Ищенко, Д. Калаича, Е. Касаткиной,
С. Караганова, В. Катарасова, Г. Киссинджера, А. Кобя-
кова, В. Колесова, Дж. Корбина В. Корнилова, А. Короб-
кина, Н. Косолапова, А. Кули, О. Кусакиной, М. Лебе-
девой, В. Ломакина, А. Ляменкова, Л. Максимовой,
М. Маляровой, А. Мартынова, Ю. Маслокова, С. Михеева,
В. Мотылёва, Д. Нексона, Н. Нарочницкой, И. Носковой,
К. Овчинникова, Т. Орловой, М. Осьмовой, В. Панькова,
С. Пенкиной, Д. Перкинса, С. Переслегина, В. Полякова,
В. Преснякова, В. Пякина, В. Рогова, В. Рыбалкина, В. и
Н. Сапичей, К. Семёнова, Б. Славина, Е. Спицына,
Н. Срничека, Н. Старикова, В. Сулова, Е. Талызиной,
С. Уралова, Дж. Урри, А. Фурсова, С. Хантингтона,
А. Харламовой, М. Хрусталёва, В. Чекурова, Н. Черка-
совой, О. Четвериковой, А. Этциони.

Цель текста – выявление и анализ нынешней меры
взаимодействия трансформационных динамик медиа и
общественной / индивидуальной жизни.

Изложение основного материала исследования.
Медийная сфера становится влиятельным ресурсом со-
циальной педагогики, трансформируя отношение к миру
у человека, группы, общества. Ответственная и разумная
реализация свободы совести и права выбора требует
тщательной подготовки, становящейся делом общегосу-
дарственной важности. Вместе с тем, часто принятие
решений осуществляется под несознаваемым воздей-
ствием иррациональных факторов (разум в дальнейшем
лишь легитимирует, разъясняет и упорядочивает уже
принятое, ищет пути к реализации); закономерность
пробивается посредством случайностей, тех или иных
отклонений в конкретном случае. Соответственно, для
каждой ситуации крайне существенна позиция участни-
ков событий: их опыта, личной, семейной и социальной
памяти, интуиции традиций, волевых качеств, рейтинга
влияющих факторов [1-4]. Высокую обеспокоенность
закономерно вызывают процессы, когда, с одной сто-
роны, партийно-государственные лица США высказы-
вают негативное отношение к социальным сетям и уси-
ливают на них давление, с другой же, толпа громит
здания «CNN», судов и т.д. – особенно при неоправдан-
ной жестокости полиции, произволе представителей и
неэффективности систем власти, отсутствии массовых
выражающих народное мнение партий, катастрофиче-
ских расколе элит и расслоении общества.

Переходность и присущие ей неприкаянность, утрата
комфорта – условие масштабных обретений; катарсис
наследует катастрофе. Обострение прежних и возникнове-
ние новых линий общественного разделения провоци-
рует столкновение подходов: регионов (в частности,
макрорегионов, прежде всего, на основе культурно-
цивилизационных миров) и централизующей иерархии
монополюсности производства и обмена, хозяйственни-

ков и финансистов, созидателей и манипуляторов, коо-
перирования по интересам и принуждения к следованию
внешним навязываемым шаблонам. В этом контексте
важнейший аспект «совести» – соблюдение истинности
в передаче информации [5-8]. Распространение процедур
народовластия при изощрённости психоманипулятив-
ных техник превращает общественное мнение в серьёз-
ный объект информационного давления, а население – в
информационных наркоманов. Собственно, нет ничего
более альтернативного журналистике, призванной слу-
жить правде, нежели участие в информационных войнах
и разноцветном пиаре в заранее заданных координатах
пропаганды и агитации. Эти два противоположные век-
тора рожают кардинально разные задачи и инструмен-
тария. Вместе с тем, как программирование будущих
социально-экономических процессов, так и управление
нынешними тенденциями общественной жизни коррели-
рует с особенностями постсовременности как среды
моделей и практик формирования чернового наброска
будущего, создания его замысла и выявления намерения,
обострённо проявляясь именно в период форсированных
трансформаций.

Переход к постсовременным ресурсно-методологи-
ческим базам и моделям стратегического дизайна, уси-
ление роли анклавов «умного общества», «информаци-
онный взрыв» воздействуют на соотношение возможностей
и факторов осуществления, реактуализируя как творче-
ские (прежде всего, научно-интеллектуальные) возмож-
ности культурно-цивилизационных миров, так и устой-
чивость их базовых ценностно-смысловых комплексов, а
также умение ими распорядиться, их защитить, активи-
зировать и нарастить, в частности – посредством форми-
рования и развития социокультурных полей. Прежний
опыт антропосоциогенеза гласил: если уровень нацио-
нальных государств реализуется и в поддержании ба-
ланса между собственной идентичностью (неотъемле-
мой частью которой выступает сохранение и развитие
базовых ценностно-смысловых комплексов) и воспроиз-
водством жизненного уклада соответственно господ-
ствующим калкам и общим стандартам, то сверхдер-
жавы пестуют собственные обыкновения и подходы.
Ныне поиск ответов на исторические вызовы эпохи тем
более находится в плоскости пересечения характеристик
природоподобия и дружелюбия. Спасение человека от
стереотипов и идолов общества массового потребления /
комфорта – необходимое условие нравственного созидания.
При этом закладываются основы преодоления не-
адекватных задачам эпохи как, с одной стороны, непо-
тизма и кумовства, так и, с другой, уродливых сочетаний
эпигонами либерализма и национализма. Патологизация
общества погоней за нормой прибыли принижает чело-
века и искажает вектор усилий цивилизации. Вымыва-
ние пропагандой потребительского образа жизни, навязывание
погони за видимыми чертами «успеха» разъедает полотно
социальности. Между тем, страны, стабильно демонстрировавшие
высокие достижения во всех областях социального общежития, как
правило, основывались на широком объединении усилий различ-
ных слоёв населения на основах гражданского согласия
и достижения соборности общественного устройства
ради творчества во всех сферах жизни. Для органично-
сти развития общества необходимо воспитывать не по-
требителя, а созидателя, укоренённого в пластах куль-

туры и овладевшего социальным наследием духовно богатого человека.

Так, формально практически повсеместное распространение демократических процедур ныне дополнительно повышает важность социально-информационной плоскости обмена. В частности, воздействия на общественную психологию и идеологию позволяют решать важнейшие задачи при стимулировании желательных изменений. Глобальность информационных потоков дополняется регионализмом культурно-цивилизационных миров. Ранее и человек от рождения был обречён реализовываться в строго определенных рамках общественных обязанностей, и предметы культуры были ориентированы прежде всего на потребление верхушкой. Сейчас каждый может выбирать близкое именно для себя. Но осуществление этого выбора требует ответственности и гражданской зрелости. Распространение процедур народовластия при изощрённости психоманипулятивных техник и формировании «двойных стандартов» превращает общественное мнение в серьёзный объект информационного давления, а население – в информационных наркоманов. Собственно, нет ничего более альтернативного журналистике, призванной служить правде, нежели участие в информационных войнах и разноцветном пиаре в заранее заданных координатах пропаганды и агитации. Эти векторы рожают кардинально разные задачи и инструментария [9-12]. К сожалению, отмечают аналитики, порой «СМИ превращаются в СММ (средства массовой манипуляции), а их владельцы-манипуляторы, создавая и воплощая новые ценностные установки и ориентации, формируют качественно новое сознание общества» [13, с.35]. Манипулирование – принижение человеческого достоинства и оболванивание масс. Тяга к средствам из его арсенала (при всех краткосрочных эффектах) в дальнейшем усиливает водораздел между народом и власть имущими. Вопиющий аморализм «элиты», разложение «светской знати», вступая в диссонанс с запросами общества, диктует желание сменить бескомпромиссную миссию гражданственности журналистики на мастеровых информационного влияния. В свою очередь, системная модернизация информационной инфраструктуры – неотъемлемая часть как подлинного народовластия, так и действительного суверенитета. В общий контекст обновления надо также вписывать систему информационного отстаивания интересов общества (создания качественного виртуального продукта, неискажённого донесения позиции до внутренней и глобальной аудитории, духовно-нравственного иммунитета населения за счёт системы образования и выработки привычки к критической оценке информации и самостоятельности мышления, обеспечения перевеса в ключевых точках и др.).

Существенное изменение роли секторов медийного пространства произошло с усилением значения социальных сетей как орудия пропаганды и агитации. «Берлинская стена» в Интернете разделила обслуживающих полярные идеологические лагеря, вытесняя жалкие потуги редких искателей истины. Сети, с одной стороны, активно втягиваются в пиар и саморекламу собственников, с другой, – в дегуманизацию, расчеловечивание противника и десоциализацию нежелательных для заказчика культурно-цивилизационных миров, виртуальное создание образа врага. Как результат, лидеры мнения,

отбирающие значимую информацию, трансформируются в интерпретаторов с заранее известными подходами и устоявшейся непоколебимостью оценок.

Исключительно важно не только признавать значимость идеологических оппонентов, но и уметь брать лучшие наработки из прошлых периодов для решения новых задач; при этом самобытность развития основана на базовых ценностно-смысловых комплексах культурно-цивилизационных миров. Характер же и важность ценностно-смысловых комплексов для каждого из них существенно различны, что отражается в высоком разнообразии материальных и духовных культур, в частности – в приемлемости и продуктивности тех или иных форм общения и развития. Как известно, столетия сосуществования природных и человеческих общностей в определённых нишах выработали различающиеся подходы и мироощущения. История социокультурных стилей сформировала ценнейший опыт самобытного устройства жизни на началах свободы и равенства, воспринимаемых как справедливые. Соответственно, схемы и штампы общественной организации жизнедеятельности, успешные в одном из культурно-цивилизационных миров, могут, налагаясь на иные традиции и уклады, лишь скрывать совсем иные механизмы и процессы. Попытки «введения единообразия» прокрустовы ложа, ломая инновационную самобытность форм и подменяя их имитационностью заимствований, множат иррационально-превращённую карнавальность человеческого общежития и подтачивают самоидентичность общностей, размывая ценности [14-22].

Для закрепления на пристойных позициях в формирующемся мироустройстве остро необходимо: – создание и проектное стимулирование новых платформ развития, тесно коррелирующих с выращиванием адекватных времени вариантов проявления базовых ценностно-смысловых комплексов своего культурно-цивилизационного мира, – кардинальное укрепление организационно-управленческих форм глубокой науки и прорывных технологий в эффективных моделях научно-образовательно-производственных кластеров, – обновление систем укрепления общественного иммунитета к мутациям и воздействиям, предупреждения распространения вредных вирусов (в т.ч. информационных), – запрет на работы с разнообразным ОМП, – повышение уровня территориального рассредоточения как производств, так органов власти и управления. Практика напомнила: географическая диверсификация экономической, социальной, политической жизни – условие успешного преодоления очаговых вспышек эпидемии, в конечном итоге – и устойчивости государства и общественного порядка [23-29].

Выводы. Таким образом, исследование нынешней меры взаимодействия трансформационных динамик медиа и общественной / индивидуальной жизни демонстрирует нарастание потенциала как для расширения сознательного личного выбора, так и для манипулирования и насаждения шаблонов восприятия. Камуфлирование информационной войны и разноцветного пиара под журналистику, мимикрия агитации и пропаганды под освещение события извращает общественное восприятие. Соответственно, ныне обладание и использование СМИ выступает серьёзным (порой – определяющим) параметром перемен. Качество «послушной прессы» и

тотальность цензуры в СМИ, приводящие к игнорированию важнейших тем, навязыванию отвлечения на абсурд, мелкотемье, внешние сюжеты – условие манипуляций общественным мнением, органичное дополнение недемократичности политического процесса. Между тем, важная задача журналистики – восприятие и рост человека как личности, преодоление ксенофобии, глубоко въевшейся в миропонимание представителей западно-европейской (и, особенно, американской) культуры, искренне не понимающих пытающихся жить по-другому и с иными взглядами на происходящее. Воспитывать детей, заниматься жилищем, обеспечивать семейство – всё это и звери делают; медийный фактор в состоянии быть не только «оводом у дремлющего вола», но и, честно и непредвзято информируя, побуждать к собственному человеческому поведению, развитию и гуманизации.

Возможные направления дальнейших исследований. На наш взгляд, для повышения плодотворности научных исследований в этой сфере целесообразен приоритетный анализ взаимодействия прессы и органов власти.

Литература

1. Назаров М.М. Массовая коммуникация и общество. Введение в теорию исследования. М.: Аванти плюс, 2003. 428 с.
2. Васильева А.В. Роль и функции СМИ в современном обществе. URL: http://www.amursu.ru/attachments/article/9533/N50_20.pdf.
3. Liebling A.J. The Press. N.Y.: Ballantine Books, 1975. 2-nd ed. 293 p.
4. Newman R., Guggenheim L. The evolution of Media Effects Theory: A Six-Stage Model of Cumulative Research. Communication Theory. 2011. № 21. P. 169-196.
5. Шедяков В.С. Ресурсний потенціал методології: піар в соціальному просторі. Розбудова іміджу інститутів сектору безпеки України: *viribus unitis*. К.; Женева; Луганськ; Янтар, 2013. С.76-117.
6. Шедяков В.Е. Public Relations информационной эры: использование постсовременных социально-политических коммуникаций. Наукові праці. Вип. 246. III. 258. Соціологія. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. П. Могили, 2015. С.14-21.
7. Шедяков В.Е. Стратегии социальных коммуникаций: быть или манипулировать. Key Issues of Education and Sciences: Development Prospects for Ukraine and Poland: Proceed. of Intern. Conf. Stalowa Wola, July 20-21, 2018. Vol. 2. P. 172-174.
8. Шедяков В.Е. Выбор стратегии использования социальных коммуникаций: cui prodest. Strategic Management: Global Trends and National Peculiarities / ed. by A. Pawlik. K. Sharoshnikov. Kielce: Baltija Publishing, 2019. P. 254-266.
9. Кара-Мурза С.Г. Манипуляция сознанием. М.: Эксмо, 2007. 864 с.
10. Шиллер Г. Манипуляторы сознанием. М.: Мысль, 1980. 326 с.
11. Шедяков В.Е. Манипуляторы и манипулируемые – взаимно необходимые неотъемлемые части общества отчуждения. Історичні, соціологічні, політологічні науки: історія, сучасний стан та перспективи досліджень: Матер. Міжнар. наук.-практ. конф. Херсон, 2018. С.57-64.
12. Шедяков В.Е. Арсенал манипуляций в гибридной войне: взаиморезонирование индивидуального и социального. Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників суспільних наук: Матер. Міжнар. наук.-практ. конф. Київ, 2018. С.41-44.
13. Льовкiна О.Т. Проблема відчуження в контексті сучасної глобалізації. Вісник НАУ. Філософія. Культурологія. 2004. № 1. С.31-36.
14. Хоффман Ф.Т. Гибридные угрозы: переосмысление изменяющегося характера современных конфликтов. Геополитика. Вып. XXI. Война. 2013. С.45-62.
15. Денисов А.А., Денисова Е.В. Краткий очерк основ теории управляемой конфронтации. Информационные войны. 2014. № 1 (29). С.24-33.
16. Расторгуев С.П. Информационная война. М.: Радио и связь, 1999. 416 с.
17. Панарин И. Технология информационной войны. М.: КСП+, 2003. 320 с.
18. Шедяков В.Е. Информационная составляющая конкурентной войны за рынки: место социальных технологий. Институціональна трансформація розвитку економіки України / заг. ред. О.А. Гальцової. Запоріжжя; Херсон: Тельветика, 2019. С.113-128.
19. Шедяков В.Е. Социальный уровень информационного влияния: стратегическая культура и управленческие композиции. Social sciences: development prospects in countries of Europe at the beginning of the third millennium. Riga: Baltija Publishing, 2018. P. 157-174.
20. Шедяков В.Е. Информационное давление на нынешнем этапе конкуренции культурно-цивилизационных миров. Вестник Прикамского социального института. 2018. № 2 (80). С.176-184.
21. Савин А. Бесконтактные и сетевые войны. Информационно-аналитический проект «Однако». 18.04.2013. URL: <http://www.odnako.org/magazine/material/beskontaktnie-i-setevie-voyni>.
22. Шедяков В.Е. Изменения медийного пространства в стратегии сетецентрического воздействия. Суспільні науки: сучасні тенденції та фактори розвитку: Матер. Міжнар. наук.-практ. конф. Одеса, 2016. С.110-114.
23. Пресса и общество: что же с нами происходит? Материалы круглого стола. Регион: проблемы и перспективы. 1997. № 4. С.4-14.
24. Шедяков В.Е. Общественные коммуникации как ресурс социальной педагогики. Science and Technology of the Present Time: Priority Development Directions of Ukraine and Poland: Proceed. of Intern. Conf. Wolomin, 2018. Vol. 4. P. 161-163.
25. Шедяков В.Е. Формирование умного общества и расширение оснований контрманипулятивных практик. Час вибору: викиди інформаційної епохи / заг. ред. О.А. Івакіна, Д.В. Яковлева. Одеса: Тельветика, 2016. С. 196-216.
26. Шедяков В.Е. Стратегічне управління процесами постсучасних трансформацій за допомогою інформаційних впливів соціально-політичного рівня. Вісник Дніпропетровського університету. Філософія. Соціологія. Політологія. 2015. № 1 (23). С.248-259.
27. Шедяков В.Е. Ресурсний діапазон інформаційного взаємодія: стратегічні комунікації общества сквозь призму дрейфа гуманізму. Актуальні проблеми філософії та соціології. 2017. № 15. С.163-166.
28. Шедяков В.Е. Воспитание гражданской ответственности – условие подъема иммунитета общественной среды. Актуальні питання суспільних наук: соціологія, політологія, філософія, історія: Матер. Міжнар. наук.-практ. конф. Київ, 2018. С.27-32.
29. Короткова М.Н. Информационное общество: новая государственная политика в области Интернета. ВУЗ. XXI век. 2014. № 1. С.79-86.

References

1. Nazarov M.M. Massovaya kommunikatsiya i obshchestvo. Vvedenie v teoriyu issledovaniya. M.: Avanti plus, 2003. 428 s.
2. Vasil'eva L.V. Rol' i funktsii SMI v sovremennom obshchestve. URL: http://www.amursu.ru/attachments/article/9533/N50_20.pdf.
3. Liebling A.J. The Press. N.Y.: Ballantine Books, 1975. 293 p.
4. Newman R., Guggenheim L. The evolution of Media Effects Theory: A Six-Stage Model of Cumulative Research. Communication Theory. 2011. No 21. P. 169-196.
5. Shedyakov V.E. Resursnyy potencial metodologiyi: piar v social'nomu prostori. Rozbudova imidzhu instytutiv sektoru bezpeky Ukrainy: viribus unitis. K.; Zheneva; Lugansk; Yantar, 2013. S. 76-117.
6. Shedyakov V.E. Public Relations informacii noj ery: ispol'zovanie postsovremennykh social'no-politicheskikh kommunikacij. Naukovi praci. Vyp. 246. T. 258. Sociologiya. Mykolayiv: Vyd-vo ChDU im. P. Mogyly, 2015. S. 14-21.
7. Shedyakov V.E. Strategii social'nykh kommunikacij: byt' ili manipulirovat'. Key Issues of Education and Sciences: Development Prospects for Ukraine and Poland: Proceed. of Intern. Conf. Stalowa Wola, 2018. P. 172-174.
8. Shedyakov V.E. Vybor strategii ispol'zovaniya social'nykh kommunikacij: cui prodest. Strategic Management: Global Trends and National Peculiarities / ed. by A. Pawlik, K. Shaposhnikov. Kielce: Baltija Publishing, 2019. P. 254-266.
9. Kara-Murza S.G. Manipulyatsiya soznaniem. M.: Eksmo, 2007. 864 s.
10. Shiller G. Manipulyatsiya soznaniem. M.: Mysl', 1980. 326 s.
11. Shedyakov V.E. Manipulyatsiya i manipuliruemye – vzaimno neobhodimy neot'emlyemye chasti obshchestva otchuzhdeniya. Istorychni, sociologichni, politologichni nauky: istoriya, suchasnyy stan ta perspektivy doslidzhen: Mater. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. Herson, 2018. S. 57-64.
12. Shedyakov V.E. Arsenal manipulatsij v gibridnoj vojne: vzaimorezonirovanie individual'nogo i social'nogo. Nove ta tradytsijne u doslidzhennykh suchasnykh predstavnykiv suspil'nykh nauk: Mater. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. Kyiv, 2018. S. 41-44.
13. L'ovkina O.G. Problema vidchuzhennya v konteksti suchasnoyi globalizatsiyi. Visnyk NAv. Filosofiya. Kul'turologiya. 2004. No 1. S. 31-36.
14. Hoffman F.G. Gibridnye ugrozy: pereosmyslenie izmenyayushchegosya haraktera sovremennykh konfliktov. Geopolitika. Vyp. XXI. Vojna. 2013. S. 45-62.
15. Denisov A.A., Denisova E.V. Kratkij ocherk osnov teorii upravljajemoj konfrontatsii. Informacii noj vojny. 2014. No 1 (29). S. 24-33.
16. Rastorguev S.P. Informatsionnaya vojna. M.: Radio i svyaz', 1999. 416 s.
17. Panarin I. Tehnologija informacii noj vojny. M.: KSP+, 2003. 320 s.
18. Shedyakov V.E. Informatsionnaya sostavljajushhaja konkurentnoj vojny za rynki: mesto social'nykh tehnologij. Instytsionalna transformatsiya rozvytku ekonomiky Ukrainy / zag. red. O.L. Gal'covoyi. Zaporizhzhya; Herson: Gel'vetyka, 2019. S. 113-128.
19. Shedyakov V.E. Social'nyy uroven' informacii noj vliyanija: strategicheskaya kul'tura i upravlencheskie kompozicii. Social sciences: development prospects in countries of Europe at the beginning of the third millennium. Riga: Baltija Publishing, 2018. P. 157-174.
20. Shedyakov V.E. Informatsionnoe davlenie na nyneshnem etape konkurencii kul'turno-civilizatsionnykh mirov. Vestnik Priamorskogo social'nogo instituta. 2018. No 2 (80). S. 176-184.
21. Savin L. Beskontaktnye i setevye vojny. Informatsionno-analiticheskij proekt "Odnako". 18.04.2013. URL: <http://www.odnako.org/magazine/material/beskontaktnie-i-setevye-vojni>.
22. Shedyakov V.E. Izmeneniya medijnogo prostranstva v strategii setecentricheskogo vozdeystviya. Suspil'ni nauky: suchasni tendenciyi ta faktory rozvytku: Mater. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. Odesa, 2016. S. 110-114.
23. Pressa i obshchestvo: chto zhe s nami proisходит? Materialy kruglogo stola. Region: problemy i perspektivy. 1997. No 4. S. 4-14.
24. Shedyakov V.E. Obshchestvennye kommunikatsii kak resurs social'noj pedagogiki. Science and Technology of the Present Time: Priority Development Directions of Ukraine and Poland: Proceed. of Intern. Conf. Wolomin, 2018. Vol. 4. P. 161-163.
25. Shedyakov V.E. Formirovanie umnogo obshchestva i rasshirenie osnovaniy kontrmanipulyativnykh praktik. Chas vyboru: vyklyky informatsionnoyi epoxy / zag. red. O.A. Ivakina, D.V. Yakovleva. Odesa: Gel'vetyka, 2016. S. 196-216.
26. Shedyakov V.E. Strategichne upravlinnya procesamy postsuchasnykh transformacij za dopomogyu informatsijnykh vplyviv social'no-politychnogo rivnya. Visnyk Dnipropetrovs'kogo universytetu. Filosofiya. Sociologiya. Politologiya. 2015. No 1 (23). S. 248-259.
27. Shedyakov V.E. Resursnyy diapazon informatsionnoho vzaimodeystviya: strategicheskie kommunikatsii obshchestva skvoz' prizmu dreyfa gumanizma. Aktual'ni problemy filosofii ta sociologii. 2017. No 15. S. 163-166.
28. Shedyakov V.E. Vospitanie grazhdanstvennosti – uslovie pod'emnykh immuniteta obshchestvennoj sredy. Aktual'ni pytannya suspil'nykh nauk: sociologiya, politologiya, filosofiya, istoriya: Mater. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. Kyiv, 2018. S. 27-32.
29. Korotkova M.N. Informatsionnoe obshchestvo: novaya gosudarstvennaya politika v oblasti Interneta. VUZ. XXI vek. 2014. No 1. S. 79-86.

Shedyakov V.E.,

Doctor of Sociological Sciences, Candidate of Economic Sciences, Free-lance, shedyakov1@gmail.com

Ukraine, Kyiv

MEDIA FACTOR IN THE LIFE OF HUMAN AND SOCIETY

The purpose of the text is to summarize the role of the media factor in life of human and society. Anthroposociogenesis, its current dynamics, is introduced into the analysis. A dialectic of historical opportunities and risks is shown through the prism of development of media. In particular, prospects that allow one to both consciously make personal choices and become an object of manipulation are opening up. Meanwhile, psychological stability in the preservation and shaping of basic value-sense complexes is closely correlated with the quality of social ideology. Developing a civic position and creative self- and mutual development opposes the sophistication of destabilization technologies (up to information terrorism) and the manipulation of the mass consciousness with soothing comfort and consumerism / hoarding.

Key words: society, public relations, media, information culture, information technologies.

Economics. Health management

УДК 330.16

Варнавська І.В.,

*к.пед.н., доцент кафедри професійної освіти, Херсонський державний аграрно-економічний університет,
vav2005@gmail.com*

Україна, м. Херсон

**БРЕНД ЯК ФАКТОР
КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ**

У статті проаналізовано основні положення і підходи в аналізі брендів, які в наші дні служать найважливішим аргументом в боротьбі за переваги купівлі на більшості ринків, що свідчить про серйозні трансформаційні зміни в ринковому механізмі. Розкрито аспекти появи і зростання значення феномена бренду, які зумовила еволюція ринкової економіки і суспільства в цілому.

Наголошено на доречності комунікаційної підтримки вітчизняних товарів, що має надавати держава у вигляді комплексу заходів із пропаганди товарної підтримки. Серед них: підтримка виставково-ярмаркової діяльності; організація національних і регіональних конкурсів кращих вітчизняних товарів; активне використання ЗМІ та мережі Інтернет для формування етичних мотивів споживання вітчизняних товарів; створення єдиного зонтичного бренду, що об'єднує різноманітну продукцію вітчизняних товаровиробників. З'ясовано, що у вітчизняних виробників знову з'явилася можливість посісти вагоме місце не тільки на полицях українських магазинів, але і в системі переваг потенційних споживачів. Для цього необхідно не тільки пропонувати реально конкурентоспроможні щодо співвідношення ціни і якості товари, а й уміло їх просувати.

Ключові слова: бренд, конкурентоспроможність, чинники зростання, інформаційна економіка, торгова марка, комунікативна діяльність фірми, економічний розвиток.

Постановка проблеми. Створення нової парадигми економічного розвитку вимагає глибокого осмислення нових явищ в економіці, змін в її координатному механізмі та чинниках зростання, сприйняття і узагальнення досягнень різних напрямів економічної науки, особливо в теорії управління і маркетингу. Без розуміння причин і наслідків нових трендів у сучасній економіці неможливо ефективно оперувати, і як наслідок, нею неможливо успішно управляти.

Вирішення актуального завдання для України імпортозаміщення, а в підсумку забезпечення структурної перебудови господарства і зміна осіб країни в системі міжнародного поділу праці, вимагають усвідомлення актуальних особливостей конкуренції, оволодіння інструментами впливу на споживчий вибір і формування стійких переваг купівлі.

Сучасну економічну епоху називають постіндустріальною або інформаційною, фіксуючи факт перетворення інформації в ключовий ресурс. В умовах індустріального суспільства володіння матеріальними цінностями, фізичним капіталом виводило компанії в ринкові лідери, робило їх фаворитами фондового ринку. Однією з ознак появи ери інформаційної економіки є значне зростання значущості нематеріальних активів, які визначаються як «цінності, що мають вартісну оцінку і не є фізичними об'єктами» [5].

Чітко і однозначно їх складові не визначені. П. Дойль класифікує нематеріальні активи так:

– технологічні активи. Власна технологія у формі патентів, авторських прав і виробничих секретів, спеціальних ноу-хау;

– стратегічні активи. Ліцензії, природні монополії й інші переважні права, що обмежують конкуренцію;

– репутаційні активи. Назва компанії і її торгові марки (репутація її товарів, послуг і чесних відносин зі споживачами, постачальниками, державою);

– людські ресурси. Вміння, навички і здібності співробітників фірми до адаптації;

– організація і культура. Цінності і прийняті в фірмі соціальні норми, що сприяють формуванню лояльності співробітників [4].

Мета нашого дослідження – визначити важливі складові бренду як аргументу в боротьбі за переваги купівлі на ринкових площинах.

Виклад основного матеріалу. У контексті досліджуваної теми досить вдалою є характеристика сучасного етапу економічного розвитку як «економіки вражень». На думку авторів терміна Дж.Б. Пайна і Дж.Х. Гілмора, в цій економіці переважають враження як четвертий тип економічної пропозиції (інші три: сировина, товари, послуги). Бізнес перетворюється у виробництво вражень, які розглядаються як додана споживча цінність. Вони на відміну від попередніх економічних пропозицій зацікавлюють людину на емоційному, інтелектуальному і навіть духовному рівнях. На зміну цінового суперництва прийшла конкуренція вражень, за більш яскраві враження покупець платитиме більше [6].

Тобто йдеться про бренди, які в наші дні служать найважливішим аргументом в боротьбі за переваги купівлі на все більшій кількості ринків, що свідчить про серйозні трансформаційні зміни в ринковому механізмі.

Під час вивчення феномена бренду, ми зіштовхну-

лися із кількома проблемами. Одна з них – термінологічна. У практичній діяльності і спеціальних публікаціях вживають терміни «торговельна марка», «бренд», «товарний знак». Їх трактують і співвідносять по-різному, іноді вживають як синоніми. Однак існування різних термінів виправдано, якщо між ними є смислові відмінності. І в разі розглянутих термінів вони дійсно мають місце. Для з'ясування понять і їх розмежування звернімося до історії.

У перекладі з англійської brand – «випалене тавро, клеймо, торгова марка». Тому часто походження бренду як явища пов'язують з початком клеймування худоби, яке практикувалося в Стародавньому Єгипті задовго до нашої ери. Але подібність торгових марок можна виявити в іншому варіанті в тому ж Древньому Єгипті, де ремісники ставили своє тавро на зроблену цеглу, щоб легко було визначити майстра. Існують свідчення наявності особливих розпізнавальних знаків на грецьких і римських світильниках, китайської порцеляні.

Ідентифікуючі символи використовували майстри в Стародавній Індії ще в 1300 до н.е. Європейські ремісники застосовували особливу символіку для позначення своїх майстернях і товарів, що випускаються. Дослідники вважають історичними попередниками брендів дворянські герби. У всіх випадках певна символіка служила для того, щоб:

- виділити товар (або інший об'єкт);
- полегшити його впізнавання з точки зору походження;
- свідчити про певний рівень якості.

Але справжня історія торговельних марок почалася в кінці XIX в. у зв'язку з початком епохи масового виробництва. Під торговою маркою слід розуміти засіб індивідуалізації та ідентифікації товару, що сприймається нами за допомогою органів почуттів і має такі елементи:

- ім'я марки;
- графічну складову (символ, малюнок, особливості шрифту, поєднання кольорів);
- об'ємну складову (форма товару або упаковки);
- звукову складову тощо.

Поняття бренду, з одного боку, ширше поняття торговельної марки. Адже у сучасних умовах бренди і інструменти брендингу стали універсальними і вживаються не тільки як товари і послуги, але й по відношенню до різних організацій (наприклад, політичних партій), географічних об'єктів, періодично проведених заходів, осіб.

З іншого боку, поняття бренду є безпосередньо поняттям торгової марки, оскільки не варто вважати брендом будь-яку марку, особливо, ту, яка щойно з'явилася на ринку. «Горде» ім'я «бренд» марка повинна ще заслужити.

Можливо використання певних критеріїв розмежування торгових марок і брендів. Так, фахівці американської консалтингової компанії McKinsey пропонують таку версію: торгова марка має ім'я (name), якщо вона знаходиться на першій сходинці свого розвитку, тобто її знає лише обмежена кількість споживачів. Усе, що знаходиться до рівня імені, називається по-name. Другою сходинкою у розвитку марки є бренд (brand). Марка починає вважатися брендом тоді, коли у споживача виникають стійкі асоціації назви певного товару з комплек-

сом наявних або умовних переваг, які він створює (приносить покупцеві).

Вони вважаються начебто додатковими щодо інших товарів у цій товарній категорії. Ці унікальні переваги повинні бути як об'єктивними (виникати з високої якості цього товару), так і суб'єктивними (виникати вже з факту існування бренду, його історії, легенди тощо). Від бренду потрібно унікальність – справжня або вигадана, а також якісне і сучасне обслуговування відповідно до заявленого пропозицією. Бренди, які відповідають цим вимогам, в більшості своїй широко поширені і стають все більш інтернаціональними.

Найважливіші відмінності, які виділяють «сильний бренд» (power brand) по відношенню до «просто брендів», складаються в його персоніфікації і представленості. Вважається, що «сильні бренди» створюють велику нефункціональну й абсолютно суб'єктивну перевагу для споживача. Із врахуванням цього, бренд стає більш самостійним об'єктом зі своєю історією, культурно-економічним значенням і однозначною ідентифікацією і в результаті «починає власне життя». Крім того, сильні бренди дуже поширені і зустрічаються скрізь, що підвищує рівень знання, що його відрізняє і зміцнює специфічну конкурентну перевагу марки. Це спричиняє до істотного обмеження на «просто бренди»: щоб перейти в категорію «сильних брендів», вони повинні стати загальносвітовими марками або як мінімум загальнонаціональними [6].

Нам імпонує врахування кількісних критеріїв виділення брендів, адже товар можна вважати брендом, якщо:

- він фізично доступний 75% потенційних покупців із цільової аудиторії;
- 75% цільової аудиторії може точно за назвою бренду описати напрям його діяльності;
- мінімум 20% покупців цільової аудиторії користуються ним регулярно (регулярність визначається циклом покупки бренду);
- мінімум 20% покупців цільової аудиторії можуть правильно назвати основні складові бренду;
- існує на ринку не менше п'яти років. Введення тимчасового параметра дозволяє припустити, якщо товар існує п'ять років і більше, то він зміг пережити перипетії перших зіткнень з конкурентами і досягти вищевказаних показників і як наслідок, стати брендом;
- покупці здатні за нього сплачувати ціну, яка перевищує середню ціну за аналогічні товари в категорії.

Поява і зростання значення феномена бренду зумовила еволюція ринкової економіки і суспільства в цілому, особливо такі обставини:

- стрімке розширення вибору товарів. Фахівці у напрямку психології стверджують, що великий вибір товарів може довести людей до божевілля. Для виробників диференціація продукту, виявлення і констатація його відмінностей від конкурентів, стає життєво важливою умовою існування на ринку. Ще на початку 1960-х рр. американський фахівець у галузі реклами Р. Рівз запропонував концепцію унікальної торговельної пропозиції. До початку XXI ст. його ідея стала більш актуальною. Адже раніше переважний спосіб диференціювання полягав в акценті на матеріальних відмінностях. Сьогодні

знайти і зберегти реальну функціональну відміну складно. Новинки миттєво копіюються, і проблему в повному обсязі не може вирішити патентний захист. При цьому більшість претендують на новизну товарів, але вони є лише незначними доопрацюваннями вже існуючих. Тому сучасний ринок – це ринок «псевдодостатку». На ньому особливого значення набуває диференціювання і позиціонування з акцентом на нематеріальних відмінностях [9];

– зміна співвідношення значимості способів отримання прибутку. Як відомо, існує три способи збільшення прибутку підприємства: зростання обсягів продажів, зниження витрат і підвищення цін. Розвиток ринкової економіки проходить через стадію нарощування обсягів виробництва, яка змінюється стадією зниження витрат і виходить на стадію доданої вартості (цінності), величину якої визначають як поліпшення функціональних характеристик продукту, так і вдосконалення його іміджу. Маркетинг має відношення до всіх способів збільшення прибутку, але сьогодні основну увагу він приділяє доданої вартості. При наявності очевидних обмежень перших двох способів основним фактором прибутку стає додана вартість, що втілюється в більш високих цінах [1]. Споживач здатний сплачувати за улюблені бренди преміальну ціну. Вони, пропонуючи додані цінності, допомагають зберегти ціни при посиленні конкуренції;

– зміна характеристик споживачів. Американський фахівець в галузі брендингу А. Еллууд робить акцент на трьох основних тенденціях, які властиві сучасному суспільству, що спричиняють відбиток на споживчу культуру і мотивацію [9]:

– індивідуалізм: західне суспільство визнає фрагментацію особистості і соціальної ідентичності. Бренди служать засобом ідентифікації: людина залежить від того, що він купує;

– глобалізація: індивідуальний споживач стає лише дрібною частиною величезного світу і повинен знайти легкий спосіб жити в цьому світі;

– символічний досвід: споживач купує досвід, а не предмети споживання. Він вважає за краще щось, що збуджує уяву, нематеріальне, символічне.

Як зазначають фахівці, інформаційної епохи «акцент в мові комерції все більше зміщується з матеріального на образи і відчуття».

Отже, сучасні бренди завжди несуть якісь ідеї, співзвучні думкам і почуттям споживача, пропонують певний стиль життя і систему цінностей.

Цінність бренду як узагальнюючий підсумок виробничої і комунікаційної діяльності фірми визначається на підставі оцінки сили і вартості бренду. Сила бренду при наявності деяких розбіжностей в її розумінні в цілому розглядається як його здатність домінувати у певній категорії продуктів, опиратися впливу зовнішніх і внутрішніх факторів (конкурентам, макроекономічним соціальним факторам, впливу постачальників, зміни організації і бізнес-процесів і т. д. і т. п.), впливати на споживача, хвилювати його і породжувати бажання володіння, здатність споживача сплачувати більше за певний бренд.

Вартість бренду (величина бренд-капіталу) проблемне питання в теорії і практиці брендингу. Адже не існує

єдиної методики її оцінки. У випадку бренд-капіталу застосовні три підходи, які використовуються при оцінці вартості активів: витратний, порівняльний і дохідний.

Згідно з витратним методом, бренд повинен коштувати стільки, скільки було витрачено на його створення і розвиток. При цьому, на перший погляд досить простому підході, труднощі виникають у бренду-довгожителю, коли складно вирахувати сумарні витрати за весь час його існування. Варіантом цього методу є підхід із використанням експертних оцінок, при яких обчислюються всі витрати, пов'язані із заміщенням товару-бренду аналогічним продуктом, який має подібні характеристики, але не володіє відомим ім'ям. Використання порівняльного підходу в оцінці брендів утруднено через недостатню розвиненість ринку брендів (з повною поступкою прав на товарні знаки) і великим ускладненням, а з урахуванням унікальності кожного бренду неможливості знайти бренд-аналог.

Прибутковий підхід в оцінці бренд-капіталу виходить з того, що, як всякий капітал, бренд генерує специфічні доходи. Джерелами доходів на бренд-капітал вважаються:

– великі обсяги продажів, ринкова частка;

– швидкість обороту капіталу;

– лояльність споживачів;

– преміальна ціна;

– вигідніші умови угод із постачальниками ресурсів і збутовими посередниками;

– продаж марок і надання бренд-капіталу в користування (на основі франчайзингових угод);

– підвищення курсу акцій і зростання вартості компанії.

У межах дохідного підходу існує низка оціночних методів. Серед них:

– метод оцінки ділової репутації («гудвіл») пропонує брати за основу ринкову вартість компанії, з якої послідовно віднімати все ідентифіковані активи. Отримана різниця, скоригована з урахуванням вартості інших нематеріальних активів, визначає вартість бренд-капіталу. Проблема полягає у достовірній оцінці інших нематеріальних активів;

– метод дисконтування грошових потоків. За відповідну точку в цьому методі беруть грошові потоки, які генеруються безпосередньо брендом. Складність методу пов'язана з необхідністю коректного виділення у грошових потоках компанії тієї частини, яка створюється власне брендом;

– метод сумарної дисконтованої доданої вартості спирається на визначенні величини цінової премії, яку покупець здатний сплатити за володіння улюбленим брендом. Якщо створювану брендом різницю в ціні можна підрахувати, то її множення на загальний обсяг продажів дозволяє розрахувати додатковий прибуток, яку бренд приносить своєму власнику. Недолік цього методу полягає в розгляді преміальної ціни як єдиного джерела доходів на бренд-капітал;

– плата за право користування брендом на основі франчайзингових договорів. Якщо компанія використовує власний бренд, від подібних виплат вона звільняється. Недолік цього методу обумовлений суб'єктивністю способу визначення ставки роялті. На практиці величина роялті залежить від вартості бренду.

У різноманітних практичних підходах до оцінки бренд-капіталу фахівці виділяють також два фундаментальні напрями. Перший напрям бере свої витoki в концепції активів бренду Аакера і базується на оцінці окремих складових цінності бренду. Другий напрям передбачає випередження загальної вартості бренду на підставі його характеристик і результативності. Цього спрямування дотримується авторитетна англійська консалтингова компанія Interbrand, яка у співпраці американським діловим тижневиком BusinessWeek щорічно складає рейтинг 100 найбільш дорогих світових брендів. У 2014 році трійку лідерів склали: Apple (118,863 млрд дол.); Google (107,439 млрд дол.); Coca-Cola (81,563 млрд дол.).

Ще однією авторитетною компанією, яка за власною методикою щорічно оцінює найдорожчі бренди, є Brand Finance, причому ця британська консалтингова фірма оцінює вартість не тільки корпоративних і товарних брендів, але також вартість брендів країн і провідних футбольних клубів.

Реальна значимість бренд-капіталу періодично знаходить своє відображення в операціях злиття і поглинання. Nestle після запеклих баталій з конкурентами отримала контроль над Rowentree, матеріальні чисті активи якої оцінювалися перед початком баталій приблизно в 300 млн ф.ст. Ціна ж угоди склала 2,2 млрд ф.ст. Різниця відбила ту цінність, яку, як вважала Nestle, вона потенційно могла отримати від використання низки сильних брендів Rowentree, серед яких був KitKat. Свого часу Philip Morris купила Kraft за 12,9 млрд дол., Що в чотири рази перевищило вартість матеріальних активів Kraft.

В умовах економічної кризи багато компаній заощаджують кошти, зменшуючи свої маркетингові бюджети, в тому числі інвестиції в бренди, зменшуючи витрати на просування. Однак практика доводить, що робити це без крайньої необхідності не варто. Генеральний директор Interbrand Дж. Фремpton вважає, що за часів фінансової нестабільності бренди все ж залишаються джерелом довіри для багатьох, і для деяких компаній це може виявитися додатковим джерелом успіху. Цікаво, що в період глобальної фінансової кризи 2008–2010 рр. багато відомих торгові марки подорожчали, незважаючи на те що бізнес цих компаній подешевшав. Як зазначив пан Фремpton, це свідчить про те, що бренди за своєю природою є менш волатильними, ніж вартість бізнесів. Компанії, які не економили в період кризи на маркетингу і комунікаціях, змогли значно збільшити вартість своїх брендів.

Висновки. Отже, сьогодні у вітчизняних виробників знову з'явилася можливість посісти вагоме місце не тільки на полицях українських магазинах, але і в системі переваг потенційних споживачів. Для цього необхідно не тільки пропонувати реально конкурентоспроможні щодо співвідношення ціни і якості товари, а й уміло їх просувати. Певний досвід успішного брендингу у наших компаній є, проте його невикористаний потенціал величезний. Проблема полягає, зокрема, в нестачі коштів, особливо у малого і середнього бізнесу. Комунікаційну підтримку вітчизняних товарів має надати держава у

виділі комплексу заходів з пропаганди товарного патріотизму. Серед них:

- підтримка виставково-ярмаркової діяльності;
- організація національних і регіональних конкурсів кращих вітчизняних товарів;
- активне використання ЗМІ та мережі Інтернет для формування етичних мотивів споживання вітчизняних товарів;
- створення єдиного зонтичного бренду, що об'єднує різноманітну продукцію вітчизняних товаровиробників.

Література

1. Амблер П. *Практический маркетинг*. СПб.: «Питер», Москва – Харьков – Минск, 1999. 400с.
2. Берегова Т.Д. *Неоекономічне знання та пізнання у формуванні світогляду сучасної особистості* // *Тілея*. 2015. Вип. 95 (4). С.261-265.
3. Грановська В.Г. *Інноваційний розвиток аграрних підприємств як складова їх конкурентоспроможності* // *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії*. 2012. Вип. 1 (4). С.105-109.
4. Доиль П. *Маркетинг, ориентированный на стоимость*. СПб.: «Питер», 2001. 509с.
5. Островская О.М. *Банковское дело: Толковый словарь*. 2-е изд. Москва: Телиос АРВ, 2001.
6. Пайн Б.Дж., Гилмор Дж.Х. *Экономика впечатлений. Работа – это театр, а каждый бизнес – сцена*. Москва: Вильямс, 2005.
7. Танклевська Н.С., Пащенко О.В. *Побудова фінансової стратегії та її значення у конкурентному ринковому середовищі* // *Науково-теоретичний журнал Хмельницького економічного університету «Наука й економіка»*. 2014. Вип. 4 (36). С.50-56.
8. Шевченко Л.С. *Конкурентное управление*. Харьков: Эспада, 2004. 520 с.
9. Эллууд А. *Основы брендинга: 100 приемов повышения ценности товарной марки*. Москва: ФАЙР-ПРЕСС, 2003.

References

1. Ambler P. *Praktychnyy marketing*. SPb.: «Piter», Moskva – Kharkiv – Minsk, 1999. 400s.
2. Berehova T.D. *Neoeconomichne znannya ta Piznannya u formuvanni svitohlyadu suchasnoyi osobystosti* // *Hileya*. 2015. Vyp. 95 (4). S.261-265.
3. Hranovs'ka V.H. *Innovatsiynyy rozvytok ahrarykh pidpryemstv yak skladovyy yikh konkurentospromozhnosti* // *Naukovy pratsi Poltav's'koyi derzhavnoyi ahraryoi akademiyi*. 2012. Vyp. 1 (4). S.105-109.
4. Doyl' P. *Marketing, oriyentovany na vartist'*. SPb.: «Piter», 2001. 509 s.
5. Ostrov's'ka O.M. *Bankiv's'ka sprava: Tlumachnyy slovnyk*. 2-e yzd. Moskva: Helios ARV, 2001.
6. Payn B. Dzh., Gilmor Dzh.Kh. *Ekonomika vrazhen'. Robota – tse teatr, a kozhen biznes – stsena*. Moskva: Vil'yams, 2005.
7. Tanklev's'ka N.S., Pashchenko O.V. *Pobudova Finansovoyi stratehiyi ta ee znachennya u konkurentnomu rynkovomu seredovishchi* // *Naukovo-teoretychnyy zhurnal Khmel'nyts'koho ekonomichnoho universytetu «Nauka y ekonomika»*. 2014. Vyp. 4 (36). S. 50-56.
8. Shevchenko L.S. *Konkurentne upravlinnya*. Kharkiv: Espada, 2004. 520 s.
9. Ellvud A. *Osnovy brendynhu: 100 pryymiv pidvyshchennya tsinnosti tovarnoyi marky*. Moskva: FAYR-PRESS, 2003.

Varnavska I.V.,

*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Professional Education Department
Kherson State Agrarian and Economic University, vav2005@gmail.com*

Ukraine, Kherson

BRAND AS A FACTOR OF COMPETITIVENESS

The article analyzes the main provisions and approaches in the analysis of brands, which today are the most important argument in the struggle for the benefits of buying in most markets, which indicates a serious transformational changes in the market mechanism. Aspects of the emergence and growth of the importance of the brand phenomenon, which caused the evolution of the market economy and society as a whole, are revealed.

Emphasis is placed on the appropriateness of communication support for domestic goods, which should be provided by the state in the form of a set of measures to promote product support. Among them: support of exhibition and fair activity; organization of national and regional competitions for the best domestic goods; active use of the media and the Internet to form ethical motives for the consumption of domestic goods; creation of a single umbrella brand that combines a variety of products of domestic manufacturers. It was found that domestic producers have again the opportunity to take an important place not only on the shelves of Ukrainian stores, but also in the system of preferences of potential consumers. To do this, it is necessary not only to offer really competitive in terms of price and quality of goods, but also skillfully promote them.

Key words: *brand, competitiveness, growth factors, information economy, trademark, communicative activity of the firm, economic development.*



UDC 338.45:69]:005.935]](477)(045)

Demochani O.E.,

graduate students of the Department of Management in Construction,
Kyiv National University of Construction and Architecture,
demochani@gmail.com

Ukraine, Kiev

ANALYSIS OF THE CURRENT STATE OF STATE OF EFFICIENCY IN THE USE OF CONTROLLING IN CONSTRUCTION COMPANIES

The article found that the task of ensuring the efficient operation of construction companies has recently become extremely acute due to the inherent environmental stochasticity, which hinders strategic planning. Successful operational steps can significantly mitigate the effects of failed strategic decisions, and if strategic planning cannot be implemented, they become virtually the only truly effective tools. Because of this, the management of construction companies now need to pay more attention to the methods of operational management, as in fact the only reliable way to make production more efficient, among which an important place belongs to controlling. The analysis of the current state of efficiency of use of controlling at the construction enterprises which is divided into three stages is carried out: the analysis of use of methods of operative controlling by the construction enterprises; quantitative assessment of the effectiveness of controlling in construction companies; assessment of qualitative indicators of the efficiency of the enterprise controlling system. The analysis revealed that most companies are more active in using qualitative indicators than quantitative ones. Most attention is paid to the first part of the indicators «Information signs». Investment and construction corporation «Avantage» in its activities uses all indicators from this group. These surveyed enterprises also use these indicators quite actively, except for the Granite Corporation enterprise, which only occasionally analyzes its activity on such indicators as reliability, relevance, and timeliness. Quite actively construction companies use the second group of «Economic and strategic features», most often used indicators of the level of achievement of economic goals of the enterprise and the level of achievement of the chosen strategy of the enterprise. Thus in the third group of indicators the organization of functional communications between employees of department of controlling is most actively used by the indicator. It was found that the effectiveness of the use of controlling in construction companies has a direct impact on the effectiveness of economic activity. Thus, having high indicators of controlling efficiency, Avantazh Investment and Construction Corporation has the highest net profit. Similarly, the low efficiency of the use of controlling led to the fact that the corporation «Granite» in 2018 suffered a loss, which indicates a crisis in the company.

Key words: construction, construction industry, construction enterprises, controlling, analysis, activity control, efficiency.

Statement of the problem. The task of ensuring the efficient operation of construction companies has recently become extremely acute due to the significant stochastic nature of the environment, which prevents strategic planning. Successful operational steps can significantly mitigate the effects of failed strategic decisions, and if strategic planning cannot be implemented, they become virtually the only truly effective tools. Because of this, the management of construction companies now need to pay more attention to the methods of operational management, as in fact the only reliable way to make production more efficient, among which an important place belongs to controlling.

Analysis of recent research and publications. Such scientists as I. Yakymchuk, L. Pokrova, M. Pedan, V. Gamaliy, S. Romanchuk, O. Tkachuk, L. Kalinichenko, Y. Sydorova, L. Lipich, I. Chornukha, I. Tsybalyuk, L. Pertschaladze, N. Fisunenkov, V. Khristoforov and others paid their attention to the research of this issue. However, due to the continuous development of the construction industry, further studies of improving the activities of enterprises in this area do not lose their relevance.

Purpose of the article is to analyze the current state of efficiency in the use of controlling in construction companies.

Presentation of the main research material. Numerous scientific works have been published in our country and in others, in which operational and strategic controlling are studied, attempts are made to define their essence, classify their methods, evaluate the main advantages of each method in terms of strategic perspective and current work processes. enterprises, industries, countries, regions.

Construction is the main link of the construction complex of the country, which consists of the following main blocks: production of building materials, own construction, construction engineering, design and research work in the industry [12, p.40]. Construction differs from other industries by its products (buildings, structures), which are immovable, large, ie most of the main production and non-production assets are created. The construction industry is closely connected with all sectors of the economy and is a consumer of their products, namely – 10% of mechanical engineering products, 20% of rolled ferrous metal, 40% of timber and 5% of chemical products (paints, varnishes,

plastics) are used in construction. Building materials, structures, without which construction is not possible, are an important component of freight turnover, where transport costs in the cost of construction are about 25% [2, p.25-29]. Fig. 1. shows the dynamics of the volume of construction work performed in 2010–2018.

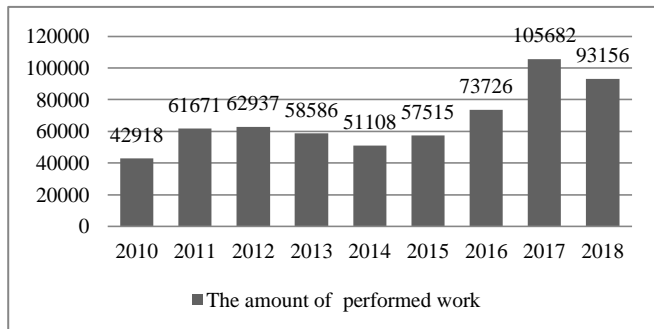


Fig. 1. Dynamics of the volume of construction work performed in 2010–2018.

Source: [3]

Our analysis of the dynamics of revenue from construction work in accordance with the types of construction products from 2010 to 2018 allows us to say that during this period, the volume of construction work in our country has been constantly growing. And although progress was interrupted by the crisis of 2014, but the following year and to this day was resumed, which is evidence of some existing potential, which has a sustainable functioning and development of this area.

Thus, in 2017, the construction industry was on the rise, having consistently good performance throughout the year. According to the results of 2017, the enterprises performed construction works for more than UAH 1 billion. Construction volumes increased by 21% compared to 2016. In 2017, a number of important legislative changes were adopted in the framework of deregulation of construction, which also significantly affected the development of the industry, although it is important to control the quality of construction itself. New construction, reconstruction and technical re-equipment accounted for 73.2% of the total volume of construction work performed, capital and current repairs – 17.1 and 9.7%, respectively. According to the results of the year, the construction of engineering structures increased by 26.3%, buildings – by 16.1% [1;11]. Also, 2017 was a record year not only for the construction of high-rise buildings, but also for social infrastructure, and many social programs of the Government were implemented, which allowed to build and reconstruct a huge number of infrastructure facilities. Thus, in 2017, the Cabinet of Ministers allocated UAH 220 million. for the construction of football fields of various sizes, 200 dormitories were built for contractors of the Armed Forces of Ukraine. One of the major achievements of 2017 was the commissioning of the «protective circuit» of the complex of protective structures at the Chernobyl, construction lasted 7 years (since 2010) and in 2017 reached a decisive stage [13].

Moreover, the construction market of Ukraine has a tendency to gradually increase sales of construction products since 2014, but not enough to increase the percentage of Ukraine's GDP and increase its size. In general, the share of

the construction industry in the structure of GDP in Ukraine is only 2%, one of the reasons for this is the reduction of capital investment in construction by 16.6% in 2014, 16.3% in 2015 and 12.6% in 2016 [3; 4]. As of October 24, 2018, by types of construction products, the largest volume of construction work was performed on the construction of buildings – UAH 14,255.2 million. or 72.8% of the total amount, of which, for the construction of residential buildings performed works in the amount of UAH 9015.8 million or 46.0%, non-residential – UAH 5,239.4 million. or 26.8% [13;17].

As noted by L.L. Kalinichenko, Yu.R. Sydorova [4], “the construction process is characterized by a high level of material consumption, which, accordingly, brings to the forefront of the building materials industry, as the one that supplies the necessary materials to create construction products.” This is due to the fact that, in their opinion, «the building materials industry is a multi-diversified area, which includes more than twenty industries that form their own, specific market of building materials» [4]. We should agree with these experts when they say that “at the present stage it is quite difficult to talk about any competitiveness of the construction industry. If at the regional level there is a clear trend of supremacy of construction companies in central areas and large millionaire cities due to their significant capacity and investment attractiveness, at the global level the construction industry of Ukraine is far behind due to lack of necessary financial and organizational changes.

In our study, we analyzed the changes that have recently undergone the volume of construction work in accordance with the types of construction product, and the dynamics of capital investment in construction in our country and the structure of capital investment in construction, which can be used to predict the construction industry and its indicators for the next time. In fig. 2 shows the dynamics of capital investment in Ukraine for 2010–2017.

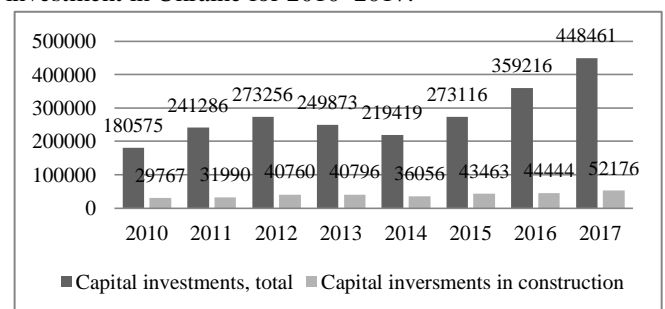


Fig. 2. Dynamics of capital investments in Ukraine for 2010–2017

Source: [3]

Thus, construction remains the leading sphere of economic activity in terms of capital investment, as in 2017 their share was 12.3% (for comparison: industry – 33.1%, agriculture, forestry and fisheries – 14.0, information and telecommunications – 4.1%, wholesale and retail trade, repair of motor vehicles and motorcycles – 7.0%, transport, warehousing, postal and courier activities – 8.7%, public administration and defense, mandatory social insurance – 7.4% [3]), but now in Ukraine in construction as well as in any sector of the national economy there are significant problems of investment activities [5, p. 84], first of all, it is a

question of investments in the fixed capital which include also investments of capital construction, reconstruction and the work called to expand both housing, and industrial fund of the state.

We will analyze the effectiveness of controlling in market conditions on the basis of the following construction companies: PJSC «Kyivproekt», Investment and Construction Corporation «Avantazh», «Granit» Corporation, LLC «Spetsbudmontazh Ukraine», PJSC «Mostobud». The analysis of the effectiveness of controlling in construction companies is divided into three stages: analysis of the use of methods of operational controlling by construction companies; quantitative assessment of the effectiveness of

controlling in construction companies; assessment of qualitative indicators of the efficiency of the enterprise controlling system. In the table. 1 we will analyze the basic methods of operative controlling at the investigated enterprises. After analyzing the methods of operational controlling by construction companies. The most active methods of operational controlling are used by the investment and construction corporation «Avantazh», while only the method of accounting for results, the method of analysis of results, the method of planning results (medium and short term) are fully used. In second place is PJSC «Mostobud», which uses the method of accounting for results and the method of motivation to achieve results.

Table 1

Analysis of the use of methods of operational controlling by construction companies

The method used in the company	PJSC «Kyivproekt»	Avantazh Investment and Construction Corporation	Granite Corporation	LLC «Spetsbudmontazh Ukraine»	PJSC «Mostobud»
Method of accounting for results.	+	+++	++	+	+++
Method of analysis of results.	+	+++	+	++	++
Method of planning results (medium and short term)	+++	+++	++	+++	++
The method of managing the final results.	++	++	-	+	++
Method of results control.	-	++	++	++	+
The method of identifying «bottlenecks» in the results of activities.	++	++	-	++	++
The method of motivation to achieve results.	++	++	+	+	+++
Limit value search method.	++	++	-	++	++

Note: +++ – more active use; ++ – less active use;
+ – almost not used; - – not used at all

Source: made by the author based on [6-10]

The worst situation is observed in Granit Corporation, which ignored such methods as the method of managing the final results, the method of identifying «bottlenecks» in the

results of activities and the method of finding thresholds. In the table. 2 the estimation of controlling efficiency at the construction enterprises is carried out.

Table 2

Quantitative assessment of the effectiveness of controlling in construction companies

Characteristic	PJSC «Kyivproekt»	Avantazh Investment and Construction Corporation	«Granite» Corporation	LLC «Spetsbudmontazh Ukraine»	PJSC «Mostobud»
Indicator of the effectiveness of operational regulation	+	+++	++	+	++
Coefficient of controlling implementation efficiency	++	++	-	+	++
Payback ratio of the introduction of the controlling system at the enterprise	+++	+++	+	++	+++
Coefficient of efficiency of controlling managers	++	+++	-	++	+++
Coefficient of quality of work of controlling managers	++	++	+	-	+
Coefficient of the load factor of controlling managers	++	++	-	++	++

Note: +++ – more active use; ++ – less active use;
+ – almost not used; - – not used at all

Source: compiled by the author based on [6-10]

When quantifying the effectiveness of controlling in its activities, the investment and construction corporation «Avantazh» calculates the following indicators: the efficiency of operational regulation, the payback ratio of the implementation of the controlling system in the enterprise and the efficiency of controlling managers. In turn, PJSC «Mostobud» calculates the payback ratio of the implementation of the controlling system at the enterprise

and the efficiency ratio of controlling managers. PJSC «Kyivproekt» uses only the payback ratio of the implementation of the controlling system at the enterprise. At the same time, Granit Corporation and Spetsbudmontazh Ukraine LLC do not fully use any of the indicators. In the table. 3 shows an assessment of qualitative indicators of the effectiveness of the controlling system of the company.

Table 3

Evaluation of qualitative indicators of the efficiency of the enterprise controlling system

Найменування показника	PJSC «Kyivproekt»	Avantazh Investment and Construction Corporation	«Granite» Corporation	LLC «Spetsbudmontazh Ukraine»	PJSC «Mostobud»
I. Information features					
Credibility	+	+++	+	+	+++
Objectivity	++	+++	-	+	+++
Relevance	+++	+++	+	+++	+++
Completeness	++	+++	-	++	+++
Timeliness	+++	+++	+	-	+
Complexity	++	+++	-	++	++
Comparability	+	+++	-	++	+++
II. Economic and strategic features					
The level of achievement of economic goals of the enterprise	+++	++	++	++	++
The level of achievement of the chosen strategy of the enterprise	++	+++	-	+	+++
Organizational and managerial features	+	++	+	++	++
III. The level of coordination of activities of different levels of government					
Unification of internal reporting and avoidance of excess information	+	++	++	++	++
Organization of functional relations between the employees of the controlling department	+++	++	+	++	+++
Professional level of performance of official duties and responsibilities	+++	+++	-	++	++

Note: +++ – more active use; ++ – less active use; + – almost not used; – – not used at all

Source: compiled by the author based on [6-10]

According to the results of the analysis, it can be concluded that most companies are more active in using qualitative indicators than quantitative ones. Most attention is paid to the first part of the indicators «Information signs». Investment and construction corporation «Avantazh» in its activities uses all indicators from this group. These surveyed enterprises also use these indicators quite actively, except for the Granit Corporation enterprise, which only occasionally analyzes its activity on such indicators as reliability, relevance, and timeliness. Quite actively construction companies use the second group of «Economic and strategic features», with the most commonly used indicators are the level of achievement of economic goals of the enterprise and the level of achievement of the chosen strategy of the enterprise. Thus in the third group of indicators the organization of functional communications between employees of department of controlling is most actively used by the indicator.

Let's calculate the general indicator of efficiency of use of controlling at the construction enterprises in tab. 4.

In fig. 4 shows the distribution of the results of the study of construction companies on the effectiveness of the use of controlling.

The value of the activity of the use of a method or resource, respectively, is expressed in the form of a score, where: «+» is equal to 1 point; «++» equates to 2 points; «+++» is equal to 3 points; «-» equates to 0 points. According to the analysis, it is determined that the most active use of various areas of assessing the effectiveness of controlling in construction companies in market conditions of investment and construction corporation «Avantazh» and PJSC «Mostobud». At the same time, Granit Corporation pays the least attention to this area.

In fig. 5 shows the relationship between the financial results of construction companies and the activity of implementing methods of controlling in their activities

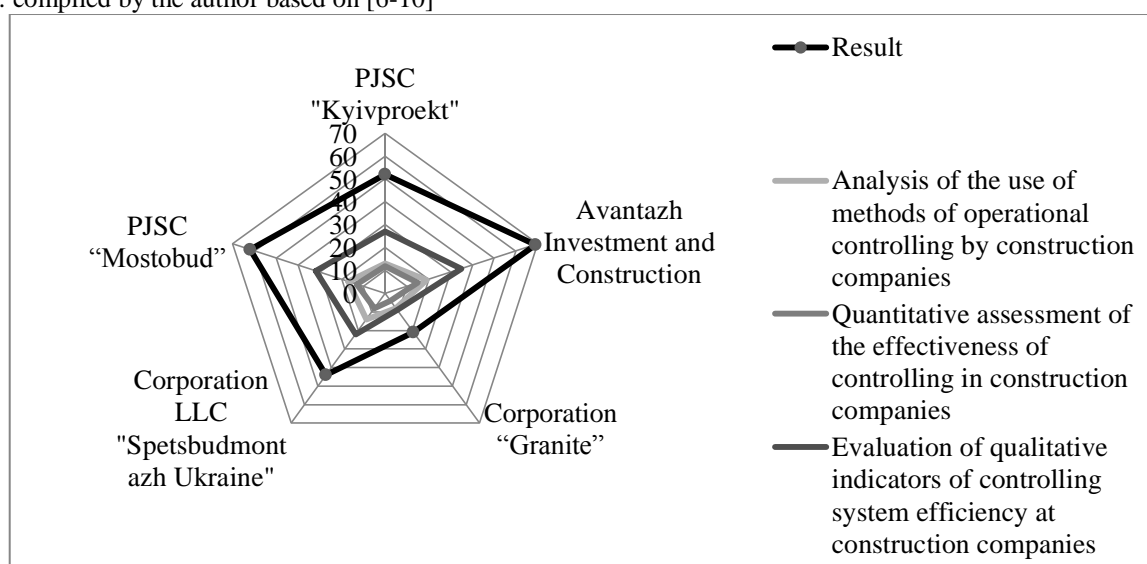
According to the above data, it is clear that the effectiveness of the use of controlling in construction companies has a direct impact on the effectiveness of economic activity. Thus, having high indicators of controlling efficiency, Avantazh Investment and Construction Corporation has the highest net profit. Similarly, the low efficiency of the use of controlling led to the fact that the corporation «Granit» in 2018 suffered a loss in the amount of 5798.66 thousand UAH, which indicates a crisis in the company.

Table 4

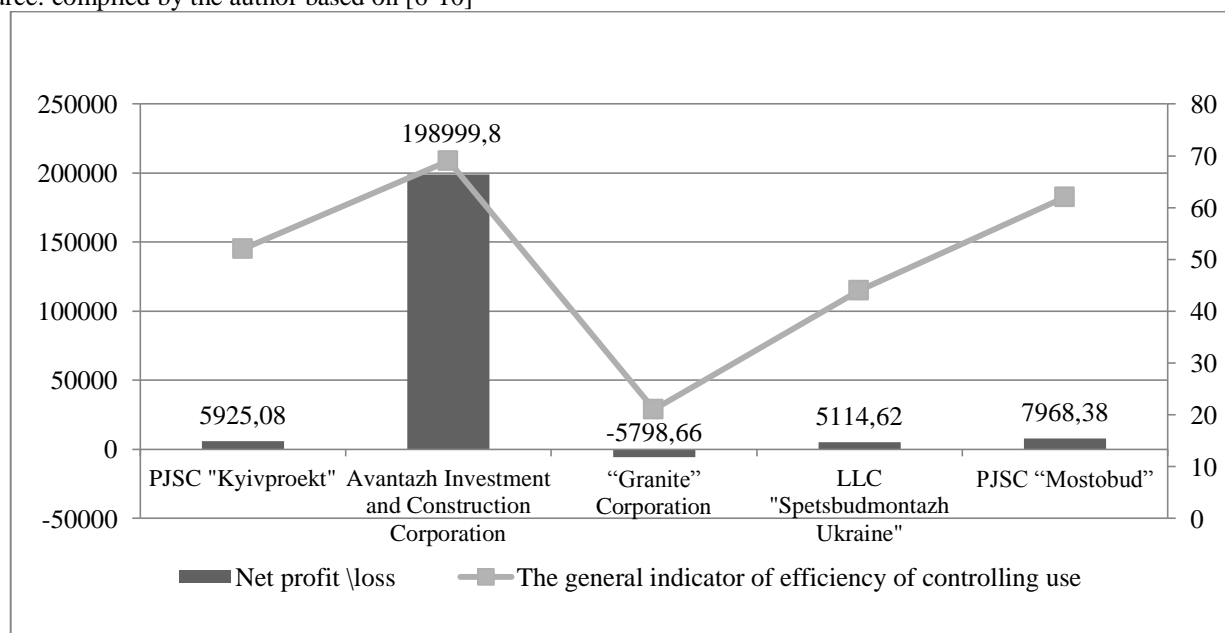
The general indicator of efficiency of use of controlling at the construction companies

Name of the evaluation stage	PJSC «Kyivproekt»	Avantazh Investment and Construction Corporation	«Granite» Corporation	LLC «Spetsbudmontazh Ukraine»	PJSC «Mostobud»
Analysis of the use of methods of operational controlling by construction companies	13,0	19,0	8,0	14,0	17,0
Quantitative assessment of the effectiveness of controlling in construction companies	12,0	15,0	4,0	8,0	13,0
Evaluation of qualitative indicators of the efficiency of the enterprise controlling system	27,0	35,0	9,0	22,0	32,0
Total:	52,0	69,0	21,0	44,0	62,0

Source: compiled by the author based on [6-10]

*Fig. 4. Distribution of research results of construction companies on the effectiveness of controlling*

Source: compiled by the author based on [6-10]

*Fig. 5. The relationship between the financial results of construction companies and the activity of implementing methods of controlling in their activities*

Source: compiled by the author based on [6-10].

After analyzing the current state of efficiency in the use of controlling in construction companies, it was found that the main problems that inhibit the innovative path of development in this area include:

- low level of resource potential at construction enterprises;
- insufficient state support for innovative development of construction enterprises;
- imperfection of regulatory and legal support for innovative development of construction companies;
- high payback period of innovations in the construction sector;
- lack of highly qualified personnel capable of controlling by modern methods;
- low level of motivation of administrative staff to improve their skills and acquire skills in using innovative controlling;
- significant level of risk of loss of resources when testing new methods of controlling;
- lack of thorough research of the basic principles of controlling activities of construction companies in the international environment.

Conclusions. Summarizing all the above, it should be noted that analyzing the domestic experience in ensuring the effective operation of the business structure, we see that now the tools of operational management are extremely important due to the significant environmental stochasticity, which complicates quality strategic planning. Among the existing methods of managing the efficiency of operational work of construction companies, one of the most promising is the method of operational controlling, which should be considered a system of regulating the costs and results of the company, aimed at optimizing its current activities. Currently, there is no single approach to the interpretation of the concepts of «controlling» and «operational controlling». Using a modern methodological framework, it will be possible to make the best use of the controlling potential for construction companies to operate effectively.

Literature

1. Будівельна галузь України за рік зросла на 21%. Сайт «Главком»: аналітичні матеріали. URL: <https://glavcom.ua/economics/finances/budivelna-galuz-ukrajini-za-rik-zrosla-na-21-468242.html>
2. Тамалій В.Ф., Романчук С.А., Покучук О.В. Прогнозування розвитку національного будівельного ринку в умовах економічної кризи Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. 2013. № 4(24). С.25-29.
3. Економічна статистика: економічна діяльність – «Будівництво». Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/bud.htm.
4. Калініченко Л.А., Сидорова Ю.Р. Аналіз тенденцій розвитку будівельної галузі та будівельної продукції України. Молодий вчений. 2017. Вип. № 4.4 (44.4). С.64-69
5. Аліпін А.Г., Чорнуха І.В., Цимбалюк І.О. Формування стратегії розвитку будівельного підприємства в умовах інвестиційної конкуренції: монографія. Луцьк: Вежа-Друк. 2015. 212 с.
6. Офіційний сайт Інвестиційно-будівельна корпорація «Авантаж». URL: <https://avantazh.ua>.

7. Офіційний сайт «Granite» Corporation. URL: <http://www.granit.org.ua>.
8. Офіційний сайт ПАТ «Київпроект». URL: <http://www.kyivproekt.com.ua>.
9. Офіційний сайт PJSC «Mostobud». URL: <https://impuls.cv.ua>.
10. Офіційний сайт ТОВ «Спецбудмонтаж Україна». URL: <http://specstrojmontazh.ua>.
11. Парцхаладзе Л. З початку 2018 року українська будівельна галузь залишається стабільною. Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/z-pochatku-2018-roku-ukrayinska-budivelna-galuz-zalishayetsya-stabilnoyu-lev-parcchaladze>
12. Фісуненко Н.О. Підходи до дослідження стану будівельної галузі. Забезпечення сталого розвитку економіки: проблеми, можливості, перспективи: матеріали доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ужгород, 1617 лютого 2018 року) / за заг. ред.: М.М. Палінчак, В.П. Приходько, А. Кругські. Ужгород: Видавничий дім «Тельветика», 2018. С.40-43.
13. Христофоров В. Річний звіт: Будівельна галузь в Україні у 2017 році. Портал «Uprom.Info»: аналітичні матеріали. URL: <http://uprominfo/news/other/budivannya/richniy-zvit-budivnitstvo-v-ukrayini>
14. Якимчук І.М. Витрати: виграти [Текст] монографія; ред. М.П. Педан. К.: Парламентське видавництво, 2002. 215 с. ISBN 966-611-178-0.
15. Якимчук І.М., Покрова Л.А. Напрями оптимізації операційних витрат будівельного підприємства. Зб. наук. праць «Шляхи підвищення ефективності будівництва в умовах формування ринкових відносин», К.: КІУБД, 2019. вип.40. С.164-173.
16. Якимчук І.М. Фінансові показники ефективності реалізації інноваційної стратегії / кол. монографія за ред. В.Т.Федоренко. «Управління підприємством: засади та окремі функції в сучасних умовах». К.: «ДКСЦентр», 2019. С.142-148. ISBN 978-617-7300-45-7.

References

1. The construction industry of Ukraine grew by 21% over the year. Glavkom website: analytical materials, available at: <https://glavcom.ua/economics/finances/budivelna-galuz-ukrajini-za-rik-zrosla-na-21-468242.html>
2. Hamaliy V.F., Romanchuk S.A., Pokuchuk O.V. (2013), "Forecasting the development of the national construction market in the economic crisis", Visnyk Berdians'koho universytetu menedzhmentu i biznesu, no. 4(24), pp. 25-29.
3. Economic statistics: economic activity – "Construction". Official site of the State Statistics Service of Ukraine, available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/bud.htm.
4. Kalinichenko L.L., Sydorova Iu.R. (2017), "Analysis of trends in the construction industry and construction products of Ukraine", Molodij vchenyj, vol. 4.4 (44.4), pp. 64-69.
5. Lipych L.H., Chornukha I.V., Tymbaliuk I.O. (2015), Formuvannia stratehii rozvytku budivelnogo pidpriemstva v umovakh investytsijnoi konkurentsii [Formation of strategy of development of the construction enterprise in the conditions of investment competition], Vezha-Druk, Luts'k, Ukraine.
6. Official site of Investment and Construction Corporation "Avantazh", available at: <https://avantazh.ua>.
7. Official site of "Granite Corporation", available at: <http://www.granit.org.ua>.
8. Official site of PJSC "Kyivproekt", available at: <http://www.kyivproekt.com.ua>.

9. Official site of PJSC "Mostobud", available at: <https://impuls.cv.ua>.

10. Official site of LLC "Spetsbudmontazh Ukraine", available at: <http://specstrojmontazh.ua>.

11. Partskhaladze L. (2018) "From the beginning of 2018, the Ukrainian construction industry remains stable". Ministerstvo rehional'nogo rozvytku, budivnytstva ta zhytlovo-komunal'nogo hospodarstva Ukrainy. Uriadovyy portal. available at: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/z-pochatku-2018-roku-ukrayinska-budivelna-galuz-zalishayetsya-stabilnoyu-lev-parchaladze>.

12. Fisunen N.O. (2018), Pidkhody do doslidzhennia stanu budivelnoi haluzi. Zabezpechennia staloho rozvytku ekonomiky: problemy, mozhlyvosti, perspektyvy [Approaches to the study of the state of the construction industry. Ensuring sustainable economic development: problems, opportunities, prospects], Vydavnychyj dim

«Hel'vetyka», Uzhhorod, Ukraine.

13. Khrystoforov V. (2018), "Annual report: Construction industry in Ukraine in 2017", Portal «Uprom.Info»: analitychni materialy, available at: uprominfo/news/other/buduvannya/richniy-zvit-budivnitstvo-v-ukrayini.

14. Yakymchuk I.M. (2002), Vytraty: vyhrach [Costs: winnings], Parlaments'ke vydavnytstvo, Kyiv, Ukraine. ISBN 966-611-178-0.

15. Yakymchuk I.M. (2019), Napriamy optymizatsii operatsiynykh vytrat budivelnogo pidpriemstva [Directions for optimizing the operating costs of the construction company], KNUBA, Kyiv, Ukraine.

16. Yakymchuk I.M. (2019), Finansovi pokaznyky efektyvnosti realizatsii innovatsiynoi stratehii [Financial indicators of efficiency of realization of innovation strategy], DKSTsentr, Kyiv, Ukraine. ISBN 978-617-7300-45-7.

Демочані О.Е.,

аспірант кафедри «Менеджмент в будівництві»,

Київського національного університету будівництва і архітектури, demochani@gmail.com

Україна, м. Київ

АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ КОНТРОЛІНГУ У БУДІВЕЛЬНИХ КОМПАНІЯХ

У статті було встановлено, що завдання забезпечення ефективної роботи будівельних компаній останнім часом стало надзвичайно гострим через властиву екологічній стохастичності, яка перешкоджає стратегічному плануванню. Успішні оперативні кроки можуть істотно пом'якшити наслідки невдалих стратегічних рішень, і якщо стратегічне планування не вдасться здійснити, вони стають практично єдиним справді ефективним інструментом.

Через це керівництву будівельних компаній зараз потрібно приділяти більше уваги методам оперативного управління, адже насправді єдиний надійний спосіб зробити виробництво більш ефективним, серед яких важливе місце належить контролю. Проведено аналіз сучасного стану ефективності використання контролю на будівельних підприємствах, який поділяється на три етапи: аналіз використання будівельних підприємств методів оперативного контролю; кількісна оцінка ефективності контролю в будівельних компаніях; оцінка якісних показників ефективності системи контролю підприємства. Аналіз показав, що більшість компаній активніше використовують якісні показники, ніж кількісні. Найбільше уваги приділяється першій частині показників «Інформаційні знаки». Інвестиційно-будівельна корпорація «Авантаж» у своїй діяльності використовує всі показники з цієї групи.

Ці опитані підприємства також досить активно використовують ці показники, за винятком підприємства «Граніт Корпорація», яке лише періодично аналізує свою діяльність за такими показниками, як надійність, актуальність та своєчасність. Досить активно будівельні компанії використовують другу групу «Економічні та стратегічні особливості», найчастіше використовуються показники рівня досягнення економічних цілей підприємства та рівня досягнення обраної стратегії підприємства. При цьому в третій групі показників найбільш активно використовується показник організації функціональних комунікацій між працівниками відділу контролінгу. Було встановлено, що ефективність використання контролінгу у будівельних компаніях має прямий вплив на ефективність господарської діяльності.

Таким чином, маючи високі показники контролю ефективності, «Інвестиційно-будівельна корпорація «Авантаж» має найвищий чистий прибуток. Так само низька ефективність використання контролінгу призвела до того, що корпорація «Граніт» у 2018 році зазнала збитків, що свідчить про кризу в компанії.

Ключові слова: будівництво, будівельна галузь, будівельні підприємства, контролінг, аналіз, контроль діяльності, ефективність.



УДК 657.01: 005

Ілляшенко О.В.,

*д.е.н., професор, Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова,
Olena.illiasenko@kname.edu.ua*

Гордієнко Н.І.,

*к.е.н., професор, Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова,
Nataliya.Gordienko@kname.edu.ua*

Литовченко О.Ю.,

*к.е.н., доцент, Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова,
Olena.lytovchenko@kname.edu.ua*

Україна, м. Харків

КОНТРОЛІНГ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

В статті розглядаються актуальні питання застосування контролінгу для забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання. Узагальнено наукові підходи до визначення контролінгу та його ролі в системі економічної безпеки підприємства. Розглянуто етапи розвитку контролінгу, визначено їх характерні особливості. Запропоновано авторське поняття контролінгу та контролінгу економічної безпеки, визначено його базові компоненти та функціональні напрямки.

Ключові слова: контролінг, економічна безпека, ризики.

Постановка проблеми. Нестабільність та динамічність ринкового середовища справляє помітний вплив на вітчизняні підприємства, діяльність яких нерідко характеризується низькою рентабельністю або збитковістю, кризовим станом, а отже, порушенням параметрів економічної безпеки. В умовах невизначеності та появи нових загрозливих деструктивних факторів впливу традиційні прийоми боротьби вже не дають бажаного результату. Тому у практику суб'єктів підприємництва все більше впроваджуються гнучкі та динамічні інструменти, що здатні забезпечити умови для прийняття оптимальних управлінських рішень, з метою виведення підприємств з кризи та досягнення ними високого рівня економічної безпеки. Одним з таких інструментів, що отримав позитивний ефект в системі управління підприємством в західній та вітчизняній практиці, є контролінг, що виник на базі розвитку контролю.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Розуміння актуальності впровадження контролінгу на підприємствах знайшли своє відображення в наукових публікаціях вчених, зокрема: М. Адаменка, Н. Замятіна, Н. Данілочкіна, Р. Ісакова, А. Кармінського, Л. Нападовської, М. Пушкар, О. Терещенка, М. Чумаченка, Ю. Вебера, К. Друрі, Й. Вебера, Х. Кюппера, Х. Фольмута, Р. Манна, Д. Хана, П. Хорвата І. Шеффера та ін. Досліджені науковцями питання носять різноваріативний характер, що актуалізує наукове завдання в напрямку визначення основоположних засад контролінгу щодо забезпечення економічної безпеки підприємств.

Мета дослідження. Формування теоретико-методичних концептів впровадження контролінгу в систему забезпечення економічної безпеки підприємств.

Виклад основного матеріалу. Господарювання суб'єктів підприємництва в ринковому середовищі характеризується наявністю ризиків та загроз, що перешкоджають реалізації їх економічних інтересів. Велика кількість загроз економічній безпеці, які системно з'являються в процесі функціонування суб'єкта господарювання, визначають необхідність захисту всіх видів ресурсів, які приймають пряму або опосередковану участь

в його діяльності [1]. За таких умов першочерговою проблемою економічної політики на мікрорівні виступає розробка механізмів, методів та інструментів зміцнення економічної безпеки господарюючих суб'єктів.

Під економічною безпекою підприємства розуміється сукупність умов забезпечення сталого розвитку підприємства, що визначають такий якісний стан загальноекономічного середовища, при якому забезпечується достатня незалежність управління, стійкість фінансової системи, запас економічної міцності шляхом створення і підтримки економічних ресурсів, зміцнення комплексного потенціалу, а також управлінських можливостей для зменшення негативного впливу кризових явищ.

Контроль рівня економічної безпеки висуває більш жорсткі вимоги до оперативності, надійності і повноти інформації, тому для реалізації стратегічних та оперативних цілей забезпечення сталого розвитку компанії необхідна система контролінгу як інструменту інформаційно-аналітичного забезпечення та контрольно-діагностичного моніторингу управління бізнес-процесами.

Контролінг на сьогодні представляє собою один із найкращих систематизаторів масштабних потоків інформації про рух економічної інформації в межах промислових підприємств з метою координації прийняття управлінських рішень. Впровадження контролінгу впливає на підвищення якості та результативності управління за рахунок розстановки пріоритетів [2].

Термін «контролінг» походить від англійського «to control» – контролювати, управляти, але в англомовних джерелах це поняття практично не використовується. Так, в США застосовується термін «управлінський облік» (managerial accounting, management accounting), але працівників, в чій посадові обов'язки входить ведення управлінського обліку, називають контролерами (controller).

У системі сучасних управлінських теорій та концепцій інформаційно-аналітичних інструментів контролінг виступає складним, багатограним поняттям, параметри якого так і не отримали чітко виражених меж [3, с.30]. Існує безліч підходів до розуміння сутності контролінгу, що свідчить про складність цієї категорії, що постійно

розвивається. Переважна більшість науковців, які займаються цією проблематикою роблять акцент на тому, що він є новою концепцією управління, яка породжена практикою сучасного менеджменту. На думку Бондар Н.М., система контролінгу – це принципово нова концепція інформації і управління, яку можна визначити як обліково-аналітичну систему, що реалізує синтез елементів обліку, аналізу, контролю, планування, забезпечує як оперативне, так і стратегічне управління процесами досягнення цілей [4].

На перший погляд, контролінг асоціюється з контролем, але він є більш складним поняттям та охоплює більш широку сферу діяльності підприємства. Якщо контроль характеризується діяльністю в рамках заданої системи координат; стандартизованими процедурами; оцінкою ефективності окремих функцій і робіт, кінцевих резуль-

татів та фактів, відповідності бюджету тощо, то на відміну від нього, контролінг виконує контроль за системою координат, має націленість на перспективу; проводить випереджаючий контроль та використовує більш гнучкі системи обліку; оперативно оцінює хід реалізації стратегії, досяжність місії та майбутні переваги; опікується підтримкою стратегічного потенціалу та забезпеченням руху підприємства до стратегічної мети розвитку.

У широкому сенсі контролінг означає поінформованість, перебування в курсі справи, інформування про події, консультування, координацію і формування управлінських рішень, спрямованих на реалізацію цілей підприємства та уявлень менеджерів. Погляди науковців на сутність контролінгу в системі управління підприємством представлено в таблиці 1.

Таблиця 1

Сутність контролінгу в системі управління підприємством

Автор	Змістова характеристика контролінгу
Куцик П.О., Головацька С.І.	Сучасна концепція системного управління організацією, функціонально відокремлений напрям економічної роботи на підприємстві, пов'язаний з реалізацією фінансово-економічних функцій у менеджменті для прийняття оперативних і стратегічних рішень
Перезовова І.В.	Принципово нова концепція управління, що реалізує синтез елементів обліку, контролю, планування, забезпечує як оперативне, так і стратегічне управління процесом досягнення цілей і результатів діяльності підприємства, привертає до себе увагу науковців і практиків під час розгляду питання такої модернізації.
Райхман Т.	Управлінський інструмент підтримки управлінських рішень, який цілеспрямовано добирає, систематизує та аналізує відповідну інформацію
Мочерний С.В.	Міжфункціональний напрям управлінської діяльності, який завдяки цілеспрямованим збору, обробці та альтернативному інтерпретуванню отриманої інформації допомагає у процесі прийняття управлінських рішень
Вебер Ю., Шеффер І.	Елемент управління, головною функцією якого є підтримка керівництва у процесі вирішення загального завдання координації системи управління з нахилом на планування, контроль та інформування
Штрайт Б., Петрик О.	Координація складових частин управління підприємством: системи цілей, організаційної системи, системи управління персоналом, системи планування і контролю, інформаційної системи, а також системи виробництва і реалізації
Хорват П.	Міжфункціональна концепція управління спрямований на координацію систем планування, контролю та інформаційного забезпечення
Майер Е.	Концепція управління фірмою і забезпечення її довгострокового існування
Пушкар М.С.	Спеціальні системи спостереження, які здійснюють сервісне забезпечення обслуговування управління на основі інформації обліку, планування і контролю
Аксенюк М.М.	Система інтегрованої цілісності планування, обліку, контролю та аналізу, в основу якого покладено цільову спрямованість для досягнення синергетичного ефекту від взаємодії всіх її складових
Зоріна О.А.	Комплексна система управління підприємством, що охоплює управлінський облік, облік і аналіз витрат із метою контролю всіх статей витрат, усіх підрозділів і всіх складових виробленої продукції (виконаних робіт і наданих послуг), а також їх подальше планування

Складено на основі [3].

Особливо не місце займає контролінг у фінансово-економічній сфері діяльності суб'єктів господарювання. Так, Сливінська О.Б. розглядає контролінг в системі антикризового управління та стверджує, що він забезпечує реалізацію стратегічного потенціалу діяльності підприємства та досягнення його поточних цілей щодо ліквідності та прибутковості, що дозволяє забезпечити підприємству стабільність та довгострокові перспективи [2].

Кузенко Т.Б., Полтніна О.В. роблять акцент на застосуванні контролінгу в системі фінансової безпеки суб'єкта підприємництва, що на їх думку, обумовлюється необхідністю безперервного отримання та обробки інформації про його внутрішній стан та стан оточуючого середовища, ранньої діагностики рівня фінансової безпеки, а також постійного планування та прогнозування показників діяльності суб'єкта підприємництва [5].

Отже підходи науковців до визначення сутнісних характеристик контролінгу знаходяться в межах розуміння його як багатофункціональної сучасної концепції управління, орієнтованої на результат, що являє собою інформаційну підсистему управління та виступає інструментом координації управлінських дій щодо забезпечення економічних переваг підприємства.

Татарчук М.І. наголошує, що знаходячись на перетині обліку, планування, інформаційного забезпечення, контролю й координації, контролінг зв'язує в єдине ціле всі функції управління, інтегрує й координує їх, переводячи управління підприємством на якісно новий рівень, забезпечуючи в такий спосіб саморегулювання на підприємстві та зворотний зв'язок у контурі управління [6].

Як зазначає Костецький В.В., основною причиною виникнення контролінгу є необхідність здійснення сис-

темної інтеграції всіх аспектів процесу управління в межах підприємства, у зв'язку з чим він покликаний забезпечити методичну й організаційну основу для підтримки основних функцій управлінської діяльності на підприємстві [7, с.144].

Досліджуючи досвід країн Європи, де контролінг отримав розвиток починаючи з 50-х рр. XX ст., встановлено, що спочатку інтерес до нього виник на великих підприємствах, переважно виробничих, що пов'язано, перш за все, з ціною конкуренцією, швидкістю зміни технологій, збільшенням непрямих витрат і скорочення життєвих циклів продукції. Із зростанням компаній прозорість їх внутрішньофірмових процесів втрачалася, відповідно актуальність моніторингу – підвищувалася. Всі ці фактори змушували шукати внутрішні резерви для можливого покращення діяльності організації. До того ж, великі організації мали змогу фінансувати нові управлінські технології, адже ефект від їх успішного застосування покривав витрати на їх впровадження. Дослідження історичного розвитку контролінгу дозволило виділити шість етапів, їх зміст та характерні особливості (рис.1.).

Отже, до появи у середині ХХст., контролінг виконував виключно технічні функції фінансового контролю формування собівартості продукції з використанням

методів бюджетування. На другому етапі контролінг розвивався як система забезпечення менеджменту оперативною інформацією по центрах відповідальності для цілей обліку, планування і контролю беззбитковості виробництва і продажів. На третьому етапі в межах контролінгу розробляються технології управління витратами і методики аналізу по бізнес-процесам, що забезпечили контроль втрат і відходів виробництва в рамках програм управління якістю та захисту навколишнього середовища. На четвертому – в межах контролінгу розробляються методи контролю за формуванням вартості продукції в умовах обмежених ресурсів при виконанні бізнес-процесів і окремих видів внутрішньогосподарської діяльності, методика обліку витрат по бізнес-процесам, що отримала назву «система ABC» (Activity Based Costing). На п'ятому – в контролінгу розвивається обліково-аналітичне забезпечення, орієнтоване на підвищення вартості бізнесу. Контролінг стає основним джерелом інформації, необхідної для стратегічного управління розвитком організації. На шостому – відбувається розвиток і розширення контрольно-діагностичних функцій контролінгу, він включається в систему внутрішнього контролю організації та об'єднується з процесами бюджетування, стає важливим інструментом забезпечення економічної безпеки підприємства.



Рис.1. Етапи розвитку контролінгу

Враховуючи наукові здобутки авторів, що досліджують проблематику контролінгу на сучасних підприємствах, визначимо причини необхідності його впровадження в управлінський процес щодо забезпечення економічної безпеки: підвищення нестабільності зовнішнього середовища та поява нових загроз економічним інтересам суб'єктів господарювання; зміщення акценту з контролю минулого на аналіз майбутнього з метою досягнення необхідного рівня безпеки та забезпечення стійкого роз-

витку підприємств; збільшення швидкості адаптивної реакції на деструктивні фактори впливу та підвищення гнучкості підприємства; необхідність у безперервному відстеженні змін, що відбуваються в зовнішньому і внутрішньому середовищах підприємства в процесі забезпечення його адаптації до нововведень; необхідність виявлення дій щодо забезпечення життєздатності підприємства та запобігання кризових ситуацій; необхідність побудови механізму координації всередині системи

управління економічною безпекою підприємства внаслідок її ускладнення; необхідність упорядкування та обробки великої кількості інформаційних потоків та отримання релевантної інформації щодо характеру загроз та рівня економічної безпеки тощо.

Сучасна система контролінгу економічної безпеки компанії є комплексною функціональною концепцією управління, яка заснована на координації всіх його функцій: планування, обліку, аналізу, контролю, інформаційного забезпечення. В системі контролінгу економічної безпеки можна виділити наступні функціональні напрямки:

визначення інформаційних потреб, підготовка і надання інформації, орієнтованої на проблему і сприяє прийняттю ефективних рішень;

координація взаємодії структурних підрозділів, спрямована на ефективне досягнення цілей;

підтримка і контроль виконання управлінських рішень; забезпечення раціональності прийнятих управлінських рішень.

Узагальнюючи наукові підходи щодо поєднання контролінгу із системою економічної безпеки підприємства, визначимо контролінг економічної безпеки як систему моніторингу, оперативного та стратегічного контролю процесу досягнення цілей розвитку компанії через надання необхідних інструментів та інформації для координації і, при необхідності, вибору альтернатив у прийнятті обґрунтованих управлінських рішень, що підвищують ефективність управління по забезпеченню економічної стійкості та безпеки економічної діяльності підприємства.

Слід погодитися з Лемішовським В.І. [3], що інформаційно-облікова компонента у системі контролінгу є базовою і найбільш важливою (становить його інформаційну основу) і виступає базовим джерелом всієї сукупності інформації, в т.ч. й у аналітично-деталізованих розрізах. Релевантність і об'єктивність цієї складової забезпечує орієнтацію процесу управління на досягнення визначення цілей і є основою для аналізу, діагностики, контролю, моніторингу та аудиту всього спектру діяльності підприємства. В результаті застосування різних методів економічного аналізу у системі контролінгу

отримується аналітична інформація різних аспектів діяльності підприємства, зокрема відхилення показників, що аналізуються, визначається і встановлюється вплив на них окремих факторів, які найбільш очевидно характеризують зміни і виступають базовою основою для економічного обґрунтування управлінських рішень.

Виступаючи інструментом економічної безпеки, контролінг комплексно вирішує такі проблеми, як: адаптація системи управління підприємством до постійно змінюваних умов господарювання; підвищення ефективності інформаційної підтримки прийняття управлінських рішень; поліпшення координації діяльності різних підрозділів підприємств; створення на підприємстві ефективної комунікаційної системи; забезпечення ефективності моніторингу економічної діяльності підприємства, як в цілому, так і за окремими напрямками; формування підсистем планування, організації, контролю, орієнтованих на задоволення потреб споживачів; забезпечення конкурентоспроможності підприємства; ефективне використання економічного потенціалу підприємства з метою забезпечення його успішного розвитку і тривалого функціонування на ринку.

Контролінг необхідно розглядати як інтегровану систему діяльності служб та підрозділів підприємства, яка на основі визначеного механізму інструментів та методів формує та координує систему управлінських рішень спрямовану на підвищення рівня економічної безпеки підприємства. Така діяльність є функціональною підтримкою, сервісною функцією системи управління підприємством, для посилення його ефективності [3]. В умовах низького рівня ліквідності, платоспроможності та рентабельності використання системи контролінгу дозволяє підприємствам координувати плани в залежності від змін зовнішнього середовища, аналізувати причини відхилень, розробляти рекомендації щодо забезпечення застосування в умовах конкуренції [2].

Формування системи контролінгу економічної безпеки на підприємстві має базуватися на ключових компонентах, що представлені на рисунку 2:.

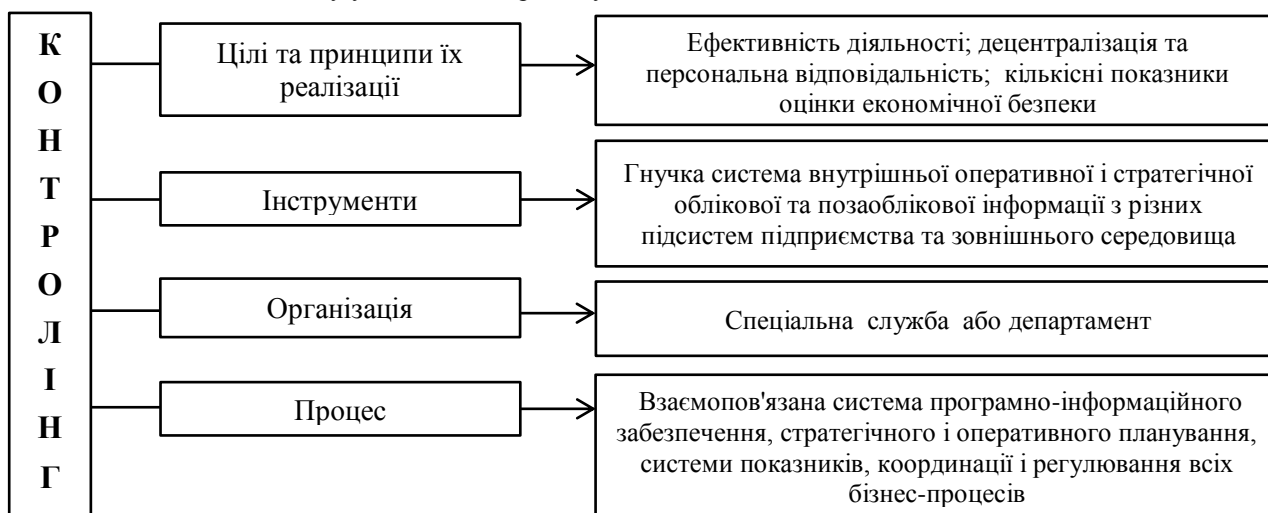


Рис. 2. Базові компоненти контролінгу економічної безпеки підприємства

У світовій практиці поширений підхід з делегуванням основних функцій контролінгу фахівцям департаменту контролінгу. Міжнародна група контролінгу (International Group of Controlling) сформулювала місію

контролера: «Контролери організовують і супроводжують процес постановки цілей, планування і управління, приймаючи тим самим спільну з менеджером відповідальність за досягнення цілей». На нашу думку,

система контролінгу доцільна в тих випадках, коли функції управління підприємством делеговано його відділам і службам. В цьому випадку контролінг допоможе їм у досягненні максимально можливого загального позитивного результату діяльності.

Отже, контролінг дозволяє менеджменту не просто спостерігати і контролювати ситуацію, але й вчасно коригувати стан економічної безпеки підприємства, тим самим, він являє собою інструмент, що забезпечує взаємозв'язок стратегії розвитку з оперативним функціонуванням і контролем. Це дає можливість уникнути неузгодженості при прийнятті управлінських рішень і дозволяє своєчасно виявити прихований потенціал у системі управління, через контроль індикаторів рівня економічної безпеки, виявлення та оцінку впливу найбільш суттєвих ризик-факторів на економічну діяльність господарюючого суб'єкта.

Висновки. Сьогодні питаннями контролінгу досить багато займаються в контексті впровадження на організаційному рівні, замінюючи ним традиційний контроль. Цей вибір обумовлений тим, що якщо контроль спрямований в минуле, на виявлення помилок, відхилень, прорахунків, проблем та пошук винних, то контролінг – це управління майбутнім для забезпечення довготривалого функціонування підприємства і його структурних підрозділів. Застосування контролінгу в системі економічної безпеки має високу практичну значимість в частині розробки нових методів і інструментів ідентифікації ризиків та загроз економічним інтересам підприємства, що має на меті досягнення економічних переваг та забезпечення його стійкого розвитку в довгостроковій перспективі за рахунок збалансованості економічних процесів і ефективності управлінських рішень. Отже, розвиток контролінгу як інструмента економічної безпеки в великій мірі обумовлений потребою практики, а інтерес до його наукової складової все більше зростає і вимагає нових наукових досліджень і обґрунтувань в даній області.

Література

1. Ілашук С.А. Удосконалення системи контролінгу як передумова до покращення економічної безпеки / С.А. Ілашук // *Ефективна економіка*. – 2016. – № 5. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2016_5_29.
2. Сливінська О.Б. Впровадження системи контролінгу на підприємствах України / О.Б. Сливінська // *Агросвіт*. – 2015. –

№ 11. – С.34-37. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/agrosvit_2015_11_7

3. Лемішовський В.І. Розвиток контролінгової діяльності машинобудівних підприємств: дисертація на здобуття наукового ступеня к. екон.наук; 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності) / МОІФУ, Національний університет «Львівська політехніка». – Львів, 2018. – 252 с.

4. Бондар Н.М. Формування системи контролю на сучасному підприємстві / Н.М. Бондар // *Управління проектами, системний аналіз і логістика*, 2007. – № 4. – С.206-210.

5. Кузенко Т.Б. Використання інструментарію контролінгу в забезпеченні фінансової безпеки суб'єктів підприємництва / Т.Б. Кузенко, О.П. Полтініна // *Вісник економіки транспорту і промисловості*. – 2012. – № 39. – С.52-55.

6. Татарчук М.І. Корпоративні інформаційні системи: навч. посіб. / М.І. Татарчук. – К.: КНЕУ, 2005. – 291 с.

7. Костецький В.В. Фінансовий контролінг у системі управління фінансами підприємства / В.В. Костецький // *Наукові записки. Серія Економіка*. 2012. – № 19. – С.143-146.

References

1. Ilashchuk S.A. Udoshkonalennia systemy kontrolinhu yak peredumova do pokrashchennia ekonomichnoi bezpeky / S.A. Ilashchuk // *Efektivna ekonomika*. – 2016. – № 5. – *Rezhym dostupu*: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2016_5_29.

2. Slyvinska O.B. Vprovadzhennia systemy kontrolinhu na pidpriemstvakh Ukrainy / O.B. Slyvinska // *Agrosvit*. – 2015. – № 11. – С. 34-37. – *Rezhym dostupu*: http://nbuv.gov.ua/UJRN/agrosvit_2015_11_7

3. Lemishovskiy V.I. Rozvytok kontrolinhovoi diialnosti mashynobudivnykh pidpriemstv: dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia k. ekon.nauk; 08.00.04 – ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy (za vydamy ekonomichnoi diialnosti) / MONU, Natsionalnyi universytet «Lvivska politekhnika». – Lviv, 2018. – 252 s.

4. Bondar N.M. Formuvannia systemy kontroliu na suchasnomu pidpriemstvi / N.M. Bondar // *Upravlinnia proektyamy, systemnyi analiz i lohistyka*, 2007. – № 4. – С. 206-210.

5. Kuzenko T.B. Vykorystannia instrumentarii kontrolinhu v zabezpechenni finansovoi bezpeky subiektiv pidpriemnytstva / T.B. Kuzenko, O.P. Poltinina // *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*. – 2012. – № 39. – С. 52-55.

6. Tatarchuk M.I. Korporativni informatsiini systemy: navch. posib. / M.I. Tatarchuk. – K.: KNEU, 2005. – 291 s.

7. Kostetskyi V.V. Finansovy kontrolinhi u systemi upravlinnia finansamy pidpriemstva / V.V. Kostetskyi // *Naukovi zapysky. Seriya Ekonomika*. 2012. – № 19. – С. 143-146.

Illiashenko O.,

doctor of economics, professor, O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv,
Olena.illiashenko@kname.edu.ua

Gordienko N.,

PhD in economics, professor, O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv,
Nataliya.Gordienko@kname.edu.ua

Litovchenko O.,

PhD in economics, associate professor, O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv,
Olena.lytovchenko@kname.edu.ua

Ukraine, Kharkiv

CONTROL AS A TOOL FOR ENSURING THE ECONOMIC SECURITY OF THE ENTERPRISE

The article considers topical issues of controlling to ensure the economic security of economic entities. Scientific approaches to the definition of controlling and its role in the system of economic security of the enterprise are generalized. The stages of controlling development are considered, their characteristic features are determined. The author's concept of controlling and controlling of economic security is offered, its basic components and functional directions are defined.

Key words: controlling, economic security, risks.

УДК 331.103

Щепіна Т.Г.,

к.е.н., доцент, доцент кафедри обліку та аудиту, Національний авіаційний університет, supertanuta@gmail.com

Гуренко Д.С.,

магістр, Національний авіаційний університет,

Україна, м. Київ

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО МОТИВАЦІЇ ПРАЦІВНИКІВ ТА ОПЛАТИ ПРАЦІ

У статті розглянуто інноваційні методи мотивації працівників та оплати праці. Стаття включає сучасні методи мотивації працівників, що використовуються в зарубіжних компаніях. Описані неформальні інноваційні методи підвищення продуктивності праці в колективі. Розглянуто поняття грейдування, як один із методів інноваційного підходу до оплати праці.

Ключові слова: мотивація працівників, персонал, оплата праці, інноваційні методи, системи оплати праці.

Постановка проблеми. Одним із основних завдань керівника в сучасних умовах розвитку економіки повинна виступати мотивація підлеглих. Ефективна праця співробітників компанії допоможе організувати якісну та результативну роботу задля досягнення поставлених цілей в діяльності компанії. Працівники повинні усвідомлювати, що при досягненні цілей компанії вони зможуть досягти і своїх власних цілей, шляхом запропонованих благ у якості винагороди за гарно виконану роботу. Оплата праці виступає основним мотиваційним засобом, який суттєво впливає на якість роботи, що виконується. При застосуванні інноваційних форм оплати праці та мотивації, підприємства можуть ефективно використовувати трудові ресурси та контролювати їх діяльність.

Аналіз останніх досліджень: Питання мотивації праці та її оплати займалися як вітчизняні, так і зарубіжні вчені. Серед них: А. Афонін, В. Абрамов, Д. Богиня, А. Грішнова, Г. Дмитренко, М. Дороніна, А. Єськов, І. Завадський, М. Карлін, А. Колот, О. Віханський, Н. Любомудрова, В. Сладкевич, К. Альдефер, В. Врум, Ф. Герцберг, О. Кузьмін, Д. Мак-Грегор, Д. Мак-Клелланд, А. Маслоу, Е. Мейо, М. Мескон, Р. Оуен та ін.

Мета статті. Дослідження інноваційних підходів до мотивації працівників та оплати їхньої праці, а також розгляд сучасних підходів до удосконалення системи мотивації працівників.

Виклад основної частини. В Україні сьогодні більшість підприємств використовують традиційні підходи до мотивації своїх працівників і це не залежить від галузі, в якій працює те чи інше підприємство. Однак, у зв'язку з тим, що ці системи мотивації є застарілими, вони вже не можуть ефективно виконувати покладених на них функцій спонукання співробітників до активної праці, відповідно, потрібно враховувати міжнародний досвід для того, аби ввести нові методи стимулювання працівників та досягти якісніших результатів роботи персоналу та підприємства в цілому.

Для формування якісної системи мотивації, яка буде вдало спрацьовувати у незалежності від виду діяльності компанії, можна виділити такі напрямки руху:

1) створити якісні та зручні умови праці, що означає забезпечити привабливість, престижність роботи, нор-

мальний психологічний клімат в колективі, постійний розвиток працівника;

2) створити систему безпосереднього впливу на виробничу поведінку кожного окремого співробітника. Сюди відносять матеріальні і нематеріальні заохочення працівників [1, с.235].

Зазначимо, що під поняттям «інновація» слід розуміти нововведення (ідею, діяльність, технологію або матеріальний об'єкт), яке раніше не застосовувалося організаційною системою [2, с.137]. Отже у даному випадку мова йде про нові можливості та шляхи мотивації співробітників. До переваг інновацій належить: підвищення конкурентоспроможності, наявні ресурси використовуються ефективно, поліпшується кадровий потенціал. Загалом із інноваціями часто пов'язують створення нових продуктів або послуг, проте для підприємства це поняття може бути використане більш глибоко, наприклад, може йтися про зміну способу ведення бізнесу або систему оплати праці та мотивації працівників. Для успішного впровадження інновацій на підприємстві, їх повинні підтримати керівництво, персонал та ділові партнери. Що стосується інновацій, пов'язаних із мотивацією працівників, то особливу увагу тут слід приділити думці саме співробітників на рахунок нововведень.

Відомим є той факт, що для того, щоб підприємство ефективно працювало, а працівники якісно виконували поставлені перед ними задачі, їх (працівників) необхідно постійно мотивувати та заохочувати. Потрібно надавати працівникам можливість самостійно приймати рішення в процесі їх діяльності, забезпечувати однакові умови праці для всіх, але враховувати психологічні особливості кожного, усувати недоліки в побудові роботи з персоналом та стимулювати кожного співробітника до розвитку та якісної роботи.

На сьогоднішній день однією із найбільш розповсюджених форм мотивації у всьому світі виступає матеріальна мотивація. До вітчизняних форм і систем матеріальної мотивації персоналу належать відрядна і погодинна оплата праці. Однак, на думку авторів, треба детальніше придивитися до закордонного досвіду, адже, зарубіжні підприємства використовують принципово інші форми й системи оплати праці, які можна ефективно застосувати на підприємствах нашої країни для ліпшого спонукання

працівників. Найбільш розповсюджені закордонні форми та системи оплати праці з описом наведено в таблиці 1 [3].

Таблиця 1

Зарубіжні форми й системи оплати праці

Назва	Характеристика
Диференціальні системи	Застосовують підвищенні тарифні ставки (розцінки) для нарахування заробітної плати тим працівникам, поставлені високі норми яких виконані та перевиконані. Що стосується невиконання, оплата здійснюється по зниженим тарифних ставках. Система подібна відрядно-прогресивній.
Емпіричні системи	Коригується тарифна ставка при підвищенні рівня виконання норм.
Комбіновані системи	Ці системи являють собою поєднання диференціальних і відрядно-регресивних систем. При досягненні певного встановленого рівня виробітку тарифна ставка працівника підвищується.
Однофакторні системи	Від фактору виробітку залежить зміна рівня заробітної плати. Ці системи мають місце на підприємствах, що мають низький рівень механізації та високий рівень питомої ваги ручної праці.
Багатофакторні системи	Ці системи застосовуються на підприємствах з високим рівнем механізації та являють собою різновид погодинної і відрядної форми оплати праці.
Відрядно-прогресивні системи	Починаючи з рівня виробітку 100% і вище (норма) час роботи оплачується за підвищеною тарифною ставкою. Ці системи застосовуються і на вітчизняних підприємствах.

Кожна із перерахованих систем оплати праці має за мету підвищення мотивації працівників. Розрахунок граничної межі стає необхідним при використанні цих систем, що співвідносить зростання продуктивності праці та підвищення заробітної плати. Крім того існують наступні системи оплати праці, що пов'язані з іменами їх авторів: Тейлора, Мерики, Гантта, Хелсі, Бедо, Роурена, Варта, Сканлона, Раккера.

Загальною особливістю сучасних систем оплати праці полягає в заохоченні працівників та запровадженні інновацій. Серед більшості західноєвропейських компаній популярним є формування преміального фонду. Премію нараховують за створення, освоєння та випуск нової продукції. Проте розмір цих премій визначають в залежності від частки приросту обсягів нової продукції та її питомої ваги в загальному обсязі виробництва.

Не так давно в практику роботи сучасних корпоративних компаній було введено таке поняття як грейд, яке походить від англійського терміну, який у дослівному перекладі означає ступінь, ранг, клас. Основна ідея грейдів полягає у введенні фіксованого окладу працівника та своєрідного табелю рангів. Тобто в залежності від значимості (цінності) посади визначається базова частина від зарплати. Кожен співробітник має свій соціальний пакет, який визначається віднесенням його посади до відповідного грейду. Також від грейду залежить розмір преміальних виплат.

За допомогою системи грейдів, що формують оклади, регламентується система матеріальної винагороди загалом., а кожен працівник розуміє свій статус в компанії та отримує чітку мотивацію до зростання та, відповідно, збільшення власного грейду. Поняття грейд включає не лише оплату праці, а й можливі та необхідні пільги працівнику, оцінку можливостей та необхідності навчання, підвищення кар'єрними сходами тощо. При встановленні розміру зарплати враховується той її рівень, який було сформовано на ринку праці [4, с.178].

За системою грейдів в одну групу можуть бути включені посади однакового рівня значимості з різних структурних підрозділів, тобто відбувається сполучення всіх посад та робочих місць підприємства. В основі методу грейдування лежить факторно-баловий метод розрахунку. За цим методом оцінка проводиться за факторами, що виражаються в балах з врахуванням їх питомої ваги та рівня. Встановлені при оцінюванні бали визначають цінність кожної посади. Кожне підприємство в залежності від своєї специфіки може обирати свої чинники, за якими буде проведено оцінювання всіх посад та робочих місць на підприємстві. Базою для визначення набору чинників має слугувати стратегія та цінності підприємства, повинні бути погоджені з усіма зацікавленими сторонами.

Проте окрім матеріальної мотивації працівників на підприємстві є ще ряд факторів, які впливають на продуктивність роботи усього колективу. Для деяких працівників важливим є самовираження, причетність до колективу, що полягає в дружній атмосфері та наявності корпоративних заходів, для когось важливим є залученість до справ компанії або наявність соціального пакету, що дає гарантію захищеності, а для когось можливість самостійно визначати графік роботи, мобільність, можливість усамітнення тощо.

Враховуючи усі ці проблеми, а також сучасні можливості віддаленої роботи, науковці виділяють такі чотири способи інноваційної нефінансової мотивації персоналу:

1) можливість працювати дистанційно та гнучкий графік роботи. Баланс між роботою та життям став дуже важливою частиною повсякденного життя людей. Люди починають відчувати, що проводять на роботі занадто багато часу. Це призводить до відволікання від завдань, якість виконання яких також починає страждати. В наш час високого розвитку технологій, даний метод стає простішим та актуальнішим, так як багатьом для виконання своєї роботи потрібен лише комп'ютер та вихід до мережі Інтернет.

2) можливість утримувати або приводити із собою домашніх тварин в офіс. Експеримент було проведено в Центральному університеті Мічигану, під час якого було встановлено, що присутність собак на робочому місці підвищує рівень довіри в колективі. Домашні тварини здатні швидко зняти стрес та напругу в колективі.

3) наявність ігрової кімнати або спортивної зали в офісі – гарний спосіб для відпочинку та перезарядки працівників. Наприклад, наявність таких ігор як пінг-понг або відеоігри покращує взаємовідносини в колективі та продуктивність. Взаємовідносини покращуються за рахунок залученості працівників до спільної розваги, підвищується рівень довіри в колективі. При оснащенні

ігрової кімнати слід звернути увагу на придбання ігор, в яких можуть бути задіяні дві чи більше особи, що буде заохочувати персонал до спілкування між собою. Можливість зняти нервову напругу дуже важлива для працівників.

4) влаштування святкування в офісі або виїзних святкових заходів. Працівникам важливо чути і відчувати, що їх цінують. Це спонукає до кращої та більш продуктивної роботи. Стимулювати колектив до праці здатне навіть маленьке заохочення у вигляді святкування закінчення важкого тижня [5].

Загалом можемо зазначити, що успішні міжнародні компанії своїм прикладом мотивації працівників можуть направити вітчизняні системи мотивації в правильне русло. На власному досвіді вони показують ефективність різних шляхів стимулювання персоналу. Розглянемо деякі ідеї, що можуть стати у нагоді українському бізнесу:

– McDonalds влаштовує власні конкурси талантів серед своїх співробітників щороку. Призом є набори предметів для конкретної людини, щоб мотивувати розвиток захоплення переможця.

– General Motors, Polaroid, Bell Telephone Lab., Radio Corporation of America мають власне друкарське видання, в якому публікують найкращих працівників.

– Такі фірми, як MARSInc., IBM, McDonalds, Лінкольн, Таппарварс створили інноваційний метод боротьби із запізненнями. Суть методу полягала в тому, що працівники отримували грошову винагороду, якщо приходили на роботу вчасно протягом визначеного періоду [6, с.265].

Також у практиці використання є абсолютно нестандартні способи мотивації. Наприклад, використання незвичайних назв посад співробітників – Стів Джобс змінив назву посади «консультант» на «геній», що знизило плінність кадрів. Наступним незвичним методом мотивації працівників є «творча відпустка». В німецькому видавництві «Random House» таку відпустку надають тим, хто працює в компанії більше 10 років, а в американському видавництві «Newsweek» тим, хто працює більше 15 років. Суть полягає в тому, що працівники мають право піти відпочивати на пів року, при цьому вони будуть отримувати 50% від своєї заробітної плати [7].

Зацікавленість працівників в ефективному виконанні своїх обов'язків – головна мета мотивації. Щоб зацікавити працівників, необхідно забезпечити їх умовами, що водночас будуть задовольняти їх потреби та відповідатимуть вимогам керівника організації. Потрібно розробити власну методику мотивації в середині компанії, яка буде адаптована конкретно під специфіку компанії та кожного працівника індивідуально. Сприятливі умови праці на моральному рівні є головною метою інноваційний методів мотивації персоналу. В наш час для працівників важливим є відчуття комфорту, підтримки та поваги з боку компанії до своїх підлеглих. Інноваційність всіх методів полягає в піклуванні про атмосферу в офісі.

Висновки. Застосування інноваційних методів мотивації персоналу є дуже важливим, так як вони є інвестиціями в майбутнє компанії. Нововведення повинні здійснюватися на основі специфіки галузі, в якій працює

підприємство, шляхом проведення досліджень нових систем мотивації та їх порівнянням із системами, що вже існують та використовуються. Необхідно виявити недоліки в старій системі, провести її аналіз. На основі цього із врахуванням вимог останніх тенденцій і специфіки розвитку підприємства запровадити власну систему мотивації працівників.

За допомогою інноваційного підходу до оплати праці підвищиться стимул та мотивація для працівників у вдосконаленні своїх професійних навичок та здібностей. Працівники будуть успішно досягати поставлених кінцевих результатів, що призведе до покращення фінансових результатів діяльності компанії.

Література

1. Щербина В.В. Управление человеческими ресурсами: менеджмент и консультирование: [монография] / В.В. Щербина. – М.: Независимый институт гражданского общества, 2004. – 520 с.
2. Афонин И.В. Управление развитием предприятия: стратегический менеджмент: [практич. пособие] / И.В. Афонин. – М.: Изд.-торг. корп. «Дашков и К», 2002. – 380 с.
3. Кокорев В. Мотивация в управлении: [курс лекцій] / В. Кокорев [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://diplomart.ru/library/0012-0132-0700.html>.
4. Колот А.А., Цимбалюк С.О. Мотиваційний менеджмент: підручник. Київ: КНЕ У, 2014. 479 с.
5. SheilaEugenioInnovativeWaystoMotiveYourTeam[Електронний ресурс] / SheilaEugenio. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.entrepreneur.com/article/289560>.
6. Ярмош, В.В. Підходи до класифікації сучасних методів мотивації персоналу / В.В. Ярмош // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В.А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2014. – Том 15. – 3. – С.263-268.
7. Имихович А.О. Инновационные методы мотивации персонала в организации [Електронний ресурс] / Имихович А.О., Сурменкова К.Ю., Кошкина И.В. // Научное сообщество студентов XXI столетия. ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ: сб. ст. по мат. XXVI междунар. студ. науч.-практ. конф. – 11(26). – Режим доступа до ресурсу: <https://sibac.info/studconf/econom/xxvi/39890>.

References

1. Shcherbina V.V. Upravlenye chelovecheskimi resursami: menedzhment y konsultirovaniye: [monografiya] / V.V. Shcherbina. – M.: Nezavysymyyi instytut grazhdanskogo obshchestva, 2004. – 520 s.
2. Afonin Y.V. Upravlenye razvitiem predpriyatiya: strategicheskyyi menedzhment: [prakt. posobyey] / Y.V. Afonin. – M.: Yzd.-torh. korp. «Dashkov y K», 2002. – 380 s.
3. Kokorev V. Motyvatsiya v upravlenyy: [kurs lektsii] / V. Kokorev [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupa: <http://diplomart.ru/library/0012-0132-0700.html>.
4. Kolot A.A., Tsybaliuk S.O. Motyvatsiyni menedzhment: pidruchnyk. Kyiv: KNE U, 2014. 479 s.
5. Sheila Eugenio Innovative Waysto Motivate Your Team [Elektronnyi resurs] / SheilaEugenio. – Rezhym dostupu do resursu: <https://www.entrepreneur.com/article/289560>.
6. Iarmosh, V.V. Pidkhody do klasyfikatsii suchasnykh metodiv motyvatsii personalu / V.V. Iarmosh // Ekonomichnyi analiz: zb. nauk. prats / Ternopilskyi natsionalnyi ekonomichnyi universytet; redkol.: V.A. Derii (holov. red.) ta in. – Ternopil: Vydavnycho-poli-

hrafichnyi tsentr Ternopil'skoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu «Ekonomichna dumka», 2014. – Tom 15. – 3. – S. 263-268.

7. Ymykivnych A.O. Ynnovatsionnye metody motyvatsyy personala v orhanyzatsyy [Elektronnyi resurs] / Ymykivnych A.O.,

Surmenkova K.Yu., Koshkyna Y.V. // Nauchnoe soobshchestvo studentov XXI stoletiya. EKONOMYCHESKYE NAUKY: sb. st. po mat. XXVI mezhdunar. stud. nauch.-prakt. konf. – 11(26). – Rezhym dostupu do resursu: <https://sibac.info/studconf/econom/xxvi/39890>.

Shchepina T.G.,

Ph.D. in economics, Associate Professor of Accounting and Audit Department, National Aviation University, supertanuta@gmail.com

Hurenko D.S.,

master`s degree student, National Aviation University,

Ukraine, Kyiv

INNOVATIVE APPROACHES TO EMPLOYEE MOTIVATION AND REMUNERATION

The article considers innovative methods of employee motivation and remuneration. The article includes modern methods of motivating employees used in foreign companies. Informal innovative methods of increasing productivity in the team are described. The concept of grading as one of the methods of an innovative approach to wages is considered.

Key words: motivation of employees, personnel, remuneration, innovative methods, remuneration systems.



Editor-in-Chief	M.A. Zhurba
Deputy Editor-in-Chief:	I.O. Kuzmichenko E.B. Talishinski E.V. Starichenko
Mainhandling Editor	Yu.V. Kravchenko
Proofreader	E.V. Starichenko
Designer	T.H. Aldakimova
Makeup	E.V. Starichenko

Journal Editorial Staff Contact Information.

Post Address: 92600 Ukraine, Svatove,
106 Zoriana Str. Sobornist
Journal «Virtus» Editorial Staff,
tel.: +38 (050) 227 30 03,
e-mail: virtustoday@gmail.com
website: <http://www.virtus.conference-ukraine.com.ua>

Center of Modern Pedagogy «Learning Without Borders»

Post Address: 7275, boul Langelier, CP88022 Montreal, QC, H1S 3G9, CANADA
e-mail: info@pedagogiemoderne.com
website: <http://www.pedagogiemoderne.com>

Signed for printing 29.06.2020.

Format 60×84 1/8. Paper offset. Font Times.

Offset printing. Conventional printed sheet 33,4 Publisher's sheet-copy 33,4

Circulation 500 copies. Order 3046.

Printed PE Shpak V. B.

The certificate on the state registration B02 No. 924434 from 11.12.2006

Ternopil, Prosvity St. 6.

phone 8 097 99 38 299

E-mail: tooums@ukr.net
